تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز

بەرگی نۆیەم

تەفسیری سوورەتی یونس

عەلی باپیر

تەفسیری قورئانی

بەرزو بەپێز

عەلی باپیر

بەرگی نۆیـــەم

تەفسیری ســوورەتی (یونــس)

ameer.maktab@yahoo.com

 /AliBapir /AliBapir /MediaAmeerOffice

www.alibapir.net

پێناسەی کتێب

ناوی کتێـــب : تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز.

نووســەر : عەلی باپیر.

نەخشەسازیی ناوەوە : عزالدين محمد عمر.

نۆرەو ساڵی چاپ : یەکەم ١٤٣٨ ك- ٢٠١٧ز.

تـیراژ : ١٠٠٠ دانە.

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانەکان ژمارەی سپاردنی (٧)ی ساڵی (٢٠١٢)ی پێ دراوە

ameer.maktab@yahoo.com

/AliBapir /AliBapir /MediaAmeerOffice

www.alibapir.net

ameer.maktab@yahoo.com

 /AliBapir /AliBapir /MediaAmeerOffice

www.alibapir.net

پێشەكی ئەم تەفسیرە بەگشتی

إنَّ الحَمْدَ للهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ، وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا، وَمِنْ سَيِئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِهِ اللهُ فَلاَ مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضْلِلْ فَلاَ هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَن لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ﴿١٠٢﴾ ﴾آل عمران، ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا وَبَثَّ مِنۡهُمَا رِجَالٗا كَثِيرٗا وَنِسَآءٗۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِي تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلۡأَرۡحَامَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيۡكُمۡ رَقِيبٗا ﴿١﴾ ﴾النساء، ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا ﴿٧٠﴾ يُصۡلِحۡ لَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾ ﴾الأحزاب.

أمَّا بَعْدُ: فإنَّ أَصْدَقَ الحَدِيث كَلامُ اللهِ وَخَيْرَ الْهَدِي هَدْيُ مُحَمَّدٍ ﷺ وَشرَّ الأُمُورِ مُحْدَثَاتُها، وَكُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَة، وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلالَةٌ، وَكُلَّ ضَلالَةٍ فِي النَّار[1].

خوێنەرە بەڕێزو خۆشەویستەكان!

هیچ گومانی تێدانیە - بۆ مرۆڤی بڕوادار - كە ئەو تەمەنەی لە خزمەت دوایین كتێبی خوا (قورئان)دا بەسەردەبرێ، جا بە هەر شێوەیەك لە شێوەكانی لە

١) ئەوە پێی دەگوترێ: (خطبة الحاجة) كە پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی بەڕێزی فێردەكرد، پێش هەر قسەیەكی گرنگ، بیڵێن، وەك وتاری جومعەو داخوازییكردن (خِطْبة)و... هتد، وە ئەم وتارە، هەركام لە: الترمذي: (١١٠٥)، والنسائي: (١١٠٤)، وابن ماجه: (١٨٩٢) وأحمد: (٣٧٢٠)، وطبراني: (٢٤١٤) هێناویانەو (مسلم)یش بەشێكی هێناوە.

خزمەتدابووندا بێ؛ خوێندنـەوە، تێفکرینو ڕامـان، فێرکـردن، کـارپێکردن ... هتـد، بـە باشتـرین جێگرتن جێگا دەگـرێو ، خاوەنەکەی لە دنیاو دوارۆژدا لێی بەهرەمەندە.

منیش کە - وەك باسکردنی چاکەی خوا (التحدّث بنعمة الله) دەیخـەمەڕوو- لـەوەتی فـامم کردۆتـەوە، خـوای بەبـەزەییو بەخشەر چاکەی لەگـەڵ کـردووم‌و، بـە فەرمایشتی بـەرزو بـێ وێنـەی خۆیـەوە سـەرگەرمی کـردووم‌و، بـەر لـە تەمـەنی بیسـت ساڵیی‌یـەوە هیدایـەتی داوم، کـە قورئـانی بـەڕێزو پێـز لەبـەر بکـەم‌و، سـەرقـاڵی خوێندنـەوەی تەفسیرەکانی قورئانو تێوەڕامانی ئایەتە پڕ بەرەکەتەکانیو، لێوردبوونەوەیان بم.

هـەر بۆیـەش تێکڕای کتێـبوناميلکەو وتـارو دەرسـەکانم، کـەم‌و زۆر لەبـەر ڕۆشنایی قورئان دابوون، کە دیارە هـەر ئەمەش شتێکی سروشتییە؛ ئاخر ئایا ئیسلام بێجگە لـە قورئـان پاشـان سـوننەتی پێغـەمبـەر ﷺ، کـە ئـەویش هــەر ڕوونکردنـەوەی قورئـانو چۆنیەتی جێبەجێکردنو کارپێکردنیەتی، شتێکی دیکەیە؟! بێگومان نەخێر.

ئنجا لەمێـژ سـاڵیش بـوو کـە بـراو خوشـکانێکی دڵسـۆزی نزیـكو ئاشـنام، داوایـان لێـدەکردم کـە دەسـت بکـەم بـە دانـانی تەفسیـرو لێکدانەوەیـەکی قورئـان، هــەتا لـە ڕەمـەزانی سـاڵی (١٤٢٨)دا هاتـە دڵمـەوە، کـە نـاوی خـوای لێبهێـنم‌و دەسـت بـەو کـارە گەورەو گرنگە بکـەم، بـەڵکو وردە وردە بـەپێی بـوارو دەرفـەت، هـەرساڵە هـەندێکی لـێ ئـەنجام بـدەم، لەگـەڵ سـەرقاڵیی زۆرو جـۆراو جۆریشـدا، هــەتا دەرفـەتێکی وام بـۆ دەڕەخسێ کە بتوانم خێرایی تێدا بکەم‌و خۆمی بۆ یـەکلایی (متفرِّغ) بکەمـەوەو، خـوا پشتیوان بێ تەواوی بکەم، ئەگـەر تەمەن بەبەریـەوە مـابێ.

سەرچاوەی دانـانی ئـەم تەفسیرو لێکدانەوەیەشـم ، وێـڕای سـەرنجدانی زۆربـەی ئـەو تەفسیـرانەی کە باونو ، دەستم پێیـان گەیشـتوە، بریتیـە لـە وردبوونـەوەو تێوەڕامـانی خـۆم لە خـودی قورئان، چونکە بێگومان قورئان : هـەندێکی هـەندێکی ڕوون دەکاتـەوە: (القـرآن يُفَسِّـر بَعضُـهُ بَعْضَـاً)، پاشـان سـوننەتی پێغـەمبـەری خـوا ﷺ، چـونکە پێغـەمبـەری خـواش ڕوونکـەرەوە (مُبَيِّن)ی قورئـانە، وەك خـوا ﷻ فەرموویـەتی:

﴿ ...وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾ ﴾

النحل، واتە: وە زیکرمان بۆ لای تۆ ناردۆتە خوار ، تاکـو ئـەوەی بـۆ خـەڵکی نێرراوەتـە خوار، بۆیـان ڕوون بکەیـەوە، وە بەڵکو خۆشیان بیربکەنەوە.

ئومێدیشم وایە - بە یارمەتی خوای بەخشەر ﷻ - شایستەیی ئەوەم هەبێ تەفسیرو لێکدانەوەیەکی وا بۆ قورئان پێشکەش بە مسوڵمانانی کوردستان بکەم، کە لە قورئان بوەشێتەوەو ، مایەی بەهرەو سوودی خوێنەران بێ، بەتایبەتیش کە زیاتر لە سی (٣٠) ساڵە لەگەڵ قورئانی بەرزو مەزنو تەفسیرەکانیو کتێبەکانی سوننەتدا خەریکمو ، دەیان کتێبو بەرهەمی جۆراوجۆرم لە زۆربەی بوارەکانی زانستەکانی شەریعەتدا پێشکەش کردوون.

شایانی باسیشە کە ئەو بیستو دوو مانگ زیندانیی کرانەم لەلایەن ئەمریکاوە - لە (٢٠٠٣/٧/١٠ تاکو: ٢٠٠٥/٤/٢٨) - دەرفەتێکی گەورەو گرنگ بوو، بۆ زیاتر پێدا قووڵبوونەوەی کتێبی خوا (تبارك و تعالى)، وە بۆ پەیدابوونی تێگەیشتنی تایبەت لەبارەی زۆرێك لە ئایەتەکانی‌یەوە ، ئەم ڕاستییەش لە مەوسووعەی : (الإسلام كما يتجلّى في كتاب الله تعالى)دا زۆر چاك دەرەوشاوەتەوە[1]، بەڵام هەڵبەتە ناڵێمو هیچکەسیش بۆی نیە بڵێ: کە ئەم تەفسیرەی من تێروتەواوە، چونکە وێڕای سنوورداربوونی تواناو بڕستم ، لە بەرانبەر کتێبی لە هەموو ڕوویێکەوە ڕەها (مطلق)و بێسنوور (لا محدود)ی خوادا، نەشم ویستوە کە زۆر بەملاولادا بچمو بچمە نێو هەندێك وردەکارییەوە، کە یان من تێیدا پسپۆڕو شارەزا نیم، یان خوێنەر پێویستی پێی نیە، لە کاتێکدا دەیەوێ لە قورئان تێبگاتو، بزانێ خوا (تبارك وتعالى) ڕاستەوخۆ چی پێ فەرمووە ؟!

ئنجا هەر لێرەشەوە بە پێویستی دەزانم پڕ بە دڵ سوپاسی ئەو برا گەنجە ڕووح سووكو گورجو گۆڵو دڵسۆزە بکەم (حەزی نەکرد ناوی بهێنم)، کە هەڵسا بە نووسینەوەو هێنانە سەر کاغەزو، پاشان تایپکردنو دوایی پێداچوونەوەو هەڵەگیریی، سەرجەم ئەم زنجیرە دەرسە، کە لە ئەسڵدا لە شێوەی وتار (محاضرة)دا پێشکەش کراون، هەروەها هەڵسا بە (تخريج)ی سەرجەم دەقەکانی سوننەت، لە سەرچاوە متمانە پێکراوەکانەوەو، زەحمەتو ماندووبوونێکی زۆری بە سەرجەم بەرگەکانی ئەم تەفسیرە

---

١) ئەو مەوسووعەیە کە ئێستا چاپ کراوەو ، کەوتۆتە بەردەستی خوێنەرانو، سەرجەم هەشت بەرگو دەوری سێ هەزارو پێنج سەد (٣٥٠٠) لاپەڕەیەو، هەوڵمداوە بەگشتی تێیدا باسی سەرجەم لایەنەکانی ئیسلام بکەمو، تاکە سەرچاوەشم قورئان بووە، وێڕای دەقەکانی سوننەت، کە لە هۆش (ذاكرة)دا بووون. شایانی باسە ئەو مەوسووعەیە لە چاپی دووەمی دا ، کراوە بە دوازدە (١٢) کتێبی سەربەخۆ ، بە مەبەستی ئاسانتر سوود لێ بینرانی .

کێشاوە، خوا بە باشترین شێوە پاداشتی بداتەوەو، هەر صاڵحو ساغو سەلامەتو سەربەرزبێ[1]، لە خوای بەرزو بێهاوتاش داواکارم ئەو جۆرە گەنجو لاوانە لە کوڕانو کچان ، لەنێو گەلەکەماندا ، زۆر بکات .

شایانی باسیشە کە ئێمە لەم تەفسیرەماندا باسی بەش (جزء)ەکانی قورئانو دابەشکردنەکانی دیکەی وەك: - (حزب) - ناکەین، چونکە هەر سوورەتێك بۆخۆی شتێکی سەربەخۆیەو ، سەرجەم ئایەتەکانی وەك ئاڵقەکانی زنجیرێك پێکەوە پەیوەستنو، ئاشکراشە کە دابەشکرانی سەرجەم قورئان بۆ سی (٣٠) بەش (جزء) و شەست (٦٠) (حزب)، شتێکە لەلایەن زانایانەوە کراوە، بۆ ئاسانکاریی خوێندنی قورئان، دیارە ئێمە لە دابەشکردنی بەرگەکانی ئەم تەفسیرەشدا، دیسان حیساب بۆ بەشەکان (أجزاء)ی ناکەینو ، بە گوێرەی سوورەتەکان ، بەرگەکانی دیاریی دەکەین.

دوا قسەشم ئەوەیە کە:

ئەم تەفسیرە - وەك پێشتر گوتمان - لە ئەسڵدا بەشێوەی دەرسو وتار پێشکەش کراوە، بەڵام دواتر خۆم دووجار بە وردیی پێیدا چوومەوەو، بەپێی پێویست دەستکارییم کردوە، دیارە هەموو دەرسێکیش بەناوی خواو ستایشی خوا ﷻ دەستی پێکردوە، بەڵام ئێمە لە سەرەتای دەرسەکانەوە ، ئەوانەمان لابردوە، بۆ زۆر دووبارە نەبوونەوەو، ئەو (خطبة الحاجة)یەی لە سەرەتای ئەم پێشەکییەوە هاتوە، لەجیاتی سەرەتای سەرجەم دەرسەکانە.

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ، وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ .

دووشەممە ٢٥ رجب ١٤٣٢
٢٠١١/٦/٢٧ هەولێر

---

١) ئەو برا دڵسۆزە ئێستاش پاش سوورەتی (هود)، سەرگەرمی سوورەتی (یوسف)ەو عەزمیشی جەزم کردوە ، کە ئەگەر تەمەنمان بەردەوام بێ ، هەتا کۆتایی ئەم تەفسیرە سەرگەرمی کارەکەی بێ .

پێشەکی ئەم بەرگە

بسْم الله الرَّحمن الرَّحيم

الحَمد لله رَبّ العَالَمِين ، وَالصَلاةُ والسلام والبَرَكاتُ عَلى مُحَمَّدٍ المَبعُوث نَبِيّاً ورَسولاً الى الإنسِ والجنّ ، وآلِهِ أَجْمَعِين، مِنَ الصَّحْبِ والأَزْوَاجِ وَالقَرَابَةِ وَالتابعِينَ لَهُمْ بِإِحسَان وَ يَقين.

بەڕێزان ! ئەم تەفسیرو ڕوونکردنەوەی چەمك و واتای ئایەتە بەهێزو پێزەکانی سووڕەتی (یونس)ەو، بەرگی نۆیەمی کۆی ئەم تەفسیرە پێك دێنێ.

شایانی باسیشە لەم بەرگی نۆیەمەدا، وێڕای ڕوونکردنەوەی ماناو مەبەستی سەدو نۆ (١٠٩) ئایەتەکەی سووڕەتی (یونس)، چەند باسێکی تایبەتیش هەن، کە پەیوەستن بە نێوەڕۆکی ئایەتەکانەوەو، هیوادارم جێی بەهرە وەرگرتنی خوێنەرانی سەنگین بن، کە بریتین لەمانە :

١/ کورتە باسێك لەبارەی (وحي)یەوە.

٢/ کورتە باسێك دەربارەی بوونەوەرو حیکمەتی خوا لە دروست کردنیدا.

٣/ کورتە باسێك لەبارەی شەفاعەتەوە.

٤/ کورتە باسێك لەبارەی خۆرو زەوی و مانگەوە.

٥/ کورتە باسێك لەبارەی دۆستانی خوا (أولياء الله)وە.

٦/ بەسەرهاتی یونوس (عليه السلام)و گەلەکەی.

٧/ کورتە باسێك لەبارەی ئازادی بڕواهێناوە .

والسلام علينا وعلى عباد الله الصالحين

٢٤ ی رجب ١٤٣٨ ك

٢١ ی نیسانی ٢٠١٧ ز

دەستپێک

بەڕێزان !

ئەمڕۆ کە (١٢)ی ڕەمەزانی ساڵی (١٤٣٧) کۆچییە، بەرانبەر (١٧)ی حوزەیرانی (٢٠١٦)ی زایینی، خوا پشتیوان بێ، دەست دەکەین بە تەفسیرکردنی سوورەتی (یونس) واتە: ڕوونکردنەوەی چەمكو واتای ئایەتە بە پێزەکانی.

پێناسەی سوورەتی (یونس) و بابەتەکانی لە هەشت بڕگەدا

سەرەتا پێناسەیەکی سوورەتی (یونس) دەکەین، صەلاتو سەلامی خوا لەسەر پێغەمبەر (یونس) کە یەکێکە لە پێغەمبەرانی پایە بەرزی خوا، لە هەشت (٨) بڕگەدا:

یەکەم: دیارە سوورەتی (یونس) سوورەتێکی مەککەییەو، لە ڕیزبەندیی موصحەفدا ژمارە (١٠)یەو، لە ڕیزبەندیی هاتنە خواردا زۆرێك لە زانایان ژمارە (٥٨)یان بۆ داناوە، واتە: لە پێش سوورەتی (یونس)دا (٥٧) سوورەت دابەزیون، ئەم پەنجاو هەشتەمینیانە، هەندێکیش ژمارە (٥٠)یان بۆ داناوە.

دووەم: وا پێدەچێ سوورەتی (یونس) لە ساڵی یازدەی پێغەمبەرایەتییدا هاتبێتە خوار، یانی: یازدە (١١) ساڵ دوای ئەوەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ وەحی بۆ کراوەو کراوەتە پێغەمبەری خوا ﷺ ساڵی یازدەیەمیش دوای ئەوە بووە، کە هەر کام لە خەدیجەی هاوسەری بەڕێزو دڵسۆزی پێغەمبەر خوا لێی ڕازی بێ‌و، ئەبو طالیبی مامی کە پیشتوانێکی باشی بوو، هەردووکیان لە ساڵی دەیەمدا کۆچی دواییان کردووەو، ساڵی یازدەیەم ساڵێکی زۆر سەختو ناڕەحەت بووە بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ.

سێیەم: ژمارەی ئایەتەکانی سوورەتی (یونس)، سەدو نۆ (١٠٩)یە، هەندێکیش گوتوویانە: (١٠٨)ە، بەڵام زۆربەیان لەسەر ئەوەن کە ژمارەی ئایەتەکانی سوورەتی (یونس) سەدو نۆ (١٠٩)یە.

چوارەم: تەوەرە سەرەکییەکان سوورەتی (یونس)، وەك زۆربەی سوورەتە مەککەییەکان بریتین لەو چوار مەبەستە:

١- باسی بەدیهێنەرایەتیی‌و پەروەردگارێتی‌و خاوەنداریێتیی‌و پەرستراوێتیی خوا ﷻو، خستنە ڕووی ژمارەیەکی زۆر لە ناوو سیفەتەکانی خوا سبحانەو تعالی.

٢- باسی ڕۆژی دوایی‌و سزاو پاداشت‌و بەهەشت‌و دۆزەخ.

٣- باسی پێغەمبەرایەتیی‌و وەحی‌و، بەرپەرچدانەوەی تۆمەت‌و گومانی بێبڕوایان، لەوبارەوە.

٤- بەسەرهاتی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) لەگەڵ گەلەکانیاندا، کە لەم سوورەتەدا ئاماژەیەکی کورت بە بەسەرهاتی هەرکام لە (نوح)و (یونس) کراوە، تا ڕاددەیەك بە درێژییش باسی بەسەرهاتی مووسا (عَلَيْهِ السَّلاَم)و، هاروونی برای (عَلَيْهِ السَّلاَم) لەگەڵ فیرعەون‌و فیرعەونییەکاندا، کراوە.

پێنجەم: دیارە ئێمە بۆ ئاسانکردنی ڕوونکردنەوەی ماناو مەبەستی ئایەتەکان، دابەشمان کردوون بۆ دوازدە (١٢) دەرس :

دەرسی یەکەم : ئایەتەکانی (١- ١٠)یە.

دەرسی دووەم : ئایەتەکانی (١١- ٢٠)ە.

دەرسی سێیەم : ئایەتەکانی (٢١ - ٣٠)یە.

دەرسی چوارەم : ئایەتەکانی (٣١ - ٤٠)یە.

دەرسی پێنجەم : ئایەتەکانی (٤١ - ٤٧)ە.

دەرسی شەشەم : ئایەتەکانی (٤٨ - ٥٦)ە.

دەرسی حەوتەم: ئایەتەکانی (٥٧ - ٦١)ە.

دەرسی هەشتەم: ئایەتەکانی (٦٢ — ٧٠)یە.

دەرسی نۆیەم: ئایەتەکانی (٧١ - ٧٤)ە.

دەرسی دەیەم: ئایەتەکانی (٧٥ — ٩٣)یە.

دەرسی یازدەیەم: ئایەتەکانی (٩٤ - ١٠٣)یە.

دەرسی دوازدەیەمو کۆتایی: ئایەتەکانی (١٠٤ - ١٠٩)یە.

شەشەم: ئەم سوورەتەو، سوورەتی دوایی وی، کە سوورەتی (هود)ە، (عَلَيْهِ السَّلاَم)، بەڕای من وەك هەردووك سوورەتی (ئەنعام)و (ئەعراف) وان، لە چ ڕوویێکەوە؟ لەو ڕووەوە کە هەرکام لە سوورەتی (الأنعام)و (یونس) باسی بابەتەکانی بووناسییو، ئیمانو عەقیدەو، عیبادەتو، پایەکانی ئیمانو عەقیدە دەکەن، بە شێوەی تیۆریی، بەڵام سوورەتی (الأعراف)و (هود) باسی بەرجەستە کردنی ئەو بابەتانە دەکەن، لە میانەی بەسەرهاتی پێغەمبەراندا (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) واتە: (الأنعام)و (یونس) باسی خوا بەیەکگرتنو، باسی ڕۆژی دواییو باسی پێغەمبەرایەتییو وەحی دەکەن، بە شێوەی تیۆریی، بەڵام هەرکام لە (الأعراف) و (هود) ئەوەی کە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) پێی ڕەوانە کراون، بە بەرجەستە کراویی لە ژیانو بەسەرهاتو هەڵوێستەکانی پێغەمبەراندا، لەگەڵ گەلەکانیاندا، دەیخەنە ڕوو.

حەوتەم: بیستو نۆ (٢٩) سوورەت لە قورئاندا هەن، کە هەموویان بە پیتە پچڕ پچڕەکان (الـحُرُوفُ الـمُقَطَّعَة) دەست پێدەکەن، واتە: ئەو پیتانەی کە دەبێ لە یەك بپچڕێنرێن لە کاتێکدا دەخوێنرێنەوە، (ألم)، نابێ بڵێین: (أَلَمْ)، بەڵکو: (ئەلیف، لام، میم)، وە (آلـر) دەخوێندرێتەوە: (ئەلیف، لام ڕا)، ئەو بیستو نۆ (٢٩) سوورەتەش ئەمانەن، کە سەرجەم لە ڕووی ژمارەی پیتەکانی دەستپێکیانەوە، پێنج جۆرن:

جۆری یەکەمیان: بە یەك پیت (حرف) دەست پێ دەکەن، سێ سوورەتن:

١) سـوورەتی (ص).

٢) سوورەتی (ق).

٣) سوورەتی (ن) یان (القلم).

جۆری دووەمیـان : بە دوو (٢) پیت دەست پـێ دەکەن، دە (١٠) سوورەتن:

١/ سوورەتی (طه).

٢/ سورەتی (النمل)، (طس).

٣/ سوورەتی (یس)، (یس).

٤/ سوورەتی (غافر)، (حم).

٥/ سوورەتی (فصلت)، (حم).

٦/ سوورەتی (الشوری)، (حم ، عسق).

٧/ سوورەتی (الزخرف)، (حم).

٨/ سوورەتی (الدخان)، (حم).

٩/ سوورەتی (الجاثیة)، (حم).

١٠/ سوورەتی (الأحقاف)، (حم).

جۆری سـێیەمیـان: بە سـێ پیت دەست پێ دەکـەن، سـێزدە (١٣) سـوورەتن:

١- سوورەتی (البقرة)، (ألم).

٢- سوورەتی (أل عمران)، (ألم).

٣- سوورەتی (العنکبوت)، (ألم).

٤- سوورەتی (الروم)، (ألم).

٥- سوورەتی (لقمان)، (ألم).

٦- سوورەتی (السجدة)، (ألم).

٧- سوورەتی (یونس)، (ألم).

٨- سوورەتی (هود)، (ألم).

٩- سوورەتی (یوسف)، (ألم).

١٠- سوورەتی (إبراهیم)، (ألم).

١١- سوورەتی (الحجر)، (ألم).

١٢- سوورەتی (الشعراء)، (ألم).

١٣- سوورەتی (القصص)، (ألم).

جۆری چوارەم: بە چوار پیت دەست پێ دەکەن، دوو سوورەتن:

١) سوورەتی (الأعراف)، (ألمص).

٢) سوورەتی (الرعد)، (ألمر).

جۆری پێنجەم: بە پێنج پیت دەست پێدەکات، یەك سوورەتە:

سوورەتی (مریم) (کهیعص).

دیارە سوورەتی (الشوری)ش کە بە (حم) دەست پێ دەکات، دواتر سێ پیتی (عسق)یش بەدوایان دادێت: (حم عسق)، بەڵام ئێمە هەر لە ڕیزی دوو پیتیەکاندا هێنامان، چونکە ئەو پێنج پیتە کراونە دوو ئایەت.

کەواتە:

٣ + ١٠ + ١٣ + ٢ + ١ = ٢٩ سوورەت.

ئەوە کۆی ئەو بیستو نۆ (٢٩) سوورەتەیە کە بە پیتە پچڕ پچڕەکان دەست پێ دەکەن، هەڵبەتە پێشتر لەبارەی ماناو مەبەستی ئەو جۆرە پیتانەوە، قسەو باسمان کردوە، لە سەرەتای تەفسیری سوورەتی (البقرة)دا، بەڵام ئێستاش ئاماژە بە قسەو بیروڕای زانایان دەکەین:

١/ هەندێك لە زانایان گوتوویانە، ئەو پیتانە مەبەست پێیان ئەوەیە کە دەستپێکی قسانە، واتە: کە دەگوترێ: (ص) بۆ ئەوەیە کە بیسەر وریا بێتەوە، چونکە هەرکات

پیتێك یان چەند پیتێك گوتران، مانای وایە قسە دەست پێ دەكاتو، دەبێ بیسەر ئاگادار بێتەوەو هۆشیار بێتەوەو گوێ بگرێ.

٢/ هەندێك لە زانایان گوتوویانە: بۆ ئاگادار كردنـەوەی پێغەمبـەرە ﷺ، وەك چۆن خەڵك پێكەوە تەلەفۆن دەكەن دەڵێن: (ئەلو) لەم ڕۆژگارەدا.

٣/ هەندێكی دیكە گوتوویانـە: ئـەوە ئاگاداركردنـەوەی خەڵكـە، كـە قورئـان هـەر لـەو پیتانە پێكهاتوە كە ئێوە قسەیان پـێ دەكـەن، واتـە: ئەگـەر ڕاسـت دەكـەن، قورئـان موحەممەد ﷺ بۆ خۆی هێناویەتی، یان خەڵكێكی دیكە فێری كـردوە، فـەرموون : ئێوەش ئـەوە ئـەرزو ئـەوە گـەز، مەیـدان مشكان نـەیان كـێلاوە، فـەرموون : ئـەو پیتانــە لەبەردەسـتی ئێوەشـدا هـەن (أ، ل، م، ح، م، ق، ن، ص، ...) ئـەو پیتانــە كـە ڕۆژانە قسەیان پـێ دەكـەنو شـتیان پـێ دەنووسن، لەبەردەسـتی ئێوەشـدا هـەن، وەك كەرەســـەیەك، دەی فـــەرموون : ئەگـــەر موحەممـــەد ﷺ یـــان غـــەیری موحەممـەد، ئـەم قورئانـەی لـەو پیتانـە پێكـهێناوە، ئێـوەش فـەرموون: وێنـەی قورئـان، یان وێنـەی دە سـوورەت، یان وێنەی یـەك سـوورەتی قورئـان بێنن، ئەگـەر ڕاسـت دەكـەن.

٤/ هەنـــدێك لـــە زانایـــانیش گوتوویانـــە: ئـــەوە ئاگاداركردنەوەیـــە لـــەوە كـــە قورئـــان نهێنییەكـانی تـەواو نـابن، بـۆ وێنـە: زانایـان زۆر مشـتو مـڕو لێكـۆڵینەوەیان دەربارەی ئەو پیتانە كردوەو هەر بەردەوامیشـە.

٥/ دەشگونجێ كە ئەو پیتانە ماناو مەبەستێكیان هـەبێ، كە لـە داهـاتوودا بـۆ بەشـەر دەربكـەوێ، وەك چـۆن هەنـدێك لـە نهێنییـەكانی قورئـان، كـە دوایـی ئامـاژە بـە هەندێكـیان دەكـەین، ئێسـتا بـۆ بەشـەر دەركـەوتوون، دوای ئـەوەی كـە زانسـت قۆناغی زۆری بڕیـون.

ئەوەی ماوەتــەوە لێرەدا بیڵێین ئەوەیە كە، جێی سـەرنجـە :

یەكەم : هـاوەڵانی بـەڕێزی پێغەمبـەر ﷺ، هـیچ پرسـیارێكیان نـەبووە لەبارەی ئـەو پیتانـەوەو، نـەمزانیوە كـە هەرگـیز لـە پێغەمبـەر ﷺ یـان پرسـی بـێ مانایـان چییـە؟ كـەواتە: واپێـدەچێ ئـەوە عـادەتێكی عەرەبـەكان بـووە، كـە بـە چـەند

پیتێك دەستیان پێکردوە، یاخود شتێکی ئاسایی بووە لە لایان‌و جێی پرسیار نەبووە، بۆیە پرسیاریان نەکردوە.

دووەم: هەروەها کافرەکانیش لەگەڵ ئەوەشدا کە زۆر تۆمەتیان ئاراستەی پێغەمبەری خوا ﷺ کردوون‌و، ئاراستەی قورئانیان کردوون، گوتوویانە: کە ئەوە قسەی پێشینانە، بەڵام نەزانراوە ڕەخنەیان گرتبێ لە قورئان کە بۆچی هەندێك لە سوورەتەکانی کە (٢٩) سوورەتن، بەو پیتە پچڕ پچڕانە دەست پێ دەکەن، کەواتە: ئەوە حاڵەتێکی ئاسایی‌و بووە، دیاردەیەکی ئاسایی بووە، بۆیە نەیانکردوە بە جێی پرسیار.

هەشتەم: نێوەرۆك‌و مەبەستەکانی ئەم سوورەتە :

بە پێویستی دەزانم کە بەر لەوەی بچینە سەر دەرسەکان، چاوێکی گشتی بە ماناو مەبەستەکانی ئەم سوورەتە موبارەکەدت بخشێنین، کە ئەوەی من بۆم دەرکەوتوە ئەم سوورەتە ماناو مەبەستی زۆر زۆری تێدان، بەڵام دەگونجێ لە ژێر چل (٤٠) ناوونیشاندا کۆ بکرێنەوە، کە من بە خێرایی چاویان پێدا دەگێڕم:

١/ مەبەستی یەکەم: لە ئایەتی یەکەم دایە، کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ:

﴿الٓر تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْحَكِيمِ ١﴾، کە ئەمە پێناسەی ئەم سوورەتەو ئایەتەکانی ئەم سوورەتە موبارەکەیە، کە ئەم ئایەتانە، چەند ئایەتێکن هی کتێبێکی قسە لەجێ‌و کاربەجێن.

٢/ مەبەستی دووەم : لە ئایەتی دووەم دایە، کە خوای زاناو توانا باسی سەرسوڕمانی خەڵك دەکات، کە خوا پەیامی ناردوەو سروشی کردوە بۆ پیاوێك، لە خۆیان کە خەڵك بترسێنێ‌و موژدە بدات بە بڕواداران کە لەلای خوای پەروەردگاریان جێگەو پاداشتێکی باشیان هەیە، کەچی کافرەکان کردوویانە بە جادووگەرێکی ئاشکرا، کە لە ڕاستییدا سەرسوڕمانەکەی ئەوان جێی سەرسوڕمانەو، پێ سەیر بوونەکەی ئەوان، سەیرە ! ئەگەرنا شتێکی زۆر ئاساییە، کە خاوەنی ئەم کەون‌و کائیناتە یەکێك لەو مرۆڤانە بکاتە نوێنەری خۆی‌و پەیامی خۆی پێدا بنێرێ.

٣/ مەبەستی سێیەم : لە ئایەتەکانی (٣و٤)دا خراوەتە ڕوو، کە خوای پەروەردگار باسی پەروەردگارێتیی خۆیو، باسی بەدیهێنەرایەتیی خۆی بۆ ئاسمانەکانو زەویی، دەکات، کە بە شەش قۆناغان هێناونەدی، دوایی چۆتە سەر عەرش بەو شێوەیەی کە بۆ خوا شایستەیەو، سەرپەرشتیی کاروباری کەونو کائینات دەکات، هیچ کەسیش لەلای خوا، توانای تکا کردنی نیە، مەگەر دوای مۆڵەتی وی، کەواتە: ئا ئەوە پەروەردگارتانەو بەندایەتیی هەر بۆ وی بکەن، بۆچی پەند وەرناگرن!! دوایی باسی سەرەنجامی هەموویان دەکاو کە بۆ لای خوا دەگێڕدرێنەوە، ئەوەش بەڵێنی خوایەو دەیهێنێتە دیو، خوا شتەکانی دەست پێکردوەو دروستی کردوەو، دوایی دەیانگێڕێتەوە، بۆ ئەوەی هەر کەسە سزاو پاداشتی پڕ بە پێستی خۆی وەربگرێتەوە، لە بڕواداران و لە بێبڕوایان.

٤/ مەبەستی چوارەم : لە ئایەتەکانی (٥ و ٦)دا خراوەتە ڕوو، کە خوای باڵادەست باسی خۆر دەکات، کە کردوویەتی بە چرایەکی تیشکدەر، ئنجا باسی مانگ دەکات، کە ڕووناکی کردوەو مەنزڵگاکانی بۆ داناون، تاکو مرۆڤەکان ژمارەی ساڵەکانو کاتەکانو ژمێرە بزانن، ئنجا خوا دەفەرموێ ئەوانەی بە هەق نەبێ دروست نەکردوون، وە ئایەتەکانی خۆی ڕوون دەکاتەوە، بۆ کەسانێكو بۆ کۆمەڵێك کە بزانن، دوایی باسی جیاوازییو جێگۆڕکێی شەوو ڕۆژان دەکاتو، ڕایدەگەیەنێ کە لە دروستکرانی ئەوەی لە ئاسمانەکانو زەویدا هەیەو، لە جیاوازیی شەوو ڕۆژاندا، نیشانەی زۆر هەن، بەڵام بۆ پارێزکاران.

٥/ مەبەستی پێنجەم : لە ئایەتەکانی (٧و ٨)دا خراوەتە ڕوو، کە باسی بێبڕوایانو ئەوانەی کە بە ئومێدی دیداری خوا نین، دەکات، ئایا سەرەنجامیان چۆن دەبێ؟

٦/ مەبەستی شەشەم : لە ئایەتەکانی (٩و ١٠)دا خراوەتە ڕوو، خوا باسی بڕوادارانی کردەوە باش دەکات، کە هەم لە دنیادا بە هۆی ئیمانەوە، ڕێ دەردەکەنو بەرپێی خۆیان دەبینن، لە دوارۆژیشدا بە بەهەشتەکانی خوا دەگەنو، لەوێدا خوا بە پاك دەگرنو، سەلام لە یەکدی دەکەنو، ستایشی خوای پەروەردگار دەکەن.

٧/ مەبەستی حەوتەم : لە ئایەتەکانی (١١و ١٢)دا خراوەتە ڕوو، کە خوا ﷻ باسی حاڵەتی دەروونی مرۆڤ دەکات بە گشتی، یاخود باسی مرۆڤی بێبڕوا دەکات، کە ئەگەر خوا ﷻ وەك ئەوان پەلە دەکەن لە خێرو چاکەو قازانجی خۆیاندا، پەلە بکات لە سزادانیاندا، ئەوە کۆتاییان پێ دێنێ، بەڵام خوای پەروەردگار زۆر میهرەبانە، زۆر بەکاوەخۆو هێدیی‌و مەندە لەگەڵ مرۆڤەکاندا، پەلە لە سزادانیان دا ناکا.

دوایی خوای پەنهانزان باسی حاڵەتێکی دیکەی دەروونی مرۆڤ دەکات، کە هەر کاتێك تووشی ناڕەحەتیی‌و ناخۆشیی دێ، ئەگەر بە دانیشتنەوە بێ، ئەگەر بە ڕاکشانەوە بێ، ئەگەر بە پێوە بێ، هاوار لە خوا دەبەستێ، بەڵام دوای ئەوەی کە خوای میهرەبان دەربازی دەکات، دەڕوات‌و هیچی لە بیر نامێنێ.

٨/ مەبەستی هەشتەم : لە ئایەتەکانی (١٣و ١٤)دا خراوەتە ڕوو، کە باسی مێژوومان بۆ دەکات‌و، دەفەرموێ: لە پێش ئێوەدا زۆر سەدەو کۆمەڵگامان فەوتاندوون بەهۆی ستەمیانەوە، پێغەمبەرانیشیان (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامَ) بە بەڵگە ڕوون‌و ئاشکرایەکانەوە هاتوون بۆ لایان، بەڵام بەهۆی ستەم‌و خراپەیانەوە، کە هێندە پێیدا ڕۆچووبوون، ڕێی ئیمان هێنانیان نەبووە، ئەوەش سزای تاوانبارانە، دوایی خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ئێوەشمان کردۆتە جێنیشین لە شوێنی وان، تاکو بزانین داخۆ چی دەکەن؟ چۆن دەکەن؟ ئایا پەند لەوان وەردەگرن، یان هەمان هەڵەی ئەوان دووبارە دەکەنەوە؟

٩/ مەبەستی نۆیەم : لە ئایەتەکانی (١٥و ١٦و ١٧)دا خراوەتە ڕوو، کە بێبڕوایەکان داوایان لە پێغەمبەری خوا ﷺ دەکرد، دوای ئەوەی ئایەتەکانیان بە ڕوونیی بەسەردا دەخوێنرانەوە، داوایان لێ دەکرد : یان قورئانێکی دیکە بێنێ، یاخود ئەو قورئانە بگۆڕێ‌و دەستکاریی بکات، بە شێوەیەك کە لەگەڵ ئارەزووی ئەواندا بگونجێ، خواش ﷻ پێغەمبەری خاتەم فێر دەکات کە وەڵامیان بداتەوە، وەڵامی ددان شکێن : کە ئەوە بەدەست من نیە، قورئان من لەلایەن خۆمەوە نەمهێناوە، من تەنیا شوێن ئەو سروش‌و نیگایە دەکەوم کە لە لایەن خواوە بۆم دەکرێ‌و، من ئەگەر سەرپێچیی پەروەردگارم بکەم، لە سزای ڕۆژێکی مەزن دەترسێم.

دوایی دەفەرموێ: ئەگەر خوا ویستبای هەر بەسەرمدا نەدەخوێندنەوەو ئێوەم لێ ئاگادار نەدەکرد، وە من پێش ئەوەی کە باسی قورئان‌و پێغەمبەرایەتیی بکەم تەمەنێکم لە نێو ئێوەدا گوزەراندوە، چل (٤٠) ساڵ ئەو باس‌و خواسانەم نەبووە، کەواتە: کە ئێستا لە دوای چل (٤٠) ساڵ ئەو قسانە دەکەم، هی خۆم نین، ئایا نازانن، نافامن؟ دوایی خوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: کە پێیان بفەرموێ: کێ ستەمکارترە لەو کەسەی درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستێ، ئەگەر گریمان موحەممەد ﷺ وابێ، وە کێش ستەمکارترە، لە کەسێك کە ئایەتەکانی خوا بە درۆ دەزانێ، کە دیارە بێبڕوایەکانن، بێگومان تاوانباران سەرفراز نابن.

١٠/ مەبەستی دەیەم : لە ئایەتەکانی (١٨و ١٩)دا خراوەتە ڕوو، کە خوای زاناو توانا باسی ئەوە دەکات، ئەو شتانەی کە هاوبەش دانەران، بت پەرستەکان دەیان پەرستن، لە جیاتی خواو لە خوار خواوە ﷻ، نە زیانیان پێ دەگەیەنن، نە قازانجیان پێ دەگەیەنن، دەشڵێن: ئەوانە تکا کارمانن، بەڵام خوای تاك‌و پاك بە درۆیان دەخاتەوە، کە زانیاریی خوا پەیوەست نەبووە بە هیچ شتێکەوە، کە هاوبەشی خوایان، یاخود تکاکاربێ لە لای خوای، شتێکیش کە زانیاریی خوای پێوەی پەیوەست نەبێ، دیارە نیە.

ئنجا خوای دادگەر باسی ئەوە دەکات کە حاڵەتی ئاسایی مرۆڤایەتیی وابوو، کە یەك کۆمەڵ بوون لەسەر خوا بە یەکگرتن‌و تەنیا خواپەرستن، ئەوەش حاڵەتی خوارسکی مرۆڤایەتییە، بەڵام دوایی ناکۆکییان کەوتۆتە نێوان، ئنجا ئەگەر لەبەر ئەوە نەبووایە کە خوای کارزان تەصفیەی حیساب لەم ژیانە دنیاییەدا ناکات، دادوەرییان لە نێواندا دەکرا، لەسەر ئەوەی کە تێیدا کەوتوونەتە ڕاجیایی لە نێوانیاندا.

١١/ مەبەستی یازدەیەم : لە ئایەتی (٢٠)دا خراوەتە ڕوو، خوا ﷻ باسی ئەوە دەکات کە ئەوانە داوایان دەکرد لە موحەممەد ﷺ : موعجیزەو نیشانەیەکی وەك هی پێغەمبەرانی پێشوو بێنێ، موعجیزەیەکی بەرهەست، وەك دەستی درەوشاوەی مووساو گۆچانەکەی، کە دەبوو بە حەزیاو ئەژدیها، یان حوشترەکەی صالح، یان ئەو شتانەی کە عیسا دەیکردن، (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) کە مردووی

زیندوو دەکردەوە، بەڵەك‌و کوێرو کەڕی زگماکی چاك دەکردنەوە، بەڵام خوای پەروەردگار بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: بڵێ: کە ئەوە پەنهان‌و نادیارەو، غەیبیش تەنیا لەلای خوایە، ئەوەی بە من دراوە وەك موعجیزەو بەڵگەی ڕاستیی من، ئەم قورئانەیە، کە دیارە ئەویش حیکمەتی خۆی هەیە، وەك دوایی باسی دەکەین.

١٢/ مەبەستی دوازدەیەم : لە ئایەتەکانی (٢١)دا خراوەتە ڕوو، کە باسی ئەوە دەکات خەڵك (دیارە مەبەستی خەڵکی بێبڕوایە)، کاتێك خوا ڕەحمەتی خۆییان پێ دەچێژێ‌و نیعمەتیان بەسەردا دەڕێژێ، دوای ئەوەی کە تووشی زیان‌و ناخۆشیی بووون، لە جیاتی ئەوەی سوپاسی خوا بکەن، دەست دەکەن بە پیلان گێڕیی لە دژی ئایەتەکانی خوا، بەڵام خوا بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: با بزانن تەگبیری خواو، نەخشەی خوا خێراترە، نوێنەرو ڕەوانەکراوەکانی خواش، واتە: فریشتەکانی خوا، هەرچی ئەوان دەیکەن لە پیلان گێڕیی، دەینووسن، واتە: با چاوەڕێی سزا بن.

١٣/ مەبەستی سێزدەیەم : کە لە ئایەتەکانی (٢٢و ٢٣)دا خراوەتە ڕوو، خوای بێ‌هاوەڵ، باسی ئەوە دەکات کە ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرو کافرانە، کاتێك کە خوا ﷻ بە وشکانیی‌و بە دەریادا هۆکاری هات‌و چۆی بۆ ڕەخساندوون، ئەوانە کاتێك کە سواری کەشتی دەبن، کەشتییەکە بە بایەکی خۆش دەڕوات‌و، پێی دڵخۆش دەبن، بەڵام دوایی هەر هێندە دەزانن : بایەکی زۆر بەهێزی تێکشکێنەر دێ‌و، لە هەموو لاوە شەپۆل دەوریان دەدات‌و، پێیان وایە کە دەرباز نابن، لەو کاتەدا زۆر بە دڵسۆزانەو لێبڕاوانە ملکەچیی خۆیان بۆ خوا ساغ دەکەنەوە، لێی دەپاڕێنەوە کە ئەگەر بێت‌و لەمە دەربازمان بکەی، ئێمە لە سوپاسگوزاران دەبین، کەچی دوای ئەوەش کە دەربازیان دەکات، دیسان دەگەڕێنەوە سەر سنوورشکێنیی بە ناهەق.

ئنجا خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ئەی خەڵکینە! ئەو سنوورشکێنیی‌و ستەم‌و خراپەیە، بێگومان زیانەکەی بۆ خۆتانە، ئەم ژیانە دنیاییە ڕابواردنێکی کەمە، دوایی بۆ لای ئێمە دەگێڕدرێنەوەو هەواڵتان پێ دەدەین.

١٤/ مەبەستی چواردەیەم : لە ئایەتی (٢٤)دا خراوەتە ڕوو، خوای كاربەجێ باسی وێنەی ژیانی دنیا دەكات، كە وەك ئەوە وایە: ئاوێك لە ئاسمان دەنێرێتە خوارو ڕووەك‌و شینایی پێ دەڕوێ، كێڵگەیەكی باشی پێ دەڕوێ‌و، سەر زەوی پێ دەڕازێتەوە، خەڵكەكەش پێیان وایە، ئەوە بەرووبوومەكە لەبەردەستی خۆیاندایە، دوایی بەڵایەكی كتوپڕ لێی دەداو دەیكاتە پەرێزێكی ڕووت، وەك دوێنی هیچی لێ نەبووبێ، ئاوا خوای باڵادەست ئایەتەكانی خۆی بۆ خەڵك ڕۆشن دەكاتەوە، كەواتە: ژیانی دنیای ئێوەش، تەمەنی تاك تاكی ئێوەش ئاوایە، هەروەها ژیانی كۆی مرۆڤایەتییش بەو شێوەیە.

١٥/ مەبەستی پازدەیەم : لە ئایەتەكانی (٢٥و ٢٦)دا خراوەتە ڕوو، كە خوای پەروەردگار بانگی خەڵك دەكات بۆ مەنزڵگای ئاشتیی‌و، هەر كەسێك كە بیەوێ دەیخاتە سەر ڕاستە ڕێی خۆی، دوایی باسی ئەوە دەكات، كە ئەوانەی چاكەكار بوون، پاداشتی هەرە باشیان هەیە، زیادەشیان بۆ دەخرێتە سەر، ئەوانە دەم‌و چاویان تەپ‌و تۆزو ڕەشایی خەم‌و زەبوونیی دایناگرێ، وە ئەوانە هاوەڵی بەهەشتن، بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە.

١٦/ مەبەستی شازدەیەم : لە ئایەتی (٢٧)دا خراوەتە ڕوو، باسی ئەوانە دەكات كە خراپەیان وەدەست هێناوە، كە هەر خراپەیەك بە ئەندازەی خۆی سزای هەیە،

ئەوانە دەم‌و چاویان باری خەم‌و تەم لێی دەنیشێ، دەم‌و چاویان ڕەش دادەگەڕێ، وەك ئەوەی بە چەند پارچەیەك لەشەوی تاریك داپۆشرابێ، ئەوانەش هاوەڵی ئاگری دۆزەخن، بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە.

١٧/ مەبەستی حەڤدەیەم : لە ئایەتەكانی (٢٨و ٢٩و ٣٠)دا خراوەتە ڕوو، كە خوای بەرزومەزن باسی چۆنیەتی كۆكردنەوەی كافران دەكات لە ڕۆژی دواییداو دەفەرموێ: ئەو ڕۆژە هەموویان كۆ دەكەینەوە، دوایی بە هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان‌و بەو شتانەی كە كردوویانن بە هاوبەش بۆ خوا، دەڵێین: بوەستن، دوایی لێكیان جیا دەكەینەوە، دوایی هاوبەشەكان (واتە: ئەوانەی كە لە خەیاڵی ئەواندا هاوبەشی خوا بوون)، حاشا دەكەن لە پەرستارەكانی خۆیان، دەڵێن: ئێمە لە ئێوە بەریین، ئێوە ئێمەتان نەپەرستوەو، ئێمە لە پەرستنی ئێوە بێئاگا

بووین، خواش بەسە کە شایەدییمان بۆ بدات، ئنجا خوا دەفەرموێ: لەو کاتەدا هەموو کەسێك لە خۆی حاڵی دەبێ، چی پێشخستووە، دەگێڕدرێنەوە بۆ لای سەروەرو سەرپەرشتیاری هەقو ڕاستەقینەیان کە خوایەو، ئەوەی هەڵیاندەبەست، لێیان ون دەبێ.

١٨/ مەبەستی هەژدەیەم : لە ئایەتەکانی (٣١و ٣٢و ٣٣)دا خراوەتە ڕوو، کە خوای بەخشەر بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: پرسیاریان لێ بکە : کێ لە سەرێو خوارێو لە ئاسمانو زەوی یەوە، ڕۆزییتان دەدا؟ کێ خاوەنی بیستنەکانو دیتنەکانە؟ کێ زیندوو لە مردوو دەردێنێ؟ کێ مردوو لە زیندوو دەردێنێ؟ کێ سەرپەرشتیی کاروباری بوون دەکات؟ دەڵێن: خوا، بڵێ: ئەدی بۆچی پارێزی لێ ناکەن؟ تەنیا ئەو خوایەتان پەروەردگاری خاوەنی هەقو ڕاستەقینەتانە، لە دوای هەقیش تەنیا گومڕایی هەیە، بۆ کوێ لادەدرێن! دوایی خوای کارزان باسی یاسایەکی خۆی دەکاتو، دەفەرموێ: ئاوا بەو شێوەیە بڕیاری پەروەردگارت چەسپاوە بەسەر کەسانێك دا کە لاڕێن.

١٩/ مەبەستی نۆزدەیەم : لە ئایەتەکانی (٣٤و ٣٥و ٣٦)دا خراوەتە ڕوو، کە خوای بێ هاوەڵ بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: چەند پرسیارێك لەوانە بکە کە غەیری خوا دەپەرستن، بڵێ: ئایا لە نێو ئەوانەدا کە دەیانکەنە هاوبەش بۆ خوا، کەس هەیە شت دروست بکاتو، دوای ئەوەی لە بەین دەچێ، دووبارە زیندووی بکاتەوە؟ بڵێ: هەر خوا بەدی دێنێو، هەر خواش دووبارە دەیهێنێتەوە، بەرەو کوێ لادەدرێن!

دوایی دەفەرموێ: پێیان بڵێ: ئایا لە نێو هاوبەشەکانی ئێوەدا، کەس هەیە کە ڕێنمایی بکات بەرەو هەق؟ دوایی دەفەرموێ: بڵێ هەر خوا خەڵك ڕێنمایی دەکات بەرەو ڕێی هەق، ئایا کەسێك کە خەڵك ڕێنمایی دەکات، شایستەترە شوێنی بکەون، بیپەرستن، یان کەسێك کە تەنانەت بۆ خۆشی بە ڕێیە نازانێ؟ کەواتە: چیتانە ! بەرەو کوێ لادەبرێن؟ دوایی خوای تاكوپاك ڕایدەگەیەنێ: کە ئەوانە تەنیا شوێن گومان دەکەون، گومانیش هیچ کەلێنی هەق ناگرێ، خواش دەزانێ کە چی دەکەن.

٢٠/ مەبەستی بیستەم : لە ئایەتەکانی (٣٧و ٣٨و ٣٩و ٤٠)دا خراوەتە ڕوو، کە باسی قورئانە، خوای پەروەردگار دەفەرمویّ: ئەم قورئانە هەر ناگونجیّ لە لایەن جگە لە خواوە هەڵبەسترابیّ، ئەم قورئانە هەموو کتێبەکانی پێش خۆی بە ڕاست دەزانیّو وەك ئەسڵەکەیان، وە ئەم ڕوونکردنەوانەی لەم کتێبەدا هاتوون، هیچ گومانی تێدانیە لە لایەن خوای خاوەنی جیهانەکانەوەیە، جگە لە خوا هیچ کەس ئەوەی لە توانادا نیە، ئەو هەموو ڕاستییانەی کە لە قورئاندا هەن، بیانخاتە ڕوو.

دوایی دەفەرمویّ: ئەگەر دەشڵێن موحەممەد ﷺ قورئانی هەڵبەستوە، پێیان بڵێ: فەرموون: ئێوەش سوورەتێکی وەك قورئان بێنن، کێشتان دەست دەکەویّو لە تواناتاندا هەیە، ئەگەر ڕاست دەکەن، هەمووان بێنن، با کۆمەکتان بن، دوایی دەفەرمویّ: بەڵکو ئەوانە بێبڕوا بوون بەرانبەر بە کتێبێك کە زانیارییان دەربارەی نیە، تێی نەگەیشتوون ، نازانن چی تێدایەو، جاریّ سەرەنجامی ئەو شتانەی کە ئەو قورئانە دەیانفەرمویّ، بۆیان نەهاتۆتە دی.

ئنجا دەفەرمویّ : هەروەها ئەوانەی پێش وانیش ئایەتەکانی خوایانو، پێغەمبەرەکانی خوایان بە درۆ دادەنا، بەڵام ئایا سەرەنجامی ستەمکاران چۆن بووە؟ تەماشا بکەن!

ئنجا دەفەرمویّ : لەوانە کەسانێکیان هەن، کە بڕوا بە قورئان دێننو، کەسانێکیش هەن، بڕوای پیّ ناهێنن، واتە: کەسانێکیان هەن کە دەزانن قورئان ڕاستە، بەڵام بۆی ملکەچ نابن. مانایەکی دی ئەوەیە: کەسانێکیان هەن، کە دوایی بڕوا دێنن، بەڵام کەسانێکیشیان هەن، دواییش هەر بڕوا ناهێنن، پەروەردگاریش زاناترە بە خراپەکاران.

٢١/ مەبەستی بیستو یەکەم : لە ئایەتەکانی (٤١و ٤٢و ٤٣و ٤٤)دا خراوەتە ڕوو، کە خوای بەخشەر پێغەمبەر دەفەرمویّ: ئەوانە تۆیان بە درۆ دانا، بفەرموو: من کردەوەی خۆم بۆ خۆم، ئێوەش کردەوەی خۆتان بۆ خۆتان، من دوورم لەوەی ئێوە ئەنجامی دەدەن، ئێوەش دوورن لەوەی کە من ئەنجامی دەدەم، ئێوە دوورن لە کردەوەی منو منیش دوورم لە کردەوەکانی ئێوە، دوایی دەفەرمویّ: لەوانە

کەسانێکیان هەن، کە گوێت بۆ هەڵدەخەن، گوێی ڕواڵەتیی، بەڵام ئایا تۆ دەتوانی بە کەسانێك کە عەقڵیان بەکار نەهێنن، پێیان ببیستێنی؟ نەخێر، ناتوانی، هەروەها کەسانێکیان هەن، تەماشات دەکەن، بەڵام ئایا کەسێك کە بە عەقڵ و هۆشەوە چاوی بەکارنەهێنێ، دەگونجێ تۆ ڕێنمایی بکەی؟ بە تەئکید ناتوانی، دوایی خوا دەفەرموێ: بێگومان خوا ستەم لە خەڵك ناکات، واتە: با وا نەزانن کە خوا ئەوانەی کەڕو کوێر کردوە، بەڵکو خۆیان ستەمیان لە خۆیان کردوە، بە هۆی کردەوە خراپەکانی خۆیانەوە، وایان لێهاتوە، کە هەستەوەرەکانیان پەك بخات.

٢٢/ مەبەستی بیست‌و دووەم : لە ئایەتی (٤٥)دا خراوەتە ڕوو، خوای زاناو شارەزا باسی ئەوە دەکات کە لە ڕۆژی دواییدا کاتێك کە کۆدەکرێنەوە، وەك تەنیا سەعاتێك مابنەوە لە دنیاداو پێکەوە یەکدییان ناسی بێ‌و تەواو، ئەوەندە ژیانی دنیایان لەلا کورت دەبێتەوە، دوایی خوا دەفەرموێ: ئەوانەی کە بڕوایان بە دیداری خوا نەبووو، ڕێ پێشاندراو نەبوون، لەسەر ڕێی ڕاست نەبوون، زیانبار بوون.

٢٣/ مەبەستی بیست‌و سێیەم : لە ئایەتەکانی (٤٦و ٤٧)دا خراوەتە ڕوو، کە خوای بەرز بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: ئەگەر هەندێك لەوەی کە بەڵێنیان پێ دەدەی، بیهێنینە دی‌و پیشانی تۆی بدەین، یاخود تۆ بمرێنین، پێش ئەوەی هیچ لەوەی هەڕەشەی پێ لەوان دەکەین، بیهێنینە دی، ئەوە سەرەنجام هەر بۆ لای ئێمە دەگەڕێنەوە، خواش دەزانێ چییان کردوە، پاشان دەفەرموێ: هیچ کۆمەڵگایەك نەبووە، مەگەر پێغەمبەرێکی بووە، لە ڕۆژی دواییدا ئەو کۆمەڵە ئەو ئۆممەتەش دەهێنرێ‌و پێغەمبەرەکەشیان دەهێنرێ‌و، لە نێوانیاندا دادوەرانە دادوەریی دەکرێ، بێ ئەوەی ستەمیان لێ بکرێ.

٢٤/ مەبەستی بیست‌و چوارەم : لە ئایەتەکانی (٤٨و ٤٩و ٥٠و ٥١ و ٥٢)دا خراوەتە ڕوو، کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ئەوانە دەڵێن: ئەگەر ڕاست دەکەن، ئەو بەڵێنە کەی دێتە دی، واتە: سزاو پاداشت‌و ڕۆژی دوایی؟ بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: تۆ پێیان بڵێ: تەنانەت بۆ خۆشم هیچ زیان‌و سوودێکم بە دەست نیە، مەگەر خوا بیەوێ، بۆ هەر کۆمەڵگایەك کاتێك دیاریی کراوە، کۆتاییان پێ بێ، ئنجا هەر کاتێك ئەو ئەجەلەو ئەو کاتی کۆتاییەیان هات، نە سەعاتێك

دوا دەخرێن، نە پێش دەخرێن، ئێوەش بە هەمان شێوە، دوایی دەفەرمویٚ: پێیان بڵێ: پێم بڵێن، هەواڵم پێ بدەن، ئەگەر سزای خوا بە شەوێ، یان بە ڕۆژی بێ (واتە: کاتێك کە غافڵن، خەوتوون بێ ئاگان، یاخود کاتێك کە بە خەبەرن و بە ئاگان (ئێوە وەزعتان چۆن دەبێ؟ چی دەکەن؟ بۆچی پەلە دەکەن؟ دوایی دەفەرمویٚ: ئایا کاتێك ئەوەی کە هەڕەشەی پێ لە ئێوە کراوە، هاتە دی، ئێستا بڕوای پێ دێنن! ئێستا کە پێشتر پەلەتان دەکرد، دوایی دەفەرمویٚ: ئەوانەی کە ستەمیان کردوە، پێیان دەگوترێ: سزای هەمیشەیی بچێژن، ئایا بە پێی ئەوەی کە ئەنجامتان دەدا سزاتان نادرێتەوە؟! واتە: ئەوە سزای کردەوەکانی خۆتانە.

٢٥/ مەبەستی بیست و پێنجەم : لە ئایەتەکانی (٥٣و ٥٤و ٥٥و ٥٦)دا خراوەتە ڕوو، کە دەفەرمویٚ: ئەوانە لێت دەپرسن دەڵێن: ئایا ئەوەی تۆ دەیڵێی هەقە، ڕاستە؟! ئەویش دەفەرمویٚ: بڵێ: با، سوێند بە پەروەردگارم ڕاستە، ئێوەش دەستەوسانکەری خوا نین، کە خوا ئەو بەڵێنە بێنێتە دی، کە هاتنی ڕۆژی سزاو پاداشتە، دوایی دەفەرمویٚ: ئەگەر هەر کەسێك کە ستەمی کردوەو خراپەیەکی کردوە، {لێرەدا (ظلم) مەبەست پێی شیرك و کوفرە وەك خوا فەرموویەتی: ﴿إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ۝١٣﴾ لقمان، گەورەترین ستەم ئەوەیە کە ئینسان هاوبەش بۆ خوا دابنێ، خوا نەپەرستێ}، ئەو نەفسەی کە ستەمی کردوە، ئەگەر هەرچی لەسەر زەوی دا هەیە، هی ئەو بێ، دەیکاتە بەلاگێڕەوەی خۆی لە ڕۆژی دواییدا، پەشێمانیشن لە دەروونی خۆیاندا، واتە: بۆشیان دەرنابڕدرێ لە دەروونی خۆیاندا پەنهانی دەکەن، کاتێك کە سزاو ئازار دەبینن سزای دادگەر دەبینن، بە دادگەرانەش دادوەرییان لە بەینتدا دەکرێ، بێئەوەی ستەمیان لێ بکرێ.

پاشان خوا دەفەرمویٚ: ئاگادار بن! هەرچی لە ئاسمانەکان و زەوی دا هەیە، هی خوایە، ئاگادار بن! کە بەڵێنی خوا ڕاستە، بەلام زۆربەیان نازانن.

نازانن کە ناگونجێ ئەم کەون و کائیناتە، وەك ڕۆمانێکی بێتام و چیرۆکێکی بێ ئەنجام بێ، چاك و خراپ وەك یەك بڕۆن و، کەس بە چاکەکارەکە نەڵێ: دەستت خۆش بێ، بە خراپەکارەکەش نەڵێ: ئەرێ بۆ وات کرد؟ کە بە تەئکید

ئەو کاتە کە ژیانی بەشەر دەبێتە شتێکی پووچ، بۆیە خوای کارزان لە کۆتایی سوورەتی (الـمؤمنون)دا دەفەرموێ: ﴿ أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾ ﴾، واتە: ئایا پێتان وایە ئێوەمان بە گاڵتەو بە هەوەنتە دروست کردوەو بۆلامان ناگێڕدرێنەوە؟ واتە: ئەگەر بەشەر زیندوو نەکرێتەوە، سزاو پاداشتی لەگەڵدا نەبێ، ژیانەکەی دەبێتە شتێکی پووچو بێ مانا، خوای کاربەجێش شتی پووچو بێ مانا ناکات، دوایی دەفەرموێ: هەر خوا دەژێنێو دەمرێنێ، هەر بۆ لای ئەویش دەگێڕدرێنەوە.

٢٦/ مەبەستی بیستو شەشەم : لە ئایەتەکانی (٥٧و ٥٨)دا خراوەتە ڕوو، کە باسی قورئانەو خوا بانگی مرۆڤایەتیی دەکات: ئەوە لە پەروەردگارتانەوە ئامۆژگارییتان بۆ هاتو، شیفاو چارەسەری ئەوەی کە لە سینەکانتان دایە، بۆتان هاتو، ڕێنماییتان بۆ هاتو، ڕەحمەتتان بۆ هات، بەڵام ئەو هیدایەتو ڕەحمەتە بۆ بڕوادارانە، واتە: دوای ئەوەی کە خەڵك ئامۆژگاریی خوا وەردەگرێو، ئەو ئامۆژگارییەی خوا - کە قورئانە- دەبێتە هۆی پاکبوونەوەو چاکبوونەوەی دڵو دەروونیان، ئنجا بۆیان دەبێتە مایەی بەرپێی خۆ دیتنو، مایەی ئەوە کە شایستەی ڕەحمەتو بەزەیی خوا بن.

دوایی دەفەرموێ: پێیان بڵێ: با تەنیا بە بەخششو بەزەیی خوا دڵخۆش بن، ئەوە باشترە لەوەی کە کۆی دەکەنەوە، کۆی دەکەنەوە لە خەڵكو لە خزم بە دەوری خۆیانەوە، لە سەروەتو سامان، لە هەر شتێك کە کۆ دەکرێتەوە.

٢٧/ مەبەستی بیستو حەوتەم : لە ئایەتەکانی (٥٩ و ٦٠)دا خراوەتە ڕوو، کە بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: پێیان بفەرموو: ئایا ئەو ڕزقو ڕۆزییو بژیوە دەبینن کە خوا بۆی ناردوونە خوار، کەچی هەر لە خۆتانەوە پۆلێنی دەکەن بۆ حەڵاڵو حەرام! بڵێ: ئایا خوا مۆڵەتی داون، یاخود درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستن؟ کە بە تەئکید دووەمیانە، ئایا ئەوانەی کە درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستن لە ڕۆژی قیامەتدا، گومانیان چییە؟ چی چاوەڕێ دەکەن؟ بێگومان خوا خاوەن بەخششە بەسەر خەڵکەوە، بەڵام زۆربەیان سوپاسگوزار نین.

ڕزق‌و ڕۆزی داون کەچی لە خۆوە دەڵێن: ئەوە حەڵاڵەو ئەوە حەرامە، دەستکاریی دەکەن بەبێ مۆڵەتی خوا، کە تەنیا ئەو کەسەی ڕزقەکەی پێداوی، ئەویش بۆی هەیە حەڵاڵ‌و حەرام، چاك‌و خراپ، پاك‌و پیسەکەیت بۆت دیاریی بکات، نەك لە خۆتەوەو بە گومان‌و، بە خەیاڵ.

٢٨/ مەبەستی بیست‌و هەشتەم : لە ئایەتی (٦١)دا خراوەتە ڕوو، کە خوا باسی ئاگاداریی خۆی‌و چاودێریی خۆی دەکات، دەفەرموێ : تۆ ئەی مرۆڤ! یاخود ئەی موحەممەد ﷺ! لە هەر حاڵێکدا بی، هەر قورئانێك بخوێنی، هەر ئەندازەیەك لە قورئان، هەر کردەوەیەك بکەن، ئێمە بەسەرتانەوە ئاگادارین، کاتێك دەچنە نێو کردەوەکەوە، بە قەدەر گرانایی گەردێك، نە لە زەوی‌و نە لە ئاسمان، لە خوا ون نابێ، نە لەوەش گچکەترو نە لەوەش گەورەتر، هەمووی لە لیستێکی ڕووندا سەرژمێر کراوە، کە مەبەست پێی زانیاریی بێ سنووری خوای زاناو شارەزایە.

٢٩/ مەبەستی بیست‌و نۆیەم ، لە ئایەتەکانی (٦٢و ٦٣و ٦٤و ٦٥)دا خراوەتە ڕوو، کە خوای بەخشندە باسی دۆستەکانی‌و خۆشەویستەکانی خۆی دەکات، دەفەرموێ: ئاگاداربن! دۆستەکانی خوا نە ترسیان لەسەرە بۆ داهاتوو، نە خەم‌و پەژارە دادەگرن بۆ ڕابردوو، ئەوانیش کەسانێکن کە بڕوایان هێناوەو، پارێزیان دەکرد، ئەوانە لە ژیانی دنیاشدا موژدەو دڵخۆشییان بۆ هەیەو، لە دوا ڕۆژیشدا، بڕیارەکانی خوا گۆڕانیان بەسەردا نایەت، ئا ئەوە سەرکەوتنی هەرە مەزنە.

دوایی بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: با قسەی ئەوان تۆ دڵتەنگ نەکا (کە پێت دەڵێن: شێتە، دەڵێن: جادوو گەرە، دەڵێن: فاڵچییە، دەڵێن: قورئانی هەڵبەستوە) ئەو قسەو قاڵانە با تۆ دڵتەنگ نەکەن، بێگومان باڵا دەستیی هەمووی هی خوایەو، خوا بیسەری زانایە.

٣٠/ مەبەستی سییەم : لە ئایەتی (٦٦)دا خراوەتە ڕوو، کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ئاگادار بن! هەر کەس کە لە ئاسمانەکان‌و زەوی دا هەیە، هەموویان هی خوان، وە ئەوانەی کە جگە لە خوا دەکەنە هاوبەش بۆ خوا، لە ڕاستییدا بەدوای هاوبەشەکان ناکەون، بەڵکو تەنیا بە دوای گومان دەکەون، چونکە خوا هاوبەشی نین، تاکو بە دوایان بکەون، ئەوانەش تەنیا قسەی بێ بنەما دەکەن.

٣١/ مەبەستی سیو یەکەم : لە ئایەتی (٦٧)دا خراوەتە ڕوو، کە خوای بەشتدە باسی ئەوە دەکات، کە شەوگاری گێڕاوە بە مایەی ئارام تێدا گرتنو تێدا پشوودان، ڕۆژگاریشی کردوە بە مایەی بینین، کە کارو کەسابەتی تێدا بکەن، بەرپێی خۆتان دەبینن، بێگومان لەوەدا (واتە: لە سروشتی شەوگارو ڕۆژگاردا کە یەکەمیان بۆ ئیسراحەتو پشوودانەو، ئەوی دیکەیان کە بۆ کارو هەوڵدانە) نیشانە هەن بۆ کەسانێك کە ببیستن، واتە: بە گوێی عەقڵو دڵ ببیستن.

٣٢/ مەبەستی سیو دووەم : لە ئایەتەکانی (٦٨و ٦٩و ٧٠)دا خراوەتە ڕوو، کە خوا ﷻ باس لەبارەی شیرکەوە دەکاتو دەفەرموێ: وە ئەوانە (واتە: موشریکەکان، بێبڕوایەکان) گوتیان: خوا ڕۆڵەی هەیە، ڕۆڵەی پەیدا کردوە، پاکییو دووریی بۆ خوا لەوەی کە ڕۆڵەی هەبێ، خوا بێ نیازە، کەسێك پێویستی بە وەچەو ڕۆڵە هەیە، کە پێویستی بەوە بێ، لە دوای خۆی بوونەکەی لە وەچەکەیدا بەرجەستە ببێ، بەڵام خوای پەروەردگار نە نەبوونی پێشکەوتووە، نە نەبوونیشی بەسەردا دێ، هەرچی لە ئاسمانەکانو زەوی دا هەیە، هەمووی هی ئەوە، ئێوەش لەوبارەوە هیچ بەڵگەیەکتان نیە، ئنجا ئایا چۆن لەسەر خوا شتێك دەڵێن، کە زانیارییتان پێی نیە ! دوایی خوا دەفەرموێ: ئەوانەی کە درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستن، سەرفراز نابن، ژیانی دنیا ڕابواردنێکی کەمی دنیایە، دوایی گێڕانەوەی بۆ لای ئێمەیەو، سزای سەختیان پێ دەچێژین، بە هۆی ئەوەوە کە بێبڕوا بوون.

٣٣/ مەبەستی سیو سێیەم : لە ئایەتەکانی (٧١و ٧٢و ٧٣)دا خراوەتە ڕوو، کە باسی نووح ﷺ دەکات دەفەرموێ: بەسەرهاتی نووحیان بەسەردا بخوێنەوە، کاتێك کە بە گەلەکەی خۆی گوتو بێ منەتی کردنو بۆی دەرخستن کە بێباکە گوتی: ئەگەر مانەوەی منتان لەسەر دڵ قورسەو، ئەوە کە من ئایەتەکانی خواتان بیر دەخەمەوە : هەرچیتان لە دەست دێ بیکەن، چاوەڕێشم مەکەنو، ئەگەر پشتتان هەڵکرد لەوە کە من لە ئێوەی داوا دەکەم : کە بەندایەتیی بۆ خوا بکەن، ئەوە من هیچ پارەو شتم لێ داوا نەکردوون، پاداشتم تەنیا لەلای خوایە، من فەرمانم پێکراوە کە لە مسوڵمانان بمو، هیچ بیانوویەکتان بە دەستەوە نیە کە پشت لەو پەیامو بەرنامەیە بکەن، کە من هێناومە.

بەڵام ئەوان سەرەنجام بە درۆیان دانا.

ئنجا خوا دەفەرموێ: خۆیو ئەوانەی کە لەگەڵیدا بوون لە کەشتییەکەدا دەربازمان کردنو، کردمانن بە جێنیشین، ئەوانەش کە ئایەتەکانی ئێمەیان بە درۆ دەزانی، خنکاندمانن، تەماشا بکەن ئەوانەی کە ترسێنرا بوونو وریا کرابوونەوە، بەڵام گوێیان پێ نەدا، سەرەنجامیان چۆن بوو!

٣٤/ مەبەستی سیو چوارەم، لە ئایەتی (٧٤)دا خراوەتە ڕوو، باسی ئەوە دەکات کە لە دوای (نووح)یش خوا پێغەمبەرانی زۆری ناردوون، بۆ لای گەلەکانیان، ئەوانیش بە بەڵگەی ڕوونو ئاشکراوە هاتوون بۆ لایان، بەڵام، بۆیان نەلواوە، بڕوا بە شتێك بێنن کە پێشتر پێی بێبڕوا بوون، ئاوا ئێمە مۆر بەسەر دڵی سنوور شکێنانەوە دەنێین، واتە: خوای کارزان لێرەدا بێبڕوایەکان هەموویان وەك کۆمەڵێك تەماشا دەکات، ئەوانەی پێشوویان کە بڕوایان بە پێغەمبەرەکانیان نەهێناوە، ئەوانەی دواییش نە دەگونجا بڕوا بێنن، بۆچی؟ چونکە هەر بە دوای وان دەکەوتنو لاسایی وانیان دەکردەوەو دەیانگوت: ﴿ بَلْ قَالُوٓاْ إِنَّا وَجَدْنَآ ءَابَآءَنَا عَلَىٰٓ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِم مُّهْتَدُونَ ﴿٢٢﴾ ﴾الزخرف، بەڵکو ئێمە پێشینانمان لەسەر ڕێیەك بینیوە، ئێمەش هەر بە شوێنەواری وان دا دەڕۆین.

٣٥/ مەبەستی سیو پێنجەم، لە ئایەتەکانی (٧٥ تاکو ٩٣) نۆزدە (١٩) ئایەت هەمووی تەرخان کراوە بۆ بەسەرهاتی مووسا (عَلَيْهِ السَّلَام) لەگەڵ فیرعەون، ئەویش لە (٧) بڕگەدا:

<u>بڕگەی یەکەم</u> : ئایەتەکانی: (٥٧ – ٥٨)، خوا ﷻ باسی ئەوە دەکات، کە دوای پێغەمبەرانێك (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) کە لە دوای نووحەوە هاتوون، ئنجا مووساو هاروونی بۆ لای فیرعەونو دارو دەستەکەی نارد، بە بەڵگە ئاشکرایەکانو بە نیشانەکانەوە، بەڵام ئەوان خۆیان بە زلگرتو لە تاوانباران بوونو، کاتێك هەقیان لە لایەن ئێمەوە بۆ هات، گوتیان: ئەمە جادوویەکی ئاشکرایە، مووساش (عَلَيْهِ السَّلَام) فەرمووی: ئایا بەو هەقەی کە بۆتان هاتوە، دەڵێن: ئەوە جادووەو، جادووگەرانیش سەرفراز نابن؟! ئەوانیش

گوتیان: ئایا تۆ هاتووی لەوەی کە ئێمە، باب‌و باپیرانی خۆمانمان لەسەر بینیوە، لامان بدەی‌و، گەورەیی بۆ ئێوە بێ لەسەر زەویدا؟! ئێمە بڕوا بە ئێوە ناکەین.

<u>بڕگەی دووەم</u>: ئایەتەکانی : (٧٩ - ٨٢)، باسی ئەوە دەکات، کە فیرعەونیش گوتی: هەرچی جادووگەری شارەزایە بۆم بێنن، ئنجا کاتێك جادوو گەرەکان هاتن، مووسا (عَلَيْهِ السَّلَام) زۆر بێ منەتانەو بێ باکانەو زۆر خۆڕا دیتووانەو پشت ئەستوورانە بە خوا، گوتی: هەرچی لە دەستدان دێ لە جادوو بیکەن، گۆچان‌و پەتەکانتان فڕێ بدەن، کاتێك کە گۆچان‌و پەتەکانیان فڕێ دان، مووسا (عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) پێی فەرموون، ئەوەی کردتتان هەمووی جادوویە، خوا هەڵی دەوەشێنێتەوەو دەیپووکێنێتەوەو پووچەڵی دەکاتەوە، بێگومان خوا کردەوەی خراپەکاران چاك ناکات، واتە: ناهێڵێ ئەنجامی ببێ، خوا بە وشەو بڕیارەکانی خۆی حەق دەچەسپێنێ، هەرچەندە تاوانباران پێیان ناخۆش بێ.

<u>بڕگەی سێیەم</u>: ئایەتەکانی : (٨٣ - ٨٦)، کە باسی ئەوە دەکات : کێ بڕوای بە مووسا هێنا ؟ دەفەرموێ : جگە لە وەچەیەك واتە: لە هەندێك کوڕو کاڵ‌و گەنج‌و تازە پێگەیشتوو لە گەلەکەی مووسا، کەس ئیمانی پێ نەهێنا، ئەویش کاتێك کە ئیمانیان پێهێنا، زۆر ترسیان هەبوو لە فیرعەون‌و داروەدەستەکەی خۆیان، واتە: داروەدەستەی گەلی ئیسرائیل (کە ئەوانە بوو بوونە کرێگرتەی فیرعەون) کە هەڵیان بگێڕنەوەو سزایان بدەن‌و، فیرعەون زۆر سەرکەش بوو لە زەویداو، زۆر لە زێدەڕۆیی کاران بوو، مووساش (عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) پێی گوتن: ئەی گەلەکەم ! ئەگەر بڕواتان بە خوا هێناوە، پشت بە خوا ببەستن، ئەگەر بۆ خوا ملکەچن، ئەوانیش گوتیان: ئێمە پشتمان بە پەروەردگارمان بەستوە، پەروەردگارمان ! مەمانگێڕە بە مایەی فیتنە بۆ کۆمەڵی ستەمکاران، واتە: وامان لێ مەکە بەهۆی ئێمەوە کە بەسەرمان دا زاڵ دەبن، بکەونە گومانەوە، کە ئێمە لەسەر هەق نین، یاخود: با نەبینە شوێنی ئەشکەنجەدان‌و ئازار بۆ ئەوان، واتە: با سزامان نەدەن، بە بەزەیی خۆت دەربازمان بکە لە کۆمەڵی کافران.

بڕگەی چوارەم : لە ئایەتی (٨٧)دا دەیخاتە ڕوو، دەفەرموێ: ئێمە سروشمان کرد بۆ مووساو بۆ برایەکەی، واتە بۆ هارۆون، پێمان گوتن: کە جێگاو ڕێگای تایبەتی خۆتان هەبێ لە میسر، با خانووەکانتان بەرانبەر یەکدی بن و، نوێژ بەرپا بکەن، موژدەش بدەن بە بڕوا داران کە (إِنْ شَاءَ اللَّه) سەرەنجامیان خێرەو، خوا دەربازیان دەکات.

بڕگەی پێنجەم : لە ئایەتەکانی (٨٨ و ٨٩)دا خراوەتە ڕوو، کە مووسا (عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامَ) لە پەروەردگاری دەپاڕێتەوەو دەفەرموێ: پەروەردگارم! تۆ بە فیرعەون و دارو دەستەکەی جوانیی و سەروەت و سامانی زۆری ژیانی دنیات پێداون، کە سەرەنجام خەڵك لە ڕێی تۆ گومڕا دەکەن، بۆیە پەروەردگارم! هەرچی ماڵ و سامانیانە لە بەینی بەرە، دڵیشیان گرێ بدە، با ئیمان نەهێنن، تاکو سزای بە ئێش دەچێژن، دیارە مووسا زۆریان لێ بە ڕق دا چووە، خوای باڵادەستیش وەڵامی دانەوەو فەرمووی: ئەوە داوایەکەتان وەڵام درایەوە، {هی هەردووکتان}ئێوەش ڕێك بوەستن لەسەر ڕێی ڕاست، بە دوای ڕێبازی ئەوانە مەکەون کە نازانن.

بڕگەی شەشەم : لە ئایەتەکانی (٩٠و ٩١و ٩٢)دا دەفەرموێ: بەنی ئیسرائیلمان لە دەریا پەڕاندەوە، واتە: دەریای سوور، فیرعەون و سەربازەکانیشی بە دوایان کەوتن بە دەستدرێژیی و سنوور شکێنانە (یاخود زۆر بە خێرایی) هەتا کاتێك کە فیرعەون خنکانی گەیشتە سەر، (واتە: کەوتە حاڵەتی گیانەڵا) گوتی: بڕوام هێناوە، کە جگە لەو پەرستراوەی بەنو ئیسرائیل ئیمانیان پێهێناوە، هیچ کەسێکی دیکە پەرستراو نیە، (واتە: هەر خوا خوایە، ئەوی دیکە هەموو کایەو بایە)، من ئێستا لە مسوڵمانانم، خوای پەروەردگاریش

یاخود، (ملك الموت)یش پێی دەڵێ: ﴿ ءَآلْـَٰٔنَ ﴿٩١﴾ ﴾، ئا ئێستا ! کە پێشتر سەرپێچییت دەکردو، لە خراپەکاران بووی، ئێستا بڕوا دێنی؟ ئێستا بەکەڵك نایەت.

چونکە ئینسان کە دەکەوێتە گیانەڵا، هەموو شتێکی بۆ ئاشکرا دەبێ. ئنجا مووسا (عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامَ) ئەو هەموو موعجیزانەی پێشانی

فیرعەون داون، بێگومان دڵنیا بووە کە مووسا پێغەمبەری خوایە، ئەو دەریایە شەق بێ، هەر دیارە کە خوای بە بەزەیی بۆ مووسای شەق کردوە.

پاشان هەموو کەسیش لە گیانەڵادا فریشتەکان دەبینێ، بەڵکو هەندێك لە زانایان دەڵێن: بە پێی هەندێك لە فەرمایشتەکان: هەر کەسە شوێنی خۆی دەبینێ لە بەهەشتدا، یان لە دۆزەخدا، بۆیە لەو کاتەدا ئیمان هێنان هونەر نیەو، مرۆڤ لێی وەرناگیرێ، بۆیە خوا دەفەرموێ: ئێستا ئێمە جەستەکەت دەرباز دەکەین، تاکو بۆ خەڵکی دوای خۆت ببی بە پەندو نیشانە، بێگومان زۆر کەس لە ئایەتەکانی ئێمە بێئاگایە.

<u>بڕگەی حەوتەمو کۆتایی:</u> ئایەتی (٩٣)، کە دەفەرموێ: ئێمە وەچەی ئیسرائیلمان باش جێگیر کرد، واتە: لەسەر زەمینێکی باش ڕزقو ڕۆزییەکی خۆشو بە تامماں پێدان، وە ئەوان نەکەوتنە ڕاجیایی، تاکو زانیارییان بۆ هات، یانی: لەبەر ڕۆشناییەوەو بە زانیارییەوە کەوتنە ڕاجیایی، نەفسو ئارەزوو بەسەریاندا زاڵ بوو، بێگومان پەروەردگارت لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا، دادوەرییان لە بەیندا دەکات، لەوەدا کە تێیدا کەوتوونەتە کێشەوە.

٣٥/ مەبەستی سیو پێنجەم: لە ئایەتەکانی (٩٤و ٩٥و ٩٦و ٩٧)دا خراوەتە ڕوو، کە خوا ﷻ ڕوو لە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەکاتو دەفەرموێ: ئەگەر تۆ لە دوو دڵیی دای لەوەدا کە ناردوومانەتە خوار، لەوانە بپرسە کە لە پێش تۆدا کتێبیان پێدراوە، چۆن لێیان بپرسێ؟ ئەو ڕاستییانەی کە لە قورئاندا هاتوون، لە کتێبە پێشووەکانیشدا زۆریان هاتوون، بە تایبەتی ئەوەی کە پەیوەندیی بە بەسەرهاتی پێغەمبەرانەوە (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ) هەیە، یاخود ئەو ڕاستییانەی کە هەموو پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ) لەسەریان کۆك بوون، کە بنچینەو بنەمایەکانی بوونناسییو ئیمانو عەقیدەو، عیبادەتو، چۆنیەتی مامەڵەکردنی خەڵك لە نێو خۆیاندا، لە هێڵە گشتییەکانی دا، کە پێغەمبەران لەسەریان کۆك بوون، لەوان بپرسە.

دوایی دەفەرموێ: بێگومان تۆ لە لایەن پەروەردگارتەوە هەقت بۆ هاتوەو لە دوو دڵان مەبە، هەڵبەتە دوایی باسی دەکەین کە لێرە خوای زاناو شارەزا، وەك

گوتراوە : (دیوار بە تۆ دەڵێم، گوێسوانە گوێت لێ بێ)، واتە: لێرەدا قسە لەگەڵ پێغەمبەری خوایە ﷺ، بەڵام مەبەستی خەڵکی دیکەیە، لە پشت پێغەمبەری خواوە، واتە: لە دوو دڵان مەبنو، لەوانە مەبن کە ئایەتەکانی خوا بە درۆ دادەنێن، ئەگەرنا لە زیانباران دەبن، زانایان گوتوویانە: خوای کاربەجێ ئاوا پێغەمبەری خۆی نادوێنی، چونکە پێغەمبەر ﷺ هیچ ئەگەری نیە ئایەتەکانی خوا بە درۆ دابنێ، دوایی دەفەرموێ: ئەوانەی بڕیاری پەروەردگاریان لەسەر هاتۆتە دی، بڕواناهێنن، کێن ئەوانەی بڕیاری پەروەردگاریان لەسەر هاتۆتە دی؟ ئینسان ئەگەر کەللەڕەقیی بکاتو بە دوای ئارەزووی خۆی کەوتبێ، بە دوای گومان کەوتبێ، وە کەیفی بە هەق نەهات، لەبەرئەوەی ئەو هەقە پێچەوانەی بەرژەوەندییەکانی ئەو بوو، ئینسانی وا : بە پێی یاسای خوا، ناگونجێ ئیمان بێنێ، هێندە بە خراپەکارییدا چۆتە خوار، یاسای خوای بەسەردا هاتۆتەدی، بۆیە دەفەرموێ: ئەوانە بڕوا ناهێنن، ئەگەر هەرچی نیشانە هەیە بۆیان بێو هەرچی موعجیزە هەیە بۆیان بێ، تاکو ئازاری بە ئێشی خوا نەچێژن، بڕوا ناهێنن.

٣٦/ مەبەستی سیو شەش : لە ئایەتی (٩٨)دا خراوەتە ڕوو کە بەسەرهاتی پێغەمبەر (یونس) (عَلَیْهِ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) کە خوا دەفەرموێ: دەبووایە شارێك، ئاوەدانییەك ئیمان بێنێو ئیمانەکەشی سوودی پێ بگەیەنێ، کە جگە لە گەلی (یونس) کەس وانەبوو، گەلی (یونس) دوای ئەوەی (یونس) (عَلَیْهِ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) چوو بۆلایانو دوایی لێیان زویر بووە، ڕۆیشت، وەك دوایی باسی دەکەین، خەڵکەکە گەڕانەوەو پەشێمان بوونەوەو، خوای پەروەردگاریش سزای ڕیسواگەری لەسەر لابردنو، لە ژیانی دنیادا هێشتنیەوە، تاکو کاتێکی دیاریکراو.

٣٨/ مەبەستی سیو هەشتەم : لە ئایەتەکانی (٩٩و ١٠٠و ١٠١و ١٠٢و ١٠٣)دا خراوەتە ڕوو، کە دەفەرموێ: ئەگەر خوا ویستبای زۆر لە خەڵك بکات، هەرچی خەڵکی سەر زەوییە ئیمانیان دەهێنا، ئایا تۆ زۆر لە خەڵك دەکەی بڕوا بێنن، دوایی دەفەرموێ : هیچ کەسێك ناتوانێ بڕوا بێنێ، مەگەر بە مۆڵەتی خوا، خوا پیسیی، (سزای بێبڕوایی) دەخاتە سەر ئەوانەی کە نافامنو عەقڵی خۆیان

بەکارناهێنن، دوایی دەفەرموێ: سەرنجی ئاسمانەکانو زەوی بدەن، نیشانەکانو وریاکەرەوەکان چ سوودێك دەگەیەنن بە کەسانێك کە نایەنەوێ ئیمان بێنن!

دوایی دەفەرموێ : ئایا چاوەڕێی چی دەکەن، جگە لەوەی کە بەسەر ئەوانەی پێش واندا هاتوە ؟ بڵێ : چاوەڕێ بن، منیش چاوەڕێ دەکەم، ئەگەر لەسەر هەمان ڕچەی ئەوان بڕۆن، هەمان سەرەنجامی ئەوانەی پێشوویان بەسەردا دێ.

دوایی هەر لەسەر ئەو بابەتە دەدوێو دەفەرموێ : دوایی ئێمە پێغەمبەرانی خۆمانو ئەوانەی کە بڕوادار بوون، دەربازیان دەکەین، کە ئەوەش هەقە لەسەرمان، (خوا لەسەر خۆی کردوە بە هەق، کە ئیمانداران لە هەموو سەردەمو ڕۆژگارێکدا دەرباز بکات).

٣٩/ مەبەستی سیو نۆیەم : کە لە ئایەتەکانی (١٠٤و ١٠٥و ١٠٦و ١٠٧)دا، هاتوە خوا عزّوجل بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ئەی خەڵکینە! ئەگەر ئێوە لە دوودڵیی دان لەبارەی بەرنامەی منەوە، ئەو شتانەی ئێوە دەیانپەرستن، من نایانپەرستم، من ئەو خوایە دەپەرستم کە ئێوە دەمرێنێو، من فەرمانم پێکراوە کە لە بڕواداران بم.

دوایی خوا پێی دەفەرموێ: ڕووی خۆت بەرانبەر بە ئایینی خوا ڕاست ڕاگرەو، لە هاوبەش بۆ خوا دانەران مەبەو، جگە لە خوا لە شتانێك مەپاڕێیەوە کە نە سوودت پێ دەگەیەنن، نە زیان، ئەگەر وا بکەی بێگومان لە ستەمکارانی.

دوایی خوا دەفەرموێ: ئەگەر خوا بیەوێ زیانێکت تووش بکا، جگە لەو کەس ناتوانێ لێت لابەرێ، ئەگەر بیەوێ چاکەیەکیشت بە نیسب بکات، هیچ کەس ناتوانێ بەخششی خوا ڕەت بکاتەوە، خوا ﷻ لێبوردەی میهرەبانە.

٤٠/ مەبەستی چلەمو کۆتایی : لە ئایەتەکانی (١٠٨و ١٠٩)دا خراوەتە ڕوو، ئەوەیە کە لە کۆتایی دا خوا بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: بڵێ: ئەی خەڵکینە! لە پەروەردگارتانەوە هەقتان بۆ هات، هەر کەسێك ڕێی ڕاستی گرت، ئەوە بۆ خۆی ڕێی ڕاستی گرتوەو سوودەکەی بۆ خۆیەتی، هەرکەسێکیش گومڕا

بوو، گومڕاییەکەی بە زیانی خۆی تەواو دەبێ، من بەسەر ئێوەوە وەکیل‌و چاودێر نیم (نەهێڵم گومڕا بن، من بەس گەیاندنم لەسەرە) ئنجا خوا ﷻ دەفەرموێ: بە دوای ئەوە بکەوە کە بۆت سروش کراوەو، خۆڕاگربە لەسەر ئەو بەرنامەیە، تاکو خوا دادوەریی دەکات، بێگومان خوا باشترین بڕیاردەرو دادوەرە.

ئەوە کۆی ئەو چل مەبەستە بوو، کە ئەم (١٠٩)ی ئایەتەی سوورەتی یونوس گرتوویاننە خۆیان.

دەرسی یەکەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان دە (١٠) ئایەت دەگرێتە خۆی، ئایەتەکانی (١ تا ١٠)، وە ئەم دە (١٠) ئایەتە وەك پێشەکیی وان، بۆ کۆی بابەتەکانی ئەم سوورەتە موبارەکە، خوای کاربەجێ لەم دە(١٠) ئایەتەدا، حەوت مەبەستی گەورەو گرنگ دەخاتە ڕوو:

یەکەم: پێناسەی ئایەتەکانی قورئان دەکات.

دووەم: خوا ﷻ بە نکوولییەوە باسی سەرسوڕمانی بێجێی کافرەکان دەکات، کە خوا وەحی بۆ پیاوێك لە خۆیان بنێرێ، ئەویش هەڵسێ بە هۆشیارکردنەوەی خەڵك بە گشتیو، موژدە پێدانی بڕواداران بە تایبەت.

سێیەم: بریتیە لە ناساندنی خوای پەروەردگار، خوا ﷻ کێیە؟ چی کردوە؟ سیفەتەکانی چیو چین؟

چوارەم: بریتیە لە سەرەنجامی گەڕانەوەی بۆ لای خواو، پاشان سزاو پاداشتی پڕ بە پێست، بۆ هەر کام لە بڕوادارانی چاکە کارو، بێبڕوایانی خراپەکار.

پێنجەم: بریتیە لە باسی خۆرو مانگو شەوو ڕۆژو جیاوازییان، کە لەوانەدا نیشانە هەن لەسەر پەروەردگارێتیی خوا، ئەو بەڵگەو نیشانانەی کە لە دروستکراوەکانی خوادا بەرجەستە دەبن، بەڵام بۆ کێ؟ بۆ کەسانێك کە ئەهلی عیلمو تەقوابن، زانابنو پارێزکار بن.

شەشەم: بریتیە لە پێناسە بێبڕوایانو سەرەنجامیان.

حەوتەم: پێناسەی بڕوادارانو سەرەنجامی چاکیان.

﴿ الٓر تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْحَكِيمِ ﴿١﴾ أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ
رَجُلٍ مِّنْهُمْ أَنْ أَنذِرِ ٱلنَّاسَ وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِندَ رَبِّهِمْ ۗ قَالَ
ٱلْكَٰفِرُونَ إِنَّ هَٰذَا لَسَٰحِرٌ مُّبِينٌ ﴿٢﴾ إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ
وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ۖ يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ ۖ مَا مِن شَفِيعٍ إِلَّا مِنۢ
بَعْدِ إِذْنِهِۦ ۚ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمْ فَٱعْبُدُوهُ ۚ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ
جَمِيعًا ۖ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقًّا ۚ إِنَّهُۥ يَبْدَؤُا۟ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ لِيَجْزِىَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟
ٱلصَّٰلِحَٰتِ بِٱلْقِسْطِ ۚ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌۢ بِمَا
كَانُوا۟ يَكْفُرُونَ ﴿٤﴾ هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ ٱلشَّمْسَ ضِيَآءً وَٱلْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُۥ
مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ ۚ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ ذَٰلِكَ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ۚ يُفَصِّلُ
ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥﴾ إِنَّ فِى ٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ فِى
ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿٦﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا
وَرَضُوا۟ بِٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَٱطْمَأَنُّوا۟ بِهَا وَٱلَّذِينَ هُمْ عَنْ ءَايَٰتِنَا غَٰفِلُونَ ﴿٧﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ
مَأْوَىٰهُمُ ٱلنَّارُ بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟
ٱلصَّٰلِحَٰتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُم بِإِيمَٰنِهِمْ ۖ تَجْرِى مِن تَحْتِهِمُ ٱلْأَنْهَٰرُ فِى جَنَّٰتِ
ٱلنَّعِيمِ ﴿٩﴾ دَعْوَىٰهُمْ فِيهَا سُبْحَٰنَكَ ٱللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَٰمٌ ۚ وَءَاخِرُ دَعْوَىٰهُمْ
أَنِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٠﴾ ﴾

مانای وشــە بە وشــەی ئایەتەكـان

{بەنـاوی خوای بە بەزەیی‌و بەخشندە، ئەلیف، لام، ڕا، ئەوانە ئایەتـەكانی كتێبێكی كارزانن ﴿١﴾ ئایـا بۆ خەڵك (ی كافر) جێی سـەرسوڕمان بوو كە وەحی بۆ لای پیاوێك لەوان بنێرین، كە : خەڵك وریا بكەوەو بتـرسێنە، مـوژدەش بـدە بەوانـەی كـە بڕوایـان هێنـاوە، كـە پێگــەو پاداشــتی چاكـیان لـە لایـەن پـەروەردگاریان هەیـە، بێبـڕوایەكان گوتیان: ئەمە جادووگەرێكی ئاشكرایە ﴿٢﴾ بە دڵنیایی پەروەردگارتـان ئەو خوایەیە كە ئاسمانەكان‌و زەوی بە شەش ڕۆژان (بە شەش قۆنـاغ) هێنـاونە دی، پاشـان چۆتە سـەر بـارەگـا (عەرش) هەرچی كاروبـارە بـەڕێوەی دەبـات، هیچ تكاكـارێك ڕێـی پـێ نـادرێ تكای لـەلا بكات، بۆ هیچ كەسێك، مەگەر دوای مۆڵەت دانی، ئا ئەو خوایەتـان بـە تـەنیا پەروەردگارتــانە، دەجــا هــەر ئــەو بپەرســتن، ئایــا (ڕاســتییەكان) وەبیــر خۆتــان نـاهێنتـەوە؟ ﴿٣﴾ گێڕرانەوەی هەمووانتـان بەس بۆ لای ویـە، بـەڵێنی خوایـەو ڕاسـتە، ئەو (خـوا) بوون دێنێتە دی، ئنجا دوای كـۆتـایی پـێ هاتنیشی دووبـارە دەیگێڕێتـەوە، تـاكو ئەوانەی بڕوایان هێنـاوەو كردەوە بـاشەكانیان كردوون، پاداشـتی دادگەرانەو پڕ بە پێستیان بداتەوە، ئەوانەش كە بێبـڕوا بوون، لە شلەمەنییەكی داخ خواردنەوەیان هەیە، هەروەها ئازارێكی بە ئێش بە هۆی بێبـڕواییانەوە ﴿٤﴾ خوا ئـەو كەسـەیە كـە خـۆری تیشـكدارو مـانگی ڕوونـاك كـردوە‌و، مەنزڵـگایەكانی بـۆ ئەنـدازەگیریی كـردوون، تـاكو ژمارەی سـاڵان‌و ژمێرەی شـتـان بزانن، خوا ئەو بوونەی تەنیا بە هەق‌و بۆ چەسپاندنی هەق دروست كردوە‌و، ئایەتەكانی بۆ كـۆمەڵێك كە بزانن، ڕوون دەكاتەوە ﴿٥﴾ بێگومان لە جیاوازیی شەوو ڕۆژداو، لەوەدا خوا لە ئاسمانەكان‌و زەویدا دروسـتی كـردوە، نیشـانە هەن بۆ كـۆمەڵێك پارێز بكەن ﴿٦﴾ مسۆگەر ئەوانەی بە ئومێدی دیدارمان نین‌و، ژیانی دنیایان پەسـند كردوە‌و ئۆخژنیان پێی هاتوە‌و، ئەوانەی لە ئایەتەكانمان بێئاگـان ﴿٧﴾

ئا ئەوانە پەناو شوێنی حەوانەوەیان ئاگری دۆزەخە، بەهۆی ئەوەوە کە دەیانکرد ﴿٨﴾ بە دڵنیایی ئەوانەی بڕوایان هێناوەو کردەوە باشەکانیان ئەنجام داون، پەروەردگاریان بەهۆی ئیمانەکەیانەوە، ڕاستە ڕێیان دەکات، لە نێو چەند باغێکی پڕ نازو نیعمەتدان کە ڕووبار گەلیان بە ژێردا دەڕۆن ﴿٩﴾ پاڕانەوەیان بریتیە لەوەی ئەی خوایە! تۆ پاکیی‌و، سڵاویان لەوێ سەلامەو، دوایین پاڕانەوەیان ئەوەیە، کە ستاییش بۆ خوای پەروەردگاری جیهانییان ﴿١٠﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(عَجَبًا): (العَجِيبُ: مَا يُتَعَجَّبُ مِنْهُ، وما لَمْ يُعْهَد مِثْلُهُ)، وشەی (عَجِيب) و (عَجَب): هەر شتێکە کە سەرسوڕمانی لە بەرانبەردا پێشان بدرێ‌و، شتێك بێ کە وێنەی ئەوە نەنبینرابێ‌و نەبیسترابێ.

(أَوۡحَيۡنَآ): واتە: وەحییمان نارد، سروشمان کرد، نیگامان کرد، (أَصْلُ الوَحِي الإِشَارَةُ السَّرِيْعَة): ئاماژەی خێرا پێی دەگوترێ: (وحي)، ڕیشەکەی لەوەوە هاتوە، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوۡمِهِۦ مِنَ ٱلۡمِحۡرَابِ فَأَوۡحَىٰٓ إِلَيۡهِمۡ أَن سَبِّحُواْ بُكۡرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾ ﴾مریم، زەکەریبا (عَلَيْهِ الصَّلاةُ وَالسَّلَام) کاتێك کە موژدەی یەحیای پێ دەدرێ، خوای پەروەردگار سێ شەوو سێ ڕۆژ وای لێ‌دەکات قسەی بۆ نەکرێ، ئنجا دەفەرموێ: ﴿ فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوۡمِهِۦ مِنَ ٱلۡمِحۡرَابِ فَأَوۡحَىٰٓ إِلَيۡهِمۡ أَن سَبِّحُواْ بُكۡرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾ ﴾مریم، واتە: لە شوێنی خواپەرستییەکەی هاتەدەرو ئاماژەی کرد بۆ گەلەکەی بە ئاماژە پێی گوتن، کە خوا بە پاك بگرن، بەیانیان‌و ئێواران.

هەروەها لە باسی (شیاطین)یشدا خوا دەفەرموێ: ﴿ يُوحِي بَعۡضُهُمۡ إِلَىٰ بَعۡضٖ زُخۡرُفَ ٱلۡقَوۡلِ غُرُورٗاۚ ﴿١١٢﴾ ﴾الأنعام، هەروەها دەفەرموێ: ﴿ وَإِنَّ ٱلشَّيَٰطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰٓ أَوۡلِيَآئِهِمۡ ﴿١٢١﴾ ﴾الأنعام، کەواتە: (وحي) بە مانای ئاماژەی خێراو قسەی پەنهان دێ.

(قَدَمَ صِدْقٍ): (قَدَم) واتە: پێ، (صِدْق) واتە: ڕاستیی، بەڵام (قَدَم) لەبەر ئەوەی هۆكاری ڕۆیشتنە، هەر شتێك، یان هەر پلەیەك كە ئینسان پێی بگات، بە (قَدَم)، تەعبیر دەكرێ، (صِدْق)یش، واتە: ڕاستیی، هەر شتێكی باش لە زمانی عەرەبییدا بە (صِدْق) ناوزەند كراوە، دەڵێ: (يُعَبَّرُ عَنْ كُلِّ فِعْلٍ فَاضِلٍ ظَاهِراً وَبَاطِناً، بِالصِّدْقِ، فَيُضَافُ إِلَيْهِ، ذَلِكَ الَّذِي يُوْصَفُ بِهِ)، (قَدَمَ صِدْقٍ، مَقْعَدَ صِدْقٍ، مَخْرَجَ صِدْقٍ، مَدْخَلَ صِدْقٍ)، ئەوانە هەموویان لە قورئاندا هاتوون، واتە: بە وشەی (قَدَمَ صِدْق)، تەعبیر دەكرێ لە كردەوەیەكی باش، كە بە ڕواڵەتو بە پەنهان باش بێ، وشەی (صِدْق)، بۆ هەر شتێكی باش بەكاردەهێنرێ، دوایی ئەو شتەی پاڵ دەدرێتەلا، كە پێی وەسف دەكرێ، (قَدَمَ صِدْق) واتە: (سابِقَةُ صِدْق) مانای پێش دەستییەكی باشیان هەیە لەلای پەروەردگاریان، (مَقْعَدَ صِدْق) واتە: شوێنێكی نیشتەجێبوونی باشیان هەیە، (مَخْرَجَ صِدْق) واتە: دەرچوونێكی باش، (مُدْخَلَ صِدْق) واتە: چوونە ژوورێكی باش، كەواتە: (قَدَمَ صِدْق) دەبێتەوە بە (سابِقَةُ فَضِيْلَةٍ) یانی: پلەیەكی باش، كە پێشكەوتوە.

(يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ): واتە: سەرپەرشتیی كاروبار دەكات، بەڵام دەڵێ: (التَدَبُّرُ: هُوَ التَفَكُّرُ فِي الأُمُورِ): بیركردنەوە لە سەرەنجامی شتەكان (تدبُّر)ی پێ دەگوترێ، وە (تدبیر) كردن ئەوەیە كە بە شێوەیەك مشووری ئەو كاروبارە بخورێ، كە كاتێك دەست بە سەرەتاكەی دەكرێ، كۆتاییەكەشی ببینرێ، دیارە ئەوەش هەر خوای پەروەردگار دەتوانێ بیكات.

(شَفِيعٍ): واتە: تكا كار، (الشَّفَاعَةُ: الإنْضِمَام إلى آخَر نَاصِراً لَهُ وَسَائِلاً عَنْهُ، وَأَكْثَرُ مَا يُستَعْمَلُ فِي انْضِمَامِ من هُوَ أَعْلَى حُرْمَةً وَمَرْتَبَةً إِلى مَنْ هُوَ أَدْنَى)، (شَفَاعَة) بریتییە لە پاڵدانی یەكێك بۆ لای یەكێكی دی، كە هاوكاری بێو، داوای بۆ بكات، بە زۆریی بۆ ئەوە بەكاردێ كە كەسێك حورمەتی زیاترەو پلەی بەرزترە بچێتە پاڵ كەسێكی دیكەوە، بۆ ئەوەی پشتگیریی‌و داوای بۆ بكاتو تكای بۆ بكات.

(بِٱلْقِسْطِ): (القِسْطُ: النَّصِيبُ بِالعَدْلِ، كَالنَّصَفِ وَالنَّصَفَةِ) وشەی (قِسْط)، واتە: پشكو بەشێكی دادگەرانە، وەك (نَصَفُ و نَصَفَة).

(حَمِيمٍ): (الحَمِيمُ: المَاءُ الشَّدِيدُ الحَرَارَةِ)، ئاوێك كە زۆر زۆر گەرم بێ، ئاوی داغو كوڵیو پێی دەگوترێ: (حميم)، هەروەها هەر شلەمەنییەكی دی، (وَالحَمَّةُ: المَاءُ الحَارُّ فِي خُرُوجِهِ مِنْ مَنْبَعِهِ)، ئاوێكی زۆر گەرم كە لە سەرچاوەكەی دەردەچێت.

(ضِيَآءً): (مَا انْتَشَرَ مِنَ الأَجْسَامِ النَّيِّرَةِ) (ضياء) ئەوەیە كە لە تەنە ڕووناكەكانو تەنە تیشكدەرەكانەوە دەردەچێ، پێی دەگوترێ: (ضِيَاء)، كە دەگوترێ: (ضَاءَت النَارُ وَأَضَاءَت)، ئاگرەكە ئایساو ڕووناكیی دا، تیشكی دا، هەندێك گوتوویانە: (ضياء) كۆی (ضَوْء)ە، واتە: تیشكەكان، ڕووناكییەكان.

(مَنَازِلَ): (جَمْعُ مَنْزِلْ: الدَّارُ وَالمَنْهَل)، (مَنَازِل) كۆی (مَنْزِل)ە، (مَنْزِل) واتە: خانوو، بە سەرچاوەی ئاویش دەگوترێ، (وَالمُنْزَلُ: النُّزُولُ وَكَذَا المَنْزَلُ)، بەڵام (مُنْزَلُ و مَنْزَلْ)، هەردووكیان بە مانای دابەزین دێن.

(وَٱلْحِسَابَ): (حَسَبَهُ: عَدَّهُ، حَسَبَ يَحْسُبُ حِسابا وحُسبانا، مِثْلُ: نَصَرَ وَكَتَبَ)[1] وشەی (حَسَبَ)، واتە: ژماردی، كە (مضارع)ەكەی (يَحْسُبُ)یە، (حَسَبَ، يَحْسُبُ)، چاوگەكەی (حِساباً)و (حُسْبانا)، هەردووكیان (مَصْدَر)ن، وەك: (نَصَرَ يَنْصُرُ)و (كَتَبَ، يَكْتُبُ).

(لَا يَرْجُونَ): واتە: بە ئومێد نین، بە هیوا نین، دەڵێ: (الرَّجَاءُ: ظَنٌّ يَقْتَضِي حصُولَ مَا فِيهِ مَسَرَّةٌ)، (رَجَاء): بریتیە لە گومانێك كە خوازیاری ئەوەیە، جێی دڵخۆشیی بەهۆیەوە بێتە دی.

---

١) مختار الصحاح، لفظ: ح س ب.

(لِقَآءَنَا): (اللِّقَاءُ: مُقَابَلَةُ شيءٍ وَمُصَادَفَتهُ مَعاً) وشەی (لِقَاء): هەم بە گەیشتن بە شتێك، واتە: ڕووبەڕوونەوەی شتێك، هەم پێگەیشتنیشی دەگوترێ‌و، بە هەر کامێکیشیان دەگوترێ.

(وَٱطْمَأَنُّواْبِهَا): (الطُمَأْنِينَة: السُّكونُ بَعْدَ الإنْزِعَاج)، واتە: بە هۆیەوە ئۆخژنیان بۆ هاتوە، ئارام بوون، داسەکناون، دەڵێ: (طُمَأْنِينَة): بریتیە لە ئارام گرتن، دوای جووڵە جووڵ، دوای بێزاریی ئۆخۆژن ئارامیی بێ.

(مَأْوَنهُمُ): (المَأْوَى: اسْمٌ لِلْمَكَانِ الَّذِي يَأْوِي إِلَيْهِ)، (مَأْوَى): ناوی ئەو شوێنەیە کە کەسێك پەنای پێ دەباتو لێی دەحەوێتەوە.

(دَعْوَىٰهُمْ): (دُعَاؤهُم) واتە: پاڕانەوەکەیان.

(سُبْحَنَكَ ٱللَّهُمَّ): (سُبْحَانَ اللهِ: مَعْنَاهُ التَّنْزِيهُ لِله، وَهُوَ نَصْبٌ عَلَى المَصْدَرِ)، (سُبْحَانَ الله)، مانایەکەی بریتیە لە بە پاك گرتنی خوا کە ئەمە (منصوب)ەو کە دەڵێی : (سبحانَ الله) بە چاوگ لە قەڵەم دراوە، ماناکەی ئاوای لێدێ: (أُسَبِّحُ، تَسْبِيحاً)، یان (أُبَرِّيُء اللهَ مِنَ السوءِ بَرَاءَةً)[1] ، خوا بە دوور دەگرم، بە پاکی دەگرم لە هەر شتێك کە خراپ بێ، بە پاکگرتن.

(وَتَحِيَّتُهُمْ): (التَحِيَّةُ: المُلْكُ، حَيَّاكَ اللهَ : مَلَّكَكَ الله)[2]، (تَحِيَّة)، واتە: خاوەنداریێتیی، کە دەڵێی: (حَيَّاكَ الله)، خوا بتکاتە خاوەندار، بەڵام ڕاغیبی ئەصفهانیی دەڵێ: (أَصْلُ التحيّة مِنَ الحَيَاةِ: أَي جَعَلَ اللهُ لَكَ حَيَاةً)، کەواتە: (تَحِيّة)، یانی: (حَيَّاكَ الله)، خوا بتژیەنێ، هەردووکیشیان دەگونجێ مەبەست بن.

---

١) مختار الصحاح.

٢) مختار الصحاح.

(سَلَٰمٌ): (السَّلاَمُ: الإِستِسْلاَم، وَالسَّلاَمُ : الإِسْم مِنَ التَّسْلِيم) وشەی (سلام): هەم بە مانای ملکەچیی دێ، هەم بە مانای ئەوەش دێ کە ناو بێ، لە (تسليم) یانی : گەردنکەچیی‌و ملکەچ بوون، واتە: دەگونجێ چاوگ بێ، وە دەشگونجێ ناو بێ.

مانای گشتی ئایەتەکان

پێشتر باسمان کرد : ئەم سوورەتە کاتێك دابەزیوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵانی بەڕێزی خوا لێیان ڕازی بێ، لە قۆناغێکی زۆر سەخت دا بوون، کەوا پێدەچێ لە ساڵی یازدەیەمی کۆچیی دا بووبێ، دیارە پێش دابەزینی سوورەتی (یونس) قورئانی پیرۆز زۆر دابەزیوە، زۆربەی قورئانی مەککەیی دابەزیوە، ئەگەر ئەم سوورەتە (٥٨)یەمین سوورەت بێ، مانای وایە (٥٧) سوورەت، لەپێش سوورەتی (یونس)دا دابەزیون، هەر بۆیەش خوا ﷻ لەم سوورەتەدا، ئاماژەیەکی کورت دەکات بە بەسەرهاتی (نوح)و، بەسەرهاتی (یونس) لەگەڵ گەلەکەیان (عَلَيْهِمَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَام)، وە ئەندازەیەکی باش دەربارەی بەسەرهاتی مووسا (عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام)و هاڕوونی برای لەگەڵ فیرعەون و گەلەکەیاندا باس دەکات، لەبەر ئەوەی هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ و، مسوڵمانان لەو قۆناغو هەلو مەرجەدا، کە ئەو سوورەتەی تێدا بەزیوە، زۆر پێویستییان بەوە بووە، کە تەماشای صەبرو خۆڕاگریی پیاوانی دەوری پێغەمبەری پایەداری وەك (نوح) بکەن (عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام)، هەروەها ئەو گەلەش کە ئەوان لە نێوی دا بوون، زۆر پێویستییان بەوە بووە کە چاو لە گەلی (یونس) بکەن، کە بگەڕێنەوە بۆ لای خوا، تاکو بەڵایان لەسەر لابەرێ، هەروەك پێغەمبەری خاتەمیش ﷺ و هاوەڵانی بەڕێزیشی، پێویستییان بەوە بووە کە چاو لە نووح بکەن بۆ خۆڕاگرییو، چاو لە (یونس) بکەن، لەوەدا کە دوایی گەڕاوەتەوە نێو خەڵکەکە.

هەروەها چاو لە مووسا لەگەڵ هاڕوونی برای (عَلَيْهِمَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) بکەن، لەسەر خۆڕاگر بوون، وە مسوڵمانان چاو لە بەنی ئیسڕائیل بکەن، کە زۆر خۆڕاگر بوونو، صەبرو تەحەممولیان زۆر بووەو، سەرەنجام خوای پەروەردگار دەربازی کردوونو دەرووی لێ کردوونەوە.

جا سەرەتا خوا ﷻ ئاوا دەست پێدەکات، دەفەرموێ: بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، زۆر جاری دیکە گوتوومانە : (بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ)، واتە: ئەو کارە

دەست پێ دەکەم بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، یان بەخشندەی میهرەبان، واتە:

١- ئەم کارە بۆ ئەو دەکەم.

٢- ئەم کارە بە پشتو پەنای ئەو دەکەم.

٣- وە ئەم کارە بە پێی شەریعەتی ئەو دەکەم.

دەفەرموێ: ﴿ الٓر ﴾، وەك لە پێناسەی ئەم دەرسەدا گوتمان: بیستو نۆ (٢٩) سوورەت بەم پیتە پچڕ پچڕانە دەستیان پێ کردوە، ﴿ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْحَكِيمِ ﴾، ئا ئەو ئایەتانە هی کتێبێکی کارزانن، یاخود هی کتێبێکی خاوەن حیکمەتن، یان ئایەتەکانی کتێبی خوایەکی کارزانو کاربەجێن.

دوایی دەفەرموێ : ﴿ أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ رَجُلٍ مِّنْهُمْ أَنْ أَنذِرِ ٱلنَّاسَ وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِندَ رَبِّهِمْ ﴾، لێرەدا ئەو هەمزەیە: ﴿ أَكَانَ ﴾، هەمزەی پرسیار کردنی نکوولّیی لێکەرانەی پێ دەگوترێ، (همزة الإستفهام الإنكاري) واتە: ئایا بۆ خەڵك جێی سەرسووڕمان بوو، کە سروش بکەین بۆ پیاوێك، لە خۆیان، کە خەڵك بترسێنێو وریایان بکاتەوەو، موژدەش بدات بە بڕواداران، کە لە لایەن پەروەردگاریانەوە پلەیەکی باشو پاداشتێکی بەرزیان هەیە، ئایا ئەوە هیچ جێی سەرسووڕمانێکی تێدایە؟ واتە: لێرەدا خوای بێ وێنە نکوولّیی دەکات لە سەرسووڕمانی ئەوان، کە نە دەبوو پێیان سەیر بێ.

پاشان دەفەرموێ: ﴿ قَالَ ٱلْكَٰفِرُونَ إِنَّ هَٰذَا لَسَٰحِرٌ مُّبِينٌ ﴾، (ئەوانەی کە سەریان سووڕماوە) ئەو بێبڕوایانە گوتوویانە: ﴿ إِنَّ هَٰذَا ﴾، یانی: (إِنَّ هَـذَا الرّجُل)، بێگومان ئەم پیاوە، ﴿ لَسَٰحِرٌ مُّبِينٌ ﴾، جادووگەرێکی ئاشکرایە، دیارە دوایی

باس دەكەین لە مەسەلە گرنگەكاندا، كە لە ڕاستییدا قورئان وەك لە جادوو دوورە، لە هیچ شتێك هێندە دوور نیە، لەو ڕووەوە كە جادوو چاو بەستی خەڵكە، بەڵام قورئان چاوی خەڵك ڕۆشن دەكاتەوە، جادوو خەڵك هەڵدەخەڵەتێنێ، بەڵام قورئان هەڵخەڵەتێنراوان هۆشیار دەكاتەوەو، دەیانخاتەوە سەر ڕاستە ڕێ، جادوو كەسانی ڕەوشت نزمو خراپەكارو مەبەست پیس پێی هەڵدەستن، بەڵام ئەم قورئانە كەسێك هێناویەتی، كە بە دان پێداهێنانی كافرەكانی ڕۆژگاری خۆی، بە دەستپاكو ڕاستگۆ (الأمين والصادق)، وە بە پیاوێكی ڕەوشت بەرز وەسفو پێناسەیان كردوە.

دوایی خوا ﷻ دێتە سەر باسی پێناسەی خۆی، دوای ئەوەی پێناسەی قورئانی كردو، پێناسەی پێغەمبەر ﷺی كرد، كە ئەركی پێغەمبەری خوا ئەوەیە خەڵك بە گشتی بێدار بكاتەوەو بیانترسێنێ، لەو سەرەنجامەی كە چاوەڕێیانە، وە بەتایبەتیش موژدە بدات بە بڕواداران، بەوە كە پلەو پایەو پێگەو پاداشتێكی باشیان بۆ پێش خراوە، لە لایەن خوای پەروەردگاریانەوە، وە دوای ئەوە باسی هەڵوێستی كافرەكانی كرد، لە بەرانبەر پێغەمبەردا ﷺ، لە بەرانبەر قورئاندا، چونكە ئەم وشەیە: ﴿إِنَّ هَٰذَا لَسَٰحِرٌ مُّبِينٌ﴾، وێڕای: (ساحر)، خوێنراویشەتەوە: (سِحْر)، (إِنَّ هَٰذَا لَسِحرٌ مُّبِينٌ)، كە بەپێی ئەم خوێندنەوەیە ئاماژەیە بۆ قورئان: ئەم قورئانە جادوویەكی ئاشكرایە، كە هەر كام لە موحەممەد ﷺو، قورئان، دوورترین كەسو دوورترین شت بوون لە جادووەوە!!

ئەوجار دێتە سەر باسی خۆی، خوا ﷻ، پێناسەی خۆی دەكات، ئایا ئەو كەسەی كە وەحی ناردوە بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ، وە بۆ سەرجەم پێغەمبەرانی پێش خۆی، كێیە؟ دەفەرموێ: ﴿إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ﴾، بێگومان پەروەردگارتان، (خاوەنو مشوور خۆرتانو ئەو كەسەی كە بەخێوتان دەكاتو، پەروەردەتان دەكاتو مشوورتان لێ دەخوات) ئەو خوایەیە كە ئاسمانەكانو زەوی لە شەش ڕۆژاندا هێناوەنە دی، واتە: بە شەش قۆناغ، ﴿ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ﴾، دوایی چۆتە سەر عەرش.

وەك پێشتر باسمان کرد، ئێستاش تەئیکد دەکەینەوەو لە مەسەلە گرنگەکانیشدا باسی دەکەین: چوونە سەر عەرشی خوای پەروەردگار، سیفەتێکی خوایە، کردەوەیەکی خوایە، کە ماناکەی بۆ ئێمە بە پێی پێژەکانی زمانی عەرەبیی، زۆر ڕوونە، بەڵام ئایا بۆ خوای پەروەردگار ئەو چوونە سەر عەرشە، یان ئەو وەستان لەسەر عەرشە، ئەو نیشتەجێبوونە لەسەر عەرش، چۆنە؟ چۆنیەتییەکەی بەس خوا دەیزانێ.

هەندێك لە زانایانیش گوتوویانە: ئەم تەعبیرە تەنیا ڕەمزێکە، خوای بێ وێنە دەیەوێ ئێمە حاڵی بکات، کە دوای ئەوەی خوا (عزّوجل) ئەم کەونو کائیناتو وجوودەی هێناوەتە دی، خستوویەتە ژێر کۆنترۆڵو ڕکێفی خۆیەوە، بۆیەش دوایی دەفەرموێ: ﴿يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ﴾، خوا سەرپەرشتیی کاروبارەکان دەکات، واتە: هەڵبەتە ڕای ڕاستترو سەلامەتتر ئەوەیە کە ئێمە چۆنیەتیی چوونە سەر عەرشی خوای پەروەردگار نازانین، بەڵام خوا بەوە وەسف دەکەین، کە خۆی پێ وەسف کردوە، بەڵام هەندێك لە زانایان دەڵێن : خوا ﷻ لێرەدا دەیەوێ عەقڵی ئێمە بدوێنێو ئێمە حاڵی بکات، کە بە پێی عەقڵی ئێمە: کاتێك حوکمڕانێك، دەسەڵاتدارێك، وڵاتێك دەخاتە ژێر ڕکێفی خۆیو، دەچێتە سەر تەختی حوکمڕانیی، پاشان لەسەر ئەو کورسیو تەختو بارەگایەوە، سەرپەرشتیی ئەو وڵاتە دەکات، خوای پەروەردگاریش چۆتە سەر تەختی حوکمڕانیی خۆیو، لەوێوە سەرپەرشتیی هەموو بوونو بوونەوەر دەکات.

هەڵبەتە ئەو مانایەش، لەگەڵ ئەوەی کە زۆربەی زانایان گوتوویانە: کە عەرشێك هەیە، خوای پەروەردگار چۆتە سەری، یان بەرز بۆتەوە بۆ سەری، یان لەسەری نیشتەجێ بووە، بەو شێوەیە کە بۆ خوا شایستەیە، لەگەڵ ئەوەی کە گوتمان ڕای بەشێك لە زانایانەو، هیچ تێکگیرانێکیان نیە، چونکە مەبەست هەر ئەوەیە کە خوا ﷻ سەرپەشتیی دروستکراوەکانی خۆی دەکاتو، کاروباریان بەڕێوە دەبات.

دوایی دەفەرموێ: ﴿مَا مِن شَفِيعٍ إِلَّا مِنۢ بَعْدِ إِذْنِهِۦ﴾، هیچ تکا کارێك نیە، مەگەر دوای مۆڵەتی وی، واتە: نە هیچ کەس هیچی بە دەستە، نە هیچ کەس دەتوانێ تکاش لەلای خوا بکات، مەگەر خوا مۆڵەتی بدات.

ئەوەش بەرپەرچدانەوەی بیرۆكەی هاوبەش بۆ خوا دانەرەكانە، كە دەیانگوت: بتو صەنەمەكان تكاو ڕەجامان بۆ دەكەن، كە بە داخەوە ئەو بیرۆكەی شیركە هاتۆتە نێو بەشێك لە مسوڵمانانیشەوە، كە پێیان وایە هەندێك لە پیاوچاكان، یان هەندێك لەوانەی كە ئەوان بە پیاوچاكیان دەزانن، تكایان لەلای خوا بۆ دەكەنو لە خوا نیزیكیان دەخەنەوە، كە لە ڕاستییدا ئەو بیرۆكەیە، بیرۆكەی موشریكەكانە، كە خوای پەروەردگار زۆر بە سەختیی بەرپەرچی داونەوە، بۆیە مسوڵمانان دەبێ وریا بن، گیرۆدە نەبن بەو شتانەوە كە خوای زانا ڕەخنەی پێ لە كافرو موشریكەكان گرتوون، دوایش باسێك لەبارەی شەفاعەتەوە دەكەین.

دوایی دەفەرموێ: ﴿ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمْ فَٱعْبُدُوهُ ﴾، ئا ئەو خوایەتان پەروەردگارو خاوەنتانە، هەر ئەو بپەرستنو بەندایەتیی هەر بۆ وی بكەن، ﴿ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴾، ئایا بیر ناكەنەوە، ئایا بیر خۆتانی ناهێننەوە، چی وەبیر خۆیان بێننەوە؟ ئەوە وەبیر خۆیان بێننەوە كە لەگەڵ فیطرەتیاندا تێكهەڵ شێلراوە، لەگەڵ سروشتیاندا ئاوێتەیە، كە بریتیە لە ناسینی خواو، بریتیە لەوەی كە تەنیا خوا شایستەی بەندایەتیی بۆ كرانو پەرسترانە.

دوایی خوا ﷻ باسی سەرەنجامی ئەو دروستكراوانە دەكات بە تایبەتی مرۆڤ و جند، دەفەرموێ: ﴿ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا ﴾، گێڕدرانەوەی هەمووتان، تێكڕاتان بۆ لای ئەوە، لە زمانی عەرەبییدا وەختێك (جارو مجرور) پێش دەخرێ، مانای كورتهەڵهێنان دەگەیەنێ، واتە: گێڕدرانەوەی تێكڕاتان، تەنیا بۆ لای خوایە، بۆ لای كەسی دیكە نیە، هەر ئەو لێتان دەپرسێتەوەو دادوەرییتان لە نێواندا دەكات، ﴿ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقًّا ﴾، بەڵێنی خوایەو ڕاستەو بەجێیە، ﴿ إِنَّهُۥ يَبْدَؤُا۟ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ﴾، بێگومان خوا دروستكراوان دروست دەكات، ﴿ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ﴾، دوای ئەوەی كە لە بەین دەچن، دووبارەش دەیانگێڕێتەوە، بۆچی؟ ﴿ لِيَجْزِىَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ بِٱلْقِسْطِ ﴾، تاكو پاداشتی ئەوانەی بڕوایان هێناوە، بە هەموو ئەو شتانەی كە

پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ‌و، کردەوە چاکەکانیان ئەنجامداون، بە دادگەرانە (واتە: پڕ بە پێست) پاداشتیان بداتەوە، یاخود بە هۆی ئەو دادگەرییەی کە لە سەری بوون، بە هۆی ئەو ڕێیە ڕاستەی کە گرتوویانە، بەو هۆیەوە خوا پاداشتیان بداتەوە، ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌۢ بِمَا كَانُواْ يَكْفُرُونَ ﴾، لێرەدا خوا ﷻ کە باسی بێبڕوایان دەکات، وەك شتێکی لاوەکیی، باسیان دەکات! واتە: خوای کاربەجێ ئەم بوونەی دروست کردوە، ئنجا دوای ئەوەی کە لە بەینی دەبات، دووبارە دروستی دەکاتەوە، بۆ ئەوەی کە پاداشتی بڕوادارانی چاکەکار بداتەوە، ئەوانەش کە بێبڕوان خواردنەوەیەکی داغیان هەیەو، سزاو ئازارێکی بەئێشیان هەیە، بەهۆی ئەو بێبڕواییەوە کە ئەنجامیان دەدا، واتە: ئەوان مەبەست نەبوون، لە دروستکرانی ئەم کەون‌و کائیناتەدا، بڕواداران مەبەست بوو، بەلام ئەوانیش کە بەو شێوەیە بوون، بە هۆی بێ بڕوایی‌و کردەوە خراپەکانیانەوە، ئەوانیش دەبێ سزایەکیان بدرێتێ.

دوایی خوا ﷻ باسی هەندێك لە دیاردە سەرنج ڕاکێشەکانی بوونەوەرمان بۆ دەکات، بە تایبەت بە نسبەت ئێمەی مرۆڤەوە، لەم سەر زەوییە، دەفەرموێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ ٱلشَّمْسَ ضِيَآءً وَٱلْقَمَرَ نُورًا ﴾، خوا ئەو کەسەیە کە خۆری بۆ کردوون بە تیشکدەر، یانی: ڕووناکییەکی تیشکدەر، ﴿ وَٱلْقَمَرَ نُورًا ﴾، وە مانگی بۆ کردوون بە ڕووناکییەکی هێمن، ﴿ وَقَدَّرَهُۥ مَنَازِلَ ﴾، وە چەند مەنزڵی بۆ ئەندازەگیریی کردوون، مانگ کە دوازدە مەنزڵی هەن، هەر مانگە لە مەنزڵێکدا دەبێ، بەپێی ئەو سووڕەی کە بە دەوری زەوی دا دەیکات، ﴿ لِتَعْلَمُواْ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ ﴾، خوا بۆیەش بەو شێوەیەی لێکردوە، تاکو ژمارەی ساڵەکان‌و ژمێرە بزانن، شتەکان کە دەژمێرن بە ساڵ‌و مانگ‌و شەوو ڕۆژ ﴿ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ ذَٰلِكَ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ﴾، خوا ئەوەی بە هەق نەبێ، بۆ ئامانجێکی هەق نەبێ، بۆ چەسپاندنی هەق نەبێ، نەهێناوەتە دی، ﴿ يُفَصِّلُ ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴾، ئایەتەکانی خۆی ڕۆشن دەکاتەوە، بۆ کەسانێك

کە بزانن، ئەدی ئەوەی نەزان بێ؟ دیارە بابای نەزان وەك چۆن کوێر ئەگەر خۆر بە نێوەڕاستی ئاسمانەوە بێ، نایبینێ، کەسێکیش کە نەزانێ هەرچەندە خوا ئایەتەکانی جوان ڕۆشن کردوونەوەو شیکردوونەوە، بەڵام بۆ خەڵکی زانا، بۆ کەسانێك کە خاوەن عیلم‌و عەقڵ بن، ئەگەرنا کەسانێك کە عەقڵی خۆیان بەکارنەهێنن‌و، لە جیاتی زانیاریی، نەزانییان هەبێ‌و، لە جیاتی بیرو هۆش، نەفامییان هەبێ، دیارە سوود نابینن.

دوایی دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ فِي ٱخۡتِلَٰفِ ٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يَتَّقُونَ ﴾، بێگومان لە جێگۆڕکەو جیاوازیی شەوو ڕۆژدا، وە لەوەدا کە خوا دروستی کردوە لە ئاسمانەکان‌و زەویدا، نیشانە هەن، بۆ کۆمەڵێك کە پارێز بکەن، بۆ کۆمەڵێك کە خۆ بپارێزن لەو شتانەی کە خوا پێی ناخۆشن، خواش بە گشتی دوو شتی پێ ناخۆشن:

١/ ئەو شتانەی پێویستی کردوون بیانچووێنی.

٢/ ئەو شتانەی کە قەدەغەی کردوون بیانشکێنی.

ئنجا کەسانێك کە پارێزکاربن‌و خۆ لە قەدەغەکراوەکان بپارێزن‌و، خۆ لە چوواندنی ئەرکەکانیش بپارێزن، ئا ئەوانە بەهرەمەند دەبن لە سەرنجدانی جێگۆڕکەی شەووڕۆژو، جیاوازیی شەوو ڕۆژو، لەو شتانەی کە خوا لە ئاسمانەکان‌و زەویدا دروست کردوون، ئەوانە لە نهێنیی دروستکراوەکانی خوا تێدەگەن، چونکە وەك نیشانەکانی خوا تەماشایان دەکەن، نەك هەر سروشتێکی کەڕو کوێر بێ هەست‌و بێ ئیرادە.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر باس‌و پێناسەو ناساندنی بێبڕوایەکان، دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يَرۡجُونَ لِقَآءَنَا وَرَضُواْ بِٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَٱطۡمَأَنُّواْ بِهَا وَٱلَّذِينَ هُمۡ عَنۡ ءَايَٰتِنَا غَٰفِلُونَ ٧ أُوْلَٰٓئِكَ مَأۡوَىٰهُمُ ٱلنَّارُ بِمَا كَانُواْ يَكۡسِبُونَ ﴾، بێگومان ئەوانەی کە بە ئومێدی دیداری ئێمە نین‌و، بە ژیانی دنیا ڕازی بوون، ژیانی

دنیایان پەسند كردوە، دڵیان پێوە چەسپیوەو بە هۆی ژیانی دنیاوە ئارامیان گرتوە، یانی: وەك چۆن كەسێك كە تاكە ئاواتێكی هەیە بۆی دێتە دی، ئەوانیش بە ئاواتی خۆیان گەیشتوون، چونكە لە دنیا دوورتریان نەدیوەو، لە دنیا چاكتریان پێ شك نەهاتوە، بە هۆی بێ بڕواییانەوە، ئنجا ئایا ئەوانە سەرەنجامیان چۆنە؟ ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ مَأْوَىٰهُمُ ٱلنَّارُ ﴾، ئا ئەوانە جێگای حەوانەوەیان ئاگرە، ئاگری دۆزەخ ﴿ بِمَا كَانُواْ يَكْسِبُونَ ﴾، بەڵام بە هۆی چییەوە، خوا بۆچی ئەوەیێ بۆ داناون كە تێیدا بحەوێنەوە؟ كە لە ڕاستییدا ئەگەر ئاگر دابنرێ بە شوێنی حەوانەوە، ئەوە جۆرێكە لە توانجو بە تەوسەوە خوای كارزان دەفەرموێ، یاخود خوای دادگەر دەفەرموێ: ئەگەر شوێنێك هەبێ ئەوان تێیدا بحەوێنەوەو، پشووی تێدا بدەن، تەنیا نێو ئاگری دۆزەخە، بەڵام ئایا خوا بۆچی وایان لێ دەكات؟ ﴿ بِمَا كَانُواْ يَكْسِبُونَ ﴾، بەهۆی ئەوەوە كە وەدەستیان دەهێنێ، كە بە تەئكید خراپترین كەسابەتیان كردوە، خراپترین شتیان بەدەست هێناوە، كە بریتیە لە ئاگری دۆزەخ.

لە كۆتایی دا خوا ﷻ باسی بڕواداران دەكات، دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُم بِإِيمَٰنِهِمْ ﴾، بێگومان ئەوانەی بڕوایان هێناوەو كردەوەی باشەكانیان ئەنجامداون، بڕوایان بە چی هێناوە؟ بە هەموو ئەو شتانەی كە پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ، وە كردەوە باشەكان، واتە: هەرچی كردەوەی باشەو سیفەتی باشەو خەسڵەتی باشە، هێناویانەتە دی لە خۆیاندا، بە پێی توانای خۆیان، ئا ئەوانە خوای بەخشەر چییان بۆ دەكات؟ دەفەرموێ: ﴿ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُم بِإِيمَٰنِهِمْ ﴾، ئا ئەوانە پەروەردگاریان بە هۆی ئیمانەكەیانەوە، دەیانخاتە سەر ڕاستە ڕێ، پێشتر ئیمانیان هێناوە، ڕێیەكەیان بینیوە، خوا ڕێنمایی كردوون، بەڵام ﴿ يَهْدِيهِمْ ﴾، لێرەدا واتە: دەیانخاتە سەر ڕاستە ڕێ، چونكە ئینسان لە هەموو چركەیەكی ژیانیدا پێویستی بەوە هەیە كە لە ئامانج بداو، پێویستی بەوە هەیە كە

هەڵوێستی دروست بنوێنێ، چ لە باری دەروونییەوە، چ لە باری دەربڕینەوە، چ لە باری کردەوەی ئەندامەکانەوە، ئنجا ئەوانەی ئیمانو کردەوەی باشیان هەیە، خوا بە هۆی ئیمانەکەیانەوە، لە بەرەکەتی ئیمانەکەیانەوە، هەمیشە ڕێنماییان دەکاتو، لە نیشانە دەدەن، دڵیان ڕاست دەکاو، زمانیان ڕاست دەکاو، ئەندامەکانیان بەرەو هەقو، بەرەو فەرمانبەریی بۆ خوا، ڕێ دادەگرنو ملکەچ دەبن، ئنجا ئەوانە پاداشتیان چۆنە؟ دەفەرموێ: ﴿تَجۡرِي مِن تَحۡتِهِمُ ٱلۡأَنۡهَٰرُ فِي جَنَّٰتِ ٱلنَّعِيمِ﴾، ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن، لە نێو چەند باغێکی پڕ نازو نیعمەتدا، ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن، واتە: بە ژێر کۆشکەکانیاندا دەڕۆن، ئنجا ئایا ئەوان چی دەڵێنو چی دەکەن؟ ﴿دَعۡوَىٰهُمۡ فِيهَا سُبۡحَٰنَكَ ٱللَّهُمَّ﴾، پاڕانەوەیان لە وێدا، لە بەهەشتدا، هەر ئەوەیە کە دەڵێن: ئەی خوایە! پاکیی بۆ تۆ، تۆ دووری لە هەموو هەڵەو کەمو کوڕییو ناتەواوییەك، ئەوە بە نسبەت مامەڵەیان لەگەڵ خوادا ﴿وَتَحِيَّتُهُمۡ فِيهَا سَلَٰمٞ﴾، سڵاوکردنیان، سڵاو لە کێ دەکەن؟ سڵاو لە یەکدی دەکەن لە بەهەشتیەکان، سڵاو لە فریشتەکان دەکەن، تەنیا بە سەلام کردن دەڵێن: (السلام علیکم) (سلام)یش واتە: ئاشتیی، واتە: خێرو خۆشییو دووریی لە نارەحەتییو نیگەرانیی، ﴿وَءَاخِرُ دَعۡوَىٰهُمۡ أَنِ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ﴾، وە دوا پاڕانەوەشیان ئەوەیە کە: ستایشو مەدحو سەنای پەسند دەردەبڕین، تەنیا بۆ خوای پەروەردگاری جیهانییان.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: کە دەفەرموێ : ﴿ الٓرۚ تِلۡكَ ءَايَٰتُ ٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡحَكِيمِ ﴾، (ئەلیف، لام، ڕا) ئا ئەوانە ئایەتەکانی کتێبێکی کارزانن، وشەی (تِلۡكَ)، ئاماژەیە بۆ دوور، واتە: ئا ئەم ئایەتانەی کە دەیاخوێنیەوە، ئەی پێغەمبەر! ﷺ، یان ئەی هەر کەسێك کە قورئان دەخوێنێ ! یان هەر کەسێك کە ئاشنا دەبێ بە قورئان! ئەو ئایەتانە ئایەتەکانی کتێبێکی کارزانن.

وشەی (ءَايَٰتُ) کۆی (آیة)ە، کە بە مانای (علامة) واتە: نیشانە، دێ، وە وشەی (آیة) لە قورئان دا، بە سێ واتای گشتی هاتوە:

١/ بە مانای ڕستەکانی قورئانو دێڕەکانی.

٢/ بە مانای دیاردە سروشتییەکان.

٣/ بە مانای موعجیزەی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم).

بەڵام لێرەدا بە پێی سیاق دەزانرێ کە مەبەست لە ئایەتەکان ڕستەکانی قورئانە، واتە: ئەم ئایەتانەی کە لەبەردەستتن، چەند ئایەتێکن هی کتێبێکی حەکیمن.

ئنجا وشەی (الحكيم) ئەگەر وەسف بێ بۆ (كتاب):

١) دەگونجێ (فعیل)ی، بە مانای (فاعل) بێ، واتە: قورئان، ماناو مەبەستەکان چاكو ڕێك دەکاتو بەسەریانەوە حوکمڕانە.

٢) ئەگەر (حكيم) (فعیل)ی بە مانای (مفعول) بێ، واتە: ئایەتەکان موحکەمکراوو ڕێكو پێکن، هیچ کەمو کوڕییەکیان تێدا نیە.

٣) یاخود (حكیم) بە مانـای (ذو الحكمة) دێ، خاوەن حیكمـەت.

ئەوە هـەمووی ئەگەر (حكیم) سـیفەتی (كتـاب) بـێ.

دەشـگونجێ (حكیم) سـیفەتی خوا بێ، كەواتە: ﴿تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْحَكِيمِ﴾، یـانی: (تِلْكَ آيَات كِتَـابِ اللهِ الحَكِيم)، ئـاوای لـێدێ، ئەمانـە ئایەتەكـانی كـتێبـی خوای كـاربەجێو كـارزانن.

كورتـەی مانـای ئەم ئایەتـە موبـارەكـەش، واتە: ئەم كـتێبــە پـڕە لـە حیكمـەت، پڕە لە دانـایی، پڕە لە كـارامەیی، ئەوەش كە خـوا فــەرموویەتی: بـە ڕاسـتیی وایـە، وەك مـن لـە مەوسـووعەی: (الإسـلام كمـا يَتَجَلَّـى فـي كتـاب الله عز وجـل) لـە پێشـەكییەكەیدا بـاسم كردوە.

تـۆ تەماشــا بكـە! چ لەســەر ئاسـتی تـاكەكـان، چ لەســەر ئاسـتی كۆمەڵگــاو میللەتتــان، هـەر كەسـێك لـە قوڕئـان: نیزیكتــر بووبــێو زیـاتر كارلـێكی لەگەڵ قوڕئانـدا كردبێ، زیاتر لێی بەهرەمەنـد بووبـێ: زیـاتر حیكمـەتی بـۆ پەیدا بـووە، چونكـە قوڕئـان سیفەتەكانی خـۆی نەقـڵ دەكـات بـۆ ئـەو كەسـانەی كـە تەفـاعولی لەگەڵدا دەكـەن، بۆ هەڵگرانی، هەر بۆیەش پێغـەمبـەر ﷺ دەفــەرموێ :

{ إِنَّ اللهَ يَرْفَـعُ بِهَـذَا الْكِتَـابِ أَقْوَامًـا وَيَضَـعُ بِـهِ آخَـرِينَ } { أَخْـرَجَهُ أَحْمَـد برقـم: (٢٣٢)، وَالـدَّارِمِيُّ برقم: (٣٣٦٥)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٨١٧)، وَابْنُ مَاجَـهْ بـرقم: (٢١٨)، وَأَبُـو عَوَانَة برقم: (٣٧٦٢)، وَابْنُ حِبـانَ برقم: (٧٧٢) }.

واتە: بێگومان خوا بەهـۆی ئەم كتێبـەوە كەسانێك بـەرز دەكاتـەوە، كەســانێكیش نـزم دەكـاتەوە، ئەوانە بەرز دەكـاتەوە كە بە چاكـیی هەڵی دەگـرن، وەك دەفەرموێ:

﴿يَتْلُونَهُۥ حَقَّ تِلَاوَتِهِۦٓ ﴿١٢١﴾﴾ البقـرة، بــاش دەیخوێنن‌و بــاش پێـوەی پابەنــد دەبــن، ئەوانـەش كـە پشـتی تێدەكـەن‌و دژایــەتیی دەكـەن، خـوای دادگــەر، ئەوانـە نـزم دەكـاتەوە، لە ئەنجـامی دژایـەتییان بۆ قوڕئـان دا.

مەسەلەی دووەم : کە دەفەرموێ : ﴿ أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ رَجُلٍ مِّنْهُمْ أَنْ أَنذِرِ ٱلنَّاسَ وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِندَ رَبِّهِمْ ۗ قَالَ ٱلْكَٰفِرُونَ إِنَّ هَٰذَا لَسَٰحِرٌ مُّبِينٌ ﴾.

حەوت هەڵوەستە لەبەردەم ئەم ئایەتە موبارەکەدا

هەڵوەستەی یەکەم : کە دەفەرموێ: ﴿ عَجَبًا ﴾، وشەی (عَجِيب) و (عَجَب): (مَا يُتَعَجَّبُ مِنْهُ) هەر شتێکە کە سەرسوڕمانی لە بەرانبەردا دەردەبڕدرێ، لەبەر ئەوەی شتێکی نامۆیە، یان شتێکە وێنەی نەبینراوەو نەبیستراوە، دیارە هەمزەی سەر ﴿ أَكَانَ ﴾، پێی دەگوترێ: (هَمْزة الإستفهام الإنكاري) پرسیارکردنێکی نکوولّییکەرانە، واتە: من نکوولّیی دەکەم کە خەڵك پێی سەیر بێ : خوا بۆ یەکێك لە پیاوەکانیان، نیگا بکاو سروش بنێرێ.

هەڵوەستەی دووەم : ﴿ لِلنَّاسِ ﴾، وشەی (ناس)، لێرەدا واتە: خەڵك بەگشتی، بەڵام خەڵکێك کە دەستی هیدایەتیان نەگەیشتبێ، واتە: هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانو، ئەهلی کوفر بەگشتی، چونکە ئەوانە پێیان سەیرە کە خوا وەحی بنێرێو سروش بکات بۆ پیاوێك لە نێو خۆیاندا، واتە: بەشەر بێ وەك خۆیان، ئەوان پێیان سەیرە، ئەگەرنا بڕواداران گومانی چاکیان بەرانبەر بە خوا هەیە، بەڵکو یەقینی چاکیان هەیە کە خوا وەك چۆن گرنگیی بە گەردیلە تا کەهکەشان داوەو، حیسابی بۆ هەموو شتێك کردوەو بەرنامەی بۆ داناوەو، هیچ شتێکی ئیهمال نەکردوە، ناگونجێ مشوورێکی مرۆڤیش نەخواتو بەرنامەی بۆ دانەنێ، لەو بەشەیدا کە تێیدا ئازاد کراوە، ئەگەرنا مرۆڤیش لە بەشە ئیجبارییەکەیدا مەحکوومی ئەو یاسا گەردوونییانەوە کە خوا دایناون، بۆ وێنە: ئینسان ناتوانێ بە چاو نەبینێ، ناتوانێ نەخەوێ، ناتوانێ ئاو نەخواتەوە، یان خواردن نەخوات، ناتوانێ هەوا

هەڵنـەمژێ، بە کورتیی : مەحکوومی یاسا گەردوونییە جەبرییەکانی خوایە.

بەڵام لەو بەشەدا کە تێیدا ئازاد کراوە، خوا هیدایـەتی خۆی بـۆ نـاردوە بـە پێغـەمبـەران دا (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) بۆ ئەوەی کە ئەو بەشە ئیختـارییەشی کە تێیدا ئازادەو تێیدا دەستکراوەیە، ڕێك بێتەوە لەگەڵ گۆڕسی بوون (وجـود)دا، کە هەمووی ملکەچە بۆ خوا، مرۆڤیش لە بەشە ئازادو سـەربەستەکەشیدا، خۆی لەگەڵ دەنگو سـەدای ملکەچانەی بوون دا بۆ خوا، ڕێکبخات، نـەك ببێتـە دەنگی بۆڕو نەگونجاوو لەو گۆڕسـەدا، کە هەمووی ملکەچە بۆ خوای پەروەردگار.

<u>هەڵوەسـتەی سێیـەم</u> : کـە دەفـەرموێ: ﴿أَنۡ أَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰ رَجُلٖ مِّنۡهُمۡ﴾، ئایـا پێیان سـەیر بوو کە ئێمە سروش بکـەین، بۆ پیاوێك لە خۆیـان؟!

(وحـي) بە مانـایە زاراوەییەکـەی، تـایبەت بووە بە پیاوانەوە، وەك دوایی بـاسی دەکـەین، بـەو واتـایە کە (وحي) پەیامی تـایبەتیی خوایە بۆ پێغـەمبـەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، پێغـەمبـەرانیش تەنیا لە نێو پیاواندا نێـدراونو هـیچ کامیـان ئافرەت نەبوون، ئەوەش بە دەقی ئایەت خوای پەروەردگـار لە چەند شـوێنـان لە قورئانــدا ڕایگەیانـدوە، بـۆ وێنــە: دەفـەرموێ: ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن قَبۡلِكَ إِلَّا رِجَالٗا نُّوحِيٓ إِلَيۡهِمۡۚ فَسۡـَٔلُوٓاْ أَهۡلَ ٱلذِّكۡرِ إِن كُنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ٤٣﴾النحـــل، واتـە: لە پێش تۆدا تـەنیا پیاوانمـان ڕەوانـە کـردوون، وەحییمـان بـۆ نـاردوون، لـە شــارەزایان بپرســن، ئەگــەر نــازانن، واتــە: ئەوانــەی کــە شــارەزای کتێبــە ئاسمانییەکـانن، لێیان بپرسـە، کە تەنیا خـوا پیـاوانی کردوونـە پێغـەمبـەر ﷺ، ئـەویش حیکمەتەکـەی ئەوەیـە کـە ئـەرکی پێغـەمبــەرایەتیی ئـەرکێکی قورســە، خـوای پەروەردگــاریش میهرەبــانو بــە لــوتفو بەزەییــە، ئـەو ئەرکـە قورســەی نەخستۆتە سـەرشانی ئافرەتـان، لەبەر ئەوەی لە توانـایاندا نیە هەڵیبگرن، بەڵێ پێغـەمبــەران چەنــدان ئەرکــی قورســیان هــەن کــە تــەنیا پیــاوان ـ ئــەویش کەمێکیـان ـ شایستەنو، لە بـارانیاندا هەیـە کە ئەو کارانە ئەنجـام بدەن.

دیارە ئێمـە دواتر بـاسێکی تـایبەت لەبـارەی (وحی)یەوە دەکەین، لێرەش هـەر بەکـورتی دەڵـێین: (الـوحي لغـةً: الإِعْلاَم الخَفِـيُّ، والإِعْلاَمُ السَّرِيع، والإِشَـارَة

السَّرِيعَة)، بە هەموو ئەمانە مانا كراوە: ئاگاداركردنەوەیەكی پەنهان، یاخود ئاگاداركردنەوەیەكی خێرا، یاخود ئاماژەیەكی خێرا.

هەڵوەستەی چوارەم : ئنجا ئەو پیاوە كە نیگای بۆ كراوە، سروشی بۆ كراوە، ئایا نێوەڕۆكی سروش‌و پەیامەكە چییە؟

خوا دەفەرموێ : ﴿أَنْ أَنذِرِ ٱلنَّاسَ﴾، بە گشتی خەڵك هۆشیار بكەوەو بترسێنە (الإِنذَار: إعلامٌ أَو إِخْبَارٌ مَعَ تَخْوِيفٍ، والإسم: النُّذُر) واتە: (إِنْذَار) بریتیە لە ئاگاداركردنەوەیەك، یان هەواڵ پێدانێك كە ترساندنی لەگەڵ دابێ. (إِنْذَار) بۆ خۆی چاوگە، ناوەكەی بریتیە (نُذُر) كە دەفەرموێ: ﴿فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿١٦﴾﴾القمر، واتە: ترسان‌و ئاگاداركردنەوەكەی من چۆن بوو؟

ئنجا ئایا پێغەمبەر ﷺ خەڵك لە چی بترسێنێ؟ بە پێی سیاق دیارە : لەوە كە لێیان دەپرسرێتەوەو سزا هەیەو، پاداشت هەیەو، دنیا شاری بێ خاوەن نیە، لێیان دەپرسێتەوە چۆن ژیان؟ چیتان كرد؟ چۆن بەڕێوەچوون؟

هەڵوەستەی پێنجەم : پێغەمبەر ﷺ ئەركێكی دیكەشی پێ سپێردراوە، دەفەرموێ : ﴿وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِندَ رَبِّهِمْ﴾، هەروەها پێشیگوتراوە: مژدە بدات بەوانەی بڕوایان هێناوە، كە پاداشت‌و پێگەیەكی باشیان بۆ پێش خراوە، لە لایەن پەروەردگاریانەوە.

دەڵێ: (البِشَارَةُ المُطْلَقَةُ لاَ تَكُونُ إِلاَّ بِالخَيْر)[1]، مژدە كە بە ڕەهایی دێ، حەتمەن لە شتی چاك دایە.

وشەی ﴿قَدَمَ﴾یش، (القَدَمُ : وَاحِدَةُ الأَقْدَام، والقَدَمُ أَيْضاً السَابِقَةُ فِي الأَمْرِ، يُقَالُ: فُلاَن لَهُ قَدَمُ صِدْقٍ، أَي أَثَرَةٌ حَسَنَةٌ، قَالَ الأَخْفَشُ: هُوَ التَّقْدِيمُ

١) مختار الصحاح، ص٧٣.

كَأَنَّهُ قَدَّمَ خَيْرَاً وَكَانَ لَهُ فِيهِ تَقْدِيمٌ)[1]، (قدم)، تاکی (أَقْدام)ە، واتە: پێ، پێیەکان، وە (قدم) بە شتێك دەگوترێ کە پێشخرابێ، دەگوترێ: فلانکەس (لَهُ قَدَمُ صِدْقٍ)، واتە: شوێنەوارێکی باشی هەیە، پێگەیەکی باشی هەیە، ئەخفەش گوتوویەتی: (قَدَمُ صِدْقٍ: هُوَ التَّقْدِيمُ)، مانای پێشخستن دێ، چونکە چاکەی خۆی پێشخستوەو، بۆتە هۆی ئەوەی کە پێش بکەوێ.

هەڵوەستەی شەشەم : کە دەفەرموێ: ﴿عِندَ رَبِّهِمْ﴾، لەلای پەروەردگاریان، لەلای خاوەنیان، وشەی: (رَبّ) بە مانای پەروەردگارو خاوەنو سەروەر، دێ، (الرَّب فِي الأَصْلِ: التَربِيَةَ وَهوَ إنشاءُ الشَيءِ حَالاً فحَالاً إلى حَدِّ التَّمَام، فَالْرَبُّ مَصْدَرٌ مُستعَارٌ لِلْفَاعِلِ، وَجَمْعُهُ أَرْبَاب) واتە: وشەی (رَبّ) لە ئەسڵدا لە تەربیەوە هاتوە، ئەمیش ئەوەیە کە شتێك قۆناغ بە قۆناغ پێبگەیەنی، هەتا رادەی کامڵبوون، خواش پەروەردگاری جیهانەکانە، (واتە سەرپەرشتییان دەکاتو مشووریان دەخوات پێیان دەگەیەنێ).

وشەی (رَبّ) لە ئەسڵدا چاوگە، بەڵام خوازراوەتەوە بۆ بکەرو، کۆیەکەی (أَرْبَاب)ە، (رَبَّهُ، وَ رَبَاهُ، وَ رَبَّبَهُ)، هەرسێکیان بۆ بەکاردێن، بە مانای پەروەردەی کردو بەخێوی کردو مشووری لێ خوارد.

صەفوانی کوڕی ئومەییە لە جەنگی حونەین دا هەرچەندە خۆشحاڵ بووە کە لە سەرەتای جەنگەکەوە مسوڵمانان شکاونو، بە ئەبو سوفیانی گوتوە: ناگیرسێنەوە تاکو دەریای سوور، ئنجا صەفوان کە ئەو کاتی هاوبەش بۆ خوا دانەریش بووە، گوتوویەتی: (لأَنْ يَرُبَّنِي رَجُلٌ مِنْ قُرَيْش أَحَبّ إِلَيّ مِنْ أَنْ يَرُبَّنِي رَجُلٌ مِنْ هَوَازِن)، ئەگەر پیاوێك لە قورەیش سەرپەرشتیارم بێو مشوورم لێ بخواتو سەرافەتیی کاروبارەکانم بکات، پێم باشترە لەوەی کە پیاوێك لە هۆزی هەوازن (کە لە جەنگی حونەیندا بەرەنگاری مسوڵمانان بوونەوە) ببێتە سەرپەرشتیارم.

---

١) مختار الصحاح، ص٥٦٠.

واتە: لە ڕووی تیرەگەریی و دەمارگیریی بۆ هۆزەوە (صفوان) گوتوویەتی: (محمد)م ﷺ پێ باشترە لەبەر ئەوەی کە قوڕەیشییە، لە کەسێك لە هۆزی هەوازن.

(ولا يقال الرب مطلقاً إلاَّ لله تَعَالى الـمُتَكَفِّل بمَصْلَحَةِ الـمَوْجُودَاتِ)، وشەی (رب) بە ڕەهایی تەنیا بۆ خوای بەرز بەکاردێ، کە سەرپەرشتی بەرژەوەندیی هەموو بوونەوەرەکانی دەکات و، مشووریان لێ دەخواو بە سەریان ڕا دەگات.

هەڵوەستەی حەوتەم : ئنجا کە خوا دەفەرموێ: ﴿قَالَ ٱلْكَـٰفِرُونَ إِنَّ هَـٰذَا لَسَـٰحِرٌ مُّبِينٌ﴾، بێبڕوایەکان گوتوویانە: ئەمە جادووگەرێکی ئاشکرایە، دیارە خوێنراویشەتەوە: (إِنَّ هَـٰذَا لَسِحْرٌ مُّبِينٌ)، واتە: جادوویەکی ئاشکرایە، ئنجا ئەگەر (سحر) بەکاربێ، واتە: قورئانەکەو، ئەگەر بشڵێن (ساحر)، واتە: پێغەمبەر ﷺ.

ئنجا ئایا (سِحْر) لە چییەوە هاتوە؟

دەڵێ: (السَّحْرُ : طَرَفُ الحُلْقُومِ، وَالرِّئَة، وَقِيْل انْتَفَخَ سَحْرُهُ، وَقِيلَ مِنْهُ اشْتقَّ السِّحْرُ، وَهُوَ إِصَابَةُ السَّحْرِ).

(سَحْر) بە قوڕگ دەگوترێ، یاخود بە لای قوڕگ دەگوترێ، یانی بە سیی (رئة)دەگوترێ، بۆیە کەسێك بە کەسێك دەڵێ: (انْتَفَخَ سَحْرُهُ)، واتە: سییەلاکی ئاوساوە، یانی: ترستۆك، ئنجا (سِحْر)یش، لەبەر ئەوەی شتێکی پەنهانە، لەوێوە هاتوە، واتە: ئەو جادووە کاریگەریی کردۆتە سەر سییەلاکی و، نەخۆشی کردوەو وەزعی تێکداوە.

وشەی (مُّبِينٌ)، لێرەدا لە (أبانَ، يُبِين)ەوە هاتوە، کە (لازم)ە، چونکە (أبان) دوو حاڵەتی هەن :

١/ (أبانَ، يُبين)، واتە: ڕوونی کردەوە، ڕوونی دەکاتەوە، ئەوە (متعدِّي)یەو پێویستی بە (مفعول) دەکات.

٢/ بەڵام (أبان) دەگونجێ (لازم)بێ، واتە: پێویستی بە (مفعول بە) نەکات، (أبان يُبين) ئەو شتە ڕوون بوو، ڕوون دەبێتەوە (فهو مبين)، ئنجا وشەی (مُبين) ئەگەر لە (أبانَ، يُبين)ی (لازم)، بێ، واتە: ڕوونو ئاشکرا، بەڵام ئەگەر لە (أبانَ، يُبين)ی (متعدِّي) بێ، ئەو کاتە (مُبين) دەبێتە ڕوونکەرەوە، هەڵبەتە لێرەدا ناگونجێ بڵێین: ڕوونکەرەوە، چونکە ئەوەی مەبەستیان بووە، ئەوەیە کە (محمد) جادووگەرێکی ئاشکرایە، یاخود قورئان جادوویەکی ئاشکرایە، مەبەستیان ئەوە نەبووە کە (محمد) جادووگەرێکی ئاشکراکەر، یان (قورئان) جادوویەکی ئاشکراکەرە.

ئێمە لە بەرگی یەکەمی ئەم تەفسیرەدا، واتە: لە تەفسیری سوورەتی (البقرة)و تەفسیری ئایەتی ژمارە (١٠٢)دا، بە درێژیی باسی جادوومان کردوە، بۆیە لێرە باسی ناکەین.

کورتە باسێک لەبارەی (وحی)یەوە

ئەم کورتە باسە ڕاستەوخۆ لە مەوسووعەی (الإِسْلاَمُ كَمَا يَتَجَلَّى فِي كِتَابِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ)، وەردەگرم، لە چاپی یەکەمی لە بەرگی چوارەم، لە لاپەڕە (١٤٨ تا ١٧٢)، هەڵبەتە لە کتێبەکەدا فراوانتر باسم کردوە، لەوێدا لە چوار (مطلب)دا هێناومە، بەڵام لێرەدا جێی مەست لەم سێ بڕگەیەدا دێنین، دیارە ئەویش بە کورتکردنەوەو پوخت کردنەوەوە:

بڕگەی یەکەم : پێناسەی وەحی.

بڕگەی دووەم : ڕێیەکانی هاتنی وەحی بۆ پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَمِ).

بڕگەی سێیەم : چۆنیەتی دابەزینی وەحی بۆ سەر پێغەمبەری کۆتایی ﷺ، نێردراوی هەرە مەزنی خوا موحەممەد ﷺ.

بڕگەی یەکەم: پێناسەی وەحی :

سەرەتا بە چاکی دەزانم پێشێ، سەرنجی چەند ئایەتێکی قورئانی بەپێز بدەین، کە لە ژێر ڕۆشنایی ئەو ئایەتە بە پێزانەدا، بۆمان دەردەکەوێ : وشەی (وحي) لە قورئاندا بۆ چ واتایەك بەکارهێنراوە :

١ - لە سوورەتی (النحل)دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى ٱلنَّحْلِ أَنِ ٱتَّخِذِى مِنَ ٱلْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ ٱلشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴿٦٨﴾ ﴾، واتە: پەروەردگارت وەحی کرد بۆ هەنگ: کە لە چیاکان خانوو دروست بکە، هەروەها لە درەختەکانو، لەو کەپرو ساباتەی (کە مرۆڤەکان) دروستی دەکەن.

٢ - لە سووڕەتی (القصص)دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ أَنْ أَرْضِعِيهِ ۖ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِى ٱلْيَمِّ وَلَا تَخَافِى وَلَا تَحْزَنِىٓ ۖ إِنَّا رَآدُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿٧﴾ ﴾، واتە: وە ئێمە سروشمان کرد بۆ دایکی مووسا کە شیری پێبدە! هەر کاتێك لێی ترسای، فڕێی بدە نێو ڕووبارەوە، وە مەترسێو خەفەتباریش مەبە، ئێمە بە سەلامەتیی بۆ لای تۆ دەیگێڕینەوە، لە داهاتووشدا، دەیکەین بە یەکێك لە ڕەوانە کراوان، (یەکێك لە پێغەمبەرەکان).

٣ - لە سووڕەتی (مریم)دا خوا ﷻ دەربارەی زەکەریا دوای ئەوەی خوا موژدەی یەحیای پێ دەدات، کە کوڕێکیان دەبێ بە ناوی یەحیا، دەفەرموێ: ﴿ فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ مِنَ ٱلْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰٓ إِلَيْهِمْ أَن سَبِّحُوا۟ بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾ ﴾ واتە: زەکەریا لە میحرابەکەوە دەرچوو بەرەو ڕووی خەڵکەکەیو، وەحی بۆ کردن، (کە وەحی لێرەدا واتە: ئاماژەی بۆ کردن)، کە بەیانیانو ئێواران (پەروەردگارتان) بە پاك بگرن.

٤ - لە سووڕەتی (الأنعام)یش دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ شَيَٰطِينَ ٱلْإِنسِ وَٱلْجِنِّ يُوحِى بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ ٱلْقَوْلِ غُرُورًا ... ﴿١١٢﴾ ﴾، واتە: شەیتانەکانی مرۆڤ و جند، هەندێکیان قسەی ڕازاوەو فریودەر فێری یەکدی دەکەن.

دیارە ئێمە دوایی باس دەکەین، کە ئەم چوار ئایەتە موبارەکە، وشەی (وحي)یان تێدا بەکارهاتوە، بە مانای گشتییەکەی، کە بریتیە لە ئاڕاستەکردنو فێرکردنی بە پەنهان، یاخود خێرا، یاخود بە ئاماژە، جا چ لەلایەن خوای پەروەردگارەوە بێ، بۆ زیندەوەرێکی وەك هەنگ، وە چ لەلایەن خوای پەروەردگارەوە بۆ غەیری پێغەمبەران وەك دایکی مووسا (عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام)، وە چ بە ئاماژەی دەست بێ، کە زەکەریا بە ئاماژەی دەست ئاماژەی بۆ خەڵکەکە کرد، کە خوا بە پاك بگرن، وە چ لەلایەن شەیتانەکانی مرۆڤ و جندەوە با بۆ یەکدی، کە مەبەست پێی: خوتخوتە (وسوسة)ی جندە بۆ مرۆڤ.

٥ - وە لــە ســــوورەتی (الأنفـال)دا خــوا ﷻ دەفــەرموێ: ﴿إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ ﴿١٢﴾﴾، واتـە: یـاد بکـەوە! کاتێـك پـەروەردگارت سروشـی دەکـرد بـۆ فریشـتەکان، کە من لەگـەڵتانم، دە جـا ئێوە بڕواداران پـێ چەسپاو بکەن، لەمەودا ترس‌و بیم دەخەمـە دڵی ئەوانەی بێبـڕوان.

لێرەشـدا وشـەی (وحـي) بەکـارهاتوە، بـۆ نـاردنی پـەیام‌و ئاڕاسـتەی خـوای پەروەردگار بۆ فریشـتەکان.

٦ - وە لە سوورەتی (الشـوری)دا خـوای ﷻ دەفەرموێ: ﴿كَذَٰلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣﴾﴾، واتـە: ئـاوا بـەو شـێوەیە خـوای زاڵـی کاربـەجێ وەحی بۆ لای تـۆو ئەوانەی پێش تۆش دەنێـرێ.

٧ - وە لـە سـوورەتی (النسـاء)دا دەفـەرموێ: ﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَىٰ نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِن بَعْدِهِ ﴿١٦٣﴾﴾، واتە: ئێمە وەحییمـان بۆ لای تۆ نـارد، سروشـمان بۆ تۆ کـرد، وەك چۆن سروشـمان بۆ نـووح‌و پێغـەمبـەرانی دوای ویـش، کرد.

٨ - وە لـە سـوورەتی (النحـل)دا خـوا دەفـەرموێ : ﴿يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنذِرُوا أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ ﴿٢﴾﴾، واتە: خـوا فریشـتەکان بە ڕووح لە فەرمانی خۆیـەوە (یانی وەحـی) دادەبەزێنـێ، بۆ سـەر هەر کام لە بەندەکانی کە بیەوێ، نێوەرۆکی وەحییەکەش بریتیـە لـەوە کە خەڵـك وریـا بکەنـەوە (بتـرسێنن) کـە بێجگـە لـە مـن هـیچ پەرسـتـراو نـین، پارێزی لـێ بکـەن، (لـەوەی کە هاوبەشـی بۆ دابنێـن).

ئنجـا لەبـەر ڕۆشنـایی ئـەم هەشـت دەقـەی قورئـانـدا (ئـەم هەشـت ئایەتـە)دا ئەگەر سـەرنجیان بـدەین، بۆمـان دەردەکـەوێ، کـە وشـەی (وحي) بـە سـێ واتـای سـەرەکیی لە قورئـاندا هـاتوە:

یـەك: واتـایەکی گشـتی کـە بریتیـە لـە ئاڕاسـتەکردنو فێرکـردنو خـەم لـێخواردنێکی خێرا، یاخود بە پەنهـان، یاخـود بە ئاماژە.

دوو: واتـایەکی تـایبەت، کـە بریتیـە لـە ئاڕاسـتەکردنی خـواو، فێرکردنـی بـۆ فریشـتەکانو، بۆ بەندە چاکەکـان، لە پێغـەمبـەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)و غەیری پێغـەمبەرانیش، بۆ وێنـە: دایکی مووسـاو مریـم (خوا لێیـان ڕازی بێ).

سـێ: واتـایەکی تـایبەتتـر، کە بریتیـە لـە فێرکردنـی خـوا ﷻو، فەرمایشـتکردنی لەگـەڵ پێغـەمبـەراندا (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) چ ڕاسـتەوخۆ، چ لـە پشـت پـەردەوە، چ لـە ڕێـی فریشـتەکانەوە، کـە جوبریـل (عَلَيْهِ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) سـەرپەرشـتییان دەکـات.

کەواتە : وەحی بەو سـێ واتـایە بەکـارهاتوە لـە قورئـانـدا، بـەڵام ئـەوەی کـە زیاتر وەك مانـایەکی زاراوەیی زانـایان لەسـەری ڕێککەوتوون، کـە هـەرکات وشـەی (وحي) بەکارهێنـرا، خەڵك ئەو چەمکەی دێتە زەینـەوە، کە بریتیـە لـەو پەیامـە تـایبەتەی کە خـوا بـۆ پێغـەمبـەرانی (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) دەنێـرێ، چ لـە پشـت پـەردەوە، وەك خـوا قسـەی لەگـەڵ مووسـادا کـردو، قسـەی لەگـەڵ موحەممەددا ﷺ کرد، لە شەوی (الإسراء والمعراج)دا، چ لە ڕێی جـبریلەوە، کە دواتر بـاس دەکـەین، ڕێیەکـانی دابەزینـی وەحـی چـەندنو چـۆنن؟

<u>بڕگـــەی دووەم : ڕێیەکـــانی هـاتنی وەحـــی بـۆ پـێـغـەمبـــەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم).</u>

خـوا ﷻ دەربـارەی چۆنیەتی نـاردنی سروشو نیگای خـۆی، بـۆ پێغـەمبــەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) لە ئایەتی ژمارە (٥١)ی سـوورەتی (الشورى)دا دەفـەرموێ:

﴿ وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَن يُكَلِّمَهُ ٱللَّهُ إِلَّا وَحۡيًا أَوۡ مِن وَرَآيِٕ حِجَابٍ أَوۡ يُرۡسِلَ رَسُولًا

﴿فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِۦ مَا يَشَآءُۚ إِنَّهُۥ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ٥١﴾، واتە: وە هیچ مرۆڤێك بۆی نیە خوا بیدوێنێ، مەگەر سروشی بۆ بكات، یاخود لە پشت پەردەوە بیدوێنێ، یاخود نوێنەرێك بنێرێ {كە مەبەست پێی فریشتەیە (جبریل)} ئەویش بە مۆڵەتی خوا ئەوەی كە خوا دەیەوێ، پێی ڕادەگەیەنێ، بێگومان خوا بەرزی كارزانە.

وەك دەبینین خوا ﷻ ڕێیەكانی ناردنی سروش‌و وەحی خۆی بۆ پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) لە سێ ڕێگادا كورت هەڵدێنێ:

یەكەم : (الإيحاء)، سروش كردن: ﴿وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَن يُكَلِّمَهُ ٱللَّهُ إِلَّا وَحْيًا ٥١﴾الشورى، كە مەبەست پێی خستنە دڵ‌و فێركردنی تایبەتی خوایە.

دووەم : (الكَلاَم مِنْ وَرَاء الحِجَاب) دواندن لە پشت پەردەوە: ﴿أَوْ مِن وَرَآيِٕ حِجَابٍ ٥١﴾، وەك چۆن خوا مووسای (عَلَيْهِ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)ی دواندو، موحەممەدیشی ﷺ دواند لە شوێنی(إسراء ومعراج)دا.

سێیەم : (إرْسالُ المَلَك فَيُوحِي إلى المُرْسَل إليه ما أُمِرَ به)، ناردنی فریشتە كە ئەوەی فەرمانی پێكراوە، دەیگەیەنێ بۆ لای ئەو كەسەی كە بۆ لای ڕەوانە كراوە: ﴿أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِۦ مَا يَشَآءُ ٥١﴾الشورى.

ئنجا لێرەدا جێی سەرنج ئەوەیە كە خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَن يُكَلِّمَهُ ٱللَّهُ ٥١﴾الشورى، نەیفەرمووە: (وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ)، بۆچی؟ چونكە چەمكی ئایەتەكە فراوانترە لە ناردنی وەحی بۆ پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)و فەرمایشت كردنی لەگەڵیاندا، بەڵێ، پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) بە مانای تایبەتری وەحی‌و مانا زاراوەییەكەی، ئەوە خوا تایبەتی كردوە بە پێغەمبەرانەوە (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، بەڵام وشەی (وحي) بۆ غەیری پێغەمبەرانیش بەكارهاتوە، وەك: بەندە صاڵحەكان، بەڵكو دروست

كراوەكانی دیكەش، بۆ وێنە: خوای پەروەردگار باسی هەنگی كردوە، فەرموویەتی: ﴿ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى ٱلنَّحْلِ ﴿٦٨﴾ ﴾النحل.

وە لە سوورەتی (الزلزال)دا، باسكراوە كە خوا وەحی دەنێرێ بۆ زەوی، دەفەرموێ: ﴿ إِذَا زُلْزِلَتِ ٱلْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ﴿١﴾ وَأَخْرَجَتِ ٱلْأَرْضُ أَثْقَالَهَا ﴿٢﴾ وَقَالَ ٱلْإِنسَٰنُ مَا لَهَا ﴿٣﴾ يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا ﴿٤﴾ بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا ﴿٥﴾ ﴾ الزلزلة، واتە: ..... زەوی ئەو ڕۆژە هەواڵو دەنگو باسی خۆی دەخوێنێتەوە، دەڵێ: پەروەردگاری تۆ ئەی مرۆڤ! پێی ڕاگەیاندووم، سروشی بۆ كردووم كە بەو شێوەیە بكەم. كەواتە: بۆیە خوای زانا وشەی (بشر)ی بەكارهێناوە، چونكە بە گشتی خوا، ئیلهامی دڵی دۆستانی خۆی دەكات، لە ڕێی فریشتەكانەوە، یاخود ڕاستەوخۆ، بەو شێوەیەی خوا بۆ خۆی دەزانێ، وەك پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {لَقَدْ كَانَ فِيمَا قَبْلَكُمْ مِنَ الأُمَمِ مُحَدَّثُونَ، فَإِنْ كَانَ فِي أُمَّتِي أَحَدٌ فَإِنَّهُ عُمَرُ} {أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (٢٤٣٣٠)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٣٩٨)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (٣٦٩٣)، وَالنَّسائِي فِي "الكبرى" برقم: (٨١١٩)، قَالَ ابن وهب: (مُحَدَّثُون) أَيْ مُلْهَمُونَ}، واتە: لە ئوممەتانی پێش ئێوە دا كەسانێك هەبوون كە ئیلهامیان بۆ كراوە، خورپەیان بۆ كراوە (واتە: شتیان خراوەتە نێو دڵ لەلایەن خوای پەروەردگارەوە) ئەگەر كەسێك هەبێ لە ئوممەتی من، ئەوە عومەرە (خوا لێی ڕازی بێ).

كە چەندان جار پێشنیاری كردوە بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ، دواییش وەحی هاتۆتە خوار پێشنیارەكەی بە ڕاست داناوە.

ئنجا با تۆزێك ئەو سێ ڕێیە شی بكەینەوە:

<u>یەكەم:</u> كە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَن يُكَلِّمَهُ ٱللَّهُ إِلَّا وَحْيًا ﴿٥١﴾ ﴾، وەحی قسەی پەنهانو، قسەی خێراو، ئاماژە پێكردنو، ئاڕاستەكردن، هەمووی دەگرێتەوە، بەڵام ئایا لێرەدا مەبەست پێی چیو چییە؟ وا دێتە بەرچاو، مەبەستی پێی دوو شت بێ:

یـەك: خستنە دڵ لە حاڵـەتی بێدارییدا (الإِلْـهَامُ فِي اليَقْظَـة).

دوو: خەو بینین لـە حاڵـەتی خەوتنـدا (الرُّؤْيَـا فِي الـمَنَام).

دیارە هەركـام لە خرانە دڵی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) (خوا شتێكی خستبنە دڵ) یـان خەون بینیـان، بە وەحی دادەنرێ، زانـایان لەسـەر ئەوە یەك دەنگـن.

دیـارە پێغەمبـەران (عَلَيْهِمُ الصَّـلاَةُ وَالسَّلاَم) لـەوە پـارێزراو بـوون كـە شـەیطانەكان زەفەریان پـێ ببەنو خورپەو خەیاڵی خراپیان بخـەنە دڵ، ئەگەر گریمان شـەیطان خوتخوتەیەكیشی بۆ كردبن، دڵیـان هێنـدە پـڕ لـە ئیمـانو، پـڕ مەعریفەتو زانست بـووەو، هێنـدە بـە خـواوە پەیوەسـت بـوون، یەكسـەر زانیویانـە، كامـە وەسوەسـەی شـەیطانـەو، كامـە خورپـەو ئیلهـامی خـوای پەروەردگـارە.

__دووەم:__ فەرمایشت كردنی خوا لەگـەڵ پێغەمبـەران دا (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)

لە پشت پەردەوە: ﴿ أَوْ مِن وَرَآيِ حِجَابٍ ﴿٥١﴾ ﴾، مەبەست ئەوەیە كە خـوای بـەرزو مـەزن یـەكێك لـە پێغەمبـەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) ڕاسـتەوخۆ بدوێنـێ، بە بـێ هۆكـارێك لـە بەینـدا، بـەڵام لـە پشـت پـەردەوەو بـێ ئـەوەی ئەوان خوای بەرزو مەزن ببینـن، كـە ئـەوەش بـۆ مووسـا هـەبووە، خـوا ﷻ لـە سـووڕەتی (النسـاء)، ئایـەتی (١٦٤)دا، دەفـەرموێ: ﴿ وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَٰهُمْ عَلَيْكَ مِن قَبْلُ وَرُسُلًا لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ ۚ وَكَلَّمَ ٱللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا ﴿١٦٤﴾ ﴾، بـاسی ژمارەیـەك لـە پێغەمبـەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) دەكات، نووحو ئەوانـەی دوا وی، دوایـی دەفـەرموێ: پێغەمبـەرانێكی دیكە هەن (جگـە لـەوانەی لـێرە باسـكراون) بەسـەرهاتەكـانمان بەسـەر تـۆدا خوێندووتـەوەو، هەنـدێك پێغەمبـەرانی دیكـەش هـەن بەسـەرهاتەكانمان بەسـەر تـۆدا نەخوێنـدووتـەوە، وە خوا بە قسـەكردن فەرمایشتی كرد لەگـەڵ مووسـا.

هەروەهـــا لـــە ســـوورِەتی (الأعـراف)دا خـــوای پـــەروەردگار لەوبـــارەوە، دەفـــەرموێ: ﴿ وَلَمَّا جَآءَ مُوسَىٰ لِمِيقَٰتِنَا وَكَلَّمَهُۥ رَبُّهُۥ قَالَ رَبِّ أَرِنِىٓ أَنظُرْ إِلَيْكَ ۚ قَالَ لَن تَرَىٰنِى وَلَٰكِنِ ٱنظُرْ إِلَى ٱلْجَبَلِ فَإِنِ ٱسْتَقَرَّ مَكَانَهُۥ فَسَوْفَ تَرَىٰنِى ۚ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُۥ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُۥ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا ۚ فَلَمَّآ أَفَاقَ قَالَ سُبْحَٰنَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٤٣﴾ قَالَ يَٰمُوسَىٰٓ إِنِّى ٱصْطَفَيْتُكَ عَلَى ٱلنَّاسِ بِرِسَٰلَٰتِى وَبِكَلَٰمِى فَخُذْ مَآ ءَاتَيْتُكَ وَكُن مِّنَ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴿١٤٤﴾ ﴾، خـوا عزَّوجلَّ بـاس دەكا كە كـاتێك مووسـا (عَلَيْهِ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) چووە بۆ ئەو ژوانگـەیەی كە خوای پەروەردگـاری بۆی دیاریی كردوە، فەرمایشت لەگەڵ خوادا دەكا، دوایی وەتـەماع دەكـەوێو دەڵێ: پەروەردگـــارم! خۆتم پێشان بدە با تـەماشـات بكەم، خوای بـێ هاوتـاش دەفەرموێ: نـامبینی، وەك بە تەفصیلێ لە تەفسیـری سـوورِەتی (الأنعـام)دا دەربـارەی ئـەم ئایەتـەو، ئایـــەتی (١٠٣)دا كـــە دەفـــەرموێ: ﴿ لَّا تُدْرِكُهُ ٱلْأَبْصَٰرُ وَهُوَ يُدْرِكُ ٱلْأَبْصَٰرَ ﴿١٠٣﴾ ﴾، باسێكی خەستو خۆڵم لەوبـارەوە كـردوە، پێویســت نـاكات لـێرەدا دووبـارەی بكەینـەوە.

كەواتـە: خوا ﷻ لە پشت پەردەوە قسەی لەگـەڵ مووسـادا (عَلَيْهِ السَّلاَم)دا كردوە.

یەكێكی دیكە لە پێغەمبەران كە خـوا لـە پشـت پـەردەوە قسـەی لەگـەڵـدا كردوە، كـە تـەنیا ئـەوم پـێ شـك دێ، وێـرِای پێغـەمبـەر مووسـا، پێغـەمبـەری خاتـەم موحەممـەدە ﷺ، وەك لە صەحیحی بوخارییدا بە ژمـارە (٣٢٠٧)و، لـە صەحیحی موسلیم دا بە ژمارە (٣٢٥٩) هـاتوە، كـە پێغـەمبـەر ﷺ بـاسی ئـەو سـەفەری شـەورِۆو بەرز بوونـەوە (الإسراء والـمِعْراج)ی خۆی دەكـات، دوایـی لە كـۆتـاییەكـەیدا دەفەرمـوێ:

{... فَأَوْحَى اللهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيَّ مَا أَوْحَى، وَفَرَضَ عَلَيَّ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ خَمْسِينَ صَلاةً، فَنَزَلْتُ حَتَّى انْتَهَيْتُ إِلَى مُوسَى، فَقَالَ: مَا فَرَضَ رَبُّكَ عَلَى أُمَّتِكَ؟ قَالَ: قُلْتُ خَمْسِينَ صَلاةً فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ قَالَ: ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ التَّخْفِيفَ، فَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ ذَلِكَ، وَإِنِّي قَدْ بَلَوْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَخَبَرْتُهُمْ، قَالَ: فَرَجَعْتُ إِلَى رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ فَقُلْتُ: أَيْ رَبِّ خَفِّفْ عَنْ أُمَّتِي فَحَطَّ عَنِّي خَمْسًا، فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى، فَقَالَ: مَا فَعَلْتَ؟ قُلْتُ حَطَّ عَنِّي خَمْسًا، قَالَ: إِنَّ أُمَّتَكَ لا تُطِيقُ ذَلِكَ، فَارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ التَّخْفِيفَ لأُمَّتِكَ، قَالَ: فَلَمْ أَزَلْ أَرْجِعُ بَيْنَ رَبِّي وَبَيْنَ مُوسَى، وَيَحُطُّ عَنِّي خَمْسًا خَمْسًا، حَتَّى قَالَ: يَا مُحَمَّدُ! هِيَ خَمْسُ صَلَوَاتٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ، بِكُلِّ صَلاةٍ عَشْرٌ، فَتِلْكَ خَمْسُونَ صَلاةً}.

پێغەمبەری خوا ﷺ لە كۆتایی باسی ئەو سەفەرە موبارەكە سەرسوڕهێنەرەی خۆی دا، كە بە (الإسراء والمعراج)، ناسراوە، واتە: شەوڕۆیی‌و بەرزبوونەوە، گوتراوە: شەوڕۆیی (الإسراء) چونكە سەفەرەكە بە شەوێ بووە، وە گوتراوە: بەرز بوونەوە (المعراج)، چونكە بەرزبوونەوە بەرەو ئاسمانەكان‌و سەرووتریش هەبووە، ئنجا هەرچی شەوڕۆییەكەیە لە سەرەتای سوورەتی (الإسراء)دا، ئاماژەی پێكراوە: ﴿سُبْحَٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا مِّنَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا ٱلَّذِى بَٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ مِنْ ءَايَٰتِنَآ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ ۝١﴾، واتە: پاكیی بۆ ئەو كەسەی كە شەوڕۆیی (سەفەری شەوی) بە بەندەكەی كرد، لە مزگەوتی حەرامەوە بۆ مزگەوتی ئەقصا،(واتە: مزگەوتی دوورتر بەنسبەت عەرەبەكانەوە، یان بەنسبەت خەڵكی مەككەو مەدینەوە) ئەو شوێنەی كە بەرەكەت‌و پێزمان تێدا دانا (واتە: زەوییەكی بە پێزو بەرەكەتە)، بۆ ئەوەی لە نیشانەكانی خۆمانی پێشان بدەین. واتە: تەنیا ئەوە نەبووە كە سەفەرەكە بەس بۆ ئەوێ بێ، بەڵكو بەرزیش بۆتەوە، وەك لە فەرمایشتەكاندا هاتووە، لە سەرەتای سوورەتی (النجم)یشدا، زۆر بە ڕوونیی خوای پەروەردگار ئاماژەی پێداوە،

وەك فەرموویەتی: ﴿وَٱلنَّجۡمِ إِذَا هَوَىٰ ١ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمۡ وَمَا غَوَىٰ ٢
وَمَا يَنطِقُ عَنِ ٱلۡهَوَىٰٓ ٣ إِنۡ هُوَ إِلَّا وَحۡيٞ يُوحَىٰ ٤ عَلَّمَهُۥ شَدِيدُ ٱلۡقُوَىٰ ٥ ذُو
مِرَّةٖ فَٱسۡتَوَىٰ ٦ وَهُوَ بِٱلۡأُفُقِ ٱلۡأَعۡلَىٰ ٧ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ٨ فَكَانَ قَابَ قَوۡسَيۡنِ
أَوۡ أَدۡنَىٰ ٩ فَأَوۡحَىٰٓ إِلَىٰ عَبۡدِهِۦ مَآ أَوۡحَىٰ ١٠ مَا كَذَبَ ٱلۡفُؤَادُ مَا رَأَىٰٓ ١١
أَفَتُمَٰرُونَهُۥ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ ١٢ وَلَقَدۡ رَءَاهُ نَزۡلَةً أُخۡرَىٰ ١٣ عِندَ سِدۡرَةِ ٱلۡمُنتَهَىٰ ١٤
عِندَهَا جَنَّةُ ٱلۡمَأۡوَىٰٓ ١٥ إِذۡ يَغۡشَى ٱلسِّدۡرَةَ مَا يَغۡشَىٰ ١٦ مَا زَاغَ ٱلۡبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ
١٧ لَقَدۡ رَأَىٰ مِنۡ ءَايَٰتِ رَبِّهِ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ ١٨﴾ النجم.

کە دوایی ئەو هەژدە ئایەتە تەرجەمە دەکەین.

ئێستاش بابگەڕێینەوە سەر ماناکردنی فەرمایشتەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ، کە تێیدا باسی قسەکردنی خۆی لەخزمەت خوادا دەکات: دەفەرموێ: خوا ئەوەی کە دەیویست سروشی بۆ کردم وەحی بۆ ناردم، وە لە هەر شەوو ڕۆژێکدا پەنجا نوێژی لەسەر پێویست کردم، منیش دابەزیم هەتا گەیشتمە مووسا، (مووسا لە ئاسمانی شەشەم بووە)، لێی پرسیم: پەروەردگارت چی لەسەر ئۆممەتەکەت پێویست کرد؟ گوتم: پەنجا نوێژ لە شەوو ڕۆژێکدا، گوتی: بگەڕێوە بۆ لای پەروەردگارت، داوای سووککردنی لێبکە، چونکە ئۆممەتەکەت ئەوەندەی لە توانادا نیە! من لەگەڵ بەنی ئیسرائیلدا ئەزموونم هەیەو شارەزایانم، دەفەرموێ: گەڕامەوە بۆ لای پەروەردگارم، گوتم: پەروەردگارم! لەسەر ئۆممەتەکەم سووك بکە؟ ئەویش پێنج نوێژی دابەزاندن، (واتە: مانەوە چل و پێنج نوێژ) گەڕامەوە بۆ لای مووسا، گوتی: چیت کرد؟ گوتم: پێنج نوێژی کەم کردنەوە، سووك کردن، گوتی: ئۆممەتەکەت ئەوەندە ناتوانێ بگەڕێوە بۆ لای پەروەردگارت، داوای سووك کردنی لێبکە؟ دەفەرموێ: ئیدی بەو شێوەیە من لە نێوان پەروەردگارم و مووسادا (عَلَيْهِ السَّلَام) دەهاتم و دەچووم، پێنج پێنج خوا نوێژەکانی سووك

دەکردن، هەتا مانەوە پێنج، خوا ﷻ فەرمووی: ئەی موحەممەد! ئەوانە لە شەوو ڕۆژێکدا پێنج نوێژن، وە هەر نوێژێك بە دەیە {واتە: (٥ × ١٠) = (٥٠)، واتە: پاداشتی پەنجا (٥٠) نوێژیان بۆ هەیە}.

هەڵبەتە خوای پەروەردگار هەر لە سەرەتاوە پێنج نوێژی داناوە، بەڵام کە پێشێ باسی پەنجا نوێژ (٥٠) کراوە، بۆ ئەوە بووە کە :

١/ مەکانەت و ڕێزی مووسا دەرکەوێ ﷺ کە پێغەمبەری خاتەم ڕاوێژی پێدەکا، لەبەر ئەوەی مووسا ئەزموونێکی هەبووە، ئەزموونی حوکمڕانیی و بەڕێوەبردنی کۆمەڵگا، کە جارێ پێغەمبەری خاتەم، کە لە قۆناغی مەککە دابوو، ئەو ئەزموونەی نەبووە.

٢/ بۆ ئەوەش کە ڕێزو مەکانەتی پێغەمبەری خاتەمیش دەربکەوێ، کە ئەو پێغەمبەرە هێندە لەلای خوا بەڕێزو حورمەتە، کە داوای لە خوای پەروەردگار کردووە، ئەو ئەرکەی لەسەر ئۆممەتەکەی سووك کردوە.

<u>سێیەم</u>/ ناردنی فریشتەو گەیاندنی پەیامی خوا بەو کەسەی بۆ لای نێردراوە:

وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِۦ مَا يَشَآءُۚ إِنَّهُۥ عَلِىٌّ حَكِيمٌ ﴿٥١﴾﴾ الشورى، کە ئایەتەکە زۆر بە ڕوونیی باسی دەکات، دیارە ئەم ڕێبازی سێیەم، بڵاوترین ڕێبازە لە شێوازی وەحی ناردنی خوای کارزان بۆ پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) وەك لە قورئان و سوننەتدا دیارە.

<u>بڕگەی سێیەم و کۆتایی : چۆنیەتی دابەزینی وەحی بۆ سەر پێغەمبەری کۆتایی ﷺ و، نێردراوی هەرە مەزنی خوا موحەممەد ﷺ:</u>

ئەم باسە لە سێ خاڵ دا بە کورتیی دەخەمە ڕوو:

<u>خاڵی یەکەم: (جبریل) ئەو فریشتەیە بووە کە وەحی لە خوای بەرزەوە هێناوە بۆ موحەممەد ﷺ، وەك سەرجەم پێغەمبەرانی دیکە:</u>

هەموو پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) خوای بەرزو مەزن بە جبریلدا پەیامو وەحی بۆ ناردوون، خوا ﷻ لەوبارەوە لە سوورەتی (البقرة)دا دەفەرمویٚ: ﴿ قُلْ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُۥ نَزَّلَهُۥ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ ﴾، واتە: بڵێ: هەر كەسێك دوژمنە بۆ جبریل، ئەوە جبریل ئەو پەیامو وەحییەی دابەزاندۆتە سەر دڵی تۆ، بە مۆڵەتی خوا، كە كتێبەكانی پێش خۆی بە ڕاست دەزانێ‌و، ڕێنمایی‌و موژدەیە بۆ بڕواداران.

بوخاریی لە صەحیحی خۆیدا لە (كتاب تفسير القرآن)دا، (باب: قول من كان عدواً لجبريل)، بە ژمارە: (٤٤٨٠) ئەوەی هێناوە:

{عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ عَبْدَ اللهِ بنِ سَلاَم، قَالَ لِرَسُولِ اللهِ ﷺ بَعْدَ أَنْ ذَكَرَ جِبريل، هو عَدُوُّ اليَهودِ مِنَ المَلاَئِكَةِ}، ئەنەس دەڵێ: عەبدوڵڵای كوڕی سەلام (یەكێك بووە لە زانایانی جوولەكەو، مسوڵمان بووە)، دوای ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ باسی جبریل دەكات، عەبدوڵڵای كوڕی سەلام دەڵێ: (هو عدو اليهود من الملائكة) جبریل بریتیە لە دوژمنی جولەكەكان لە نێو فریشتەكاندا، هەڵبەتە: نەك جبریل دوژمنایەتییان بكات، بەڵكو ئەوان بە دوژمنی خۆیانی دەزانن، بە بیانووی ئەوە كە گوایە: (جبریل فەرمانی خوا دێنێ بۆ وێرانكردنی ئەو كۆمەڵگایانەی كە خوا بڕیاری وێرانكردن‌و كاولكردنیان دەدات) بەڵام ئەگەر وا بێ، دەبوو دوژمنایەتیی خوای دادگەریش بكەن، چونكە جبریل تەنیا فەرمانی خوای جێبەجێ كردوە !!

لەوبارەوە (النّيسابوري) بەسەرهاتێكی درێژ لە عومەری كوڕی خەتتابەوە (خوا لێی ڕازی بێ) دێنێ، بەبۆنەی ئەو سێ ئایەتانەوە: ئایەتی (٩٧و ٩٨و ٩٩) لە سوورەتی (البقرة) پوختەكەی ئاوایە:

عومەری كوڕی خەتتاب دەڵێ: من دەچوومە لای جوولەكەكان كاتێك كە تەوراتیان دەخوێندەوە، منیش سەرسام دەبووم بەوەی كە لە زۆر شتان دا تەورات‌و قورئان وەك یەك بوون، (واتە: پشتگیریی یەكدییان دەكرد)

جوولەكەكان گوتیان: ئەی عومەر! تۆ خۆشەویستترین كەسی لە لامان، گوتم: بۆچی؟ گوتیان: چونكە تۆ سەردانمان دەكەی، دێی بۆ لامان، گوتم: من بۆیە دێم بۆ ئەوەی كە سەرسامم بە كتێبی خوا هەندێكی پشتگیریی هەندێكی دەكات، تەورات پشتگیریی قورئان دەكات، قورئانیش پشتگیریی تەورات دەكات.

دەڵێ: ڕۆژێك كاتێك من لە لایان بووم لەو كاتەدا پێغەمبەری خوا ﷺ بەوێدا بە پشتی مندا ڕابرد (دیارە شوێنەكەی وابووە كە پشتی لە پێغەمبەری خوا بووە)، جوولەكەكان گوتیان: ئەوە هاوەڵەكەتە، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ بچۆ بۆ لای، دەڵێ: منیش ئاوڕم دایەوە، تەماشام كرد پێغەمبەر ﷺ چووە نێو خانوولكەیەكی خاكیی سادەوە، لە مەدینەدا، (دیارە سەردانیماڵێكی كردوە)، دەڵێ: منیش ڕووم لە جوولەكەكان كرد پێم گوتن: خواتان بە گژدا دەكەم، بە ناوی خوا داواتان لێدەكەمو، بە ناوی ئەو كتێبەی كە خوا دایبەزاندۆتە سەرتان، ئایا نازانن كە موحەممەد ﷺ پێغەمبەری خوایە؟ گەورەكەیان گوتی: با، ئێمە دەزانین كە پێغەمبەری خوایە، دەڵێ، گوتم: كەواتە: تۆ لە هەموویان فەوتاوتری، ئەگەر دەزانن پێغەمبەری خوایە بۆچی شوێنی ناكەون؟ دەڵێ، گوتیان: لەبەر ئەوەی ئێمە لە نێو فریشتەكاندا دوژمنێكمان هەیەو دۆستێكمان هەیە، دەڵێ، گوتم: دوژمنەكەتان كێیەو؟ دۆستەكەتان كێیە؟ گوتیان: دوژمنەكەمان جبریلە، ئەوە ئەو فریشتەیە كە سزاكانی خوا جێبەجێ دەكات، ئەو سزایانەی خوا بڕیاریان لەسەر دەدا، دەڵێ، گوتم: ئەدی دۆستەكەتان كێیە؟ لەگەڵ كێدا تەبان؟ گوتیان: میكائیل، چونكە فریشتەی ڕەحمو بەزەییو نەرمو نیانیی‌و ئاسانییە دەڵێ، منیش پێم گوتن: جا من ئێوە دەكەمە شایەد، نە بۆ جبریل دروستە دژایەتیی كەسێك بكات، كە میكائیل لەگەڵی دۆستو تەبایەو، نە بۆ میكائیلیش دروستە كە دۆستایەتیی كەسێك بكات، كە دژی جبریلە، ئەوان هەردووكیان پێكەوە دژایەتیی دەكەنو، پێكەوەش تەبایی دەكەن، (واتە: هەردووكیان ئەگەر كەسێك دژایەتییان بكات، دژایەتیی دەكەن، كەسێكیش دۆستایەتییان بكات، دۆستایەتیی دەكەن) دوایی دەڵێ: هەڵسامو چوومە ئەو ماڵەی كە پێغەمبەری خوا ﷺ چوو بۆ نێوی، ئەویش پێشوازیی لێكردمو گوتی: ئەی كوڕی خەتتاب! هەندێك ئایەت كە ئێستا پێش تۆ بۆ سەرم دابەزیون،

بەسەرتدا بخوێنمەوە؟ گوتم: بەڵێ، ئەی پێغەمبەری خوا! بۆم بخوێنەوە؟ ئەویش خوێندیـــــەوە : ﴿ قُلْ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُۥ نَزَّلَهُۥ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّلَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَرُسُلِهِۦ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَىٰلَ فَإِنَّ ٱللَّهَ عَدُوٌّ لِّلْكَٰفِرِينَ ﴿٩٨﴾ وَلَقَدْ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍ ۖ وَمَا يَكْفُرُ بِهَآ إِلَّا ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٩٩﴾ ﴾ البقـرة .

دەڵێ: گوتم: سوێند بەو کەسەی کە تۆی بە هەق ناردوە، منیش تەنیا بۆ ئەوە هاتم کە هەواڵی قسەی جوولەکانت پێ ڕابگەیەنم، تەماشا دەکەم خوای پەنهانکاری شارەزا، هەواڵەکەی پێش من بە تۆ گەیاندوە، عومەر دەڵێ : دوای ئەوە لە دینی خوای پەروەردگاردا لە بەرد سەختتر بووم، واتە: ئیمان و یەقینم زیاتر پتەو بوو کە خوا ﷻ ئاگاداری هەموو شتێکە.

لەوبارەوە دەقێکی دی هاتوە، کە وەك گوتمان جبریل وەحی و پەیامی خوای بۆ پێغەمبەری خاتەم هێناو، وەك باقی پێغەمبەران، بوخاریی بە ژمارە (٣٢١٨) هێناویەتی: {عَنْ ابْنِ عَباسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسولُ اللّٰهِ ﷺ لِجبْرِيلَ أَلا تَزُورُنا أَكْثَرَ مِمَّا تَزُورُنا، قَالَ: فَنَزَلَتْ: ﴿ وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ ۖ لَهُۥ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ ۚ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴿٦٤﴾ ﴾مريم}،

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لە خۆی بابی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ بە جبریلی فەرموو: بۆ لەوە زیاتر کە سەردانمان دەکەی، سەردانمان ناکەی؟

ئنجا لە وەڵام دا ئەم ئایەتە هاتەخوار، کە لە سەر زاری فریشتەکان دەفەرموێ: وە ئێمە دانابەزین مەگەر بە فەرمانی پەروەردگارت ئەوەی کە لە پێشمانەوەیەو ئەوەی لە دوامانەوەیە، موڵکی خوایە.

هەر لەوبارەوە ئەم دەقەش هەیە {عَن ابْنِ عَباسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسولُ اللّٰهِ ﷺ: أَقْرَأَنِي جِبْرِيلُ عَلَى حَرْفٍ، فَلَمْ أَزَلْ أَستَزِيدُهُ، حَتَّى انْتَهَى إِلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (٢٣٧٥)، وَالبُخَارِيُّ برقم: (٣٠٤٧)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٤٧٠٥)).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لە خۆی بابی ڕازی بێ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: جبریل بە یەك شێوە قورئانی بۆ خوێندمەوە، منیش هەر داوام لێکرد بۆم زیاد بکات، (بۆ ئەوەی ئاسانتر بێ بۆ ئۆممەتی) هەتا گەیشتە حەوت پیت، (دیارە مەبەستی حەوت شێوازە).

هەندێك لە زانایان گوتوویانە: مەبەست پێی حەوت جۆرە خوێندنەوەکان (القراءات السَّبع) وە هەندێك دەڵێن: ئەوە وانیە چونکە جۆرەکانی قورئان خوێندن تەنیا حەوت نینو زیاترن، کە هەمووشیان کە لەگەڵ ئەو ئیملایەدا کە قورئانی پێ نووسراوە، ڕێکن، بۆ ئەوەی مانای زیاتر بەدەستەوە بدات، وە ئاسانکاریی زیاتر بێ، بە پێی لەهجەو زارەکان.

هەرە لەوبارەوە ئەم دەقەش هاتوە: {قَالَ : كَانَ رسول اللّٰه ﷺ أَجْوَدَ النَاسِ، وَكَانَ أَجْوَدَ مَا يَكُونُ فِي رَمَضَانَ حِيْنَ يَلْقَاهُ جِبْرِيلُ، وَكَانَ جِبْرِيلُ يَلْقَاهُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْ رَمَضَانَ، فَيُدَارِسُهُ القُرْآنَ، فَلَرَسولُ اللّٰه ﷺ، حِيْنَ يَلْقَاهُ جِبرِيلُ أَجْوَدُ بِالخَيْرِ مِن الرِّيحِ المُرْسَلَةِ} {مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ: البُخَارِيُّ برقم: (٦)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٦١٤٩)}.

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لە خۆی بابی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ بەخشندەترین کەس بوو (زۆر سەخی بوو)، وە بەتایبەت لە مانگی ڕەمەزاندا زیاتریش بەخشندەیی دەکرد، لە کاتێکدا کە جبریل پێی دەگەیشت، هەموو شەوێکی مانگی هەر ڕەمەزانێك، پێی دەگەیشتو لەگەڵیدا بە قورئاندا دەچۆوە، پێغەمبەری خوا ﷺ لە مانگی ڕەمەزانەکاندا، وەك چۆن با شت دێنێو ڕای دەدات، ئاوا بەو شێوەیە هەر شتێکی کەوتبایە دەستی دەیبەخشی.

خاڵی دووەم: جۆرەکانی پەیوەندیکردنی جبریل بە پێغەمبەرەوە بۆ گەیاندنی وەحی خوا :

وەك گوتم جبریل وەحی خوای بۆ هەموو پێغەمبەران هێناوە، هەروەها بۆ پێغەمبەری خاتەمیش ﷺ ئنجا شێوەی پەیوەندیی کردنی جبریل بە پێغەمبەری خاتەمەوە ﷺ سێ جۆر بووە :

أ/ یان ئەوەتا پێغەمبەر ﷺ جبریلی بینیوە لەسەر شێوە ئەسڵییەکەی خۆی.

ب/ یاخود جبریل چۆتە سەر شێوەی پیاوێك.

ج/ یاخود پێغەمبەری خوا ﷺ دەنگی جبریلی بیستوە بێئەوەی ببینێ.

جۆری یەکەمیان: کە پێغەمبەری خوا ﷺ جبریلی بە شێوەی ڕاستەقینەی خۆی بینیوە، ئەوەی بۆ من دەرکەوتوە، دووجاران پێغەمبەری خاتەم ﷺ جبریلی بەو شێوەیە بینیوە، جارێکیان لەسەر زەوی ئەویش لە سەرەتای پێغەمبەرایەتییدا، وە جارێکیان لە ئاسمان شەوی شەوڕۆیی و بەرزبوونەوە (الإسراء والمعراج)، کە ئایەتەکانی : (١ ـ ١٨) لە سووڕەتی (النجم) دەربارەی هەردوو جارەکە بۆمان دەدوێن، خوا سبحان وتعالی دەفەرموێ :

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ وَٱلنَّجۡمِ إِذَا هَوَىٰ ﴿١﴾ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمۡ وَمَا غَوَىٰ ﴿٢﴾ وَمَا يَنطِقُ عَنِ ٱلۡهَوَىٰٓ
﴿٣﴾ إِنۡ هُوَ إِلَّا وَحۡيٞ يُوحَىٰ ﴿٤﴾ عَلَّمَهُۥ شَدِيدُ ٱلۡقُوَىٰ ﴿٥﴾ ذُو مِرَّةٖ فَٱسۡتَوَىٰ ﴿٦﴾ وَهُوَ
بِٱلۡأُفُقِ ٱلۡأَعۡلَىٰ ﴿٧﴾ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ﴿٨﴾ فَكَانَ قَابَ قَوۡسَيۡنِ أَوۡ أَدۡنَىٰ ﴿٩﴾ فَأَوۡحَىٰٓ إِلَىٰ
عَبۡدِهِۦ مَآ أَوۡحَىٰ ﴿١٠﴾ مَا كَذَبَ ٱلۡفُؤَادُ مَا رَأَىٰٓ ﴿١١﴾ أَفَتُمَٰرُونَهُۥ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ ﴿١٢﴾
وَلَقَدۡ رَءَاهُ نَزۡلَةً أُخۡرَىٰ ﴿١٣﴾ عِندَ سِدۡرَةِ ٱلۡمُنتَهَىٰ ﴿١٤﴾ عِندَهَا جَنَّةُ ٱلۡمَأۡوَىٰٓ ﴿١٥﴾ إِذۡ

يَغۡشَى ٱلسِّدۡرَةَ مَا يَغۡشَىٰ ﴿١٦﴾ مَا زَاغَ ٱلۡبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ ﴿١٧﴾ لَقَدۡ رَأَىٰ مِنۡ ءَايَٰتِ رَبِّهِ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ ﴿١٨﴾ ﴾ النجم.

ئەم هەژدە ئایەتە زۆر بە ڕوونیی باسی ئەو دووجارەمان بۆ دەکەن، کە پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ جبریلی لەسەر شێوەی خۆی بینیوە، من بە خێرایی ئایەتەکان تەفسیر دەکەم :

خوا ﷻ دەفەرموێ :

{بە ناوی خوای بەزەیی بەخشندە، (سوێند) بە ئەستێرە کاتێك کە ئاوا دەبێ، هاوەڵەکەتان (واتە: موحەممەد ﷺ) نە گومڕا بووەو نە بێ مرادیش بووە، وە لە ئارەزووەوە قسە ناکات، بەڵکو سروشە بۆی دەکرێ، کەسێك کە فێری دەکات (مەبەست جبریلە) زۆر بەهێزەو، شێوەی زۆر جوانە کە بۆی چووە سەر شێوەی خۆی، کاتێك کە لە ئاسۆی بەرز بوو، (مەبەست پێی بینینی پێغەمبەرە ﷺ بۆ جبریل لە ئاسمان)، دوایی نیزیك بۆوە، شۆڕ بۆوە، تاکو وەك دوو کەوانەیان لێهات، یاخود نیزیکتریش (جبریل لەگەڵ پێغەمبەر هێندە نیزیك بۆوە، وەك دوو کەوانە بەرانبەر یەك)، وە سروشی کرد بۆ بەندەی خوا، ئەوەی کە سروشی کرد (ئەوەی کە خوا پێی ڕاگەیاند بوو)، دڵو عەقڵی (پێغەمبەر ﷺ) بە هەڵەدا نەچوو لەوەدا کە بینی، ئایا ئێوە لە گوماندان لەوەی کە (موحەممەد ﷺ) دەیبینێ؟ بێگومان جارێکی دیکەش بینیویەتی (موحەممەد جبریلی بینیوە، لەسەر شێوەی خۆی) لە لای درەختی کۆتایی، کە بەهەشتی جێگای پشوودان و ئیسراحەت لەوێیە (لە لای درەختی کۆتاییە) کاتێك ئەو درەختە دادەپۆشێ، ئەوەی کە دایدەپۆشێ، وە چاوی (پێغەمبەر ﷺ) لای نەداو، لە سنووریش دەرنەچوو، بێگومان لە نیشانە گەورەکانی پەروەردگاری خۆی بینی}.

شایانی باسیشە لە ئایەتی (٥)ەوە تا ئایەتی (١١) هەمووی باسی جاری یەکەمی بینینی پێغەمبەری خوا (محمد) بۆ(جبریل) دەکاتو، لە ئایەتی (١٣)ش تاکو (١٨) باسی جاری دووەمە.

کەواتە : ئەوە جۆری یەکەمی پەیوەندیی کردنی جبریل (عَلَيْهِ السَّلَام) بووە بە پێغەمبەری خواوە ﷺ، کە دیارە لە (صحيح البخاري)شدا بە ژمارە (٣٢٣٨) لەوبارەوە باسکراوە کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: جبریلم بینیوە، لەسەر کورسییەك دانیشتوە لەنێوان ئاسمانو زەوی داو منیش لێی ترسام هەتا کەوتمە سەر زەویو هاتمەوە لای خێزانم گوتم: دامپۆشن، دامپۆشن (زَمِّلُوني زَمِّلُوني).

هەروەها هەر لەوبارەوە بوخاریی هێناویەتی دەڵێ :

{حَدَّثَنا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنا أَبُو عَوانَةَ، حَدثنا أَبُو إِسْحَاقَ الشَّيْبانِيُّ، قَالَ: سالْتُ زِرَّ بْنَ حُبَيْشٍ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ﴿٩﴾ فَأَوْحَىٰٓ إِلَىٰ عَبْدِهِۦ مَآ أَوْحَىٰ ﴿١٠﴾ ﴾، قَالَ حدثنا ابْنُ مَسْعُودٍ أَنَّهُ رَأَى جِبْرِيلَ لَهُ ست مِائَةِ جَناحٍ}.

واتە: ئەبو ئیسحاقی شەیبانیی دەڵێ: پرسیارم لە (زِرَّ بْنَ حُبَيْش) کرد، دەربارەی قسەی خوای بەرز کە دەفەرموێ : جبریل لەگەڵ موحەممەد ﷺ وەك دوو کەوان، یاخود نیزیکتریش بوون، وە ئەوەی کە خوا مەبەستی بوو جبریل بۆ بەندەی خوا سروشی کرد، پێی ڕاگەیاند؟ دەڵێ: ئەویش گوتی: عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود بۆی باسکردووین کە پێغەمبەر ﷺ جبریلی بینیوە کە شەسسەد (٦٠٠) باڵی هەبووە (واتە: لەسەر شێوەی خۆی).

هەروەها (بخاري) بە ژمارە (٣٢٣٥) هێناویەتی کە مەسرووق پرسیار دەکات لە دایکمان عائیشە خوا لێی ڕازی بێ، دەربارەی چەند شتێك.

ئنجا ئەوەی جێی مەبەستە لێرەدا ئەوەیە کە مەسرووق دەڵێ:

{قَالَ قُلْتُ لِعَائِشَةَ : يَا أُمَّتَاهْ ! هَلْ رَأَى مُحَمَّدٌ رَبَّهُ؟ فَقَالَتْ لَقَدْ قَفَّ شَعَرِي مِمَّا قُلْتَ، قُلْتُ لِعَائِشَةَ: فَأَيْنَ قَوْلُهُ: ﴿ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ﴿٨﴾ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ﴿٩﴾ ﴾، قَالَتْ: ذَاكَ جِبْرِيلُ كَانَ يَأْتِيهِ فِي صُورَةِ الرَّجُلِ، وَإِنَّهُ أَتَاهُ هَذِهِ الْمَرَّةَ فِي صُورَتِهِ الَّتِي هِيَ صُورَتُهُ، فَسَدَّ الأُفُقَ}.

گوتمە عائیشە خوا لێی ڕازی بێ، دایە گیان ! ئایا موحەممەد ﷺ (لە کاتی شەوڕۆیی و بەرزبوونەوەدا) پەروەردگاری خۆی بینیوە؟ ئەویش گوتی: بەهۆی ئەوەی کە گوتت، مووەکانم وەستان (واتە: چۆن شتی وا دەپرسی ! نەخێر)، منیش گوتم: ئەدی چی لە قسەی خوای بەرز دەکەی کە دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ﴿٨﴾ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ﴿٩﴾ ﴾؟! واتە: دوایی نیزیك کەوتەوەو شۆڕ بۆوە، تاکو وەك دوو کەوانە بوون، یاخود کەمتریش، (وایزانیوە ئەوە قسە لەسەر نیزیکبوونەوەی خوای پەروەردگار دەکات لە پێغەمبەر ﷺ ! دایکمان عائیشەش خوا لێی ڕازی بێ، زۆر شارەزا بووە، بۆی ڕاست کردەوە) گوتی: ئەوە جبریل بوو (لێرەدا قسە لە نیزیك کەوتنەوەی جبریل دەکات لە پێغەمبەر ﷺ) چونکە (جبریل) هەر لەسەر شێوەی پیاوێك دەهات بۆ لای پێغەمبەر ﷺ و، وەحی بۆ دەهێنا، بەڵام ئەو جارەیان لەسەر شێوەی ڕاستەقینەی خۆی هات بۆ لای، کە ئاسۆی ئاسمانی پڕ کرد بوو. (دیارە جبریل لە ڕووی قەبارەو لە ڕووی هێزەوە، زۆر زۆر بەرزو گەورەیە، خوای پەروەردگار لە چەندان ئایەتدا باسی دەکات).

واشی تێدەگەم بۆیە خوا ﷻ بەلای کەمەوە دووجار جبریلی لەسەر شێوەی ڕاستەقینەی خۆی پێشانی موحەممەد ﷺ داوە، تاکو (محمد المصطفی) ئەو کەسەی کە پەیامو وەحی لێ وەردەگرێ، کە جبریلە (عَلَيْهِ السَّلَام) ئەو فریشتەیە، لەسەر شێوەی ڕاستەقینەی خۆی ببینێ و بیناسێ.

<u>جۆری دووەمیان:</u> لە جۆرەکانی پەیوەندیی جبریل بە پێغەمبەر ﷺەوە، کە پێشتر ئاماژەمان پێدا، ئەوەیە کە بۆی بچێتە سەر شێوەی پیاوێك، دیارە

لەوبارەشەوە خوا ﷻ ئاماژەی پێ دەکات، هەر لە سووڕەتی (النجم)دا کە دەفەرموێ: ﴿ أَفَتُمَٰرُونَهُۥ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ ﴿١٢﴾ ﴾، ئایا ئێوە لێی لە گوماندان، یاخود مشتومڕی لەگەڵ دەکەن، لەسەر ئەوەی کە دەیبینێ؟ (یانی: جبریل لەسەر شێوەی پیاوێك، یاخود لەسەر شێوەی ڕاستەقینەی خۆی، دەبینێ).

فەرمایشتی پێغەمبەریش لەوبارەوە زۆرن:

١- یەکێك لە هاوەڵان لێی پرسی : ئەی پێغەمبەری خوا ! ﷺ چۆن وەحییت بۆ دێ ؟

ئەویش لە وەڵامدا فەرمووی: {أَحْيَانَا يأْتِيني مِثْلُ صَلصَلَةِ الجَرَسِ، وَهُوَ أَشَدُّهُ عَلَيَّ، فَيُفْصَمُ عَنِّي وَقدْ وَعَيْتُ عَنْهُ مَا قَالَ، وَأحيَانا يَتمَثَّلُ لِيَ المَلَك رَجُلاً، فَيُكَلِّمُني فأَعِيَ مَا يَقُولُ} {رَوَاهُ البُخاري برقم : (٢) عَن الحَارث بْن هِشَام}.

واتە : هەندێك جار وەك دەنگی زەنگوڵەو جەڕەس بۆم دێ، کە ئەوە لە هەموو حاڵەتەکان قورسترە (واتە: دەنگەکە وەك دەنگی زەنگوڵو جەڕەس دێ، بەڵام من تێیدەگەم) دوای ئەوەی کۆتایی دێت، وەریدەگرمو تێی دەگەم، جاری واش هەیە فریشتە دەچێتە سەر شێوەی ئینسانێكو قسەم لەگەڵدا دەکاتو، ئەوەی کە دەیڵێ لێی تێدەگەم.

٢- لە دایکمان عائیشەوە خوا لێی ڕازی بێ هاتوە، هەر لە (حارث بن هشام)ەوە ئەو ڕیوایەتەش هاتوە:

{كَيْفَ يَأْتِيكَ الْوَحْيُ؟ قَالَ كُلُّ ذَاكَ، يَأْتِينِي الْمَلَكُ أَحْيَانَا فِي مِثْلِ صَلْصَلَةِ الجَرَسِ، فَيُفْصَمُ عَنِّي وَقَدْ وَعِيْتُ مَا قَالَ، وَهُوَ أَشَدُّهُ عَلَيَّ، وَيَتَمَثَّلُ لِي المَلَكُ أَحْيَانَا رَجُلاً فَيُكَلِّمُنِي فَأَعِي مَا يَقُولُ} {رَوَاهُ البُخَارِي برقم: (٢)}.

واتە: دایکمان عائیشە خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: حارسی کوڕی هیشام پرسیاری لە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد، چۆن وەحییت بۆ دێ؟ ئەویش

فەرمووی: بە هەموو شێوەکان بۆم دێ، (واتە: بە هەر سێ شێوەکان) هەندێك جار فریشتەکە دێ، لە شێوەی دەنگی جەرەسدا، کاتێك کە تەواو دەبێ دەزانم چی گوتوە، وەریدەگرم، بەڵام ئەوە زۆر لەسەرم قورسە، هەندێك جاریش فریشتەکە بۆم دەچێتە سەر شێوەی پیاوێك، دەمدوێنێو قسەم لەگەڵدا دەکاو لێی وەردەگرم.

٣ـ هەر لەوبارەوە کە جبریل کە شێوەی چۆتە سەر پیاوێك، ئەم دەقەش هەیە:

{عَنْ أَبِي عُثْمَانَ قَالَ أُنْبِئْتُ أَنَّ جِبْرِيلَ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ وَعِنْدَهُ أُمُّ سَلَمَةَ، فَجَعَلَ يَتَحَدَّثُ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِأُمِّ سَلَمَةَ: مَنْ هَذَا ؟ أَوْ كَمَا قَالَ، قَالَتْ: هَذَا دِحْيَةُ، فَلَمَّا قَامَ، قَالَتْ: وَاللهِ مَا حَسِبْتُهُ إِلاَّ إِيَّاهُ، حَتَّى سَمِعْتُ خُطْبَةَ النَّبِيِّ ﷺ يُخْبِرُ خَبَرَ جِبْرِيلَ أَوْ كَمَا، قَالَ: قَالَ أَبِي قُلْتُ: لِأَبِي عُثْمَانَ مِمَّنْ سَمِعْتَ هَذَا ؟ قَالَ: مِنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ} {أخرجه البخاري برقم: (٤١٨٠)}.

واتە: ئەبی عوسمان، دەڵێ: هەواڵم پێدراوە کە جبریل هاتۆتە لای پێغەمبەر ﷺ لە کاتێکدا کە (أم سلمة)ی لەلا بووە، (دیارە جبریل لە شێوەی (دِحْية الكلبي)دا بووە کە هاوەڵێك بووە لە هاوەڵانو شێوەیەکی جوانی هەبووە) قسەی لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ کردوە، دوای ئەوەی کە هەڵساوەو ڕۆیشتوە {بە حیساب ئەوە (دِحْية الكلبي)یە} پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : ئەی (أم سلمة) ئەوە کێیە؟ دەڵێ، گوتم: ئەوە (دِحْية)یە، دەڵێ: بە خوا هەر وامزانی کە ئەوە، تاکو گوێم لە پێغەمبەر ﷺ بوو، وتاریدا، باسی هەواڵی جبریلی کرد، کە جبریل فلان شتەی پێ ڕاگەیاندوە، ئنجا دەڵێ: بابم بە (أبو عثمان)ی گوت: ئەمەت لە کێ بیوستوە؟ گوتی: لە ئوسامەی کوڕی زەیدم بیستوە.

٤ـ هەروەها ئەم فەرموودەیەش هەیە کە لە (عومەری کوڕی خەتتاب)ەوە گێڕدراوەتەوە خوا لێی ڕازی بێ:

{عَنْ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: بَيْنَمَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ ﷺ ذَاتَ يَوْمٍ إِذْ طَلَعَ علينا رَجُلٌ شَدِيدُ بَيَاضِ الثِّيَابِ، شَدِيدُ سَوادِ الشَّعَرِ،

لاَ يُرَى عَلَيْهِ أَثَرُ السَّفَرِ، وَلاَ نَعْرِفُهُ حَتَّى جَلَسَ إِلَى رَسولِ اللهِ ﷺ ... (ذَاكَ جِبْرِيلَ أَتَاكُمْ يُعَلِّمُكُمْ دِينَكُمْ)} {أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (٣٦٧)، والبخاري برقم: ٥٠، بلفظ قريب منه، وَمُسْلِمٌ برقم: (٨)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٤٦٩٥)، وَالتِّرمِذِيُّ برقم: (٢٦١٠)، وَقَالَ: حَسن صَحِيحٌ، وَالنَّسائِي فِي الكُبْرَى برقم: (١١٧٢١)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٦٣)، وَابْنُ خُزَيْمَة برقم: (٢٥٠٤)، وَابْنُ حِبانَ برقم: (١٦٨)}.

واتە: عومەری کوڕی خەتتاب خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: ڕۆژێکیان لە لای پێغەمبەر ﷺ دانیشتبووین، پیاوێك هات بەرگەکەی زۆر سپی بوو، مووەکانی زۆر ڕەش بوون، شوێنەواری سەفەری پێوە نەدەبینرا (پێوەمان نەدەبینی)، نەماندەناسی، دوایی لە کۆتاییەکەیدا پێغەمبەر ﷺ لە عومەر دەپرسێ دەزانی ئەوە کێ بوو؟ دەڵێ: نەخێر، دەفەرموێ : ئەوە جبریل بوو، هاتبوو دینەکەتانی فێر دەکردن، (کەواتە: جبریل چۆتە سەر پیاوێکی بەرگ سپی، موو ڕەش، کە شوێنەواری سەفەرو تۆزو خۆری پێوە دیار نەبووە).

٥ـ هەروەها لەوبارەوە ئەم فەرموودەیەش هەیە :

{عن عائشة أن النبي ﷺ قال لها: يا عائشة هذا جبريلُ يقرأ عليك السلام، فقالت: وعليه السلام ورحمة الله وبركاته، ترى ما لا أرى، تريدُ النَّبِيِّ} رواه البخاري: ٣٢١٧.

واتە : لە عائیشەوە خوا لێی ڕازی بێ، گێڕاوەتەوە کە پێغەمبەر ﷺ پێی فەرمووە: ئەی عائیشە ! ئەمە جبریلە سەلامت لێ دەکات، ئەویش گوتوویەتی: سەلامو ڕەحمەتو بەرەکاتی خوای لەسەر بێ، ئەوەی تۆ دەیبینی، ئێمە نایبینین، مەبەستی پێغەمبەر بوو.

کەواتە : کاتێك جبریل چۆتە سەر شێوەی پیاوێك بۆ گەیاندنی وەحی خوا، هاوەڵانیش بینیویانە، بەڵام نەیانزانیوە کە ئەوە جیبریلە.

<u>جۆری سێیەمیان</u> : لە جۆرەکانی پەیوەندیی کردنی جیبریل بە پێغەمبەرەوە بۆ گەیاندنی وەحی :

بریتی بووە لەوە کە لە میانی دەنگی زەنگوڵەو جەرەس دا، پەیامی خوای پێ بگەیەنێ، وەك لەم فەرموودەیە دا هاتوە کە پێشتریش هێناومانە :

{عن عائشة أم المؤمنين أن الحارث بن هشام سأل رسول الله فقال يا رسول الله كيف يأتيك الوحي؟}.

{ فقال رسول الله: أحيانا يأتيني مثلُ صَلْصلة الجرس، وهو أَشَدُّه عليَّ فَيُفْصَمُ عنيِّ وقد وَعَيْتُ عنه ماقال، وأحيانا يتَمثَّلُ لي الملك رجلاً فَيُكلمني فأعي ما يقول} { البخاري برقم : ٢ وبرقم: ٣٢١٥}.

کە پێشتر مانامان کردوەو لێرە دووبارەی ناکەینەوە.

__حاڵی سێیەم: پێغەمبەری خوا ﷺ لە کاتێکدا وەحی وەردەگرت، بە تایبەت ئەگەر لە شێوەی دەنگی جەرسێکدا هاتبایە بەرگوێی، زۆر ماندوو دەبوو:__

خوای پەروەردگار لە سوورەتی (المزمل) دا دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلْمُزَّمِّلُ ① قُمِ ٱلَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا ② نِّصْفَهُۥٓ أَوِ ٱنقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا ③ أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ ٱلْقُرْءَانَ تَرْتِيلًا ④ إِنَّا سَنُلْقِى عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا ⑤ ﴾، هەڵبەتە وەحیو پەیامی خوا هەم بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ قورس بووە، کاتێك جیبریل بۆی هێناوەو لێی وەرگرتوە، هەم قورسو گرانیشەو، جێبەجێ کردنی ئینسان ئارەقی پێوە دەکاتو، دەبێ خوێنو ئارەقەی لە پێناودا برِێژێ، تاکو بچەسپێ لەسەر ئەرزی واقیع.

لەوبارەوەش کە پێغەمبەری خوا ﷺ بە زەحمەتو قورسی وەحیو پەیامی خوای وەرگرتوە، دەقی سوننەت زۆرن :

یەك : {عَن ابْنِ عَبَاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ رَسولُ اللهِ ﷺ يُعَالِجُ مِنَ التَّنْزِيلِ شِدَّةً} {رواه البخاري برقم: (٥)}.

عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێك کە وەحی بۆ دادەبەزی، زۆر تووشی ناڕەحەتیی دەبوو، ماندوو دەبوو.

دوو: {عَن عَائِشَــة رَضِيَ اللهُ عَنْهـا، قَالَــتْ: وَلَقَــدْ رَأَيتُـهُ يَنـزِلُ عَلَيـهِ الـوَحيُ فـي اليَومِ الشَّدِيدِ البَرْدِ، فَيُفصَمُ عَنْهُ، وَإِنَّ جَبِينَـهُ لَيَتَفصَّـدُ عَرَقـاً} {رواهُ البُخـاري برقم: (٢)}.

واتە: دایکی بڕواداران عائیشە خوا لـێی ڕازی بـێ، گوتوویـەتی: پێغـەمبـەری خوام ﷺ دەبینـی لـە ڕۆژی سـاردی زسـتـانـدا، وەحـی دادەبەزیـە سـەر، دوای ئەوەی کـە وەحی کـۆتـایی دەهـات، زەنگـوڵ زەنگـوڵ نێوچـاوانی ئـارەقـی دەردەدا، (واتە: تووشی نـاڕەحەتیی‌و مـاندوویێتـی دەبوو).

سـێ: هـەروەها لـە دەقێکـی دیکـەدا، کـە دایکمـان عائیشـە لـە بـاسی بوختـان پێکرانەکەی خۆیـدا، بـە تەفصیلێ بەسـەرهاتەکـە دەگێڕێتـەوە، ئنجا لـە بڕگـە (مقطع)ێکدا دەڵـێ: {فَوَاللَّهِ مَا رَامَ رَسولُ اللَّهِ ﷺ مَجْلِسَهُ، وَلاَ خَرَجَ مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ أَحَـدٌ، حَتَّـى أَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَـى نَبِيِّـهِ، فَأَخَـذَهُ مَـا كَـانَ يَأْخُـذُهُ مِـنَ الْبُرَحَـاءِ عِنْـدَ الْوَحْـيِ، حَتَّـى إِنَّـهُ لَيَتَحَـدَّرُ مِنْـهُ مِثْـلُ الْجُمَـانِ مِـنَ الْعَـرَقِ فِـي الْيَوْمِ الشَّاتِي، مِنْ ثِقَلِ الْقَوْلِ الَّذِي أُنْزِلَ عَلَيْـهِ} {رواه البخـاري بـرقم: (٣٩١٠)، ومسلم برقم: (٧١٩٦)}.

واتە: سـوێند بە خـوا پێغـەمبـەر ﷺ نەچووە دەرو، کەسیش لـەو شـوێنەدا کە تێیدا بوون، نەچوو دەر، تـاکو وەحی بۆ پێغـەمبـەری خوا ﷺ دانەبـەزیو، ئـەو حاڵـەتە سـەختە تووشـی پێغـەمبـەری خـوا بـوو، کـە لـە کـاتی وەحـی بۆهـاتنی دا تووشـی دەبـوو، کـە پێغـەمبــەر ﷺ لـەو حاڵـەدا زۆر تووشـی سـەغڵەتیی دەبوو، تـا وەك شـێوەی گەوهـەرو مـرواری ئارەقـە لـە نێـو چـەوانی دەچۆڕا، ئەگـەر لـە ڕۆژی سـاردی زسـتـانیش دابووایـە، بـەهۆی قورسـیی ئـەو فەرمایشتەوە کە بۆی دادەبەزێنرا.

چـوار: هەر لەوبـارەوە سـەعیدی کوڕی جـوبەیر لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسـەوە خوا لـێی ڕازی بـێ، دەگێڕێتـەوە، کە گوتوویەتی: {كَانَ رَسولُ اللهِ ﷺ يُعَالِجُ مِنَ التَّنْزِيلِ شِـدَّةً، وَكَانَ مِمَّا يُحرِّكُ شَفَتَيْهِ، فَقَالَ ابْنُ عَباسٍ: فَأَنـا أُحرِّكُهُمَا لَكُمْ كَمَا كَانَ رَسولُ اللهِ ﷺ يُحرِّكُهُمَا، وَقَالَ سَعِيدٌ (هُوَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ

رَاوِي الْحَدِيثِ عَنِ ابْنِ عَباسٍ): وَأَنَا أُحَرِّكُهُمَا كَمَا رَأَيْتُ ابْنَ عَباسٍ يُحَرِّكُهُمَا، فَحَرَّكَ شَفَتَيْهِ، فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى: ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهِۦ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِۦٓ ﴿١٦﴾ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُۥ وَقُرْءَانَهُۥ ﴿١٧﴾﴾ القيامة ، قَالَ جَمْعُهُ لَهُ فِي صَدْرِكَ وَتَقْرَأَهُ، ﴿فَإِذَا قَرَأْنَٰهُ فَٱتَّبِعْ قُرْءَانَهُۥ ﴿١٨﴾﴾ قَالَ: فَاستَمِعْ لَهُ وَأَنْصِتْ ﴿ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُۥ ﴿١٩﴾﴾ (ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا أَنْ تَقْرَأَهُ) القيامة ١٦- ١٩. فَكَانَ رَسولُ اللهِ ﷺ، بَعْدَ ذَلِكَ، إِذَا أَتَاهُ جِبْرِيلُ، استَمَعَ، فَإِذَا انْطَلَقَ جِبْرِيلُ، قَرَأَهُ النَّبِيُّ ﷺ كَمَا قَرَأَهُ} {أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٥)}.

واتە: سەعیدی كوڕی جوبەیر لە عەبدوڵڵای كوڕی عەبباسەوە خوا لە هەموویان ڕازی بێ، دەگێڕێتەوە، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ كە وەحی بۆ دادەبەزی زۆر تووشی سەغڵەتییو ماندوو بوون دەبوو (ئارەقەی دەكرد)، وە پەلەی دەكردو لێوەكانی خۆی دەجووڵاندن تاكو ئەوەی كە لە جبریلەوە بیستبووی، یەكسەر بیڵێتەوە، (دڵنیا بێ وەك ئەو دەیڵێتەوە) ئنجا عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس گوتی: منیش لێوەكانی خۆم بۆ ئێوە دەجووڵێنم، وەك پێغەمبەری خوام ﷺ بینیوە كە لێوەكانی خۆی جووڵاندوون، وە سەعیدی كوڕی جوبەیریش دەڵێ: وەك چۆن عەبدوڵڵای كوڕی عەبباسم بینی، منیش ئاوا لێوم دەجووڵێنم.

ئنجا خوا ﷻ دوایی ئەو ئایەتانەی سووڕەتی (القیامة)ی ناردنە خوار، دەفەرموێ: بۆئەوەی پەلە بكەی، لە وەرگرتنی قورئاندا، زمانتی پێ مەجووڵێنە (پەلە مەكە) چونكە بە تەئكید كۆكردنەوەی قورئان لە نێو سینەی تۆداو، خوێندنەوەی بەسەرتدا، لەسەر ئێمەیە (واتە: لەو دڵو سینەی تۆدا كۆی دەكەینەوە، بیخوێنەوە) دوایی دەفەرموێ: هەركات ئێمە خوێندمانەوە تۆش بە دوای خوێندنەوەكەی بكەوە، (واتە: بێدەنگبەو گوێ هەڵخە)، دوایی بۆتی ڕوون دەكەینەوە (واتە: بۆت دەخوێنینەوە) دەڵێ: دوای هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتانە، پێغەمبەر ﷺ كاتێك جبریل دەهات بۆ لای، گوێی بۆ ڕادەگرتو هیچ لێوی نە

دەجووڵاندن، بە شێنەیی گوێی بۆ دەگرت، ئنجا کاتێك جبریل دەڕۆیشت، پێغەمبەر ﷺ وەك لە (جبریل)ی وەرگرتوە، ئاوای دەیخوێندەوە.

دیارە پێشێ پێغەمبەر ﷺ ئەوەندە سوور بووە کە وەك چۆن (جبریل) دەیلێ، ئاوا دووبارەی بکاتەوە، بەڵام خوای پەروەردگار ئامۆژگاریی کردوە کە وا نەکاتو، دڵنیا بێ کە پێویست بەو خۆ ماندووکردنو مشەوەش کردنە ناکات، چونکە خوای بە بەزەیی لە دڵو عەقڵی دا دەیچەسپێنێ.

پێنج : یەکێکی دیکە لەوانە: {عَنْ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَمْلَى عَلَيْهِ: ﴿لَّا يَسْتَوِى ٱلْقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُجَٰهِدُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ...﴿٩٥﴾﴾ النساء، قَالَ: فَجَاءَهُ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ وَهُوَ يُمْلِيهَا عَلَيَّ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! لَوْ أَسْتَطِيعُ الْجِهَادَ، لَجَاهَدْتُ، وَكَانَ رَجُلاً أَعْمَى، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ ﷺ، وَفَخِذُهُ عَلَى فَخِذِي، فَثَقُلَتْ عَلَيَّ حَتَّى خِفْتُ أَن تَرُضَّ فَخِذِي، ثُمَّ سُرِّيَ عَنْهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿غَيْرُ أُو۟لِى ٱلضَّرَرِ﴾} {أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ بِرقم: (٢٦٧٧)، وَأَبُو دَاوُدَ بِرقم: (٢٥٠٧)،وَالتِّرمِذِيُّ بِرقم: (٣٠٣٣)،وَالنَّسائِيُّ بِرقم: (٣٠٩٩)، وَصَحَّحَهُ الألباني}.

واتە: زەیدی کوڕی ثابت خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم ئایەتەی بەسەردا خوێندمەوە، پێشێ بەو شێوەیە بوو: ﴿لَّا يَسْتَوِى ٱلْقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُجَٰهِدُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ...﴿٩٥﴾﴾ النساء، ئیماندارانی دانیشتوو لەگەڵ تێکۆشەرانی ڕێی خوادا، وەك یەك نین، دەڵێ: عەبدوڵڵای کوڕی ئوممی مەکتوومیش خوا لێی ڕازی بێ، هات لەو کاتەدا پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم ئایەتەی بەسەردا دەخوێندمەوە، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ! بە خوا ئەگەر توانیبام جیهاد بکەم، منیش دەچووم بۆ جەنگو جیهاد، (دیارە کوێر بووە) ئیدی خوای بە بەزەیی دوایی ئەم وشەیەی نارده خوار بۆ سەر پێغەمبەرەکەی، کە (زەید) دەڵێ: لەوکاتەدا ڕانی پێغەمبەر ﷺ لەسەر ڕانم بوو، هێندە ڕانی قورس بوو، هەتا ترسام کە ڕانم

وردبێ لە ژێر ڕانی دا، (پێغەمبەری خوا ﷺ کە وەحی بۆ هاتوە بەدەنی زۆر قورس بووە)، دوایی حاڵەتەکە لاچوو، وە خوای کارزان ئەم وشەیەی ناردە خوار : ﴿ غَيْرُ أُوْلِي ٱلضَّرَرِ ﴾ سەرەنجام ئایەتەکە ئاوای لێهات : ﴿ لَّا يَسْتَوِي ٱلْقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُوْلِي ٱلضَّرَرِ وَٱلْمُجَٰهِدُونَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ... (٩٥) ﴾ النساء، واتە: ئیماندارانی دانیشتووی کە خاوەن زیان نەبن (پەککەوتە نەبن و جەستەیان تەواوبێ) یەکسان نین لەگەڵ تێکۆشەرانی ڕێی خوادا، واتە: ئیماندارانێکی دانیشتووی بێ زیانی بێ عوزر، لەگەڵ موجاهیداندا، پاداشتیان وەك یەك نیە، پلەیان وەك یەك نیە، بەلام ئەوەی کە بە عوزرێکەوە نەتوانێ بچێتە جەنگ و جیهاد، وەك عەبدوڵلای کوڕی ئوممی مەکتووم کوێربێ، یاخود شەل بێ، یاخود بێهێز بێ، یان نەخۆش بێ، ئەوەی عوزرێکی هەبێ، بەپێی نیەتەکەی خۆی پاداشتەکەی خۆی هەر هەیە.

شەش : هەر لەوبارەوە ئەم دەقەش هاتوە:

{عن صفوان بن يعلى قال: ليتني أرى رسول الله ﷺ حين يُنْزَلُ عليه الوحي.

فلما كان النبي ﷺ بالجِعْرانة وعليه ثوبٌ قد أُظِلَّ عليه، ومَعَه ناسٌ من أصحابه، إذْ جاءه رجلٌ مُتَضَمِّخٌ بِطيبٍ، فقال: يا رسول الله ! كيف ترى في رَجُلٍ أحرم في جُبَّةٍ بعد ما تَضَمَّخ بِطيبٍ ؟!

فنظر النبي ﷺ ساعةً، فجاءه الوحي، فأشار (عمر) إلى (يعْلى) أَنْ تعال، فجاء يَعْلى، فأدْخَلَ رَأْسَهُ، فإذا هو مُحْمَرُّ الوجه، يَغِطُّ كذلك ساعة ثم سُرِّي عنه، فقال: أين الذي يسألني عن العمرة آنِفاً ؟!

أما الطِّيبُ الذي بك فاغْسِلْه ثلاث مرَّات، وأما الجُبَّةُ فانْزعْها، ثم اصنَعْ في عُمرتك كما تصنَعُ في حَجِّك}[١].

واتە : صەفوانی کوڕی یەعلای کوڕی ئومەییە، ڕۆژێك دەڵێ: خۆزگە پێغەمبەری خوام ببینیبایە، کاتێك وەحی بۆ دادەبەزی.

جا دەڵێ: ئێمە لە جیعرانە بووین (جیعرانە شوێنێکە) کە پێغەمبەری خوا ﷺ بە قوماشێك سێبەری بۆ کرا بوو، وەك نیمچە چادرێك، خۆیو هەندێك لە هاوەڵانی لە سێبەری دابوون، کاتێك کابرایەکی دەشتەکی هات، جوببەیەك کە بۆنی خۆشی لێدرا بوو، لەبەری دابوو، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئایا کەسێك کە دوای ئەوەی جوببەکەی بۆن خۆش کردوەو ئیحرامی عومرەی تێدا بەستوە، تۆ پێت چۆنە؟

پێغەمبەری خوا ﷺ ماوەیەك تەماشای کرد (تەماشای سەرێی کرد)و وەحی بۆ هات، عومەریش ئاماژەی کرد بۆ یەعلا، گوتی: وەرە تەماشا بکە (بزانە پێغەمبەر ﷺ چۆن وەحی بۆ دێ؟) ئنجا یەعلا سەری خۆی بردە بن چادرەکە، تەماشای کرد: پێغەمبەر خوا ﷺ دەمو چاوی موبارەکی سوور هەڵگەڕاوەو، پرخەی دێ، (وەك کەسێك کە بە زەحمەت هەناسە دەدات) هەتا دوایی وەحییەکە تەواو بوو، پێغەمبەر پرسیاری کرد، فەرمووی: کێ بوو دەربارەی عومرە لێی پرسیم، پێش ئێستا؟ لە کابرا گەڕان دۆزیانەوەو هێنایان، فەرمووی: ئەو بۆنە خۆشەی کە لە خۆتت داوە، سێ جاران بیشۆ، جوببەکەشت دابنێ، دوایی لە حەجدا چۆن دەکەی، عومرەکەشت بەو شێوەیە بکە، (واتە: بەرگی ئیحرام بپۆشەو، بەرگە ئاساییەکەت دابنێو...).

ئەمە کورتەیەك بوو دەربارەی وەحی.

مەسەلەی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ۖ يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ ۖ مَا مِن شَفِيعٍ إِلَّا مِنۢ بَعْدِ إِذْنِهِۦ ۚ

١) رواه البخاري رقم: ٤٩٨٥ .

﴿ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمۡ فَٱعۡبُدُوهُۚ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴾، دیارە ئێمە پێشتر لە سوورەتی (الأعراف) لە تەفسیری ئایەتی (٥٤)دا، باسی چوونە سەر عەرشی خواو بەرزبوونەوەی خوا بۆ سەر عەرشمان کردوە، بۆیە لێرەدا بە خێرایی بەسەری دا دەڕۆین.

کە خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٖ ﴾، واتە: بێگومان پەروەردگاری ئێوە ئەو خوایەیە کە ئاسمانەکانو زەوی بە شەش ڕۆژان (واتە: بە شەش قۆناغ) هێناونە دی، ﴿ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰ عَلَى ٱلۡعَرۡشِۖ ﴾، دوایی بەرز بۆتەوە بۆ سەر عەرش، یان سەقامگیر بووە لەسەر عەرش، یان چۆتە سەر عەرش، بەو شێوەیەی کە بۆ خوا شایستەیە، ﴿ يُدَبِّرُ ٱلۡأَمۡرَۖ ﴾، خوا لەسەر عەرشی خۆیەوە کاروبارەکان بەڕێوە دەبات، کاروباری بوون (وجود)، کاروباری هەموو ئەو شتانەی کە لە نەبوون هێناونیە دی.

ئنجا باسی ئەوە دەکات کە هیچ کام لە دروستکراوەکان توانای تکاکردنی ڕەهایان لەلای خوا نیە؟! دەفەرموێ: ﴿ مَا مِن شَفِيعٍ إِلَّا مِنۢ بَعۡدِ إِذۡنِهِۦۚ ﴾، واتە : نەك هەر هیچ دروستکراوێك هاوبەشی خوا نیە، بەڵكو هیچ كەس توانای تكاكردنیشی نیە، لە لای خوا، مەگەر پاش مۆڵەتی خوا ﷻ، وەك لە سوورەتی (البقرة)دا، دەفەرموێ: ﴿ ...مَن ذَا ٱلَّذِي يَشۡفَعُ عِندَهُۥٓ إِلَّا بِإِذۡنِهِۦۚ ...(٢٥٥) ﴾، دیارە ئێمە دوایی باسێکی تایبەت دەکەین دەربارەی تکاکردنو (شفاعة).

دوایی دەفەرموێ: ﴿ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمۡ فَٱعۡبُدُوهُۚ ﴾، ئا ئەوەتان ئەو خوایەتان پەروەردگارتانە، خاوەنتانە، هەر ئەو بپەرستن، هەر ئەو شایستەی ئەوەیە کە بەندایەتیی بۆ بکەن، ﴿ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴾، ئایا بیر خۆتانی ناهێننەوە.

(تَذَکُّر)، ئەوەیە کە ئینسان شتێکی زانیبێ، دوایی لەبیری چووبێتەوە، ئنجا بیر خۆی بهێنێتەوە، واتە: بۆچی ئەو شتە کە لە فیطرەتتان دا دانراوە، ئەو حەقیقەتە: کە تەنیا خوا ﷻ شایستەی پەرستنە، بۆچی نایانهێننەوە بیر خۆتان؟ ئێمە لێرەدا پێویستە دوو کورتە باسان بکەین :

١/ کورتە باسێکیان دەربارەی بوونەوەرو، حیکمەتی خوا لە دروست کردنیدا.

٢/ کورتە باسێکیش دەربارەی شەفاعەتو تکاکردن لە لای خوا ﷻ چییەو؟ چۆنە؟

کورتە باسێک دەربارەی بوونەوەرو حیکمەتی خوا لە دروست کردنیدا

ئێمە لە چوار بڕگەدا ئەم بابەتە دەخەینە ڕوو:

بڕگەی یەکەم: چەمك‌و مەبەستی وشەی بوونەوەر (كَوْن):

ئێمە وشەی (وجود)مان هەیە بە عەرەبی، کە بە کوردیی پێی دەڵێن: (بوون)، وشەی (كَوْن)یش هەیە، بەکوردیی (بوونەوەر) هەڵبەتە لێکیش نیزیکن، بەڵام وشەی بوون واتە: هەرچی کە هەیە، کە ئەوکاتە دەگونجێ بڵێین: (الخالق والمخلوق) بەدیهێنەرو بەدیهێنراو، هەمووی، بەڵام (كَوْن) واتە: ئەوەی کە خوا دروستی کردوە، بەڵام بۆ ئێمەش بۆتە شتێکی زانراوو پەی پێ براو.

دیارە ئێستا وشەی (كَوْن) کە لە زمانی عەرەبیی دا بەکاردەهێنرێ، یاخود (گەردوون) یان (بوونەوەر) لە کوردیی دا، یان (گیتی) لە فارسییدا، بۆ هەموو ئەوە بەکاردەهێنرێ کە خوا دروستی کردوە، واتە: بۆ مانای (خلق) یان (مخلوق) هەرچی خوا دروستی کردوە، ئنجا بۆ ئەوەی بزانین ئەو بوونەوەرەی کە هەتا ئێستا لە لایەن مرۆڤەوە، بە هۆی ئەو ئامڕازانەوە کە خوای بەدیهێنەر بۆی ڕەخساندوون، ئەو ئەندازەیە لە بوون، کە پەی پێ براوە، چەندەو چۆنە؟! با تەماشا بکەین:

(د. زغلول راغب محمد النجار) لە کتێبێکی دا بە ناوی (السماء في القرآن الكريم)[1] دا، دەڵێ: (زانایانی گەردوونناس تیرەی ئەو بەشەی لە بوونەوەر پەی

١) ص ٢٧٩.

پێبراوەو زانراوە، مەزەندەی دەکەن بە (٢٤,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) بیستو چوار ملیار ساڵی تیشکیی، ئنجا ئایا ساڵی تیشکی چەندە؟ ساڵی تیشکیی بریتیە لە (٩,٥) نۆو نیو تریلیۆن کیلۆمەتر، واتە: نیزیکەی دە (١٠) تریلیۆن، تریلیۆن، واتە: (١٠٠٠) ملیار، کە بلیۆنیشی پێ دەڵێن، واتە: (١٠٠٠) بلیۆن، بە نووسین: دەبێتە (٩,٥٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠)کم، ئەوە ئەو ماوەیەیە کە تیشك لە ساڵێکدا دەیبڕێ.

دیارە تیشك لە چرکەیەکدا (٣٠٠,٠٠٠)کم سێ سەد هەزار کیلۆمەتر دەبڕێ، ئنجا بۆ ئەوەی بزانین ئەو ماوەیەی تیشك لە ساڵێك دا دەیبڕێت چەندە؟ دەبێ بێنین (٣٠٠,٠٠٠) سێ سەد هەزار کیلۆمەتر، کە تیشك لە چرکەیەکدا دەیبڕێ جاران (×)ی (٦٠)ی بکەین، بۆ ئەوەی بزانین تیشك لە خولەکێك دا چەند دەبڕێ، چونکە هەر خولەکێك بریتییە لە (٦٠) چرکە، ئنجا ئەویش جاران (×)ی (٦٠) بۆ ئەوەی سەعاتێکمان بۆ دەرکەوێ، دواییش ئەنجامەکەی جاران (×)ی (٢٤) دەکەین، بۆ ئەوەی شەوو ڕۆژێکمان بۆ دەرکەوێ، دواییش ئەنجامەکەی جاران (×)ی (٣٦٥) دەکەین، بۆ ئەوەی ساڵێکیمان بۆ دەرکەوێ، کە هەمووی دەکاتە: (٩) ترلیۆنو نیو کیلۆمەتر، ئەو ماوەیە تیشك لە ساڵێکدا دەیبڕێ.

ئنجا تیرەی ئەو بوونەوەرە کە تا ئێستا بۆ ئێمە زانراوە، بریتییە لە بیستو چوار ملیار (٢٤) ساڵی تیشکیی، یانی: تیشك بە (٢٤) ملیار ساڵ ئەوجار ئەو تیرەیە دەبڕێ[1]، ساڵی تیشکیش هەروەك گوتمان (٩,٥) ترلیۆنو نیو کیلۆمەترە، مانای وایە حیسابەکە زۆر زۆرە، چونکە دەبێ بڵێین:

٩.٥ تریلیۆن کلم × ٢٤ ملیار ساڵ =

ئنجا ئەو بەشەش کە تا ئێستا لە بوونەوەر، دۆزراوەتەوە بەردەوام لە فراوان بوون دایە، بەرەو کۆتاییەك کە تەنیا خوا دەیزانێ، وە بە خێراییەك کە ئینسان هەر دەفریای ناکەوێ! چونکە خێرایی هەندێك لە کەهکەشانەکان بۆ دوورکەوتنەوەیان لە یەکدی، نیزیك دەبێتەوە لە سێ لەسەر چوار (٤/٣)ی خێرایی تیشك، واتە:

---

١) یانی: تیشك بە (٢٤) ملیار ساڵ ئنجا لەمسەری گەردوون دەچێتە ئەوسەری، لە خاڵێکدا کە تیشك (٩,٥) تریلیۆن کیلۆمەتر لە ساڵێکدا دەبڕێ!.

کەهکەشانەکان هەندێکیان بە خێرایی یەك، کە بریتیە لە سێ لەسەر چوار (٤/٣)ی خێرایی تیشك، لە یەك دوور دەکەونەوە.

هەڵبەتە پێویستە ئەوەش بزانرێ: کە هەرچی دەبینرێ لە کەهکەشانەکان، کە کەهکەشانەکانیش لە ئەستێرەکان پێك دێن، هەرچی دەبینرێ، هەمووی لە سنووری ئاسمانی یەکەمدایە، ئنجا ناشزانین ئەو سنوورە لە کوێ کۆتایی دێ؟ وە لە دوایی ئەویشەوە، ئنجا شەش ئاسمانەکانی دیکە چۆنن و لە کوێن؟!

هەر لە سەرچاوەی ناوبراودا[1] (زغلول النجار) دەڵێ: زانایانی گەردووناس لەو بەشەی بوونەوەر کە لە سنووری ئاسمانی نیزیك لە ئێمەوە، (واتە: ئاسمانی دنیا دایە) تا ئێستا دووسەد هەزار ملیۆن (٢٠٠,٠٠٠)، واتە: (٢٠٠) ملیار (٢٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) کەهکەشانیان بەلای کەمەوە سەرژمێر کردوە، کە هەندێکیان لە کەهکەشانەکەی ئێمە زۆر گەورەترن، هەندێکیشیان وەك ئەون، هەندێکیشیان کەمێك بچووکترن، کەهکەشانیش بریتین لە کۆمەڵە ئەستێرەیەکی زۆر، کە دووکەڵی گەردوونیی (الدخان الكوني) کەوتۆتە نێوانیان، دیارە لە نێو ئەو کەهکەشانەدا، ملیۆنان ئەستێرە هەن، بۆ وێنە: کەهکەشانی ئێمە کە پێی دەگوترێ: (galaxy; Milky Way) واتە: (مُجَرَّةُ الدَّرْب اللَّبَنِي)، یان فارس دەڵێن: (ڕاهی شیری)، کوردیش دەڵێن: (ڕێی کاکێشان) ئەم کا کێشانەی ئێمە، کە کۆمەڵەی خۆر دەکەوێتە سووچێکیەوە، کۆمەڵەی خۆریش نۆ خڕۆکەی هەن بەدەوریدا دەسووڕێنەوە، کە یەکێکیان زەوییە، ئنجا ئەو ئەستێرانەی کە لە نێو کەهکەشانەکەی ئێمەدا هەن، بە تریلیۆنێك (١,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) کە دەشتوانین بڵێین: ملیۆن ملیۆن، ئەستێرە مەزەندە دەکرێن، وە تیرەی کەهکەشانەکەی ئێمەش بە (١٠٠,٠٠٠) ساڵ تیشکی ئەوجار تەواو دەبێ! کۆمەڵەی خۆری ئێمەش دەکەوێتە سووچێکیەوە کە (٣٠,٠٠٠) ساڵی تیشکی لە چەقی کەهکەشانەوە دوورە.

ئنجا ئەو کەهکەشانانەش لە نێو خۆیاندا کۆمەڵی دیکە پێکدەهێنن، بۆ وێنە: هەندێکیان کە نیزیکترن پێیان دەگوترێ: (المجموعة المحلية للمجرات)، (The Local Galaxies Group) واتە: کۆمەڵەی ناوچەیی کەهکەشانەکان، بۆ وێنە:

---

١) ص ٢٨٦.

کەهکەشانی ئێمە، واتە: کەهکەشانی کاکێشان، لەگەڵ کۆمەڵێکی دیکەدا کە لە بیست (٢٠) کەهکەشان زیاترن، لە گەلە کەهکەشانێکدا کۆدەبنەوە، ئنجا ئەو گەلە کەهکەشانە: تیرەکەی سێ ملیۆنو دوو سەدو شەستو یەك هەزارو پێنج سەد (٣,٢٦١,٥٠٠)ساڵی تیشکییە، (واتە: بەوەندە تیشك تیرەکەی دەبڕێ).

ئنجا ئەو کۆمەڵە کەهکەشانە ناوچەییەش، ژمارەیەکیان شتێکی دیکەی گەورەتر پێکدێنن، کە پێی دەگوترێ: (الحشود المجرية العظمى)، واتە: گەلە کەهکەشانی مەزن، کە هی وایان هەیە تیرەکەی (شەش ملیۆنو نیو) ساڵی تیشکییە، واتە: (٦,٥٠٣,٠٠٠) ساڵی تیشکی بەس تیرەکەی ئەستوورە.

(د. زغلول النجار) دەڵێ: تاکو ئێستا دەوری سەد (١٠٠) لەو گەلە کەهکەشانانە دۆزراونەتەوە: گەلە کەهکەشانە مەزنەکان، کە بە هەموویان شتێکی گەورەتر پێکدێنن، کە تیرەکەی (٢) ملیار ساڵی تیشکییە، وە ئەستورییەکەی (٢٠٠) ملیۆن ساڵی تیشکییە[1].

ئنجا دیارە وەك پێشتر باسم کرد، بە پێی ئەوە کە خوای زاناو شارەزا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ زَيَّنَّا ٱلسَّمَآءَ ٱلدُّنْيَا بِمَصَٰبِيحَ ... ﴿٥﴾ ﴾ الملك، واتە: ئاسمانی نیزیك لە ئێوەمان بە چرایان ڕازاندۆتەوە، هەروەها فەرموویەتی: ﴿ وَزَيَّنَّا ٱلسَّمَآءَ ٱلدُّنْيَا بِمَصَٰبِيحَ وَحِفْظًا ﴿١٢﴾ ﴾ فصلت، بە پێی ئەوە دیارە هەرچی دەبینرێ لە کەهکەشانەکانو ئەستێرەکان، هەمووی لە سنووری ئاسمانی یەکەمدایەو، ئەویش هەتا ئێستا نازانین کۆتاییەکەی لە کوێیە؟

ئنجا لە سەرووی ئاسمانی یەکەمیشەوە: ئاسمانەکانی: دووەمو سێیەمو چوارەمو پێنجەمو شەشەمو حەوتەم، هەن، دواییش (عرش)و (سدرة المنتهى)و، بەهەشتو دۆزەخو، ئەوەی کە خوای پەروەردگار دەیزانێ، دێن.

١) سەرچاوەی پێشوو، ص ٢٨٩.

بڕگەی دووەم: سەرەتای دروستبوونی بوونەوەر:

ئەگەر تەماشای قورئانی بەرزو بەپێز بكەین، خوای بەدیهێنەرو پەروەردگار چەند ئاماژەیەكی فەرموون، بۆ سەرەتای ئەوە كە بە زاراوەی ئەمڕۆ پێی دەگوترێ: بوونەوەر، كە خوا ﷻ لە قورئاندا، بە: ﴿ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، یاخود (السماء والأرض)، تەعبیری لێ دەكات:

١/ یەكێك لەو ئاماژانە لە سوورەتی (فصلت)دا خوا ﷻ لە درێژەی باسكردنی دروستكردنی ئاسمانەكانو زەویدا، پێشێ باسی دروستكردنی زەوی دەكات، لەبەر گرنگیی و بایەخی زێدەی بە نسبەت ئێمەوە، ئەگەرنا زەوی خڕۆكەیەكە لە نۆ خڕۆكە، كە بە هەموویان كۆمەڵەی خۆر پێكدێنن و بە دەوری خۆردا دەخولێنەوە، خۆریش بۆ خۆی ئەستێرەیەكە لە یەك تریلیۆن ئەستێرە (١٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠)، واتە: ملیۆن، ملیۆن ئەستێرە، كە لە كەهكەشانی كاكێشاندا هەن، وە زانایان دەڵێن: تا ئێستا زیاتر لە دوو سەد ملیار (٢٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠)، كەهكەشان دۆزراونەوە.

جا خوا ﷻ كە باسی ئاسمان دەكات، دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ وَهِىَ دُخَانٌ ﴿١١﴾ ﴾ فصلت، واتە: دوایی خوا ویستی ئاسمان دروست بكات، كە لەو كاتەدا دووكەڵ بوو، لێرە ئەو ئاماژەیە هەیە.

٢/ وە لە سوورەتی (هود)یشدا ئاماژەیەك هەیە كە خوا ﷻ، دەفەرموێ: ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُۥ عَلَى ٱلْمَآءِ ﴿٧﴾ ﴾، واتە: خوا ئەو كەسەیە كە ئاسمانەكانو زەوی دروست كردوون لە شەش ڕۆژدا (واتە: لە شەش قۆناغدا) لەو كاتەدا بارەگای خوا لەسەر ئاو بوو.

ئێستاش نوێترین بیردۆزی زانستی، دەربارەی سەرەتای دروستبوونی بوونەوەر پشتگیری چەمكو واتای ئەم دوو ئایەتە موبارەكە دەكات، هەڵبەتە شتێك كە ئێمە لێی دڵنیا بین: خوای پەروەردگار مەبەستیەتی، پێویستییمان

نەك بە بیردۆزە، بەڵكو بە حەقیقەتی زانستیش نیە پشتگیریی بكات، چونكە ئەوەی كە خوا ﷻ دەیفەرموێ: خاوەنی ئەم بوون (وجود)ە، هەر هەمووی هەقەو ڕاستە، بەڵام جاری وایە چەمكو واتای ئایەتەكان بۆ ئێمە ڕۆشن نیەو، نازانین بە وردیی خوای پەنهانزان مەبەستی چییە؟ بۆیە ئەگەر بیردۆزەیەكی زانستیی، یان لێكۆڵینەوەیەكی زانستیی هەبێ پشتگیریی بكات، دەتوانین بڵێین: وا پێدەچێ ئەمە واتای ئەم ئایەتە بێ.

ئنجا كە لێرەدا دەفەرموێ: خوا ویستی ئاسمان دروست بكات، لەوكاتەدا دووكەڵ بوو، ئێستا بیردۆزەیەكی زانستیی هەیە، بەڵكو گەورەترینو پشت پێبەستراوترین بیردۆزەیە، دەربارەی سەرەتای دروستبوونی بوونەوەر، كە پێی دەگوترێ: بیردۆزەی تەقینەوەی گەورە، (نظرية الإنفجار الكبير)، (Big banke) كە ئەم بیردۆزەیە دەڵێ: ئەم بوونەوەرە كاتی خۆی هەمووی ماددەی زۆر چڕ بووە، ڕژاوەتە نێو یەك، هەتا هەندێك لە زانایان دەڵێن: قەبارەی ئەو ماددەیە هەمووی لە هیچ (صفر)ەوە نیزیك بووە! ئنجا لە ئەنجامی پاڵەپەستۆی زۆر زۆری نێو خۆی دا، تەقینەوەیەكی گەورە لێ ڕوویداوەو، بۆتە هۆی دروستبوونی هەموو ئەو كەهكەشانانەی كە دەیانبینین، بە تەلسكۆبو دووربینەكان.

ئنجا كە خوا دەفەرموێ: ﴿...وَكَانَ عَرْشُهُۥ عَلَى ٱلْمَآءِ ۝٧﴾ هود، وە بارەگای خوا لەسەر ئاو بوو، هەندێك لە زانایان دەڵێن: زۆرترین ماددە، یاخود سادەترین توخم كە بوونەوەری لێ دروست بووە، بریتیە لە هایدرۆجین، هایدرۆجین لە نێوكەكەیدا یەك پرۆتۆنو یەك نیو ترۆن هەیە، وە لە سوورگەكەشیدا یەك ئیلیكترۆن دەخولێتەوە، وە ئێستا خۆری ئێمەو، هەموو ئەستێرەكان كە دەسووتێن، ئەو تیشكو گەرمییە، هەمووی گازی هایدرۆجینە دەسووتێو دەگۆڕێ بۆ گازی هیلیۆم، هیلیۆمیش زیاتر لە پرۆتۆنێكو نیوترۆنێك لە نێوكەكەیدا هەیەو، زیاتر لە ئەلیكترۆنێك بە دەوری نێوكەكەیدا دەخولێتەوە.

٣/ وە لە سووڕەتی (الأنبیاء)یشدا كە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا ﴿٣٠﴾﴾، واتە: ئایا ئەوانەی بێبڕوان، نازانن كە ئاسمانەكان و زەوی پێكەوە پەیوەست بوون (پێكەوە لكاو بوون)، ﴿فَفَتَقْنَاهُمَا﴾، لێكمان جیا كردنەوە، كە ئەمەش ئاماژەیە بەو تەقینەوە گەورەیەی كە زانایان پێی دەڵێن: (Big banke)، تەقینەوەی گەورە، كە بە مەزەندە دەڵێن: (١٥) ملیار (١٥,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) ساڵ لەمەو پێش بووە!

ئنجا وەك گوتم خوای پەروەردگار ئاماژە بەو مەسەلەیە دەكات، كە ئەو بیردۆزە گەردوونییە گوتوویەتی، ئنجا ئەو بیردۆزە گەردوونییەش، كە وەك گوتم: پشت پێ بەستراوترین بیردۆزەیە، بۆ چۆنیەتی دروستبوونی بوونەوەرو، بۆ چۆنیەتی كۆتایی پێهاتنی بوونەوەریش، چونكە هەر خاوەنانی ئەو بیردۆزەیە، كە زۆربەی زانایانی گەردووناسن، دەڵێن: چونكە لە ئەنجامی ئەم تەقینەوەیەدا، كەهكەشانەكان بە خێراییەكی زۆری نیزیك لە سێ لەسەر چواری (٤/٣)ی خێرایی تیشك، تیشكیش لە یەك چركەدا (٣٠٠,٠٠٠) كیلۆمەتر دەبڕێ كەهكەشانەكان لێك دوور دەكەونەوەو، لەوكاتەوە كە ئەو تەقینەوەیە بووە، كەهكەشانەكان هەر لێك دوور دەكەونەوە، دەڵێن: نازانین تا كەیو بۆ كوێ؟ بەڵام دوایی جارێكی دیكە دیسان لێك نیزیك دەكەونەوە، كە ئەمەش خوای پەروەردگار لە سووڕەتی (الأنبیاء)دا ئاماژەی پێدەدات، دەفەرموێ : ﴿يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ ۚ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُّعِيدُهُ ۚ وَعْدًا عَلَيْنَا ۚ إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٠٤﴾﴾، ئەو ڕۆژەی كە ئاسمان (ئاسمانیش یانی: هەموو دروستكراوەكانی خوا، بە زەویشەوە، كە زەوی بەشێكی بچووكە لە ئاسمان، چونكە وشەی: ﴿السَّمَاءَ﴾، یان ﴿السَّمَاوَاتِ﴾، یان ﴿سَبْعَ سَمَاوَاتٍ﴾، هەموو ئەوەی كە ئێمە پێی دەڵێین: دروستكراوی خوا (خلق الله) هەمووی دەگرێتەوە، خوا دەفەرموێ: ئەو ڕۆژەی كە هەموو ئەم بوون (وجود)ە،

دەپێچینەوە، وەك چۆن تۆمارێك كە شتی تێدا دەنووسرێتەوە، دەپێچرێتەوە، وەك چۆن یەكەم جار دروستمان كردوە، دوای ئەوەی كە دەپێچرێتەوە، جارێكی دیكە دەیگێڕینەوە ﴿نُّعِيدُهُۥ﴾، ئنجا بێگومان (إعادة)، بۆ ئەوەیە كە شتێك كە دروست بووە، لەبەین دەچێ، یان گۆڕانێكی بەسەردا دێ، بەڵام دووبارە وەك پێشێ، هەڵبەتە بە شێوەیەكی دیكە، دروست دەبێتەوە، ئنجا خوا دەفەرموێ: ﴿وَعۡدًا عَلَيۡنَآۚ إِنَّا كُنَّا فَٰعِلِينَ﴾، ئەوە گفتی ئێمەیەو لە سەرمانە كە جێبەجێی دەكەین.

چونكە خوای كارزان پێش ئەوەی ئەم بوونەوەرە بخولْقێنێ، پێش ئەوەی ئەم دروستكراوانە بخولْقێنێ، بەرنامەو نەخشەیەكی بۆ داناوەو بەرنامەو نەخشەی خوای پەروەردگاریش گۆڕانی بەسەردا نایەت، وەك دەفەرموێ: ﴿لَا تَبۡدِيلَ لِكَلِمَٰتِ ٱللَّهِۚ ٦٤﴾یونس، واتە: بڕیارەكانی خوا گۆڕانیان بەسەردا نایەت، چونكە بڕیارەكانی خوا ﷻ، نەخشەی خوا، بە پێی زانیاریی بێسنووری خوا، دانراوە، شتێكیش بە پێی زانیارییەكی تەواو دانرابێ، گۆڕانی بەسەر دانایەت، ئەوانە گۆڕان بەسەر پلانو نەخشەی خۆیاندا دێنن، كە نەزانیی تێكەڵ بە زانستەكەی خۆیان دەكەن، یاخود لەسەر بناغەی نەزانییو بێئاگایی دایانناوە، بۆیە دوایی كە بۆیان دەردەكەوێ هەڵەن، بە ناچاریی چاوی پێدا دەگێڕنو نەخشەكەیان دەگۆڕن، بەڵام خوا ﷻ هیچ شتێك نیە كە نەیزانێ، هەموو شتێكی زانیوەو، پێش ئەوەی ئەم دروستكراوانە دروست بكات، سەرەنجامەكەیانی لێ دیار بووە.

زانایانی گەردوونناس، وەك (زەغلول نەجار) و (هاڕوون یەحیا) و خەڵكی دیكەش باس دەكەن، دەڵێن: دوای یەك چركە لەو تەقینەوە گەورەیە (Big banke) پلەی گەرمیی بوونەوەر لە یەك تریلیۆن (١,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) پلەی ڕەهاوە، دوای چركەیەك دابەزی بۆ (١٠) ملیار (١٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) پلەی ڕەها، وە لەو كاتەدا دووكەڵ پەیدابوو، ئنجا ئایا ماددەیەك كە خوا بە دووكەڵ (الدخان) تەعبیری لێ كردوە، لە چی پێكهاتوە؟ لە فۆتۆنەكانو ئەلیكترۆنەكانو

نیۆتریۆنەكان، كەمێكیش لە نیوترۆن‌و پرۆتۆنەكان، بەڵام پاش دابەزینی پلەی گەرمی بۆ ملیارێك، واتە: پێشێ لە یەك تریلیۆن پلەی ڕەهاوە دابەزی بۆ (١٠) ملیار، دوایی لە (١٠) ملیارەكەش دابەزی بۆ ملیارێك پلەی گەرمیی، ئنجا پرۆتۆن‌و نیۆترۆنەكان یەكیان گرت‌و، نێوكی هایدرۆجینیان پێك هێنا، پاشان هیلیۆم پێكهات، دوایی توخمەكانی دیكەش.

بەڵێ سەرەتای دروستبوونی بوونەوەر، بە پێی ئاماژەكانی قورئان‌و، بە پێی نوێترین بیردۆزەی زانستیی، كە تیشكی زیاتر دەخەنە سەر ئاماژەكانی قورئان، دروستبوونی ئەم ئاسمان‌و زەوییە، ئەم سەرو خواری دروستكراوانە، بەو شێوەیە بووە.

هەڵبەتە شت زۆر زۆرە لەوبارەوە بگوترێ، بەڵام ئێمە هەوڵدەدەین بە كورتیی‌و پوختی‌و بە شێوەیەكی واش كە بۆ هەموو كەس جێی لێ تێگەیشتن بێ، باسی ئەو جۆرە مەسەلانە بكەین.

برگەی سێیەم: ئایا ئەم بوونەوەرە، هەمووی بە مرۆڤەوە پەیوەستە؟

بە پێی چەند ئایەتێك لە قورئانی بەرزو مەزن دا، دەردەكەوێ كە هەموو بوون (وجود) بە مرۆڤەوە پەیوەستە، نەك تەنیا بوونەوەر واتە: ئەوەی كە تا ئێستا بۆ بەشەر دەرك كراوە، لە دروستكراوەكانی خوا، كە وەك گوتم: وا پێدەچێ هەرچی دەرك كراوە بە هۆی تەلەسكۆبەكانەوە، هەمووی لە سنووری ئاسمانی یەكەم دابێ، بەڵگەمان لەوبارەوە چییە ؟!

یەكەم: بە بەڵگەی ئەوە كە لە سووڕەتی (الملك)دا كە خوا ﷻ دەفەرموێ:

﴿ وَلَقَدْ زَيَّنَّا ٱلسَّمَآءَ ٱلدُّنْيَا بِمَصَٰبِيحَ وَجَعَلْنَٰهَا رُجُومًا لِّلشَّيَٰطِينِ ۖ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ ٱلسَّعِيرِ ﴿٥﴾ ﴾، واتە: وە ئێمە ئاسمانی نیزیكمان (یانی: ئەو ئاسمانەی كە لە ئێوە نیزیكترە) ڕازاندۆتەوە بە چرایەكان (كە مەبەست پێیان ئەستێرەكانە) كەواتە: هەرچی ئەستێرەیەو، هەرچی كەهكەشانە كە لە ئەستێرەكان پێك دێن‌و،

وە هەرچی كۆمەڵە كەهكەشانە، هەمووی لە سنووری ئاسمانی یەكەمدایە، بە پێی ئەم ئایەتە.

دووەم : هەروەها بە پێی ئایەتی ژمارە (١٢) لە سوورەتی (فصلت) لەوێش دا، خوا دەفەرموێ: ﴿وَزَيَّنَّا ٱلسَّمَآءَ ٱلدُّنْيَا بِمَصَٰبِيحَ وَحِفْظًا ﴿١٢﴾﴾، وە ئاسمانی نیزیكی ئێوەمان بە چرایان ڕازاندۆتەوەو، كردوومانە بە مایەی پاراستنیشی.

كەواتە: هەرچی پەی پێبراوە، هەمووی لە سنووری ئاسمانی یەكەمدایە، ئنجا ئایا ئەو ئاسمانی یەكەمەش لە كوێ كۆتایی پێ دێ؟ تا ئێستا زانست هیچی لێ نازانێ، چونكە خوای پەروەردگار لە چەندان ئایەت دا هەواڵی پێداوین كە حەوت ئاسمانی دروست كردوون، ئنجا دەشفەرموێ: كە ئاسمانی نیزیك لە ئێوەمان بە چرایان ڕازاندۆتەوە، كەواتە: دەبێ ئاسمانەكانی: دووەمو سێیەمو چوارەم پێنجەمو شەشەمو حەوتەم، جۆرێكی دیكە بن، چونكە هەرچی ئەستێرەیە كە خوای زاناو شارەزا بە ﴿بِمَصَٰبِيحَ﴾، تەعبیری لێكردوون، یانی: چرایەكان، هەرچی ئەستێرەیەو دەبینرێ، هەمووی لە سنووری ئاسمانی یەكەمدایە، ئنجا ئەوەش لە كوێ كۆتایی پێ دێ؟ هەر خوا دەیزانێ، كە ڕەنگە دوایی زانست بۆ دەربكەوێ.

ئنجا ئایا ئەو دروستكراوانە هەموویان، ئەو ئاسمانو زەوییە، هەمووی پەیوەستە بە ژیانی مرۆڤەوە؟ بە پێی چەند ئایەتێك، دەڵێین: بەڵێ، با بزانین چۆن؟

یەكەم : لە ئایەتی ژمارەی (٧)ی سوورەتی (هود) دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُۥ عَلَى ٱلْمَآءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾﴾، واتە: خوا ئەو كەسەیە كە ئاسمانەكانو زەوی دروست كردوون، لە شەش ڕۆژاندا، (بە شەش قۆناغ) وە بارەگای خوا لەسەر ئاو بوو، تاكو تاقیتان بكاتەوە كامەتان كردەوەی باشترە.

زانایان دەڵێن: هەر گەرد (Molcol) (جُزء)ێكی ئاو لە دوو گەردیلەی هایدرۆجینو گەردیلەیەكی ئۆكسجین پێك دێ، واتە: ڕەمزە كیمیاییەكەی

(H_2O)یـە، کەواتـە: زۆربـەی، یـان دوو لەسـەر سـێی (٣/٢) پێکـهێنەری ئـاو هایدرۆجینە، ئنجا کە خوای بەدیهێنـەر دەفەرموێ: عەرشی خوا لەسەر ئاو بوو، ئـاویش: پێکـهێنەرە سەرکییەکـەی هایدرۆجینـە، زانـایانیش دەڵـێن: ئەوکاتـە توخمی (هایدرۆجین) زۆربەی هەرەزۆری ماددەی پێك دەهێنـا، کە دیـارە ئەویش لە قورئـان دا بە هەرکـام لـە وشـەی (الـدخان)و ئـاو (الـماء) تەعبیـری لێکراوە، واتە: کەرەسـەی خـاوی بوونەوەر.

هەڵبەتە ئـەوە بۆچـوونی هەنـدێك لـە زانـایانە کـە: تەعبیـری (عەرشی خوا لەسـەر ئـاو بوون) واتـە: ئەوکـاتە موڵـكو سـەڵـتەنەتی خـوای پەروەردگـار، لـەو مادده خـاوەدا بەرجەسـتە دەبوو، وە دەشگونجێ مەبەست ئەوەبێ، کـە: عەرشی خوا ﷻ لـەسـەر ئـاو (الـماء) ڕاوەسـتابێو قـەراری گرتبێ.

ئنجـا کە خـوا عزّوجلّ دەفەرموێ: ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرۡشُهُۥ عَلَى ٱلۡمَآءِ لِيَبۡلُوَكُمۡ أَيُّكُمۡ أَحۡسَنُ عَمَلًاۗ ﴿٧﴾ ﴾

خـوا ئەو کەسـەیە کە ئاسمانەکانو زەوی لە شـەش ڕۆژان دا (بە شەش قۆنـاغ) هێنـاونەدی لـە حاڵـێك دا کـە بارەگـایەکەی لەسـەر ئـاوێ بـوو، تـاکو تـاقییتـان بکـاتەوە، کامەتـانە کردەوەی بـاشـترە..

کەواتە: بوون (وجود) سـەرلەبەری بـە مرۆڤـەوە پەیوەسـتە، هـەموو بـوون بـە مەبەسـتی تـاقیکرانـەوەی مرۆڤ ، هێنراوەتـەدی.

دووەم : لـە ئایـەتی ژمـارە (١٣)ی سـوورەتی (الجاثیـة)یـش دا خـوا ﷻ دەفـەرموێ:

﴿ وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلۡأَرۡضِ جَمِيعًا مِّنۡهُ ﴿١٣﴾ ﴾، واتە: وە هـەرچی لـە ئاسمانەکانو زەویدایـە خـوا (لەلایەن خۆیـەوە) بۆ ئێـوەی دەسـتەمۆو ڕامکردوە، بـۆ ئێـوەی ملکـەچ کـردوە، کـەواتە: هەرچـی لـە ئاسـمانەکانو زەویـدا هەیـە، پەیوەندیی هەیە بە ژیانی مرۆڤـەوە.

سێیەم : هەروەها لە سوورەتی (لقمان)دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً ﴿٢٠﴾ ﴾، واتە: ئایا نابینن! ئایا سەرنج نادەن! (بە چاوی عەقڵو دڵ نابینن) کە هەرچی لە ئاسمانەکانو زەوی دا هەیە، خوا بۆ ئێوەی دەستەمۆ کردوە (واتە: بۆی وا لێکردوون کە لێی بەهرەمەند بن)، وە چاکەو نیعمەتەکانی خۆی بە پەنهانییو بە ئاشکرا بەسەر ئێوە دارشتوون، کەواتە: هەرچی لە ئاسمانەکانو زەویدا هەیە، هەمووی پەیوەستە بە ژیانی مرۆڤەوەو، بەو ئەرکەی کە بە مرۆڤ سپێردراوە، کە بریتیە لە جێنیشینایەتیی خوا لەسەر زەوی‌و، هەڵگرتنی ئەمانەتی خواو تاقی کردنەوەی.

چوارەم : خوا لە سوورەتی (الملک)دا، کە دەفەرموێ: ﴿ الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ ...﴿٢﴾ ﴾، واتە: خوا ئەو کەسەیە کە مەرگو ژیانی هێناونە دی، تاکو تاقیتان بکاتەوە.

پێنجەم : هەروەها خوا لە سوورەتی (الکهف)دا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَّهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾ ﴾، واتە: ئێمە ئەوەی کە لەسەر زەوییە، کردوومانە بە جوانییو ڕازاندنەوەی، تاکو تاقییان بکەینەوە، کامەیان کردەوەی باشترە.

کەواتە: هەم دروستکرانی ئاسمانەکانو، هەم دروستکرانی زەوی‌و، هەر دروستکراوێکی دیکەش، هەمووی پەیوەستە بە ژیانی مرۆڤەوە، کە ئەوەش بەڕاستی وا لە مرۆڤ دەکات، خۆی زۆر لەلا گرنگو گەورەو جێی بایەخ بێ، نەك وەك بیردۆزە ماددییەکانو بیردۆزە ئاژەڵییەکان دەڵێن، کە تەنیا وەك دروستکراوێکی ئاسایی مەیموون زادەو، درێژکراوەی ئەو زیندەوارانەی کە لە ئەنجامی گەشەسەندنو پەرەسەندن دا، دروست بوون، وەك بیردۆزەی گەشەسەندنو پەرەسەندنی (تشارلز داروین) باسی دەکات، بەڵکو لە ڕوانگەی

قورئانەوە، ئینسان جێنشینی خوایەو، ئەم ئاسمانانەو ئەم زەوییەو، هەرچی دروستکراوە، هەمووی بۆ ئەوەیە کە مرۆڤ لێی بەهرەمەند بێ، کەواتە: لە ئیسلام دا مرۆڤ پێگەو پایەیەکی زۆر بەرزو گەورەی هەیە.

بەڵێ، کاتێك کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ئێوەم کردوە بە جێنشین لەسەر زەوی: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَٰٓئِفَ ٱلْأَرْضِ ...﴿١٦٥﴾﴾الأنعام، ئەوە وا لە مرۆڤ دەکات کە بە شێوەیەکی دیکە تەماشای خۆی بکات، نەك خۆی بە مەیموون زادەو درێژکراوەی ئەمیباو بۆقو قرژاڵ بزانێ! کە وردە وردە گەشەی کردبێ، تاکو بۆتە مەیموونو دوایی جۆرەکانی ئینسانی: نیاندەرتاڵو جاوەو پەککین، تاکو گەیشتوە بە مرۆڤی ئێستا، وەك بیردۆزەی داروین دەڵێ، کە زانایانی ڕۆژئاوایی هەر لە مێژە ئەو بیردۆزەیان هەڵوەشاندۆتەوە.

<u>بڕگەی چوارەمو کۆتایی</u> : حیکمەتی خوا لە دروستکردنی بوونەوەردا چییە؟

خوا بۆچی ئەم بوونەوەرەی هێناوەتە دی؟ ئەوەی کە دەیبینینو ئەوەی کە نایبینین؟! چونکە خوای بەدیهێنەر باسی ئەوە دەکاتو لە سوورەتی (الحاقة)دا دەفەرموێ: ﴿فَلَآ أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ ﴿٣٨﴾ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ ﴿٣٩﴾ إِنَّهُۥ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴿٤٠﴾﴾ واتە: نەخێر (ڕاست ناکەن، ئەی بێبڕوایەکان) سوێند دەخۆم بەوەی کە دەیبینن‌و، بەوەی کە نایبینن، ئەم قورئانە قسەی نوێنەرو ڕەوانەکراوێکی بەڕێزە (کە جبریلەو ئەویش دەیگەیەنێ بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ) کەواتە: ئەم دروستکراوانەی خوای بەخشەر، هەم بەرهەستو بینراویان هەیە، هەم نابەرهەستو نابینراویشیان هەیە.

ئنجا خوا ﷻ ئەوەندەی من سەرنجی قورئانم داوە، ئەو حەقیقەتە مەزنەی زۆر جەخت لەسەر کردۆتەوە، کە ئەم دروستکراوانە، ئەم حەوت ئاسمانو زەوییەی بە هەق دروست کردوون، من کەم حەقیقەتم بینیون لە قورئاندا، هێندە جەختیان لەسەر کرابێتەوە، چونکە جاری وایە خوای زاناو شارەزا یەك حەقیقەت، یەك ئایەتی بۆ تەرخان دەکات، بۆ وێنە:

١) ئەوە کە دوای هاتنی (ساعة)یانی: تێکچوونی ئەم کەون و کائیناتە، وە هاتنی (قیامة) یانی: هەڵسانەوەی خەڵك بۆ لێپرسینەوەو سزاو پاداشت، خوا هەواڵی پێداوین کە: نە زەوی و نە ئاسمانەکان هیچیان وەك خۆیان نامێنن، وەك لە سووڕەتی (إبراهیم)دا دەفەرموێ: ﴿ يَوْمَ تُبَدَّلُ ٱلْأَرْضُ غَيْرَ ٱلْأَرْضِ وَٱلسَّمَٰوَٰتُ ۖ وَبَرَزُوا۟ لِلَّهِ ٱلْوَٰحِدِ ٱلْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾ ﴾، واتە: ئەو ڕۆژەی کە، زەوی و نە ئاسمانەکان وەك خۆیان نامێنن، واتە: بە جۆرێکی دیکە دروست دەکرێنەوە. کە ئەوە ڕوونکردنەوەکەی لە ئایەتەکەی سووڕەتی (الأنبياء)دا هاتوە، کە دەفەرموێ: ﴿ يَوْمَ نَطْوِى ٱلسَّمَآءَ كَطَىِّ ٱلسِّجِلِّ لِلْكُتُبِ ۚ كَمَا بَدَأْنَآ أَوَّلَ خَلْقٍ نُّعِيدُهُۥ ۚ وَعْدًا عَلَيْنَآ ۚ إِنَّا كُنَّا فَٰعِلِينَ ﴿١٠٤﴾ ﴾، خوای کارزان لە یەك ئایەت دا ئاماژەی کردوە بۆ ئەم بابەتە، کە ئەم بازاڕو وەزعەی کە ئێستا دەیبینین لە ڕۆژی دواییدا بە شێوەیەکی دیکە دایدەڕێژێتەوە، خوا یەك ئایەتی بە بەس زانیوە.

٢) هەروەها ئەوە کە ئێمە بە جۆرێکی دیکە دروست دەکرێینەوە لە قیامەتداو، مەرج نیە هەر بەو شێوەو جەستەیەی ئێستامان بێ، چونکە جۆرە ماددەیەکی دیکەمان دەبێ و، جۆرە پێکهاتەیەکی دیکەمان دەبێ، خوای کاربەجێ لە سووڕەتی (الواقعة)دا یەك ئاماژەی بە کافی زانیوە، دەفەرموێ: ﴿ وَنُنشِئَكُمْ فِى مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾ ﴾، واتە: وە بە شێوەیەك دروستتان دەکەینەوە، کە نازانن، واتە: پێکهاتەی جەستەیی ئێستاتان دەگۆڕێ، چونکە لە بەهەشتدا وەك لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەردا ﷺ زۆر بە ڕاشکاویی باسکراوە کە: لە بەهەشتدا ئەو پاشەڕۆکانەی کە لە ئینسان پەیدا دەبن: چڵم و بەڵغەم و تف و میزو پیسایی و ئەوانە نابن، کەواتە: جۆری پێکهاتەی جەستە دەگۆڕێ، ئنجا خوای زاناو توانا یەك ڕستەی بە بەس زانیوە بۆ ئەوە، ﴿ وَنُنشِئَكُمْ فِى مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾ ﴾، بە جۆرێکی دیکە دروستتان دەکەینەوە، کە ئێوە نازانن چۆنە؟ بەڵام بۆ ڕاگەیاندنی ئەوە کە ئەم بوون (وجود)ە هەمووی، بە هەق دروستکراوە، وە

حیکمەتی تێدایە، بە لای کەمەوە وەك من سەرنجی قورئانم داوە، لە شازدە (١٦) شوێندا خوای پەروەردگار ئەوەی باس کردوە. کە ئەمانەن:

کە بە پێی ڕیزبەندیی سوورەتەکان هێناومن:

١ - لە سوورەتی (الأنعام)دا دەفەرموێ: ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ﴿٧٣﴾ ﴾، واتە: خوا ئەو کەسەیە کە ئاسمانەکانو زەوی بە هەق دروست کردوون. واتە: بە حیکمەت بۆ ئامانجێك.

٢ - لە سوورەتی (یونس)دا دەفەرموێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ ٱلشَّمْسَ ضِيَآءً وَٱلْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُۥ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ ۚ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ ذَٰلِكَ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ﴿٥﴾ ﴾، کە پێشتر تەفسیرمان کرد.

٣ - لە سوورەتی (هود)دا پێشتر خوێندمانەوە، کە خوا عزّوجل فەرمووی: ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُۥ عَلَى ٱلْمَآءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ۗ ﴿٧﴾ ﴾، واتە: وە (خوا) ئەو کەسەیە کە ئاسمانەکانو زەوی بە شەش ڕۆژان دروستکردوونو، لەوکاتەدا عەرشەکەی لەسەر ئاوێ بوو، تاکو خوا تاقیتان بکاتەوە، داخۆ کامەتان کردەوەی چاکترە! واتە: حیکمەتی تێدایە کە ئاسمانەکانو زەوی دروست کردوون.

٤ - لە سوورەتی (إبراهیم)دا دیسان خوا دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ۚ ﴿١٩﴾ ﴾، واتە: ئایا نابینی (نازانی) کە خوا ئاسمانەکانو زەوی بە هەق دروست کردوون (نەك بە بەتاڵو پووچو بێ حیکمەت).

٥ - هەروەها لە سوورەتی (الحجر) ئایەتی (٨٥)دا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ۗ وَإِنَّ ٱلسَّاعَةَ لَءَاتِيَةٌ ۖ فَٱصْفَحِ

﴿ٱلصَّفۡحَ ٱلۡجَمِيلَ ٨٥﴾، واتە: ئێمە ئاسمانەکانو زەویو ئەوەی دەکەوێتە نێوانیشانەوە، بە هەق نەبێ دروستمان نەکردوون، بێگومان (ساعة)ش دێ (واتە: ئەوکاتەی کە تۆماری ئەم بوونەوەرەی ئێستای تێدا دەپێچرێتەوە، دێ). دەجا تۆش (ئەی موحەممەد!) چاوپۆشیی جوان بکە.

٦ - هەروەها لە سوورەتی (النحل)دا خوا دەفەرموێ: ﴿خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ بِٱلۡحَقِّۚ تَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشۡرِكُونَ ٣﴾. واتە: (خوا) ئاسمانەکانو زەوی بەهەق هێناونەدی، بەرزیی (بۆ خوا) لەوەی دەیکەنە هاوبەشی.

٧ - لە سوورەتی (الأنبياء)دا خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَا خَلَقۡنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَا لَٰعِبِينَ ١٦﴾، واتە: ئێمە ئاسمانەکانو زەویو ئەوەی دەکەوێتە نێوانیانەوە، بە گاڵتە دروستمان نەکردوون.

٨ - لە سوورەتی (المؤمنون)، ئایەتەکانی: (١١٥و ١١٦)دا خوا دەفەرموێ: ﴿أَفَحَسِبۡتُمۡ أَنَّمَا خَلَقۡنَٰكُمۡ عَبَثٗا وَأَنَّكُمۡ إِلَيۡنَا لَا تُرۡجَعُونَ ١١٥ فَتَعَٰلَى ٱللَّهُ ٱلۡمَلِكُ ٱلۡحَقُّۖ ١١٦﴾، واتە: ئایا پێتان وایە ئێوەمان بە هەوەنتەو بێ حیکمەت دروست کردووە، بۆ لای ئێمە ناگێڕرێنەوە؟ بەرزیی بۆ خوای پادشای هەق (کە شتی بێ حیکمەت بکات).

٩ - لە سوورەتی (العنكبوت)دا، دەفەرموێ: ﴿خَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ بِٱلۡحَقِّۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّلۡمُؤۡمِنِينَ ٤٤﴾، واتە: خوا ئاسمانەکانو زەوی بە هەق دروست کردوون، لەوەدا نیشانە هەیە بۆ بڕواداران.

١٠ - لە سوورەتی (الروم)دا دەفەرموێ: ﴿أَوَلَمۡ يَتَفَكَّرُواْ فِيٓ أَنفُسِهِمۗ مَّا خَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَآ إِلَّا بِٱلۡحَقِّ وَأَجَلٖ مُّسَمّٗىۗ وَإِنَّ كَثِيرٗا مِّنَ ٱلنَّاسِ

بِلِقَآيِ رَبِّهِمْ لَكَٰفِرُونَ ﴿٨﴾﴾، واتە: ئایا سەرنجیان نەداوە، بیریان نەكردۆتەوە، ڕانەماون، كە خوا ئاسمانەكانو زەوی ئەوەی دەكەوێتە نێوانیانەوە، بە هەقو بۆ كاتێكی دیاریكراو نەبێ دروستی نەكردوون ! بەڵام زۆر لە خەڵكی بێبڕوان بە دیداری پەروەردگاریان.

١١ - لە سووڕەتی (ص)دا دەفەرموێ: ﴿وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَٰطِلًا ۚ ذَٰلِكَ ظَنُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ﴿٢٧﴾﴾، واتە: ئێمە ئاسمانو زەویو ئەوەی دەكەوێتە نێوانیانەوە بێ حیكمەتو بە هەوەنتە دروستمان نەكردوون، ئەوە گومانی ئەوانەیە كە بێبڕوان، (پێیان وایە دنیا شاری بێ خاوەنە).

وەك یەكێكیان بە عەرەبی گوتبووی: (الأَرْحَام تَدْفَعُ وَالقُبُورُ تَبْلَع) منداڵدان دەر داوێن، گۆڕەكانیش قووت دەدەن، هەموو شتێك كۆتایی پێ دێ، ئەوە گومانی بێبڕوایەكانە لەبەر ئەوەی تەنیا ڕواڵەتێك دەبینن‌و، كە تەماشای ئەو دیاردە سروشتییانەو ئەو بوونەوەرە دەكەن، وەك نیشانەكانی خوا نایبینن، دیوە پەنهانەكەی نابینن، هەر ڕواڵەتەكەی دەبینن، وەك چۆن ئاژەڵێك تەماشای شتێك دەكا، تەنیا ڕواڵەتەكەی دەبینێ، هیچ لە دیوە پەنهانەكەی تێناگات.

١٢ - لە سووڕەتی (الزمر)دا دەفەرموێ: ﴿خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ﴿٥﴾﴾، واتە: خوا ئاسمانەكانو زەوی بە هەق دروست كردووون.

١٣ - وە لە سووڕەتی (الدخان)دا دەفەرموێ: ﴿وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَٰعِبِينَ ﴿٣٨﴾ مَا خَلَقْنَٰهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾﴾، واتە: ئێمە ئاسمانەكانو زەویو ئەوەی نێوانیانمان بە گاڵتەو یاریی دروست نەكردوون، تەنیا بە هەق دروستمان كردوون، بەڵام زۆربەیان (واتە: زۆربەی بێبڕوایان) نازانن.

١٤ - هـەروەها لـە سـوورەتی (الجاثیـة)دا دەفـەرموێ: ﴿ وَخَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾ ﴾،
واتە: وە خوا ئاسمانەکانو زەوی بە هـەق دروسـت کـردوونو، تاکـو هـەر کەسـە سزاو پاداشـتی خۆی وەربگـرێ، بـێ ئەوەی کە سـتەمیان لـێ بکرێ.

١٥ - لە سوورەتی (الأحقاف)دا خـوا فەرموویـەتی : ﴿ مَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ عَمَّآ أُنذِرُوا۟ مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾ ﴾ ،
واتـە: وە ئاسمانـەکانو زەویو ئـەوەی نێوانیانمـان بـەس بەهـەقو بـۆ کـاتێکی دیـارییکراو هێنـاوەنەدی، وە ئەوانـەی بێبـڕوان لـەوەی لێـی ترسـێنراون، پشـت هەڵکردوون.

١٦ - لـە سـوورەتی (القیامـة)دا دەفـەرموێ: ﴿ أَيَحْسَبُ ٱلْإِنسَٰنُ أَن يُتْرَكَ سُدًى ﴿٣٦﴾ ﴾،
ئایا مرۆڤ پێی وایە ئاوا وازی لـێ دەهێنرێ (لـێی نـاپرسـرێتەوە) ؟!

ئەمـە شـازدە (١٦) ئایـەت، کـە هـەموویان ئـەو حەقیقەتـە دووپـات دەکـەنەوەو، جەخت لەسـەر ئەو حەقیقەتە دەکەنەوە: کە ئەم کـەونو کائینـاتە، ئـەم بوونـەوەرە، ئەم دروسـتکراوانە بەهەقو حیکمەت دروست کراون.

ئنجا ئایا حیکمـەتەکە چییـە؟ هەقەکـە چییـە؟

خـوای پـەروەردگار ڕوونـی کـردۆتـەوە، دەفـەرموێ: ﴿ وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾ ﴾الجـاثیـة، واتـە: تـاکو هەرکەسـە بـەپێی ئـەوەی کردوویـەتی، سـزاو پاداشـت بدرێتەوەو، ئەوان سـتەمیان لـێ نـاکرێ.

کەواتە: هـەقو حیکمەتەکـە ئەوەیە بە نسبەت ئێمـەی مرۆڤـەوە، کـە هـەر کەسـە دەبـێ پڕ بە پێستی خۆی سـزا، یاخود پاداشـت وەربگرێ، چونکە وشەی (جزاء)، لـە قورئاندا هـەم سـزا دەگرێتـەوە، هەم پاداشـت، (ثواب)و (عقاب).

لە کۆتـایی ئەم کورتە بـابـەتەدا، دەپرسـین: ئایـا بوونەوەر تەنیا بە ژیانی ئێمەوە پەیوەستە؟ ئایا بێجگە لە ئێمە کەسی دیکە لەم بوونەوەرەدا نیـە؟ ئنجا ئایا پـێش ئێمە خوا کـێی دیکەی دروست کردوە؟ ئایـا پـێش ئـەم بوونـەوەرە خـوا چی دیکەی دروست کـردوە؟ ئایـا دوای ئێمـە، خوای زانـاو توانـا، چی دیکـە دروست دەکـات؟!

خوشـكو برایانی بەرێـزا!

ئەم پرسیارانە ـ بە بۆچوونی من ـ زۆر لـەوە گـەورەترن، کـە بـەو ئەنـدازە کەمـە زانیارییـەی کـە بـە ئێمـە دراوە، وەڵام بدرێنــەوە، چونکــە بــە دەقـی ئایــەت خــوای پــــەنهانزان دەفـــــەرموێ: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ ۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾ ﴾الإسـراء، واتــە: دەربـــارەی ڕووح، پرســیارت لـــێ دەکەن، بڵـێ: ڕووح لە فەرمانی پەروەردگارمە (واتـە: بە فـەرمانی ڕاسـتەوخۆی خـوا دروست بووە) ئێوەش تەنیا ئەندازەیەکی کـەم زانیارییتـان پێدراوە، واتە: بەو ئەندازە کەمە زانیارییە، نـاتوانن چییـەتو نێوەڕۆکی ڕووح دەرك بکـەن.

ئنجـا ئینسـان دەبـێ خـۆی بنـاسـێ، وەك گـوتراوە: (رَحِمَ اللهُ آمْرءاً عَرَفَ قَدْرَ نَفْسِهِ، فَوَقفَ عِنْدَ حَدِّهِ)، واتـە: خوا بـەزەیی بە کەسێکدا بێتەوە، کە ئەندازەی خۆی دەزانـێو لە سنووری خۆی دەوەسـتێ.

بـا تەماشـا بکـەین :

١) خـوای پـەروەردگار لـە ســوورەتی (غـافر) ئایـەتی (٥٧)دا دەفـەرموێ: ﴿ لَخَلْقُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ ٱلنَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾ ﴾، واتـــە: دروستکــــرانی ئاســــمانەکانو زەوی، گــــەورەترە لـــە دروسـتکـردنی خەڵك، بەڵام زۆربـەی خەڵـك نـازانن (هـەر دەورووبـەرو ڕواڵـەتی خۆیـان دەبیـنـنو، کـورت ببیـنـن).

ئەمە ئەوە دەگەیەنـێ کە مەرج نیە تەنیا ئێمە لەم بوونەوەرەدا هـەبین، بەڵـێ ئەم بوونەوەرە پەیوەستە بـە ئێمـەوە، بـەڵام مـەرج نیـە تـەنیا پەیوەسـت بـێ بـە

ئێمەوە، ئەوە دیارە کە فریشتەو جنديش هەن، بەڵام ئایا ئەم بوونەوەرە تاکە ئامانج و حیکمەت لێی تەنیا ئەوەیە کە ئێمە تاقی بکرێینەوە، بەڵێ، حیکمەت و ئامانج لەم بوونەوەرە بە پێی ئەم ئایەتانە کە باسم کردن، بە تایبەتی ئایەتی (٧)ی سوورەتی (هود) ئەوەیە کە ئێمەی تێدا تاقی بکرێتەوە، بەڵام ئایا تەنیا بۆ ئەوەیە؟ ناتوانین بڵێین، بەڵێ، بۆچی؟

چونکە بۆ ئێمە، ئەوە شتێکی نەزانراوە، بەڵێ دەزانین کە یەکێك لەو حیکمەت و ئامانجانەی خوا ﷻ کە ئەم دروستکراوانەی بۆ دروست کردوون، تاکو ببنە شوێنی تێدا تاقیکرانەوەی مرۆڤ، هەمووشی پەیوەستە بە ژیانی مرۆڤەوە، بە پێی ئایەتەکان کە زۆر بە ڕوونیی دەیگەیەنن، بەڵام ئایا دروستکراوەکان تەنیا پەیوەستن بە مرۆڤەو، تەنیا بۆ ئەوەن کە مرۆڤیان تێدا تاقی بکرێتەوەو، هیچ ئامانج و حیکمەتی دیکەیان تێدا نیە؟ ئایا دەبێ دروستکراوی دیکەی وەك ئێمەش نەبن، ئایا دەبێ حیکمەت و ئامانجی دیکەش جیا لەوە، یاخود وێڕای ئەوە، کە ئێمە تاقی دەکرێینەوە، لەم بوونەوەرەدا، دەبێ شتێکی دیکەش نەبێ؟ نازانین.

٢) لە سوورەتی (الکهف) ئایەتی (٥١)دا، خوای بالادەست دەفەرموێ: ﴿مَّآ أَشۡهَدتُّهُمۡ خَلۡقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَلَا خَلۡقَ أَنفُسِهِمۡ وَمَا كُنتُ مُتَّخِذَ ٱلۡمُضِلِّينَ عَضُدٗا ٥١﴾، واتە: من بۆ دروستکرانی ئاسمانەکان و زەوی و، تەنانەت دروستکرانی خۆشیان، ئامادەم نەکردوون لەو کاتەدا (پێشانم نەداون، پرسم پێ نەکردوون)، وە ئەوانەی کە خەڵك گومڕا دەکەن نایانکەم بە پشتیوان.

ئەمەش وەڵامی ئەو پرسیارە دەداتەوە، کە هەندێك لە مولحیدەکان دەیکەن، جارێك کابرایەکی مولحید دەیگوت: خوا بۆچی منی دروست کردوە، بۆچی پرسی پێ نەکردووم؟

منیش گوتم: ئاخر تۆ زۆر لەوە بچووکتر بووی پرس بە تۆ بکات، جارێ کە تۆ نەبی، پرسی چیت پێ بکات! پاشان ئێمە زۆر لەوە بچووکترین کە خوا

ﷻ یەك بە یەك ئەو خەڵكە بێنێ بفەرموێ: ئەرێ فلان كەس! دروستت بكەم یان نا؟!

ئاخر جارێ كە تۆ نەبی، خوا چۆنت پرس پێ بكات؟

بەدڵنیاییی ئەوە مەحاڵە، ئنجا لە فەرزی مەحاڵیش دا، گریمان ئەگەر گونجا بووایە، خوا عزّ وجلّ پرس بكات: ئەرێ فلان كەس دروستت بكەم، یان دروستت نەكەم! كێ دەڵێ هەموومان دروستكردنو بوونمان هەڵئەدەبژارد، بەسەر نەبوونماندا؟! بەهەرحاڵ، بەلام هەر چۆنێك بێ، مرۆڤ لەوە بچووكترە، وەك خوا لە سوورەتی (الأنبیاء)دا دەفەرموێ: ﴿لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ ۝٢٣﴾ واتە: خوا لێی ناپرسرێ بۆ ئەوەی كە دەیكات، بەلام ئەوەیان لێیان دەپرسێ. {خوا لێیان دەپرسێ}.

بەڵێ پایەی بەرزی خوا، زۆر لەوە بەرزترە كە ئاوا بیری لێ بكرێتەوە، كە تۆ وەك مرۆڤێك تەماشای بكەی، بۆچی ئەوەت كردوەو بۆچی ئەوەت بۆ نەكردوە، بۆچی پرست پێ نەكردم؟! مرۆڤ ئاوا لە كەولی خۆی دەرنەچێ باشترە، خۆی بناسێ باشە.

كەواتە: ئەوەی من تێی دەگەم، ئەوەیە كە: بەڵێ ئەم بوون (وجود)ە، كە مەبەستم پێی ئاسمانەكانو زەوی هەموویەتی، پەیوەستە بە مرۆڤەوە، بەلام مەرج نیە تەنیا پەیوەست بێ بە مرۆڤەوە، بەلام ئایا چی دیكە هەیە؟! ئەوە مەگەر دوایی خوای پەنهانزان مرۆڤ زیاتر بەرەو پێش بەرێ لە ڕووی زانستییەوەو، نهێنییەكانی ئەم بوونەی زیاتر بۆ كەشف بن، وەك بەڵێنی داوە لە كۆتایی سوورەتی (فصلت)دا، كە دەفەرموێ: ﴿سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا فِى ٱلْـَٔافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ ۗ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ۝٥٣﴾، واتە: بە تەئكید لەمەو دوا نیشانەكانی خۆمانیان (واتە: نیشانەكانی كە دەیانگەیەنن بەوەی كە ئەم كەونو كائیناتە خاوەنو بەدیهێنەرو مشورخۆرێكی هەیە) پێشان دەدەینو بۆیان دەردەخەین لە ئاسۆیەكانداو، لە

خودی خۆشیاندا، تاكو بۆیان دەردەكەوێ كە خوا هەقە، یاخود قورئان هەقە، كە ئەو هەموو نیهێنییانەی تێدان، ﴿أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ﴾، ئایا بەس نیە بۆ پەروەردگارت كە لەسەر هەموو شتێك ئاگادارەو، هیچ شتێك لە زانیاری وی ون نابیٚو، هەموو شتێك لە ژێر ڕكێفو كۆنترۆڵی ئەودایە!

كەواتە: لە داهاتوودا، وەڵامی ئەو پرسیارانەو، زۆر پرسیاری دیكەش بۆ ئێمە ڕوون دەبنەوە، بەڵام ئێستا كە دیارە قسە لەسەر تێگەیشتنی خۆم دەكەم – وەڵامی هیچ كام لەو پرسیارانەی كە باسم كردن، بۆ من ڕوون نین، بە تایبەتی ئەوە كە ئایا خوا ﷻ پێش ئەم بوونەوەرە، كە وەك گوتم: زانایان دەڵێن: مێژووی تەقینەوە گەورەكە دەگەڕێتەوە بۆ (١٥,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) پازدە ملیار ساڵ، ئایا پێش پازدە ملیار ساڵ لەمەو پێش، خوا عزّوجلّ كە سەرەتا نیە بۆ بوونی، خوایەكی بێ سەرەتا، ﴿هُوَ ٱلْأَوَّلُ وَٱلْءَاخِرُ ﴿٣﴾﴾الحدید، (أَوَّلٌ بلاَ بِدَايَة، وَآخِرٌ بلاَ نِهَايَة)، خوا یەكەمە بە بێ دەست پێكردنو، كۆتاییە، واتە: لە دواییە بەبێ كۆتایی، زانایان دەڵێن: ئەو پازدە (١٥) ملیار ساڵە، لە چاو ئەزەل، واتە: لە چاو بوونێكی بێ سەرەتا، وەك چاو ترووكانێك وایە.

ئنجا ئایا خوا ﷻ هیچی دیكەی دروست نەكردوە؟ پێش ئەم حەوت ئاسمانو زەوییە، پێش ئەوەی كە ئێستا ئێمە دەیبینین، كە زانایانی گەردووناس دەڵێن: پازدە (١٥) ملیار لەمەو پێش، لە ئەنجامی ئەو تەقینەوەیە گەورەیەدا پەیدابووە، یان وەك تەعبیرەكەی قورئان دەفەرموێ: ﴿كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَٰهُمَا﴾، ئاسمانو زەوی پێكەوە لكاو بوون، دوایی لێكمان جیا كردوونەوە، ئایا پێش ئەوە، خوای پەروەردگار هیچی دیكەی دروست نەكردوە؟!

پاشان ئایا دوای ئەوەی ئەم بوونەوەرە كۆتایی پێ دێ، خوای بەدیهێنەری كارزان، چی دیكە دروست دەكات؟ جگە لە بەهەشتو دۆزەخو سزاو پاداشتی بێبڕوایانو بڕواداران لە بەهەشتو دۆزەخدا؟!

بەڕاستیی عەقڵی ئینسان لەوە بچووكترە كە بتوانێ ئیستیعابی ئەوانە بكات، جگە لەوەی كە خوای پەروەردگار هەواڵی پێداوین، چونكە: وەك لە ڕوونكردنەوەی عەقیدەی (طحاوي)دا، گوتوومە: زانایان دەڵێن: دەگونجێ خوا ﷻ پێش ئەم بوونەوەرە چەندان بوونەوەری دیكەی دروست كردبن، هەڵبەتە خوای پەروەردگار تەنها باسی ئەم بوونەوەرەی كردوە، بەڵام بەهەر حاڵ ناشتوانین بە دڵنیایی بڵێین : كە خوا ﷻ جگە لە باسو خواسی ئەم بوونەوەرەی لە قورئان دا بە ئێمە نەگوتوە ! زانستیی مرۆڤیش لەو بوارەدا لەوە بچووكترە، چونكە زانستیی مرۆڤ تەنیا هەڵسوكەوت لەگەڵ ئەوەدا دەكات، كە ئێستا هەیە، بەڵام پێشتر نازانین چی بووەو چۆن بووە؟ هەروەها دواتر نازانین چی دەبێ؟

کورتە باسێک لەبارەی شەفاعەتەوە

سەرەتا دەڵێم: بە سەرنجدانی ئەو ئایەتانەی کە لەبارەی شەفاعەتەوە هاتوون، بۆمان دەردەکەوێ، کە زۆرێك لە مسوڵمانان لەو مەسەلەیەشدا، وەك زۆر مەسەلەی دیکە، تووشی زێدەڕۆیی‌و کورت هێنان (إفراط و تفريط) بوو ون، ئێمە لە حەوت خاڵدا باسی شەفاعەت دەکەین:

یەکەم/ پێناسە :

ڕاغیبی ئەصفەهانیی لە کتێبەکەی خۆی[١]دا ئاوا پێناسەی (شَفَاعَة) دەکات، دەڵێ: (الشَّفَاعَةُ: الإِنْضِمَام إِلى آخَر نَاصِراً لَهُ وَسَائِلاً عَنْهُ، وَأَكْثَرُ مَا يُستعْمَلُ فِي انْضِمَامِ من هُوَ أَعْلَى حُرْمَةً وَمَرْتَبَةً إِلَى مَنْ هُوَ أَدْنَى)، واتە: (شَفَاعَة) بریتیە لە پاڵدانی یەکێك بۆ لای یەکێکی دی، کە هاوکاری بێ‌و، داوای بۆ بکات‌و، بە زۆریی بۆ ئەوە بەکاردێ کە کەسێك حورمەتی زیاترەو پلەی بەرزترە، بچێتە پاڵ کەسێکی دیکەوە (بۆ ئەوەی پشتگیریی بکات‌و داوای بۆ بکات).

وشەی شەفاعەت لە (شَفْع)ەوە هاتوە (شَفْع) یانی: جووت، واتە: کەسێك کە تەنیایە، کەسێکی دیکە دەچێتە پاڵی، دەچێتە تەنیشتی بۆ بەرگریی لێکردنی‌و پشتیوانیی لێکردنی‌و تکا بۆ کردنی، بە زۆرییش وایە، کەسێك کە پلەی بەرزترە، تکا دەکات بۆ کەسێك کە پلەی نزمترە، کە دیارە ئەویش تکا دەکات، لە کەسێکی لە خۆی لە سەرەوەتر، کە مەبەست پێی تکا کردنی فریشتەکان‌و، پێغەمبەران (عَلَيْهِم الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) و قورئانە، ـ وەك دوایی باسی دەکەین ـ بۆ مسوڵمانان بەگشتیی‌و، بۆ کەسانی گوناهبار، بەتایبەت.

---

١) معجم مفردات القرآن، ص ٤٥٨.

دووەم/ تـكـاكـردن (الشَّفَاعَة) دەگونجێ چـاك و بەجـێ بـێ و، دەشگونجـێ خـراپ و بێجـێ بـێ:

بـە پێـی ئایـەتی ژمـارە (٨٥) لـە سـوورەتی (النسـاء) كـە خـوای پـەروەردگار دەفـەرموێ: ﴿ مَّن يَشْفَعْ شَفَٰعَةً حَسَنَةً يَكُن لَّهُۥ نَصِيبٌ مِّنْهَا ۖ وَمَن يَشْفَعْ شَفَٰعَةً سَيِّئَةً يَكُن لَّهُۥ كِفْلٌ مِّنْهَا ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ مُّقِيتًا ﴿٨٥﴾ ﴾، واتـە: هـەر كەسـێك تكایەكی باش بكات، پشـك و بەشی تێیدا هەیە، (واتـە: لە پاداشـتەكەی دا)، هـەر كەسێك تكایەكی خراپ بكات، پشـك و بەشی تێیدا (لە گوناهەكـەیدا) هەیـە، خـوا لەسـەر هەموو شتێك بە توانـایە.

كەواتـە: هـەموو تكا كردنێك بـاش نیـە، هـەروەك هەمووشـی خـراپ نیـە، ئـەو تكاكـردنە باشـە كـە لـە چوارچێـوەی شـەرعدا بـێ و، داوایەكـە ڕەوا بـێ، بـە مەرجەكـانی خـۆی بـێ، تكـاكردنی خـراپیش، ئەوەیـە كـە پێچـەوانەی ئـەوە بـێ و، پێچـەوانەی مەرجەكـان بێ و، ڕەوا نەبـێ و لە جێی خۆیدا نەبێ.

سـێیەم/ تـكا كـردن (الشَّفَاعَة) بە بـێ مۆڵـەتی خـوا نـابێ:

دیـارە مەبەسـت لـە شـەفاعەت واتـە: تكـا كـردن و داوا كردنـی فریشـتەكان، یـان پێغەمبـەران (عَلَيْهِم الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) بـۆ مسولمانـان كـە خـوا لێیـان خـۆش بـێ و، لـێیان ببووری، ئنجا ئەوانـەیان كـە شایسـتەی چوونە بەهەشـتن، خـوا پلەیان بـەرز بكـاتەوەو، ئەوانەش كە شایسـتەی سزا درانن، خوای دادگەر سزاكەیان لەسـەر لابـەری، یاخود لەسـەریان سـووك بكات.

ئـا ئـەو شـەفاعەتە بەبـێ مۆڵـەتی خـوا نـابێ، خـوای پـەروەردگار لـە سـوورەتی (البقـرة) لـە ئایـەتی (٢٥٥)دا دەفـەرموێ: ﴿ مَن ذَا ٱلَّذِى يَشْفَعُ عِندَهُۥٓ إِلَّا بِإِذْنِهِۦ ﴾، واتە: كێیە ئەو كەسـەی كە تكای لەلا دەكات، مەگـەر بـە مۆڵـەتی خـۆی، واتـە: هـیچ كـەس توانـای ئەوەی نیەو شایستەیی ئەوەی نیە، كـە بـە بێ مۆڵـەتی خـواو بـە بـێ ئیـزنی خـوا، تكا لـە لای خوا بكـات، بۆ كـەسـێكی دی.

هەروەها لە سوورەتی (یونس)دا، ئەو ئایەتەی کە لەبەر تیشکی ئەودا، ئەم کورتە باسە دەخەینە ڕوو، لە ئایەتی ژمارە (٣)دا دەفەرموێ: ﴿مَا مِن شَفِيعٍ إِلَّا مِنۢ بَعۡدِ إِذۡنِهِۦ﴾، واتە: هیچ تکاکەرێك نیە، مەگەر دوای مۆڵەتی وی، (واتە: خوا ﷻ).

چوارەم/ فریشتەکان شەفاعەت دەکەن:

فریشتەکانی خوا تکا دەکەن، بەڵام بە مۆڵەتی خواو، بۆ کەسێك کە خوا لێی ڕازی بێ، ئەمە لە چەند ئایەتێکی قورئاندا هاتوە، ئەو حەقیقەتە کە فریشتەکان بە مۆڵەتی خواو بۆ کەسێك ڕازی بێ، تکا دەکەن، بۆ وێنە:

١/ لە سوورەتی (الأنبیاء) لە ئایەتی (٢٨)دا دەفەرموێ : ﴿وَلَا يَشۡفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ٱرۡتَضَىٰ وَهُم مِّنۡ خَشۡيَتِهِۦ مُشۡفِقُونَ﴾ واتە: فریشتەکان تکا ناکەن، مەگەر بۆ کەسێك کە خوا لێی ڕازی بێ‌و پەسندی بکات‌و، ئەوان لە سام‌و هەیبەتی خوا لە حاڵەتی ڕاچڵەکین‌و ترس‌و لەرز دان.

٢/ لە سوورەتی (طه)دا خوای بەخشندە، دەفەرموێ: ﴿يَوۡمَئِذٖ لَّا تَنفَعُ ٱلشَّفَٰعَةُ إِلَّا مَنۡ أَذِنَ لَهُ ٱلرَّحۡمَٰنُ وَرَضِيَ لَهُۥ قَوۡلٗا ١٠٩﴾، واتە : لەو ڕۆژەدا، (ڕۆژی دوایی) تکا کردن هیچ سوودی نیە، مەگەر بۆ کەسێك کە خوای خاوەن بەزەیی، مۆڵەتی دابێ‌و، ڕازیش بوو بێ کە ئەو کەسە تکا بکات، واتە: دەبێ ئەو کەسەی تکای بۆ دەکرێ، خوا مۆڵەت بدا تکای بۆ بکرێ، وە ئەو کەسەش کە تکا دەکات، خوای کارزان ڕازی بێ کە قسە بکات.

٣/ لە سوورەتی (النجم)دا خوا ﷻ لەوبارەوە دەفەرموێ: ﴿وَكَم مِّن مَّلَكٖ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ لَا تُغۡنِي شَفَٰعَتُهُمۡ شَيۡـًٔا إِلَّا مِنۢ بَعۡدِ أَن يَأۡذَنَ ٱللَّهُ لِمَن يَشَآءُ وَيَرۡضَىٰٓ ٢٦﴾، واتە: زۆر فریشتە هەن لە ئاسمانەکاندا، کە تکا کردنی ئەوان، هیچ

سـوودێك نـاگەیەنـێ بـە كـەس، مەگـەر دوای ئـەوەی كـە خـوا مۆڵـەت دەدات، بـۆ كەسێك كە بیـەوێو، بۆ كەسـێك كە پەسندی بكات (تكای بۆ بكـرێ).

كــە دەفــەرموێ: (تكــا كــردن ســوود ناگەیــەنێ) (لا تنفـع الشـفاعة) دیــارە فریشتەكانیش قسەیەك ناكەنو، تكایەك ناكەن، جێگا نـەگرێ، كەواتـە: فریشـتەكان مەگـەر بۆ كەسێك كە خوا مۆڵـەت بـداتو بیـەوێ لێـی ڕازی بـێ، ئەگەرنـا ئەسـڵەن تكا نـاكەن، چونكـە فریشـتەكان زۆر چاك سنووری خۆیان دەزانن، پاشـان زۆر ئاشـنان بە خوای كـاربەجێو هەرگیز سـەرپێچیی لە فەرمانەكانی خـوا نـاكەنو، داوایـەك لە خوا ناكەن، كە جێگـیر نەبێو جێگا نەگرێ، كوردەواریی خۆشـمان دەڵێن: (قسە بكە جێ بگرێ، ڕبـە بپێـوە سـەر بگرێ).

پـێـنـجـەم/ قورئـانیـش شـەفاعـەت دەكـات :

قورئـان تكـا دەكـات بـۆ كەسـانێك هەڵگـری قورئـانو كەسـانێك كـە هـاودەمو هـاوڕازی قـورئانن، كەسانێك كە لەگـەڵ قورئانـدا كارلێـك دەكەن، پێغـەمبـەر ﷺ لەوبـارەوە فەرموویەتی: {الْقُرْآنُ شَافِعٌ مُشَفَّعٌ ومَاحِلٌ مُصَدَّقٌ ، فَمَنْ جَعَلَهُ إِمَامَهُ قَادَهُ إِلَى الْجَنَّةِ ، وَمَنْ جَعَلَهُ خَلْفَ ظَهْرِهِ، قَادَهُ إِلَى النارِ} {أَخْرَجَهُ ابْنُ حِبانَ برقم: (١٢٤)، وَالبَيْهَقِيُّ فِي ("شُعَب الإِيْمَان) برقم: (٢٠١٠)، قال شعيب الأرنؤوط: إسناده جيد}.

واتـە: قورئـان تكـا كـارێكی تكـا وەرگیـراوەو، لـە بەینـبەری كەسـێكە كـە شـوێنی نـاكـەوێو پێوەی پابەنـد نـابـێو، بە ڕاست دانراوە، هەر كەسێك قورئان بخاتە پێش خۆیو بیكـاتە پێشـەوای خـۆی، بـەرەو بەهەشـتی دەبـاتو، هـەر كەسێك بیخـاتە پشـت خۆی، ئەوە بـەرەو دۆزەخی دەبـات. (خـوا پەنـامان بـدات).

شـەشـەم/ پـێـغـەمبـەری خـاتەم موحـەممـەد ﷺ شـەفاعـەت دەكـات :

دیارە لەوبارەوە فەرمایشت زۆرنو، زۆر لە زانایان دەڵێن: ئەم ئایەتـە موبارەكـەی كە لە سورەتی (الإسراء)دایە، كە دەفەرموێ: ﴿ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمۡسِ إِلَىٰ

غَسَقِ ٱلَّيۡلِ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِۖ إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا ﴿٧٨﴾ وَمِنَ ٱلَّيۡلِ فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ نَافِلَةٗ لَّكَ عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا ﴿٧٩﴾﴾، واتـە: لـە کـاتێك دا کـە خۆر لە نێوە ڕاستی ئاسمان لادەدات، نوێژ بکـە، تـاکو شەو تـاریك دادێ، وە قورئـان خوێندنی بەیـانیان ئامادەیی لـەلا دەکرێ (واتـە: فریشتەکان لە لای ئامادە دەبن) دوایی دەفەرموێ: ﴿ وَمِنَ ٱلَّيۡلِ فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ نَافِلَةٗ لَّكَ ﴾، وە لـە شـەوگاردا شەونوێژ بکە، زیـادە لەو پێنج نوێژەی کە لەسـەرت فەرز کراون ﴿ عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا ﴾، نیزیکە پەروەردگارت هەڵتسێنێتەوە لەو پـایەو مەقـامەدا کە سـتـایش دەکـرێ، یاخـود سـتـایش دەکرێی، کە زۆربەی هەرە زۆری زانـایان دەڵێن: مەبەست پێ مەقـامی تکا کردنی مەزن (الشَّفَاعَة العُظْمَى)یە، کە لە فەرموودەکاندا بە درێژیی هاتوە، وەك ئاماژە بە هەندێکیان دەکـەین:

١) {عَنْ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّ الشَّمْسَ تَدْنُو يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يَبْلُغَ الْعَرَقُ نِصْفَ الأُذُنِ، فَبَيْنَا هُمْ كَذَلِكَ، اسْتَغَاثُوا بِآدَمَ، ثُمَّ بِمُوسَى، ثُمَّ بِمُحَمَّدٍ ﷺ، فَيَشْفَعُ لِيُقْضَى بَيْنَ الْخَلْقِ، فَيَمْشِي حَتَّى يَأْخُذَ بِحَلْقَةِ الْبَابِ، فَيَوْمَئِذٍ يَبْعَثُهُ اللهُ مَقَامًا مَحْمُودًا، يَحْمَدُهُ أَهْلُ الْجَمْعِ كُلُّهُمْ} {أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (١٤٠٥)، وغيره}.

واتە: عەبدوڵـڵای کـوڕی عومـەر خـوا لێیـان ڕازی بێ، دەڵێ: پێغـەمبـەر ﷺ فـەرمووی: خۆر نیزیك دەکەوێتەوە لە ڕۆژی دوایی دا، تـاکو ئارەقـەی جەسـتـەی خەڵـك دەگـاتە نیـوەی گوێیـان، جـا ئـەوان (واتـە: خەڵـك، مرۆڤایـەتیی لـە ڕۆژی کۆکـردنەوەو لێپرسـینەوەو ڕۆژی قیامـەت دا) لـەو حاڵـەتەدا دان هـاوار دەبەنـە بـەر ئـادەم {کـە تکایـان بـۆ بکـات، بـۆ ئـەوەی خـوا ﷻ لـەو گـەرمایـە لـەو حاڵەتـە دەربـازیان بکـات، وە دەسـت بکـرێ بـە لێپرسـینەوەو سـزاو پاداشـت، بـەڵام ئـادەم دەڵـێ: من خـاوەنی ئـەوە نـیم، واتـــە: مـن شـایسـتـەی ئـەوە نـیم کـە تکـا کـردن دەسـت پـێ بکـەم} دوایی هـاوار دەبەنـە بەر (مووسـا ئـەویش هـەروا دەڵـێ) {دیارە لـــە فەرمایشــتی دیکـــەدا هـــاتوە، کـــە خەڵکەکـــە دەچـــن بـــۆ لای زۆرێـــك لـــە

پێغەمبەران، بەڵام هەموویان هەر پاساو دێننەوە}، بەڵام دوایی کە هاوار دەبەنە بەر موحەممەد ﷺ ئەو تکا دەکات بۆ خەڵك، دەڕوات تاکو ئاڵقە ڕێزی دەرگای بەهەشت دەگرێ (وە لە خوای پەروەردگار دەپاڕێتەوە) ئنجا لەو کاتەدا خوا ﷻ بۆ ئەو پایە ستایش کراوەی کە بەڵێنی پێداوە، هەڵیدەستێنێ، وە هەموو ئەو خەڵکەی کە کۆبوونەتەوە، (هەموو مرۆڤایەتیی) سوپاس و ستایشی (پێغەمبەر ﷺ) دەکەن. (کە دە فریایان هاتوەو، تکای بۆ لە خوا کردوون، کە لێپرسینەوەو سزاو پاداشت دەست پێ بکات).

٢) پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: {مَنْ قَالَ حِينَ يَسْمَعُ النِّدَاءَ: اللَّهُمَّ رَبَّ هَذِهِ الدَّعْوَةِ التَّامَّةِ، وَالصَّلاةِ الْقَائِمَةِ، آتِ مُحَمَّداً الْوَسِيلَةَ، وَالْفَضِيلَةَ، وَابْعَثْهُ مَقَاماً مَحْمُوداً الَّذِي وَعَدْتَهُ، حَلَّتْ لَهُ شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ} {أَخْرَجَهُ أَحْمَد بِرقم: (١٤٨٥٩)، وَالْبُخَارِيُّ بِرقم: (٦١٤)، وَأَبُو دَاوُدَ بِرقم: (٥٢٩)، وَالتِّرمِذِيُّ بِرقم: (٢١١) وَقَالَ: صَحِيحٌ حَسَن غَرِيب، وَابْنُ مَاجَهْ بِرقم: (٧٢٢)، وَابْنُ خُزَيْمَة بِرقم: (٤٢٠)، وَابْنُ حِبانَ بِرقم: (١٦٨٩) عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ}.

واتە: هەر کەسێك کاتێك گوێی لە بانگ دەبێ، بڵێ: ئەی خوایە! پەروەردگاری ئەم بانگەوازە تێرو تەواوە، وە ئەم نوێژە بەرپاکراوە! وەسیلەو فەضیلە، بە موحەممەد ببەخشەو، ئەو پێگەیەی کە تێیدا ستایش دەکرێ کە بەڵێنت پێداوە، پێی ببەخشە، (هەر کەسێك ئەو دووعایە بکات دوای بانگ) ئەوە شەفاعەتی منی پێویست دەبێ، لەڕۆژی دواییدا، (واتە: شایستەی ئەوە دەبێ کە پێغەمبەر ﷺ شەفاعەتو تکای بۆ بکات).

٣) بوخاریی فەرموودەیەکی دیکە دێنێ، کە کتێبەکانی دیکەی سوننەتیش دەیهێنن، کە ئەمە دەقەکەیەتیو بە چەند ڕیوایەتێك هاتوە:

{عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ ﷺ قَالَ: إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ مَاجَ النَّاسُ بَعْضُهُمْ فِي بَعْضٍ، فَيَأْتُونَ آدَمَ فَيَقُولُونَ: اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ فَيَقُولُ: لَستُ لَهَا وَلَكِنْ عَلَيْكُمْ بِابْرَاهِيمَ فَإِنَّهُ خَلِيلُ الرَّحْمَنِ؛ فَيَأْتُونَ إِبْرَاهِيمَ، فَيَقُولُ: لَستُ لَهَا وَلَكِنْ عَلَيْكُمْ بِمُوسَى فَإِنَّهُ كَلِيمُ اللَّهِ؛ فَيَأْتُونَ مُوسَى فَيَقُولُ: لَستُ لَهَا وَلَكِنْ عَلَيْكُمْ بِعِيسَى فَإِنَّهُ رُوحُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ؛ فَيَأْتُونَ عِيسَى فَيَقُولُ: لَستُ لَهَا

وَلَكِنْ عَلَيْكُمْ بِمحَمَّدٍ ﷺ ؛ فَيَأْتُونِي فَأَقُولُ: أَنَا لَهَا، فَأَستَاذِنُ عَلَى رَبِّي فَيُؤْذَنُ لِي، وَيُلهِمُنِي مَحَامِدَ أَحْمَدُهُ بِهَا لاَ تَحْضُرُنِي الآنَ، فَأَحْمَدُهُ بِتِلْكَ الْمَحَامِدِ وَأَخِرُّ لَهُ سَاجِدًا، فَيُقَالُ: يَا مُحَمَّدُ! ارْفَعْ رَأْسَكَ وَقُلْ يُسْمَعْ لَكَ، وَسَلْ تُعْطَ، وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ؛ فَأَقُولُ: يَا رَبِّ أُمَّتِي، أُمَّتِي، فَيُقَالُ: انْطَلِقْ فَأَخْرِجْ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ شَعِيرَةٍ مِنْ إِيمَانٍ، فَأَنْطَلِقُ فَأَفْعَلُ ثُمَّ أَعُودُ فَأَحْمَدُهُ بِتِلْكَ الْمَحَامِدِ، ثُمَّ أَخِرُّ لَهُ سَاجِدًا ؛ فَيُقَالُ: يَا مُحَمَّدُ ارْفَعْ رَأْسَكَ، وَقُلْ يُسْمَعْ لَكَ، وَسَلْ تُعْطَ، وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ؛ فَأَقُولُ: يَا رَبِّ أُمَّتِي، أُمَّتِي فَيُقَالُ: انْطَلِقْ فَأَخْرِجْ مِنْهَا مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ أَوْ خَرْدَلَةٍ مِنْ إِيمَانٍ؛ فَأَنْطَلِقُ فَأَفْعَلُ؛ ثُمَّ أَعُودُ فَأَحْمَدُهُ بِتِلْكَ الْمَحَامِدِ ثُمَّ أَخِرُّ لَهُ سَاجِدًا ؛ فَيُقَالُ يَا مُحَمَّدُ ارْفَعْ رَأْسَكَ، وَقُلْ يُسْمَعْ لَكَ، وَسَلْ تُعْطَ، وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ؛ فَأَقُولُ يَا رَبِّ أُمَّتِي، أُمَّتِي فَيُقَالُ انْطَلِقْ فَأَخْرِجْ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ أَدْنَى أَدْنَى أَدْنَى مِثْقَالِ حَبَّةِ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ فَأَخْرِجْهُ مِنَ النَارِ؛ فَأَنْطَلِقُ فَأَفْعَلُ ثُمَّ أَعُودُ الرَّابِعَةَ فَأَحْمَدُهُ بِتِلْكَ الْمَحَامِدِ، ثُمَّ أَخِرُّ لَهُ سَاجِدًا ؛ فَيُقَالُ يَا مُحَمَّدُ ارْفَعْ رَأْسَكَ، وَقُلْ يُسْمَعْ، وَسَلْ تُعْطَهْ، وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ؛ فَأَقُولُ يَا رَبِّ ائْذَنْ لِي فِيمَنْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ، فَيَقُولُ : وَعِزَّتِي وَجَلاَلِي وَكِبْرِيَائِي وَعَظَمَتِي لأُخْرِجَنَّ مِنْهَا مَنْ قَالَ : لا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ﴾ أخرجه البخاري في : ٩٧ كتاب التوحيد : ٣٦ باب كلام الرب عزّ وجلّ يوم القيامة مع الأنبياء وغيرهم.

واتە: لە ڕۆژی قیامەت دا خەڵك پێكدا دێن‌و دەچن (سەرگەردان دەبن)، ئیدی دەچنە لای ئادەم، پێی دەڵێن: تكامان لەلای پەروەردگارت بۆ بكە، دەڵێ: من شایستەی ئەو كارە نیم، بەڵام بچنە لای ئیبراهیم ئەو خۆشەویستیی خوای بە بەزەییە.

ئنجا دەچنە لای ئیبراهیم، ئەویش دەڵێ: من شایستەی ئەوە نیم، بەڵام بچنە لای مووسا ئەو دوێنەر (كلیم)ی خوایە، ئنجا دەچنە لای مووسا ئەویش دەڵێ : من شایستەی ئەوە نیم بچنە لای عیسا ئەو گیان‌و وشەی خوایە.

ئنجا دەچنە لای عیسا ئەویش دەڵێ: من شایستەی ئەوەنیم، بەڵام بچنە لای موحەممەد.

ئنجا دێنە لای منو منیش دەڵێم: ئەوە كاری منە، ئیدی مۆڵەت لە پەروەردگارم وەردەگرمو، مۆڵەتم دەدرێو، چەند جۆرە ستایشكردنێكم فێر دەكات كە ئێستا نایانزانم، ستایشی خوایان پێ دەكەمو، كڕنووشی بۆ دەبەم.

ئنجا پێم دەگوترێ: ئەی موحەممەد! سەرت بەرز بكەوەو، قسە بكە، لێت دەبیسترێو، داوابكە پێت دەدرێو، تكا بكە، تكات وەردەگیرێ....

هەڵبەتە دواییش هەركام لە پێغەمبەرانی دیكە هەر كەسە لەقەدەر خۆی تكای خۆی دەكات، بەڵام ئەوە كە دەست بكرێ بە لێپرسینەوەی خەڵك، ئەو تكا گەورەیە كە پێی دەگوترێ: تكا كردنی مەزن (الشفاعة العُظمی) ئائەوەیان هی پێغەمبەری خاتەمە ﷺ ئەگەرنا دواتر نەك هەر پێغەمبەران، بەڵكو (صدیق)ان و (شهید)ان و (صالح)ان و زانایان، هەركەسە لە قەدەر خۆی، بە ڕای زۆربەی زانایان دەگونجێ تكا بكاتو خوای پەروەردگاریش تكاكەی وەربگرێ، هەركەسە بە پێی خۆی.

بەڵام لێرەدا نابێ بە هەڵە حاڵی بینو پێمان وابێ كە مەبەست لەم فەرموودەیەدا لە گوتنی (لا إِلـه إلاَّ اللّهُ) گوتنی ڕووتە ! یان گوتنێكە كردەوەی لەگەڵ نەبێ !!

حەوتەمو كۆتایی/ بێگومان لە مەسەلەی شەفاعەتدا كە تێپەڕاندن هەیەو كورت هێنان هەیە :

تێپەڕاندنەكە ئەوەیە كە ئەفسانەی زۆر خراونەنێو ئەو بابەتەوە، كەسانێكی زۆر هەن لە مسوڵمانان لە عەوام، لە شیعە، لە شوێنكەوتووەكانی ئەهلی تەصەووف كە وەك گوتراوە: ئیمانێ بە نیسكێ دەسپێرنو بە خۆزگەو بریا لێیگەڕاون، وەك لە شیعرێكدا هاتوە:

بۆیە لە دنیا دەستم گرت بە تۆ تاكو لە قیامەت نەمكەی ڕەنجەڕۆ

ئەوە دەروێشێك وا بە شێخەكەی خۆیدا هەڵدەڵێ، كە بێگومان زۆری زێدەڕۆیی تێدایە، جارێ بەس خوا دەزانێ ئەو ئینسانە داخۆ یەكێكە لە دۆستانی خوا، یان

نا؟ بەڵكو ئەسڵەن بۆ خۆی بەهەشتیی دەبێت یان نا؟ بە تایبەتی ئەوانەی کە لەم ڕۆژگاری ئێمەدا خۆیان کردوە بە شێخی تەریقەتو خۆیان لە شوێنی ئەو گەورە پیاوانەی پێشی داناوە، وەك عەبدولقادری گەیلانییو شێخ جونەیدی بەغدادیی و ئەبو حامیدیی غەززالیو بەهائەدین نەقشبەندییو سەید ئەحمدی سەرهەندییو مەولانا خالیدو کاك ئەحمدی شێخو... هتد، کە خەڵكێكی زۆر لە زانایان شایەدییان بۆ داون: شایستەی ئەو پلەو پایەو مەقامە بوون کە ئامۆژگاریی مسوڵمانان بکەن، شارەزاش بوون لە ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ، کە نەخۆشییە دەروونییەکانی خەڵك چارەسەر بکەن بە قورئانو، قورئان لەسەر دەستی وان ببێتە شیفا بۆ ئەوەی لە سینەی خەڵكدا هەیە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَشِفَآءٞ لِّمَا فِي ٱلصُّدُورِ ۝٥٧ ﴾ یونس.

چونکە هەزاران کەس لەسەر دەستیان تەوبەی کردوەو گەڕاوەتەوەو، بۆتە ئینسانی باش، ئەوان بە ڕێی خۆیان.

بەڵام دوای ئەوانە کەسانێك لەجێیان دانیشتوون، کە هیچ لیاقەتو کەفائەتێکیان نیە، خەڵكێكی زۆریش بە تەمایە کە ئەوانە شەفاعەتیان بۆ بکەن! کورتهێنانیش ئەوەیە کە لە بەرانبەر ئەوەدا، هەندێ کەس هەر نکوولیی دەکەن لەوەی شەفاعەت هەر هەبێ، تەنانەت هی پێغەمبەری خاتەمیش ﷺ!! کە ئەمەشیان کورتهێنانەو ئەوی دیکەش تێپەڕاندنو زێدەڕۆییە، خەتی نێوەڕاستیش ئەوەیە کە شەفاعەتو تکا کردن هەیە: بۆ فریشتەکان، بۆ پێغەمبەران، بۆ قورئان، بۆ دۆستانی خواو، بۆ زانایانو پێشەوایانی ڕەسەن، بەڵام هەر کەسە بەپێی خۆی.

بەڵێ، ئەوە خەتە نێوەڕاستەکەیەتی، تێپەڕاندنەکە ئەوەیە کە تەنیا بە تەمای شەفاعەت لێبگەڕێیو دەست بە خۆتدا بەردەیەوە، لە حاڵێکدا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا يَشۡفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ٱرۡتَضَىٰ ۝٢٨ ﴾ الأنبیاء، واتە: (ئەوانەی کە تکا دەکەن فریشتەکانو پێغەمبەران) تکا ناکەن، مەگەر بۆ کەسێك خوا لێی ڕازی بێ.

کەواتە: جارێ دەبێ تۆ خۆت وا لێبکەی، خوا لێت ڕازی بێ، ئنجا تکای تکاکارانت بە کەڵك دێ، وەك خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَمَا تَنفَعُهُمۡ شَفَٰعَةُ ٱلشَّٰفِعِينَ ۝٤٨ ﴾ المدثر،

واتە: تکای تکاکاران بەکەڵکیان نایەت، تۆ ئەگەر بۆخۆت بناغەت نەبێ، دیوار دانانرێ، پاشان بە ڕاستیی نابێ هەر کەسێك ڕاست بۆوە پێت وابێ دەگونجێ تکاو شەفاعەت بکات.

بە نسبەت فریشتەکانەوە، ئەوە خوا فەرموویەتی، بە نسبەت پێغەمبەرانەوە، ئەوە دیارە، بە نسبەت قورئانەوە، هەر دیارە، بەلام غەیری ئەو سێیانە: غەیری فریشتەکانو پێغەمبەرانو قورئان، ئایا فلان کەس شەفاعەت دەکا، یان ناکات؟ بەس دەتوانی بڵێی: گومانی چاكو ئومێدی خێرم پێیەتی، ئەویش بە مەرجێك کە حاڵو بارودۆخەکەی وابێو، پابەند بێ بە شەریعەتەوەو، شارەزا بێ لە شەریعەت، وە بەبێ تەماع پێش خەڵك بکەوێ بە ڕێی خواو پێغەمبەردا ﷺ، وە ئیسلامەتیو دینداریی لە خۆیدا بەرجەستە کردبێ، ئنجا تۆ دەڵێی: ئومێدی خێرمان پێیەتیو گومانی چاکی پێ دەبەین.

<u>**مەسەلەی چوارەم**</u> : کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴾.

گێڕانەوەی هەمووتان بۆ لای خوایە، تەنیا بۆ لای خوا دەگێڕدرێنەوە، بەڵێنی خوایەو هەقەو ڕاستەو چەسپاوە، خوا ئەو کەسەیە کە دروستکراوەکانی دەستپێکردن.

لە زمانی عەرەبییدا (بَدَءَ الخَلْقَ) واتە لە سەرەتاوە دروستی کرد، لە حاڵێکدا کە نەبوو، واتە: لە نەبوون هێناونیە دی، خوا دروستکراوەکانی لە نەبوون هێناوەتە دی، ﴿ ثُمَّ يُعِيدُهُ ﴾، دوای ئەوەش کە لەبەینیان دەبات، جارێکی دیکە دەیانگێڕێتەوە، واتە: ئێمەی لە نەبوون هێناوەتە دی، دوا ئەوەش کە دەمرینو لەبەین دەچین، لە قیامەتو کاتی هەڵسانەوەدا، دووبارە خوا دەمانگێڕێتەوەو زیندوومان دەکاتەوە.

ئنجا ئایا بۆچی خوا ﷻ ئەوەی کردوە؟ دەفەرموێ: ﴿ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ ﴾، بۆ ئەوەی کە پاداشتی ئەوانەی بڕوایان هێناوەو کردەوە باشەکانیان ئەنجامداون، بە دادگەرانە بداتەوە.

با سەرنجێکی ئەو چەند وشەیە بدەین :

١ـ دەفەرموێ: ﴿ إِلَيۡهِ مَرۡجِعُكُمۡ جَمِيعٗا ﴾، لە زمانی عەرەبیدا هەر کاتێك (الجار والمجرور) پێشکەوتن، ئەوە کورت هەڵهێنان دەگەیەنێ، ﴿ إِلَيۡهِ مَرۡجِعُكُمۡ ﴾، گێڕانەوەکەتان تەنیا بۆ لای ئەوە، واتە: تەنیا بۆ لای خوا دەچنەوە، بۆ لای خوا دەگێڕدرێنەوە.

٢ـ دوایی دەفەرموێ: ﴿ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقًّاۚ ﴾، ئەوە بەڵێنی خوایەو ڕاستەو چەسپاوە، واتە: هیچ گومانتان تێیدا نەبێ، وشەی (حق) واتە: چەسپاوو پێکەڵپێك لەگەڵ واقیعدا.

دەفەرموێ : ﴿ إِنَّهُۥ يَبۡدَؤُاْ ٱلۡخَلۡقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ﴾، خوا ئەو کەسەیە کە دروستکراوەکانی دەست پێکردوەو، دەیانهێنێتە دی لە نەبوون، ﴿ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ﴾، دواییش دوای ئەوەی کە دەفەوتێن‌و لەبەین دەچن، هەر کاتێك بە پێویستی زانی، لە کاتی خۆیدا دووبارە دەیانگێڕێتەوە بۆ بوون (يُعيدُهُ بعدَ إفنائهِ إياهُ)، واتە: دەیگێڕێتەوە دوای ئەوەی کە لە بەینی بردوە.

٤ـ ﴿ لِيَجۡزِيَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ بِٱلۡقِسۡطِۚ ﴾، بۆ ئەوەی پاداشتی ئەوانە بداتەوە کە ئیمانیان هێناوە (بە هەموو ئەو شتانەی کە پێویستە ئیمانیان پێبهێنرێ) وە کردەوە باشەکانیان ئەنجام داون، بە دادگەریی ﴿ بِٱلۡقِسۡطِۚ ﴾، زانایان سێ واتایان بۆ ئەو وشەیە لێکداوەتەوە:

١) هەندێك دەڵێن: ﴿ بِٱلۡقِسۡطِۚ ﴾، یانی (بالعدل) واتە: بە شێوەیەك کە ستەمیان لێ ناکرێ‌و تەواو مافی خۆیان پێ دەدرێ.

٢) واتایەکی دیکەی ﴿ بِٱلۡقِسۡطِۚ ﴾، یانی: بە هۆی ئەو دادگەرییەی کە لەسەری بوون، کە بریتیە لە ڕێبازو بەرنامەی دادگەرانەی خوا.

٣) هەندێك گوتوویانە: ﴿ بِٱلۡقِسۡطِ ﴾، واتە: خوا ﷻ بە شێوەی دادگەرانە، وەك هەقی خۆیان دەیانداتەوە، بەڵام دوایی بە شێوەی بەخشەرانە، بۆشیان زیاد دەكات، وەك هەر لە ئایەتی (٢٦)ی سوورەتی (یونس)دا دوایی دەیگەیەنێ دەفەرمووێ: ﴿ لِّلَّذِينَ أَحۡسَنُواْ ٱلۡحُسۡنَىٰ وَزِيَادَةٞۖ ﴾، واتە: ئەوانەی چاكەیان كردوە، پاداشتی هەرە چاكیان هەیەو، زێدەیشی دەخرێتە سەر.

پاشان دەفەرمووێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَهُمۡ شَرَابٞ مِّنۡ حَمِيمٖ وَعَذَابٌ أَلِيمُۢ بِمَا كَانُواْ يَكۡفُرُونَ ﴾، وە ئەوانەی بێبڕوا بوون، خواردنەوەیەك و شلەمەنییەكی زۆر داغ و كوڵاویان بۆ هەیە، ﴿ وَعَذَابٌ أَلِيمُۢ بِمَا كَانُواْ يَكۡفُرُونَ ﴾، وە سزایەكی بەئێش، بە هۆی ئەوەوە كە بێبڕوا بوون.

شایانی باسە: لێرەدا ئەم تەعبیرە قورئانییە، وا دەگەیەنێ كە خوا بوونەوەری دروستكردوەو هێناوەتە دی بەتایبەت بۆ ئەوەی پاداشتی بڕوادارانی چاكەكار بداتەوە، بەڵام لە لا ڕا، وەك شتێكی لاوەكییش، ئەوانەی كە بێبڕوان سزا، دەدات، بە چی؟ بەوە كە خواردنەوەیەكی گەرمو داغیان دەدرێتێ و، سزایەكی بەئێشیشیان بۆ هەیە، بەهۆی بێبڕواییانەوە.

واتە: خوا ﷻ ئەم بوونەی بۆیە هەڵنەخستبوو، خەڵك سزا بدات، بەڵام ئەوانەی كە بێبڕوا بوون و، لە ڕێی خوا لایان دابوو، دەبوو هەر سزا بدرێن، ئەگەرنا هەر لە ئەسڵدا خوای پەروەردگار ئەم بوونەی بۆیە هێناوەتە دی، تاكو پاداشتی بڕواداران بداتەوە، بۆیەش وا دەڵێین: چونكە خوا ﷻ دوای ئەوەی باس دەكات دەفەرمووێ: ﴿ لِيَجۡزِيَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، ﴿ لِيَجۡزِيَ ﴾، ئەو (ل)ە، لامی عیللەتە، واتە: ئەوە كە خوا بونەوەری دروستكردوە، پاشان خەڵك لەبەین دەبات و، دوایی زیندوویان دەكاتەوە، عیللەت و هۆكارەكەی و ئامانجەكەی ئەوەیە كە پاداشتی ئەوانە بداتەوە، كە ئیمانیان هێناوەو كردەوە باشەكان ئەنجام دەدەن، بەڵام بەنسبەت بێبڕوایانەوە نافەرمووێ: بۆ ئەوەی ئەوانیش سزا بدات، بەڵكو هەر دەفەرمووێ ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴾، ئەوانەش كە بێبڕوا بوون خواردنەوەیەكی گەرمو داغیان هەیەو سزایەكی بەئێشیان

هەیە، بە هۆی کوفرەکەیانەوە، وشەی ﴿ حَمِيمٍ ﴾، ڕاغیبی ئەصفەهانیی دەڵێ: (الماءُ الشَّديد الحرارة) واتە: ئاوێکی زۆر گەرم.

بەڵام من پێم وایە ﴿ حَمِيمٍ ﴾، هەر شلەمەنییەکی زۆر گەرمو داغە، بە پێی ئایەتەکان، چونکە لە چەند شوێنان دا خوا ﷻ باسی ئەوەی کردوە کە خواردنەوەیەك کە دەدرێ بە بێبڕوایان لە دۆزەخدا، خواردنەوەیەکی زۆر گەرمو داغە، شلەمەنییەکی زۆر گەرمو داغە، کە مەرج نیە هەر ئاو بێ، بۆ وێنە:

١/ لە سووڕەتی (محمد) ئایەتی (١٥)دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ ﴾، ئاوێکی زۆر داغو کوڵیویان درایە، ڕیخۆڵەکانی پچڕاندن، (هێندە گەرم بوو).

٢/ لە سووڕەتی (النبأ)دا دەفەرموێ: ﴿ لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا ﴿٢٤﴾ إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا ﴿٢٥﴾ ﴾، واتە: لە دۆزەخدا بێبڕوایان هیچ فێنکایەتییو هیچ خواردنەوەیەکیان نیەو تامی ناکەنو لێی ناچێژن، جگە لە شلەمەنیی داغو کوڵیوو، کێمو زوخاو.

٣/ هەروەها لە سووڕەتی (الحج)دا دەفەرموێ : ﴿ يُصَبُّ مِن فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ ﴿١٩﴾ يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ ﴿٢٠﴾ ﴾، واتە: شلەمەنییەکی زۆر داغو کوڵیو، (یاخود ئاوی زۆر داغو کوڵیو)یان بەسەر سەردا دەکرێ، هەرچی لە سکیانو نێو هەناویاندا هەیە، پێی دەتوێتەوەو قاڵ دەبێتەوەو، پێستەکانیشیان هەمووی دادەماڵێو دەتوێتەوە.

٤/ لە سووڕەتی (الصافات)دا، دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِّنْ حَمِيمٍ ﴿٦٧﴾ ﴾، واتە: دوایی شلەمەنییەکی داغو کوڵیویشیان بۆ لەگەڵ خواردنەکە دەکرێ.

٥/ لە سوورەتی (ص)دا، دەفەرمویّ: ﴿هَٰذَا فَلۡيَذُوقُوهُ حَمِيمٞ وَغَسَّاقٞ ۝٥٧﴾، واتە: ئەوە با بیچێژن ئاوی (یاخود شلەمەنیی) زۆر داغو کوڵیوو، کێمو زوخاو.

ئنجا ئایا (حمیم) لە چییەوە هاتووە؟

(سُمِّيَ الحمّامُ حَمّاماً، إمَّا لأنَهُ يُعَرِّقُ وَإمَّا لِما فِيهِ مِنَ الماءِ الحَارِّ)، واتە: حەممام بۆیە وای پیّ دەگوتریّ، یان لەبەرئەوەیە کە وا دەکات خەڵك تێیدا گەرمای بیّو ئارەقە بکاتەوە، یان لەبەر ئەوەیە کە ئاوی داغ و کوڵیوی تێدایە.

ئنجا وشەی ﴿حَمِيمٍ﴾، لە قورئاندا بە مانای دیکەش هاتوە، وەك خوا لە سوورەتی (المعارج)دا دەفەرمویّ: ﴿وَلَا يَسۡـَٔلُ حَمِيمٌ حَمِيمٗا ۝١٠﴾، واتە: هیچ خزمو نیزیکێکی ناپرسیّ.

(حمیم) یانی: کەسێك کە نیزیك بیّ، وە خاوەن عەتف بیّ، چونکە کەسی خۆمو دڵسۆزو نیزیك، دڵی گەرم دەبیّ، بۆ خزمو نیزیکی کە بەرگریی لیّ بکاتو بە خەمییەوە بیّ.

کە دەفەرمویّ: ﴿وَعَذَابٌ أَلِيمُۢ﴾، ئازارێکی بە ئێش، ئازار هەمووی هەر بەئێشە، بەڵام یانی دیارە ئەو ئازارە زۆر زۆر بەئێشە.

ئنجا ئایا بۆچی وایان لیّدەکریّ؟ دەفەرمویّ : ﴿بِمَا كَانُواْ يَكۡفُرُونَ﴾، بەهۆی ئەوەی کە بێبڕوا بوون.

<u>مەسەلەی پێنجەم</u>: خوای پەروەردگار دەفەرمویّ: ﴿هُوَ ٱلَّذِي جَعَلَ ٱلشَّمۡسَ ضِيَآءٗ وَٱلۡقَمَرَ نُورٗا وَقَدَّرَهُۥ مَنَازِلَ لِتَعۡلَمُواْ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلۡحِسَابَۚ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ ذَٰلِكَ إِلَّا بِٱلۡحَقِّۚ يُفَصِّلُ ٱلۡأٓيَٰتِ لِقَوۡمٖ يَعۡلَمُونَ ۝٥﴾.

واتە: خوا ئەو کەسەیە کە خۆری وا لێکردوە تیشکدەر بیّو، مانگی وا لیّ کردوە ڕووناك بیّو، چەندان قۆناغی بۆ ئەندازە کردوون، تاکو ژمارەی ساڵەکانو ژمێرە

بزانن، خوا ئەوەی بە هەق نەبێ دروست نەکردوە، ئایەتەکانی خۆی بۆ کەسانێك کە بزانن، ڕوون دەکاتەوە.

واتە: کەسانێك کە زاناو شارەزا بن، قەدری ئایەتەکانی خوا دەزانن‌و، لێیان تێدەگەن.

وشەی ﴿ ضِيَآءً ﴾ هەندێك لە زانایانی زمانی عەرەبی گوتوویانە: (ضياء يعني ضوء) تیشك، هەندێکیش گوتوویانە: (ضياء جمعُ ضوءٍ)، (ضياء) کۆی (ضوء)ە، واتە: تیشکەکان، دیارە ئەو دوو تەعبیرەی کە خوای پەنهانزان بۆ مانگ‌و خۆر بەکاری هێناون، هیچ گومانی تێدانیە ئەوە دەگەیەنن کە خۆر تیشکەکەی زاتییەو لە خۆیەوەیەتی، بەڵام مانگ ڕووناکییەکەی وەرگیراوە، لە هەموو قورئاندا خوای باڵادەست کە باسی خۆری کردوە، وای باسکردوە کە تیشکەکەی زاتییە، ئەوەش دیارە ئیعجازێکی عیلمییەو دەرکەوتوە، وە مانگ ڕووناکییەکەی هی خۆرەوە عەکسی دەکاتەوە، وەك دواتر باسی دەکەین.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَقَدَّرَهُۥ مَنَازِلَ ﴾ زانایان گوتوویانە: مەبەست پێی مانگە، واتە: خوای کاربەجێ چەند قۆناغێکی بۆ مانگ داناون: دوازدە قۆناغ، کە هەر قۆناغێك بە مانگێك دەبڕێ، چونکە مانگ بە ساڵێك ئنجا جارێك بە دەوری زەویدا دەخولێتەوە، هەندێکیش گوتوویانە: ﴿ وَقَدَّرَهُۥ مَنَازِلَ ﴾ واتە: بۆ مانگیش‌و بۆ خۆریش، چونکە هەردووکیان بە کۆمەڵێك مەنزڵدا دەڕۆن، دیارە لەبەرچاوی ئێمە، وەك لە سوورەتی (الإسراء) ئایەتی (١٢)دا خوای پەروەردگار لەوبارەوە دەفەرموێ ﴿ وَجَعَلْنَا ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ءَايَتَيْنِ ۖ فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ وَجَعَلْنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا۟ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ ۚ وَكُلَّ شَىْءٍ فَصَّلْنَٰهُ تَفْصِيلًا ﴿١٢﴾ ﴾، واتە: وە شەوو ڕۆژمان کردوون بە دوو نیشانە، نیشانەی شەومان کوژاندۆتەوە، خەفەمان کردوە، (وەك چۆن چرایەك یان گڵۆپی سفر، کز دەکرێ لە کاتی خەوتندا، کە مەبەست پێی مانگە، واتە: مانگمان خەفە

كردوە، شەوقەكەیمان كەم كردوە)، وە نیشانەی ڕۆژگارمان (كە خۆرە) وا لێكردوە كە بینەر بێ، واتە: بەهۆیەوە خەڵك بەرپێی خۆی ببینێ، بۆ ئەوەی دنیا ڕووناك بكاتەوە، بۆچی؟ ﴿لِّتَبْتَغُوا۟ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ﴾، تاكو لە ڕۆژێدا لە بەخششی پەروەردگارتان داوا بكەن، بە كارو كەسابەتتانو، بەرپێی خۆتان ببینن﴿وَلِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ﴾، وە تاكو بە هۆی مانگو خۆرەوە، ژمارەی ساڵەكانو، ژمێرەو، مەوعیدی كارەكان، كاتەكانیان بزانن، ﴿وَكُلَّ شَىْءٍ فَصَّلْنَٰهُ تَفْصِيلًا﴾ وە هەموو شتێكمان جوان ڕوون كردۆتەوەو شیكردۆتەوە.

لێرەش خوا ﷻ دەفەرموێ : ﴿لِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ ۚ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ ذَٰلِكَ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ۚ يُفَصِّلُ ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾، بۆ ئەوەی ژمارەی ساڵەكانو ژمێرە بزانن، خوا ئەوەی بە هەق نەبێ دروست نەكردوە، (خوا) ئایەتەكانی خۆی بۆ كەسانێك كە بزانن، ڕوون دەكاتەوە.

بەڵام كەسێك كە زانیاری نەبێو شارەزایی نەبێ، نازانێ خوا چی كردوە! بۆیە مەلای گەورەی كۆیی قسەیەكی جوانی هەیە دەڵێ:

عیلمی كیمیات گەر نەخوێندوە   بە خوا نازانی خوا چی كردوە

یان دەڵێ:

(قالَ) و (قَوَلَ) گشتی هەبایە   عیلمی تەبیعەت عیلمی خودایە

هەڵبەتە من ناڵێم: (قال و قَوَل گشتی هەبایە)، چونكە شارەزایی لە زمانی عەرەبیش دا پێویستە، بەڵام بێگومان شارەزابوون بە دروستكراوەكانی خوا، وە دۆزینەوەی یاساكانی خوا لە بوونەوەردا، لە دەوروبەردا، وا لە ئینسان دەكات، زیاتر خاوەنی ئەو بوونەوەرو دەوروبەرە بناسێ، مسوڵمانان كاتی خۆی لەپێش مرۆڤایەتییەوە بوون، مسوڵمانان خەڵكیان فێری ئەو زانستە كرد، بەڵام دوایی كە

مسوڵمانان لە قورئانو سوننەت دوور کەوتنەوەو، عادەتی لاسایی کردنەوەی کوێرانەی پێشینانیان ڕەچاو کرد، وە عەقڵی خۆیان داخست، وە چاوی خۆیان چڕ داگرت، لەسەر ئەوەی کە زانایان بۆ ڕۆژگاری خۆیان گوتوویانەو، خۆیان لە نوورو ڕۆشنایی، بەکەڵکی هەموو کاتو سەردەمێك هاتوو، کە قورئانو سوننەت، بێبەش کرد، لەوکاتەوە دواکەوتن، ئێستاش ئەوە دەبینین چۆن مسوڵمانان بۆ هەموو شتێك پێویستییان بە غەیری خۆیانەو، بەهۆی دوورکەوتنەوەیان لە ڕووناکی وەحی، وایان لێهاتوە کە لە ڕووی دنیادارییەوە لەوپەڕی بەجێمانو دواکەوتوویی دا بن.

کورتە باسێک لە بارەی خۆرو زەوی و مانگەوە

پێشدەستیی :

وشەی (سماء)، سێ سەدو دە (٣١٠) جار لە قورئاندا هاتوە، سەدو نەوەد (١٩٠) جار بە ﴿ ٱلسَّمَٰوَٰتِ ﴾، وە سەدوبیست (١٢٠) جار بە ﴿ ٱلسَّمَآءِ ﴾.

بەڵام وشەی (الأرض) چوار سەدو شەستو یەك (٤٦١) جار لە قورئاندا هاتوە.

وشەی (الشمس) سی (٣٠) جار لە قورئاندا هاتوە.

وشەی (القَمَر)یش بیستو هەشت (٢٨) جار هاتوە، (٢٧) جار بە وشەی (القَمَر)و یەك جاریش بە (أهِلَّة) کە کۆی (هِلال)ە، واتە: مانگی یەك شەوە.

هەڵبەتە ئێمە لە تەفسیری سوورەتەکانی پێشووشدا، کەمو زۆر باسی هەندێك زانیاریمان کردوە دەربارەی خۆر زەوی‌و مانگ، بەڵام بە پێویستی دەزانم کە لەم کورتە باسەدا، کۆمەڵێك زانیاریی تازە دەربارەی هەر کام لە: خۆر (الشمس)و زەوی (الأرض)و مانگ (القَمَر) بخەینە ڕوو، تاکو دوایی لە هەر شوێنێك کە باسی خۆرو زەوی‌و مانگ هاتەوە پێش، ئێرە بکەین بە شوێنێك کە بۆی بگەڕێینەوە بیکەینە مەرجیعێك.

هەروەها لە هەر شوێنێك باسی بوونەوەرو ئاسمانەکان‌و زەوی هاتەوە پێشێ، بگەڕێینەوە بۆ ئەو کورتە باسەی پێشوو، کە دەربارەی بوون (وجود)و، دروستکراوەکانی خوا، دەربارەی ئاسمانەکان‌و زەوی، خستمانە ڕوو:

(خـــۆر)

چەند زانیارییەكی خێرا دەربارەی خۆر دەخەینە ڕوو:

١/ قەبارەی خۆر: سەدو چل دوو هەزار تریلیۆن كیلۆمەتر سێجایە، (١٤٢,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) كم[٣]، وە خۆر ملیۆنێك‌و سێ سەد هەزار (١,٣٠٠,٠٠٠) جار هێندەی زەوییە.

٢/ تیرە (قُطر)ی خۆر: ملیۆنێك‌و چوار سەد هەزار كیلۆمەترە (١,٤٠٠,٠٠٠)، واتە: سەدو دە جار (١١٠) جار لە تیرەی زەوی گەورەترە.

٣/ چڕیی (كثافة)ی خۆر: (١,٤) یەك‌و لە دەیا چوار بۆ هەر سانتیمەتر دووجایە، واتە: هەر سانتیمەتر دووجایەك، كیلۆیەك‌و چوار سەد گرامی بەردەكەوێ.

٤/ كێش (وزن)ی خۆر: دوو هەزار تریلیۆن تریلیۆن، تەنە {واتە: دوو (٢) بیست‌و حەوت (٢٧) سفری لە پێشەوە بێ، دوو هەزار تریلیۆن تریلیۆن تەن (طن) قورسە، كە دەكاتە (٣٣٣,٠٠٠) هەزار جار هێندەی زەوی، ئنجا لە (٩٩٪)ی كێشی كۆمەڵەی خۆر، لەنێو خۆردایە، ئەوی دیكەشی (١٪)ی بۆ خڕۆكەكانی دەورنی.

٥/ دووریی خۆر لە زەوی، سەدو پەنجا ملیۆن (١٥٠,٠٠٠,٠٠٠) كیلۆمەتر لە زەوییەوە دوورە.

٦/ كێش كردن (جاذبیة)ی خۆر: بیست‌و هەشت (٢٨) هێندەی هی زەوییە.

٧/ گەرمیی خۆر: پازدە ملیۆن (١٥,٠٠٠,٠٠٠) پلە گەرمە لە نێویدا، لە دیوی دەرەوەی: شەش هەزار (٦٠٠٠) پلە گەرمە.

٨/ سووتەمەنی خۆر: خۆر لە هەر چرکەیەکدا شەشسەدو پەنجاو پێنج (٦٥٥) ملیۆن تەن (طن) هایدرۆجین دەگۆڕێ بۆ شەشسەدو پەنجا (٦٥٠) ملیۆن (طن) هیلیۆم، وە پێنج ملیۆن (طن) وزە بەرهەم دێنێ، کە یەك لەسەر هەزار، یان یەك لەسەر دوو هەزاری وزەی خۆرە، کە بۆ زەوی دێ، دیارە نێوکی هەر چوار گەردیلەی هایدرۆجین یەك دەگرن، وە نێوکی یەك گەردیلەی هێلیۆم پێکدێنن.

٩/ پێکهاتەی خۆر: لە (٧٦، ٨١٪)ی هایدرۆجینە، وە (١٧، ١٨٪)ی هێلیۆمە، وە توخمەکانی دیکەش لە (٠,٧٪) پێکدێنن، واتە: خۆر لە هەر چرکەیەکدا: چوار ملیۆنو شەش سەد هەزار (٤٦٠٠٠٠٠) تەن دەسووتێنێو لە کێشی کەم دەکات، لە هایدرۆجینەوە دەیگۆڕێ بۆ هێلیۆم.

١٠/ تەمەنی خۆر: بە پێی مەزەندەی زانایان دە (١٠) ملیار ساڵ زیاترە، وە دەڵێن: ئەوەندەشی تەمەن ماوەو دەگونجێ ئەگەر خوا عزّو جلّ لێی گەڕێ، خۆر (١٠) ملیار ساڵی دیکەش تەمەن دەکات، شایانی باسیشە بە بێ خۆر، زەوی دەبێتە بەستەڵەکێك، یان گۆڕێکی بەستەڵەك، کە (٣٥٠) پلە لە ژێر سفر بێ.

١١/ جووڵەکانی خۆر: خۆر چەند جووڵەیەکی هەن، چەند خولانەوەی هەن:

١ـ (٢٠) کیلۆمەتر لە چرکەیەکدا بەرەو داڵێ وەستاو دەڕوات.

٢ـ (٢٠٦) کیلۆمەتر لە چرکەیەکدا کە دەکاتە (٧٤١,٦٠٠) کیلۆمەتر لە سەعاتێکدا، بە دەوری چەقی کاکێشاندا دەخولێتەوە، کە هەر خولێکی (٢٥٠) ملیۆن ساڵی پێدەچێ.

٣ـ خولانەوەیەکی دیکەی خۆر ئەوەیە کە لەگەڵ کاکێشاندا بە خێرایی (٩٨٠) کیلۆمەتر لە چرکەیەکدا، واتە: سێ ملیۆنو پێنج سەدو بیستو هەشت هەزار (٣,٥٢٨,٠٠٠) کیلۆمەتر لە سەعاتێکدا دەبڕێ[1].

١) الأرض، د. زغلول النجّار، ص ٢٧٢ –٢٧٥.

(زەوی)

چەند زانیارییەکی خێرا دەربارەی زەوی دەخەینە ڕوو:

١/ وشەی (الأرض) (٤٦١) جار لە قورئاندا دووبارە بۆتەوە.

٢/ ڕووبەری زەوی: پێنج سەدو دە ملیۆن کیلۆمەتر دووجایە، (٥١٠,٠٠٠,٠٠٠) کم٢، سەدو چل و نۆ ملیۆن کیلۆمەتر (١٤٩,٠٠٠,٠٠٠) کم٢ وشکانییە، سێسەدو شەست و یەك ملیۆن کیلۆمەتر دووجا (٣٦١,٠٠٠,٠٠٠)ی ئاوە.

٣/ قەبارەی ئەو ئاوە: هەزارو سێسەدو شەست ملیۆن کیلۆمەتر سێجا (١,١٣٦,٠٠٠,٠٠٠ کم٣)، ساڵانە سێسەدو هەشتا هەزار کیلۆمەتر سێجا (٣٨٠٠٠٠)کم٣ ئاو لە هەوادا هەڵدەگیرێ، کە دوایی دەبێتە هەورو باران و بەفرو تەرزە، واتە: ساڵانە موعەددەلەکەی لێك نیزیکە، وەك لە شوێنەوارێکدا هاتوە (ابن عباس) گوتوویەتی: {مَا مِنْ عَامٍ بِأقَلَّ مَطَرًا مِنْ عَامٍ}{أَخْرَجَهُ الحَاكِمُ برقم: (٣٥٢٠)، وَقَالَ هَذَا حَدِيثٌ صَحِيح عَلَى شَرْط الشَّيْخَيْنِ وَلَم يخرجاه، قال الذَّهَبِيّ: صَحِيح عَلَى شَرْط البُخَارِيُّ وَمُسْلِم}، واتە: هیچ ساڵێك لە ساڵێکی دیکە بارانی کەمتر نیە، {بەڵام لە شوێنێك زۆر دەبارێ، لە شوێنێك کەم دەبارێ، ساڵێکی دیکە، پانتایی و شوێنەکان دەگۆڕێن}.

ئاوی سوێری زەریاکان، ئۆقیانووسەکان لە (٩٧٪)ی ئاوی سەر زەوی پێکدێنن، دیارە لە (٣٪)ش ئاوی شیرینە.

٤/ قەبارەی زەوی: (١٨٠,٠٠٠,٠٠٠ کم٣) سەدو هەشت ملیۆن کیلۆمەتر سێجایە، کە (٧١٪)ی ئاوەو (٢٩٪)ی وشکانیی و خاکە، بە چیاو خاك و بەستەڵەك هەموویەوە.

٥/ کێشی زەوی: (٦,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) هەزار ملیۆن ملیۆن ملیۆن (طن)ە، واتە: شەش (٢١) سفری لە پێشەوە بێ.

٦/ هێزی کێشکردن: (قوة الجاذبية)ی زەوی: یازدەو لە دەیا دوو (١١,٢) کیلۆمەترە، لە چرکەیەدا.

٧/ هێزی کێشکردنی زەوی: هەتا پەنجا هەزار (٥٠,٠٠٠) کیلۆمەتر بەرەو سەرووی دەڕوات، بەڵام وردە وردە ئەو هێزی کێشکردنە، کەم دەبێتەوە، تاکو دوایی زۆر دوور دەکەوێتەوەو دەبێتەوە بە سفر.

٨/ جووڵەکانی زەوی: زەوی بە لای کەمەوە پێنج جۆرە سووڕانەوەو جووڵەی هەن:

أ ـ جووڵەی یەکەمیان بە دەوری خۆیدا، دیارە لە ڕۆژهەڵاتەوە بۆ ڕۆژئاوا، بە خێرایی سی (٣٠) کیلۆمەتر لە خولەکێك دا، واتە: (١,٦٧٤) کیلۆمەتر لە سەعاتێکدا دەبڕێ، ئەگەر بە وردیی بیڵێین: (٢٧) کیلۆمەترو (٨٠٠) مەتر، لە خولەکێکدا دەبڕێ، وە زەوی لە ماوەی (٢٤) سەعاتدا خولانەوەی دەوری خۆی تەواو دەکات، واتە: شەوو ڕۆژێك.

ب ـ جووڵەی دووەمی زەوی بە دەوری خۆردایە، بە خێرایی سی (٣٠) کیلۆمەتر لە چرکەیەکدا، ئەگەر بە وردیی بگوترێ: (٢٩) کیلۆمەترو (٦٠٠) مەتر لە چرکەیەکدا، واتە: سووڕانەوەی زەوی بە دەوری خۆردا (٦٠) هێندەی خێرایی خولانەوەیەتی بە دەوری خۆیدا، دیارە زەوی کە بە دەوری خۆیدا دەخولێتەوە، بە شێوەیەکی ڕێك ناخولێتەوە، بەڵکو بە شێوەیەکی لار (٢٣,٥) بیستو سێ پلەو نیو لە هێڵی شاقۆڵییەوە لارە، وە کە بە دەوری خۆریشدا دەخولێتەوەی دیسان لە خولگەیەکی هێلکەییدا بە لاری (٦٦,٥) شەستو شەش پلەو نیو، وە ئەو لارییەی لە سوورگەی دەوری خۆیدا، دەبێتە هۆی کورتو درێژیی شەوو ڕۆژو، ئەو لارییەی کە لە خولگەی سووڕانەوەی بە دەوری خۆر دایە، دەبێتە هۆی پەیدا بوونی چوار وەرزەکان، خولێکی سووڕانەوەی زەوی بە دەوری خۆردا، بە (١٢) مانگ تەواو دەکات، بە (٣٦٥) ڕۆژو لە (٢٤٪)ی ڕۆژێك.

ج ـ جووڵەی سێیەمی زەوی: ئەوەیە کە لەگەڵ کۆمەڵەی خۆردا، بەرەو داڵی وەستاو، بە خێرایی بیست کیلۆمەتر لە چرکەیەکدا دەڕوات.

د ـ سووڕانەوەی چوارەمی زەوی: دیسان لەگەڵ کۆمەڵەی خۆردا بە دەوری چەقی کاکێشاندا، بەخێرایی (٢٠٦) کیلۆمەتر لە چرکەیەکدا، واتە: (٧٤١,٦٠٠) کیلۆمەتر لە سەعاتێکدا، وە خولێك واتە: خولێکی خۆر لەگەڵ خۆرو کۆمەڵەکەیدا بە دەوری چەقی کاکێشاندا، بە (٢٥٠,٠٠٠,٠٠٠) ملیۆن ساڵ تەواو دەبێ، وەك لە باسی سووڕانەوەی خۆریشدا باسمان کرد.

هـ ـ سووڕانەوەیەکی دیکەی زەوی، ئەوەیە کە لەگەڵ کەهکەشانەکەی خۆمان دا کە پێی دەگوترێ: ڕێی کاکێشان، بە خێرایی (٩٨٠) کیلۆمەتر لە چرکەیەکدا، واتە: لە سەعاتێکدا (٣,٥٢٨,٠٠٠) کیلۆمەتر دەبڕێ.

٨/ چینەکانی زەوی :

زەوی لە حەوت چین (طَبَقَة) پێکدێ :

دیارە هەرکام لەو چینانەش ناوی خۆی هەیە، بەڵام من بۆ کورتکردنەوە هەندێ لە چینەکانم خستووتە نێو یەك:

چینەکانی: ١و ٢: بەرگی بەردین (الغِلافُ الصَّخَرِي): ئەم دوو چینە لەژێر دەریاوە هەتا ماوەی (٦٥) کیلۆمەتر دەڕۆن، وە لە ژێر خاکەوە تاکو ماوەی (١٢٠) کیلۆمەتر درێژ دەبنەوە.

چینەکانی: ٣و ٤و ٥: ئەو سێ چینە بە نسبەت دەریاوە لە قووڵایی (١٢٠) کیلۆمەترەوە دەست پێ دەکەن‌و تاکو قووڵایی (٢,٨٨٥) کیلۆمەتر درێژ دەبنەوە، واتە: ئەستوورییەکەیان (٢,٧٦٥) کیلۆمەترە.

چینی ٦: کرۆکی زەوی، بەڵام کرۆکە شلەکەی کە هەمووی ئاسن‌و کانزای تواوەی زۆر زۆر گەرمە، ئەویش لە قووڵایی (٢,٨٨٥) کیلۆمەترەوە دەڕواتە خوار، تاکو ستووری (٥,١٧٠) کیلۆمەتر، وە ئەو کرۆکە شلەی زەوی لە (٣١٪)ی زەوی پێکدێنێ، کە ئەستووریی (سُمك)ەکەی، ئەندازەی (٢,٢٨٥) کیلۆمەترە.

چینی ٧: کە پێی دەگوترێ: کرۆکی ڕەقی زەوی (لُب الأرض الصَّلْب) ئەویان ئەستووریی (سُمك)ەکەی (٢,٤٢٠) کیلۆمەترە، کە لە قووڵیی: (٥,١٧٠)

کیلۆمەترەوە دەست پێ دەکات، تاکو (٦,٣٧١) کیلۆمەتر، وە ئەم کرۆکە ڕەق و پتەوەی زەوی لە (٩٠٪)ی ئاسنە، وە (٩٪)ی نیکلە، وە هەندێك ماددەی دیکەش.

٩/ هەوای دەوری زەوی: ئەو بەرگە هەوایەی کە دەوری زەوی داوە، چونکە وەك چۆن زەوی بەرگێکی ئاویی هەیە، کە ئۆقیانووسەکانن، بەرگێکی هەواییشی هەیە، ئنجا ئەو هەوایەی دەوری زەوی :

أ) ڕێژەی (٧٨٪)ی نایترۆجینە، واتە: زۆربەی هەرە زۆری، وە (٢١٪)ی ئۆکسجینە، وە (٠,٣٪)ی دووەم ئۆکسیدی کاربۆنە، وە ئەوانی دیکەش کە ڕێژەی کەمتر پێکدێنن.

ب) قورسایی بەرگە هەوا: (٦,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) شەش هەزار تریلیۆن تەنە، واتە: شەش پازدە سفری لە پێشەوە بێ، چونکە تریلیۆن بریتیە لە یەك ملیۆن ملیۆن، واتە: یەك دوازدە سفری لەپێش بێ.

ج) بە نسبەت قورسایی ئەو هەوایە، یەك (١) کیلۆگرام لەسەر یەك (١)سم[٢] سانتیمەتر دووجا لەسەر ئاستی دەریا قورسایی هەیە. وە هەتا بیست (٢٠) کیلۆمەتر بەرزیی، کە بەرز دەبێتەوە لە ئاستی دەریاوە، (٦٦٪)ی کێشی بەرگە هەوایەکە پێکدێنێ. وە هەتا بەرزتر دەبێتەوە، بەرگە هەوایەکە کێشی کەمتر دەبێتەوە.

(مـــانـگ)

چەند زانیارییەك دەربارەی مانگ:

١/ مانگ (٢٧) جار لە قورئـاندا بە نـاوی (القمر) هـاتوە، واتە: مانـگ، وە جـارێكیش وشەی (أهـلـة) كە كۆی (هـلال)ە، (هلال) واتە: مانگی یەك شـەوە، كە بە قەد دەمە داسـێكە ئەویش جارێك هـاتوەو هـەمووی دەكاتـە (٢٨) جـار، وە ئـەو (٢٨) جـارە، جێی سـەرنج ئەوەیە كە ژمارەی ئەو ڕۆژانەیە كە مانگیان تێدا دەبینـرێ، چونكە مانگ واتـە: (القمر) لە مانـگ (شَهْر)ێكدا (٢٨) جار دەردەكـەوێ، دوو شـەوەكەی دیكە دەكەوێتە حاڵـەتی (مَحاق)ەوە واتە: ون بوون.

٢/ جووڵەی مـانگ: مـانگ (٣,٦٧٥) كیلۆمەتر لە سـەعـاتێكدا دەبڕێ، لە سووڕانەوە بـە دەوری زەویـدا، وە بـە (٢٩) شـــەو جارێـك بـە دەوری زەویـدا دەخولێتـەوە، وە ئەگـەر بـە وردیـی تەعبیـری لــێ بكـــەین: بـە (٢٩) ڕۆژو (١٢) ســـەعاتو (٤٤) دەقیقـە، ئنجـا بـە خێرایـی یــەك كیلـۆمەتر لـە چركەیەكـدا، ئەمـە بـە دەوری زەویـدا.

٣/ دووریـی مانگ لە زەوییـەوە (٣٨٣,٩٤٢) كیلۆمەترە، وەك موعــەددەل.

٤/ كێشـی مـانگ : (٧٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) حـەوت نـۆزدە سفری لـە پێشـەوە بـێ، كە دەكاتە حەفتـا ملیار ملیار تـەن، ئەوەندە كێشـەكەیـەتی، كـە دەكـاتە لـە (١٢٪)ی كـێشی زەوی.

٥/ قەبـارەی مـانگ: بیسـتو دوو تریلیـۆن (٢٢٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) كم٣ كـیلۆمەتـر سێجایـە، واتە: (٢٢) دوازدە سفری لە پێشەوە بـێ، واتـە: یـەك لەســەر پەنجـای قەبـارەی زەوییـە.

٦/ تیـرەی مـانگ : (٣,٤٧٤) كـیلـۆمەترە، واتە: یەك لەسـەر چـواری تـیـرەی زەوی.

٧/ ڕووبەرو پانتایی (مساحة)ی مانگ: سی‌و هەشت (٣٨) ملیۆن کیلۆمەتر دووجایە، واتە: لە سەدا حەوت‌و لە سەدا چل‌و پێنج (٧،٤٥٪)ی زەوی.

٨/ هێزی کێشکردنی مانگ: بە قەدەر یەك لەسەر شەش (١/٦)ی هی زەوییە، واتە: ئەگەر شتێك لەسەر زەوی شەش کیلۆ بێ، لەسەر مانگ یەك کیلۆیە، هەر بۆیە ئەوانەی کە دەچنە سەر مانگ، ئەگەر بەرگی قورسیان لەبەر نەبێ، کە باز دەدەن، زۆر بەرز دەبنەوە، چونکە مانگ هێزی کێشکردنی کەمە.

٩/ پلەی گەرمیی مانگ: ئەو ڕووەی کە ڕووی لە خۆرە، سەدو دە (١١٠) پلە بە ڕۆژ گەرمە، وە لە شەودا کە پشتی لە خۆر دەبێ، سەدو بیست (١٢٠) پلەی ژێر سفر ساردە.

١٠/ چڕیی بەرگە هەوای دەوری مانگ، کە جۆرێك لە هەوای لێیە، چڕییەکەی (١/١٠٠٠) یەك لەسەر هەزاری چڕیی بەرگە هەوای زەوییە، هەر بۆیە هەر شتێك بەرەو مانگ بێ لە وردە بەردو، وردە ئەستێرەو، وردە خڕۆکەو نیازیك‌و ئەوانە، هیچی ناگێڕدرێتەوە، بۆیەش بەردەوام سەر مانگ بەرد باران دەکرێ، وە چاڵی وای تێدایە چەندان کیلۆمەتر قووڵە، وە چاڵی وای لێیە کە زارەکەی پێنج کیلۆمەتر فراوانە، ئەگەر ئینسان سەرنجی مانگ بدات ئەوە دەبینێ.

بەڵێ مانگ وەك زەوی نیە، وەك ئەو بەرگە هەوایەی دەوری زەوی، هەرچی دێ، دەکەوێتە نێو مەجالی بەرگە هەوایەکەوە، دەسووتێ‌و دەبێتە خۆڵەمێش، بۆیە ژیان لەسەر زەوی هەیە، بەڵام لەسەر مانگ نیە.

١١/ گڵ (خۆڵ)ی سەر مانگ، یاخود ئەوەی لەسەر مانگە، ئنجا مەوادی کلسییە، هەرچی هەیە، تەمەنەکەی چوار ملیارو شەش سەد ملیۆن (٤،٦٠٠،٠٠٠،٠٠٠) ساڵە، بە پێی مەزەندەی زانایان.

١٢/ وە شەوو ڕۆژی مانگ (١٤،٥) چواردە شەوو ڕۆژو نیوی زەوییە، یانی: شەوێك لەسەر مانگ، بە قەدەر چواردە شەوو نیوو، ڕۆژێك لەسەر مانگ، بەقەدەر چواردە ڕۆژو نیوی زەوییە.

١٣/ جـوولەی مـانگ لـە ڕۆژئـاواوە بـۆ ڕۆژهـەڵاتە، وە هـەموو ڕۆژێـك (٤٠ تـا ٥٠) خولـەك دوا دەكـەوێ، هەر ئەو هۆكارەشە كە مـانگی مانگـیی (قمـري) لـە مـانگی خـۆریی، سـاڵانە دەوری دە (١٠) ڕۆژ دوادەكـەوێو ئـەو كاتـانەی كـە خواپەرستییەكانیـان تێـدا ئەنجـام دەدرێـن، وەك حـەجو ڕۆژووی مـانگی ڕەمـەزان، حیكمـەتی دانرانیـان بـە مـانگی مـانگیی، ئەوەیـە كـە لـە هـەموو كـەش (فصل)ەكـانی سـاڵـدا بسـووڕێنو، سـەرەنجام مرۆڤـ لـە هـەموو كـاتە جـۆراو جۆرەكـان داو، لە هەر چـوار كەشـەكانی ساڵدا: زسـتـان، بەهـار، هـاوین، پاییـز، خوا پەرستییەكان ئەنجـام بـدات، چونكـە هـەر بـە سـیو شـەش (٣٦) جارێـك مانگـی مانگـیی (قمـري) ڕەمـەزانو كـاتی حـەجو سـەرجەم مانگـە مانگییەكـان (الشـهور القمـرية) لە ساڵ دا سووڕێك دەكـەن.

١٤/ مـانگ بـە چـوارادە شـەوو ڕۆژو نیـو جارێـك بـە دەوری خۆیـدا دەخولێتـەوە، هـەروەهـا مانگ خولانەوەشـی هەیە بە دەوری زەوییدا، ـ لە ماوەی یەك مانگ دا ـ وە خولانـەوەی هەیە لەگەڵ زەوییـدا بە دەوری خۆردا، ـ لە ماوەی یـەك سـاڵ دا ـ ، وە لەگـەڵ خۆردا بەرەو چـەقی كـاكێشـان، ـ بە (٢٥٠) ملیۆن سـاڵ ـ ، وە لەگـەڵ كەهكەشـانـدا، وە هەموو ئەو جووڵانەی كە زەوییو خۆر هـەیـانن، دیـارە مانگـیش هەییتـی، چونكـە مانگ بە دەوری زەوییـەوەیـەو زەویـی بۆ هەر شـوێنێـك بچـێ، مـانگیش لەگەڵ خۆی دا دەبات، هەروەك چۆن خۆر بۆ هەر شوێنێك بچێ، زەوییش لەگـەڵ خـۆی دا دەبـات، وە هەشـت (٨) خڕۆكـەكەی دیكـەش كـە بـە هـەموویان كۆمەڵەی خۆر پێكدێنـن، لەگەڵ خۆی دا دەبات.

١٥/ هێـزی كێشـكردنی مـانگ، زانـایان وایـان مەزەنـدە كـردوە، كـە بـە قـەدەر كێبڵێكی پۆڵایـی كـە تیـرەكەی پەنجـا (٥٠) كیلـۆمەتر بـێ، هێزی كێشكردنی مـانگ بۆ زەوی هێنـدە بە قووەتـە، كە كێبڵـی وا هەر نیـە، بەڵـكو چیـای واش كە ئەستوورییەكـەی هێنـدە بـێ، ڕەنگـە لەسـەر زەوی زۆر نەبـێ.

١٦/ ئەگەر ڕاكێشـانی مانـگ نەبووایـە بۆ زەوی، هەروەهـا زەوی بـۆ مـانگ، ئـەوە زەوی بە چـوار سـەعات جـارێك بە دەوری خۆیدا دەخولایەوە، یـانی: مـانگ زەوی كێش دەكـات، هـەروەك زەویش مانگ كێش دەكـات، ئەوەش دەبێتـە هۆی ئـەوە

كە سووڕانەوەی زەوی بە دەوری خۆیدا سست بێ، ئنجا ئەگەر مانگ نەبووایە، زەوی هەر چوار سەعات جارێك بە دەوری خۆیدا دەخولایەوە، واتە: شەو دەبوو بە دوو سەعاتو ڕۆژیش دەبوو بە دوو سەعات، كە دیارە ئینسان فریای هیچ نەدەكەوت، نە خەو، نە كارو كاسبیی.

١٧/ وە ئەگەر مانگ نیو هێندەی ئێستای دوور بووایە، لە زەویی، كە وەك گوتمان مانگ (٣٨٣،٩٤٢) كیلۆمەتر لە زەوییەوە دوورە، ئەگەر مانگ نیوەی ئەوە دوور بووایە، هەڵكشانو داكشان (مَد و جَزر)ی دەریاكان، شەستو چوار (٦٤) هێندە دەبوو، ئێستا چەندە! ئێستا (٢٠) مەتر ئاستی ئاو هەڵدەكشێ بەهۆی ڕاكێشانی مانگەوە بۆ دەریاكان، ئەو كاتە (٦٤) هێندە، واتە: (٦٤) جارانی (٢٠) مەترت كردبایە، دەبوو بە (١٢٠٠) مەتر، كیلۆمەترێكو دووسەد مەتر دەریاكان، لە ئاستی خۆیان بەرز دەبوونەوە، بە هۆی هێزی كێشكردنی مانگەوە، لە هەر شەوو ڕۆژێكدا، دیارە لە حاڵێكی واشدا هەموو ئەو وڵاتانەی كە لە دەوری دەریاكانن، تێكڕا نقوم دەبوون، كیلۆمەترێكو دووسەد مەتر بە قەد چیایەكی زۆر بەرزە.

مەسەلەی شەشەم: دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿٦﴾ ﴾، بێگومان لە جیاوازیی شەوو ڕۆژاندا، یاخود لە جێگۆڕەكەیاندا، (اختلاف) هەم بە مانای جیاوازیی دێ، واتە: لێك جیان، هەم بە مانای جێگۆڕكەشیان دێ، وەك لە سوورەتی (الفرقان)دا خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً ...﴿٦٢﴾ ﴾، واتە: وە خوا ئەو كەسەیە كە شەوو ڕۆژی كردوون بە جێنشینی یەكدی، یانی: بە دوای یەكدا دێن.

ئنجا خوا دەفەرموێ: لە جێگۆڕەكەی شەوو ڕۆژاندا، یاخود لە جیاوازییاندا، وە لەوەی كە خوا لە ئاسمانەكانو زەویدا خوڵقاندوویەتی، نیشانە هەن، بۆ كەسانێك پارێز بكەن.

ئینسان ئەگەر ئەهلی تەقوا بێ، بە چاوی عەقڵو دڵ شتەكان دەبینێ، وە كاتێك دیاردەو دیمەنە سەرنج ڕاكێشەكانی بوونەوەرو دەوروبەر دەبینێ، وەك نیشانەكانی خوا سەرنجیان دەدات، نەك وەك سروشتێكی كەڕو لاڵو بێ خاوەنو بێ نهێنیی، كە نەزانێ كێ دروستی كردوە؟ كێ بەڕێوەی دەبات؟ بۆ كوێ دەچێ؟ چۆن هاتوە؟

لە ئایەتی پێشێ دا دەفەرموێ: (لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْلَمُون)، بۆ كەسانێك كە بزانن، ئینسان ئەگەر زانیاریی نەبێ، بەو وردەكارییانە نازانێو، هەر وا دەزانێ كە بوونەوەر شتێكی زۆر سادەیە، وە كاتی خۆی بە پێی گەردوون ناسیی (بەتلیمۆس) و (ئیقلیدس) گوتوویانە: زەوی وەك سینییەك وایە لەسەر ئاو، ئاسمانیش گومبەزێكی شینە گلۆپی تێ چەقێنراونو بەسەر زەویدا دراوە! هەر ئەوەندەیان لێ زانیوە، بەڵام قورئان بە جۆرێكی دیكە باسی بوونەوەری كردوە، بۆ وێنە: لە سووڕەتی (الواقعة)دا دەفەرموێ: ﴿ فَلَآ أُقْسِمُ بِمَوَٰقِعِ ٱلنُّجُومِ ۝٧٥ وَإِنَّهُۥ لَقَسَمٌ لَّوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ ۝٧٦ ﴾، واتە: نەخێر (وەك ئێوە دەڵێن وا نیە، ئەی كافرەكان !) سوێند دەخۆم بە جێگاو ڕێگا (شوێنی خولانەوەو سووڕانەوەو جووڵە)ی ئەستێرەكان، وە بێگومان ئەگەر ئێوە بزانن ئەمە سوێندێكی مەزنە، یانی: دوای ئەوەی كە زانیارییت دەبێ لەبارەی دروستكراوەكانی خواوە، ئنجا لە گەورەیی سوێندەكانی خوا حاڵی دەبی، ئنجا خوا دەفەرموێ: لە جێگۆڕكەی شەوو ڕۆژو جیاوازییاندا، وە لەوەدا كە خوا دروستی كردوە لە ئاسمانەكانو زەوییدا، نیشانە هەن بۆ كەسانێك، بۆ كۆمەڵێك كە پارێز بكەن، ئینسان ئەگەر تەقوای هەبوو، چاوی عەقڵو دڵی ڕوونتر دەبێتەوە، دیوی پەنهانی شتەكانیش دەبینێ، نەك هەر ڕواڵەتەكەیان ببینێ، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ يَعْلَمُونَ ظَٰهِرًا مِّنَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ ٱلْءَاخِرَةِ هُمْ غَٰفِلُونَ ۝٧ ﴾الروم، واتە: ڕواڵەتێك لە ژیانی دنیا دەزانن، بەڵام ئەوان لە دواڕۆژ بێئاگان.

هـەروەها هەر لە سـوورەتی (یونس)دا ـ کە دوایی دەیگەینێ ـ لە ئایـەتی (٦٧)دا خـوا دەفـەرموێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيۡلَ لِتَسۡكُنُواْ فِيهِ وَٱلنَّهَارَ مُبۡصِرًاۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَأَيَٰتٍ لِّقَوۡمٍ يَسۡمَعُونَ ﴿٦٧﴾ ﴾، کـە وەك پێشـتـر گوتمـان: یەکێك لە واتـایەکـانی (إختلاف) بریتیـە لـە : (جیاوازیـی) شـەو تـاریکـە، ڕۆژ ڕووناکـە، خـوا دەفـەرموێ: خـوا ئـەو کەسـەیە کە شـەوگـاری بـۆ گێـڕاون بـە مایـەی تێـدا پشـوودان، ڕۆژگـاریشی بۆ گێڕاون بە مایەی بینین، لە ئـائـەوەدا نیشـانە هـەن بۆ کەسـانێك ببیستن.

شـەوگار پشووی تێدا دەدەن، خـوای کـارزان تـاریکـی کردوە، بۆ ئەوەی ئیسـڕاحەتی تێدا بکەن، خەڵکی وا بەتەماع هەیە، ئەگەر هەموو دەمێ شەویش وەك ڕۆژێ ڕووناك بووایـە، خۆی دەپساند، هەر خەریکی کارو کەسابەتو خۆ ماندوو بوون کردن دەبوو، بەڵام خوای پەروەردگار بە ئیجباریی پشـوویان پێ دەدات، شـەو تـاریك دادێنـێ، بـۆ ئەوەی خەڵك پشوو بدات، ڕۆژیش ڕووناکە تـاکو کەسابەتو جموجۆڵی تێدا بکـەن.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾، هەرچی خـوا لـە ئاسـمانەکانو زەویـدا دروسـتی کـردوە، ئـەوە هـەموو شـتێك دەگرێتـەوە وردو درشـت، ﴿ لَأَيَٰتٍ لِّقَوۡمٍ يَتَّقُونَ ﴾، (آيَـاتٍ) یـانی: (عَلاَمَـاتٍ) واتـە: نیشـانەن، ئەوانـە هەموویان بۆ ئەو کەسـانەی پارێز لـە خـوای پـەروەردگار بکـەن، پەیوەنـدیی بەندایەتییـان لەگەڵ خوادا بەهێـز بێ، ئەوانە نهێنیی دروسـتکراوەکان دەزانن، ئەوانە حیکمەتی دروسـتکراوەکان دەزانن، ئەوانە دیوی پەنهانی دروسـتکراوەکان دەبینن، وە کاتێك سـەرنجی ئەو دیمەنە سروشـتییانە دەدەن، وەك نیشـانەکانی خـوا دەیـانبینـن، وەك یەکێـك لـە شـاعیرەکـان دەڵـێ:

وَفِي كُلِّ شَيءٍ لَهُ آيَةٌ تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ

لە هـەر شـتێکدا نیشـانەیەك هەیە بۆ خوا

بەڵگـەیـە لەسـەر ئـەوە کە تـاکـەو تەنیـا

کاتی خۆشیی کە جاروبار شیعرم دەنووسی، لە شیعرێکدا گوتوومە:

سروشت ئاوێنەی تەجەللای خوایە باش سەرنجی بدە بزانە چی تیایە!
لە رێی (کر)ەوە کردگار دەناسرێ سروشت کرێکە کردگاری خوایە

مەسەلەی حەوتەم : کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يَرۡجُونَ لِقَآءَنَا وَرَضُواْ بِٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَٱطۡمَأَنُّواْ بِهَا وَٱلَّذِينَ هُمۡ عَنۡ ءَايَٰتِنَا غَٰفِلُونَ ۝٧ أُوْلَٰٓئِكَ مَأۡوَىٰهُمُ ٱلنَّارُ بِمَا كَانُواْ يَكۡسِبُونَ ۝٨﴾، لێرەدا خوا ﷻ پێناسەی بێبڕوایانمان بۆ دەکات، کورتەی مانایەکەی ئاوایە: بێگومان ئەوانەی کە بە ئومێدی دیداری ئێمە نین‌و، ژیانی دنیایان پەسند کردووەو، دڵیان پێوەی نووساوەو ئۆخژنیان پێی هاتوە، وە ئەوانەی کە لە نیشانەکانی ئێمە بێئاگان، ئەوانە جێگای حەوانەوەیان ئاگرە، بەهۆی ئەو کردەوە (خراپانە)وە کە ئەنجامیان دەدان.

پێناسەی بێبڕواییان بە چوار سیفەتیی بنەڕەتییان :

لێرەدا خوای کارزان باسی بێبڕوایان دەکات‌و بە چوار وەسف باسی کردوون:

سیفەتی یەکەم: ﴿لَا يَرۡجُونَ لِقَآءَنَا﴾، یانی: بە هیوا نین، بە ئومێد نین بگەنە دیداری ئێمە، (الرّجاءُ: طَلَبُ شَيءٍ مُتَوَقَّع) (رَجاء) بریتییە لەوە کە تۆ بەدوای شتێکدا بچی کە بگونجێ بێتە دەستت، بەڵام (أمَل) ئەوەیە کە تۆ بەدوای شتێکی وەهمییدا بڕۆی، یان شتێك کە نەگونجێ پەیدابێ، بۆیە هەمیشە (رَجاء) شتێکی پەسندە، ئنجا ئەوانە: ﴿لَا يَرۡجُونَ لِقَآءَنَا﴾، بە ئومێدی دیداری ئێمە نین، ئنجا کەسێك بە ئومێدی دیداری خوا نەبوو، دیارە خۆی ئامادە ناکات بۆ دیداری خوا، بەڵام کەسێك بزانێ دەچێتەوە دیداری خوا، بۆ خزمەت خوای پەروەردگاری خۆی ئامادە دەکات، توێشوو بۆ ئەو سەفەرە دادەنێ، هەوڵ دەدا بزانێ بە چ ڕوویێکەوە بچێتە خزمەت خوا ﷻ، بۆیە لە قورئاندا ئیمان

بە خواو، ئیمان بە ڕۆژی دوایی، زۆر پێکەوە هاتوون، چونکە کەسێك ئیمانیشی بە خوا هەبێ، بەڵام ئیمانی بە ڕۆژی دوایی‌و بە دیداری خوا نەبێ، وە پێی وا نەبێ کە خوا زیندووی دەکاتەوەو لێی دەپرسێتەوەو لێی دەپێچێتەوە، ئەوە هاندەرێکی نابێ کە خۆی ئامادە بکات بۆ دیداری خوای پەروەردگار.

هەڵبەتە هەندێك لە خواناسان، ئەوانەی کە باش خوایان ناسیوەو، خوا پەرستن‌و زۆر صاڵحن، گوتوویانە: ئەگەر خوا بەهەشتیشی دروست نەکردبایەو دۆزەخیشی دروست نەکردبایە، هەر نەدەبوو سەرپێچیی لێ کرابایە، هەر دەبوو بەندایەتیی بۆکرابایە، بۆچی؟ لەبەر ئەوەی مەقامی بەرزو مەزنی خوا، بەخشندەیی خوا، سیفەتەکانی خوا، شایستەی ئەوەن کە خوا هەموو جۆرە بەندایەتییەکی بۆ بکرێ، ئەگەر لەبەر خۆشی بەهەشتەکەی‌و لە ترسی دۆزەخەکەشی نەبێ، کە بێگومان ئەوە ڕاستە، بۆیەش خوا ﷻ لە سووڕەتی (التوبة)دا دەفەرموێ : ﴿...وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ... ﴿٧٢﴾﴾، واتە: وە ڕەزامەندییەك لە خواوە، گەورەترە، واتە: گەورەترە لە بەهەشت‌و لەوەی کە لە بەهەشت دا هەیە، وەك دوایی دەیگەینێ، کە خوا ﷻ بە ئەهلی بەهەشت دەفەرموێ: بەڵێنێکم پێداون، با بۆتان جێبەجێ بکەم، دەڵێن: خوایە! تۆ هەموو شتێکت داوە بە ئێمە، ئنجا کە: پەردە لادەدات خۆییان پێشان دەدات، کاتێك تەماشای خوای بەرزو بێ هاوەڵ دەکەن‌و بە دیداری خوا شاد دەبن، پێیان لە هەموو نیعمەتەکانی بەهەشت باشترە.

سیفەتی دووەم : ﴿وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾، وە ژیانی دنیایان پەسند کردوە، یانی هەڵیانبژاردوەو بەس (إکتفاء)یان پێ کردوەو بەهۆیەوە خواو خەڵك‌و قیامەت‌و بگرە خۆیشیان لەبیرکردوە.

سیفەتی سێیەم : ﴿وَاطْمَأَنُّوا بِهَا﴾، یانی: دڵیان پێوەی پەیوەست بووەو، ئۆخژنیان پێی هاتوەو، دڵیان پێیەوە چەسپیوە، وەك بڵێی دڵیان بە هۆی ئەو ژیانی دنیاییەوە، ئارامی گرتوە، سبحان الله خوا لە سووڕەتی (الرعد)دا دەفەرموێ:

﴿ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُم بِذِكْرِ ٱللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ ٱللَّهِ تَطْمَئِنُّ ٱلْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾ ﴾، ئەوانەی بڕوایان هێناوەو بە یادی خوا دڵیان ئارام دەگرێ، ئاگادار بن! وریابن! تەنیا دڵان بە یادی خوا ئارام دەگرن، واتە: ئارام گرتنی ڕاستەقینە، بەڵام جاری واش هەیە جۆرێك لە ئارامگرتن و ئۆخژنی وەهمییش هەیە، مرۆڤ پێی وایە ئەگەر سەروەت و سامانی زۆر هەبوو دڵخۆش دەبێ، بەڵام ئەوە لە حەقیقەتدا وەهمەو سەرابە، چونکە دوایی هەر هەست بە تینوێتیی دەکات، وەك پیرەمێردی شاعیر دەڵێ:

تەماع وەك ئاوی سوێری دەریایە   هەر دەیخۆیتەوە تەسەللات نایە

بابای وا هەیە ملیۆنێکی[1] هەیە، بەڵام پێویستی بە ملیۆنێکی دیکەش هەیە، چەندی هەبێ، پێویستی بە زیاتر هەیە، تەنیا شتێك کە دڵی ئینسان و لایەنە مەعنەوییەکەی ئینسان تێرو تەسەل دەکات، بریتیە لە پەیوەندیی بە خواوە ﷻ، وە بەندایەتیی بۆ خوا.

<u>سیفەتی چوارەم</u>: ﴿ وَٱلَّذِينَ هُمْ عَنْ ءَايَٰتِنَا غَٰفِلُونَ ﴾، وە ئەوانەی کە لە ئایەتەکان و نیشانەکانی ئێمە بێئاگان، جاری دیکەش باسمان کردوە: وشەی (آیَـة) واتە: (عَلامَـة) نیشانە، (آیـات) کۆیەکەیەتی، واتە: نیشانەکانی خوا، ئایەتەکانی خواش بە گشتی سێ جۆرن :

١/ ڕستەکانی فەرمایشتەکەی واتە : (ڕستەکانی قورئان).

وەك خوا فەرموویەتی : ﴿ الٓر تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ وَقُرْءَانٍ مُّبِينٍ ﴿١﴾ ﴾ الحجر .

---

١) واتە: ملیۆنێك دۆلار.

٢/ دیاردەو دیمەنە سروشتییەكان، خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَكَأَيِّن مِّنْ ءَايَةٍ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾ ﴾ یوسف، واتە: وە زۆر نیشانە هەن، لە ئاسمانو زەوییدا، بە لایاندا ڕەت دەبن، بەڵام پشتیان تێدەكەن، واتە: سەرنجیان نادەن، بە چاوی سەر دەیبینن، بەڵام سەرنجیان نادەن بە چاوی عەقڵو دڵ.

٣/ بەڵگەو موعجیزەكانی پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍ ...﴿١٠١﴾ ﴾الإسراء، واتە: وە بێگومان ئێمە نۆ ئایەتی ڕۆشنمان بە مووسا دابوون.

كە مەبەست پێی موعجیزەكانیەتی، وەك: گۆچانەكەیو دەستی، وە ئەو حەوتەی دیكە كە لە سوورەتی ئەعرافدا باسكراون.

ئنجا خوا دەفەرموێ: ئەوانەی بەو شێوەیە ئەو چوار سیفەتەیان هەن، ﴿ أُو۟لَٰٓئِكَ مَأْوَىٰهُمُ ٱلنَّارُ بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾ ﴾یونس، ئەوانە جێگای حەوانەوە (مأوى)یان ئاگرە، (مأوى) ئەو شوێنەیە كە دەبێ تێیدا بحەوێیەوە، ئەو شوێنەی كە دەبێ لێ بپارێزرێی، ئەو شوێنەی كە تۆ دەبێ تێیدا پشوو بدەی، جا ئەگەر ئاگری دۆزەخ، شوێنێك بێ بێبڕوایەكان تێیدا پشوو بدەن، مانای وایە ماڵ وێرانن، چونكە نێو ئاگر بە حەقیقەت شوێنی پشوودانو شوێنی حەوانەوەو شوێنی ئیسراحەت تێدا كردنو شوێنی پارێزران نیە.

دوایی دەفەرموێ: ﴿ بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴾، بە هۆی ئەوەوە كە دەیانكرد، خوا ستەمیان لێ ناكات، بەڵكو بە هۆی كردەوەكانیانەوەو، بە هۆی ئەو جۆرە ئیعتیقادو بۆچوونە غەڵەتەیان، وە ئەو ئاكارو سیفەتە خراپانەیانو، ئەو كردەوەو ڕەفتارە ناشەرعییو دزێوانەیانەوە، بەو مەرەدە چوونو تووشی ئەو چارەنووسە تاڵە بوون، ئەگەرنا خوای دادگەر ستەمی لێ نەكردوون.

مەسەلەی هەشتەمو كۆتایی: ئنجا خوا ﷻ پێناسەی بڕواداران دەكات، دەفەرموێ:

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ يَهۡدِيهِمۡ رَبُّهُم بِإِيمَٰنِهِمۡۖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهِمُ ٱلۡأَنۡهَٰرُ فِي جَنَّٰتِ ٱلنَّعِيمِ ۝٩ دَعۡوَىٰهُمۡ فِيهَا سُبۡحَٰنَكَ ٱللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمۡ فِيهَا سَلَٰمٞۚ وَءَاخِرُ دَعۡوَىٰهُمۡ أَنِ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ۝١٠ ﴾.

ماناكەی بە كورتی ئاوایە: بێگومان ئەوانەی بڕوایان هێناوەو، كردەوە چاكەكانیان ئەنجام داون، پەروەردگاریان بە هۆی ئیمانەكەیانەوە دەیانخاتە سەر ڕێی ڕاست، ئەوانە لە دواڕۆژدا لە بەهەشتەكانی خوادا دەبن، كە ڕووبارگەل بە ژێریاندا (واتە: بە ژێر كۆشكەكانیاندا) دەڕۆن، لە نێو چەند باغو بێستانێكی پڕ نازو نیعمەت دان، لەوێدا پاڕانەوەیان بریتیە لە (سُبۡحَٰنَكَ ٱللَّهُمَّ) پاكیی‌و دووریی بۆ تۆ ئەی خوایە! لە هەر كەم‌و كوڕییەك (وَتَحِيَّتُهُمۡ فِيهَا سَلَٰمٞ) وە سڵاو كردنیان لە نێو خۆیاندا، (وە لەگەڵ فریشتەكان دا) بریتیە لە سەلام، (وَءَاخِرُ دَعۡوَىٰهُمۡ أَنِ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ)، وە دوایین پاڕانەوەیان بریتیە لە ستایش بۆ خوای پەروەردگاری جیهانییان.

كە دەفەرموێ :﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، بێگومان ئەوانەی كە بڕوایان هێناوە، بڕوایان بە چی هێناوە؟ بڕوایان بە هەموو ئەو شتانە هێناوە، كە پێویستە ئیمانیان پێ بهێنرێ، واتە: بڕوایان هێناوە بە خوا ﷻ، بە فریشتەكانی، بە كتێبەكانی، بە ڕۆژی دوایی، وە بە پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام)، وە بە هەرچی كە پێغەمبەران هەواڵیان پێداوە لە خواوە.

﴿وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ﴾، وە كردەوە باشەكانیان ئەنجام داون، واتە: تێكڕای ئەو كردەوانەی كە بە پێوەری خوا بە باش لە قەڵەم دەدرێ، هەوڵیان داوە هەمووی جێبەجێ بكەن.

ئا ئەوانە خوا ﷻ چییان بۆ دەكات :

یەك / ﴿ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُم بِإِيمَانِهِمْ ﴾، پەروەردگاریان بەهۆی ئیمانەکەیانەوە هیدایەتیان دەدات، لێرەدا ئەوان بێگومان ڕێنمایی خوایان وەرگرتوە، بۆیە ئیمانیان هێناوە، کەواتە: ئەم وشەی: (یهدیهم) مانای دووەمی هیدایەت دەگرێتەوە، یانی: خوا دەیانخاتە سەر ڕێی ڕاست، بەهۆی ئیمانەکەیانەوە، واتە: لە هەموو هەڵسوکەوتەکانیاندا لەسەر ڕێی ڕاستن، چونکە ئینسان یەکجار پێویستی بەوە هەیە ڕێی خوا بدۆزێتەوە، کە ئەوە هیدایەتە، بەڵام دوایی بەردەوام پێویستی بە هیدایەتی خوا هەیە، بۆ ئەوەی لە هەموو کارو کردەوەکانی دا:

أ / لە هەموو نیەتو مەبەستەکانی.

ب/ لە هەموو قسەو تەعبیرەکانی دا.

ج/ لە هەموو هەڵسووکەوتەکانی دا، ئەندامەکانی پێویستی بەوە هەیە، کە بە پێی شەرع ڕەفتار بکات، وەك لە سوورەتی (محمد)دا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ ﴿١٧﴾ ﴾، واتە: ئەوانەی هیدایەتی خوایان وەرگرتوە، (واتە: یەکەمجار کەوتوونە سەر ڕێی ڕاست) خوا بەردەوام هیدایەتو خستنە سەر ڕێی ڕاستیان بۆ زیاد دەکات، وە تەقواشیان پێ دەبەخشێ.

ئەوانە سەرەنجامیان چۆنە؟

دوو / ﴿ تَجْرِي مِن تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ ﴾، ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن، واتە: ڕووبار بە ژێر کۆشكو تەلارەکانیاندا دەڕۆن.

ئنجا ئایا لە بەهەشت دا چی دەڵێن ؟:

سێ / ﴿ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴾، لە نێو باغو بێستانو گوڵزارێکی پڕ نیعمەتدا.

١) ﴿ دَعْوَىٰهُمْ فِيهَا سُبْحَٰنَكَ ٱللَّهُمَّ ﴾، (دعـوى) واتــه: (دُعـاء) پاڕانـــەوە، پاڕانەوەیان چییە؟ بریتیـە لـە: ئەی خوایـە! پاكیی‌و، دووریـی بۆ تۆ لە هـەر كەم‌و كوڕیی‌و هـەڵـەو پەڵـەیـەك.

٢) ﴿ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَٰمٌ ﴾ وە سـڵاو كردنیـان لەوێـدا، بریتیـە لـە سـەلام (سَلام) یـانی: چی؟

(السَّلاَمُ: التَبَـرِّي مِنَ الآفَاتِ والعُيُوب)، واتە: سـەلام بریتیە لە بێ بەڵایـی‌و بێ گرفـت‌و كـەم‌و كوڕیی‌و سـەلامەت بـوون لـە نـاخۆشـیی‌و دەردەسـەریی‌و عەیـب‌و عـارەكان، كە بێگومـان بەهەشـت بەو شـێوەیـەیە.

كـەواتە: هـەر ئەوە شێوەی سڵاوكردنیانە لە یەكدی، وشەی سـەلام بەكاردێنن، خوای پەروەردگـار هـەم لـە سـوورەتی (مریـم) ئایـەتی (٦٢)، هـەم لـە سـوورەتی (الواقعة) ئایەتی (٢٥)دا یـەك تەعبیـر دەفەرمـوێ : ﴿ لَّا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَٰمًا ۖ وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴾، واتە: قسەی پـووچ، قسەیەك كە خەڵك گوناهبـار بكـات، تێیدا نابیسـتن، هیچ نابیسـتن جگە لە سـەلام، سـەلام، هـەر ئەوە دەبیسـتن لە بەهەشـتدا، واتــە: قسـەی خراپ‌و پووچ‌و بێ‌مانـای تێـدا نیـە.

٣) ﴿ وَءَاخِرُ دَعْوَىٰهُمْ أَنِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾، وە دوایـــــــین پاڕانـەوەشـیان ئەوەیـە كە سـتـایش بـۆ خـوای پەروەردگــاری جیهـانییەكـان، (واتـە: سـتـایشی خـوا دەكـەن).

كەواتــە: لەگـەڵ خـوای پەروەردگــاردا هـەر بـە پـاك گرتن‌و سـتــایش كـردن شێوەی تەعبیـرو قسـەیـانە، وە لەگـەڵ خەڵكدا تـەنیـا سـەلام كردن قسـەیانە.

كۆتـایـی ئەم دەرسە بەم فەرمایشـتەی پێغـەمبـەر ﷺ دێنـیـن: {إِنَّ أَهْلَ الجَنَّةِ يَـأْكُلُونَ فِيهَـا وَيَشـرَبُونَ، وَلاَيَتْفِلُـونَ، ولاَيبُولُـونَ، ولاَيَتَغَوَّطُـونَ، ولاَ يَمْتَخِطُـونَ، قَالُوا: فَمَا بَـالُ الطَّعَامِ والشَّرَابِ؟! قَالَ: جُشَـاءٌ وَرَشْـحٌ كَرَشْـحِ الـمِسـكِ، يُلْهَمُونَ التَسْبِيحِ والتَحمِيدِ، كَمَا تُلْهَمُونَ النَّفسَ} {رَوَاهُ مُسْلِم برقم: (٧٠٨١)}.

واتــە: خەڵکـی بەهەشـت دەخـۆن و دەخۆنــەوە، بـەڵام نەتفیــان هەیــە، نــە میزیـان هەیـە، نە پیساییان هەیـە، نە بەڵغـەمو چڵمیـان هەیە، گوتیان: ئەدی ئەو خـواردن و خـواردنـەوەی دەیخـۆن چی لێـدێ؟ فـەرمووی: دەبێـتە قـرپو ئارەقــە، وەك بۆنی میسك وایە، (کە قرپیـان دێتـەوە، وە ئـەو ئارەقەیـەی کـە لـە بەدەنیـان دەردەچـێ، بۆنەکــەی وەك میسـکە کـە خۆشــترین بۆنـە)، بـە فێـرکـران و بـۆ ئاسـانکردنـەوە خـوا بەپـاك دەگـرن و سـتایشی دەکەن، وەك چـۆن ئێـوە هەنـاسـە دەدەن، بەبـێ مـاندوو بوون.

دیـارە ئـەو حاڵەتـانەی بۆ ئەهلـی دنیــا هـەن لـە ژیانی دنیـادا، وەك هـەبوونی میـزو پاشـەڕۆك و ئـەو کـەمو کوڕییانـەی دیکـە کـە هـەن، زادەی ئـەو جەســتە مادديیـەن، کـە بۆ دنیـا دروست کراوە، بـەڵام لـە بەهەشـت دا خـەڵکی بەهەشت بە پیــاوو ئافرەتەوە، ڕووحێکی زۆر چاکیـان دەبـێ و جەسـتەیەکیـان ڕێـك و پاك و خاوێنیــان دەبـێ، وە بەدڵنیـاییەوە پێکهاتەی جەسـتەیی خەڵکـی بەهەشـت لـەم پێکهاتەیـەی ئێسـتـای خەڵکی دنیا، زۆر جیاواز دەبـێ، بگـرە ئـەو ماددەیـەی کــە لێشـی دروسـت دەکرێنــەوە، لـەوەی ئێسـتـا جیــا دەبـێ، فەرمایشـتی خــواش : ﴿...وَنُنشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾﴾ الواقعة، ئامـاژەیەکی ڕوونە لـەوبـارەوە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە دە (١٠) ئایەت پێك دێ، لە ئایەتی (١١ تا ٢٠)، لەو دە ئایەتەدا خوای کارزان باسی چەند بابەتێك دەکات:

١/ پەلە کردنی خوا لە دابینکردنی خێرو چاکەدا بۆ خەڵكو، پەلە نەکردنی لە سزادانو خراپە بەسەر هێنانیاندا.

٢/ هەڵپەو پەلە کردنی مرۆڤی بێبڕوا لە کاتی ناڕەحەتیی داو، دواتر سپڵەیی‌و پێ نەزانیی نواندن.

٣/ ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە: خوا گەلانی پێشووی بەهۆی ستەمەوە فەوتاندوون‌و، پاشان ئێمەومانانی لە دوایان کردۆتە جێنشین.

٤/ داواکردنی کافرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ کە یان قورئانێکی دیکەیان بۆ بێنێ، یان دەستکاریی ئەوە بکات کە هێناویەتی‌و، وەڵامدانەوەی ددانشکێنیان.

٥/ ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە: هاوبەشدانەرەکان شتانێك دەپەرستن کە توانای زیان‌و سوودیان نیەو، کە بە شەفاعەتکاریشیان دادەنێن، قسەیەکی پووچە.

٦/ خستەڕووی ئەو ڕاستییە کە: مرۆڤایەتیی کاتی خۆی هەمووی ئەهلی خوا بەیەکگرتن بووەو دوایی ڕاجیایی تێدا پەیدا بووە.

٧/ ڕوونکردنەوەی ئەوە کە هێنانی نیشانەو موعجیزەی دیکە، ئەرکی پێغەمبەر ﷺ نیە.

﴿وَلَوْ يُعَجِّلُ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ ٱلشَّرَّ ٱسْتِعْجَالَهُم بِٱلْخَيْرِ لَقُضِىَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ ۖ
فَنَذَرُ ٱلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا فِى طُغْيَٰنِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾ وَإِذَا مَسَّ ٱلْإِنسَٰنَ
ٱلضُّرُّ دَعَانَا لِجَنۢبِهِۦٓ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَآئِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُۥ مَرَّ كَأَن لَّمْ
يَدْعُنَآ إِلَىٰ ضُرٍّ مَّسَّهُۥ ۚ كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا
ٱلْقُرُونَ مِن قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا۟ ۙ وَجَآءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ وَمَا كَانُوا۟ لِيُؤْمِنُوا۟ ۚ
كَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْقَوْمَ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾ ثُمَّ جَعَلْنَٰكُمْ خَلَٰٓئِفَ فِى ٱلْأَرْضِ مِنۢ بَعْدِهِمْ
لِنَنظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَاتُنَا بَيِّنَٰتٍ ۙ قَالَ ٱلَّذِينَ لَا
يَرْجُونَ لِقَآءَنَا ٱئْتِ بِقُرْءَانٍ غَيْرِ هَٰذَآ أَوْ بَدِّلْهُ ۚ قُلْ مَا يَكُونُ لِىٓ أَنْ أُبَدِّلَهُۥ مِن
تِلْقَآئِ نَفْسِىٓ ۖ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَىَّ ۖ إِنِّىٓ أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّى عَذَابَ يَوْمٍ
عَظِيمٍ ﴿١٥﴾ قُل لَّوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَا تَلَوْتُهُۥ عَلَيْكُمْ وَلَآ أَدْرَىٰكُم بِهِۦ ۖ فَقَدْ لَبِثْتُ
فِيكُمْ عُمُرًا مِّن قَبْلِهِۦٓ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ
كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِـَٔايَٰتِهِۦٓ ۚ إِنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾ وَيَعْبُدُونَ
مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَٰٓؤُلَآءِ شُفَعَٰٓؤُنَا عِندَ
ٱللَّهِ ۚ قُلْ أَتُنَبِّـُٔونَ ٱللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِى ٱلْأَرْضِ ۚ سُبْحَٰنَهُۥ
وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾ وَمَا كَانَ ٱلنَّاسُ إِلَّآ أُمَّةً وَٰحِدَةً فَٱخْتَلَفُوا۟ ۚ وَلَوْلَا
كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ لَقُضِىَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾
وَيَقُولُونَ لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ ءَايَةٌ مِّن رَّبِّهِۦ ۖ فَقُلْ إِنَّمَا ٱلْغَيْبُ لِلَّهِ فَٱنتَظِرُوٓا۟
إِنِّى مَعَكُم مِّنَ ٱلْمُنتَظِرِينَ ﴿٢٠﴾﴾.

مانای وشـــە بە وشـەی ئایەتەكـان

{وە ئەگـەر خـوا پەلـەی كردبـایە بۆ وەلامدانـەوەو هێنـانەدی (نـزای) خراپـەی خـەڵك (لە خۆیـان) وەك كە ئەوان پەلـە دەكەن لـە هێنـانەدی چاكـەدا، كـاتی لەبەیـن چوونیـان تێدەپـەڕی، بـەلام لـە نـائومێدان لـە دیـدارمان (بـە هـۆی بێبـڕوایی یـان گونـاهكـاریی یـەوە) دەگـەڕێین لـە سـەركێشـیی خۆیـاندا سـەراسـیمە بـن (١١) وە هەركـات مرۆڤـ (ی بێبـڕوا) خراپـەو زیانێكـی تـووش بـوو، لێمـان دەپاڕێتـەوە، چ لەسـەر كەلـەكەی بـێ، یـان بـە دانیشتنەوە، یـان بـە پێـوە، ئنجا هـەر كـات خراپـەو زیـانەكەیمـان لـێ لابـرد، دەڕوات (تێهـەڵدەتریزێنـێ) وەك هەرگـیز بـۆ (لابردنـی) زیانێـك كە تووشی بووە، لێمـان نەپاڕابێتەوە! ئـاوا ئـەوەی زێدەڕۆیی كـاران دەیكـەن، بۆیـان ڕازێنـراوەتـەوە (١٢) وە بـە دڵنیـایی (خـەڵكـانی) سـەدەكـانی پـێش ئێوەمـان كـاتێـك سـتەمیان كـرد، فەوتـاندن، وە پێغـەمبـەرانیان بـە بەڵگـە ئـاشـكرایەكـانەوە هاتنـە لایـان، بەلام نەدەگونجا (پاش ئەو هەموو ستەمو خراپەكـارییەیان) بڕوابێنـن، بەو شێوەیە سزای كۆمەڵی تـاوانبـاران دەدەیـن (١٣) دوایـی ئێوەمـان دوای وان لەسـەر زەوی كـردە جێگرەوەیان، تـاكو سـەرنج بدەیـن: چۆن ڕەفتـار دەكـەن؟! (١٤) وە كـاتێك ئـایەتەكـانی ئێمەیان بە ڕۆشـنیی بەسـەردا خوێندرانـەوە، ئەوانـەی بـە هیـوای دیـداری ئێمـەنین گوتیـان: قورئـانێكی دیكـەی جگـە لـەمە بێنـە، یـان {ئـەوەی ئێمـە حـەزی پێنـاكەین}، بیگۆڕە، بڵێ: بـۆم نیـە لەلایـەن خۆمـەوە بیگۆڕم، مـن تـەنیا شـوێن ئـەوە دەكەوم كە بـۆم سـروش دەكرێ، بە دڵنیـایی ئەگـەر سـەرپێچیی پەروەردگـارم بكـەم لـە سزای ڕۆژێكی مەزن دەترسم (١٥) بڵێ: ئەگەر خوا ویستبای (بەسـەرتاندا نەخوێنمـەوە) نە بەسـەرتـانـدا دەخوێنـدەوەو، نەلێشـی ئـاگادار دەكردنـەوە، ئایـا نـافـامن، كـە مـن تەمەنێك لـە نێوتـانـدا ماومـەوە (وە بـاسی قورئـانو ئیسلامم نەكـردوە! كەواتـە: ئەمە قسـەی خۆم نیـەو هی خوایـە) (١٦) ئنجا ئایا كێ لـەو كەسـە سـتەمكارترە، كە درۆ بە

ناوی خواوە هەڵدەبەستێ، یان ئایەتەكانی بە درۆ دابنێ؟ مسۆگەر تاوانباران سەرفراز نابن ﴿١٧﴾ وە لە خوار خواوە، شتانێك دەپەرستن، كە نە زیانیان لێدەدەن‌و نە سوودیان پێدەگەیەنن، وە دەڵێن: ئا ئەوانە تكاكارمانن لە لای خوا، بڵێ: ئایا لەبارەی پەرستراوانێكەوە هەواڵ بە خوا دەدەن، كە نە لە ئاسمانەكان‌و نە لە زەوی دا، سۆراغیان نازانێ؟! پاكیی‌و بەرزیی بۆ وی، لەوەی دەیكەنە هاوبەشی ﴿١٨﴾ وە خەڵك كاتی خۆی تەنیا یەك كۆمەڵ بوون (لەسەر خواپەرستیی، دواتر بە هۆی لادانیانەوە لە بەرنامەی خواو ڕێبازی پێغەمبەران) ناكۆك بوون‌و ڕاجیایی یان تێكەوت، وە ئەگەر وشە (بڕیار)ێك لە لایەن پەروەردگاتەوە نەدرابایە (كە سزادانی خەڵك هەڵدەگرێ بۆ دوارۆژ) لەوبارەوە كە تێیدا كەوتوونە ناكۆكییەوە، دادوەریی دەكرا ﴿١٩﴾ وە (بێبڕوایەكان) دەڵێن: دەبووایە (موحەممەدیش ﷺ وەك پێغەمبەرانی پێشووی) نیشانەو موعجیزەیەكی (بەرهەستی) بۆ دابەزێنرابایە! بڵێ: نادیار تەنیا تایبەتە بە خواوە، دەجا ئێوە چاوەڕێ بن، منیش لەگەڵتان لە چاوەڕوانانم (داخۆ خوا ناردنی نیشانەیەكی لەو جۆرە، بە پێویست دەزانێ، یان نا)؟ ﴿٢٠﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(أَجَلُهُمْ): (الأَجَلُ: المُدَّةُ المَضْرُوبَةُ لِلشيءِ)، (أجلْ) بەو ماوەیە دەگوترێ كە دیاریی كراوە بۆ شتێك، بە كۆتاییەكەی دەگوترێ: (أجل).

(فَنَذَرُ): (وَذَرَ يَذَرُ: أَي قَذَفَ يَقْذِفُ الشيءَ لِقِلَّة اعْتِدادِهِ بِهِ)، واتە: شتێك كە فڕێدەدرێ لەبەر ئەوەی بایەخیی پێنادرێ.

(طُغْيَنِهِمْ): (الطُّغْيانُ: تَجاوزُ الحَدِّ فِي العِصْيَان)، (طغيان) بریتیە لە بەزاندنی سنوور لە سەرپێچیی دا.

(يَعْمَهُونَ): (العَمَهُ: التَّرَدُّدُ في الأَمرِ مِنَ التَّحَيُّرِ، قَالَ تعالى: ﴿ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ ﴾، واتە: (عَمَهُ) ئەوەیە كە ئینسان لە لەرەلەر دابێ، دڵ لە دڵبدا، لە ئەنجامی سەراسیمەیی لە كارێكدا، (عَمِهَ يَعْمَهُ فَهُوَ عَمِهٌ وعامِهٌ، وَجَمْعُهُ عُمَّه)، (عَمِه) واتە: سەرگەردان بوو، یان كەوتە لەرە لەرە، دڵەڕاوكە.

(مَسَّ): (المَسُّ كاللَّمس، لَكِن اللَّمْسُ قَدْ يُقالُ لِطلَبِ الشَّيءِ وإِنْ لَمْ يُوجد، والمَسُّ يُقالُ في ما يكُونُ مَعَهُ إِدراكٌ بِحاسة اللَّمْسِ) وشەی: (لَمْس) وەك (مَسّ) وایە، بەڵام (لَمْس) بۆ داواكردنی شتێكە با ئەو شتە نەشبێ، بەڵام (مَسّ) بریتیە لە شتێك كە دەستی لێبدرێ.

(ٱلضُّرُّ): (الضُّرُّ سوءُ الْحَالِ، سواءً فِي نَفْسِهِ، أَوْ بَدَنِهِ، أَو حَالة ظَاهِرَة)، (ضُرُّ) واتە: حاڵی ناخۆش، جا چ لەلایەنی دەروونیی، چ لە جەستەیی، چ لە دەوروبەردا.

(كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُۥ): خراپییەكەیمان لێ لابرد، (كَشَفْتُ الثَّوْبَ عَنِ الوَجْهِ وَغَيْرِهِ، وَيُقَالُ كَشَفَ غَمَّه)، واتە: پۆشاكێك لەسەر دەمو چاو بێ، یان لەسەر غەیری وی، لابدرێ پێی دەگوترێ: (كَشْف)، دەگوترێ: (كَشَفَ غَمَّه)، واتە: غەمەكەی نەهێشت، ئەم وشەیە لە ئەسڵدا بۆ لادانی پۆشاكێك، شتێكە لەسەر شتێك، بەڵام دوایی خوازراوەتەوە بۆ لابردنو نەهێشتنی خەمو گرفتو ناخۆشیی.

(مَرَّ): {الـمُرُورُ: الـمُضِيُّ وَالإِجْتِيَازُ بِالشيءِ، وَ(مَرَّ) مِثْلُ: ﴿أَعْرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ﴿٨٣﴾﴾ الإسراء}، (مرور) ئەوەیە كە ئینسان بە لای شتێكدا تێپەڕیو، لێی بگوزەرێ، بەڵام لێرەدا ئەم ئایەتە وەك ئەو ڕستەیە، كە خوا دەفەرموێ: ﴿أَعْرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ﴿٨٣﴾﴾ الإسراء، پشتی هەڵكردو تەنیشتی خۆی دوورخستەوە.

(لِلْمُسْرِفِينَ): واتە: زێدەڕۆیی كاران، (السَّرْفُ: تَجَاوُزُ الحَدِّ فِي كُلِّ فِعْلٍ يَفْعَلُهُ الإِنْسَانُ وَإِنْ كَانَ ذَلِكَ فِي الإِنْفَاقِ أَشْهَرُ)، (سرف) بریتیە لە سنوور تێپەڕاندن لە هەر كردەوەیەك دا كە ئینسان دەیكات، هەرچەندە لە بەخشینو ماڵ خەرج كردندا، زیاتر بەكاردێ.

(الْقُرُونَ): (جَمْعُ قَرْنٍ: القَوْمُ الـمُقْتَرِنُونَ فِي زَمَنٍ وَاحِدٍ)، (قَرنْ) كە كۆیەكەی (قرون)ە، بریتیە لە خەڵكێك كە لە ڕۆژگارێكی دیاریی كراودا پێكەوە ژیاون، وە هەندێ لە زانایان بە حەفتا ساڵ، هەندێك بە سەد ساڵ دایانناوە، دیارە هەم بە سەد ساڵەكە دەگوترێ: (قرن)، هەم بە خەڵكێكیش كە لەو سەد ساڵە، یان لەو ماوە زەمەنییەدا ژیاون.

(الْمُجْرِمِينَ): تاوانباران، (أَصْلُ الجُرْمِ: قَطْعُ الثمَرَةِ عَنِ الشَّجَرِ وَاستُعِيرَ لِكُلِّ اكْتِسَابِ مَكْرُوهٍ)، وشەی (جرم) لە بنچینەدا بریتیە لە بڕینی میوە لە درەخت، دوایی خوازراوەتەوە بۆ هەر كردەوەیەكی خراپو ناپەسند، كە ئینسان

وەدەستی دێنی، (أَجْرَمَ، يُجْرِمُ، إِجْرَامَاً، وَهُوَ مُجْرِم) تاوانی کرد، تاوان دەکات، تاوان کردن، ئەو تاوانبارە.

(تِلْقَآيِ): (تِلْقَاءُهُ: حِذَاءُهُ، وَالتِّلْقَاءُ أَيْضَاً مَصْدَرُ مِثْلُ اللِّقَاءِ)، (تِلْقَاءُهُ) واتە: بەرانبەری، یان لە ڕاست وی، (تِلْقَاء) وەك چۆن بە مانای بەرانبەر دێ، بە هەمان شێوە چاوگەو بە مانای (لِقَاءِ)یش دێ.

(تَلَوْتُهُۥ): (تَلاَ القُرْآنَ: قَرَأَهُ، وَتَلَوْتُ الرَّجُلَ: تَبِعْتُهُ)، (تلا) واتە: خوێندیەوە، (تَلَوْتُ الرَّجُل) واتە: بە دوای پیاوەکە کەوتم.

(وَلَآ أَدْرَىٰكُم بِهِۦ): واتە: خوا ئێوەی لێ ئاگادار نەدەکردەوە، (الدِّرَايَةُ: المَعْرِفَةُ المُدْرَكَة بضَرْبٍ مِنَ الخَتَل، دَرَيْتُ: عَلِمْتُ)، وشەی (دِرَايَة) بریتیە لە زانینی شتێك بە پەنهانیی، (دَرَيْتُ) واتە: ئەو شتەم زانی.

(لَبِثْتُ): (لَبِثَ بالمَكَانِ: أَقَامَ بِهِ مُلاَزِمَاً لَهُ)، (لَبِثَ بالمَكَانِ) واتە: لە شوێنەکە نیشتەجێ بووە.

(ٱفْتَرَىٰ): واتە: هەڵیبەست، لە (فَرْي)ەوە هاتوە: (الفَرْيُ: قَطْعُ الجِلْدِ لِلْخَرْزِ وَالإِصْلاَحِ) (فري) بریتیە لەوەی چەرمێك ببڕدرێ، بۆ ئەوەی شتێکی پێ پینە بکرێ، یاخود چاك بکرێ.

(وَاستَعْمِلَ فِي القُرْآنِ بالكَذب والشِّرْكِ وَالظُّلْمِ)، واتە: وشەی (افترى) لە قورئاندا بەکارهاتوە بۆ درۆو، شیرك و، زوڵم.

(شُفَعَٰٓؤُنَا): (شفعاء) کۆی (شَفِيع)ە، (الشَّفْعُ ضَمّ الشيءِ إِلى مِثْلِهِ)، (شَفْع) بریتیە لەوە کە شتێك لەگەڵ شتێکی دیکە جووت بکەی و ببن بە دووان، (وَتْر) واتە: تاك، (شَفْع) واتە: جووت، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَٱلشَّفْعِ وَٱلْوَتْرِ ﴿٣﴾ ﴾ الفجر، خوا سوێندی خواردوە بە جووت و بە تاك.

(أَتُنَبِّئُونَ): (النَّبا: خَبَرٌ ذُو فَائِدَةٍ عَظِيْمَةٍ يَحْصُلُ بِهِ عِلْمٌ أَو غَلَبَةُ ظَنٍ) (نَبأ) بریتیە لە هەواڵێك كە سوودێكی مەزنی هەبێ، بە هۆیەوە زانیاریی، یاخود گومانێكی زاڵ وەدەست بێ.

(لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ): واتە: دادوەرییان لە نێواندا دەكرا، (القَضَاءُ: فَصْلُ الأَمْرِ قَوْلاً كَانَ ذَلِكَ أَوْ فِعَلاً)، (قضاء) بریتیە لە لێك جیاكردنەوەی شتێك، یاخود هەڵبڕینی بابەتێك، بە قسە بێ، یان بە كردەوە.

مانـای گـشـتـی ئایەتەكـــان

وەك لـە پێناسـەکەیدا گوتمـان: خـوای بەرزو مەزن حەوت بـابەتی سـەرەکیی لـەم دە (١٠) ئـایەتەدا خسـتوونە ڕوو، ئێمـەش لـە مانـای گشتییەکەیـاندا بـە قـەدەر حـاڵ تیشکیان دەخـەینە سـەر.

خوا ﷻ هەر لـە درێژەی بـاسی مرۆڤدا بـە گشتیو، چۆنیـەتی ڕووبەڕووبوونـەوەی لـەگەڵ دوا پەیامی خۆیدا کە بە پێغـەمبـەردا نـاردوویەتی، کە ئـەم قورئـانەیەو بـە موحەممـەد ﷺدا نـاردوویەتی، بـە تـایبەت هەڵوێسـتی کـافرو هـاوبەش بـۆ خوادانەرەکـانی ڕۆژگـاری پێغـەمبـەر ﷺو، لـە پشت ئەوانیشـەوە: هـەموو ئەوانـەی هەڵوێسـتی ئـەو هاوبـەش بـۆ خوادانەرانـەی ئەوسا، دووبـارە دەکـەنەوە بە درێـژایی هـەموو جیلـەکانی بەشـەر، بەڵێ ئەم قورئـانە یەکەمجار ڕووی دواندنی لـەو خـەڵکانە بووە کە لـەو ڕۆژگارەدا ژیاون، کە قورئانی تێدا هاتۆتـە خوار، بەڵام ئەم قورئـانە هـەر بۆ لای ئەوان نەهاتوە، بەڵکو ڕووی لـە هـەموو بەشـەرە، بۆیە خوا ﷻ کـە فەرمایشـت دەفەرموێ، بە شێوەیەك دایدەڕێژێ، کە ئەگـەر تـۆ ئێستـاش بیخوێنیـەوەو تەماشـای کافرەکـانی ڕۆژگـاری خۆشت بکـەی، ئـەوەی کـە خـوای کـارزان کافرەکـانی ڕۆژگـاری پێغـەمبـەری ﷺ پێ پێناسـە کردوە، لەگـەڵ کافرەکـانی ڕۆژگـاری تۆشـدا دەگونجێ، بۆچی؟ چونکە ئـەم قورئـانە کەسێك نـاردوویەتی، کـە بەشـەری دروسـت کـردوەو، دەزانـێ کە ئەو بەشــەرانە وەختــێ کــە ڕێی کوفر دەگرن، قسـەو هەسـتو نەسـتو هەڵوێستو بیـرکردنەوەو کاردانەوەیان چۆنە؟ لـە بەرانبەر ئـایینو بەرنـامەی خـواداو، لـە کـاتێکیشدا کە ئیمان دێنن، دیسـان خـوای پـەروەردگار دەزانـێ لـە ئـەنجامی ئیمـان هێنـانو، لـە ئەنجامی ڕاستو دروستی لـەگەڵ خـوادا، بەندایەتیـی بۆ خـوا، ئینسـان چی لـە دەروونییدا پەیدادەبێ؟ چۆن بیـر دەکاتەوە؟ چۆن ڕەفتـار دەکـات؟ وە کـارلێکی چۆن دەبێ، لـەگـەڵ ئـایینو بەرنـامەی خـوادا؟

خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَوْ يُعَجِّلُ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ ٱلشَّرَّ ٱسْتِعْجَالَهُم بِٱلْخَيْرِ لَقُضِىَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ﴾، وە ئەگەر خوا پەلەی كردبایە بۆ خەڵك خراپەیان بێنێتە پێشێ، وەك ئەوان پەلە دەكەن لە هێنانەدی چاكەو بەرژەوەندیی دا، كە بۆ خۆیان دەستەبەری بكەن: كاتی لە بەین چوونیان تێدەپەڕی، كاتەكەیانیانی تەواو دەكرد.

خوێنراویشەتەوە: (لَقَضَى إِلَيْهِم أَجَلَهُمْ)، واتە: سەری بە فەتارەت دەدان و كۆتایی پێ دەهێنان (بەڵام خوا وا ناكات) ﴿فَنَذَرُ ٱلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا فِى طُغْيَٰنِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾، لەوانە دەگەڕێین كە بە ئومێدی دیداری ئێمە نین: لە سەركێشیی خۆیاندا سەراسیمەو سەرگەردانبن، (بخولێنەوە) بۆچی لێیان دەگەڕێ؟ بۆ ئەوەی زیاتر شایستەی سزاو جەزرەبە بن، بە بارەكەی دیكەشدا: بەڵكو ڕۆژێك لە ڕۆژان بگەڕێنەوە، خوا ﷻ نەخشەو بەرنامەیەك كە لە ئەزەلەوە داینـاوە، بە هۆی ئەوەوە كە خەڵك پەلەو هەڵپە دەكات، نەخشەو بەرنامەی خۆی ناگۆڕێ.

ئنجا دێتە سەر باسی هەڵوێستێكی دیكەی ئینسان، كە دەگونجێ لێرەدا مەبەست پێی ئینسانی بێبڕوابێ، بەڵام دەشگونجێ مەبەست پێی مرۆڤ بێ، بە گشتی، واتە: ئەو مرۆڤەی كە دەستی هیدایەتی خوای نەگەیوەتێ، چونكە مەرج نیە هەركەسێك كە مسوڵمان نەبوو، كافربێ، كافر كەسێكە كە ئایینی خواو هەقی پێگەیشتوە، بەڵام دەیشارێتەوەو دانی پێداناهێنێ، بەڵام ئەدی كەسێك كە هیچی پێنەگەیشتوە؟ ئەو كەسە، بەڵێ مسوڵمان نیە، بەڵام كافریش نیە، چونكە هەرچەندە ملكەچ نەبووە بۆ خوا، بە پێی شەریعەتی خوا ناژی، بەڵام لە هەمان كاتدا: ئایینی خواشی ﷻ ڕەت نەكردۆتەوە، كەواتە: ئەوە حاڵەتێكی دیكەیە، كە دەگونجێ بگوترێ: ئەو كەسە (فَتْري)[1] یە، وەك خوای پەروەردگار لە سوورەتی مائیدەدا دەفەرموێ:

﴿يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ قَدْ جَآءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَىٰ فَتْرَةٍ مِّنَ ٱلرُّسُلِ أَن تَقُولُوا۟ مَا جَآءَنَا مِنۢ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ ۖ فَقَدْ جَآءَكُم بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ ۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٩﴾﴾.

١) واتە: وشەی (فَتْري) لە ئایەتی ژمارە (١٩)ی (المائدة) وەرگیراوە.

واتە: ئەی خاوەن کتێبینە! ئەوە پێغەمبەرەکەمان هاتە لاتان، پاش دابڕانێکی (هاتنی) پێغەمبەران (ئەو ڕاستییانەی کە پێویستتانن) بۆتان ڕۆشن دەکاتەوە، نەوەك بڵێن: هیچ موژدەدەرو ترسێنەرێکمان بۆ نەهاتوە، بێگومان ئەوە موژدەدەرو ترسێنەرتان بۆ هات‌و، خوا لەسەر هەموو شتێك بە توانایە.

ئنجا درێژترین ماوەی نێوان دوو پێغەمبەران (علیهم الصَّلاة والسلام) ئەو ماوەیە بووە کە لە نێوان عیساو موحەممەد دا بووە، صەلات‌و سەلامی خوایان لەسەر، ئەگەرنا دەربارەی پێغەمبەرانی دیکە، خوای زاناو توانا دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ أَرۡسَلۡنَا رُسُلَنَا تَتۡرَا...﴾ المؤمنون، واتە: پاشان پێغەمبەرانی خۆمان پەیتا پەیتا، یەك لە دوای یەك ناردن.

ماوەی نێوان عیساو موحەممەدیش (٦١٠) شەشسەدو دە، ساڵ بووە.

کەواتە: ئەوانە دەگونجێ، پێیان بگوترێ (أَهْلُ الفَتْرَة، أَوْ أَهْل الإِنْقِطَاع)ن، بە نسبەت ئێستاشەوە: کەسێك لە هەر شوێنێکی لاچەپی دنیا بێ، مادام باسی ئیسلامی پێنەگەیشتوە، یان بە شێوازێکی ڕاست‌و دروست پێی نەگەیشتوە، هەروەك ئەوە وایە پێی نەگەیشتبێ، ئەوە: حوکمەکەی جیایە.

ئنجا خوا دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا مَسَّ ٱلۡإِنسَٰنَ ٱلضُّرُّ دَعَانَا لِجَنۢبِهِۦٓ أَوۡ قَاعِدًا أَوۡ قَآئِمًا﴾، وە مرۆڤ کاتێك ناخۆشیی‌و ناڕەحەتییەکی دێتە ڕێ، چ لەسەر تەنیشتی بێ، (لەسەر کەلەکەی) چ بە دانیشتنەوە بێ، چ بە پێوە بێ، لێمان دەپاڕێتەوە (داوامان لێ دەکات) (خوایە! لەو ناخۆشیی‌و ناڕەحەتییە ڕزگارمان بکە).

﴿فَلَمَّا كَشَفۡنَا عَنۡهُ ضُرَّهُۥ مَرَّ كَأَن لَّمۡ يَدۡعُنَآ إِلَىٰ ضُرّٖ مَّسَّهُۥ﴾، بەڵام کاتێك کە ناخۆشیی‌و ناڕەحەتییەکەی لەسەر لادەبەین، دەڕوات‌و تێ هەڵدەترێزێنێ، وەك جارێك لە جاران لێمان نەپاڕابێتەوە، بۆ ئەوەی ناڕەحەتیی‌و ئازاری لێ دووربخەینەوە، ﴿كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلۡمُسۡرِفِينَ مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ﴾، ئاوا زێدەڕۆیی کاران ئەوەی کە دەیکەن، بۆیان جوان کراوە، لەلایەن کێوە؟ بێگومان لەلایەن شەیتانەوە، وەك خوای

کارزان لە شوێنی دیکەدا دەفەرموێ: ﴿وَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾﴾الأنعام، واتە: شەیتان کردەوەکانیانی بۆ جوان کردوون، بەچی دەزانین کە شەیتان ئەو کردەوانەی بۆ جوان کردوون؟ بە هۆی ئەوەوە کە هەم خۆیان، هەم کردەوەکانیان سەروکاریان لەگەڵ شەیتاندایە، خۆ ئەگەر ئیمانداران بوونایە، ئەوە دیارە ئیماندار کردەوەی خراپی پێ جوان نیە، وە بۆشی جوان ناکرێ، بەڵکو ئیماندار کردەوەی باشی بۆ جوان دەکرێ، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ ٱلْإِيمَٰنَ وَزَيَّنَهُۥ فِى قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ ٱلْكُفْرَ وَٱلْفُسُوقَ وَٱلْعِصْيَانَ ۚ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلرَّٰشِدُونَ ﴿٧﴾﴾الحجرات، واتە: بەڵکو خوا ئیمانی لە دڵی ئێوەدا خۆشەویست کردوەو بۆی جوان کردوون و، کوفرو لارێ بوون و سەرپێچیی کردنی لە لای ئێوە کردوە بە شتێکی ناخۆشویستراو.

ئینسان ئەگەر دڵەکەی ئیمانی تێدانەبێ، وەك دەگوترێ: (تەیری گوڵ عاشقی داری ژەقنەبووتە)، ئینسان ئەگەر کوفری لە دڵدا بێ، هەر بە دوای شتی خراپدا دەڕوات، بەڵام ئەگەر ئیمانی لە دڵدا بێ، ئیمانەکەی وای لێ دەکات بە دوای شتی چاکدا بڕوات، وەك چۆن هەنگ کە سروشتەکەی باشە، هەر بە دوای گوڵاندا دەگەڕێ، بۆ ئەوەی شیلەکەیان بمژێ، مێشە ڕەشەش بە دوای شتی پیسدا دەگەڕێ.

دوایی خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا ٱلْقُرُونَ مِن قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُواْ ۙ وَجَآءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ وَمَا كَانُواْ لِيُؤْمِنُواْ ۚ كَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْقَوْمَ ٱلْمُجْرِمِينَ﴾، وە بێگومان سەدەکانمان لە پێش ئێوەدا فەوتاندن، واتە: ئەو کۆمەڵگایانەی کە لە پێش ئێوەدا لە سەدەکاندا ژیاون، فەوتاندمانن، بۆچی؟ ﴿لَمَّا ظَلَمُواْ﴾، دوای ئەوەی ستەمیان کرد، خوا ﷻ کەس لە خۆوە لەبەین نابات، یانی: بەهۆی بەلاوە، ئەگەرنا خەڵك بە مردنی ئاسایی هەر دەمرێ، بەڵام لێرەدا مەبەست ئەوەیە کە: بەهۆی بەلاو گرفتارییەوە لە بەینمان بردن، دوای ئەوەی کە ستەمیان کرد، ﴿وَجَآءَتْهُمْ رُسُلُهُم

﴿بِٱلۡبَيِّنَٰتِ وَمَا كَانُواْ لِيُؤۡمِنُواْ﴾، وە پێغەمبەرەکانیان بە بەڵگە ڕۆشنەکانەوە بۆیان هاتن، بەڵام نەدەگونجا ئیمان بێنن، بۆچی؟ ڕستەکەی دوایی وەڵامی دەداتەوە، دەفەرمویٚ: ﴿كَذَٰلِكَ نَجۡزِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡمُجۡرِمِينَ﴾، ئا بەو شێوەیە سزای کۆمەڵی تاوانباران دەدەین، یانی: ستەمکاران کە لەسەر ستەمو تاوان بەردەوام دەبن، وایان لێدێ، کە ڕێیی گەڕانەوە بۆ لای خوا لە خۆیان دەبەستن، بە پێی یاسای خوای دادگەر، کەهەر کەسێك لەسەر شتێك بەردەوام بوو، تێیدا دەبێتە شتێکی ڕیشەدارو ڕۆچوو، تەماشا بکەن، نەك هەر کوفرو نیفاقو شیرك، بۆ وێنە: کەسێك عادەت بە جگەرە کێشانەوە دەگریٚ، عادەت بە ڕەفتارێکی خراپەوە دەگریٚ، دوایی دەبیٚ بە بەشێك لە سروشتی، بۆیە شەریعەتی ئیسلام دەڵیٚ: منداڵەکانتان بە بچووکی فێری نوێژو ڕۆژوو چاکەکاریی بکەن، تاکو دینداریی ببێتە بەشێك لە سروشتیان، کرداری باش بێتە بەشێك لە سروشتو کەسایەتییان.

کەواتە: خوا ﷻ کە دەفەرمویٚ: ﴿وَمَا كَانُواْ لِيُؤۡمِنُواْ﴾، بەڵام نەدەگونجا ئیمان بێنن، واتە: لەبەرئەوەی ئەوانە ئەهلی ستەمو ئەهلی تاوان بوون، بەهۆی ستەمو تاوانەکەی خۆیانەوە، سروشتو کەسایەتییان وای لیٚهاتبوو، هەر مەیلی خراپەی دەکردو، مەیلی لای خوای نەدەکردو، ڕێی بەرەو خوا دانەدەگرت.

پاشان دەفەرمویٚ: ﴿ثُمَّ جَعَلۡنَٰكُمۡ خَلَٰٓئِفَ فِي ٱلۡأَرۡضِ مِنۢ بَعۡدِهِمۡ لِنَنظُرَ كَيۡفَ تَعۡمَلُونَ﴾، دوایی ئێوەمان لە دوای وان لەسەر زەوی کردە جێنشین، تاکو سەرنج بدەین، چی دەکەن؟ چۆن ڕەفتار دەکەن؟ ئایا بە ڕێی واندا دەڕۆن، هەڵەو تاوانەکانی وان دووبارە دەکەنەوەو، سەرەنجامتان وەك چی وانی لێدێ، یان پەند وەردەگرنو بە شێوەیەکی دیکە ڕەفتار دەکەنو، سەرەنجامێکی دیکەی باشتان دەبیٚ؟!

ئنجا دێتە سەر بابەتێکی دی، دەفەرمویٚ: ﴿وَإِذَا تُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ ءَايَاتُنَا بَيِّنَٰتٖ قَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرۡجُونَ لِقَآءَنَا ٱئۡتِ بِقُرۡءَانٍ غَيۡرِ هَٰذَآ أَوۡ بَدِّلۡهُ﴾، وە کاتێك ئایەتەکانی ئێمەیان بە ڕۆشنی بەسەردا دەخوێنرێنەوە (یان ئایەتە ڕۆشنەکانی

ئێمەیان بەسەردا خوێنرانەوە) ئەوانەی کە بە ئومێدی دیداری ئێمە نین، دەڵێن: قورئانێکی دیکەی جیا لەمە بێنە، یاخود ئەگەر قورئانێکی دیکەش ناهێنی، ئەم قورئانە بگۆڕە، واتە: هەندێك شوێنی کە ئێمە بە دڵمان نیە، بیگۆڕە، یانی: دوو داوایان هەن، بەڵام بابزانین خوا ﷻ فەرمان بە پێغەمبەر ﷺ دەکات، چۆن وەڵامی ئەو دوو داواکارییەیان بداتەوە؟

دەفەرموێ: ﴿ قُلۡ مَا يَكُونُ لِيٓ أَنۡ أُبَدِّلَهُۥ مِن تِلۡقَآيِٕ نَفۡسِيٓۖ ﴾، پێیان بڵێ: من بۆم نیە لەلایەن خۆمەوە قورئان بگۆڕم، واتە: ئەوە کە ئەم قورئانە لابەرمو یەکێکی دیکە بێنم، ئەوە هەر هیچ، هەر تەنانەت قورئانەی کە بەسەریشتاندا دەخوێنمەوە، بۆم نیە دەستکاریی بکەم! بۆیە ئەوی دیکەی هەر باس نەکردوە، چونکە ئەگەر بۆی نەبێ ئەمە دەستکاریی بکات، ئەوە چاکتر بۆی نیە کە قورئانێکی دیکە بێنێ، بۆچی بۆی نیە؟ ﴿ إِنۡ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَيَّۖ ﴾، من تەنیا شوێن ئەوە دەکەوم، کە بۆم سروش دەکرێو پێم ڕادەگەیەنرێ، واتە: من لەلایەن خۆمەوە نایڵێم، چونکە ئەو قسەیەی کافرەکان زۆر بە شەیتانانە کراوە، یانی: مادام تۆ خۆت قورئانت هێناوە، یان قورئانێکی دیکە بێنە، یان ئەم شوێنانەی کە ئێمە بە دڵمان نین، بیانگۆڕە! پێغەمبەریش ﷺ بە فەرمانی خوا وەڵامیان دەداتەوە، کە: ئەسڵەن ئەم قورئانە هیچ پەیوەندییەکی بە منەوە نیە، بۆیە من لە لایەن خۆمەوە، بۆم نیە بیگۆڕمو، من تەنیا شوێن ئەوە دەکەوم کە بۆم سروش دەکرێ، ﴿ إِنِّيٓ أَخَافُ إِنۡ عَصَيۡتُ رَبِّي عَذَابَ يَوۡمٍ عَظِيمٖ ﴾، من ئەگەر سەرپێچیی لە پەروەرگارم بکەم، لە ئازاری ڕۆژێکی مەزن، دەترسم.

ئنجا هەر لەسەر وەڵامدانەوە بەردەوام دەبێ، دەفەرموێ: ﴿ قُل لَّوۡ شَآءَ ٱللَّهُ مَا تَلَوۡتُهُۥ عَلَيۡكُمۡ وَلَآ أَدۡرَىٰكُم بِهِۦۖ ﴾، بڵێ: ئەگەر خوا ویستبای بەسەرتاندا نەخوێنمەوە، بەسەرتانمدا نەدەخوێندەوەو، خوا بەهۆی منەوە ئێوەی ئاگادار نەدەکردەوە، وە ئێوەی لێ فێر نەدەکرد، ﴿ فَقَدۡ لَبِثۡتُ فِيكُمۡ عُمُرٗا مِّن

قَبْلِهِۦٓۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴾، من تەمەنێکم لە نێو ئێوەدا بردۆتە سەر، پێش ئەوەی ئەم قورئانە دابەزێ، ئایا نافامن؟!

پێغەمبەری خوا ﷺ چل ساڵی ڕەبەق لە نێو کافرەکان دا، لە مەککە ژیاوە، لەو کۆمەڵگایەی خۆیدا، باس‌و خواسی قورئان‌و ئیمان‌و ئیسلامی لەلا نەبووە، بەڵێ سروشت‌و مەعدەنێکی ساغ‌و سافی هەبووە، دوور بووە لەو شتە خراپانەی لە سەردەمی نەفامیی دا کراون، بەڵێ ڕەوشت‌و ئاکارێکی پەسندی بووە، بەڵام باسی ئیمان‌و ئیسلام‌و قورئان نەبووە، بۆیە: دەفەرموێ: ئایا نافامن؟ ئەگەر کەسێك پرۆژەیەکی هەبێ، پێش تەمەنی چل ساڵیی دەستی پێدەکات، لە کاتێکدا کە تین‌و تاقەتی هەیە، بەڵام کەسێك هیچ بابەتێکی لەوبارەوە نەگوتبێ، لە دوای تەمەنێکی چل ساڵیی، یەکسەر وەرچەرخانێکی سەدو هەشتا پلەیی لە ژیانیدا پەیدا بێ، دیارە کە هی خۆی نیە، دیارە لە دەرەوەی خۆی، ئەو فەرمایشت‌و پەیام‌و بەرنامەیەی بۆ هاتوە.

دوایی لەسەر وەڵامەکەی بەردەوام دەبێ، دەفەرموێ: ﴿ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِـَٔايَٰتِهِۦٓ ﴾، یانی: ئەگەر گریمان وابێ، من بە ناوی خواوە درۆم هەڵبەستبێ: ئایا کێ لەو کەسە ستەمکارترە کە درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستێ، یان ئایەتەکانی خوا بە درۆ دابنێ؟ واتە: ئەگەر من هەڵمبەستبێ، ستەمکارترین کەسم، ئێوەش ئەگەر ئایەتەکانی خوا بە درۆ بزانن، ئێوەش ستەمکارترین کەسن، ﴿ إِنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾، ئنجا مسۆگەر تاوانباران سەرفراز نابن، کە بە تەئکید درۆ بە ناوی خواوە هەڵبەستنیش تاوانە.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر باسی بابەتێکی دی، هەر لەو سیاقەدا، دەفەرموێ:

﴿ وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ ﴾، لە خوار خواوە، لە جیاتی خوا شتانێك دەپەرستن، نە زیانیان پێدەگەیەنن‌و، نە سوودیان پێدەگەیەنن، ﴿ وَيَقُولُونَ هَٰٓؤُلَآءِ شُفَعَٰٓؤُنَا عِندَ ٱللَّهِ ﴾، دەشڵێن: ئا ئەوانە تکاکارمانن بۆ لای

خوا، تکامان بۆ دەکەن، بۆمان دەپاڕێنەوە کە خوا لێمان خۆشبێ، خوای پەروەردگاریش ئاوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿قُلْ أَتُنَبِّـُٔونَ ٱللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَلَا فِى ٱلْأَرْضِ﴾، بلێ: ئایا هەواڵی شتێك بە خوا دەدەن، کە نایزانێ نە لە ئاسمانەکان، نە لە زەویدا؟ یانی: هەر شتێك هەبێ، زانیاریی خوا پێوەی پەیوەست دەبێ، هەر شتێك هەبێ، خوا دەیزانێ، کەواتە: کەسانێك، یان شتانێك ، هاوبەشی خوابن‌و، تکاکاربن لەلای خوا، نین، بۆیەش خوا نایانزانێ، یانی ئێوە شتێك دەڵێن: کە بوونی نیە، بۆیە زانیاریی خوا پێوەی پەیوەست نابێ، ﴿سُبْحَـٰنَهُۥ وَتَعَـٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾، پاکیی‌و بەرزیی بۆ خوا، لەوەی کە ئێوە دەیکەنە هاوبەش بۆ خوا، واتە: خوا زۆر بەرزەو، زۆر پاکە لەوەی کە هاوبەشی هەبن، نەك هەر ئەوانەی کە ئێوە دەیانڵێن، بەڵکو هەر هیچ هاوبەشێکی نیە، وەك کوردەواریی خۆمان دەڵێن: (هەر خوا خوایە، ئەوی دی هەمووی کاو بایە).

پاشان خوای دادگەر باسی بابەتێکی دی دەکات، دەفەرموێ: ﴿وَمَا كَانَ ٱلنَّاسُ إِلَّآ أُمَّةً وَٰحِدَةً فَٱخْتَلَفُوا۟﴾، وە خەڵك کاتی خۆی تەنیا یەك کۆمەڵ بوون لەسەر ڕێبازی خواپەرستیی، دواتر بە هۆی لادانیانەوە لە بەرنامەی خواو ڕێبازی پێغەمبەران، ناکۆك بوون‌و ڕاجیایی یان تێکەوت، کەواتە: هەموویان لەسەر یەك سروشت بوون، وەك لە فەرموودەی پێغەمبەری خوادا ﷺ هاتوە، فەرموویەتی: {مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلاَّ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجِّسَانِهِ} {رَوَاهُ مُسْلِم برقم: (٦٧٠٠)، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ}.

واتە: هەموو ئینسانێك لەسەر سروشتی خوناسیی لە دایك دەبێ، بەڵام دوایی باب‌و دایکی دەیکەنە جوولەکە، یان دەیکەنە نەصرانیی، یان دەیکەنە مەجووسیی.

واتە: دوایی ژینگەو دەوروبەر ئەو کەسە دەگۆڕن.

پاشان دەفەرموێ : ﴿وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ لَقُضِىَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾، وە ئەگەر لەبەرئەوە نەبووایە وشەیەك، بڕیارێك لە لایەن

پەروەردگاتەوە تێپەڕیوە (کە سزادانی خەڵك هەڵدەگری بۆ دواڕۆژ) لەوبارەوە کە تێیدا کەوتوونە ناکۆکییەوە، دادوەریی دەکرا لە نێوانیان دا، یان بڕیاری لەبارەوە دەدات، واتە: خوا بڕیاری داوە خەڵك هەرچەندە خراپو ناکۆك بنو هاوبەش بۆ خوا دابنێن، ناڕێك بن لەسەر خواپەرستیی، خوای کاربەجێ سزایان نادات، بەڵکو هەڵیدەگریٰ بۆ دواڕۆژ، بۆیە ئەگەر لەبەر ئەوە نەبووایە، خوای دادگەر ئەوەندەی پێناخۆشە، هەر لە دنیادا دادوەریی لە نێوان دا دەکردن، یان بڕیاری لەبارەیەوە دەدا.

لە کۆتایی دا دەفەرمویٰ: ﴿ وَيَقُولُونَ لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ ءَايَةٌ مِّن رَّبِّهِۦ ﴾، وە (بێبڕوایەکان) دەڵێن: دەبووایە ئەویش (موحەممەدیش ﷺ وەك پێغەمبەرانی پێشووی) نیشانەو موعجیزەیەکی (بەرهەستی) بۆ دابەزێنرابایە! بۆ وێنە: مووسا گۆچانەکەی هەبووە وەك موعجیزە، صالح حوشترەکەی هەبووە، زیندووکردنەوەو نەخۆش چاککردنەوەی عیسا (عَلَيْهِم الصَّلاَة وَالسَّلاَم)، خوا لە وەڵامیان دا دەفەرمویٰ:

﴿ فَقُلْ إِنَّمَا ٱلْغَيْبُ لِلَّهِ فَٱنتَظِرُوٓاْ إِنِّى مَعَكُم مِّنَ ٱلْمُنتَظِرِينَ ﴾، بڵێ: نادیار تەنیا تایبەتە بە خواوە، تەنیا خوا پەنهان دەزانیٰ، دەجا ئێوە چاوەڕێ بن، منیش لەگەڵتان لە چاوەڕوانانم، داخۆ خوا ناردنی نیشانەیەکی لەو جۆرە بە پێویست دەزانیٰ، بۆ ئەم ڕۆژگارە؟ یاخود نەخێر، حیکمەتی خوا وا دەخوازیٰ کە بۆ مرۆڤایەتیی، لە ڕۆژگاری موحەممەد ﷺ بەملاوە، موعجیزەیەکی زانستیی، فیکریی، باشە، موعجیزەیەك کە بەکەڵکی هەموو چاخو سەردەمەکانی دیکە بیٰ، عەقڵی ئینسان بدوێنیٰ، چونکە نەك هەستەوەرەکانی بدوێنیٰ، بەشەر پێشتر لە قۆناغێکی ساوایی دابووە، لە قۆناغێك دا بووە جاریٰ کرچو کاڵ بووە، موعجیزەکانی ئەوسای پێغەمبەران لە ئاست ئەو قۆناغە ساوایەی خەڵکدا بوون، بەڵام دوای ئەوەی مرۆڤ گەیشتۆتە زیاتر کامڵ بوونی عەقڵ، دەبیٰ خوای کاربەجیٰ عەقڵیان بدوێنیٰ، ئەویش لە ڕێی ئەم قورئانەوە کە موحەممەد ﷺ کردوویەتە بەڵگە لەسەر ڕاستیی خۆی، بەڵیٰ: موعجیزەی دیکەی بوو ون، بەڵام بۆ بەهێزکردنی ئیمانی ئیمانداران بوون، یان بۆ دەربازکردنیان بوون، لە کێشەو گرفتێك کە ڕووبەڕوویان بۆتەوە.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُم بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾﴾، مانایەکەی بە کورتی ئاوایە: وە ئەگەر خوا پەلە بکات بۆ خەڵكو خراپەیان بە پەلە بۆ بێنێ، وەك چۆن ئەوان پەلە دەکەن لە هێنانەدی، چاکەدا (ئەوەی بە چاكو بە سوود بەخشی دەزانن)، کاتیان تەواو دەبوو، (واتە: کاتی کۆتایی هاتنیان تەواو دەبوو) ئنجا لەوانە دەگەڕێین کە بە ئومێدی دیداری ئێمە نین، لە سەرکێشییو گومڕایی خۆیاندا سەراسیمەبنو لە گومڕایی دا بسووڕێنەوە.

لە چوار بڕگەدا ئەم ئایەتە شی دەکەینەوە:

یەکەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُم﴾،

وشەی (شرّ) لێرەدا دوو واتایان هەڵدەگرێ:

١/ وەك چۆن مرۆڤەکان بە پەلەن لە وەدەستهێنانی قازانجو سوودو بەرژەوەندیی دا بۆ خۆیان، ئەگەر خواش ئاوا پەلە بکات، لە هێنانە پێشی زیانو سزای خراپەکانیان بۆیان، ئەوە زوو بنەبڕ دەبنو کۆتاییان پێ دێ.

٢/ ئەگەر خوا پەلە بکات لە هێنانە دی، داوای خراپی مرۆڤەکان، کە تووکی خراپ لە خۆیان دەکەن، لە کچو کوڕیان، لە دەوروبەریان، جاری وایە ئینسان تووڕە دەبێ، نزای خراپ دەکات، ئەگەر خوا وەڵامی ئەو نزا خراپانەیان بداتەوە، کە مایەی زەرەرو زیانیانە، ئەوە کۆتاییان پێ دەهات.

دووەم: ﴿لَقُضِيَ إِلَيۡهِمۡ أَجَلُهُمۡ﴾، واتە: کاتی کۆتایی پێهاتنیان دەبڕایەوە، بڕیاری لەسەر دەدراو، تەواو دەبوون، چونکە وشەی (قَضَى)، هەم بە مانای بڕیار لەسەردان دێ، هەم بە مانای تێکپەڕاندنو تەواوکردنی شتێك دێ، کە دەفەرموێ: ﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعۡبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلۡوَٰلِدَيۡنِ إِحۡسَٰنًا ...﴿٢٣﴾﴾ الإسراء، واتە: پەروەردگارت فەرمانی کردوە، بڕیاری داوە کە جگە لەو هیچی دیکە مەپەرستنو، لەگەڵ بابو دایکدا چاکەکاریی بکەن.

بەلاّم کە دەفەرموێ: ﴿فَقَضَىٰهُنَّ سَبۡعَ سَمَٰوَاتٍ فِي يَوۡمَيۡنِ ...﴿١٢﴾﴾ فصلت، واتە: بە دوو قۆناغ، لە دوو ڕۆژاندا حەوت ئاسمانەکانی تەواوکردن، لێرەدا (قَضَاهُنَّ) واتە: (أَتَمهُنَّ).

ئنجا ﴿لَقُضِيَ إِلَيۡهِمۡ أَجَلُهُمۡ﴾، خوێنراویشەتەوە (لَقَضَى إِلَيْهِمِ أَجَلَهُم)، واتە: کاتەکەی تەواو دەکردن، (أجل) واتە: کاتی کۆتایی هاتنی شتێك.

سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿فَنَذَرُ ٱلَّذِينَ لَا يَرۡجُونَ لِقَآءَنَا فِي طُغۡيَٰنِهِمۡ يَعۡمَهُونَ﴾، لەوانە دەگەڕێین کە بە ئومێدی دیداری ئێمە نین، لە سەرکێشیی خۆیاندا، سەراسیمە ببن.

(طُغْيَان) بریتیە لە سنوور بەزاندن لە سەرپێچیی کردندا، (يَعْمَهُون)یش لە (عَمَه)وە هاتوە، واتە: سەرگەردانییو سەراسیمە بوون، لەرەلەر کردنی ئینسان لە نێوان کردنو نەکردنی کارێك دا.

واتای ئەم ئایەتە موبارەکە ئەوەیە کە: خوا پەلە ناکات لە سزادانیاندا، لەوەدا کە زیانو خراپەیان بۆ بێنێتە پێش، وەك خۆیان شایستەینی.

ئنجا ئەمە ئەگەر بەو واتایە بێ، ئەوە وەلاّمی ئەو قسەیەی کافرەکانە، کە زۆرجار دووبارە کراوەتەوە لە قورئان داو، هەمیشە پەلەیان کردوە لە پێغەمبەرانیان، بۆئەوەی زوو سزایان بۆ بێ، گوتوویانە: ﴿فَأۡتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ إِن

كُنتَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٣٢﴾﴾ هود، ئەوەی تۆ هەڕەشەی پێ لە ئێمە دەکەی، بۆمانی بێنە پێش، ئەگەر لە ڕاستانی، بۆ وێنە: لە سووڕەتی ئەنفال دا خوا لەسەر زاری وان دەفەرموێ: ﴿وَإِذْ قَالُواْ ٱللَّهُمَّ إِن كَانَ هَٰذَا هُوَ ٱلْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ أَوِ ٱئْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٢﴾﴾، واتە: وە یادبکەوە کاتێك (هاوبەش دانەرەکان) گوتیان: ئەی خوایە! ئەگەر ئەم (قورئان)ە، هەقە لەلایەن تۆوە هاتوە، بەردبارانمان بکە لە ئاسمانەوە، یاخود ئازارێکی بە ئێشمان بۆ بنێرە.

تەماشای ئەو نەفامییەیان بکەن! وەك لە تەفسیری سووڕەتی (الأنفال)دا باسمان کردوە، لە جیاتی ئەوەی بڵێن: خوایە! ئەگەر ئەم پێغەمبەرە، ئەم قورئانە، هەقە لە لایەن تۆوە، دڵمان بۆ لای وەربچەرخێنەو، وامان لێبکە کە بڕوای پێ بێنین، کەچی گوتوویانە: ئەگەر ڕاستە لەلایەن تۆوەیە، ئەوە لەسەرێوە بەردبارانمان بکە، یاخود ئازارێکی بە ئێشمان تووش بکە.

واتایەکی دیکەی ئەوەیە کە: ئەگەر خوا پەلە کردبایە، لە وەڵامدانەوەی تووكو دوعای خراپی مرۆڤەکان دا، وەك خێرا کردنی لە وەڵامدانەوەی دوعای چاکیاندا، ئەوە کۆتاییان پێدەهاتو کاتی مەرگیان دەهات.

چوارەم: ئایا بۆچی دەفەرموێ: ﴿فَنَذَرُ ٱلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا فِى طُغْيَٰنِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴾، لەوانەی کە بە ئومێدی دیداری ئێمە نین، دەگەڕێین، وازیان لێ دێنین لە سەرکێشیی خۆیاندا، سەراسیمەو سەرگەردان ببن؟!

وەڵام:

أ/ دەگونجێ ئەوە ڕوونکردنەوەی یاسای خوابێ، کە هەر کەسێك زۆر ملی سەرپێچیی‌و خراپەی گرت‌و، هەر بیری لە تاوان کردەوە، تاوانکردن دەبێتە بەشێك لە کیان‌و کەسایەتیی‌و، خوو و عادەتی پێوە دەگرێ، بۆیە خوای دادگەریش لێی دەگەڕێ، چونکە بۆ خۆی ئەو ڕێیەی گرتۆتە بەر، خواش ﷻ

بە تۆبزیی نایهێنێتەوە، هەروەك كەسێك كە ڕێی چاكەو چاكەكاریی دەگرێتەبەر، دەبێتە بەشێك لە كیانو كەسایەتیی، خوای پەروەردگاریش بە لاڕێیدا نابات.

چونكە خوا ﷻ ویستی وا بووە مرۆڤەكان لەم ژیانە دنیایەدا، ئازادبن، سەرپشك بن، بە كەیفی خۆیان ڕێی ڕاست بگرن، یان ڕێی خراپ بگرن.

ب/ دەشگونجێ مەبەست ئەوەبێ خوا ﷻ بۆیە لێیان دەگەڕێ‌و وازیان لێ‌دێنێ، تاكو شایستەی سزای زیاتر بن.

ئنجا ئەمە بۆچی‌و چۆن؟

وەڵامەكەی ئەوەیە كە: ئەمە هەمووی ڕوونكردنەوەی یاسای خوای پەروەردگارە، واتە: خوا ﷻ ژیانی بەشەری وا ڕێكخستوەو هەڵخستوە، ئەگەر ڕوو لە چاكە بكەن، خوای بە بەزەیی زیاتر دەیانخاتە سەر ڕێی ڕاست‌و، تەقوایان پێدەبەخشێ، ئەگەر ڕوو لە خراپە بكەن، دیسان خوای كاربزان وێڵیان دەكات‌و لێیان دەگەڕێ، بۆ ئەوەی ئەو تاقیكردنەوەیەی كە خوا لەسەر زەوی بۆی داناون، بە ئازادانە ئەنجامی بدەن، هەر ڕێیەك بگرن، خوا ئازادی كردوون.

مەسەلەی دووەم : كە خوا دەفەرموێ : ﴿ وَإِذَا مَسَّ ٱلۡإِنسَٰنَ ٱلضُّرُّ دَعَانَا لِجَنۢبِهِۦٓ أَوۡ قَاعِدًا أَوۡ قَآئِمٗا فَلَمَّا كَشَفۡنَا عَنۡهُ ضُرَّهُۥ مَرَّ كَأَن لَّمۡ يَدۡعُنَآ إِلَىٰ ضُرّٖ مَّسَّهُۥۚ كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلۡمُسۡرِفِينَ مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ١٢ ﴾.

مانایەكەی بە كورتی ئاوایە: مرۆڤ هەر كاتێك تووشی زیانێك، ناخۆشییەك بوو، یەكسەر لێمان دەپاڕێتەوە، ئنجا چ لەسەر تەنیشتی بێ، چ بە دانیشتنەوەبێ، چ بە پێوەبێ، وە كاتێك زیان‌و ناخۆشییەكەی لێ لادەبەین، دەڕواو تێهەڵدەتریزێنێ، وەك ئەوەی هەر لێمان نەپاڕابێتەوەو ئێمەی هەر نەناسیبێ، ئاوا بەو شێوەیە زێدەڕۆیی كاران، ئەوەی كە دەیكەن (لەو كارە خراپانە) بۆیان ڕازێنراوەتەوەو جوان كراوە.

چوار هەڵوەستە لەبەردەم ئەم ئایەتەدا :

هەڵوەستەی یەکەم: خوای زاناو شارەزا باسی خۆڕانەگریی و بە هەڵپەیی مرۆڤ دەکات، واتە: مرۆڤێك کە دەستی هیدایەتی خوای نەگەیبێتێ، جا چ بێبڕوابێ، چ جارێ ئاشنا نەبووبێ بە ئایین و بەرنامەی خواو دەستی هیدایەتی خوای نەگەیبێتێ، کە لەو حاڵەتەدا بە کافر لە قەڵەم نادرێ، چونکە هەقێکی بۆ نەهاتوە بیناسێ و ڕەفزی بکات، بەڵام بە تەئکید بە مسوڵمان و بڕواداریش لە قەڵەم نادرێ، ئەدی چییە؟

مرۆڤێکە لە حاڵەتی ئاسایی و سروشتی خۆیدایە، واتە: وا دادەنرێ جارێ هیدایەتی خوای پێ نەگەیشتوەو، خوای دادگەر لەسەر ئەوە سزای نادات، کە بۆچی شوێن هیدایەتی خوا نەکەوتوە، چونکە ئەسڵەن هەر بە هیدایەت ئاشنا نەبووە، مادام کەمتەرخەمیی نەبێ لە بواری شارەزابوون دا لە ئایینی خوا، واتە: کەمتەرخەمیی نەبێ لە بە دوای هەقدا گەڕان دا، چونکە خوا باسی جۆرێك لە کوفری کافران دەکات، کە بریتییە لە کوفری پشت تێکردن و گوێ پێنەدان و ئیهمال کردن (كفر الإِعْرَاض)، کەواتە: بەڵێ، کەسێك دەگونجێ نەزانبێ بەرانبەر بە ئیسلام، بەڵام نەزانییەکەی لەوەوەیە، کە هەر بایەخی پێ نەداوەو پشتی تێکردوەو ئیهمالی کردوە، کە بێگومان بەو نەزانییەی ناپەرێتەوەو خاوەن پاساو نابێ، چونکە نەزانینەکەی بە ئەنقەستە، بە گوێ پێ نەدانە، بەڵام کەسێك کە کەمتەرخەمیی نەبووە، هەرچەندە هەوڵیشی داوە، بەڵام دەستی نەگەیشتۆتێ، یان هیچ هاندەرێکی نەبووە هەوڵبدات، بەڵام لە ڕووی ئیهمالیی و پشت گوێ خستنەوە نەبووە، ئەوە حوکمێکی دیکەی هەیە، چونکە خوا فەرموویەتی: ﴿ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا ﴿١٥﴾ ﴾الإسراء، واتە: وە ئێمە هیچ کەس سزا نادەین، هەتا پێغەمبەر(ی بۆ) نەنێرین.

ئنجا بە نسبەت پێغەمبەرانیشەوە (عليهم الصلاة والسلام) فەرموویەتی: ﴿ فَإِنَّمَا عَلَىٰ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٢﴾ ﴾التغابن، بێگومان تەنیا ڕاگەیاندنێکی

ڕوون و ئاشکرا لەسەر پێغەمبەرمانە، کەواتە: دەبێ پێغەمبەرێك هەبێ و بە ڕوون و ڕاشکاویی پەیامی خوا بەو خەڵکە ڕابگەیەنێ، ئەگەر ڕەفزیان کرد، ئنجا ئەو کاتە شایستەی سزای خوا دەبن.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا مَسَّ ٱلْإِنسَٰنَ ٱلضُّرُّ دَعَانَا لِجَنۢبِهِۦٓ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَآئِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُۥ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَآ إِلَىٰ ضُرٍّ مَّسَّهُۥ ۚ كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾ ﴾، لەبەر ئەوەی ئینسان ئەو سێ حاڵەتەی هەن، بە زۆریی وایە ئینسان لەسەر کەلەکە ڕادەکشێ، یان بە دانیشتنەوەیە، یان بەپێوەیەو ڕاوەستاوە.

واتە: لە هەموو حاڵاندا مرۆڤ خۆڕانەگرەو بە هەڵپەیەو، پەنا دەباتە بەر خواو هاواری تێدەبەستێ، کەچی دواییش نایناسێ، لە زۆر شوێنی قورئان دا ئەم ڕاستییە، باسکراوە، بۆ وێنە: خوا دەفەرموێ: ﴿ قُلْ مَن يُنَجِّيكُم مِّن ظُلُمَٰتِ ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ تَدْعُونَهُۥ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَّئِنْ أَنجَىٰنَا مِنْ هَٰذِهِۦ لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴿٦٣﴾ قُلِ ٱللَّهُ يُنَجِّيكُم مِّنْهَا وَمِن كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٦٤﴾ ﴾الأنعام.

بڵێ: کێ لە تاریکاییەکان (و گرفتارییەکان)ی وشکانیی و دەریادا دەربازتان دەکات، بە ملکەچیی و پەنهانیی لێی دەپاڕێنەوە: ئەگەر بێت و (خوا) لەم (گرفتاریی)ە قوتارمان بکات، بە دڵنیاییەوە لە سوپاسگوزاران دەبین؟ بڵێ: هەر خوا لەو (گرفتاریی)ە قوتارتان دەکات، وە لە هەر خەم و تەنگانەیەکی دیکەش، کەچی ئێوەش هاوبەش (بۆ خوا) دادەنێن.

<u>هەڵوەستەی دووەم</u>: کە دەفەرموێ: ﴿ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُۥ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَآ إِلَىٰ ضُرٍّ مَّسَّهُۥ ﴾، دوای ئەوەی ناخۆشییەکەمان لێ لابرد، دەڕوات، وەك ئەوەی هەرگیز لە ئێمە نەپاڕابێتەوە، بۆ لابردنی زیان و زەرەرێك لێی، واتە: لە بیری دەچێتەوەو سپڵەیی و بێ نمەکیی دەکات بەرانبەر بە خوای بەخشەر.

خـوا ﷻ سپڵـەیی زۆر پێنـاخۆشـە، هـەر بۆیـە ئیمـان لووتکـەی وەفـاداریی‌و سوپاسگوزارییـە، کوفـرو بێبـڕواییش پلـەی هەره خواری سـپڵەیی‌و بێ‌نمەکییە، بۆیە خـوا ﷻ لـە سـەرەتـای سـووڕەتی (الإنسـان)دا دەفـەرموێ: ﴿هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا ﴿١﴾ إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٢﴾ إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾﴾، واتـە: ... ئێمـە ڕێمـان پێشـانداوە، یـان سوپاسـگوزار دەبـێ، یـان ناسوپاسـگوزار دەبـێ.

هـەروەها لـە سووڕەتی (النسـاء)دا دەفەرموێ: ﴿مَّا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِن شَكَرْتُمْ وَآمَنتُمْ ۚ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا ﴿١٤٧﴾﴾.

واتـە: خـوا چـی داوە لـە سـزدانی ئێـوە، ئەگـەر ئێـوە سوپاسـگوزاربـن‌و بـڕواداربـن !.

خـوا سوپاسگوزارییەکـەی پێشخسـتوە، چونکە هەسـتی سوپاسـگوزاریی‌و، هەست کردن بە چاکەی خـوا لـەسـەر مرۆڤ، پـاڵ بـە مرۆڤـەوە دەنـێ، کـە ئیمـان بێنێ‌و خۆی بـە بەنـدەی خـوا بزانـێ‌و، بیپەرستـێ‌و، لێـی بترسـێ‌و، لـە هـەموو شتێك‌و کەسێکی خۆشتر بوێ‌و، شـەرمی لـێ بکات‌و، بە گـەورەی بگـرێ‌و... هتد.

<u>هەڵوەسـتـەی سـێـیـەم</u>: کـە دەفـەرموێ: ﴿كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾، ئـاوا بەو شـێوەیە زێـدەڕۆیی کـاران ئەوەی کـە دەیکەن (لـەو کـارە خراپـانە) بۆیان ڕازێنـراوەتـەوەو جـوان کـراوە.

لـێرەدا خـوای کاربەجـێ بـاسی یاسـاو سوننەتێکـی خۆی دەکـات لـە ژیانی بەشەر لـە دنیـادا، واتـە: خراپەکـاران‌و زێـدەڕۆیی کـاران، کـاتێك لـەسـەر خراپـە بـەردەوام دەبـن، ئـەو کـردەوە خراپانـە هەرچـەنده زۆر نـامۆو ناشـیرین بـن، هەرچـەندە پێچەوانەی سروشت‌و عەقڵ‌و مـەنتق بـن، پێچەوانەی شـەرع بـن، کـە

لەسەریان بەردەوام بوون، لەلایان ئاسایی دەبن، وەك زۆر جار گوتوومە ئەوەی ئارەق دەخواتەوەو سەرخۆش‌و بێ هۆش دەبێ، یان جگەرە کێشان، کە هەمووی ژەهرو نیکۆتینەو مرۆڤ تووشی نەخۆشیی‌و دەردەداریی دەکات، هەروەها هەموو ئەو شتانەی کە خوا قەدەغەی کردوون، زیانیان هەیە بۆ ڕووحی ئینسان، بۆ جەستەی ئینسان، بۆ عەقڵی ئینسان، بۆ تاك، بۆ خێزان، بۆ کۆمەڵگە، بۆ دنیا، بۆ دواڕۆژ، ئەدی بۆچی ئەو خەڵکە دزیی دەکات، قەتڵ دەکات، حەڕام دەخوات، قومار دەکات، شەڕاب دەخواتەوە؟

لەبەر ئەوەی وەختێك ئینسان لەسەر شتێك بەردەوام دەبێ، ئەوە یاسای خوایە: ئەو شتەی لەلا جوان دەبێ، لەلای شیرین دەبێ، دەبێتە بەشێك لە دەروون‌و بوونی، بە عەقڵ دەزانێ ئەو شتە خراپە، بەڵام تازە بۆتە بەشێك لە دەروونی، بەشێك لە جەستەی، لەگەڵ وجوودیدا ئاوێتە بووە، بۆیە ئاوا بە ئاسانیی دەستی بۆ لێ هەڵناگیرێ، کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ﴾، ئاوا بەو شێوەیە زێدەڕۆیی کاران، ئەوەی کە دەیکەن (لەو کارە خراپانە) بۆیان ڕازێنراوەتەوە، ئەمە باسی یاسایەکی خوای پەروەردگارە، وەك لە سووڕەتی (الأنعام)دا خوا دەفەرموێ: ﴿كَذَٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ﴿١٠٨﴾﴾، ئاوا بەو شێوەیە بۆ هەر کۆمەڵێك کردەوەکانیانمان بۆ جوان کردوون (چ چاکەکاربن، چ خراپەکاربن).

هەڵوەستەی چوارەم: ئایا کێ کردەوەکانی بۆ خراپەکاران جوان کردوون؟

ئەگەر سەرنجی دەقەکانی قورئان بدەین، خوای کاربەجێ کردەوەکانی ئینسان، چ هی چاك، چ هی خراپ پاڵی داونە لای سێ لایەن:

١) پاڵی داونە لای خوّی.

٢) هەندێ جار پاڵی داونە لای شەیتان.

٣) هەندێ جار پاڵی داونە لای لایەنێکی نەناسراو، (مجهول الفاعل).

١/ بە نسبەت خۆیەوە، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿كَذَٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ﴿١٠٨﴾﴾، واتە: ئاوا بەو شێوەیە هەر کۆمەڵێك کردەوەکانیانمان بۆ جوان کردوون.

ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە خوا یاسایەکەی وا داناوە، ئنجا لەو ڕووەوە کە بە ویستی خوا، ئەو یاسایە دانراوەو جێبەجێبوونیشی بە توانای خوایە، بۆیە خوا ﷻ پاڵی داونە لای خۆی.

وە لە سووڕەتی (الحجرات)دا دەفەرموێ: ﴿وَلَٰكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ﴿٧﴾﴾، واتە: بەڵام خوا ئیمانی لە دڵی ئێوەدا خۆشەویست کردوەو، لەدڵتان دا ڕازاندوویەتەوەو جوانی کردوە، بەڵام کوفرو لاڕێ بوونو یاخی بوونو سەرپێچیی کردنی، لە لای ئێوە کردوە بە شتێکی ناخۆشویستراو ناپەسند.

٢/ بە نسبەت شەیتانەوە، خوا دەفەرموێ: ﴿وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ ﴿٣٨﴾﴾العنكبوت، واتە: وە شەیتان کردەوەکانی بۆ جوان کردن، لە ڕێی ڕاست لایدان، لە کاتێکدا بەرچاو ڕوون کرابوون، (بەڵام شەیتان خراپەکانیانی بۆ جوان کردن).

٣/ بە نسبەت ئەوەوە کە بە بکەرو سەرچاوە نادیار دەیهێنێ‌و، دیارنیە کە کێ ئەو شتانەی بۆ جوان کردوون، بۆ وێنە دەفەرموێ: ﴿زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ۗ ذَٰلِكَ

﴿مَتَٰعُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَاۖ وَٱللَّهُ عِندَهُۥ حُسۡنُ ٱلۡمَـَٔابِ ١٤﴾ آل عمـــــران،

واتە: خۆشەویستیی ئارەزووەكان بۆ خەڵكی جوان كراوە، لە ژنانو، كوڕانو، زێڕو زیوی پەزمەندە كراوو، ئەسپانی نیشانەدار كراوو، ئاژەڵو، كشتوكاڵ، ئەوە ڕابواردنی ژیانی دنیایە، خواش سەرەنجامی هەرە چاكی لەلایە.

بێگومان مەبەست پێی خوای پەروەردگارە، چونكە بە پێی ئەو سروشتە كە خوا مرۆڤی لەسەر سروشتاندوە، پیاوان ئافرەتانیان خۆشدەوێو، ئافرەتان پیاوانیان خۆشدەوێو، ئینسان ڕۆڵەی خۆی خۆشدەوێ... هتد.

ئنجا ئایا ئەمە چۆنە؟ دیارە ئەوە بە ئیعتیباری جیاجیایە:

١) لە سۆنگەی ئەوەوە كە هەموو ئەوانە بە ویستی خوان، خوا ﷻ دەیانداتە پاڵ خۆی.

٢) لەو ڕووەوە كە شەیتان هەمیشە بە دوای ئەوەدا دەگەڕێ: شتی خراپ بۆ خەڵك جوان بكاتو هانیان بدات بۆ ئەنجامدانی، پاڵ دەدرێتە لای شەیتان.

٣) جاری واش هەیە خوا دەیەوێ ئەوە بخاتەڕوو كە وەك سروشت ئەو شتە لە مرۆڤ دا هەیە، بۆیە خوای كاربەجێ سەرچاوەكەی بە نادیار دێنێ.

مەسەلەی سێیەم: كە دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدۡ أَهۡلَكۡنَا ٱلۡقُرُونَ مِن قَبۡلِكُمۡ لَمَّا ظَلَمُواْ وَجَآءَتۡهُمۡ رُسُلُهُم بِٱلۡبَيِّنَٰتِ وَمَا كَانُواْ لِيُؤۡمِنُواْۚ كَذَٰلِكَ نَجۡزِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡمُجۡرِمِينَ ١٣﴾

واتە: وە بە دڵنیایی ئێمە سەدەكان (كۆمەڵگاكان)ی پێش ئێوەمان لە بەین بردن، (كە هەر یەكەیان لە سەدەیەكدا ژیاون) كاتێك كە ستەمیان كردو، پێغەمبەرانیان بە بەڵگە ئاشكرایەكانەوە بۆ هاتنو، نەدەگونجا ئیمان بێنن، ئاوا بەو شێوەیە سزای توندی تاوانباران دەدەین.

شەش هەڵوەستە لەبەردەم ئەم ئایەتە موبارەکەدا:

هەڵوەستەی یەکەم: ﴿ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا ٱلْقُرُونَ مِن قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا۟ ﴾، وشەی (قرن) کۆیەکەی (قرون)ە، کە پێشتر ئاماژەیەکمان پێدا، (قرن) بە حەفتا (٧٠) تاکو سەد (١٠٠) ساڵ دانراوە، مەبەست پێی ئەو خەڵکەیە، کە لەو ماوەیەدا پێکەوە ژیاون.

هەڵوەستەی دووەم: جێی سەرنج ئەوەیە کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا ٱلْقُرُونَ مِن قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا۟ ﴾، سەدەکانی پێش ئێوەمان فەوتاند، دوای ئەوەی ستەمیان کرد، کەواتە: ستەم دەبێتە هۆی فەوتاندنی کۆمەڵگا، ئەم حەقیقەتەش لە زۆر شوێنی قورئان دا دووبارە بۆتەوە، بۆ نموونە: خوا دەفەرموێ: ﴿ ...وَمَا كُنَّا مُهْلِكِى ٱلْقُرَىٰٓ إِلَّا وَأَهْلُهَا ظَٰلِمُونَ ﴿٥٩﴾ ﴾ القصص، واتە: وە ئێمە ئاوەدانییەکان نافەوتێنین، مەگەر خەڵکەکەیان ستەمکار بێ، کەواتە: خوای دادگەر بەهۆی ستەمەوە ئاوەدانییەکان، وڵاتەکان لە بەین دەبات، کە دیارە ئەمەش یاسایەکی خوای باڵادەستە، چونکە دەگونجێ خەڵك بە کوفرو ئیمانەوە بە یەکەوە بژین، بەڵام بە تەئکید ستەمکار (ظالم)و ستەملێکراو (مظلوم) بە یەکەوە ناژین.

هەڵوەستەی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَجَآءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ ﴾، وە پێغەمبەرەکانیان بە بەڵگە ڕوونو ئاشکرایەکانەوە، (واتە: بە موعجیزەکانەوە) هاتن بۆ لایان.

هیچ پێغەمبەرێك نەهاتوە لەخۆڕا بڵێ: من پێغەمبەرم، ئەگەرنا خەڵکی درۆزنیش هەبووە، ئیددیعای پێغەمبەرایەتیی کردوە، بەڵام چۆن ئەو درۆزنانە لەگەڵ پێغەمبەران، لێك جیاکراونەتەوە؟ بەوە کە پێغەمبەران موعجیزەیان پێبووە، بەڵام ئەوانەی کە بە درۆ ئیددیعای پێغەمبەرایەتییان کردوە، بێ بەڵگە بوون، بۆیە خوا ﷻ چەند جارێك لە قورئان دا ئەوە دووپات دەکاتەوە،

دەفەرمویٚ: ﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦٤﴾﴾ النمل، (البقرة ١١١)و، (الأنبياء ٢٤).

واتە: بڵێ: ئەگەر ڕاست دەکەن بەڵگە بێنن، کەواتە: جیاوازیی نێوان ڕاستو درۆ، هەبوونی بەڵگەیە بۆ یەکەمیانو، نەبوونیەتی بۆ دووەمیان.

فەرمایشتێکی پێغەمبەر ﷺ هەیە، کە چەمكو واتای ئەم ئایەتەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە، ئەمە دەقەکەیەتی: {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَا مِنَ الأَنْبِيَاءِ نَبِيٌّ إِلاَّ أُعْطِيَ مَا مِثْلُهُ آمَنَ عَلَيْهِ الْبَشَرُ، وَإِنَّمَا كَانَ الَّذِي أُوتِيتُهُ وَحْيًا أَوْحَاهُ اللهُ إِلَيَّ، فَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَكْثَرَهُمْ تَابِعاً يَوْمَ الْقِيَامَةِ} {أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (٨٤٧٢)، وَالبُخَارِيُّ برقم: (٤٦٩٦)، وَمُسْلِمٌ برقم: (١٥٢)}، واتە: ئەبو هورەیرە خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: هیچ پێغەمبەرێك نەبووە لە پێغەمبەران مەگەر شتێکی وای پێدراوە، کە لەسەر بناغەی وی خەڵك بڕوای پێ بێنن، بەڵام ئەوەی کە بە من دراوە، وەحییە بۆم سروش کراوە، بۆیە ئومێدم وایە لە ڕۆژی دواییدا، لە هەموویان شوێنکەوتووم زیاتربن.

چونکە موعجیزەی هەر کام لە پێغەمبەران صەڵاتو سەلامی خوایان لەسەر بێ، پەیوەست بووە بەو کاتو ژینگەوە کە تێیدا ژیاوەو، پەیوەست بووە بە ژیانی خۆیەوە، کاتێك ئەو پێغەمبەرە ﷺ وەفاتی کردووەو نەماوە، موعجیزەکەشی نەماوە، ئەویش بەهۆی ئەوەوە کە ئەو پێغەمبەرە تەنیا بۆ ئەو قۆناغە مێژوویە نێردراوە، تەنیا بۆ ئەو کۆمەڵگایەش نێردراوە، بۆیە موعجیزەکەشی هەر لەو چوارچێوە دا بووە، بەڵام پێغەمبەری خاتەم ﷺ چونکە بۆ هەموو بەشەر، بۆ هەموو مرۆڤایەتیی، نێردراوە، بە درێژایی زەمان، بە پانایی زەمین، بۆیە موعجیزەو بەڵگەکەشی هەر بەردەوامە، هەتا ژیان بەردەوام بێ.

<u>هەڵوەستەی چوارەم</u>: کە دەفەرمویٚ: ﴿وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا﴾، وە نەدەگونجا ئیمان بێنن، خوا عزّ وجلّ نەیفەرمووە: (لن یؤمنوا)، یان (لم یؤمنوا) چونکە

لێرەدا باسی یاسایەکی خۆی دەکات، کە ڕستەی دوای ئەوە هۆکاری: (نەگونجانی ئیمان هێنانیانن) ڕوون دەکاتەوە.

هەڵوەستەی پێنجەم : ﴿كَذَٰلِكَ نَجۡزِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡمُجۡرِمِينَ ﴾، ئاوا بەو شێوەیە سزای کۆمەڵی تاوانباران دەدەین، واتە: بە هۆی خراپەو تاوانەوە، مرۆڤ ڕێی گەڕانەوە بۆ لای خوای نابێ، وەك من زۆر جار گوتوومە: گوناهو تاوانو خراپەی زۆر کردن، وەك ئەوە وایە کەسێك لەسەر قەراغو لێواری کەندەڵانێك، سەرەو ژێرێك وەستابێ، کە هەتا دەخلیسکێ، بە دەست خۆیەتی، بچێتە نیزیك، نەچێتە نیزیك، بەڵام کە خلیسکا، تازە لە کۆنترۆڵی خۆی دەچێتە دەرێ، لە ڕاستییدا مرۆڤیش: زەلکاوی گوناهو سەرەوژێری گوناحو تاوانو لە خوا دوورکەوتنەوە، بە دەست خۆیەتی بچێتە نێویو بچێتە قەراغی، یان نا، بەڵام زۆرجار کە دەخلیسکێ، لە کۆنترۆڵی خۆی دەچێتە دەرێ، هەروەکو تاوێرێك کە لە سەرەوژێرێك دێتە خوار، هەتا دێتە خوار، پەیوەندیی بەو سەرچاوەوەیە کە لێی دێتە خوار، ئنجا مرۆڤێکە پاڵی پێوە دەنێ، ئاژەڵێکە، شوێنەکەی ڕزیوە، بەڵام دوای ئەوەی کە دێ، ئەوە خوا دەزانێ لە کوێ دەوەستێتەوە، کەواتە: خوا ﷻ دەیەوێ پێمان بفەرموێ: بە هۆی تاوانەکانیانەوە، وایان لێهاتبوو، کە ڕێی گەڕانەوەیان لە خۆیان گرتبوو.

فەرمایشتێکی پێغەمبەر ﷺ ئەم ڕاستییەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە: {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ قَالَ: (إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَخْطَأَ خَطِيئَةً، نُكِتَتْ فِي قَلْبِهِ نُكْتَةٌ سَوْدَاءُ، فَإِذَا هُوَ نَزَعَ وَاسْتَغْفَرَ وَتَابَ، صُقِلَ قَلْبُهُ، وَإِنْ عَادَ، زِيدَ فِيهَا حَتَّى تَعْلُوَ قَلْبَهُ، وَهُوَ الرَّانُ الَّذِي ذَكَرَ اللهُ: ﴿ كَلَّاۖ بَلۡۜ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِم مَّا كَانُواْ يَكۡسِبُونَ ١٤ ﴾ المطففين)} {أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ برقم: (٣٣٣٤)، وَحَسَنَهُ الألباني في (صحيح الترغيب والترهيب): (٢٤٦٩)}.

واتە: ئەبوو هورەیرە خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: کاتێك بەندە گوناهێکی کرد، خاڵێکی ڕەش لەسەر دڵی پەیدا دەبێ، ئنجا ئەگەر وازی لێ هێناو داوای لێبوردنی کردو گەڕایەوە (بۆ لای

خوا)و تۆبەی کرد، دڵی سپی دەبێتەوەو، ئەگەر گوناهەکانی بەردەوام بوون، خاڵە ڕەشەکان زیاد دەکەن، هەتا دەبێتە ژەنگ بەسەر دڵیەوەو تەواو کەمرەی لەسەر دەبەستێ، ئەوە ئەوەیە کە خوا باسی فەرمووە: ﴿ كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِم مَّا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ ﴾المطففين، واتە: نەخێر ڕاست ناکەن، بەڵکو دڵیان بەهۆی گوناهەکانەوە کەمرەی بەستووەو ژەنگیان هێناوەو داخراوە، بەهۆی ئەو خراپانەوە کە ئەنجامی دەدەن.

واتە: خراپە کردنو تاوان کردن، پەردەیەك، ژەنگێك لەسەر دڵی ئینسان دروست دەكات، دڵی هەموو دادەپۆشێ، کە ئەو کاتە ئینسان ناتوانێ بگەڕێتەوە.

<u>هەڵوەستەی شەشەم</u> : ئەم ئایەتە لێی وەردەگیرێ کە لێکۆڵینەوە لە مێژوو، شتێکی گرنگە، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِن قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا ۙ وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا ۚ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾ ﴾، کە ئەمە سەرنجمان ڕادەکێشێ بۆ مێژوو، تاکو لێکۆڵینەوە لە مێژووی میللەتان بکەین، چ ئەوانەیان کە بۆ خوا صوڵحاون، چ ئەوانەی کە لەگەڵ خوادا خراپەکار بوون، سەرنجدانی مێژووی ئەوان، سەرنجدانی سەرەنجامیان، دەرسو پەند بۆ ئێمە دەستەبەر دەکات، وەك خوا لە سوورەتی (الأنعام)دا دەفەرموێ: ﴿ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾ ﴾، واتە: بڵێ: بە زەویدا بڕۆنو سەرنج بدەن، سەرەنجامی بە درۆ دانەرانی پێغەمبەران چۆن بوو؟! واتە: پەندیان لێ وەربگرن.

<u>مەسەلەی چوارەم</u> : کە خوا دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِن بَعْدِهِمْ لِنَنظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾ ﴾، دوایی لە دوای ئەوان ئێوەمان کردە جێنشینی زەوی، تاکو سەرنج بەین، چۆن دەکەن؟ چی دەکەن؟

سێ هەڵوەستەش لەبەردەم ئەم ئایەتەدا دەکەین:

هەڵوەستەی یەکەم: ﴿ ثُمَّ جَعَلۡنَٰكُمۡ خَلَٰٓئِفَ فِي ٱلۡأَرۡضِ مِنۢ بَعۡدِهِمۡ لِنَنظُرَ كَيۡفَ تَعۡمَلُونَ ١٤ ﴾، واتە: ئێوەمان گێڕا بە جێنشین، (خَلائِف) کۆی (خَلِیفَة)یە، وە (خُلَفَاء) کۆی (خَلِیف)ە، کەواتە: دەگونجێ بگوترێ: (الخلفاء الراشدون) وە (الخلائف الراشدون)، واتە: هەموو جێنشینەکانی پێغەمبەر ﷺ.

ئنجا (خلافة) بریتیە لە جێگرایەتیکردنی کەسێك، کە لە شوێنی ئەو کارەکە بکرێ، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ئێوەمان کردە جێنشین لە دوای گەلانی پێشوو، واتە: ئێوەمان لە شوێنی ئەوان دانا، ئێوە لە جیاتی ئەوان هەڵسوکەوت بکەن لەسەر زەوی‌و ئاوەدانی بکەنەوە.

خوا دەفەرموێ ﴿ وَإِذۡ قَالَ رَبُّكَ لِلۡمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٞ فِي ٱلۡأَرۡضِ خَلِيفَةٗۖ ... ٣٠ ﴾ البقرة، کاتێك پەروەردگارت بە فریشتەکانی فەرموو: من جێنشینێك دادەنێم لەسەر زەوی، یانی ئەو جێنشینە لە جیاتی من هەڵسوکەوت بکات لەسەر زەوی، لەو بەشەیدا کە تێیدا ئازاد کراوە، مرۆڤ دەستی کراوەیە، سەر زەوی ئاوەدان دەکاتەوە، وەك خوا پێی خۆشە، یان کاولی دەکاو تێکی دەدات، کە خوا پێی ناخۆشە، گرنگ ئەوەیە مرۆڤ ئازادەو دەستی کراوەیە، کەواتە: ئەوەش مانای جێنشینایەتیی مرۆڤە، بۆ خوا لەسەر زەوی، وەك زۆر جاری دی باسمان کردوە، کە مرۆڤ کافر بێ، یان مسوڵمان بێ، بە کردەوە جێنشینی خوایە، چونکە خوا مرۆڤی سەر پشك کردوەو توانایی پێداوە، ئاوەدانی بکاتەوەو چاکەکاریی تێدا بکات، یاخود وێرانی بکات‌و خراپەکاریی تێدا بکات.

هەڵوەستەی دووەم: کە خوا دەفەرموێ: ئێوەمان لە جێی وان لەسەر زەوی دانا، واتە: پەند وەربگرن لە هەڵەکانیان، ئێوە هەڵەی وەك وان مەکەن، بۆ ئەوەی سەرەنجامتان وەك هی وان نەبێ، بەڵکو پێچەوانەی ئەوان بکەن، تاکو خوا لێتان ڕازی بێ، سەرفرازبن‌و، لە تاقیکردنەوەی ژیانی دنیا ڕزگارتان ببێ.

<u>هەڵوەستەی سێیەم</u> : کە دەفەرمویٚ: ﴿ لِنَنظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴾، بۆ ئەوەی سەرنج بدەین بزانین چۆن ڕەفتار دەکەن؟ ئەمە دەبێ زۆر کاریگەرییمان لەسەر دروست بکات، چونکە خوا تەماشامان دەکات، دەبێ ئەو هەستەمان لەلا دروست بێ، واتە: خوا تێمانڕاماوە: هەم چاودێریی خۆی، هەم چاودێریی فریشتەکانی، کردەوەکانمان هەر هەموو تۆمار دەکرێن، هەر کەسێك بەڕاستی بڕوای بەوە هەبێ، کە خوا تەماشای دەکاتو چاودێریی دەکات، بە تەئکید ناتوانێ خراپەکاریی‌و تاوان بکات.

ئنجا لە کۆی ئەم ئایەتە موبارەکە وەردەگیرێ، کە وەك چۆن لە بوونەوەردا یاسا هەن، لە ژیانی بەشەریش دا یاسا هەن، یاساکانی ژیانی بەشەر، خوا ناوی لێناون: (سنن) کە کۆی (سنة)ەو، لە چەند شوێنێك دا ئاماژەی پێکردوە، بۆ وێنە:

١/ لە سوورەتی (الأحزاب)دا دەفەرمویٚ: ﴿ سُنَّةَ ٱللَّهِ فِى ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلُ ۖ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ ٱللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٦٢﴾ ﴾، واتە: یاسای خوا لەوانەدا کە لە پێش ئێوەدا بوون‌و ڕابردوون، ئەوە یاسای خوایە تۆ ناتوانی یاسای خوا بگۆڕێ.

٢/ هەروەها لە سوورەتی (آل عمران)دا دەفەرمویٚ: ﴿ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ عَـٰقِبَةُ ٱلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٣٧﴾ ﴾، واتە: لە پێش ئێوەدا چەند یاسایەك ڕابردوو ون، ئێوەش بڕۆن سەرنج بدەن، سەرەنجامی بە درۆ دانەران (واتە: بە درۆ دانەرانی پێغەمبەرانی خوا، بە درۆ دانەرانی پەیامەکانی خوا) چۆن بووە!

٣/ لە سوورەتی (فاطر)یش دا دەفەرمویٚ: ﴿ فَهَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ ٱلْأَوَّلِينَ ۚ فَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ ٱللَّهِ تَبْدِيلًا ۖ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ ٱللَّهِ تَحْوِيلًا ﴿٤٣﴾ ﴾، چاوەڕێی چی دەکەن جگە لە یاسای پێشووان، {واتە: هاتنەدی‌و چەسپانی یاسای خوا کە

بەسەر پێشووەکاندا چەسپاوە، غەیری ئەوە چاوەڕێی چی دەکەن}، تۆ ناتوانی یاسای خوا بگۆڕیو، ناتوانی یاسای خوا لابدەی، یانی: ناتوانی بیگۆڕی، یاسایەکی دیکەی بینیە جێی، وە ناشتوانی خۆت لەو یاسایە لابدەی، یان ئەو یاسایە لە خۆت لابدەی، واتە: یاساکانی خوا بەسەر هەموو کەس دا دەچەسپن، وەك چۆن بەسەر پێشووەکاندا چەسپیون، بەسەر ئێوەشدا دەچەسپن.

مەسەلەی پێنجەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا تُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ ءَايَاتُنَا بَيِّنَٰتٖ قَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرۡجُونَ لِقَآءَنَا ٱئۡتِ بِقُرۡءَانٍ غَيۡرِ هَٰذَآ أَوۡ بَدِّلۡهُۚ قُلۡ مَا يَكُونُ لِيٓ أَنۡ أُبَدِّلَهُۥ مِن تِلۡقَآيِٕ نَفۡسِيٓۖ إِنۡ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَيَّۖ إِنِّيٓ أَخَافُ إِنۡ عَصَيۡتُ رَبِّي عَذَابَ يَوۡمٍ عَظِيمٖ ١٥﴾.

چوار هەڵوەستە لەبەردەم ئەم ئایەتەدا:

هەڵوەستەی یەکەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا تُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ ءَايَاتُنَا بَيِّنَٰتٖ﴾،

وە کاتێك ئایەتە ڕۆشنەکانی ئێمەیان بەسەردا خوێنرانەوە، یەکێك بۆی هەیە بڵێ: ئەگەر ئایەتەکانی خوا ڕۆشنن، بۆچی تەفسیریان دەکەین؟ دەڵێین: ڕۆشنن بۆ خەڵکی خۆی، بۆ کەسانێك کە توانایان هەیە لێی تێبگەن، عەرەبی دەزانن، شارەزان، ئەوانیش بۆ کەسانێکی ڕوون دەکەنەوە کە توانای تێگەیشتنیان نیە لە قورئان، بەڵام بۆ هەموو کەس ڕۆشنن، دوای ئەوەی کە ڕوون دەکرێنەوە، واتە: وا نین، کە مرۆڤ نەتوانێ لێیان تێبگات.

هەڵوەستەی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿قَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرۡجُونَ لِقَآءَنَا﴾،

ئەوانەی بە ئومێدی دیداری ئێمە نین، گوتیان، کەواتە: ئەوەی بە ئومێدی دیداری خوا نەبێ، هەر بە دوای بەهانەدا دەگەڕێ، هەر لە دوای بیانوویە، وەك گوتراوە: (ئەگەر دز دزبێ، تاریکە شەو زۆرە)، واتە: لەبەر ئەوەی کە بە ئومێدی دیداری خوانین، لە بیانوو دەگەڕێن، بۆ ئەوەی بڕوا بە پەیامەکەی نەکەن.

هەڵوەستەی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ أْتِ بِقُرْءَانٍ غَيْرِ هَٰذَآ أَوْ بَدِّلْهُ ﴾، قورئانێکی جیا لەمە بێنە، واتە: ئەم قورئانە هەر لابەرە، قورئانێکی دیکە بێنە، یاخود هەندێ شوێنی لێ بگۆڕە، دەستکاریی بکە، ئایا کوێی دەستکاریی بکات‌و کوێی بگۆڕێ؟ بە تەئکید مەبەستیان پێی ئەو بەشەی بووە کە لەگەڵ ئارەزووو بەرژەوەندیی ئەواندا ناگونجێ.

هەڵوەستەی چوارەم: خوا ﷻ پێغەمبەر ﷺ فێر دەکات، کە وەڵامی ئەم قسەیان بداتەوە، بە شەش وەڵامی ددان شکێنی بێبڕوایان، لە بەرانبەر ئەم دوو داواکارییە بێ جێیەیان دا:

بەڵێ خوا ﷻ وەڵامێکی شەش بڕگەیی فێری پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەکات، بۆ ئەو داوایەیان، کە ئەو داوایەیان دوو لقی هەیە:

١ـ یان ئەم قورئانە لاببەو قورئانێکی دیکە بێنێ.

٢ـ یان هەر ئەو قورئانەی کە هێناوتە، هەندێ شوێنی دەستکاریی بکەو بیگۆڕە.

وەڵامێکی شەش بڕگەیی بۆ قسەی کافرەکان

بڕگەی یەکەم: ﴿ مَا يَكُونُ لِيٓ أَنْ أُبَدِّلَهُۥ مِن تِلْقَآيِٕ نَفْسِيٓ ﴾، بۆم نیە کە لەلایەن خۆمەوە بیگۆڕم، دیارە کافرەکان کە گوتوویانە: ﴿ أْتِ بِقُرْءَانٍ غَيْرِ هَٰذَآ أَوْ بَدِّلْهُ ﴾، قورئانێکی دیکە جگە لەمە بێنە، یاخود ئەمە بگۆڕە، مانای وایە پێغەمبەری خوایان ﷺ ڕاستەوخۆ تۆمەتبار کردوە بەوەی: خۆی قورئانی هێناوە، نەك خوا بۆی ناردبێ، بۆیە بڕگەی یەکەمی وەڵامەکە ئەوەیە: دەفەرموێ: ﴿ مَا يَكُونُ لِيٓ أَنْ أُبَدِّلَهُۥ مِن تِلْقَآيِٕ نَفْسِيٓ ﴾، ئەسڵەن بۆم نیە، یانی: ئەوە هەر پەیوەندیی بە منەوە نیە، کە من بێم لەلایەنی خۆمەوە بیگۆڕم.

وشەی: (تِـلْقَآيِ)، شارەزایان گوتوویانە: سێ وشە هەن: (تِلْقَاء)و (تبیان)و (تمثال)، کە پیتی یەکەمیان بەژێر (کسرة) دەست پێ دەکات (تلقاء) یانی: لەپێش خۆمەوە، لەلای خۆمەوە، (تبیان) واتە: بەیانو ڕۆشنکردنەوە، (تمثال)یش بە مانای (مَثُلَ) دێ، واتە: هاتتە بەردەم، زانایان دەڵێن: ئەم سێ وشەیە چوارەمیان نیە، کە ئەمەش قیاسو بنچینەیەکە کە بۆ ئەو وشانە دانراوە.

(تِلْقَاء): وەك پێشتر لە شیکردنەوەی وشەکاندا باسمانکرد، واتە: (حِذَاء)، یانی: بەرانبەر، یاخود لەلایەن (مِنْ قِبَلِ، مِنْ جِهَةِ).

ئنجا وەك تێبینیی دەکرێ: خوای پەروەردگار بە پێغەمبەر ﷺی نەفەرمووە، وەڵامی داوای یەکەمیان بداتەوە، چونکە ئەوان گوتوویانە: ﴿ٱئْتِ بِقُرْءَانٍ غَيْرِ هَٰذَآ أَوْ بَدِّلْهُ﴾، خواش بە پێغەمبەر ﷺی فەرمووە: ﴿قُلْ مَا يَكُونُ لِيٓ أَنْ أُبَدِّلَهُۥ مِن تِلْقَآيِ نَفْسِيٓ﴾، بڵێ: بۆم نیە ئەم قورئانە بگۆڕم، لێی دەستکاریی بکەم لەلایەن خۆمەوە، ئەدی ئەگەر قورئانێکی دیکە بێنێ؟ هەڵبەتە ئەگەر بۆی نەبێ دەستکاریی هەندێك شوێنی ئەم قورئانە بکات، مانای وایە قورئانێکی دیکەی جیا لەمە، هەر بۆی نیە، بیهێنێ، واتە کە کات ئاسانەکەی بۆ نەبێ، قورسەکەی هەر بۆ نیە، بۆیە بە پێویست نەزانراوە، وەڵام بدرێتەوە، ئەوە بڕگەی یەکەمی وەڵامەکە بوو.

بڕگەی دووەم: ﴿إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَيَّ﴾، من تەنیا شوێن ئەوە دەکەوم کە بۆم سروش دەکرێ، واتە: هیچی دیکەم بۆ نیە جگە لە پابەندیی بەوەوە کە خوا بۆم دەنێرێ، من بەندەیەکی ملکەچو فەرمانبەری خوام.

بڕگەی سێیەم: ﴿إِنِّيٓ أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴾، من ئەگەر سەرپێچیی پەروەردگارم بکەم، لە سزاو ئازاری ڕۆژێکی مەزن، دەترسم، کەواتە: نەك هەر بۆم نیە، بەڵکو لەسەریشی سزا دەدرێم، ئەگەر بێتو دەستکاریی ئایەتێك، بەڵکو وشەیەکی قورئان بکەم، بەڵکو چۆنم بۆ دەنێردرێ،

وەك ئەمانەتێك دەبێ بیگەیەنم، ﴿وَمَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلۡبَلَٰغُ ٱلۡمُبِينُ ﴿٥٤﴾﴾، ڕەوانەكراو تەنیا گەیاندنی ڕوونی لەسەرە.

ئنجا ئەم ڕستەیە وێڕای ئەوە كە وەڵامە بۆ ئەو قسەیە، ئەوەشی لێوەردەگیرێ كە هیچ كەس لە بەرانبەر خوادا ﷻ مافی ئەوەی نیە، شتێك خوا فەرمووبێتی، ئەو بێنێ بە جۆرێكی دیكە تەئویلی بكات، یاخود ملی پێ بابدات و بسووڕێنێ، هەروەها هیچ كەسێك نازو مافی سەرپێچیی كردنی نیە لە بەرانبەر خوای پەروەردگاردا، چونكە (بەندایەتیی) واتە: ملكەچیی بۆ خوا، ژێر دەستەیی بۆ خوا، لە بەرانبەر خوادا بچووكیی نواندن.

برگەی چوارەم: ﴿قُل لَّوۡ شَآءَ ٱللَّهُ مَا تَلَوۡتُهُۥ عَلَيۡكُمۡ وَلَآ أَدۡرَىٰكُم بِهِۦ﴾، بڵێ: ئەگەر خوا ویستبای بەسەرتاندای نەخوێنمەوە، بەسەرمدا نەدەخوێندنەوە، ﴿وَلَآ أَدۡرَىٰكُم بِهِۦ﴾، واتە: (وَلاَ أَعْلَمَكُمْ بِهِ)، وە خوا ئێوەی لێ ئاگادار نەدەكردەوە، لەسەر زمانی من، واتە: ئێوەی ئاشنا نەدەكرد بەم قورئانە، ئەو قورئانەی بەئێوە ئاشنا نەدەكرد، كەواتە: هیچ جۆرە پەیوەندییەكی بەمنەوە نیە.

برگەی پێنجەم: ﴿فَقَدۡ لَبِثۡتُ فِيكُمۡ عُمُرٗا مِّن قَبۡلِهِۦٓۚ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ﴾، خۆتان دەزانن من تەمەنێك لە نێو ئێوەدا ماومەتەوە، ئایا نافامن؟ تەمەنێك پێش ئەوەی قورئانم بۆ بێتە خوار، من لە نێو ئێوەدا ماومەتەوە، تەمەنێكی چل ساڵیی، ئەوە شتێكی زۆر ڕوونو ئاشكرایە كە پێغەمبەری خاتەم موحەممەد (صلی الله علیه وسلم) چل ساڵی ڕەبەق پێش ئەوەی خوای زانا وەحی بۆ بنێرێو بیكاتە پێغەمبەر ﷺ تەمەنی گوزەراندوە، لەوبارەوە جەعفەری كوڕی ئەبی طالیب، واتە: برای عەلی كوڕی ئەبی طالیب، ئامۆزای پێغەمبەر ﷺ، ئەم وتەیەی هەیە، كە پێشەوا ئەحمەدی كوڕی حەنبەل لێی گێڕاوەتەوە: {قَالَ جَعْفَر ابْنُ أَبي طَالب للنجَّاشِي ملك الحَبَشَة: بَعَثَ الله فِينا رَسولاً نَعْرِفُ صِدْقَهُ وَنَسَبَهُ وَأَمَانَتَهُ، وَقَدْ كانَتْ مُدَّة مقامِهِ عَلَيْهِ

السَّلَام بَيْنَ أَظْهُرِنا قَبْلَ النبوَّة أَرْبَعِيْنَ سنة} {أخرجه أحمد برقم: (١٧٤٠)}.

واتە: جەعفەری کوڕی ئەبی طاڵیب بە پادشای حەبەشەی گوتوە: (کاتێك کە چوون بۆ لای، دوای ئەوەی کافرەکانی مەککە زۆر ئازاری مسوڵمانانیاندا، پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێنمایی کردن، فەرمووی: بچن بۆ حەبەشە، مەلیکێکی لێیە، کەس لەویٚ ستەمی لیٚ ناکرێت لە پەنای ئەودا)، خوا پێغەمبەرێکی لە نێو ئێمەدا ڕەوانکردوە کە ڕاستگۆییەکەی دەزانین‌و، ڕەچەڵەکی دەزانین‌و، ئەمانەت‌و دەستپاکییەکەی دەزانین‌و، پێش پێغەمبەرایەتیی، چل ساڵ لە نێو ئێمەدا تەمەنی کردوە.

ئنجا لە ڕاستییدا کە لە دوای چل ساڵییەوە، پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ خوای پەروەردگار هەڵیبژاردوە بە پێغەمبەر، زۆر لە زانایان دەڵێن: ئەوە یاسایەکی خوا بووە، هەموو پێغەمبەران لە دوای تەمەنی چل ساڵییەوە، خوا ﷻ ڕەوانەی کردوون.

زانایانی دەروونناس‌و کۆمەڵناس دەڵێن: ناگونجیٚ هیچ کەسێك پێش چل ساڵیی لە بابەتێك لەو بوارەی خۆیدا، کە دوایی قسەی تێدا دەکات، تێگەیشتنێکی نەبووبیٚ‌و، دوای چل ساڵیی پەیدابیٚ، چونکە هەر شتێك بیٚ، دەبیٚ ئینسان لەپێش تەمەنی چل ساڵییدا شتێکی لیٚ دەرکەوتبیٚ، بەڵام موحەممەد ﷺ هەتا چل ساڵیی، یەك شتی نەگوتوە، وەك ئەوەی کە لە قورئاندا هەیە، لە چل و یەك ساڵییدا، پێغەمبەری خوا ﷺ وەرچەرخانێکی سەدو هەشتا پلەیی لە ژیانیدا ڕوویداوە، دوای ئەوەی کە خوا کردوویەتی بە پێغەمبەر ﷺ.

کەواتە: دیارە کە سەرچاوەی ئەم قورئانە غەیری خۆیەتی، چونکە ئەگەر لە خۆیەوە بووایە، کیٚ دەزانیٚ چەند ساڵ دەژی؟ هەر لەو کاتەوە کە شتێکی لیٚ حاڵی دەبوو، شتێکی لە توانادا دەبوو، دەستی دەکرد بە باسکردنی، بەتایبەت پێش چل ساڵیی، کە مرۆڤ زیاتر لە قۆناغی گەنجێتیی دایەو تین‌و تاقەتی هەیە، بەڵام کە پێغەمبەری خاتەم ﷺ تاکو دوای چل ساڵیی، هیچ باسێکی لەوبارەوە نەکردوە، ئەوە بەڵگەیەکی زۆر ڕوونە، کە ئەم

قورئانە لە دەرەوەی خۆی بۆی نێردراوە، هەر کەسێکیش سەیری نێوەڕۆکی قورئان بکات، ئەوە زۆر ڕوون و ئاشکرایە، وەك دوایی دەیگەینێ، کە خوای شارەزا دەفەرموێ: ﴿ بَلْ كَذَّبُوا۟ بِمَا لَمْ يُحِيطُوا۟ بِعِلْمِهِۦ ﴾، بەڵکو ئەوانە شتێك بە درۆ دەزانن، کە زانیارییان پێی نیە، پێی ئاشنا نین، تێی نەگەیشتوون!

بڕگەی شەشەم: خوای پەروەردگار هەر لەسەر وەڵامی ئەو دوو داواکارییەی کافران بەردەوام دەبێ، دەفەرموێ: ﴿ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِـَٔايَـٰتِهِۦٓ ۚ إِنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾، کێ ستەمکارترە لە کەسێك کە درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستێ؟ یاخود ئایەتەکانی خوا بە درۆ دەزانێ؟ بێگومان تاوانباران سەرفراز نابن، واتە: ئەگەر من هەڵمبەستبێت، وەك ئێوە ئیددیعا دەکەن، ئەوە هیچ کەس لە من ستەمکارتر نیە، هەروەها ئێوەش کە بە درۆی دادەنێن، هیچ کەسیش لە ئێوە ستەمکارتر نیە، سەرەنجامیش: ﴿ إِنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾، بە دڵنیایی تاوانباران سەرفراز نابن، ئنجا چ من هەڵمبەستبێت، ئەوە تاوانبارم و سەرفراز نابم و بە مراد ناگەم، بە ئاکام ناگەم، وە ئێوە بە درۆی دابنێن، سەرفراز نابن و بە مراد ناگەن!

دیارە ئێستا دەرکەوتوە کێ بە مراد نەگەیشت؟ بانگەوازەکەی پێغەمبەری خاتەم ﷺ ئێستا یەك لەسەر چواری دنیا، زۆربەی پانتایی دنیای گرتوە، ئەوانەش کە قورئانیان بە درۆ دەزانی، فڕێدرانە زبڵدانی مێژوو، وە هیچ ناوو ناوبانگێکیان نیە !

کەواتە: ئەگەر هەر وەك سەرەنجامی دنیاییش تەماشای بکەین، پێغەمبەری خاتەم ﷺ سەرفراز بوو، بە مراد گەیشت، ئاواتەکەی هاتەدی، ئامانجەکەی تەحقیق بوو، ئەوانی دیکەش دیارە کە سەرەنجامیان چی لێهات، بوونە بەردی بن گۆمێ.

ئنجا ئەم ئایەتە موبارەکە، شێوەی ئایەتی ژمارە (٢٤)ی سووڕەتی (سبأ)ە،

كـە دەفـەرمویّ: ﴿ ... وَإِنَّآ أَوۡ إِيَّاكُمۡ لَعَلَىٰ هُدًى أَوۡ فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٖ ٢٤ ﴾، واتە: ئێمە یان ئێوە، یەكێكمان لەسەر ڕێنماییین، لەسەر ڕێی ڕاستیین، یاخود لە گومڕاییەكی ئاشكرا داین، واتە: دوو كەس، كە دوو قسە دەكەن، قسەكان تێكدەگیرێن، دیارە دەبێ هەر یەكێكیان ڕاست بێ، ئنجا لێرەدا پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ دڵنیایەو لەو سەری هاتۆتەوە، هەموو پێغەمبەرێك خۆی لەسەر بەڵگە بینیوە، وە لەبەر ڕۆشنایی دابوون، هەمیشە گوتوویانە: ﴿ أَرَءَيۡتُمۡ إِن كُنتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٖ مِّن رَّبِّي ٦٣ ﴾هود، واتە: هەواڵم پێ بدەن ئەگەر من لەسەر بەڵگەیەكی ڕوون بم لە پەروەردگارمەوە! (ئایا دەستبەرداری بم؟!) ﴿ قُلۡ هَٰذِهِۦ سَبِيلِيٓ أَدۡعُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِۚ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ ١٠٨ ﴾یوسف، واتە: بڵێ: ئەمە ڕێبازمە لەبەر ڕۆشنایی دا بانگەواز بۆ لای پەروەردگارم دەكەم. هیچ پێغەمبەرێك نەبووە لە پەیامی خۆی دڵنیا نەبێ و لەبەر ڕۆشنایی نەبێ، ئەدی بۆچی بەو شێوازە قسەیان كردوە؟ بۆ ئەوەی پردێك دروست بكەن، لە نێوان خۆیان و بەرانبەرەكەیاندا، چونكە بەرانبەرەكەت، ئەگەر بڵێی: هەرچی من دەیڵێم ڕاستەو، ئەوەی تۆ دەیڵێی، هەمووی درۆیەو هەڵەیە، هەر گوێت بۆ ناگرێ و، هیچ پردێك لە بەیندا نابێ بگەنە یەكدی، ئومێدێكی نابێ كە ئەویش قسەیەكی لێ وەربگیرێ، بۆیە ئەوە شێوازێكی زۆر بەرزی قورئانە، كە تۆ بەرانبەرەكەت یەكسەر نائومێد نەكەی و، هەستی بپارێزی، بۆ ئەوەی كە وتوویژو دیالۆگەكە بگونجێ بەردەوام بێ.

مەسەلەی شەشەم : دیارە هەر باسی هاوبەش بۆ خوا دانەرەكانە، چ ئەوانەی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ، چ ئەوانەی دوای ئەوو، ئێستاو، دوای ئێستاش، دەفەرمویّ:

﴿ وَيَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمۡ لَا يَعۡلَمُ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا يُشۡرِكُونَ ١٨ ﴾، جگە لە خوا شتانێك دەپەرستن، كە نە زیانیان پێدەگەیەنن،

نە سوودیان پێدەگەیەنن.

وشەی (دُونِ)، دەڵێ: (دون ضِد الفَوْق) یان (الدون: الحَقِير)، دەگوترێ: (هَذَا دُونَ هَذَا أي: أَقْرَبُ مِنْهُ)، (دُونَكَ هُوَ)، واتە: (خُذْهُ) بیگرە، كەواتە: وشەی (دُونِ)، واتە: لە خوار، یاخود كەمتر، واتە: ئەوانە لە خوار خواوە، (جگە لە خوا) شتانێك كە زۆر لە خوار خواوەن، خوا (خالق)و ئەوانیش (مخلوق)ن، شتانێك دەپەرستن كە نەزیانیان پێدەگەیەنن، نە سوودیان پێدەگەیەنن، بۆیەش وشەی (ضَرّ)ی پێشخستوە: ﴿مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ﴾، چونكە ئەو پەرستراوانە، ئەگەری زیان گەیاندنیان زیاترە لە سوود، جاری واش هەیە وشەی (نفع) پێش دەخرێ، لەبەرئەوەی سیاقەكە وا دەخوازێ، ئەوە هەمووی دەبێ ئینسان سەرنج بدات، بۆچی لەوێ ئەم وشەیە پێش دەخرێ؟ بۆچی لە شوێنێكی دیكە بە پێچەوانە دێ؟ هەمووی پەیوەستە بەو سیاق و كەش و هەوایەی كە ئایەتەكانی تێدا هاتوونە خوارو، پەیوەستە بەو سیاقەوە كە ئایەتەكانی تێدا دێن و، بە زنجیرەی ئایەتەكانەوەو، ئەو مەبەستەی كە ئایەتەكانی بۆ دێن.

ئنجا خوا دەفەرموێ: ﴿وَيَقُولُونَ هَٰٓؤُلَآءِ شُفَعَٰٓؤُنَا عِندَ ٱللَّهِ﴾ وە دەڵێن: ئا ئەوانە تكا كارمانن لە لای خوا، واتە: ئەو شتانەی كە ئێمە دەیانپەرستین، دەزانین دروستكراون، بەڵام دەزانین كە لەلای خوا قسەیان گیرایە، داوایان دەگیرێتەوە، ئێمەش دەیانپەرستین بۆ ئەوەی لە خوامان نیزیك بخەنەوە! ئەمە وەك ئایەتی ژمارە (٣)ی سوورەتی (الزمر)ە، كە دەفەرموێ: ﴿أَلَا لِلَّهِ ٱلدِّينُ ٱلْخَالِصُ ۚ وَٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَآ إِلَى ٱللَّهِ زُلْفَىٰٓ إِنَّ ٱللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِى مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى مَنْ هُوَ كَٰذِبٌ كَفَّارٌ ﴿٣﴾﴾.

واتە: ئاگاداربن! ملكەچیی ساغ، تەنیا شایستەی خوایە، (ملكەچییەك كە

هیچی دیکەی تێکەڵ نەکرابێ‌و بۆ خوا یەکلا بووبێتەوە، ئەوە تەنیا شایستەی خوایە)، وە ئەوانەی کە لە خوار خواوە (جگە لە خوا) کەسانێکی دیکە بە دۆست‌و سەرپەرشتیاریان دەگرن، بە پەرستراویان دەگرن، دەڵێن: ﴿مَا نَعۡبُدُهُمۡ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَآ إِلَى ٱللَّهِ زُلۡفَىٰٓ﴾، واتە: ئێمە ئەوانە ناپەرستین، مەگەر بۆ ئەوەی بە نیزیکیی لە خوا نیزیکمان بخەنەوە، خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَحۡكُمُ بَيۡنَهُمۡ فِي مَا هُمۡ فِيهِ يَخۡتَلِفُونَ﴾، دوایی خوا دادوەرییان لە بەیندا دەکات، لەوەدا کە تێیدا کەوتوونە ڕاجیاییەوە، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي مَنۡ هُوَ كَٰذِبٞ كَفَّارٞ﴾، بێگومان خوا کەسێك کە درۆ دەکات‌و، زۆر سپڵەیە (یان زۆر بێبڕوایە)، نایخاتە سەر ڕێگای ڕاست، (چونکە شایستە نیە).

کەواتە: هەر کەسێك بڵێ: من شتێکی دیکەی جگە لە خوا دەپەرستم، بۆئەوەی لە خوا نیزیکم بخاتەوە، ئەوە هەم درۆ دەکات‌و درۆزنە، هەم سپڵەشە، یاخود بێبڕواشە، ئەوەش بەڕاستیی هۆشدارییەکی گرنگی تێدایە، بۆ هەموو ئەوانەی کە شێوەیەك لە شێوەکانی پەرستن بۆ غەیری خوا ئەنجام دەدەن، وەك: لێپاڕانەوە، پشت پێ بەستن، ئەوپەڕی خۆشویستن، ئەوپەڕی لێترسان، مل بۆ کەچکردن، قوربانیی بۆ سەربڕین، نەزر بۆ کردن، سوێند پێخواردن‌و، هەموو ئەو شتانەی دیکە، کە دەچنە بازنەی پەرستنەکانەوە، کە بە داخەوە مسوڵمانانیش زۆر جار گیرۆدە دەبن بە شیرکەوە، وەك خوا ﷻ لە سووڕەتی (یوسف)دا دەفەرموێ: ﴿وَمَا يُؤۡمِنُ أَكۡثَرُهُم بِٱللَّهِ إِلَّا وَهُم مُّشۡرِكُونَ ۝١٠٦﴾[1]، واتە: زۆربەیان ئیمان بە خوا ناهێنن، مەگەر هاوبەشیشی بۆ پەیدا دەکەن، کە بە داخەوە زۆرجار لە نێو ئۆممەتی پێغەمبەریشدا ﷺ ئەو دەردە هەیە، بۆیە مسوڵمانان دەبێ وریابن، بەندایەتیی هەمووی بۆ خوا بێ، چ وەك پێشکەشکردنی

---

١) لە تەفسیری سووڕەتی (یوسف)و لەبەر ڕۆشنایی ئەم ئایەتەدا، باسێکی خەست‌و خۆڵمان لەبارەی شیرکەوە کردوە.

دروشمەکان (شعائر): نوێژ بە هەموو پێکهاتەکانیەوە، ئنجا ڕۆژوو، ئنجا حەج‌و عومرە، ئنجا زەکات، پاشان نەزرو سوێند پێخواردن. دوایی ئەو شتانەی کە پەنهانن، وەك ئەوپەڕی خۆشویستن، ئەوپەڕی لێترسان، ئەوپەڕی پشت پێ بەستن، ئەوپەڕی مل بۆ کەچکردن، ئەوپەڕی بەگەورەگرتن، ئەوانە هەموویان تەنیا دەبێ بۆ خوا بن، چ بەرنامەکان (شرائع): دەبێ حەڵاڵ‌و حەرام، ئەمرو نەهی، تەنیا لە خوای پەروەردگارو لە شەریعەتی خوای کارزان وەربگیرێن، ئەگەرنا، چ پێشکەشکردنی دروشمەکان، چ وەرگرتنی یاساکان، واتە: (تقديم الشعائر و أخذ الشرائع)، ئەگەر بۆ غەیری خوابن، بە تەئکید مانای وایە ئەو غەیری خوایە، پەرستراوەو بەندایەتیی بۆ کراوەو، کراوەتە هاوبەشی خواو هێنراوەتە ڕیزی خوا، ئنجا بیانووەکەی هەر چییەك بێ.

کە بە دڵنیایی ئەوە پاساوێکی زۆر بێجێیە: من بۆیە ئەوشتە، یان ئەوکەسە دەپەرستم، یان لێی دەپاڕێمەوە، یان هاواری لێ دەکەم، داوای لێ دەکەم، کە لە خوام نیزیك بخاتەوە، ئایا کەسێك بپەرستریێ‌و ئاوا ببردرێتە ڕیزی خوا، بکرێتە هاوبەشی خوا، ئەگەر خۆی ڕازی بێ، چۆن ڕووی دێ، دوایی داوا لە خوا بکات، چ ڕوویەکی هەیە ئەگەر خوا بفەرموێ: تۆ چی، تاکو شەریکی من بی؟ تۆ دروستکراوی منی، چۆن دەبێ بکرێیە هاوبەشم؟ چۆن قبووڵت کرد؟ ئەوە ئەگەر ئاگای لێبێ‌و ڕازی بێ، ئەگەر ئاگاشی لێ نەبێ‌و ڕازی نەبێ، وەك: عیسا (عليه السلام) کە دەپەرستریێ لەلایەن مەسیحییەکانەوەو، عوزێر کە پەرستراوەو، هەندێك لە پیاوچاکان، کە پەرستراون، بەبێ ئەوەی خۆیان ئاگایان لێبێ، خەڵك لێیان دەپاڕێتەوە هاواریان تێدەبەستێ، ئەوە بە تەئکید زیان لەوان نادات، بەڵام ئەو کەسانەی کە دەیانپەرستن‌و، هەندێك لە پەرستنەکانیان پێشکەش دەکەن، بەس خۆیان ئەو بەرپرسیارمێتییە هەڵدەگرن‌و ئەو تاوانە لە ملی خۆیان دایە.

یاخود ئەو دارو بەردو دروستکراوانەی کە ئیرادەو هەستیان نیە، بۆ وێنە: هیندۆسەکان مانگا دەپەرستن، هەیە مار دەپەرستێ، هەیە جۆرێك لە درەخت دەپەرستێ، هەیە دارو بەرد دەپەرستێ، مانگ‌و خۆرو ئەستێرە دەپەرستێ، ئەوە دیارە کە ئەو دروستکراوانە، هیچ کامیان ئاگایان لە هیچ نیەو، بوختانێکیان

پێ دەکرێ، کە دەکرێن بە هاوبەشی خوا ﷻ.

ئنجا کە دەڵێن: ﴿هَٰٓؤُلَآءِ شُفَعَٰٓؤُنَا عِندَ ٱللَّهِ﴾ ئا ئەوانە تکاکارمانن لەلای، خوا ﷻ ئاوا پێغەمبەر ﷺ فێر دەکات وەڵامیان بداتەوە: ﴿قُلۡ أَتُنَبِّـُٔونَ ٱللَّهَ بِمَا لَا يَعۡلَمُ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴿١٥﴾﴾، بڵێ: ئایا هەواڵ بە خوا دەدەن بە شتێك کە نایزانێ؟ نە لە ئاسمانەکان نە لە زەویدا، واتە: هیچ شتێك و، هیچ کەسێك نیە، هاوبەشی خوا بێ، یان تکاکار بێ لای خوا، ئەو شتانەی کە ئێوە پێتان وایە هاوبەشی خوان، خوا نایانزانێ، بۆچی؟ چونکە بوونیان نیە، کە ئەو تەعبیرە لە زۆر شوێنی قورئان دا هاتوە، کە خوا ئەو شتە نازانێ، واتە: نیە، چونکە ئەگەر هەبووایە زانیاریی خوا پێیەوە پەیوەست دەبوو، کەواتە: هەر شتێك لە زانیاریی خوادا نەبوو، واتە: بوونی نیە، هەڵبەتە بوونی نیە، بە پێی ئەو قەناعەتەی ئەوان، ئەگەرنا بۆ وێنە: نەصرانییەکان عیسا (علیه السلام) دەپەرستن، عیسا هەیە، بەڵام وەك پێغەمبەرو بەندەی خوا هەیە، نەك وەك هاوبەشی خواو کوڕی خوا، هەروەها فریشتەکان هەن، بەڵام وەك بەندەی خواو فریشتەکانی خواو دروستکراوەکانی خوا، نەك وەك هاوبەشی خواو، وەك کەسانێك کە بەبێ ئەوەی خوا مۆڵەتی لەسەر بێ، شەفاعەت بۆ هەر کەسێك بیانەوێ بکەن!

لە کۆتایی دا خوا دەفەرموێ: ﴿سُبۡحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشۡرِكُونَ﴾، پاکیی و بەرزیی بۆ خوا لەوەی کە دەیکەن بە هاوبەشی، واتە: خوا زۆر لەوە پاکترو بەرزترە، کە ئەو شتانە بهێنرێنە ڕیزیو، بهێنرێنە ئاستی خوا.

مەسەلەی حەوتەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَمَا كَانَ ٱلنَّاسُ إِلَّآ أُمَّةٗ وَٰحِدَةٗ فَٱخۡتَلَفُواْۚ وَلَوۡلَا كَلِمَةٞ سَبَقَتۡ مِن رَّبِّكَ لَقُضِيَ بَيۡنَهُمۡ فِيمَا فِيهِ يَخۡتَلِفُونَ ﴿١٩﴾﴾، لێرەدا مەبەست لە خەڵك هەموو، مرۆڤایەتییە، واتە: خەڵك هەمووی یەك کۆمەڵ بوون، دوایی کەوتنە ڕاجیایی، وە ئەگەر وشەیەك، (واتە: بڕیارێك) لە پەروەردگارتەوە ڕانەبردبایە (کە لە دنیادا دادوەریی لە

بەینی خەڵكدا ناكاتو سزای تاوانباران نادات)، ﴿لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾، لەوەدا كە تێیدا كەوتوونە كێشەو مشتو مڕو ڕاجیاییەوە دادوەرییان لە نێواندا دەكراو، بابەتەكەیان یەكلایی دەكرایەوەن یان بڕیاریان لەبارەوە دەدرا.

كە دەفەرموێ: ﴿أُمَّةً وَاحِدَةً﴾، یەك كۆمەڵ، زۆربەی توێژەرەوانی قورئان گوتوویانە، واتە: (أُمَّةً وَاحِدَةً عَلَى التَّوْحِيد) یەك كۆمەڵ لەسەر خوا بە یەككگرتن.

لە سووڕەتی (البقرة)شدا ئایەتێكی هاوشێوەی ئەمە هەیە، كە خوا دەفەرموێ:

﴿كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِن بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ (٢١٣)﴾،

ئەویش هەر ئاماژەیە بەم مەسەلەیە كە بەشەر لەسەر یەك ڕێ بوونو، پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) هاتوون لە سەرەتاوە بەشەریان خستۆتە سەر جادەی خوا بە یەككگرتن، بەڵام دوایی كە پەیامو بەرنامەی پێغەمبەرانیان لەنێودا كاڵ بۆتەوەو لەبیرچۆتەوە، ئنجا كەوتوونەتە ڕاجیاییو، هەندێكیان هەر لەسەر خوا بەیەككگرتنو، تەنیا بەندایەتیی بۆ خوا كردن ماونەوە، لەسەر جادە ماونەوە، هەندێكیشیان بە كوێرە ڕێیانداو بە ڕێچكاندا بەملاولادا لایانداوەو، لەگەڵ ئەوانەی كە ئەهلی هەق بوون، كەوتوونە مشتومڕو ناكۆكییەوە، كە دەفەرموێ: ﴿فَاخْتَلَفُوا﴾، واتە: (تَفَرَّقُوا عَنِ الجَادَةِ الصَّحِيحَة) لەسەر ڕاستە شەقام ترازاونو لایانداوە.

كە دەفەرموێ: ﴿وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن﴾، جارێكی دیكەش باسمان كردوە: وشەی (كَلِمَة)، واتە: (وشە)، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی بڕیاری خواو،

نەخشەی ئەزەلیی خوایە، خوا نەخشەی ئەو بوونەی وا داناوە، ئەم قۆناغی دنیایە دەبێ مرۆڤەکان، هەروەها جندیش، بە کەیفی خۆیان ئیمتیحانی خۆیان بدەن، دەستیان کراوە بێ‌و، ئازاد بن، چۆن وەڵامی پرسیارەکان دەدەنەوە، بەندایەتیی بۆ خوا دەکەن، یان نایکەن، ئەهلی تەوحید دەبن، یان ئەهلی شیرك دەبن، خوا دەستی واڵا کردوون‌و ئازادی کردوون، بڕیاری خواش تێپەڕیوە، نەخشەی خوا وا دانراوە کە لەم دنیایەدا کەس لەسەر ئەوە سزا نەدات‌و لێیان نەپرسێتەوە، بۆچی؟

تاکو ئازادانە تاقیکردنەوەی خۆیان بدەن، بەڵام لە قۆناغێکی دیکەدا، کە ڕۆژی دواییە، ئەوجار حیساب‌و کیتاب دێتە پێش، ئەوە مەبەستی ئەو ڕستە موبارەکەیە، واتە: لە پەروەردگارتەوە ئەو بڕیارە تێپەڕیوە، ئەگەرنا لەسەر ئەوە دادوەرییان، لە بەیندا دەکرا، واتە: کارەکەیان هێندە ناقۆڵایە هەڵوێستەکەیان هێندە بێجێیە، خوا ﷻ پەلەی دەکرد لەوەدا کە هەر لە دنیادا سزایان بدات‌و، مشت‌ومڕەکەیان لەگەڵ ئەوانەدا کە خوا بە یەکگرن، یەکلا بکاتەوە، یان مەبەست ئەوەیە کە خوا ئەگەر لەبەرئەوە نەبووایە کە لەوبارەوە بڕیاری پێش وەختی داوە، سزای بێبڕوایانی دەداو کۆتایی پێ دەهێنان.

بەڵام بێگومان خوا نەخشەی خۆی ناگۆڕێ، چۆنی داناوە، دەیباتە سەر.

دیارە خوا ﷻ وەك کوردەواریی خۆمان گوتوویانە: (خوا بە سەبرە، بەڵام بە زەبرە) ئەگەر خوا ﷻ وەك ئێمەی بەشەر بووایەو، بە شتێك زۆر هەڵچووبایەو، میزاجیی مامەڵەی کردبایە، خوایەتیی بۆ نەدەکرا!

<u>مەسەلەی **هەشتەم**</u> : کە دەفەرموێ : ﴿ وَيَقُولُونَ لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ ءَايَةٌ مِّن رَّبِّهِۦ فَقُلْ إِنَّمَا ٱلْغَيْبُ لِلَّهِ فَٱنتَظِرُوٓاْ إِنِّى مَعَكُم مِّنَ ٱلْمُنتَظِرِينَ ﴿٢٠﴾ ﴾، وە دەڵێن: دەبووایە لە پەروەردگاریەوە نیشانەیەکی بۆ دابەزیبایە، {مەبەستیان پێ موعجیزەی وەك هی پێغەمبەران بووە (علیهم الصلاة والسلام)} خوا پێی دەفەرموێ: ﴿ فَقُلْ إِنَّمَا ٱلْغَيْبُ لِلَّهِ ﴾، تۆ بڵێ: پەنهان‌و نادیار تەنیا عایدی خوایە، خوا دەزانێ لە هەگبەی غەیبدا چی هەیە.

ئنجا ﴿ فَٱنتَظِرُوٓاْ إِنِّي مَعَكُم مِّنَ ٱلۡمُنتَظِرِينَ ﴾، کەواتە: ئێوە چاوەڕێبن، منیش لەگەڵ ئێوە لە چاوەڕوانانم، واتە: ئێوە چاوەڕوان بن، بزانین حیکمەتی خوا وا دەخوازێ، کە موعجیزەیەکی وەك هی پێغەمبەرانی پێشووش بدات بە من، یان هەر بەم قورئانە ئیکتیفا دەکات ! منیش چاوەڕێ دەبم، یاخود ئێوە چاوەڕێ بن، چونکە خوا ئەو بەڵگەیەی بە من داوە، بەسە، بۆ ئیسپاتی پێغەمبەرایەتیی من، ئنجا ئێوە چاوەڕێ بن، بە دیار ئەوەوە، کە خوا موعجیزەیەکی دیکەی وەك هی پێغەمبەران بۆ من بنێرێ، کە زەمان‌و ڕۆژگاری ئەو جۆرە موعجیزانە تێپەڕیوە، ئێستا بەشەر کەوتۆتە قۆناغێکی دیکەوە، منیش چاوەڕێ دەبم، داخۆ منیش چیم لێدێ‌و ئێوەش چیتان لێدێ؟ کە مانای دووەمیانم زیاتر دەچێتە دڵەوە، واتە: ئەوە جۆرێکە لە بێباکیی‌و بێ منەتیی‌و، لە خۆ دڵنیا بوون‌و بە خۆ پشت ئەستوور بوون، ئێوە چاوەڕێ بن، مادام ئیکتیفا ناکەن بەم قورئانە، کە تەنیا خوای پەروەردگاریش کە نادیار دەزانێ، بۆ خۆی دەزانێ بەشەر یەکی لەسەر چی کەوتوە، لە هەر ڕۆژگارەدا، بۆ ئەوەی بڕوا بەو پێغەمبەرە بێنێ، کە لەو ڕۆژگارەدا ناردوویەتی، واتە: لەو کاتەوە کە موحەممەد ﷺ هاتوە، تاکو دنیا بە کۆتا دێ، دیارە خوای کاربەجێ ئەم قورئانەی بە بەس (کافي) زانیوە کە ببێتە موعجیزەو بەڵگەی سەلماندنی ڕاستییەتیی پێغەمبەری خاتەم، خوا ئەوەندەی بە بەس (کافي) زانیوە، ئنجا ئەگەر ئێوە پێتان وایە، نەخێر خوا نەیپێکاوە ! چاوەڕێ بن، منیش چاوەڕێم.

دیارە پێغەمبەری خاتەم ﷺ ئەوەی کە خوای پەروەردگاری بۆی بە باش زانیوە، ئەویش هەر ئەوەی بە باش زانیوەو، پێغەمبەری خاتەم بۆ خۆی زانیویەتی کە ئەم قورئانە بەسە بۆ ئەوەی موعجیزەی ئیسپاتی پێغەمبەرایەتیی وی ﷺ بێ.

وشەی (لَوۡلَآ) کە دەفەرموێ: ﴿ وَيَقُولُونَ لَوۡلَآ ﴾، (لَوۡلَآ) بە دوو واتایان دێ:

یەك : پێی دەگوترێ: (لَولا الإِمْتِناع) کە (يَمْنَعُ الثَّانِي مِنْ أَجْلِ الأَوَّل)، واتە: ڕێ لە دووەم دەگرێ، لەبەر خاتری یەکەمیان، وەك: (لَولا زَيْدٌ لَهَلَكْنا)، واتە: ئەگەر زەید نەبووایە، دەفەوتاین، ئێستا بەهۆی بوونی زەیدەوە، فەوتانەکە

نەماوە، واتە: (امْتَنَعَ وُقُوعِ الْهَلاَكِ مِنْ أَجْلِ وُجُودِ زَيْدٍ)[١].

لە کوردییشدا دەڵێین: ئەگەر فلانە کەس نەبێ، ئاوا دەبوو، یان ئەگەر ئەو هاتبا، ئاوا دەچوو، واتە: دووەمیان نابێ لەبەر بوونی یەکەمیان.

دوو: (لَوْلَآ) بە مانای (هَلاَّ) دێ، واتە: بە مانای (تَحْضِيض) هاندان، (هَلاَّ)ش لە ئەسڵدا لە (هَلْ)و (لا) پێکهاتووە، مانای (تَحْضِيض)، هاندان دەگەیەنێ.

ئنجا لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ وَيَقُولُونَ لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ ءَايَةٌ مِّن رَّبِّهِۦ ﴾، واتە: دەبوایە لە پەروەردگاریەوە نیشانەیەکی بۆ دابەزێ، کەواتە: لێرەدا (لَوْلَآ) بۆ (تَحْضِيض) هاندانە.

جێی سەرنج ئەوەیە کە دەڵێن: ﴿لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ ءَايَةٌ مِّن رَّبِّهِۦ﴾، وەك خوا ﷻ تەنیا خاوەن و پەروەردگاری موحەممەد ﷺ بێ، کە ئەوە بێئەدەبییەکی گەورەیە، پەروەردگاری ئێوەشە، چونکە موشریکەکانیش هەر گوتوویانە: خوا (الله) ﷻ خاوەن و بەدیهێنەرو پەروەردگاری هەموو کەسێك و هەموو شتێکەو، بتەکانیان بە خوا نەزانیوەو بە پەروەردگاریش نەزانیون، بەڵکو گوتوویانە: ئەوانەش دروستکراوو بەندەی خوان، یان ئەگەر فریشتەیان پەرستوون، ئەگەر پەیکەرو سەنەمیان پەرستوون، هەر شتێکیان پەرستوە، گوتوویانە: ئەوانە دروستکراوو بەندەی خوان، بەڵام تکامان لە لای خوا بۆ دەکەن.

﴿لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ ءَايَةٌ مِّن رَّبِّهِۦ﴾، (ءَايَةٌ) بە مانای (علامة) دێت، واتە: نیشانە، (ءَايَةٌ) بە سێ جۆر کۆدەکرێتەوە:

١/ (آي).

٢/ (آيـاي).

---

١) مختار الصحاح، ص ٦١٢.

٣/ (آيات)، لە ڕابردووشدا چەندان جار گوتوومانە: کە (آيات) لە قورئاندا، بە سێ واتایان بەکارهاتوە:

١ـ بە مانای ڕستەکانی قورئان، یان ڕستەکانی فەرمایشتەکانی خوا، لە کتێبەکانی دیکەدا.

٢ـ بە مانای موعجیزەی پێغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام).

٣ـ بە مانای دیاردەو دیمەنەکانی بوونەوەرو دەوروبەر.

هەڵبەتە لە زۆر شوێندا کافرەکان داوایان لە پێغەمبەری خاتەم کردوە کە موعجیزەو نیشانەی وەك هی پێغەمبەرانی پێشوو بێنێ، وایانزانیوە کە بە دەست خۆیەتی، نەیانزانیوە ئاخر ئەوە نوێنەرو ڕەوانەکراوی خوایە، ئیدی حیکمەتو زانیاریی خوا چ جۆرە بەڵگەیەك بخوازێ، بزانێ چ بەڵگەیەك پێویستە، بۆ خەڵکی ئەو ڕۆژگارەی کە ئەو بۆ لایان ڕەوانە دەکرێ، ئەوەی پێدەدات، نەك بۆ خۆی بە کەیفی خۆی موعجیزەو بەڵگەیەك بێنێ:

١) لە سوورەتی (الأنبياء)دا، دەفەرموێ: کافرەکان دەیانگوت: ﴿ فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ ﴿٥﴾ ﴾، واتە: با نیشانەیەکمان بۆ بێنێ، وەك چۆن پێشووەکان ڕەوانە کراون.

یانی: ئەوان بە چ جۆرە بەڵگەو موعجیزەیەکەوە ڕەوانەکراون، با ئەویش بەڵگەیەکی ئاوامان بۆ بێنێ.

٢) هەروەها لە سوورەتی (العنكبوت)دا دەفەرموێ: ﴿ وَقَالُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِّن رَّبِّهِ ۖ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِندَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٥٠﴾ أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَىٰ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ ﴾، واتە: وە (کافرەکان) گوتیان: دەبووایە لە پەروەردگاریەوە چەند نیشانەیەکی دابەزنە سەری، بڵێ: بێگومان نیشانەکان تەنیا لەلایەن خوان، وە من تەنیا ترسێنەرو ورياکەرەوەیەکی ئاشکرام (یان

ڕوونكەرەوەم) ئایا بۆ ئەوان بەس نیە، كە ئێمە كتێبێكمان دابەزاندۆتە سەر تۆ، كە بەسەریاندا دەخوێنرێتەوە؟ لەمەدا بەزەیی هەیەو بیرخستنەوە هەیە بۆ كۆمەڵێك بڕوا بێنن.

كەواتە: خوا ﷻ ئەوەندەی بە كافی زانیوە، قورئانی بە كافی زانیوە كە ببێتە بەڵگەو موعجیزەی پێغەمبەری خاتەم ﷺ، ﴿ أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ﴾، ئایا بەسیان نیە، كافی نیە؟ بۆ ئەوان بەشیان ناكات، كە ئێمە كتێبێكمان دابەزاندۆتە سەر تۆ، كە بەسەریاندا دەخوێنرێتەوە، ﴿ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَىٰ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴾، بێگومان لەوەدا (لە خوێندرانەوەی ئایەتەكانی قورئاندا) بەزەیی خوا هەیەو، بیرخستنەوەی خوا هەیە، بۆ كۆمەڵێك بڕوا بێنن، ئەگەر بیانەوێ بڕوا بێنن، ئەوە بەسە، ئەگەر نەشیانەوێ بڕوا بێنن، هەرچی بەڵگەی كە داوای دەكەن، بۆیان بێنیٚ، دەڵێن: ئەوە جادوویە، وەك لە چەند شوێنێكی دیكە لە قورئاندا هاتوە، گوتوویانە: ئەوە جادوویە:

أ- لە سوورەتی (یونس)دا هاتوە: ﴿ إِنَّ هَٰذَا لَسِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٧٦﴾ ﴾.

ب- وە لە سوورەتی (الأعراف)دا هاتوە: ﴿ إِنَّ هَٰذَا لَسَٰحِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٩﴾ ﴾.

٣) هەروەها لە سوورەتی (الأنعام)یشدا هەمان شت دووبارە بۆتەوە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقَالُوا۟ لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ ءَايَةٌ مِّن رَّبِّهِۦ ۚ قُلْ إِنَّ ٱللَّهَ قَادِرٌ عَلَىٰٓ أَن يُنَزِّلَ ءَايَةً وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾ وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَا طَٰٓئِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّآ أُمَمٌ أَمْثَالُكُم ۚ مَّا فَرَّطْنَا فِى ٱلْكِتَٰبِ مِن شَىْءٍ ۚ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾ ﴾.

واتە: وە (كافرەكان) گوتیان: دەبووایە لە پەروەردگاریەوە ئایەتێكی بۆ دابەزیٚ، بڵیٚ: خوا بە توانایە لەسەر دابەزاندنی ئایەت، بەڵام زۆربەیان نازانن،

وە هیچ زیندەوەرێك (هیچ پێرۆیەك) لەسەر زەوی نیەو، هیچ باڵندەیەك بە دوو باڵەکانی نافڕێ، مەگەر ئەوانیش کۆمەڵن وەك ئێوە، لە کتێبدا هیچ شتێکمان زایە نەکردوە، دوایی بۆ لای پەروەردگاریان کۆدەکرێنەوە.

واتە: ئێوە ئەگەر بتانەوێ بەرزییو مەزنیی پەروەردگارێتیی خوا بزانن، بکۆڵنەوە لە ژیانی ئاژەڵو پەلەوەرو زیندەوەرانو هەموو ئەوانەی کە خوا دروستی کردوون، لە ژیانی ئەوان وردبنەوە، گەورەیی خواو، پەروەردگارێتیی خواتان، بە درەوشاوەیی دەکەوێتە بەرچاو.

کە دەفەرموێ: ﴿ فَقُلۡ إِنَّمَا ٱلۡغَيۡبُ لِلَّهِ ﴾، واتە: هێنانی نیشانانو هێنانی موعجیزان لەلایەن خواوە، ئەوە کاری خوایە، کاری خواش بۆ من نادیارەو، تەنیا خوا دەیزانێ، کەواتە: ئەوە وەك عەرەب دەڵێن: (طَمَعٌ فِي غَيْرِ مَطْمَعٍ) واتە: ئێوە شتێك لە من داوا دەکەن، کە لە ڕاستییدا هی من نیە، هی خوای پەروەردگارە.

لە کۆتاییدا دەفەرموێ: ﴿ فَٱنتَظِرُوٓاْ إِنِّي مَعَكُم مِّنَ ٱلۡمُنتَظِرِينَ ﴾، یانی:

أ) ئێوە چاوەڕێ بن، منیش لەگەڵ ئێوە لە چاوەڕوانانم، واتە: بزانین خوا دەینێرێ یان نا؟

ب) یاخود: چاوەڕێ بن ئەوەی کە خوا بۆ منی ناردوە، بەسە بۆ ئیسپاتی پێغەمبەرایەتی من، ئنجا بابزانین پێغەمبەرایەتیی من دەچەسپێ لە نێو مرۆڤایەتییدا؟ من پێم وایە دەچەسپێ، ئێوەش چاوەڕێ بن، کە پێتان وایە نەخێر، تاکو بەڵگەو موعجیزەی دیکەم بۆ نەیەت لێم ناسەلمێنرێ کە من پێغەمبەرم، فەرموون ئێوە چاوەڕێ بن، منیش چاوەڕێ دەبم، من دڵنیامو پشت ئەستوورم، کە پەیامەکەی من دەچەسپێو، ئەم قورئانە بەسە بۆ بەڵگەو ئیسپاتی پێغەمبەرایەتیی من، ئێوەش کە پێتانووایە بەس نیەو پێویست بە موعجیزەی دیکە دەکات، چاوەڕێ بن، منیش چاوەڕێم.

ئەم ئایەتە موبارەکە، هەروەها ئایەتی (٥١)ی سوورەتی (العنكبوت)یش، لێیان

وەردەگیرێ کە قورئان تاکە موعجیزەو بەڵگەی پێغەمبەری کۆتایی یە، بۆ ئیسپاتی دەعوای پێغەمبەرایەتییەکەی، ئەگەرنا، دیارە موحەممەد پێغەمبەری خاتەم ﷺ موعجیزەی دیکەی بوو ون، بەلام ئەو موعجیزانەی دیکە، کە ئێمە لە کتێبی حەوتەمی مەوسووعەی: (الإسلام كما يتجلى في كتاب الله)دا، باسمان کردوون، لە باسی: (بەڵگەکانی ئیسپاتی پێغەمبەرایەتی)[1] موحەممەددا، پێغەمبەری خوا، موعجیزەی دیکەی زۆر بوون، بۆ نموونە:

١/ ئاو لە نێو پەنجەکانی هاتۆتە دەرێ، خەڵکێکی زۆر پێی تێر ئاو بووە.

٢/ خواردنێکی کەم بە دوعا کردنی وی زۆر بووە.

٣/ دوعای کردوە، یەك هەور بە ئاسمانەوە نەبووە، یەکسەر هەور هاتۆتە ئاسمانو بارانێکی زۆر باریوەو یەك هەفتە باران لەسەر یەك باریوە، تا دوایی خەڵك بێزار بوون، گوتوویانە: ئەی پێغەمبەری خوا ! دوعا بکە باران بوەستێ، ئنجا دوعای کردوەو فەرموویەتی: {اللَّهُمَّ حَوَالَيْنَا وَلاَ عَلَيْنَا} {أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ برقم: (٢١١٦)، وَابْنُ حِبانَ برقم: (٢٨٥٨)، قَالَ شُعَيْب الأرنؤوط: إِسنَادُهُ صَحِيح عَلَى شَرْطِ مُسْلِمٍ}[2] واتە: خوایە! با بۆ دەوروبەرمان بێ و لەسەر ئێمە نەبێ، یەکسەر هەورەکان وەك ئەوەی بەدەست لایانبەری، ڕۆیشتوونو باران نەماوە.

گەلێك شتی دیکەش کە لە کتێبەکانی سوننەتو سیرەدا هاتوون، بەلام هیچ کام لەو شتانەی بۆ ئەوە نەبووە، بۆ خەڵك ئیسپاتی بکات کە: من پێغەمبەری خوام، بەڵکو یان بۆ ئەوە بووە بڕواداران، مسوڵمانان لە تەنگانەیەك دەرباز بکات کە خواردنێکی کەمیان هەبووە، بۆیان زۆر بێ، یان کە ئاویان

---

١) لە چاپی دووەمی دا. (برهين نُبوَّة محمد).

٢) {عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ أَصَابَتِ النَّاسَ سَنَةٌ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صص فَبَيْنَا رَسُولُ الله ﷺ يَخْطُبُ النَّاسَ عَلَى الْمِنْبَرِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ إِذْ قَامَ أَعْرَابِيٌّ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ! هَلَكَ الْمَالُ وَجَاعَ الْعِيَالُ، وَسَاقَ الْحَدِيثَ بِمَعْنَاهُ. وَفِيهِ قَالَ: (اللَّهُمَّ حَوَالَيْنَا وَلاَ عَلَيْنَا)، قَالَ فَمَا يُشِيرُ بِيَدِهِ إِلَى نَاحِيَةٍ إِلاَّ تَفَرَّجَتْ حَتَّى رَأَيْتُ الْمَدِينَةَ فِي مِثْلِ الْجَوْبَةِ وَسَالَ وَادِي قَنَاةَ شَهْرًا، وَلَمْ يَجِئْ أَحَدٌ مِنْ نَاحِيَةٍ إِلاَّ أَخْبَرَ بِجَوْدٍ} وَاللفظ لمسلم.

نەبووە، ئاویان بۆ پەیدابێ، کە گرفتێکیان هەبووبێ، لابچێ. یاخود بۆ دڵخۆشکردنیان بووەو بۆ ئیمان بەهێزکردنیان بووە، ئەگەرنا، بە کەسی نەفەرمووە: وەرە من ئاوت بۆ لە پەنجەم دەردێنم، یاخود ئەوەت بۆ دەکەم، بزانە کە من پێغەمبەرم، قەت ئەوەی نەکردوە، هەموو ئەوانەی تەنیا بۆ ئیمانداران کردوون، بەڵام بۆ ئەهلی کوفر تەنیا قورئانی پێبووە، بۆچی؟ ئەمە چ حیکمەتێکی گەورەی خوای کاربەجێی تێدایە: ئەگەر پێغەمبەر ﷺ ئەوە کە ئاو لە پەنجەکانی هاتۆتە دەرێ، خواردنی کەمی زۆر کردوە، باران بە دوعای ئەو باریوە، ئەگەر ئەوەی کردبایە بە بەڵگەی پێغەمبەرایەتیی، ئێستا خەڵکیش بۆیان هەبوو بە ئێمەومانان بڵێن: دەی فەرموون: ئێوەش ئەگەر ڕاست دەکەن، ئیسلام هەقە، ئەوەم بۆ بکەن! بەڵام نا، پێغەمبەر ﷺ تەنیا قورئانی بە بەڵگەی پێغەمبەرایەتیی خۆی هێناوەو، ئەو قورئانە لەبەردەستی ئێمەشدا هەیە.

ئنجا ئایا حیکمەتی ئەوە چییە؟ حیکمەتەکەی ئەوەیە: کە موعجیزەی پێغەمبەرانی پێشوو بۆ کاتێکی دیارییکراوو بۆ گەلو کۆمەڵگایەکی دیارییکراو بوون، وە پێغەمبەرەکان (علیهم الصلاة والسلام) خۆشیانو پەیامەکەشیان بۆ ئەو گەلو ئەو قۆناغە بووە، کەواتە: هەر ئەوەندە بەس بووە، کە بەشی ئەوان بکات، بۆیە لەگەڵ کۆچی دوایی خۆیان، موعجیزەکانیش تەواو بوون: گۆچانەکەی مووسا، مردوو زیندووکردنەوەی عیسا، حوشترەکەی صالح،... هتد.

بەڵام موحەممەد ﷺ لەبەر ئەوەی بۆ هەموو مرۆڤایەتیی نێردراوە، بە پانایی زەمینو بە درێژایی زەمان، دەبوو بەڵگەکەیشی بمێنێتەوە، تاکو ژیان لەسەر زەوییە، بۆیە خوای پەروەردگار قورئانی هێشتۆتەوە وەك موعجیزەیەك.

پاشان ئەو کاتە مرۆڤایەتیی لە قۆناغێکی ساوایی دابووە، لە قۆناغێکی کرچو کاڵ دابووە، زیاتر چاوی لەسەر شتی بەرهەست (محسوس) بووە، کە بە هەستەوەرەکانی مامەڵەی لەگەڵدا بکات، بەڵام دوای ئەوەی بەشەر گەیشتۆتە قۆناغی کامڵ (رشید) بوون، خوای پەروەردگار موعجیزەو بەڵگەیەکی بۆ ناردوە، کە مامەڵە لەگەڵ عەقڵو شعوری دا بکات، کە ئەویش قورئانەو، قورئان موعجیزەیەکی فیکرییو عیلمییو ئەدەبییە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە ئایەتەکانی: (٢١ تا ٣٠) دەگرێتە خۆی، واتە: دە (١٠) ئایەت، خوای بەرزو مەزن لەو دە ئایەتەدا، هەشت بابەتی سەرەکیی دەخاتە ڕوو:

بابەتی یەکەم: پیلانگێڕیی کافرەکان لە دژی ئایەتەکانی خوا، پاش ئەوەی خوا ڕەحمەتی خۆییان پێ دەچێژێ‌و، چاکەیان لەگەڵدا دەکات، کەچی ئەوان بێوەفایانەو سپڵانە، لە بەرانبەر ئایەتەکانی خوادا، دەست دەکەن بە پیلانگێڕیی.

بابەتی دووەم: لە تەنگانەدا پەنا بردنە بەر خواو، گفتی بەندایەتیی پێدانی لە لایەن مرۆڤەکانەوە بە گشتیی‌و، کەسانی هاوبەش بۆ خوا دانەرو، بێبڕواوە بە تایبەت، پاشان دوای دەرباز بوون، هەڵگەڕانەوە لەو گفت‌و بەڵێنە، هەڵبەتە مرۆڤەکان بە گشتی پەنا دەبەنە بەر خوا لە تەنگانەندا، بەڵام ئەوانەیان کە هەڵدەگەڕێنەوە بە تایبەت، دیارە هاوبەش بۆ خوا دانەرو بێبڕوایەکانن، ئینسانی ئیماندار لە تەنگانەو فەرحانییدا، هەر خۆی بە بەندەی خوا دەزانێ.

بابەتی سێیەم: وێنە هێنانەوە بۆ ژیانی زوو تێپەڕی دنیا، کە خوا ﷻ ژیانی دنیا بە بارانێك، یان بە ئاوێك کە لە سەرێوە دێتە خوارێ، تەشبیه دەکات، کە ڕووەکی پێ دەڕوێ‌و، ئەو سەر زەوییە دەڕازێتەوەو، ئەوانەی ئەو کشتوکاڵەیان کردوە پێی دڵخۆش دەبن‌و، پێیان وایە کە دەتوانن بەرهەم‌و حاصەڵاتەکەی هەڵبگرنەوە، کەچی هەر هێندە دەزانن، بەڵایەکی لێ‌دەدا، دەبێتە پەرێزێکی ڕووت، ژیانی دنیاش ئاوایە.

بابەتی چوارەم: بانگ کردنی خوا بۆ مەنزڵگای ئاشتیی، کە دیارە مەبەست پێی بەهەشتە، کە بەهەشت هەمووی سەلامەتییەو، بێ گرفتارییە بێ دەردو بەڵاییە.

بابەتی پێنجەم: سەرەنجامی چاکەکاران چاکەیەو، زیادەش دەخرێتە سەری، دوورییە لە ڕیسوایی‌و زەبوونیی‌و شەرمەزاریی.

بابەتی شەشەم: سەرەنجامی خراپەکاران، سزای پڕ بە پێستو دادگەرانەی خوایەو، ڕووڕەشیی‌و بێبەشییانە لە ڕەحمەتو میهرەبانیی خوا، لەبەرئەوەی شایستەی نین.

بابەتی حەوتەم: خستنەڕووی دیمەنێك لە قیامەتو، حاشا کردنی پەرستراوانی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، لەوانەی پەرستوویانن (لە پەرستارەکانیان) یەخەیان لەبەر دادەدڕنو، حاشایان لێدەکەنو، دەڵێن: ئێمە لە بەندایەتی‌و پەرستنی ئێوە بۆ ئێمە، بێئاگا بووینو، خواش بە شایەد دەگرن.

بابەتی هەشتەمو کۆتایی: دەرکەوتنی دەرەنجامەکانو، گەڕانەوە بۆ لای خواو، ونبوونی پەرستراوە ئەفسانەیی‌و هەڵبەستراوەکان، لەوانەی کە پەرستوویانن.

﴿وَإِذَآ أَذَقۡنَا ٱلنَّاسَ رَحۡمَةٗ مِّنۢ بَعۡدِ ضَرَّآءَ مَسَّتۡهُمۡ إِذَا لَهُم مَّكۡرٞ فِيٓ ءَايَاتِنَاۚ قُلِ ٱللَّهُ
أَسۡرَعُ مَكۡرًاۚ إِنَّ رُسُلَنَا يَكۡتُبُونَ مَا تَمۡكُرُونَ ﴿٢١﴾ هُوَ ٱلَّذِي يُسَيِّرُكُمۡ فِي ٱلۡبَرِّ وَٱلۡبَحۡرِۖ
حَتَّىٰٓ إِذَا كُنتُمۡ فِي ٱلۡفُلۡكِ وَجَرَيۡنَ بِهِم بِرِيحٖ طَيِّبَةٖ وَفَرِحُواْ بِهَا جَآءَتۡهَا رِيحٌ عَاصِفٞ
وَجَآءَهُمُ ٱلۡمَوۡجُ مِن كُلِّ مَكَانٖ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ أُحِيطَ بِهِمۡ دَعَوُاْ ٱللَّهَ مُخۡلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ
لَئِنۡ أَنجَيۡتَنَا مِنۡ هَٰذِهِۦ لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴿٢٢﴾ فَلَمَّآ أَنجَىٰهُمۡ إِذَا هُمۡ يَبۡغُونَ
فِي ٱلۡأَرۡضِ بِغَيۡرِ ٱلۡحَقِّۗ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّمَا بَغۡيُكُمۡ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمۖ مَّتَٰعَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَاۖ
ثُمَّ إِلَيۡنَا مَرۡجِعُكُمۡ فَنُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴿٢٣﴾ إِنَّمَا مَثَلُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا كَمَآءٍ
أَنزَلۡنَٰهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ فَٱخۡتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ ٱلۡأَرۡضِ مِمَّا يَأۡكُلُ ٱلنَّاسُ وَٱلۡأَنۡعَٰمُ حَتَّىٰٓ إِذَآ
أَخَذَتِ ٱلۡأَرۡضُ زُخۡرُفَهَا وَٱزَّيَّنَتۡ وَظَنَّ أَهۡلُهَآ أَنَّهُمۡ قَٰدِرُونَ عَلَيۡهَآ أَتَىٰهَآ
أَمۡرُنَا لَيۡلًا أَوۡ نَهَارٗا فَجَعَلۡنَٰهَا حَصِيدٗا كَأَن لَّمۡ تَغۡنَ بِٱلۡأَمۡسِۚ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ ٱلۡأٓيَٰتِ
لِقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾ وَٱللَّهُ يَدۡعُوٓاْ إِلَىٰ دَارِ ٱلسَّلَٰمِ وَيَهۡدِي مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٖ
مُّسۡتَقِيمٖ ﴿٢٥﴾ لِّلَّذِينَ أَحۡسَنُواْ ٱلۡحُسۡنَىٰ وَزِيَادَةٞۖ وَلَا يَرۡهَقُ وُجُوهَهُمۡ قَتَرٞ وَلَا ذِلَّةٌۚ أُوْلَٰٓئِكَ
أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَنَّةِۖ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٢٦﴾ وَٱلَّذِينَ كَسَبُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ جَزَآءُ سَيِّئَةِۢ بِمِثۡلِهَا
وَتَرۡهَقُهُمۡ ذِلَّةٞۖ مَّا لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ مِنۡ عَاصِمٖۖ كَأَنَّمَآ أُغۡشِيَتۡ وُجُوهُهُمۡ قِطَعٗا مِّنَ ٱلَّيۡلِ مُظۡلِمًاۚ
أُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلنَّارِۖ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٢٧﴾ وَيَوۡمَ نَحۡشُرُهُمۡ جَمِيعٗا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ
أَشۡرَكُواْ مَكَانَكُمۡ أَنتُمۡ وَشُرَكَآؤُكُمۡۚ فَزَيَّلۡنَا بَيۡنَهُمۡۖ وَقَالَ شُرَكَآؤُهُم مَّا كُنتُمۡ إِيَّانَا تَعۡبُدُونَ
﴿٢٨﴾ فَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدَۢا بَيۡنَنَا وَبَيۡنَكُمۡ إِن كُنَّا عَنۡ عِبَادَتِكُمۡ لَغَٰفِلِينَ ﴿٢٩﴾ هُنَالِكَ
تَبۡلُواْ كُلُّ نَفۡسٖ مَّآ أَسۡلَفَتۡۚ وَرُدُّوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ مَوۡلَىٰهُمُ ٱلۡحَقِّۖ وَضَلَّ عَنۡهُم مَّا كَانُواْ
يَفۡتَرُونَ ﴿٣٠﴾﴾

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

{وە هەر کات دوای ناخۆشییەك کە تووشیان بووە، (نیعمەتو) بەزەییەکی خۆمانمان بە خەڵك (ی بێبڕوا) چێژت، کتوپڕ پیلانگێڕیی دەکەن دژی ئایەتەکانمان، بڵێ: خوا پلانو نەخشەکەی خێراترە، بێگومان (فریشتە) نێردراوەکانمان، پیلانگێڕییەکەتان تۆمار دەکەن ﴿٢١﴾ (خوا) ئەو کەسەیە کە لە وشکانیی‌و دەریادا هاتووچۆتان پێ دەکات، هەتا کاتێك چوونە نێو کەشتییانەوەو، بە شنە بایەکی خۆش کەشتییەکان بردیانو، پێی دڵخۆش بوون، هەر هێندەیان زانی بایەکی توندی تێکشکێنەر بۆ کەشتییەکانیان هاتو، لە هەموو لاوە شەپۆل دەوری دانو، پێیان وابوو (بە هۆکارەکانی مەرگ) ئابڵووقە دراون، (لەوکاتەدا) بە ملکەچیی بۆ خوا ساغ کردنەوەوە لە خوا پاڕانەوە: بە دڵنیایی ئەگەر لەمە قوتارمان بکەی، مسۆگەر لە سوپاسگوزاران دەبین ﴿٢٢﴾ کەچی کە دەربازی کردن، هەر هێندەت زانی ئەوە بە ناهەق سنوورشکێنیی لە زەوییدا دەکەن، ئەی خەڵکینە! بە دڵنیایی سنوورشکێنییەکەتان بەس لە زیانی خۆتانە، (ژیانەکەتان) ڕابواردنێکی زوو تێپەڕی ژیانی دنیایە، پاشان گێڕانەوەتان بۆ لای ئێمەیە، ئنجا هەواڵی ئەوەتان پێ دەدەین کە دەتانکرد ﴿٢٣﴾ وێنەی ژیانی دنیا، تەنیا وەك ئاوێکە کە لە سەرێوە باراندوومانە، سەرەنجام ڕووەکی زەوی بەهۆیەوە ڕواوەو پێکداچووە، لەوەی خەڵكو ئاژەڵ دەیخۆن، هەتا کاتێك کە زەوی ڕەونەقی تەواوی خۆی وەرگرتو خۆی ڕازاندەوە، (کشتوکاڵەکەی پێگەیشت)، وە خەڵکەکەی پێیانوابوو بەسەریدا باڵادەستن: بە شەو یان بە ڕۆژ، فەرمانی ئێمەی بۆ هاتو، وەك پەرێزێکمان لێکرد، کە دوێنێ هیچی لێ نەبووبێ! بەو جۆرە ئایەتەکانمان بۆ کۆمەڵێك ڕوون دەکەینەوە، بەڵکو بیر بکەنەوە ﴿٢٤﴾ وە خوا (خەڵك) بەرەو مەنزڵگای ئاشتیی بانگ دەکاتو، هەر کەسێکی بوێ، دەیخاتە سەر ڕاستە ڕێ ﴿٢٥﴾ ئەوانەی چاکەیان کردوە، پاداشتی هەرە باشو زێدەش هەیە بۆیانو، ڕوویان نە

ڕەشاییو نە زەبوونیی لێ نانیشێ، ئا ئەوانە هاوەڵانی بەهەشتن، تێیاندا هەمیشەیی دەبن ﴿٢٦﴾ وە ئەوانەی (کردەوە) خراپەکانیان وەدەستهێناون، سزای هەر خراپەیەك، خراپەیەکی وەك خۆیەتی، وە زەبوونییان بەسەردا دێ، هیچ پارێزەرێکیان نیە لە (سزای) خوا، ڕوویان (وا ڕەش داگەڕاون) وەك بە چەند پارچە شەوێکی تاریك داپۆشرابن، ئا ئەوانە هاوەڵانی ئاگری دۆزەخن، کە تێیدا هەمیشەیی دەبن ﴿٢٧﴾ وە (یاد بکەوە) ڕۆژێك تێکڕایان کۆدەکەینەوە، ئنجا بەوانەی هاوبەشیان (بۆ خوا) داناون دەڵێین: خۆتانو هاوبەشەکانتان بوەستن! ئنجا لەیەکمان ترازاندنو هاوبەشەکانیان گوتیان: ئێوە ئێمەتان نەدەپەرست ﴿٢٨﴾ خوا بەسە شایەد بێ لەنێوان ئێمەو ئێوەدا،کەبە دڵنیایی ئێمە لە پەرستنی ئێوە (بۆمان) بێئاگابووین ﴿٢٩﴾ ئیدی ئا لەوێدا هەر کەسە چی پێشخستوە (پێشتر ئەنجامی داوە) لێی ئاگادار دەبێ (دەزانێ چی لە هەگبەدایە)، وە بۆ لای خوای مشوورخۆری ڕاستەقینەیان گێڕدراونەوەو، ئەوەی کە پێشتر هەڵیان دەبەست (لە هاوبەش بۆ خوا) لێیان بزربوو ﴿٣٠﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(أَذَقْنَا): واتە: پێمان چێژتن، (الذَّوْقُ: وُجُودُ الطَّعْمِ فِي الفَمِ إِذَا كَانَ قَلِيلاً، وَاُختِيرَ لِلعَذَابِ وَالنِّعْمَةِ)، وشەی (ذَوْق) بریتیە لە تامی شتێك كە لە زار دابێ، بەمەرجێك كەم بێ، لێی چێژت، یانی: تۆزێكی لێ خوارد، وشەی (ذَوْق) هەڵبژێردراوە بۆ هەركام لە سزادان و ئازارو، بۆ نیعمەت و خۆشیی، (واتە: خوازراوەتەوە، ئەگەرنا لە نچینەدا وشەی (ذَوْق) بە واتای چێژتنی شتێكە بە زار).

(ضَرَّآءَ): (الضَرَّاءُ: عَكْسُ السَّرَّاءِ وَالنَّعْمَاءِ، كَمَا أَنَّ الضُرَّ عَكْسُ النَّفْعِ)، وشەی (ضَرَّاء) پێچەوانەی (سَرّاء)و (نَعْمَاء)ە، (سَرّاء)، واتە: خۆشیی (نَعْمَاء) واتە: لەززەت و چاكە، هەروەك چۆن (ضَرّ) پێچەوانەی (نَفْع)ە، واتە: زیان و سوود.

(مَّكْرٌ): (المَكْرُ: صَرْفُ الغَيْرِ عَمَّا يَقْصِدُهُ بِحِيلَةٍ)، (مكْر) بریتیە لەوەی كە تۆ یەكێكی دیكە لەو مەبەستەی دەیەوێ، لابدەی، بەلام بە فێڵێك و بە پلانێك.

(يُسَيِّرُكُمْ): واتە: هاتووچۆتان پێ دەكات، (السَّيْرُ: المُضِيُّ فِي الأَرْضِ)، (سَيْر) واتە: ئەوە كە ئینسان بە زەویدا بڕوات، (يُسَيِّرُكُمْ)، واتە دەتانڕوێنێ، هاموشۆتان پێدەكات.

(ٱلْفُلْكِ): (الفُلْكُ: السَّفِينَةُ يُستَعْمَلُ لِلْوَاحِدِ وَالجَمْعِ)، وشەی (فُلْك) بە واتای كەشتیی دێ، كە بۆ تاك بەكاردێ، وە بۆ كۆش بەكاردێ، واتە: بە كەشتییەك دەگوترێ: (فُلْك)، بە كۆمەڵە كەشتییەكیش هەر دەگوترێ: (فُلْك).

(وَجَرَيْنَ بِهِم): واتە كەشتییەكان بردیانن، (الجَرِيُّ: المرُّ السَّرِيع)، (جَرِي)، واتە: ڕۆیشتنێكی خێرا.

(رِيحٌ عَاصِفٌ): واتە: بایەکی توندی تێکشکێنەر، دەڵێ: (رِيحٌ عَاصِفٌ وَعَاصِفَةٌ وَمُعْصِفَةٌ: تَكْسِرُ الشيءَ فَتَجْعَلُهُ كَعَصْفٍ)، دەگوترێ: (رِيحٌ عَاصِفٌ وَعَاصِفَةٌ وَمُعْصِفَةٌ)، هەرسێکیان، واتە: بایەك كە شت دەشكێنێ، وەك پووش‌و پەڵاش‌و كاو كۆتی تێكشكاوو شێلدراو، كە گێرە دەكرێ.

(ٱلْمَوْجُ): واتە: شەپۆل، كۆیەكەی (أَمْوَاج)ە، شەپۆلەكان.

(أُحِيطَ بِهِمْ): واتە: دەورە دران، ئابڵووقە دران، واتە: هیچ ڕێی هەڵاتنیان نیيە.

(مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ): واتە: گەردنكەچییتان بۆ خوا ساغ كردۆتەوە، وشەی (مُخْلِص) لەسەر كێشی (مُفْعِل)ە، (اسْم فَاعِل)ە، (أَخْلَصَ، يُخْلِصُ، إِخْلاَصاً، فَهُوَ مُخْلِص)، (مُخْلِص) واتە: دەربازكەر، كەسێك كە گەردن كەچییەكەی خۆی دەرباز كردبێ، لەوەی كە هیچ پشك‌و بەشی غەیری خوای تێدا بێ، هەمووی بۆ خواو ساغ كردبێتەوە، یان كەسێك كە دینداریی‌و مسوڵمانەتیی خۆی ساغ دەكاتەوە بۆ خواو بەشی غەیری خوای پێوە ناهێڵێ، ئەوە پێی دەگوترێ : مسوڵمانێكی (مُخْلِص)و، كردەوەكەی پێی دەگوترێ : (إِخْلاَص).

(يَبْغُونَ): واتە سنوورشكێنیی دەكەن، (البَغِيُ: طَلَبُ تَجَاوزِ الإقتِصَادِ فِيمَا يُتحَرَّى) واتە: ئەسڵی وشەی (البَغي) واتە: خواستنی تێپەڕاندنی میانجێتیی لەوەدا كە خەفتانی تێدادەكرێ (هەندێكیش بە مانای (حَسَد) یان لێكداوەتەوە، چونكە حەسوودییش بریتیە لە سنوور شكاندن‌و لە خەت دەرچوون).

(مَّتَـٰعَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا): (المَتَاعُ: كُلُّ مَا يُنْتَفَعُ بِهِ عَلَى وَجْهٍ مَا، فَهُوَ مَتَاعٌ وَمُتْعَةٌ) وشەی: (مَتَاع) هەر شتێكە كە بە شێوەیەك لە شێوەكان سوودو كەڵكی لێوەربگیرێ، (مَتَاع)، شتێكە كە كەم بخایەنێ، واتە : گوزەرانێكی كەم.

(زُخْرُفَهَا): (الزخرف: الزينة المزَوَّقَة)، (زخرف) بریتیە لە جوانییەك لە ئەنجامی دەستکاریی ئینساندا، وەك چۆن هەندێ شت نەخش و نیگاری لێدەکرێ و دەرازێنرێتەوە، بەڵام (زینة) ئەوەیە شتەکە لە ئەسڵدا بۆخۆی جوان بێ، واتە: جوانیی خوارسك، بەڵام (زخرف) بریتیە لە جوانییەکی بەدەستکاریی، بۆیە عەرەب گوتوویانە: (لَيْسَ الكَحْلُ كَالْتَكَحّل)، واتە: کەسێك کە چاوی ڕەش و جوان بێ، وەك ئەوە نیە کە بەهۆی کلەوە ڕەشی دەکات.

(وَٱزَّيَّنَتْ): (أَصْلُهُ تَزَيَّنَتْ فَأُدْغِمَ التاء في الزاي)، وشەی (وَٱزَّيَّنَتْ) یانی: (وتزيَّنَتْ) واتە: خۆی ڕازاندەوە، کە دوایی (ت)یەکە لە (ز)یەکەدا دەغم کراوەو بۆتە (وَٱزَّيَّنَتْ).

(حَصِيدًا): (حَصَدَ الزَّرْعَ: قَطَعَهُ، فَهُوَ مَحْصُود)، (حَصِيد، وَحَصِيدَة، وَحَصَدْ)[1]، هەموویان بە یەك واتا دێن، (حصيد) واتە: پەرێز، یاخود کشتوکاڵێك کە هەڵگیراوەتەوە، حاصەڵاتێك، دانەوێڵەو دەغڵێك کە دروێنە کراوە، دەگوترێ: (حَصَدَ الزَّرْعَ) واتە: بڕی، درەوی کرد، (مَحْصُود، حَصِيد، وَحَصِيدَة، وَحَصَدْ) هەر چواریان بە مانای دانەوێڵەیەك، یاخود سەوزەیەك دێن، کە درواببێتەوە، یانی: حاصەڵاتەکەی هەڵگیرابێ.

(لَّمْ تَغْنَ بِٱلْأَمْسِ): واتە: وەك دوێنێ لەوێ نەبووبێ، لە زمانی عەرەبییدا دەگوترێ: (غَنِيَ بالمكان) واتە: لەو شوێنە مایەوە، واتە: وەك پەرێزێکی ڕووتی لێبێ، وەك دوێنێ هیچی لێ نەبووبێ.

(وَلَا يَرْهَقُ): (رَهِقَهُ الأَمْرُ: غَشِيَهُ بقَهْرٍ)، (رَهِقَهُ) واتە: بە زۆر چووە سەر سەرو گوێلاکی، دەگوترێ: (رَهِقْتُهُ وَأَرْهَقْتُهُ) هەردووکیان بە یەك مانا دێن، کە لێرەدا

---

١) مختار صحاح، ص١٣٩.

(وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ) واتە: تاڵخیی و ڕەشیی و زەبوونیی دەموچاویان داناپۆشێ و داناگرێ.

(قَتَرٌ): (القَتَرُ وَالقُتَارُ: الدُّخَانُ السَاطِعُ مِنَ الشِّوَاءِ وَالعُودِ وَنَحْوِهِمَا)، (قَتَر)و (قُتار) بەو دووکەڵە دەگوترێ لە کاتێك دا گۆشت دەبرژێنرێ، یاخود دارێك دەسووتێنرێ و دووکەڵی لێ بەرز دەبێتەوەو، بە وێنەی ئەوانە دەگوترێ.

(عَاصِمٍ): (العَصْمُ: الإِمْسَاكُ، لا عَاصِمَ: لا شَيء يَعْصِمُ مِنْهُ)، (عَاصِم) واتە: پارێزەر، (عَصْم) بریتیە لە گرتنی شتێك کە بیپارێزی، (لا عَاصِمَ)، واتە: هیچ پارێزەرێك ئەو شتە لەو ناپارێزێ.

(فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ): واتە: لێکمان جیا کردنەوە، (تَزَيَّلوا) واتە: (تَفَرَّقُوا)، (زِلْتُ الشيءَ مِنْ مَكَانِهِ، وَزَيَّلَهُ: فَرَّقَهُ) واتە: ئەو شتەم لە شوێنی خۆی لادا، وە (زَيَّلَهُ) واتە: جیای کردەوەو، پەرتەوازەی کرد.

(تَبْلُوا): (بَلاهُ: جَرَّبَهُ وَاخْتَبَرَهُ، يَبْلُوهُ)، واتە: ئەو شتەی تاقیکردەوە جەڕباندی، ﴿هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ ﴾، هەموو کەسێك دەزانێ چی پێشخستوە، بۆی دەردەکەوێ دەیجەڕبێنێ پەرێزی خۆی دەبینێ.

(مَّا أَسْلَفَتْ): (السَّلَفُ: مَا قُدِّمَ مِنَ الثَّمَنِ عَلَى المَبِيعِ)، (سَلَف) بەوە دەگوترێ کە پێش ئەوەی فرۆشراوەکە وەربگیرێ، پارەکەی درابێ، ئەو پارەیەی کە دەدرێ، پێش ئەوەی فرۆشراوەکە وەربگیرێ.

(وَضَلَّ): واتە (ضاع، فقد) وە بە مانای (عَدَلَ عَنِ الطَّرِيق)یش دێ، (ضَلَّ) دوو واتای هەن :

١) بە مانای بزربوو، ونبوو. ٢) بە مانای لایدا، گومڕابوو، دێ.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ هەر لە درێژەی ئەو ئایەتانەدا کە باسی هەڵوێستی مرۆڤەکان دەکەن بەگشتی، بەتایبەت ئەوانەیان کە سەرەخەریی‌و، لاساریی دەکەن لە بەرانبەر پێغەمبەراندا (علیهم الصلاة والسلام)و، وەڵامی بانگی خوای پەروەردگار نادەنەوەو، بەدەم بانگەوازی خوای میهرەبانەوە نایەن، بە زۆریی ئەم دە (١٠) ئایەتە باسی هەڵوێستی ئەوان‌و، پێچەوانەی ئەوانیش، دەکەن، واتە: ئەهلی ئیمان، ئەوانەی کە چاکەکار بوون‌و وەڵامی بانگەوازی خوای پەروەردگاریان داوەتەوە، بەڵام بەکورتیی.

سەرەتا خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿وَإِذَآ أَذَقۡنَا ٱلنَّاسَ رَحۡمَةٗ مِّنۢ بَعۡدِ ضَرَّآءَ مَسَّتۡهُمۡ إِذَا لَهُم مَّكۡرٞ فِيٓ ءَايَاتِنَا﴾، وە کاتێك بەزەییەکی خۆمان بە خەڵك چێژت، دوای ناخۆشییەك کە تووشیان بووە، دەیانبینی کتوپڕ، خەریکی پیلانگێڕیین لە دژی ئایەتەکانی ئێمە، واتە: لە جیاتی شوکرانە بژێریی‌و سوپاسگوزاریی‌و بە ئەمەگیی، بە پێچەوانەوە: خەریکی پیلانگێڕیی‌و فرت‌و فێڵن لە دژی ئایەتەکانی ئێمە، ئایەتەکان واتە: ئەو پەیامەی کە خوا بە پێغەمبەران دا، صەڵات‌و سەلامی خوایان لەسەر بێ، دەینێرێ، کە عەقڵ‌و مەنتیق وا دەخوازێ، مادام ئەو خوایە ﷻ ڕەحمەتی خۆی بە ئێوە چەشتوەو چاکەی لەگەڵ ئێوەدا کردوەو، ئەو هەموو نازو نیعمەتەی بە ئێوە داوە، پێویستە ئێوەش وەڵامگۆی ئایەتەکانی ئەو بن‌و، بەدەم بانگەوازەکەیەوە بچن، بەڵام ئەوان پێچەوانەکەی دەکەن، بۆیە دەفەرموێ : ﴿قُلِ ٱللَّهُ أَسۡرَعُ مَكۡرًاۚ﴾، بڵێ: نەخشەو پلانی خوا خێراترە، واتە: بۆ سزادانی ئێوە، بۆ پەلکێشکردنی ئێوە بەرەو گوناهو تاوانی زیاتر، تاکو شایستەی سزای توندتر بن، ﴿إِنَّ رُسُلَنَا يَكۡتُبُونَ مَا تَمۡكُرُونَ﴾، بێگومان ڕەوانەکراوەکانی ئێمە، ئەوەی کە ئێوە وەك پیلان‌و فێڵ دەیکەن، ئەو فێڵ‌و تەڵەکەیەی کە سازی دەکەن، لە دژی ئایەتەکانی خواو پەیامی خوا، هەمووی تۆمار دەکەن.

ئەوە هەڕەشەیە، چونكە: مادام تۆماری دەكەن، كەواتە: ئەو كردەوە خراپانەو پیلانگێڕییە، دێتەوە ڕێتان‌و، سزای لەسەر وەردەگرن.

پاشان خوا ﷻ باسی هەڵوێستی كەسانی بێبڕوا دەكات، كەسانێك كە بێ سفەتن بەرانبەر بە خوا، سپڵەو بێ نمەكن، لە بەرانبەر خوادا: خوا چییان بۆ دەكات، كەچی ئەوان لە بەرانبەردا، چۆن سپڵەو بێ وەفایانە ڕەفتار دەكەن ؟!

دەفەرموێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِي يُسَيِّرُكُمۡ فِي ٱلۡبَرِّ وَٱلۡبَحۡرِۖ ﴾، ڕووی دواندن دەگونجێ لە هەموو مرۆڤایەتیی بێ، چونكە خوای بەخشەر هۆكارەكانی هاتووچۆی وشكانیی‌و دەریایی بۆ هەموو مرۆڤەكان ڕەخساندووون، بەڵام بەپێی سیاق‌و بە سەرنج دانی كۆی ئایەتەكان، بۆمان دەردەكەوێ كە لێرەدا ڕووی دواندن، لە مرۆڤە بێبڕواو كافرو هاوبەش بۆ خوا دانەرو بێ ئەمەگەكانە، ئەگەرنا، ئەگەر تەماشای كۆی ئایەتەكان نەكەین، دەڵێین: ڕووی دواندن لە هەموو مرۆڤایەتییە، چونكە خوای پەروەردگار هۆیەكانی هاتووچۆی وشكانیی‌و دەریایی بۆ هەموو مرۆڤەكان ڕەخساندووون، دەفەرموێ: خوا ئەو كەسەیە كە ئێوە دەڕوێنێ، واتە: ڕۆیشتنتان پێ دەكات، یاخود هات‌وچۆو هاموشۆتان پێ دەكات، لە وشكانیی‌و لە دەریادا بە چی هاموشۆیان پێدەكات؟ دیارە بە ڕەخساندنی هۆكارەكانی هاتووچۆ، كاتی خۆی ولاخ‌و كەرو هێسترو حوشترو ئەوانە بوون، لە وشكانیی دا، كەڵەك‌و بەلەم‌و كەشتی چارۆكەدارو ئەوانە بوون لە دەریادا، بەڵام ئێستا جگە لە جۆرەكانی هامووشۆی وشكانیی‌و دەریا، هەواشی هاتۆتە سەری‌و زۆر زیاد بوون.

هەڵبەتە لێرەدا كە دەفەرموێ: هۆیەكانی هامووشۆی بۆ ڕەخساندووون، یانی: توانای داونێ كە هۆیەكانی هامووشۆ دروست بكەن، بۆیە ئەگەر یەكێك بڵێ: سەیارە مرۆڤ دروستی كردوە، هەروەها فڕۆكەو كەشتیی‌و شەمەندەفەرو چی‌و چی؟ دەڵێین: ڕاستە، بەڵام چۆن‌و بە چی دروستی كردووون؟

یەكەم : بەو عەقڵ‌و هۆشە كە خوا پێی داوە.

دووەم : لەو كەرەستەو ماددانە كە خوای باڵادەست خستوونیە بەردەستی.

ئنجا بۆیەش خوای پەروەردگار هەموو نیعمەتەكان دەگێڕێتەوە بۆ خۆی، چونكە حەقیقەت وایە.

ئنجا ئەوە هەمووی ڕوویەكی مەسەلەكەیە، ڕوویەكی دیكە ئەوەیە كە ئەسڵەن ڕۆیشتن بە نێو ئاودا، دایبنێ ئاو وەك گڵ بووایە، چۆن كەشتیی لەسەری دەڕۆیشت؟ یان دایبنێ وشكانیی وەك ئاو بووایە، چۆن وڵاخو سەیارە بەسەریدا دەڕۆیی؟ یان دایبنێ هەوا وەك ئاو بووایە، یان هەوا وەك خاك بووایە، چۆن تەیارە تێیدا دەفڕی؟ كەواتە: خوا ﷻ سروشتی هەر كام لە هەواو ئاوو خاكی بە شێوەیەك هەڵخستوە، كە هەر كامێكیان بە كەڵكی جۆرێك لە بەنێودا ڕۆیشتنو لەسەر ڕۆیشتن بێ، هەرچەندە زۆر كەس بیر لەوە ناكاتەوە.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا كُنتُمۡ فِي ٱلۡفُلۡكِ وَجَرَيۡنَ بِهِم بِرِيحٖ طَيِّبَةٖ وَفَرِحُواْ بِهَا جَآءَتۡهَا رِيحٌ عَاصِفٞ وَجَآءَهُمُ ٱلۡمَوۡجُ مِن كُلِّ مَكَانٖ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ أُحِيطَ بِهِمۡ ٢٢﴾، هەتا كاتێك كە ئێوە چوونە نێو كەشتییەكانەوەو، كەشتیەكان پێیان ڕۆیشتن، (لێرەدا لە شێوەی دواندنەوە، دەیگۆڕێ بۆ نادیار (غائب)، چونكە پێشێ نیزیكن لە وشكانییەوەو، خوای پەروەردگار ئاوا دەیاندوێنێ، دوایی كە دەچنە نێو كەشتییەكە، دوور دەكەونەوە، بۆیە ڕاناوی نادیار (غائب)یان بۆ بەكاردێنێ) ﴿وَجَرَيۡنَ بِهِم بِرِيحٖ طَيِّبَةٖ﴾، كەشتییەكان ڕواندیانن، پێیان ڕۆیشتن سەفەریان پێكردن، بە چی؟ (بريح طيبة) بە بایەكی گونجاو، كاتی خۆی دیارە هەر كەشتیی چارۆكەدار هەبووە، كە بە با ڕۆیشتوەو، جار جار ئەگەر سەوڵەشیان لێدابێ زۆر بە كەمیی، بەڵام ئێستا هەرچەندە كەشتییەكان بە ماددەی دیكە كار دەكەن، بەڵام دیسان (با)ی گونجاو بۆ كەشتییەكان هەر پێویستە، كەسێك حاڵی دەبێ لە (با)ی نەگونجاو كە سواری كەشتیی بووبێ، لە دەریادا شەپۆڵی گەورە گەورە ڕووی تێكردبن، بەقەدەر كێو، ئەوجار لێی حاڵی دەبێ كە (با)ی نەگونجاو چەند بەڵایە كاتێ بە ملت دادێ، با ڕۆیشتنی كەشتییەكە بە گازوایل بێ، یان خەڵووزی بەردبێ، یان كارەبا بێ، ... هتد، بەڵام دیسان هەبوونی بای گونجاوو تەبا، لەگەڵ ڕێڕەوی كەشتییەكەدا، زۆر

نیعمەتێکی گەورەیە، هەروەك بە پێچەوانەشەوە : بای پێچەوانەو بای دژ، بە ئاڕاستەی کەشتییەکە، زۆر بەڵایەکی گەورەیە، زۆرجار کەشتییەکان بەهۆی ئەوەوە غەرق دەبن.

دەفەرموێ: کە بە شنە بایەکی موناسبو گونجاو دەڕۆن، کەشتییەکان دەیانبەن، ئەوانیش زۆر دڵخۆش دەبن، بەڵام هەر ئەوەندە دەزانن، ﴿جَآءَتۡهَا رِيحٌ عَاصِفٌ﴾، بایەکی توندی تێکشکێنەریان بۆ دێ، ﴿وَجَآءَهُمُ ٱلۡمَوۡجُ مِن كُلِّ مَكَانٍ﴾، (وە بایە بەهێزەکە کە هەڵدەکات، دەریا هەمووی دەبێتە شەپۆلو) لە هەموو لاوە شەپۆل ڕوویان تێ دەکات.

ئێمە جارێك ـ لە ساڵی ١٩٩٨ ز دا ـ لە دوورگەی (مالطا)وە دەچووین بۆ (بەنغازیی) لە (لیبیا) کە نیزیکەی نۆزدە (١٩) سەعات ڕێیە، کەشتییەکەمان کە حەوت قات بوو، دەوری (دوو) (سێ) هەزار کەسی تێدا بوو، کاتێك ئەو شەپۆلە گەورانە دەهاتنو کەشتییەکە لووتەکەی ڕۆ دەچوو، دەمانگوت: تازە نغرۆ دەبێو تاکو بنی دەریا گیر نابێ، دوایی هەڵدەستایەوە، کە دەکەوتە سەر لای ڕاست، دەمانگوت: تازە بەولادا نغرۆ دەبێ، کە دەکەوتە سەر لای چەپ، کە شەپۆل لە پێشەوەڕا دەهات، بە پشتەوەدا دەشکا، دەمانگوت: تازە بە پشتەوەدا دەشکێ، مەترسییەکی گەورە بوو، بەڵام خوای میهرەبان دەربازی کردین.

بەڵێ کەسێك دەزانێ کە شەپۆل چۆن لە هەموو لاوە دێ، کە سەفەری دەریای کردبێ.

ئنجا دوای ئەوەی شەپۆل لە هەموو لاوە ئابلۆوقەیان دەدات، ﴿وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ أُحِيطَ بِهِمۡ﴾، گومانیان وا بۆ دروست دەبێ، قەناعەتی ئەوەیان بۆ دروست دەبێ کە دەوریان دراوە، واتە: تازە تەواو کۆتاییان دێ، لەو کاتەدا ﴿دَعَوُاْ ٱللَّهَ مُخۡلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ﴾، لە خوا دەپاڕێنەوەو، ملکەچیی و گەردنکەچیی خۆیان بۆ خوا ساغ

دەگەنەوە، واتە: بەشی غەیری خوایان پێوە نامێنی، بتو صەنەمو پەرستراوی دیکە هیچی نامێنێ، بۆچی؟ چونکە دەزانن بێجگە لە خوا ﷻ کەسی دیکە لەو تەنگانەیەدا، لە فریایان نایەت.

کەواتە: وشەی (دین) لێرەدا بە مانای (ئیسلام) نیە، بەڵکو بە مانای ملکەچیی‌و طاعەتە، بە مانای لێپاڕانەوەو تەسلیم بوونە.

ئنجا کە گەردنکەچیی خۆیان بۆ خوا ساغ دەکەنەوەو چی دەڵێن؟ ﴿لَئِنْ أَنجَيْتَنَا مِنْ هَٰذِهِۦ لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلشَّٰكِرِينَ﴾، ئەگەر لە ئا ئەمە واتە: لەم بەڵاو فەرتەنەو دژواریی‌و سەغڵەتییە، دەربازمان بکەی، بە (ل)ی قەسەم، بە (ن)ی تەئکید، دەڵێن: هیچ گومانی تێدا نیە، بە جەخت کردنەوە، ئێمە لە شوکرانە بژێران‌و لە سوپاسگوزاران دەبین بۆ تۆ، ﴿فَلَمَّآ أَنجَىٰهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِى ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ﴾، کەچی دوای ئەوەی دەربازی کردن، دەیانبینی بە ناهەق لە زەوییدا سنوورشکێنیی دەکەن، دەچنەوە سەر بەزمی پێشێیان.

ئنجا خوا بانگیان دەکات، دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُم﴾، ئەی خەڵکینە! ئەو سنوورشکێنیی‌و سنوور بەزێنییە، زیانەکەی بۆ خۆتانە، زیان لە خۆتان دەدەن، ﴿مَّتَٰعَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا﴾، ئەوە ڕابواردنێکی کەمی ژیانی دنیایە، واتە: ژیانەکەی ئێوە، ڕابواردنیکی کەمو گوزەرانێکی کەمە، ئەوە ناهێنێ کە لەسەر ئەو کەمە ژیانە، خوا لە خۆتان برەنجێنن‌و، تووڕەی بکەن، ﴿ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ﴾، دوایی گێڕانەوەتان هەر بۆ لای ئێمەیە، بۆ لای کەسی دیکە ناچنەوە.

هەرکات (الجاروالمجرور) پێشخرا، کورت هەڵێنان دەگەیەنێ، ﴿فَنُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾، هەواڵتان پێ دەدەین بەوەی کە دەتانکرد، ئەوەت کردو ئەوەت نەکردو، ئەوەت وابوو، ئەوەت واچوو، کەواتە: خۆتان هەڵگرن بۆ ئەو ڕۆژە، مادام ئەو دیدارە هەیە، بزانن بە چ چاوو ڕوویەکەوە دەچنە خزمەت خوا !

دوای خوای پەروەردگار وێنەیەك دێنێتەوە، بۆ ژیانی دنیا، ﴿إِنَّمَا مَثَلُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا كَمَآءٍ أَنزَلْنَٰهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ فَٱخْتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ ٱلْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ ٱلنَّاسُ وَٱلْأَنْعَٰمُ﴾ وێنەی ژیانی دنیا هەروەك ئاوێكە كە لە سەرێوە ناردوومانەتە خوار، بە هۆی ئەو ئاوەوە ڕووەكی سەر ڕووی زەوی تێكەڵ بە یەك بووە، واتە: ئەو كشتوكاڵە دەڕوێ، وە پێكدا دەچێو تێكەڵ دەبێ، ﴿مِمَّا يَأْكُلُ ٱلنَّاسُ وَٱلْأَنْعَٰمُ﴾، لەوەی كە خەڵكیشو ئاژەڵیش دەیخۆن، واتە: هەم لەوەڕگاكان پێكدا دەچنو چڕو پڕ دەبن، هەم ئەوەی خەڵك دەیخوات، كە دانەوێڵەیە: گەنمو جۆو هەرزنو نیسكو نۆكو برنجو باقی دانەوێڵەكانی دیكەو، سەوزەیەو، میوەجات، هەموو ئەوانە بەو ئاوە دەڕوێنو، چڕو پڕ دەبنو تێكەڵ دەبن، ﴿حَتَّىٰٓ إِذَآ أَخَذَتِ ٱلْأَرْضُ زُخْرُفَهَا﴾، هەتا كاتێك كە زەوی جوانییەكەی خۆی وەردەگرێ، چۆن ئافرەتێك، بووكێك، ئەگەر زێڕیشی نەبێ جلی جوانیشی نەبێ، ئافرەتەكە بیەوێ خۆی بڕازێنێتەوە، لە یەكێكی دیكەی وەردەگرێ، زەوییش جوانیی خۆی وەردەگرێو خۆی دەڕازێنێتەوە، ﴿وَٱزَّيَّنَتْ﴾، یانی : تەواو دەڕازێتەوە، كە مەبەست پێی كشتوكاڵو ڕووی زەوییە، كە دەڕازێتەوە بە كشتوكاڵو بە سەوزەو میوەجاتو بەوانەی كە بە ئاو دەڕوێن، ﴿وَظَنَّ أَهْلُهَآ أَنَّهُمْ قَٰدِرُونَ عَلَيْهَآ﴾، وە خەڵكەكەی، (واتە: خاوەنی ئەو پارچە زەوییە)، پێیان وایەو قەناعەتیان وا دەبێ، كە توانایان بەسەریدا هەیە، دەڵێن: ئەوە كشتوكاڵەكەمان پێگەیی، بەرهەمو حاصەڵاتەكە هەڵدەگرینەوە.

ئا لەو كاتەدا، ﴿أَتَىٰهَآ أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا﴾، فەرمانی ئێمەی بۆ هات، بە شەو یان بە ڕۆژ، واتە: فەرمانی لە بەینچوونی، فەرمانی سەر بە فەتارەت چوونی، ئەو كشتوكاڵو بەروبوومە، ﴿فَجَعَلْنَٰهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْنَ بِٱلْأَمْسِ﴾، كردمان بە پەرێزێ، وەك دوێنێ نەبووبێ، وەك دوێنێ هیچی لێ نەڕوا بێ، بوو بە پەرێزێكی

سوورو سەقەتال، ﴿كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ ٱلْأَيَٰتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾، ئاوا ئایەتەكان ڕۆشن دەكەینەوە، بۆ كۆمەڵێك كە بیر بكەنەوە، ئەمما ئەوەی بیر نەكاتەوە، بێگومان هیچ سوود، لە ئایەتە ڕۆشنەكانی خوای پەروەردگار، وەرناگرێ.

هەڵبەتە دەشگونجێ مەبەست لەم ئایەتە موبارەكە، كۆی ژیانی دنیا بێ، نەك تەنیا پارچە زەوییەك كە كەسانێك دەیكەن بە دانەوێڵەو سەوزایی و میوەجات.

واتە: دوای ئەوەی خەڵكی بێ بڕوا تەماعیان پەیدا دەبێ، كە دنیا لە ژێر تواناو ڕكێفی خۆیان دایەو، بەسەری دا باڵادەستن، بەڵایەكی خوا لێی بداتو، ببێتە پەرێزێكی ڕووت، كە هیچی لێ نەمێنێ.

دوایی خوای بەرزو مەزن دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ يَدْعُوٓا۟ إِلَىٰ دَارِ ٱلسَّلَٰمِ وَيَهْدِى مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٢٥﴾﴾ وە بێگومان خوا خەڵك بانگ دەكات بەرەو مەنزڵگای ئاشتیی، هەر كەسێكیشی بیەوێ، دەیخاتە سەر ڕاستە ڕێ.

لێرەدا وشەی (هدایة) دەبێ بڵێی: (خستنە سەر ڕاستە ڕێ)، نەك ڕێ پێشاندان، چونكە خوا ﷻ لێرەدا دەفەرموێ: ﴿وَيَهْدِى مَن يَشَآءُ﴾، وە هەر كەسێكی بوێ، هیدایەتی دەدات، بەڵام ئاشكرایە كە ڕێ پێشاندانەكەی خوا، خوا ویستوویەتی و تێیەڕیوە، وەك فەرموویەتی: ﴿وَهُدًى لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿٩٦﴾﴾آل عمران، ﴿ذِكْرٌ لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿١٠٤﴾﴾یوسف، قورئان كە خوا ناردوویەتی، هیدایەتی خوایەو، ویستوویەتی و وەك ڕێنمایی ناردوویەتی بۆ هەموو خەڵك، بەڵام: ئەم هیدایەتەی ئێرە جۆری دووەمی هیدایەتەو هیدایەتێكی تایبەتە، واتە: خستنە سەر ڕێ، خستنە سەر ڕاستە ڕێ، ئەوەش لوتفێكە خوای پەروەردگار لەگەڵ ئەو بەندانەدا دەیكات كە شایستەن، وەك دەفەرموێ: ﴿وَٱلَّذِينَ ٱهْتَدَوْا۟ زَادَهُمْ هُدًى ﴿١٧﴾﴾محمد، وە ئەوانەی كە هیدایەت دراون و ڕێی خوایان گرتوە، خوا ڕێنماییان بۆ زیاد دەكات، سەر ڕاستییان بۆ زیاد دەكات.

پاشان خوا باسی پاداشتی ئەوانە دەکات، کە دەیانخاتە سەر ڕاستە ڕێی خۆیو، شایستەی ئەوەن، دەفەرموێ: ﴿لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا۟ ٱلْحُسْنَىٰ﴾، بۆ ئەوانەی کە چاکەیان کردوە، پاداشتی هەرە چاکتر هەیەو زێدەش لەوە، ﴿وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ﴾، وە دەمو چاویان نە تلْخییو ڕەشیی خەمو خەفەتو پەژارە دایدەپۆشێ، نە زەبوونییو مەینەتیی، ﴿أُو۟لَـٰٓئِكَ أَصْحَـٰبُ ٱلْجَنَّةِ ۖ هُمْ فِيهَا خَـٰلِدُونَ﴾، ئەوانە هاوەڵی بەهەشتنو، بە هەمیشەیی لە بەهەشتی خوادا دەمێننەوە.

دوایی دەفەرموێ: ﴿وَٱلَّذِينَ كَسَبُوا۟ ٱلسَّيِّـَٔاتِ﴾، بەڵام ئەوانەی کە خراپەکانیان وەدەست هێناوە، (کە بە تەئکید خراپە وەدەست هێنانو، گوناحکردن، کاسبییەکی زۆر خراپە) ﴿جَزَآءُ سَيِّئَةٍۭ بِمِثْلِهَا﴾، هەر خراپەیەك سزایەکەی بە قەدەر خۆیەتی، ﴿وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ﴾، وە زەبوونیی دایاندەپۆشێ، زەبوونیی، ماتەمینیی لە دەمو چاویان دەنیشێ، ﴿مَّا لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ﴾، هیچ پارێزەرێك نییە لە سزای خوا بیانپارێزێ ﴿كَأَنَّمَآ أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِّنَ ٱلَّيْلِ مُظْلِمًا﴾، وەك ئەوە وایە دەموچاویان، بە چەند پارچەیەك لە شەوی تاریك داپۆشرابن، وەك ئەوە وایە: شەوی تاریك، پارچە قوماشێکی ڕەش بێ، چەند پارچەیەکی لێ ببڕیو بیانخەیە سەر یەك، ئنجا بە دەمو چاویانەوە بنێی، دەموو چاویان ئاوا تلْخو تاریك بووە، لە هەژمەتانو لە خەمو خەفەتانو لە پەشێمانییان، ﴿أُو۟لَـٰٓئِكَ أَصْحَـٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَـٰلِدُونَ﴾، ئا ئەوانە هاوەڵی ئاگرن، (ئاگری دۆزەخ) تێیدا دەمێننەوە.

چەند جارێکی دیکەش گوتوومانە: وشەی (صاحب) کە کۆیەکەی (أصحاب)ە، دەگونجێ بە مانای خاوەن بێ، دەشگونجێ بە مانای هاوەڵ بێ، ئنجا ئینسان چ خاوەنی ئاگر بێ، چ هاوەڵی بێ، هەر خراپە، هەر وەك چ خاوەنی بەهەشت بێ، چ هاوەڵی بەهەشت بێ، هەر چاکە.

ئنجا خوا ﷻ دیمەنێکی قیامەتیان دەخاتە بەرچاو، دەفەرموێ: ﴿ وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَشُرَكَاؤُكُمْ ﴾، وە ئەو ڕۆژە کە هەموویان کۆدەکەینەوە، (مەبەست پێی ڕۆژی لێپرسینەوەو سزاو پاداشتە، ڕۆژی حەشرو حیسابە) دوایی بەوانەی کە هاوبەشیان بۆ خوا داناوە، دەڵێین: بوەستن خۆتانو هاوبەشەکانتان، واتە: ئەوانەی کە لە وەهمو خەیاڵی ئێوەدا هاوبەشی خوا بوون، ئەگەرنا خوا هاوبەشی نین، ﴿ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ ﴾، لێکمان ترازاندن، لێکمان دوور خستنەوە، ئەوانەی پەرستار بوونو بەندایەتییان کردوەو، ئەوانەش کە پەرستراو بوون، ﴿ وَقَالَ شُرَكَاؤُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ ﴾، (شرکاء)، واتە: ئەوەی کە لە خەیاڵو وەهمی ئەواندا هاوبەشی خوا بوون، ئەگەرنا خوا هاوبەشی نین، واتە: ئەوانەی کە بە هاوبەش دانرا بوون، بەوانەیان گوت: کە پەرستبوویانن: ئێوە ئێمەتان نەدەپەرست، ئنجا ئەو بە هاوبەش بۆ خوا دانراوانە، ئەو پەرستراوانە، چ بتو صەنەم بن، چ مارو مشك بن، چ گاو مانگا بن، وەك لە هیندستانو لە ڕۆژهەڵاتی ئاسیادا هەیە، چ خۆرو مانگو ئەستێرە بن، چ پیاوچاکان بن، چ فریشتەکان بن، هەر کامێکیان بن، حاشایان لێ دەکەن، دوایی دەڵێن: ﴿ فَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ ﴾، خوا بەسە شایەد بێو چاودێر بێ لە نێوان ئێمەو ئێوەدا، کە ئێمە لە پەرستنتان بۆ ئێمە، بێئاگا بووین، ڕازی نەبووین.

دیارە پێغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام)و پیاوچاکانو ئەوانەی کە نەزانەکان لێیان دەپاڕێنەوەو، وەك پەرستراو (معبود) مامەڵەیان لەگەڵدا دەکەن، بە تەئکید ئەوان ڕازیی نەبوونو، وە بێئاگا بوون، عیسا (عليه السلام) دوای خۆی کە دەپەرسترێو، پێغەمبەرانی دیکەشو، پیاوچاکانی دیکەو، فریشەکان.

بەڵام ئەوانەی دیکە، کە دارو بەردو مانگو خۆرو ئەستێرەو ئەوانەن، بێگومان کە ئاگایان لە هیچ شتێك نیە.

جا دەفەرموێ: ﴿ هُنَالِكَ تَبْلُواْ كُلُّ نَفْسٍ مَّآ أَسْلَفَتْ ﴾، لەو ڕۆژەدا هەموو کەسێك دەزانێ چی پێشخستوە، بۆی دەردەکەوێ، (تَبْلُواْ) واتە: (تَخْتَبِرُ)، دەیجەڕبێنێو بۆی ئاشکرا دەبێ، هەروەك خوێنراویشەتەوە : (تَتْلوا كل نفس)، هەر نەفسێك چی پێش خستوە، لە کردەوە، دوای ئەوە دەکەوێ، واتە: مەحکوومی کردەوەکەی خۆیەتی، وەك لە سووڕەتی (المدثر)دا دەفەرموێ: ﴿ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ ﴿٣٨﴾ ﴾، هەر کەسە بارمتە (رهن)ی کرەوەکانی خۆیەتی، چی کردبێ، بە پێی کردەوەکەی مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێ، ﴿ وَرُدُّوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ مَوْلَىٰهُمُ ٱلْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُواْ يَفْتَرُونَ ﴾، وە گێڕرانەوە بۆ لای خوا، سەرپەرشتیاری هەقیانو، ئەوەی کە هەڵیاندەبەست بە ناوی خواوە، یاخود وەك هاوبەشی خوا، یان وەك پەرستراو مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرد، ئەوانە هەموویان ون بوون، زایە بوونو، بێسەرو سۆراغ بوون.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم : کە دەفەرموێ : ﴿ وَإِذَآ أَذَقْنَا ٱلنَّاسَ رَحْمَةً مِّنۢ بَعْدِ ضَرَّآءَ مَسَّتْهُمْ إِذَا لَهُم مَّكْرٌ فِىٓ ءَايَاتِنَا ۚ قُلِ ٱللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا ۚ إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾ ﴾

چوار هەڵوەستەیەك لەبەردەم ئەم ئایەتەدا :

هەڵوەستەی یەکەم : کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَآ أَذَقْنَا ٱلنَّاسَ رَحْمَةً ﴾، زانایانی شارەزای زمانی عەرەبی دەڵێن: ئەم (إِذَا)یە، (إِذَا)ی (شرطية)یە، واتە: وە هەر کات بەزەییەکی خۆمانمان بە خەڵك چێژت، واتە: نیعمەتێکی خۆمانمان پێدان، وە بەهرەمەندمان کردن، بەڵام لێرەدا وشەی (ذوق)ی بەکارهێناوە، کە پێشتر گوتوومانە : وشەی (ذوق) چێژتنو تامکردنی شتێکە بە زمان، بەڵام لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ بەهرەمەندبوونی ئینسان لە نیعمەتەکانی خوای بەخشەر.

کە دەفەرموێ: ﴿ رَحْمَةً ﴾، ڕەحمەتیش دیارە سیفەتی خوای بەخشندەیەو حاڵەتێکی مەعنەوییە، دیسان ئەمیش خوازراوەتەوە بۆ نیعمەتەکان، چ نیعمەتی ماددیی بن، چ نیعمەتی مەعنەویی بن، چونکە نازو نیعمەتو چاکەکان، بەرجەستەکەری بەزەییو میهرەبانییو بەخشندەیی خوای پەروەردگارن.

هەڵوەستەی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿ مِّنۢ بَعْدِ ضَرَّآءَ مَسَّتْهُمْ ﴾، لە دوای ناخۆشییەك کە تووشیان بووە (ضَرَّآءَ)، پێچەوانەی (نَعْمَاء)ە.

(مَسَّتۡهُمۡ)، واتە: تووشیان بووە، هەڵبەتە (مَسّ)، ئەوەیە کە شتێك بە شتێك بکەوێ، لێرەدا دیسان، ئەم وشەیەش خوازراوەتەوە بۆ ئەوە کە ئینسان تووشی گرفتێك، بەڵایەك، ناخۆشییەك، دەردەسەرییەك، دەبێ.

هەڵوەستەی سێیەم: ﴿إِذَا لَهُم مَّكۡرٞ فِيٓ ءَايَاتِنَا﴾، ئەم (إِذَا)یە، (إِذَا)ی، (فجائیة)یە، واتە: یەکسەر، کتوپڕ، وەڵامی (إِذَا)ی (شرطیة)ی پێشێیە، یانی: دەبینی ئەوانەی بێبڕوان و دوور لە خوان، یەکسەر، کتوپڕ دەست دەکەن بە پیلانگێڕیی لە دژی ئایەتەکانی ئێمە.

لێرەدا مەبەست لە: (مَّكۡرٞ)، کە دەفەرموێ: ﴿إِذَا لَهُم مَّكۡرٞ فِيٓ ءَايَاتِنَا﴾، زۆر شت دەگرێتەوە، چونکە وشەی (مَّكۡرٞ)، لە کوردیی دا ئەگەر بمانەوێ بۆ باری خراپە لێکی بدەینەوە، دەڵێین: (پیلان)، بەڵام ئەگەر بمانەوێ بە باری چاکەدا لێکی بدەینەوە، دەڵێین: (پلان)، کە لە ڕاستیشدا هەردووك وشەکە (ئینگلیزیین)، لە ئەسڵدا وشەی (پلان)ە، بەڵام کورد ئەگەر بۆ خراپە بێ (یـ)ەکیان خستۆتە سەری، بە هەرحاڵ وشەی (مَّكۡرٞ)، بریتیە: لەوەی ئینسان بیەوێ کەسێك لە مەبەستێك کە هەیەتی، لابدات، بەڵام بە شێوەیەکی پەنهانکارو بە شێوەیەکی لێزانانە، بە شێوەیەك کە ئەو نەفەرە بەخۆی نەزانێ و ئاگادار نەبێ.

لێرەدا دەگونجێ مەبەست لە: (مَّكۡرٞ)، گێڕانەوەی نیعمەتەکانی خوابێ، بۆ جگە لە خوا، دەگونجێ مەبەست نکوولّیی کردن بێ لەوەی کە خوا خاوەن نیعمەت و خاوەن چاکەیەو، دەگونجێ هەر شتێکی دیکە بێ، گرنگ ئەوەیە کە پێچەوانەی وەفاو سوپاسگوزاریی و بە ئەمەگییە، بەرانبەر بە خوای بەخشەر.

هەڵوەستەی چوارەم: دەفەرموێ: ﴿قُلِ ٱللَّهُ أَسۡرَعُ مَكۡرًا﴾، پێیان بڵێ: (مکر)ی خوا خێراترە.

(الطَّبَرَانِي) لە تەفسیرەكەی خۆیدا (التفسیر الكبیر)[١]، ئاوا ئەم ڕستەیە شی دەكاتەوە، دەڵێ: (أي أَسْرَعُ جَزَاءً عَلَى المكْر، وَأَقْدَرُ عَلَى ذَلِكَ، يُسَمّى الجَزَاءُ باسْمِ المجْزِي عَلَيْهِ)، واتە: خوا خێراترە لە سزادانەوەتان لەسەر ئەو فێڵەو، بە تواناترە، لێرەدا ئەو سزایە بە ناوی سزا لەسەردراوەكە، كە بریتییە لە (پیلانەكە) ناونراوە.

دەشگونجێ بڵێین: مەبەست ئاوایە: (أَسْرَعُ تَدْبيراً وَتَخْطِيطاً)، خوای توانادار پلان‌و نەخشەی خێراترە بۆ سزادانی ئێوە.

ئنجا لە كۆتایی دا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ﴾، بێگومان نوێنەرەكانی ئێمە، ڕەوانەكراوەكانی ئێمە، (كە بێگومان فریشتەكانن) چونكە فریشتەكان كردەوەی مرۆڤەكان تۆمار دەكەن، چاك‌و خراپیان، بۆیەش كردەوەكان دیكۆمێنت (توثيق) دەكەن‌و تۆمار (تسجيل)، دەكەن، تاكو لە ڕۆژی دواییدا هیچ كەس نەتوانێ نكوولّیی بكات، وەك لە شوێنی دیكەدا باسمان كردووە، لە داهاتووشدا باس دەكەین، كە تەعبیرەكانی قورئان كە خوای پەنهانزان بەكاریهێناون، چەمك‌و واتاكەیان هەموو شێوەكانی تۆماركردن دەگرنەوە، بە وێنەو دەنگ (الصوت والصورة)ەوە، بۆ وێنە:

١/ خوای زانا دەفەرموێ: ﴿... وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا ... ﴿٤٩﴾﴾ الكهف، واتە: ئەوەی كە ئەنجامیان دابوو، بە ئامادەیی بینییان لەبەردەمی خۆیان، كەواتە: دەبێ فیلم بەرداریی كرابێ.

٢/ هەروەها دەفەرموێ : ﴿... إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾﴾ الجاثية، واتە: ئێمە ئەوەی دەتانكرد، نوسخەمان لەبەر دەگرتەوە.

٣/ هەروەها دەفەرموێ : ﴿فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ﴿٧﴾ وَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ﴿٨﴾﴾ الزلزلة، واتە: هەر كەسێك بە

---

١) ج٣، ص ٣٨١.

قەدەر کێشی گەردیلەیەك چاکە بکات، دەیبینێتەوەو، هەرکەسێك هێندەی کێشی گەردیلەیەك خراپە بکات دەیبینێتەوە، واتە: خودی کردەوەکە دەبینێتەوە.

لێرەشدا کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ﴾، نوێنەرەکانی ئێمە، ڕەوانە کراوەکانی ئێمە، ئەوەی کە ئێوە لە پیلانگێڕیی دەیکەن، تۆماری دەکەن، ئەمە هەڕەشەیە، واتە: هەمووی تۆمار دەکرێ لەسەرتان، دواییش خوا ﷻ سزاتان دەداتەوە.

(الطَّبَرَانِي) دیسان لەوبارەوە دەڵێ : (وَالمَعْنَى: إِذَا مَسَّتهُمْ رَاحَةٌ وَرَخَاءٌ بَعْدَ شِدَّةٍ وَبَلاَءٍ، وَقِيْلَ: مَطَرٍ بَعْدَ قَحْطٍ، إِذَا لَهُمْ كُفْرٌ وَتَكْذِيبٌ)، دەڵێ: مەبەست ئەوەیە: هەر کاتێك ئەوانە ئاسوودەیی‌و خێرو خۆشییەکیان تووش بوو، لە دوای ناڕەحەتیی‌و گرفتاریی، وە گوتراوە: بارانیان بۆ بارێنرا، لە دوای وشکە ساڵیی، یەکسەر دەست دەکەن بە ناسوپاسیی‌و بە درۆ دانان، واتە: (طبراني) لێرەدا ماناکەی دیاریی (تحدید) کردوە، بەڵام لە ڕاستییدا وەك هەمیشە (الطبري) ڕەحمەتی خوای لێ بێ، دەیەوێت چەمکی ئایەتەکان ماناو واتاکەیان فراوان بکات، کە بێگومان هەر فراوانیشە، لێرەش دا خۆ خوای بەرز دەیتوانی بفەرموێ: (إِذَا لَهُمْ تَكْذِيبٌ أَو كُفْرٌ فِي آياتنا)، بەڵام کە دەفەرموێ: ﴿إِذَا لَهُم مَّكْرٌ﴾، وشەی (مَّكْرٌ)، هەم بە درۆ دانان، هەم کوفر، هەم گێڕانەوەی نیعمەتەکان بۆ غەیری خوا، هەم چەواشەکردنی خەڵك، لە بەرانبەر چاکەو نیعمەتەکانی خواداو، زۆر شتی دیکەش دەگرێتەوە.

هەڵبەتە ئەمە باسی ئەوە بوو کە ئینسانی بێبڕوا، ئینسانی دوور لە خوا، لەجیاتی ئەوەی چاکەو نیعمەتەکان بگێڕێتەوە بۆ خاوەنیان، دووریان دەخاتەوە، وەك خوا ﷻ، لە سوورەتی (النحل)دا دەفەرموێ: ﴿وَمَا بِكُم مِّن نِّعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ۝٥٣﴾، واتە: هەر چاکەیەکتان تووش بێ، لە خواوەیە، دەبێ تۆ فەزڵ بۆ خاوەن فەزڵ بگێڕیەوە، مادام خوای پەروەردگار سەرچاوەی هەموو نیعمەتو

چاکەکانە، دەبێ بیانگێڕینەوە بۆ خاوەنەکەی خۆیان، ئەوە ئەمەگ و وەفادارییە، بەرانبەر بە خوای بەخشەر.

مەسەلەی دووەم : کە دەفەرموێ : ﴿ هُوَ ٱلَّذِى يُسَيِّرُكُمْ فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ حَتَّىٰٓ إِذَا كُنتُمْ فِى ٱلْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا۟ بِهَا جَآءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَآءَهُمُ ٱلْمَوْجُ مِن كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوٓا۟ أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ لَئِنْ أَنجَيْتَنَا مِنْ هَٰذِهِۦ لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴿٢٢﴾ فَلَمَّآ أَنجَىٰهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِى ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُم مَّتَٰعَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾ ﴾

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە دەکەینە یازدە بڕگە، چونکە خوا ﷻ، لەم ئایەتەدا باسی نیعمەتێکی دیکەی زۆر گەورەی خۆی دەکات، ئەویش ئەوەیە کە هۆیەکانی هاتووچۆی لە وشکانییو دەریادا بۆ مرۆڤەکان ڕەخساندوون، بەڵام مرۆڤەکان لە کاتێکدا کە بە سەلامەتییو بە خۆشیی دەڕۆن، بە تایبەتی لە دەریادا، ئەوە دڵخۆشن، بەڵام دوایی کە تووشی تەنگانەو سەغڵەتیی دێنو، دەوریان بە شەپۆلان دەگیرێو، بایەکی تێکشکێنەر هەڵدەکاتو، کەشتییەکەیان دەکەوێتە هەلاکەت، لەو حاڵەتەدا پەنا بۆ خوا دەبەنو، خۆیان بۆ خوا ساغ دەکەنەوە، لە داوا لێکردنو لە ملکەچییدا، کەچی دوایی کە دەرباز دەبن، ئەوەیان لە بیر دەچێ :

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە لە یازدە بڕگەدا

بڕگەی یەکەم: دەفەرموێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِى يُسَيِّرُكُمْ فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ ﴾، خوا ئەو کەسەیە، کە ئێوە دەڕوێنێ، سەفەرتان پێ دەکات، هاتووچۆتان پێ دەکات، لە وشکانییو لە دەریادا، (يُسَيِّرُكُمْ)، خوێنراویشەتەوە : (يَنْشُرُكُمْ)، واتە: بڵاوتان

دەگاتەوە بە وشكانیی‌و دەریادا، بە هۆی هۆیەكانی هاتووچۆوە، لێرە كە خوا دەفەرمویٚ: خوا ئێوە هاموشۆ پێ دەكات لە وشكانیی‌و دەریادا، باسی نەكردوە كە هۆیەكانی هاموشۆی وشكانیی چین؟ وە هی دەریا چین؟ هەمووی دەگرێتەوە، چ ئەوەی كە كاتی خۆی هەبوون، كە هۆیە سروشتییەكان بوون، ئەوەی كە خوا دروستی كردوون ڕاستەوخۆ، چ ئەوانەی ئێستا كە دوایی مرۆڤ دروستی كردوون، بەڵام هەر بەو عەقڵ‌و هۆشەی كە خوا پێیداوەو، هەر لەو كەرەستەو ماددەیەی كە خوا خستوویەتە بەردەستی‌و، بەو شێوەیە كە خوای پەروەردگار ئەو مادانەی بۆ وا لێكردوە، كە بشێن، بۆ ئەوەی شتیان لێ دروست بكرێ.

كەواتە: ﴿يُسَيِّرُكُمْ فِي ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ﴾، سەفەرتان پێ دەكات، هاموشۆتان پێ‌دەكات، لە وشكانیی‌و دەریادا، واتە: هۆكارەكانی هاتووچۆی نێو وشكانیی‌و دەریای بۆ ڕەخساندوون، وە ئەگەر بە (يَنْشُرُكُم)یش بخوێنرێتەوە، واتە: خوا بلاوتان دەكاتەوە لە وشكانیی‌و دەریادا، بەهۆی چییەوە؟ بەهۆی ئەو هۆكارانەوە كە بۆی ڕەخساندوون.

ئنجا دوایی باسی سەفەری نێو دەریا دەكات، لەبەرئەوەی لە دەریادا ئینسان زیاتر دەكەوێتە مەترسیی مەرگ‌و لەبەین چوونەوە، بۆیە خوای كارزانیش مەبەستی ئەوەیە ئەوەمان بۆ بخاتە ڕوو، كە ئینسان لە كاتی لێقەومان‌و تەنگانەدا، پەنا دەباتە بەر خواو، لە دەریاشدا ئینسان دەستی بە هیچ شوێنێك ڕاناگات، دەفەرمویٚ: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا كُنتُمْ فِي ٱلْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُواْ بِهَا﴾، هەتا كاتێك كە لە نێو كەشتییدا بوون، چونكە وشەی (ٱلْفُلْكِ)، پێشتریش باسمان كردوە، هەم بۆ تاك‌و هەم بۆ كۆ بەكاردێ، بەڵام بە پێی سیاقەكەی دیاریی دەكرێ، ئایا یەك كەشتییە، یاخود چەند كەشتییەكن، كە لێرەدا بە پێی سیاقەكە دیارە، مەبەست پێی چەند كەشتییەكن، چونكە دوایی دەفەرمویٚ: ﴿وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ﴾، كەشتییەكان بردیانن بەهۆی بایەكی باشەوە، بایەكی گونجاوو تەباوە لەگەڵ ئاڕاستەی كەشتییەكاندا، (وَفَرِحُواْ بِهَا)،

وە زۆر پێی دڵخۆش بوونو شادمان بوون، لێرەدا سێ شتی باس کردوون، کە هەموویان ئەرێنیین.

بڕگەی دووەم : ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا كُنتُمۡ فِي ٱلۡفُلۡكِ﴾، هەتا کاتێك ئێوە سواری کەشتییەکان بوون.

بڕگەی سێیەم : ﴿وَجَرَيۡنَ بِهِم بِرِيحٖ طَيِّبَةٖ﴾، وە کەشتییەکان ئەوانیان برد بۆ نێو دەریا، بەهۆی بایەکی گونجاوەوە.

{کاتی خۆی کەشتیی چارۆکەدار هەبووە، هەڵبەتە ئێستاش (با)ی گونجاو بۆ کەشتییەکانی نێو دەریا، نیعمەتە، وەك چۆن بای نەگونجاویش بەڵاو گرفتارییە}.

بەهۆی بایەکی گونجاوو چاكو خۆشەوە، کەشتییەکان بردیانن، جا پێشێ بە شێوەی دوێنراو (مخاطب) دەفەرموێ: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا كُنتُمۡ فِي ٱلۡفُلۡكِ﴾، هەتا کاتێك کە ئێوە لەنێو کەشتییەکان دابوون، بەڵام دوایی بە شێوەی نادیار (غائب) ﴿وَجَرَيۡنَ بِهِم﴾، وە کەشتییەکان بردیانن، زانایانی ڕەوانبێژیی دەڵێن: لەبەرئەوەی پێشێ لە وشکانیی بوون، نیزیك بوون بدوێنرێن، بەڵام دوایی کە چوونە نێو دەریاو دوور کەوتوونەتەوە، ئنجا بە شێوەی دواندنی دیار نەدوێندراون، بەڵکو بە شێوەی نادیار دوێنراون.

بڕگەی چوارەم: ﴿وَفَرِحُواْ بِهَا﴾، وە زۆر پێی دڵخۆش بوون، چونکە: وشەی (فَرَحْ) بریتیە لە (السُّرُورُ الشَّدِيد)، زۆر دڵخۆش بوون.

کەواتە: ئەمە سێ حاڵەت: سواربوونی کەشتیی، ڕۆیشتنی کەشتییەکان، زۆر دڵخۆش بوونی سواربووانی کەشتییەکان، ئنجا دوایی سێ شتی دیکە باس دەکات، کە هەموویان نەرێنیین :

بڕگەی پێنجەم: ﴿جَآءَتۡهَا رِيحٌ عَاصِفٌ﴾، بایەکی تیکشکێنەری توند هات، یانی: بۆ کەشتییەکان هات، چونکە: (عَاصِفٌ) واتە: بایەکی تێکشکێنەر، گیایەك، ڕووەکێك کە وشك دەبیٚ‌و تێکدەشکێنریٚ، پێی دەگوتریٚ: (عَصْف)، وەك لە سووڕەتی (الفیل)دا خوای بالآدەست دەفەرمویٚ: ﴿فَجَعَلَهُمۡ كَعَصۡفٖ مَّأۡكُولِۭ ٥﴾، وەك کای خوراو، وەك پووشی خوراوی لێکردن، پووشێك کە دەخوریٚ، یاخود ئەگەر بویستریٚ دەرخواردی ئاژەڵ بدریٚ‌و بکرێتە ئالف، دەبیٚ تێکبشکێنریٚ‌و ببێتە کاوکۆتەڵ، (عَاصِفٌ)یش، واتە: بایەك کە شت تێکدەشکێنیٚ.

بڕگەی شەشەم : ﴿وَجَآءَهُمُ ٱلۡمَوۡجُ مِن كُلِّ مَكَانٖ﴾، ئنجا ئەگەر بایەکی وا توندو تیژو تێکشکێنەر بیٚ، دیارە لەسەر ڕووی دەریا شەپۆلی جۆراو جۆر پەیدا دەکات، بۆیە دەفەرمویٚ: لە هەموو لاوە شەپۆل دەوری دان، (ٱلۡمَوۡجُ)، دەگوتریٚ: (مَاجَ البَحْرُ: أَي اضْطَرَبَ) دەریایەکە لەرزییەوە، جموجۆڵی پێکەوت.

لە سووڕەتی (الکهف)دا هاتوە، خوای پەروەردگار دەفەرمویٚ: ﴿وَتَرَكۡنَا بَعۡضَهُمۡ يَوۡمَئِذٖ يَمُوجُ فِي بَعۡضٖۖ ٩٩﴾، (يَمُوجُ)، (مَاجَ، يَمُوجُ، يَعْنِي: إخْتَلَط، يَخْتَلِطُ)، واتە: تێکەڵ بوو تێکەڵ دەبیٚ، ئاشکراشە شەپۆل (موج)ی دەریا لە ئەنجامی جموجۆڵ‌و لەرزینی دەریاوە پەیدا دەبیٚ.

بڕگەی حەوتەم : ﴿وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ أُحِيطَ﴾، دیارە لە حاڵێکی وادا بایەکی تێکشکێنەر بیٚ‌و، لە هەموو لاوە ئابلووقەیان بداتو دەوریان بدات، چ قەناعەتێکیان بۆ دروست دەبیٚ؟

پێیان وابوو کە دەورە دراون‌و ئابڵووقە دراون، واتە: ڕێی هەڵاتنیان نیەو تازە مەرگ لەگەڵیان دەستەو یەخەیە.

لێرەدا سێ شت خراونە بەرانبەری سێ شتان :

١/ سواربوونی کەشتییەکان.

٢/ بەهۆی بایەکی گونجاوو لەبارەوە.

٣/ زۆر دڵخۆش بوونیان.

١) هاتنی بایەیەکی توندی تێکشکێنەر.

٢) هاتنی شەپۆل لە هەموو لایەکەوە.

٣) پەیدابوونی ئەو قەناعەتە، کە تازە دووچاری مەرگ دەبن‌و ئابڵووقە دراون‌و ڕێی هەڵاتنیان نیە.

لەو حاڵەتەدا، ﴿دَعَوُاْ ٱللَّهَ مُخۡلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ﴾، لە خوا پاڕانەوە، ملکەچیی خۆیان بۆ خوا ساغ کردەوە، پێشتر باسمان کرد (أَخْلَصَ، يُخْلِصُ، إِخْلاَصاً)، (أَخْلَصَ) واتە: دەربازی کرد، ساغی کردەوە، (يُخْلِصُ)، واتە: دەربازی دەکات‌و ساغی دەکاتەوە، (إِخْلاَصاً)، واتە: ساغ کردنەوە، (مُخْلِص)، واتە: ساغکەرەوە، یانی: ملکەچیی خۆیان بۆ خوا ساغ کردەوە، بەشی بت‌و صەنەم‌و هیچ کەسیان پێوە نەهێشت.

لێرەدا وشەی (ٱلدِّينَ)، واتە: ملکەچیی‌و تەنیا لە خوا پاڕانەوە، ئەگەرنا ئەوانە دینیان نەبووە، تاکو بە واتا عورفییەکەی دینداریی خۆیان بۆ خوا ساغ بکەنەوە، بەڵکو یانی: ملکەچیی‌و داواکردنی خۆیان‌و، زەبوونیی خۆیان بۆ خوا ساغ کردەوە.

برگەی هەشتەم : دەڵێن: ﴿لَئِنۡ أَنجَيۡتَنَا مِنۡ هَٰذِهِۦ لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلشَّٰكِرِينَ﴾، واتە (ئەی خوایە!) ئەگەر تۆ لەم حاڵە، لەم گرفتارییە دەربازمان بکەی، سوێند بە خوا (وە بە جەختکردنەوە) ئێمە لە سوپاسگوزاران دەبین، زۆر بە

جەختکردنەوە قسەیان کردوە، نەیانگوتوە: (لَنَشْكُرَنَّكَ) سوپاست دەکەین، هەروەها نەیانگوتوە: (لَنكونَنّ شَاكِرِين)، شوکرانە بژێر دەبین، بەڵکو گوتوویانە: ﴿ لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴾، بەدڵنیاییی لە شوکرانەبژێران دەبین، واتە: هێندە سوپاسی تۆ دەکەین هەتا سیفەتی سوپاسگوزاریی وامان لێدەکات، بچینە ڕیزی ئەوانەوە کە هەمیشە سوپاسگوزاریی بۆ تۆ دەکەن، دیارە بە (اسْم فَاعِل)یش هێناویەتی (الشاكر) واتە: ئەو سیفەتەمان تێدا دەبێ بە شتێکی ڕۆشن‌و بنەڕەتیی.

ئنجا بابزانین داخۆ ڕاست دەکەن لە بەڵێنەکەیان دا ؟

بڕگەی نۆیەم : دەفەرموێ : ﴿ فَلَمَّآ أَنجَىٰهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ ﴾، واتە: کاتێك دەربازی کردن، قوتاری کردن، (إِذَا هُمْ) واتە، کتوپڕ بینیت، دەستیان کردەوە بە دەستدرێژیی‌و سنوورشکێنیی لە زەوییدا بە ناهەق، هەڵبەتە دەستدرێژیی‌و سنوورشکێنیی هەر بە ناهەقە، بەڵام خوای زانا دەیەوێ ئەو سنوورشکێنیی‌و دەستدرێژییەیان زیاتر ناقۆڵایی‌و ناشیرینییەکەی دەربخات، وەك زۆرجار وشەی: (بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ)، هاتوە، ئەگەرنا دەستدرێژیی‌و سنوورشکێنیی هەر بە ناهەقە، وشەی (بَغِي)، واتە: دەستدرێژیی، خاوەنی (مختار الصحاح)[1] دەڵێ: (كُلُّ مُجَاوَزَةٍ وَإِفْرَاط عَلَى الـمِقْدَار الَّذِي هُوَ حَدّ الشيءِ، فَهُوَ بَغْيٌ)، هەر تێپەڕاندنێك‌و هەر سنوورشکێنییەك لەو ئەندازەیەی کە سنووری شتەکەیە لە سنوورەکە تێپەڕێ، پێی دەگوترێ: (بَغِي)، واتە: سنوورشکێنیی‌و تێپەڕاندن.

بڕگەی دەیەم : ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُم ﴾، واتە: ئەی خەڵکینە! {تەماشا بکەن! ئەو خوایە چەند میهرەبانە، چەند بە سۆزو پەرۆشە، چەند بە ڕەحمە، چەند لێبوردەیە، چەند هێدیی‌و مەندە، پەلە ناکات لە

---

١) ص ٧٣.

سزادانی بەندەكانی دا، لەو نارەحەتییەو لەگەڵ مەرگدا دەستەو یەخەبوونە دەربازی كردوون، پاڕانەوەكەی قبووڵ كردوون، داواكەی گرتوونەوە، كەچی ئەوان پەیمانیان شكاندوەو، دەستیشیان كردوە، بە دەستدرێژیی لە زەوییدا، كەچی خوا بانگیان دەكات: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ﴾}.

ئەی خەڵكینە! ﴿إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُم﴾، بێگومان سنوورشكێنیی و سنووربەزێنیی و، دەستدرێژییەكەتان زیانەكەی بۆ خۆتانە، خۆتان لێی زیانبارن، واتە: هیچ زیان بە ئێمە ناگات، بەڵام پێم ناخۆشە ئێوە تووشی زیان ببن، ﴿مَّتَـٰعَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا﴾، ئەم زیانەی ئێوە، ڕابواردنێكی كەمی ژیانی دنیایە، واتە: ئەم گوزەرانەی ئێوە، كە لەسەر ئەو ژیان و گوزەرانە، خوا لە خۆتان توورە دەكەن و، وا دەكەن كە خوای پەروەردگار بە دادگەریی خۆی مامەڵەتان لەگەڵ بكات و، سزاتان بدات، ئەو ژیانە ڕابواردنێكی كەمە.

وشەی: (مَّتَـٰعَ)، خوێنراویشەتەوە: (مَتَاعُ الحَيَاةِ الدُّنيا)، واتە: ئەو ژیانەی ئێوە ڕابواردنێكی كەمی ژیانی دنیایە، شتێكی زوو تێپەڕە، واتە: بۆ ئەو ژیانە زوو تێپەڕە، خوا لە خۆتان توورە مەكەن و، خۆتان گوناهباری لای خواو عەیبداری لای خەڵك مەكەن.

برگەی یازدەیەم و كۆتایی: ﴿ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ دوایی گێڕانەوەتان بۆ لای ئێمەیە، واتە: بۆ لای كەسی دیكە نیە، بۆ لای كەس ناچنەوە، چونكە (الجار والمجرور) كە پێش دەخرێ، دەلالەت لەسەر كورت هەڵهێنان دەكات، (مَرْجِع)یش بە مانای (رُجُوع)ە، واتە: گێڕانەوەو گەڕانەوەی ئێوە تەنیا بۆ لای ئێمەیە، بۆ لای كەسی دیكە نیە، ﴿فَنُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾، چەند بە لوتفەوە خوای بە بەزەیی فەرموویەتی : هەواڵتان پێدەدەین بەوەی كە دەتانكرد، ئنجا كە هەواڵت پێدرا: ئەوەت كردوەو ئەوەت

كردوە، ئەوە زوڵم و ستەم و دەستدرێژییەو، ئەوە خراپەكارییە، ئنجا بۆ خۆت فەرموو، هەر بۆ خۆت دادگایی خۆت بكە، داخۆ شایستەی سزا نیت؟

لێرە ئەم ئایەتە موبارەكە ئەوەی لێوەردەگیرێ، وەك زۆر جاری دیكەش باسمان كردوە، خوای پەروەردگار، تەنیا وەڵامی پاڕانەوەی ئیمانداران ناداتەوە، بەڵكو خوا ﷻ ئەگەر كافرانیش لێی بپاڕێنەوە، جاری وا هەیە وەڵامیان دەداتەوە، بت پەرستانیش لێی بپاڕێنەوە، وەڵامیان دەداتەوە، ئەوانیش دەرباز دەكات بۆچی؟ چونكە خوای دادگەر لە دنیادا وەك فەرموویەتی: ﴿ وَرَحۡمَتِي وَسِعَتۡ كُلَّ شَيۡءٖۚ فَسَأَكۡتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤۡتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱلَّذِينَ هُم بِـَٔايَٰتِنَا يُؤۡمِنُونَ ﴿١٥٦﴾ ﴾الأعراف، واتە: بەزەیی من هەموو شتێكی گرتۆتەوە، (واتە: لە دنیادا هەموو شتێك بە ڕەحمەتی خوا بەڕێوە دەچێ و، هەموو كەس بە ڕەحمەتی خوا دەژی، باران كە خوا ناوی ناوە ڕەحمەت، بۆ هەموو كەسێكە كافرو مسوڵمان، هەوا كە نیعمەتی خوایەو بەرجەستەكەری ڕەحمەتی خوایە، تیشكی خۆر، ئەو نیعمەتانەی كە لە زەوییدان، كافرو مسوڵمان لێیان بەهرەمەندن، بۆیە وەك چۆن ئەو نیعمەتانە هەموو لایەك لێیان بەهرەمەندن، دیسان نیعمەتی دەربازكرانی خەڵك لە تەنگانەو ناڕەحەتییانیش، دیسان ئەویش خوای پەروەردگار هەموو كەسی تێدا بەشدار كردوە، پێویستە بزانرێ كە خوا ﷻ خوای هەموو لایەكەو، ڕەحمەتەكەی هەموو كەسێكی گرتۆتەوەو، هەموو شتێكی گرتۆتەوە، بەڵام لە دواڕۆژدا خوا بەزەیی خۆی تایبەت دەكات بە ئیمانداران و چاكەكارانەوە.

لەوبارەوە ئەم بەسەرهاتە هەیە، كە زۆر جێی سەرنجە: {عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أن النبيَّ صلى الله عليه وسلم لما أهدر يوم الفتح دَمَ جماعَةٍ منهم: عِكْرِمَةُ بن أبي جهل، هَرَب من مكة ورَكِبَ الْبَحْرَ، فَأَصَابَتْهُمْ عَاصِفٌ، فَقَالَ : أَصْحَابُ السَّفِينَةِ لأَهْلِ السَّفِينَةِ: أَخْلِصُوا، فَإِنَّ آلِهَتَكُمْ لاَ تُغْنِي عَنْكُمْ شَيْئًا هَا هُنَا، فَقَالَ: عِكْرِمَةُ: وَاللهِ لَئِنْ لَمْ يُنْجِنِي فِي الْبَحْرِ إِلاَّ الإِخْلاَصُ، مَا يُنْجِينِي فِي الْبَرِّ غَيْرُهُ، اللَّهُمَّ إِنَّ لَكَ عَهْدًا إِنْ أَنْتَ عَافَيْتَنِي مِمَّا

أَنا فِيهِ، أَنِّي آتِي مُحَمَّدًا حَتَّى أَضَعَ يَدَيْ فِي يَدِهِ فَلأَجِدَنَّهُ عَفُوًّا كَرِيمًا، قَالَ: فَجَاءَ فَأَسْلَمَ} {أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُد بِرقم: (٢٦٨٣)، والنَّسائِي بِرقم: (٤٠٦٧)، قال الشيخ الألباني: صحيح}.

واتە: سەعدی كوڕی ئەبی وەققاص خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: كاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ بڕیاری دەركرد لە كاتی ئازادكردنی مەككەدا كە كۆمەڵێك دەبێ بە سزای مەرگ بگەیەنرێن، یەكێك لەوانە عیكریمەی كوڕی ئەبو جەهل بوو، عیكریمە لە مەككە، ڕایكردو سواری كەشتیی بوو لە دەریادا، (واپێدەچێ دەریای سوور بوو بێ، ئەوێیان لێ نیزیكە) ئنجا لەنێو دەریادا بایەكی تێكشكێنەری توند هات، ئەوانەی خاوەنی كەشتییەكە بوون (لێیان دەخوڕی‌و سەرپەرشتییان دەكرد) بە سواربووانی كەشتییەكەیان گوت: پاڕانەوەی خۆتان (بۆخوا) یەكلایی بكەنەوە، چونكە پەرستراوەكانی دیكە هیچ سوودتان پێ ناگەیەنن لێرەدا (هەر خوا دەفریاتان دێ، ئەوانی دیكە هیچ نین) عیكریمە دەڵێ: لە دڵی خۆمدا گوتم: ئنجا ئەگەر لەنێو دەریادا تەنیا خۆ ساغ كردنەوەم بۆ خوا دەربازم بكات، لە وشكانییشدا هەر ئەو لە فریام دێ، ئەی خوایە! پەیمان بێ، ئەگەر تۆ لەم وەزعە كە تێیدام دەربازتكردم، بچمە لای موحەممەدو دەستم بخەمە نێو دەستی، ئەوكاتە بە دڵنیایی من لێبوردەو بەخشندە دەبینم، ئیدی عیكریمە هات بۆ لای پێغەمبەر ﷺ و مسوڵمان بوو.

پێغەمبەری خوا زۆر ڕێزی لێ گرت، بەڵكو ڕۆژێك، قسەیان بە ئەبو جەهل گوت، عیكریمەش لەوێ بوو، پێی ناخۆش بوو، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: كەس قسە بە مردووانێك نەڵێ، كە زیندووەكان پێیان ناخۆش بێ، وەك عاتیفەی باب‌و كوڕایەتیی، ئەگەرنا عیكریمە كە مسوڵمان بووە، دەیزانێ بابی تازە دۆزەخییە، چونكە لەسەر كوفر مردوە.

مەسەلەی سێیەم: خوای كاربەجی لەم ئایەتەدا وێنە دێنێتەوە بۆ ژیانی دنیا دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا مَثَلُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا كَمَآءٍ أَنزَلۡنَٰهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ فَٱخۡتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ ٱلۡأَرۡضِ مِمَّا يَأۡكُلُ ٱلنَّاسُ وَٱلۡأَنۡعَٰمُ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَخَذَتِ ٱلۡأَرۡضُ زُخۡرُفَهَا

وَٱزَّيَّنَتۡ وَظَنَّ أَهۡلُهَآ أَنَّهُمۡ قَٰدِرُونَ عَلَيۡهَآ أَتَىٰهَآ أَمۡرُنَا لَيۡلًا أَوۡ نَهَارٗا فَجَعَلۡنَٰهَا حَصِيدٗا كَأَن لَّمۡ تَغۡنَ بِٱلۡأَمۡسِۚ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ ٱلۡأٓيَٰتِ لِقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە لە نۆ بڕگەدا

خوا ﷻ وێنەیەکی زۆر سەرنج ڕاکێش کە ئێمە هەمیشە لە واقیعدا لەگەڵیدا ڕووبەڕوو دەبینەوە، بۆ ئەم ژیانە دنیایەی ئێمە دێنێتەوە:

بڕگەی یەکەم : دەفەرموێ : ﴿ إِنَّمَا مَثَلُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ﴾، بێگومان وێنەی ژیانی دنیا.

وشەی (مِثل)، دەڵێ: (مِثْلٌ: كَلِمَةُ تَسوِيَة، يُقَالُ: هَذَا مِثْلُهُ وَمَثَلُهُ، كَمَا يُقَالُ: شِبْهُهُ وَشَبَهُهُ، وَالـمَثَلُ مَا يُضْرَبُ بِهِ مِنَ الأَمْثَالِ، وَمَثَلُ الشيءِ صِفَتُهُ)[1] وشەی (مِثْل) بێژەی یەکسان کردنە، دەگوترێ: ئەمە وەك ئەوە وایە، (هَذَا مِثْلُهُ)، هەروەها (مَثَل)یش بە هەمان شێوە، دەگوترێ: (هَذَا مَثَلُهُ)، وەك چۆن دەڵێی: (شِبَهُهُ) و(شَبَهُهُ)، لە زمانی عەرەبیدا، وە (ضَرْبُ الـمَثَل)، وەك پەند، وێنە پێ هێنرانەوە، ئەمە واتایەکی، واتایەکی دیکەی (مَثَل)، یانی (صِفَة)، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ : ﴿ وَلَهُ ٱلۡمَثَلُ ٱلۡأَعۡلَىٰ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴿٢٧﴾ ﴾الروم، واتە: سیفەتی هەرە بەرز وەسفی هەرە بەرز، تەنیا شایستەی خوایە، کەواتە: (مَثَل)، بە مانای یەکسان کردنی شتێك لەگەڵ شتێك دێ، و، بەمانای سیفەتو وەسفی شتێکیش دێ.

١) مختار الصحاح، ص ٦٤٢.

کە دەفەرمویٚ : ﴿ إِنَّمَا مَثَلُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ﴾، لێرەدا خوای قسە لەجیٚ بە هەردووك واتاکەی دەیهێنیٚ، دەگونجیٚ بلێی: ژیانی دنیا وەك ئەوە وایە، یاخود سیفەتی دنیا وەك ئەوە وایە.

بڕگەی دووەم : ﴿ كَمَآءٍ أَنزَلْنَٰهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾، وەك ئاوێکە کە لە سەرووەوە دامانبەزاندوە.

پێویستە بزانین خوای زاناو شارەزا بۆچی بە زۆریی باسی ئاو (ما ﴾ دەکات؟

چونکە ئەگەر بفەرمویٚ: (مَطَر) تەنیا باران دەگرێتەوەو، ئەگەر بفەرمویٚ: (ثَلْج) تەنیا بەفر دەگرێتەوەو، ئەگەر بفەرمویٚ (بَرَد) تەنیا تەرزە دەگرێتەوە، بەلاّم کە دەفەرمویٚ (ما ﴾ هەرسێکیان دەگرێتەوە، بەڵکو شتی دیکەش دەگرێتەوە، وەك: هەڵمو ئاونگو شیٚ.

ئنجا کە دەفەرمویٚ: (السَّمَاء) (السَّمَاءُ: كُلُّ مَا فَوْقَكَ، أَو كُلُّ مَا عَلاَكَ فَأَظَلَّكَ،وَمِنْهُ قِيلَ لِسَقْفِ البَيْتِ: سَمَاء)[1]، واتە: هەر شتێك لە سەرووتەوەیە، هەر شتێك سێبەرت لیٚ بکات، پێی دەگوتریٚ: (سَمَا ﴾، بۆیە بە سەربانی خانووش دەگوتریٚ: (سَمَا ﴾، واتە: لە سەرووتانەوە ئاومان دابەزاندوە.

بڕگەی سێیەم: ﴿ فَٱخْتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ ٱلْأَرْضِ ﴾، ڕووەکی زەوی بەهۆیەوە تێکەڵ بووە، کە ئەمە دوو واتای هەن:

١) واتە: ڕووەکی زەوی تێکەڵ بە ئاوەکە بووە، یان ئاوەکە تێکەڵ بە زەوی بووە.

٢) ڕووەكو شیناوردی زەوی، {کە دیارە ڕووەك هەم دانەوێڵە دەگرێتەوە، هەم سەوزە دەگرێتەوە، تەڕەکار دەگرێتەوە، دارو درەختو میوەجات دەگرێتەوە، هەمووی دەگرێتەوە}، بەهۆی ئەو ئاوەوە ئەو سەوزاییو ڕووەکە تێکەڵ بەیەك دی دەبیٚ، واتە: پێکدا دەچێتو چڕوپڕ دەبیٚ.

---

١) مختار الصحاح، ص٣٢٦.

بڕگەی چوارەم : ﴿ مِمَّا يَأْكُلُ ٱلنَّاسُ وَٱلْأَنْعَٰمُ ﴾، لەوەی کە خەڵکیش و ئاژەڵیش دەیخۆن، واتە: هەموو ئەو شتانەی کە خەڵك دەیخوات، خەڵك چی دەخوات؟ گەنم و جۆ، نیسك و نۆك، هەرزن و زوڕات و گەنمە شامیی و، تەڕەکارو، سەوزەو میوەو، هەموو ئەوانە، خەڵك دەیانخوات، ئەدی ئاژەڵ چی دەخوات؟ ئاژەڵیش گیا دەخوات، ئالف دەخوات، هەموو ئەو شتانەی کە ئاژەڵ دەیانخوات، ئەمە ئاماژەیە بۆ ئەوە کە لایەنە مادديیەکەی ژیانی دنیا، خاڵی هاوبەشی نێوان مرۆڤ و ئاژەڵە، کەواتە: مەیکەن بە ئامانج، تەنیا ئەوێ مەبینن، چونکە ئەو لایەنە مادديیە خاڵی هاوبەشی نێوان ئێوەو ئاژەڵە، ئێوەش خۆتان پێ لە سەرووی ئاژەڵەوەیە، کەواتە: چاو لەسەر ئەوە چڕدا مەگرن و، جێی گرنگیی پێدانتان تەنیا ئەو لایەنە مادديیە نەبێ، کە لەگەڵ ئاژەڵدا کۆتان دەکاتەوە، بەڵکو با جێی گرنگیی پێدان و جێی بایەخ پێدانتان، خاڵی جیاکەرەوەتان بێ لەگەڵ ئاژەڵدا، کە لایەنە مەعنەوییەکەیە.

هەڵبەتە لێرەدا مانای وا نیە کە لایەنە مادديیەکەش پشتگوێ بخرێ، چونکە خوای بەخشەر وەك نیعمەت باسی دەکات.

بڕگەی پێنجەم : ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَخَذَتِ ٱلْأَرْضُ زُخْرُفَهَا ﴾، ئەو ڕووەك و شیناوردو میوەجات و دانەوێڵەیە کە لەو زەوییەدا کراوە، هەتا کاتێك کە زەوی جوانییەکەی خۆی وەرگرت و خۆی ڕازاندەوە، مەبەست ئەو کشتوکاڵەیە بە هەموو جۆرەکانیەوە، واتە: هەم سەوزە، هەم دانەوێڵە، هەم میوەجات هەمووی، کە دەبێتە مایەی ڕازاندنەوەی ڕووی زەوی، ڕووی زەوی بە چی دەڕازێتەوە؟ بەو شیناووردو کشتوکاڵ و دانەوێڵەو ئەوانە دەڕازێتەوە، سەر زەوی سەوز دەکاتەوە، زۆر جوان دەبێ، کاتێك کە ئاوای لێهات، سەر زەوی جوانیی خۆی وەرگرت و، خۆی ڕازاندەوە، وەك چۆن ئافرەتێك خۆی دەڕازێنێتەوە.

بڕگەی شەشەم : ﴿ وَظَنَّ أَهْلُهَآ أَنَّهُمْ قَٰدِرُونَ عَلَيْهَآ ﴾، خەڵکەکەی، واتە: خاوەنی ئەو پارچە زەوییە پێیانوابوو، ئەو قەناعەتەیان بۆ دروست بوو، کە توانادارن بەسەر زەوییەکەی خۆیانداو، بەسەر کشتوکاڵەکەی خۆیاندا،

بەروبوومەکە لەبەردەستیان دایەو دەتوانن حاصەڵاتەکەی هەڵبگرنەوە، ئا لەو حاڵەتەدا.

بڕگەی حەوتەم : ﴿أَتَىٰهَآ أَمۡرُنَا لَيۡلًا أَوۡ نَهَارٗا﴾، فەرمانی ئێمەی بۆ هات بە شەوێ، یان بە ڕۆژێ، واتە: چ بە شەوێ، چ بە ڕۆژێ، ئەگەر بە شەوێ بێ دیارە کتوپڕ هاتوە، بەڵام ئەگەر بە ڕۆژێ بێ، واتە: لەبەرچاوی ئەوان هاتوە، کە هەر کامێکیان جۆرە ئێشێکی هەیە، ﴿فَجَعَلۡنَٰهَا حَصِيدٗا﴾، کردمان بە پەرێز، واتە: کردمان بە پەرێزێك کە کشتوکاڵەکەی لادەبرێو دەدروێتەوەو هیچی لێ نامێنێ، ئاوامان لێکرد.

بڕگەی هەشتەم : ﴿كَأَن لَّمۡ تَغۡنَ بِٱلۡأَمۡسِ﴾، وەك دوێنێ هیچی لێ نەبووبێ، وەك دوێنێ ئەو پارچە زەوییە هیچ کشتوکاڵو بەرهەمێکی لێ نەبووبێ، چونکە دەڵێ: (غَنِيَ بالمَكانِ) یانی (أقَامَ)، واتە: لەو شوێنەدا مایەوە.

(الطبراني) دەڵێ: (الـمُغْنَى: هُوَ الـمَوْضِعُ الَّذِي يُقَامُ فِيهِ وَيُعَمَّر) واتە: (مُغْنَى) ئەو شوێنەیە کە ئینسان یان، کەسێك، یان شتێك لێی دەبێو ئاوەدان دەکرێتەوە.

بڕگەی نۆیەمو کۆتایی : ﴿كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ ٱلۡأٓيَٰتِ لِقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ﴾، ئاوا ئایەتەکانی خۆمان بۆ کەسانێك، بۆ کۆمەڵێك، کە بیر بکەنەوە، ڕوون دەکەینەوەو شیدەکەینەوە، کەواتە: کەسێك بیر نەکاتەوە بەهرەمەند نابێ لە ڕوونکردنەوەی ئایەتەکانی خوای پەروەردگار، جا ئەمە مانایەکی بوو، کە زۆربەی تەفسیرەکان هەر ئەو مانایەیان لێکداوەتەوە، بۆ ئەم ئایەتە موبارەکە.

بەڵام من پێم وایە ئەم ئایەتە بەپێزە، مانایەکی دیکەشی هەیە، ئەویش ئەوەیە: کە خوا ﷻ نەك پارچە زەوییەك کە کشتوکاڵێکی لێ دەکرێ، ژیانی دنیا بەراورد بکات لەگەڵ ئەوەداو، بیچوێنێ بەو زەوییە کە کشتوکاڵی لێکراوەو، خەڵکەکەی پێی دڵخۆش دەبن، ئنجا دوای ئەوەی سەرزەوی دەڕازێتەوەو خەڵکەکە پێیان وادەبێ، کە کشتوکاڵەکەو بەرهەمەکە،

لەبەردەستی خۆیاندایەو، دەتوانن درەوی بکەنو هەڵی بگرنەوەو، لێی بەهرەمەند بن.

بەڵکو پێم وایە: وێڕای ئەو واتایە، ئەوەش دەگەیەنێ کە خوا لێرەدا باسی گۆی سەر زەوی دەکات، کە ژیانی دنیا لەسەر هەموو زەوی، وەك ئەو بارانە وایە، کە دێتە خوارەوەو کشتوکاڵێکی پێ دەڕوێ، ئنجا دوایی کە دەفەرموێ : ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَخَذَتِ ٱلۡأَرۡضُ زُخۡرُفَهَا وَٱزَّيَّنَتۡ ﴾، ئەوە دەگرێتەوە، کە کاتێك خوا ئەم ژیانی دنیایە هەمووی، نەك تەنیا ئەو پارچە زەوییە کە کشتوکاڵەکەی لێکراوە، هەموو ژیانی مرۆڤ لەسەر زەوی کاتێك دەپێچێتەوەو کۆتایی پێدێنێ، کە تەواو سەر زەوی ڕازاوەتەوە پڕکراوە لە باڵەخانەو خانوو ڕێگاو بانو کارگەو ئاوەدانیی زۆر، وە پڕ کراوە لەو نازو نیعمەتانەی کە مرۆڤ لەبن زەوی دەریاندێنێ، وە پڕ کراوە لە هۆکارەکانی هاتووچۆی هەوایی‌و دەریایی‌و وشکانیی، واتە: لە کاتێکدا کە بەشەر دەگاتە لووتکەی بەرەوپێشچوون لە ڕووی تەکنۆلۆژیا، لە ڕووی ماددیی و شارستانیەتیی ماددییەوەو، قەناعەتێك بۆ خەڵکی سەر زەوی دروست دەبێ، کە ئەوە هەر خۆیانن‌و، پێویستییان بە خوا نیە، خۆیان باڵادەستن‌و، بەتوانان بەسەر چارەنووسی زەوی‌و ژیانی خۆیاندا، ئا لەو حاڵەتەدایە، کە فەرمانی خوا دێ، بە پێچرانەوەی لاپەڕەی ژیانی مرۆڤ لەسەر زەوی، بۆیەش خوا دەفەرموێ: ﴿ أَتَىٰهَآ أَمۡرُنَا لَيۡلًا أَوۡ نَهَارًا ﴾، بە شەوێ یان بە ڕۆژێ، خوای پەنهانزان دەزانێ بە شەوێ ئەو پارچە زەوییەی کە کشتوکاڵەکەی لێکراوە، کاول دەبێ، یاخود بە ڕۆژێ کاول دەبێ، بەڵام بە نسبەت گۆی ژیانی سەر زەوییەوە، ئەگەر فەرمووبای: بە شەوێ دێ بۆ نیوەی ڕاست بووو، ئەگەر بیفەرمووبایە : بە ڕۆژێ دێ، بە نسبەت نیوەکەی دیکەیەوە ڕاست بوو، چونکە هەمیشە شەوو ڕۆژ (شەوگارو ڕۆژگار)، لەسەر زەوی دابەش دەبن، هەمیشە نیوەی زەوی شەوەو نیوەکەی دیکەی ڕۆژە، بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: بە شەوێ، یان بە ڕۆژێ دێ، چونکە بە نسبەت نیومیانەوە شەوەو، بە نسبەت نیوەیانەوە ڕۆژە، کە ئەوە ئاماژەیە بۆ ئەوە کە ئەم زەوییەی ئێمە خڕو هێلکەیی هەڵکەوتوەو، هەمیشەش داپۆشراوە، هەم بە شەوو هەم بە ڕۆژ.

مەسەلەی چوارەم: خوا دەفەرموێ : ﴿ وَٱللَّهُ يَدْعُوٓاْ إِلَىٰ دَارِ ٱلسَّلَٰمِ وَيَهْدِي مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسْتَقِيمٖ ﴿٢٥﴾ ﴾، واتە: وە خوا (خەڵك) بانگ دەكات، بۆ مەنزڵگای ئاشتییو، هەر كەسێكی بیەوێ، دەیخاتە سەر ڕاستە ڕێ.

كە دەفەرموێ : ﴿ وَٱللَّهُ يَدْعُوٓاْ إِلَىٰ دَارِ ٱلسَّلَٰمِ ﴾، ئایا مەبەست لە (دار السلام)، چییە؟

زانایان سێ واتایان بۆ لێكداونەوە، كە هەر سێكیان گونجاون :

یەك : واتە: (دار السلامة)ە، مەنزڵگایەك كە سەلامەتیی تێدایە، واتە: بێ زیانیی تێدایەو، ئاشتیی تێدایە.

دوو : ﴿ وَٱللَّهُ يَدْعُوٓاْ إِلَىٰ دَارِ ٱلسَّلَٰمِ ﴾، واتە: (دارِ اللهِ السَّلام)، وشەی (السلام)، سیفەتی خوایە، ناوی خوایە، واتە: بۆ مەنزڵگای خوایەك، كە یەكێك لە سیفەتەكانی بریتیە لە: (السلام)، واتە: ئاشتییو خێرو خۆشییو سەلامەتیی لەوەوەیە.

سێ : (دار السلام)، واتە: (إسمٌ للجنّة)، واتە: (دارُ السلام)، یانی: بەهەشت، چونكە ئەوە یەكێكە لە ناوەكانی بەهەشت.

كە دەفەرموێ : ﴿ وَيَهْدِي مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسْتَقِيمٖ ﴾، وە هەر كەسێك بیەوێ، هیدایەتی دەكات بەرەو ڕاستە ڕێ، لێرەدا مەبەست لە (هدایة) هەرچەند زۆر لە تەفسیرەكان هەر وایان لێكداوەتەوە، واتە: ڕێنمایی دەكات، بەڵام لێرەدا ئەو واتایە ڕاست نیە، بەڵكو مەبەست لە (هدایة)، لێرەدا خستنە سەر ڕێی ڕاستە، نەك ڕێ پێشاندان، بۆچی؟ چونكە ڕێ پێشاندانی خوا ﷻ بۆ هەموو مرۆڤەكان، شتێكی گشتییەو بڕاوەتەوەو، خوا ویستوویەتی، بەڵام لێرەدا دەفەرموێ: ﴿ وَيَهْدِي مَن يَشَآءُ ﴾، هەر كەسێك كە خوا بیەوێ، هیدایەتی دەكات بۆ ڕاستە ڕێ.

هەڵبەتە خوا ویستوویەتی هەموو مرۆڤەکان بە خواستی یاسادانەرانەی خۆی، ئەوەی خواستوە کە بەرنامەیەك بنێرێ، کە ڕێ پێشاندانە بۆ هەموو خەڵك، ئەوەی ویستوەو بڕاوەتەوە، ئەدی ئەوەی کە ئێستا دەیەوێ؟ ﴿ وَيَهۡدِي مَن يَشَآءُ ﴾، واتە: خوا هەر کەسێك کە بیەوێ، دەیخاتە سەر ڕاستەڕێ، چونکە وشەی (هداية) سێ واتای گشتی هەن:

١/ هیدایەتی خوا ﷻ بۆ هەموو دروستکراوەکانی، وەك لە سوورەتی (طه)دا مووسا ﷺ لە وەڵامی فیرعەوندا دەڵێ : ﴿ قَالَ رَبُّنَا ٱلَّذِيٓ أَعۡطَىٰ كُلَّ شَيۡءٍ خَلۡقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ٥٠ ﴾، واتە: پەروەردگارمان ئەو کەسەیە، کە بوونی بە هەموو شتێك داوەو ڕێنمایشی کردوە، ئەوە هیدایەتی گشتی خوایە.

٢/ هیدایەتێکی تایبەت هەیە، کە تایبەتە بە مرۆڤو جندەوە، کە بریتیە لە ناردنی کتێبەکانی خوا، ناردنی پێغەمبەران، (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، کە ڕێ پێشانی خەڵك دەدەن، بە گشتی.

٣/ هیدایەتێکی تایبەتتری خوا هەیە، تایبەتی تایبەت، کە بریتیە لەوەی دوای ئەوەی کەسانێك هیدایەتی خواو، ڕێنمایی خوا، بەرنامەی خوا قبووڵ دەکەن، خوا لوتفیان لەگەڵ دەکاتو، زیاتر دڵیان ڕۆشن دەکات، بەرچاویان ڕۆشن دەکاتو دەیانخاتە سەر ڕاستە ڕێ، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَيَزِيدُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ٱهۡتَدَوۡاْ هُدٗىۗ وَٱلۡبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ خَيۡرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابٗا وَخَيۡرٞ مَّرَدًّا ٧٦ ﴾ مريم، واتە: وە ئەوانەی هیدایەت دراون، هیدایەتی خوایان وەرگرتوە، خوا هیدایەتیان بۆ زیاد دەکات، کەواتە: ئەو هیدایەتە کە زیاد دەکرێ، جیایە لە ئەسڵی هیدایەت، کە بریتیە لە ڕێی خۆ دیتنو ڕێ ڕاستگرتن، هیدایەتە زیادکراوەکە، بریتیە لەوە کە زیاتر دەچەسپێن، بەرچاویان ڕۆشنتر دەبێ، دڵیان ڕۆشنتر دەبێو، لە هەموو وردەکارییەکاندا بە پێی شەریعەت هەنگاو دەنێن.

هەروەها لە سوورەتی (محمد)دا، دەفەرموێ : ﴿وَٱلَّذِينَ ٱهۡتَدَوۡاْ زَادَهُمۡ هُدٗى وَءَاتَىٰهُمۡ تَقۡوَىٰهُمۡ ١٧﴾، واتە: وە ئەوانەی کە ڕێی ڕاستیان گرتووە، خوا هیدایەتیان بۆ زیاد دەکات، واتە: زیاتر دەیانخاتە سەر ڕاستە ڕێ‌و، تەقواشیان پێ دەبەخشێ.

لەوبارەوە ئەم فەرموودەیە هەیە: {عَنْ جَابِرِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ خَرَجَ عَلَيْنَا رَسولُ اللهِ ﷺ يَوْماً، فَقَالَ: إِنِّي رَأَيْتُ فِي الْمَنَامِ كَأَنَّ جِبْرِيلَ عِنْدَ رَأْسِي وَمِيكَائِيلَ عِنْدَ رِجْلَيَّ، يَقُولُ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ: اضْرِبْ لَهُ مَثَلاً، فَقَالَ: اسْمَعْ سَمِعَتْ أُذُنُكَ، وَاعْقِلْ عَقَلَ قَلْبُكَ، إِنَّمَا مَثَلُكَ وَمَثَلُ أُمَّتِكَ، كَمَثَلِ مَلِكٍ اتَّخَذَ دَاراً، ثُمَّ بَنَى فِيهَا بَيْتاً، ثُمَّ جَعَلَ فِيهَا مَائِدَةً، ثُمَّ بَعَثَ رَسولاً يَدْعُو النَاسَ إِلَى طَعَامِهِ، فَمِنْهُمْ مَنْ أَجَابَ الرَّسولَ، وَمِنْهُمْ مَنْ تَرَكَهُ، فَاللَّهُ هُوَ الْمَلِكُ، وَالدَّارُ: الإِسْلاَمُ، وَالْبَيْتُ: الْجَنَّةُ، وَأَنْتَ يَا مُحَمَّدُ! رَسولٌ، فَمَنْ أَجَابَكَ دَخَلَ الإِسْلاَمَ، وَمَنْ دَخَلَ الإِسْلاَمَ، دَخَلَ الْجَنَّةَ، وَمَنْ دَخَلَ الْجَنَّةَ، أَكَلَ مَا فِيهَا} {أَخْرَجَهُ ابْنُ سَعْد ج١، ص١٧٢، وَالحَاكِمُ برقم: (٣٢٩٩)، وَقَالَ: صَحِيح الإِسنَاد، وَأَخْرَجَهُ أَيْضاً: التِّرمِذِيُّ برقم: (٢٨٦٠)، وَقَالَ: هَذَا حَدِيثٌ مُرْسَلٌ، وَقَدْ رُوِيَ هَذَا الحَدِيث مِنْ غَيْرِ وَجْه عَنِ النَّبِي ﷺ بِإِسنَاد أَصَحّ مِنْ هَذَا، وَالبَيْهَقِي فِي "الدلائل" ج١، ص٣٧٠}.

واتە: جابیری کوڕی عەبدوڵلا خوا لە خۆی‌و بابی ڕازی بێ، دەڵێ: ڕۆژێك پێغەمبەری خوا ﷺ هاتەدەر بۆ لامان، فەرمووی: لە خەوندا بینیم کە جبریل لە لای سەرم وەستا بوو، میکائیل لە لای هەردوو پێیەکانم وەستا بوو، یەکێکیان بە ئەوی دیکەی دەگوت: وێنەیەکی بۆ بێنەوە، ئەویش گوتی: ببیستە، گوێت ببیستێ، وە بە هۆشبە، دڵت بە هۆش بێ‌و تێبگات، وێنەی تۆو وێنەی ئۆممەتەکەت، (کۆمەڵەکەت)، وەك وێنەی پادشایەك وایە، کە خانوویەکی دروست کردوە، ئنجا لەو خانووەدا، ژوورێکی چاك‌و ئامادە کردوە، دوایی لەو ژوورەدا سفرەیەکی ڕازاندۆتەوە، خوانێکی داناوە، دوایی نوێنەرێکی ناردوە کە خەڵك بانگێشت بکات بۆ ئەو خواردنە، کە لەسەر ئەو خوان‌و سفرەیە دایناوە،

ئنجا هەیانە وەڵامی نوێنەرەکەی داوەتەوەو، هەشیانە وازی لێهێناوەو نەهاتوە، خوا ﷻ پادشایەکەیە، خانووەکە ئیسلامە، ژوورەکە (ماڵەکە) کە سفرەکەی تێدا دانراوە، بەهەشتە، سفرەو خواردنەکەش نازو نیعمەتی بەهەشتە، تۆش ئەی موحەممەد! نوێنەرەکەی، کە خاوەن خانوو سفرەو خوانەکە ناردوویی، هەر کەسێك وەڵامت بداتەوە، دەچێتە نێو، (ئیسلام)و، هەر کەسێك بێتە نێو ئیسلام، دەچێتە بەهەشت، هەر کەسێکیش بچێتە بەهەشت، لێی دەخوات، واتە: لەو سفرەو خوانەی کە خوا ڕازاندوویەتەوە، لە بەهەشتدا بۆ ئیمانداران، خوا لەو کەسانەمان بگێڕێ بە لوتف و کەرەمی خۆی.

مەسەلەی پێنجەم: کە دەفەرموێ: ﴿لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا۟ ٱلْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ ۖ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلْجَنَّةِ ۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٢٦﴾﴾، بۆ ئەوانەی چاکەیان کردوە، پاداشتی هەرە چاك هەیە (چونکە (ٱلْحُسْنَىٰ)، (مُؤَنَّث)ی (الأَحْسَن)ە، واتە: پاداشتی هەرە چاك هەیە، بۆ کەسانی چاکەکار) (وَزِيَادَةٌ)، وە زێدەشیان بۆ دەخرێتە سەر، ﴿وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ﴾، وە دەمو چاویان ڕەشیی و تاڵخیی و، زەبوونیی دایناپۆشێ.

کە دەفەرموێ: ﴿لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا۟﴾، واتە: بۆ ئەوانەی کە چاکەیان کردوە، یانی: هەموو ئەو کردەوە باشانەی ئەنجامیان داون، وەك بوونناسیی و جیهان بینیی ڕاست و دروست، ئنجا ئیمان و عەقیدەی تەواو، ئنجا خوا پەرستیی، پاشان ڕەوشتی جوان، ئنجا کردەوە باشەکان، هەمووی دەگرێتەوە، ئەوانە چییان بۆ هەیە؟ (ٱلْحُسْنَىٰ)، کە وەك گوتم (مؤنث)ی، (الأَحْسن)ە، واتە: (المثوبة الحُسنى)، پاداشتی هەرە چاك، (وزيادة)، هەندێکیان بە بینینی خوای بێ وێنەو تەماشاکردنی ڕووی لێکیان داوەتەوە، بەڵام وەك (طبري) دەڵێ: (يَحْتَمِلُ كُلَّ شَيءٍ حَسَن)، (زِيَادَة)، لەو پاداشتە چاکە، واتە: هەموو شتێکی باش دەگرێتەوە، وەك دوایی باسی دەکەین.

لەوبارەوە ئەو فەرموودەیە گێڕدراوەتەوە: کە وشەی (زیادة)ی بە بینینی خوای پەروەردگارو، ڕوانین بۆ خوا ﷻ تەفسیر کردوە: {عَنْ صُهَيْبٍ قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ، الْجَنَّةَ، نُودُوا: يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ! إِنَّ لَكُمْ عِنْدَ اللهِ مَوْعِداً لَمْ تَرَوْهُ، فَقَالُوا: وَمَا هُوَ؟ أَلَمْ يُبَيِّضْ وُجُوهَنَا، وَيُزَحْزِحْنَا عَنِ النَّارِ، وَيُدْخِلْنَا الْجَنَّةَ، قَالَ: فَيُكْشَفُ الْحِجَابُ، وَيَنْظُرُونَ إِلَى اللهِ عَزَّوَجَلَّ، فَوَاللهِ مَا أَعْطَاهُمُ اللهُ شَيْئًا أَحَبَّ إِلَيْهِمْ مِنْهُ، ثُمَّ قَرَأَ ﴿لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا۟ ٱلْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ ۖ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلْجَنَّةِ ۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٢٦﴾﴾} {أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (٢٣٩٧٠)، تعليق شعيب الأرنؤوط: إِسْنَادُهُ صَحِيح عَلَى شَرْط مُسْلِم، أَخْرَجَهُ أَيْضَاً التِّرمِذِيُّ برقم: (٢٥٥٢)، وَالبَزَّار برقم: (٢٠٨٧)، وَالنَّسَائِيُّ فِي (الكُبْرَى) برقم: (١١٢٣٤)، والطبراني في (الأوسط) برقم: (٧٥٦)}.

واتە: صوهەیب خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ : پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی : کاتێك خەڵکی بەهەشت چوونە بەهەشتەوە، بانگ دەکرێن: ئەی خەڵکی بەهەشت! بەڵێنێکتان لەلای خوا هەیە، جارێ نەتانبینیوە، دەڵێن: چییە؟ ئەدی خوا ڕووی گەش نەکردووین و، لە ئاگری دۆزەخ دووری نەخستینەوەو، نەیخستینە بەهەشتەوە.

(چ بەڵێنێك ماوە بۆمان جێبەجێی بکات؟) دەفەرموێ: پەردە لادەدرێ و، تەماشای خوا دەکەن، سوێند بە خوا، هیچ شتێکیان پێ نەدراوە، خۆشەویستتر بێ لە لایان لەوە، (واتە: لە تەماشاکردنی خوا ﷻ).

کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ﴾، وە دەم و چاویان داناپۆشێ، نە (قَتَر)و، نە (ذِلَّة).

ئەمە لێرەدا مەبەست توانج گرتنە لە کافرەکان، واتە: ئیمانداران دەم و چاویان گەش و جوانە، ڕوو خۆش و دڵخۆشن، وەك کافرەکان باری خەمیان لێ نەنیشتووەو، دەم و چاویان تاڵ و ڕەش نەبووەو، زەبوون و شەرمەزار نەبوون.

وشەی (رَهَق)، دەڵێ: (رَهِقَهُ : غَشِيَهُ، وَعَلاهُ)، (رَهِقَهُ)، واتە: دایپۆشی‌و چووە سەری‌و لێی نیشت، (القَتَر)و، (القُتار)، کە کۆی (قَتَرة)یە، (وَهِيَ الغُبَارُ)، بریتیە لە تۆزو خۆڵ، ڕاغیبی ئەصفەهانیی بەوە لێکی دەداتەوە، هەروەها (مختار الصحاح)یش، بە دووکەڵێك، یان بە تۆزو خۆڵێکی ڕەش، یان بە دووکەڵێکی ڕەش، کە لە ئەنجامی سووتاندنی شتێکدا پەیدا دەبێ، دەڵێ: (القَتَرُ: غَبْرَةٌ فِيهَا سوادٌ)، (قَتَر)، بریتیە لە بۆراییەك کە ڕەشیی تێدا بێ.

بە (قَتْر)یش، خوێندراوەتەوە.

ئنجا دەفەرموێ : ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَنَّةِۖ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴾، ئا ئەوانە هاوەڵی بەهەشتن، یاخود خاوەنی بەهەشتن، بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە، (أَصۡحَٰبُ)، کۆی (صاحب)ە، (صاحب)یش بە مانای هاوەڵ دێ‌و، بە مانای خاوەنیش دێ.

<u>**مەسەلەی شەشەم**</u> : دێتە سەر باسی خراپەکاران، دەفەرموێ : ﴿ وَٱلَّذِينَ كَسَبُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ جَزَآءُ سَيِّئَةِۭ بِمِثۡلِهَا وَتَرۡهَقُهُمۡ ذِلَّةٞۖ مَّا لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ مِنۡ عَاصِمٖۖ كَأَنَّمَآ أُغۡشِيَتۡ وُجُوهُهُمۡ قِطَعٗا مِّنَ ٱلَّيۡلِ مُظۡلِمًاۚ أُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلنَّارِۖ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴾:

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە موبارەکە لە شەش بڕگەدا :

<u>**بڕگەی یەکەم**</u> : ﴿ وَٱلَّذِينَ كَسَبُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ ﴾، وە ئەوانەی کە خراپەکانیان بە دەست هێناوە، خراپەکان کامانەن؟ هەموو ئەو کردەوانەن کە شەریعەتی خوا بە خراپیان دادەنێ، وە عەقڵ‌و فیطرەتی ساغیش بە خراپیان دادەنێ، چونکە خوا ﷻ شەریعەتی خۆی بە پێی فیطرەت‌و سروشتی ساغی ئینسان، ناردوە،

وەك لە ئایەتی ژمارە (٣٠)، سووڕەتی (الروم)دا، ئاماژەی پێکراوە، ﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ ٱللَّهِ ٱلَّتِي فَطَرَ ٱلنَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ ٱللَّهِ ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴾ الروم

ئەم ئایەتە موبارەکە ئەوە دەگەیەنێ کە فیطرەتو شەریعەت، دوو ڕووی دراوێکن، دوو ڕووی یەك حەقیقەتن، ئەوەی شەریعەت دەیڵێ، فیطرەتیش دەیخوازێ، ئەوەی فیطرەت دەیخوازێ، شەریعەتیش فەرموویەتیو وەڵامی داوەتەوە.

ئنجا ئەوانەی کە خراپەکانیان وەدەست هێناوە، هەموو ئەو شتانەی کە لە شەریعەت دا خراپنو، پێچەوانەی فیطرەتی ساغی مرۆڤیشن، کە بەدڵنیایی کەسابەتی زۆر خراپیان کردوە، کەسێك هەموو کەسابەتو هەموو بەرهەمەکەی ئەوەبێ، کە خراپە وەدەست بێنێو هەگبەی خۆی پڕ بکات لە خراپە، بەڕاستیی کەسابەتێکی خراپی کردوە.

بڕگەی دووەم : ئەو جۆرە کەسانە چۆن مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرێ؟ ﴿ جَزَآءُ سَيِّئَةٍۭ بِمِثْلِهَا ﴾، سزای هەر خراپەیەك وەك خۆیەتی، بە ئەندازەی خۆیو سزای پڕ بە پێست دەدرێ، نە کەمتر، نە زیاتر، لە سووڕەتی (الأنعام)دا، خوا دەفەرموێ:

﴿ مَن جَآءَ بِٱلْحَسَنَةِ فَلَهُۥ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَن جَآءَ بِٱلسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَىٰٓ إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦٠﴾ ﴾، واتە: هەر کەسێك چاکەیەك بکات، بە دە بەرانبەر پاداشتی دەدرێتەوەو، هەر کەس خراپەیەك بێنێ، بە ئەندازەی خۆی، وەك خۆی سزا دەدرێو، ئەوان ستەمیان لێ ناکرێ.

بڕگەی سێیەم : کە دەفەرموێ : ﴿ وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ﴾، زەبوونیی لە دەمو چاویان دەنیشێ، زەبوونییان دێتە سەرێ، واتە: خەمباریو زەبوونییو ڕوو

تـاڵیی، دەمو چاو تـاڵو ترش بوون، لێیان دەنیشـێ، ئەمە ئەوە دەگەیەنـێ کـە لـە دواڕۆژدا، سـزای مەعنـەویی لـە پـێش سـزای جەسـتەییەوەیە، چونکـە لێـرەدا دەفـــــــەرموێ: ﴿وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَّا لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَآ أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِّنَ ٱلَّيْلِ مُظْلِمًا﴾، ئنجا دوایی دەفەرموێ : ﴿أُوْلَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ﴾ لە قۆنـاغی دوایی دان باسی سـزای ئاگـر دەکـات.

بڕگـەی چـوارەم : کە دەفەرموێ: ﴿مَّا لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ﴾، لە لایەن خـواوە هیچ پارێزەرێکیان نیـە، واتـە: هیچ پارێزەرێـك نیـە لـە سـزای خـوا بیـانپارێزێ، هیچ کەسێكو هیچ پارێزەرێـك نیـە، سـزای خـوایان لـێ دووربخاتەوە.

بڕگـــەی پێـنجـــەم : دەفــەرموێ: ﴿كَأَنَّمَآ أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِّنَ ٱلَّيْلِ مُظْلِمًا﴾، هـەروەك دەمو چاویان، ڕووەکـانیان، بـە چـەند پارچـەیەك لـە شـەوی تـاریك داپۆشـرابن.

وشەی (قِطَعًا) خـوێنراویشـەتەوە: (قِطْعًا)، واتـە: (بَعْضًا) هەنـدێك لـە شـەوی تاریك، بەڵام (قِطَعًا) کۆی (قِطْعَـة)یە، واتە: چەند پارچەیەك، شتێکی ڕەش بەسەر شتێکدا بدەیت، ئەوە دیارە ڕەش هەڵـدەگەڕێ، ئـەدی ئەگـەر چـەند پارچـەیەك لـە شتی ڕەش بخەینە سـەر یەك؟ کەڵـەکەی بکەی؟ دیارە زۆر زۆر ڕەش هەڵدەگەڕێ.

لێرەدا خـوا ﷻ شـەوی تـاریکی چواندوە، بـە پارچـە قوماشـێکی ڕەشـەوە، کـە چەند پارچەیەك لەو پارچە قوماشە ڕەشـە دەبڕدرێو لەسـەر یەك دادەنرێن، ئنجا دەخرێتە سـەر دەموچاوی ئەوانە، واتە: دەموچاویان ئـاوا ڕەشو تـاریك دادێ.

بڕگەی شەشەم : لە کۆتایی دا دەفەرموێ: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ﴾، ئا ئەوانە هاوەڵ، یاخود خاوەنی ئاگرن، (ئاگری دۆزەخ)، بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە.

مەسەلەی حەوتەم : کە دەفەرموێ : ﴿وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُواْ مَكَانَكُمْ أَنتُمْ وَشُرَكَآؤُكُمْۚ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْۖ وَقَالَ شُرَكَآؤُهُم مَّا كُنتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ ﴿٢٨﴾ فَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًۢا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِن كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَٰفِلِينَ ﴿٢٩﴾﴾.

ئەم ئایەتەش لە پێنج بڕگەدا شیدەکەینەوە:

بڕگەی یەکەم : کە دەفەرموێ: ﴿وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ﴿٢٨﴾﴾، وە ئەو ڕۆژەی هەمووان کۆدەکەینەوە.

(حشر) بریتیە لەوەی لە چەند شوێنێکی جیا جیاوە، خەڵکی کۆبکرێتەوە، بۆ یەك شوێنی تایبەت، کە لێرەدا مەبەست ئەوەیە: خوا هەموو مرۆڤەکانو، جندەکان، هەرچی کە لەسەر زەوی ژیاوە، خوا هەموویان کۆدەکاتەوە، بۆ ئەو گۆڕەپانەی کە لێپرسینەوەو سزاو پاداشتی تێدا ئەنجام دەدرێ.

بڕگەی دووەم : ﴿ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُواْ مَكَانَكُمْ أَنتُمْ وَشُرَكَآؤُكُمْ﴾، دوایی بەوانەی کە هاوبەشیان بۆ خوا داناون، دەڵێین: بوەستن، خۆتانو هاوبەشەکانتان، واتە: ئەوانەی کە ئێوە پێتان وابوو هاوبەشی خوانو، کردبووتانن بە هاوبەش بۆ خوا، لە بەندایەتیی بۆکراندا، لە پەرستندا، ئەگەرنا بێگومان خوا هاوبەشی نیە، بەڵام لە خەیاڵو وەهمی ئەواندا، هاوبەش بوون.

بڕگەی سێیەم : ﴿ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ ﴾، لێکمان جیا کردنەوە، لێکمان ترازاندن، دەڵێ: (فَرَّقْنا، وَمَيَّزْنا، زَيَّلَ يُزَيِّلُ مزَايَلَة)، واتە: لێکی جیا کردەوە، مەبەست ئەوانەن کە پەرستوویانن‌و، ئەوانەش کە پەیڕەویی لێکراوو پەرستراوەکانن.

بڕگەی چوارەم : ﴿ وَقَالَ شُرَكَآؤُهُم مَّا كُنتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ ﴾، وە هاوبەشەکانیان، {واتە: نەك هاوبەشەکانی خوا، بەڵکو ئەوانەی کە لە وەهم‌و خەیاڵی ئەو نەزانانەدا، هاوبەشی خوا بوون}، هاوبەشەکانیان گوتیان: ئێوە ئێمەتان نەدەپەرست، واتە: هەموو ئەوانەی کە بە هاوبەشی خوا دانراون، حاشا دەکەن، دووریی دەکەن لەوانەی کە پەرستوویانن.

بڕگەی پێنجەم : ﴿ فَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًۢا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِن كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَٰفِلِينَ ﴿٢٩﴾ ﴾، واتە: خوا بەسە شایەد بێ‌و چاودێر بێ‌و، بەڵگەبێ لەنێوان ئێمەو ئێوەدا.

ئەم (إنْ)ە بۆ تەئکیدە، بە بەڵگەی ئەوە کە دوایی (ل) خراوەتە سەر (غافلين)، واتە: بێگومان لە پەرستنی ئێوە لە بێئاگایان بووین، هیچ ئاگامان لێ‌نەبووەو ڕازی نەبووین، هەڵبەتە ئەوە بۆ فریشتەکان‌و، پێغەمبەران‌و، مرۆڤانێکی بەچاك دانراون، کە پەرستراون، ئاوا دەڵێن، ئنجا بت‌و صەنەمەکانیش، مانگ‌و خۆرو دارو بەردو، ئەوانەش کە دەپەرسترێن لە ماددەی بێ ژیان، یان بێ هەست‌و هۆش، ئەوانەش هەر بێئاگا بوون، ئەگەرنا کەسانێك کە پەرستراون بە ئاگاداری خۆیان، ناتوانن ئەو حاشایە بکەن، ئەو کاتە هەمان حوکمی ئەو کەسانەیان هەیە کە پەرستوویانن.

لە سووڕەتی (سبأ)دا، خوا ﷻ ئێرەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە، دەفەرموێ: ﴿ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ أَهَٰٓؤُلَآءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا۟ يَعْبُدُونَ ﴿٤٠﴾ قَالُوا۟ سُبْحَٰنَكَ أَنتَ وَلِيُّنَا مِن دُونِهِم ۖ بَلْ كَانُوا۟ يَعْبُدُونَ ٱلْجِنَّ ۖ أَكْثَرُهُم بِهِم مُّؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ ﴾، واتە: ئەو ڕۆژە کە (خوا) هەموویان کۆدەکاتەوە، دوایی بە فریشتەکان

دەفەرموێ: ئایا ئا ئەوانە ئێوەیان دەپەرست؟ گوتیان: پاكیی بۆ تۆ، تۆ سەرپەرشتیارو خاوەن‌و مشوورخۆری ئێمەی، جیا لەوان، بەڵكو ئەوانە جندیان دەپەرست، زۆربەیان پێیان بڕوادار بوون.

كەواتە: ئەگەر فریشتەشیان پەرستبن، ئەوە بەدنەدان‌و وەسوەسەی شەیتانەكان بووەو، ئەگەر بت‌و صەنەمیشیان پەرستبن، شەیتان بۆی جوان كردوون.

ئنجا دەربارەی وشەی (زیل)، خاوەنی (التحریر والتنویر) دەڵێ: (زَیَّل: مُضَاعَفُ زَالَ الـمُتَعَدِّي، یُقَالُ: زَالَهُ عَنْ مَوْضِعِهِ یَزِیلُهُ، بِمَعْنَى أَزَالَهُ، فَجَعَلُوهُ یَائِي العَیْنِ لِلتَفْرِقَةِ بَیْنَهُ وَبَیْنَ زَالَ القَاصِرِ الَّذِي هُوَ وَاوِي العَیْنِ، (فَزَیَّلَ) فعل للمبالغة في الزَّیْلِ، مثل فَرَّق مُبَالَغَة فِي فَرَقَ، وَالـمَعْنَى: وَقَعَ بَیْنَهُمْ تَفْرِیق قَوِيٌّ، بِحَیْثُ انْقَطَعَتْ جَمِیعُ الوُصُلُ الَّتِي كَانَتْ بَیْنَهُمْ)، واتە: (زیَّل) لە (زال)ی (متعدّي)یەوە هاتوە، دەگوترێ: (زالَهُ عن موضعه یَزیلُهُ) لەشوێنی خۆی لایدا، لایدەدا، بەمانای (أزالَهُ): لایدا، دێ، بۆیە (عین الفعل)ەكەیان كردوە بە (ی) تاكو لە (زالَ)ی (قاصر) كە (عین الفعل)ەكەی (و)ە، جیابێتەوە. (زال: یانی: لاچوو)، ئنجا (زیَّل) لە (زَیْل)ەوەیەو بۆ زێدەڕۆییە، وەك (فَرَّق) كە لە (فَرَق)ەوە دێ، ماناكەی: لێك ترازانێكی بەهێز لەنێوانیان دا ڕوویدا، بەجۆرێك كە هەرچی پەیوەندیی نێوانیان بوو، پچڕا.

مەسەلەی هەشتەم‌و كۆتایی : كە دەفەرموێ : ﴿هُنَالِكَ تَبْلُواْ كُلُّ نَفْسٍ مَّآ أَسْلَفَتْ وَرُدُّوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ مَوْلَىٰهُمُ ٱلْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُواْ يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾﴾.

لە سێ بڕگەدا ئەم ئایەتە موبارەكە، شیدەكەینەوە.

بڕگەی یەكەم : ﴿هُنَالِكَ تَبْلُواْ كُلُّ نَفْسٍ مَّآ أَسْلَفَتْ﴾ ، واتە: لەو شوێنەدا، لەو كاتەدا، كە ڕۆژی دواییە، لە گۆڕەپانی لێپرسینەوەو سزاو پاداشتدا، هەموو نەفسێك ئەوەی كە پێشی خستوە، لێی حاڵی دەبێ، بۆی دەردەكەوێ.

زانایان گوتوویانە: (تَخْتَبِرُ كُلُّ نَفْسٍ مَا قَدَّمَتْ)، هەر نەفسێك چی پێشخستوە لە ژیانی دنیایدا، ئێستا دێتە بەرچاوی، دەیجەڕبێنێو دەزانێ چی كردوە.

وشەی (تبلوا)، خوێنراویشەتەوە: (تَتْلُوا)، كە بە دوو مانایان دێ:

أ/ (تَتْلُوا كُلّ نَفْسٍ)، هەر نەفسێك دەیخوێنێتەوە، وەك لە سوورەتی (الإِسْرَاء)دا دەفەرموێ : ﴿ ٱقْرَأْ كِتَـٰبَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ ٱلْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ١٤ ﴾ واتە: نووسراوەكەی خۆت بخوێنەوە، ئەمڕۆ خۆت بەسی كە لێپرسینەوە لەگەڵ خۆتدا بكەی.

ب/ (تَتْلُوا) بە مانای (تَتْبَعُ)دێ، یانی : هەر نەفسێك بە دوای ئەو كردەوەیە دەكەوێ، كە ئەنجامی داوە، واتە: هەر كەسێك دەبێتە بارمتەی كردەوەكانی خۆیو، هەر كەسە لە گرەوی كردەوەی خۆیدا دەبێ.

بڕگەی دووەم : ﴿ وَرُدُّوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ مَوْلَىٰهُمُ ٱلْحَقِّ ﴾، وە گێڕدرانەوە بۆ لای خوا، سەرپەرشتیارو مشوورخۆری چەسپاوو حەقو ڕاستیان.

(الرَدُّ: الإِرْجَاعُ)، واتە: گێڕانەوە، (والمولى: السيِّد ومتولِّي الأمور)، (مولى) بە مانای سەیدو گەورەو سەروەر دێ، وە بە مانای سەرپەرشتیاری كاروبار دێ.

(والحق: الموافق للواقعِ والصِّدْق)، (حق) واتە: شتێك كە لەگەڵ واقیع داو، لەگەڵ ڕاستی ڕێك بێ، واتە: دەگێڕدرێنەوە بۆ لای خوای سەرپەرشتیاری هەقیان، وە هیچ پەیوەندییان نامێنێ بەو شتانەوە كە پەرستوویانن، چونكە شایستەی پەرستران نەبوون، پەرستراوەكان بۆخۆشیان هی چیان لەدەست نایەت، چ جای بۆ ئەوانەی پەرستوویانن!

بڕگەی سێیەم : ﴿ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُواْ يَفْتَرُونَ ﴾، ئەوەی كە هەڵیاندەبەست، بە درۆ هەڵیان دەبەست، كە دەیانگوت: ئەوانە هاوبەشی خوان، ئەوانەیان لێ ون بوون.

وشەی (ضَلَّ: بَطَلَ، ضَاع، فُقِدَ)، واتە: پووچ بوو، زایە بوو، ون بوو.

﴿مَّا كَانُواْ يَفْتَرُونَ﴾، (أي إفتراؤهم)، واتە: هەڵبەستنەکەیان، ئەوەی کە بە درۆ هەڵیاندەبەست، کە بریتی بوو لەو پەرستراوانەی کە لە خەیاڵو وەهمی خۆیان دا پێیان وابوو، ئەوانە بەشیان هەیە لە پەرستراندناو، شایستەی پەرسترانو، تکایان لە لای خوا بۆ دەکەن، ئەوانەیان هەموو لێ ون بوون، بە کوردیی : (بوون بە سەپانی پووشێ)و، (دەستیان لە بنی هەمبانەی بەتاڵەوە دەرچوو).

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چوارەم

پێناسـەی ئەم دەرسـە

ئەم دەرسـەمان لە ئایەتەکانی: (٣١ تـاکو ٤٠) پێك دێ، واتـە: دە (١٠) ئایـەت دەگرێتـە خۆی، دیـارە لـەم دە ئایەتـەدا، خـوای زانـاو توانـا لـە دوو تـەوەردا، هەنـدێك ڕاسـتیی گەورەو گرنگ دەخاتە ڕوو:

تـەوەری یەکـەم : خـوا بـە یەکگـرتن، (توحیـد اللە)و، تـەنیا شایسـتەیی خـوا، بـۆ بەندایـەتیی بـۆ کـران و پەرسـتران، ئنجـا بـۆ سەلـماندنی ئـەو بابەتـە، خـوا بـە پێغـەمبـەری خاتـەم موحەممـەد ﷺ دەفـەرموێ: کـە چـەند پرسـیارێك ئاڕاسـتەی هـاوبەش بۆ خـوا دانەرەکان بکات:

یـەك: کێ لە ئاسـمان و زەوییـەوە ڕۆزیـی و بژیوتـان دەدات ؟

دوو: کێ خـاوەنی بیسـتن و چاوەکانە ؟

سـێ: کێ زینـدوو لە مردوو، وە مردووو، لە زینـدوو، دەردێنـێ؟

چـوار: کێ کـاروباری بوون هەڵدەسووڕێنـێ؟

کە دیارە وەڵامەکەیان ڕوونەو تەنیا خـوایە، کە هـەموو ئەو کـارانەی لەدەسـتبێن، ئنجا خـوا دەفـەرموێ: ئایا پارێـزی لـێ ناکـەن ؟

پاشان ڕایدەگەیەنێ، کە خوا بـە تـەنیا پـەروەردگاری ڕاستـەقینەیانەو، لاڕێ بـووان بڕیـاری خـوایان لەسـەر چەسپاوە، کـە بـڕوا نـاهێنـن.

دوایی خـوا ﷻ دووبـارە بە پێغـەمبـەری خاتـەم موحەممەد ﷺ دەفـەرموێ : کـە لێیـان بپرسـێ: کـە ئایا هیـچ کام لـە هاوبەشـەکانیان شـت دروسـت دەکـەن؟ پاشان

دوای ئەوەی لەبەین دەچێ، دەیگێڕنەوە؟ وە ئایا هیچ کام لە پەرستراوەکانیان، خەڵك بەرەو هەق ڕێنمایی دەکەن؟ هەر خۆشی پێی دەفەرموێ: کە پێیان ڕابگەیەنێ: بەس خوا ئەوەی لەدەستدێ، کە شت دروست بکاتو، دوای فەوتانیشی بیگێڕێتەوە، وە خەڵك ڕێنمایی بکات، بەرەو هەق، بۆیە هەر بۆخۆشی ﷻ شایستەی پەیڕەویی لێکراونو، ملکەچیی بۆکرانو بەندایەتیی بۆکرانە، دوایی خوا دەیخاتە ڕوو، کە ئەوانە تەنیا شوێن گومانو وەهم کەوتوون.

تەوەری دووەم : کە لەم دە (١٠) ئایەتەدا خراوەتە ڕوو، باسی قورئانە، کە پەیامو سروشی خوایەو، ناگونجێ هەڵبەسترا بێو، خوا تەحەددایان دەکات، واتە: داوایان لێدەکات، بێنە مەیدان، کە ئەگەر ڕاست دەکەن، ئەم قورئانە هی خوا نیە، با وێنەی سوورەتێکی بێنن، هەرچی بە دەنگیشیانەوە دێ، لە دۆستو پشتیوانیان کە هاوکاریانن، لە خەڵکی سەر زەوی، لە جندو مرۆڤ، بانگیان بکەن، وەك لە سوورەتی (الإسراء)دا دەفەرموێ : ﴿ قُل لَّئِنِ ٱجۡتَمَعَتِ ٱلۡإِنسُ وَٱلۡجِنُّ عَلَىٰٓ أَن يَأۡتُواْ بِمِثۡلِ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ لَا يَأۡتُونَ بِمِثۡلِهِۦ وَلَوۡ كَانَ بَعۡضُهُمۡ لِبَعۡضٖ ظَهِيرٗا ﴿٨٨﴾ ﴾، واتە: بڵێ: ئەگەر مرۆڤو جند هەموویان کۆببنەوەو پشتی یەکدی بگرن، کە وێنەی ئەم قورئانە بێنن، (بەڵکو وێنەی دە (١٠) سوورەت بێنن، وەك لە سوورەتی هوددا دەفەرموێ، بگرە وێنەی سوورەتێکی بێنن، وەك لێرەدا دەفەرموێ، وە لە سوورەتی بەقەرەدا دەفەرموێ) ناتوانن.

ئنجا ئایا هۆی بێبڕوایی ئەوانە چییە؟ ڕوونی دەکاتەوە، کە بەهۆی نەزانییانەوە، بڕوا بە قورئان ناهێنن، جارێ دەرکی ڕاستییەکانی قورئانیان نەکردوەو، ئەو هەواڵانەی کە قورئان داونی، جارێ سەرەنجامەکەیان، نەهاتۆتە دی، پاشان خوا پۆلێنیان دەکات، بۆ بڕوادارو بێبڕوا، کە دوایی ڕوونی دەکەینەوە، مەبەست لە بڕوادارو بێبڕوا چییە؟

﴿ قُلْ مَن يَرْزُقُكُم مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّن يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَن يُخْرِجُ
الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَن يُدَبِّرُ الْأَمْرَ ۚ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ ۚ فَقُلْ أَفَلَا
تَتَّقُونَ (٣١) فَذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ ۖ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ ۖ فَأَنَّىٰ تُصْرَفُونَ
(٣٢) كَذَٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (٣٣) قُلْ هَلْ مِن
شُرَكَائِكُم مَّن يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ۚ قُلِ اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ۖ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ (٣٤)
قُلْ هَلْ مِن شُرَكَائِكُم مَّن يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ ۚ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ ۗ أَفَمَن يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ
أَحَقُّ أَن يُتَّبَعَ أَمَّن لَّا يَهِدِّي إِلَّا أَن يُهْدَىٰ ۖ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ (٣٥) وَمَا يَتَّبِعُ
أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا ۚ إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ (٣٦) وَمَا
كَانَ هَٰذَا الْقُرْآنُ أَن يُفْتَرَىٰ مِن دُونِ اللَّهِ وَلَٰكِن تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ
الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِن رَّبِّ الْعَالَمِينَ (٣٧) أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ ۖ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ
وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُم مِّن دُونِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ (٣٨) بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ
وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ ۚ كَذَٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۖ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ
(٣٩) وَمِنْهُم مَّن يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُم مَّن لَّا يُؤْمِنُ بِهِ ۚ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ (٤٠) ﴾.

مانای وشـه به وشەی ئایەتەکـان

{بلێ: کێ لە ئاسمان‌و زەوییەوە بژیوتان دەدات؟ یان کێ بیستن‌و چاوەکانی بەدەستن؟ وە کێ زیندوو لە مردوو، وە مردوو لە زیندوو دەردێنێ؟ وە کێ سەرپەرشتیاریی بوون دەکات؟ بێگومان دەڵێن: خوا، بلێ: ئەدی پارێز لە (سزای) خوا ناکەن؟ ﴿٣١﴾ ئا ئەو خوایەتان پەروەردگاری هەق‌و ڕاستەقینەتانە، ئنجا ئایا لە دوای هەق، جگە لە گومڕایی چی دیکە هەیە؟ بەرەو کوێ‌و چۆن لا دەدرێن؟ ﴿٣٢﴾ ئاوا بەو شێوەیە (وشە) بڕیاری پەروەردگارت لەسەر ئەوانە چەسپیوە، کە لاڕێ بوون، کە بڕوا ناهێنن ﴿٣٣﴾ بلێ: ئایا هیچ کام لە هاوبەشەکانتان دروستکراو لە نەبوونەوە دێنێتە دی؟ ئنجا پاش لەبەین چوون دەیگێڕێتەوەو دروستی دەکاتەوە؟ بلێ: بەس خوا دروستکراو پەیدا دەکات‌و، دواییش دەیگێڕێتەوە، چۆن هەڵدەگێڕدرێنەوە؟ ﴿٣٤﴾ بلێ: ئایا لە هاوبەشەکانتان کەس هەیە (خەڵك) بەرەو هەق ڕێنمایی بکات؟ بلێ: بەس خوا (خەڵك) بەرەو هەق ڕێنمایی دەکات، ئنجا ئایا کەسێك (خەڵك) بەرەو هەق ڕێنمایی دەکات، شایستەترە پەیڕەویی لێ بکرێ، یان کەسێك کە مەگەر ڕێنمایی بکرێ، ئەگەرنا خۆشی ڕێی هەق نازانێ، چیتانە چۆن دادوەریی دەکەن؟ ﴿٣٥﴾ وە زۆربەیان جگە لە وەهم‌و گومان شوێن هیچ ناکەون، وەهم‌و گومانیش هیچ کەلێنی هەق پڕ ناکاتەوە ﴿٣٦﴾ وە ئەم قورئانە ناگونجێ لە خوار خواوە هەڵبەسترابێ، بەڵکو بە ڕاستدانەری کتێبەکانی پێش خۆیەتی‌و، ڕوونکردنەوەی مەبەستەکانی کتێب (کتێبە پێشووەکان)، بەبێ هیچ دوودڵییەك، لەلایەن پەروەردگاری جیهانییانەوەیە ﴿٣٧﴾ یان ئایا دەڵێن: (موحەممەد ﷺ) هەڵیبەستوە، بلێ: ئەگەر ڕاست دەکەن، هەر کەسێك دەتوانن جگە لە خوا بانگیان بکەن بۆ هاوکارییتان، سوورەتێکی وەك وی بێنن، ﴿٣٨﴾ بەڵکو ئەوەی بە درۆیان دانا زانیارییان لەبارەیەوە نیەو، جارێ سەرەنجامەکەیان بۆ نەهاتوە، (ئەو شتانەی هەواڵی پێداون نەهاتوونە دی) هەر ئاواش ئەوانەی پێش وان، بێبڕوا بوون، دەجا سەرنج بدە! سەرەنجامی ستەمکاران چۆن بوو! ﴿٣٩﴾ وە هەیانە بڕوای پێدێنێ‌و، هەشیانە بڕوای پێ ناهێنێ‌و، پەروەردگارت زاناترە بە تێکدەران ﴿٤٠﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(فَأَنَّىٰ): واتە: چۆن؟ كەی؟ بۆ كوێ؟ (أَنَّى: تَكُونُ شَرْطِيَة بِمَعْنَى أَيْنَ: أَنَّى تَبْحَثُ تَجِدْ فَائِدَةً، وَاستِفْهَامِيَّةً بِمَعْنَى مِنْ أَيْنَ: أَنَّى لَكِ هَذَا؟ وَبِمَعْنَى مَتَى، وَبِمَعْنَى كَيْفَ؟)[1]، (أَنَّى)، جاری وایە پێی دەگوترێ: (شَرْطِيَة)، بە واتای (أَيْنَ) دێ، واتە: لە كوێ، وەك (أَنَّى تَبْحَثُ تَجِدْ فَائِدَةً)، لە هەر شوێنێك تۆ لێكۆڵینەوە بكەی، سوودێك دەبینی، وە جاری وایە بە مانای پرسیاركردن دێ، واتە: (مِنْ أَيْنَ) دێ، واتە: (أَنَّى لَكِ هَذَا) ئەمەت لە كوێ بوو؟ وە جاری وایە بە مانای (مَتَى)، واتە: كەی دێ، وە جاری وایە بە مانای (كَيْفَ) دێ، واتە: چۆن.

(تُصْرَفُونَ): (الصَّرْفُ: رَدُّ الشيءِ مِنْ حَالَةٍ إِلَى حَالَةٍ)[2]، (صرف) بریتیە لە شتێك كە لە حاڵێكەوە بگۆڕێ بۆ حاڵێكی دیكە.

(حَقَّتْ)، (حَقَّ يَحِقُّ: أي وَجَبَ، ثَبَت، وَأَحَقَّهُ غَيْرُه: أَوْجَبَهُ)[3]، (حَقَّ يَحِقُّ) واتە: پێویست بووە، یان چەسپاوە، (أَحَقَّهُ غَيْرُهُ: أَوْجَبَهُ) غەیری خۆی هێنایەدی، یان چەسپاندی، یان پێویستی كرد.

(كَلِمَتُ)، (الكلمة: الأَمْرُ، الوَعْدُ، الثَّوَابُ، وَالعِقَاب)[4]، وشەی (كَلِمَة) بە مانای فەرمان دێو، بە مانای بەڵێنی خوا دێ، كە ئەویش یان پاداشتە، یان سزایە.

---

١) المعجم الوسيط، ص ٣١.

٢) مختار الصحاح، ص ٣٧٥.

٣) مختار الصحاح، ص ١٤٧.

٤) المعجم الوسيط، ص٣١ .

(يَبۡدَؤُاْ)، (بَدَأَ الشَّيءَ: أَنْشَأَهُ وَأَوْجَدَهُ، أَبْدَأَ وَأَعَادَ: بَدَءَ وَعَادَ)[1]، (بَدَأَ الشَّيءَ) واتە: لە سەرەتاوە دروستی کرد، یانی: پێشینەی نەبوو، لە نەبوو هێنایە دی، پەیدای کرد، (أَبْدَأَ وَأَعَادَ)، واتە: دەستی پێکردو گێڕایەوە.

(يُعِيدُهُۥ)، (أَعَادَ الشيءَ إِلَى مَكَانِهِ: أَرْجَعَهُ)[2] ئەو شتەی ئیعادە کرد، واتە: گێڕایەوە بۆ شوێنەکەی خۆی، دووبارەی کردەوە، هێنایەوە.

(تُؤۡفَكُونَ)، (أَفِكَ فُلاَناً عَنِ الشيء أَفْكاً: صَرَفَهُ) کەواتە: (أَفِكَ فُلاَناً عَنِ الشيء)، واتە: فڵان کەسی لادا لەو شتە، (وَالأَمْرَ عَنْ وَجْهِهِ: قَلَبَهُ وَصَرَفَهُ)، واتە: کارەکەی لاداو، ڕووی پێ وەرگێڕا.

(لَّا يَهِدِّيٓ)، واتە: (لاَ يَهْتَدِي) بە ڕێگا نازانێ، یان ناتوانێ ڕێی ڕاست بگرێ.

(لَا يُغۡنِي)، واتە: سوودی پێ ناگەیەنێ، (غَنِيَ بِالمَكَانِ: أَقَامَ)، واتە: نیشتەجێ بوو، مایەوە لەوێ، (أَغْنَى الشيءُ)، واتە: ئەو شتە کافی بوو، بەس بوو، واتە: ئەو شتە مرۆڤی بێ نیاز کرد.

(تَأۡوِيلُهُۥ)، (التَأوِيلُ: الرُّجُوعُ إِلَى الأَصْلِ) (تأويل) گەڕانەوەیە بۆ ئەسڵ، بنەڕەت، (المَوْئِلُ: المَوْضِعُ الَّذِي يُرْجَعُ إِلَيْهِ)، (مَوْئِل) واتە: ئەو شوێنەی کە خەڵکی بۆ لا دەگەڕێتەوە.

ئنجا (وَذَلِكَ هُوَ رَدُّ الشيء إِلَى الغَايَةِ المُرَادَة مِنْهُ، عِلْمَاً كَانَ أَوْ فِعْلاً)، دەڵێ: (تأويل)، بریتیە لە گەڕانەوەی شتێك بۆ مەبەستەی کە بۆی ویستراوە، چ لە ڕووی زانیارییەوە بێ، چ لە ڕووی کردەوەوە بێ، لە ڕووی زانیارییەوە قسەیەك دەگرێ، واتاکەی ڕوون نیە، دوایی دەگێڕدرێتەوە بۆ ئەو مەبەستەی کە لەو قسەیەدا لەبەرچاو گیراوە.

---

١) المعجم الوسيط، ص ٤١.

٢) المعجم الوسيط، ص٦٣٥.

(طـبري)، تەفسیـــرەکەی خـۆی بــەو نــاوە ناونــاوە : (جَـامع البَيَـان فِـي تـأوِيلِ القُـرآن)، واتە: گێڕانەوەی وشـەکانی قورئان، بۆ ئەو مەبەسـتانەی (کە بـە بۆچوونی ئەو)، خـوای پەروەردگـار ویستوونی، کە ئەوە ڕەددی عیلمیی پـێ دەڵێن.

ئەوی دیکەش کردەوەیە، بۆ وێنە: یوسف (علیە السلام) کە دەفەرموێ : ﴿وَقَالَ يَـٰٓأَبَتِ هَـٰذَا تَأۡوِيلُ رُءۡيَـٰيَ مِن قَبۡلُ قَدۡ جَعَلَهَا رَبِّي حَقّٗاۖ ﴿١٠٠﴾﴾يوسف، واتــە: وە گـوتی: ئەی بابە گیان! ئـەوە سەرەنجـامی خەونەکـەمە، کـە پێشتــر بینیبووم، ئێستــا بـە کردەوە هاتە دی.

مانـای گشـتـی ئایەتەكــان

وەك لە پێناسـەی ئەم دەرسەدا گوتمان: خـوای بەرزو مەزن لەم دە (١٠) ئایەتـەدا دوو بابەتی گـەورەو بنـەڕەتی ئیسلام، دەخاتـەڕوو كە بریتیـن لـە:

١/ خـوا بە یەكگرتن، تەنیا بەندایەتیی بۆ خـوا كران‌و، تەنیا پەرسـترانی خـوا ﷻ (توحید الله).

٢/ پاشان مەسـەلەی قورئـان كـە كتێبـی خـوای پەروەردگـارە، وە وەحـی‌و سروشی خـوایـە، بۆ پێغـەمبـەری خاتـەمی نـاردوە.

ئەم دوو بابەتـە لـەم دە ئایـەتـە بەپێـزەدا خـراونە ڕوو.

سـەرەتـا خـوا ﷻ دێتـە سـەر بابـەتی یەكـەمیان، واتـە: (خـوا بەیەكگـرتن)، وە بـە پێغـەمبەری خاتـەم ﷺ دەفـەرموێ : چەند پرسیارێك لـە هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەكان، لە كافرەكان بكات، كە وەڵامەكەیان زۆر ڕوونە، بەڵام بۆیە ئەو پرسیارانەیان لـێ‌دەكـات، بۆ ئەوەی بە خەبەریان بێنـێ، كە مادام وەڵامی ئەو پرسیارانە بەوشـێوەیە، پێویسـتە ئەو ئەنجامگیرییەش بنیات بنرێ، لەسەر ئەو وەڵامانە، دەفەرموێ : ﴿ قُلْ مَن يَرْزُقُكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ أَمَّن يَمْلِكُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَٰرَ وَمَن يُخْرِجُ ٱلْحَىَّ مِنَ ٱلْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ ٱلْمَيِّتَ مِنَ ٱلْحَىِّ وَمَن يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ ٱللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴾، دیارە ئەمـە هـەر لـە سـیاقی ئـەو قسـەو باسـانـەدایە كـە كافرەكـان‌و هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەكان، دەدوێنرێن‌و، وتووێژیان لەگەڵدا دەكرێ‌و، بەرچـاویان ڕۆشـن دەكرێتـەوە، كـە: ئێوە بـە هەڵەداچوون، كە جگە لە خـوا دەپەرستن، لە خـوار خـواوە شتانێكی دیكە دەپەرسـتن‌و دەیانهێنـنە ڕیزی خـواو، دەیانهێننە ئاستی خوا، وەك لە سـووڕەتی (الشعراء)دا هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەكان لـە ڕۆژی دوایـی دا دەڵـێن: ﴿ تَٱللَّهِ إِن كُنَّا لَفِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٩٧﴾ إِذْ

نُسَوِّيكُم بِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٩٨﴾، واتە: دەڵێن: سوێند بە خوا ئێمە لە گومڕاییەکی ئاشکرادا بووین، کە ئێوەمان یەکسان دەکرد لەگەڵ پەروەردگاری جیهانییاندا.

ئنجا لێرەدا دەفەرموێ : ﴿ قُلْ مَن يَرْزُقُكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، بڵێ: کێ بژێوتان دەدات، (لە سەرێو لە خوارێ) لە ئاسمانو زەوییدا؟ ﴿أَمَّن يَمْلِكُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَٰرَ ﴾، یاخود کێ خاوەنی بیستنو بینینەکانە؟ کێ خاوەنی گوێو کۆئەندامی بیستنو، کۆئەندامی دیتن، چاوو هەموو ئەو پێکهاتە سەرسووڕێهنەرانەیە؟ ﴿وَمَن يُخْرِجُ ٱلْحَىَّ مِنَ ٱلْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ ٱلْمَيِّتَ مِنَ ٱلْحَىِّ ﴾، وە کێیە زیندوو لە مردوو دەردێنێو، مردوو لە زیندوو دەردێنێ؟ ﴿وَمَن يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ ﴾، وە کێ سەرپەرشتیی هەموو کاروبارەکان دەکات؟ یانی: هەموو کاروباری بوون، ﴿فَسَيَقُولُونَ ٱللَّهُ ﴾، بێگومان لە وەڵامی ئەو پرسیارە ڕاستەوخۆیانەدا، کە وەڵامەکەیان زۆر ڕۆشنە، هەر دەڵێن: بێگومان خوا، واتە: هەر خوا بژیومان دەدات لە ئاسمانو زەوییەوە، (لە سەرێو خوارێوە) وە هەر خوا خاوەنی گوێو چاوەکانە، وە هەر خوا زیندوو لە مردووو، مردوو لە زیندوو دەردێنێو، هەر خوا سەرپەرشتیی کاروباری بوونەوەر دەکات، ﴿فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴾، تۆش پێیان بڵێ: ئەدی بۆچی پارێز ناکەن؟ خۆتان ناپارێزن لە سزای خوایەك کە ئەو هەموو چاکەو نیعمەتانەی لەسەر ئێوە هەن، کەچی ئێوە بچن هەندێك لە دروستکراوەکانی بێننە ئاستو ڕیزی خواو، لە بەندایەتی بۆکرانو پەرستراندا، بەشدارییان پێ بکەن ؟ ﴿ فَذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمُ ٱلْحَقُّ ﴾، ئا ئەم خوایەتان، خاوەنو پەروەردگارو مشوورخۆری هەقو ڕاستەقینەتانە، ﴿فَمَاذَا بَعْدَ ٱلْحَقِّ إِلَّا ٱلضَّلَٰلُ ﴾، لە دوای هەقیش تەنیا گومڕایی هەیە، (حق) واتە: شتێك کە چەسپاو بێ، شتێك کە بوونێکی ڕاستەقینەی هەبێ، پێچەوانەکەی بریتیە لە (باطل)، واتە: شتێك تەنیا لە

وەھەم‌و زەمیندا ھەبێ‌و، بوونێکی ڕاستەقینەی نەبێ، لێرەدا دەفەرموێ : ﴿ فَمَاذَا بَعْدَ ٱلْحَقِّ إِلَّا ٱلضَّلَٰلُ ﴾، لە دوای ڕاستیی، تەنیا گومڕایی ھەیە، یان لە دوای شتی چەسپاو، تەنیا شتی ون بوو ھەیە، چونکە (ضلال)، یانی: ونبوون، (ضل) واتە: (ضاع)، ون بوو، لە دوای ڕێگای ڕاستگرتن، تەنیا سەرگەردانیی‌و سەرلێشێواویی ھەیە، ﴿ فَأَنَّىٰ تُصْرَفُونَ ﴾، (أَنَّى): لێرەدا واتە: بەرەو کوێ لادەدرێن، یاخود چۆن لادەدرێن؟ واتە: مادام خوا ھەمەکارەی ئێوەیە، خوا سەرپەرشتیاری ئێوەیە، پەروەردگاری ئێوەیە، ژیێنەری ئێوەیە، دەبێ ھەر ئەویش بەندایەتیی بۆ بکرێ.

﴿ كَذَٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى ٱلَّذِينَ فَسَقُوٓاْ أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴾، ئاوا بەو شێوەیە وشەی پەروەردگارت، (واتە: یاسای پەروەردگارت، بڕیاری پەروەردگارت) لەسەر ئەوانە چەسپیوە کە لادەر بوون‌و لایانداوە، ئەو بڕیارو یاسایەی خوا چییە؟ ﴿ أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴾، کە بڕوا ناھێنن، واتە: کەسانێك کە لادەدن لە حوکمی عەقڵ‌و فیطرەت، لە حوکمی شەریعەت، لادەدەن، دووردەکەونەوە، دیارە بڕیاری خوایان بەسەردا دەچەسپێ، کە ھەرکەسێك لە ڕێی ڕاست لابدات، ئیمان ناھێنێ، ئینسان لە ڕێی ڕاستەوە خوا دەناسێ، لە ڕێی ڕاستەوە، ئیمان دێنێ، کاتێك کە لە ڕێی ڕاست لادەدات، ناتوانێ بڕوابێنێ.

وشەی (فِسْق) بە مانای (خرُوج)ە، (فَسَقُوا) واتە: (خَرَجُوا) دەرچوون، لە کوێ‌و لەچی دەرچوون؟ لە حوکمی عەقڵ، لە حوکمی فیطرەت‌و سروشتی ساغی خۆیان دەرچوون، لە حوکمی وەحی‌و شەریعەتی خوای پەروەردگار دەرچوون، جا کەسانێك ئاوا لەو ڕاستە ڕێیانە دەربچن، بێگومان سەرەنجامەکەیان ئەوە دەبێ کە ئیمان ناھێنن، ئینسان لە ڕێی ڕاستەوە، دەتوانێ ئیمان بێنێ، بەڵام لە ڕێگای چەوتەوە، بەرەو کوفرو گومڕایی‌و سەرگەردانیی دەچێ.

دوایی خوا ﷻ ھەندێ پرسیاری دیکە بە پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: کە ئاڕاستەی بێبڕوایەکانیان بکات، دەفەرموێ : ﴿ قُلْ هَلْ مِن شُرَكَآئِكُم مَّن يَبْدَؤُاْ

ٱلْخَلْقَ ﴾، پێیان بفەرموو: ئایا لە هاوبەشەکانتان {واتە: ئەوانەی کە لە وەهم و زەینی پووچی ئێوەدا هاوبەشی خوان، ئەگەرنا لە دنیای واقیعدا، خوا هاوبەشی نین} ئایا لە نێو هاوبەشەکانتاندا کەسی وا هەیە کە شت لە نەبوونەوە بێنێتە دی؟ ﴿ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ﴾، ئنجا دوای ئەوەش کە لە بەین دەچێ، دووبارە بیگێڕێتەوەو بیهێنێتەوە؟ ﴿ قُلِ ٱللَّهُ يَبْدَؤُا۟ ٱلْخَلْقَ ﴾، دیارە پێویست ناکات چاوەڕێی وەڵامەکە بێ، بۆیە پێی دەفەرموێ : بڵێ : هەر خوا سەرەتا شت دەست پێ دەکات، لە نەبوونەوەو پەیدای دەکات، ﴿ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ﴾، دوای ئەوەش، بە نسبەت ژیانەوەرانەوە، دوای ئەوەی کە مردنیان بەسەردا دێ‌و، بە نسبەت شتەکانی دیکەوە، دوای ئەوەی کە ئەو حاڵەتەی هەیانە دەگۆڕێ‌و، دەچنە حاڵەتێکی دیکە، دووبارە دەیانگێڕێتەوەو دەیانهێنێتەوە بۆ دۆخی پێشێیان، ﴿ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ ﴾، واتە: چۆن؟ چونکە (أَنَّى) دەگونجێ بە مانای (مِنْ أَيْنَ) بێ، واتە: لە کوێوە؟ یاخود (إِلَى أَيْنَ) بێ، واتە: بەرەو کوێ لادەدرێن؟ یاخود بە مانای (كَيْفَ) بێ، واتە: چۆن لادەدرێن؟ هەڵبەتە (أَنَّى) بە مانای کەی (مَتَى)ش دێ.

بەڵام لێرەدا ئەو مانایە (کەی) ناگونجێ.

وشەی (تُؤْفَكُونَ) لەگەڵ (تُصْرَفُونَ) جیاوازییەکەی ئەوەیە: (صَرْف) بریتیە: لە (لادان)، (صُرِفَ)، واتە: (لادرا)، بەڵام (أُفِكَ)، واتە: (هەڵگێڕرایەوە) واتە: لادانی تێدایە، بەڵام بە هەڵگێڕرانەوەوە ﴿ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ ﴾، بەرەو کوێ هەڵدەگێڕدرێنەوە؟

پرسیارێکی دیکە: ﴿ قُلْ هَلْ مِن شُرَكَآئِكُم مَّن يَهْدِىٓ إِلَى ٱلْحَقِّ ۚ قُلِ ٱللَّهُ يَهْدِى لِلْحَقِّ ﴾، بڵێ: ئایا لە نێو هاوبەشەکانتاندا کەسی وا هەیە کە ڕێنمایی بکات بۆ هەق؟ ڕێی هەق پێشان بدات، هەق لە بواری بوونناسیی دا، لە بواری ئیمان‌و عەقیدەدا، لە بواری پەرستن دا، لە بواری ڕەوشت دا، لە بواری حەڵاڵ‌و حەرام دا، لە بواری حوکم‌و

سیاسەت دا، لە هەموو ڕووەکانەوە، ﴿ قُلِ ٱللَّهُ يَهْدِى لِلْحَقِّ ﴾، بڵێ: هەر خوا ڕێنمایی دەکات بەرەو هەق، هەر خوا هەق بە خەڵك دەناسێنێ‌و، دەیانخاتە سەر ڕێی هەق، ﴿ أَفَمَن يَهْدِىٓ إِلَى ٱلْحَقِّ أَحَقُّ أَن يُتَّبَعَ أَمَّن لَّا يَهِدِّىٓ إِلَّآ أَن يُهْدَىٰ ﴾، ئەوە پرسیاری نکوولّیی لێکەرانەیە: ئایا کەسێك کە خەڵك بەرەو هەق ڕێنمایی دەکات، شایستەترە کە شوێنی بکەون‌و، پەیڕەویی لێبکرێ، یاخود کەسێك کە خۆشی بە ڕێیە نازانێ، مەگەر ڕێنمایی بکرێ‌و ڕێگای پێشان بدرێ؟ ﴿ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴾، ئەوە چیتانە، چۆن حوکم دەکەن؟ چۆن بڕیار دەدەن؟ بڕیارەکەی ئێوە زۆر پێچەوانەی عەقڵ‌و مەنتیقە، کە تەنیا خوا ﷻ ڕێگای ڕاست پێشانی خەڵك دەدات، تەنیا ئەو بەدیهێنان‌و گێڕانەوە ئەنجام دەدات، تەنیا ئەو هەموو نیعمەتەکانی بەدەستن، کەچی غەیری ئەو بپەرستن، ئەوە زۆر پێچەوانەی عەقڵ‌و مەنتیقە!

دوایی دەفەرموێ: ﴿ وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا ﴾، زۆربەیان تەنیا بە دوای گومان دەکەون.

(ظَنّ) لێرەدا بریتیە: لەوە کە ئینسان زانیاریی بە شتێك هەبێ، بەڵام دڵنیا نەبێ تێیدا، کە ئەو شتە وایە، ئەوانە هەر بەدوای گومان دەکەون، ﴿ إِنَّ ٱلظَّنَّ لَا يُغْنِى مِنَ ٱلْحَقِّ شَيْـًٔا ﴾، بێگومان گومانیش هیچ شوێنی هەق ناگرێ، لە شتێکدا کە پەکت لەسەر دڵنیایی کەوتبێ، گومان هیچ دادێکت نادات، بە کەڵکت نایەت، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴾، بێگومان خوا زانایە بەوەی کە ئەنجامی دەدەن، کە ئەمە هەڕەشەیە، واتە: مادام تەنیا بە دوای گومان دەکەون، لە شتێکدا کە دەبێ لەسەر دڵنیایی‌و یەقین بنیاتی بنێن، ئەوە دارە کردەوەیەکی خراپ دەکەن، خوای دادگەریش زانایە بەو کردەوانەیان، واتە: سزایان دەدات.

لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا ﴾، وە زۆربەیان، بەس دەکەونە دوای گومان، لەبەرئەوەیە کە کەمێکیان یەقینان هەبوو کە موحەممەد ﷺ پێغەمبەری

خوایە، یەقینیان هەبوو بە قورئان، کە فەرمایشتی خوایە، بەڵام سەرۆکایەتیی و بەرژەوەندییە ناشەرعییەکان، دەستو پێیان گرتبوون، بەڵێ ئەبو جەهلو نەضری کوڕی حاریثو ئەبو سوفیانو ئەو زلە زلانە، دەیانزانی کە موحەممەد ﷺ پێغەمبەری خوایە، بەڵام زۆربەیان، واتە، ڕەشو ڕووتو خەڵکەکە کە چەواشەیان کردبوونو هەڵیان خەڵەتاند بوون، ئەوانە لە گومان دابوون.

ئەوە باسی خوا بەیەکگرتن، کە بابەتی یەکەم بوو.

دوایی دێتە سەر بابەتی دووەم، کە باسی قورئانە، دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كَانَ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانُ أَن يُفْتَرَىٰ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، وە نە دەگونجاو، نەدەشیا ئەم قورئانە لە خوار خوای پەروەردگارەوە، یاخود لەلایەن جگە لە خواوە، هەڵببەسترێ، ﴿ وَلَٰكِن تَصْدِيقَ ٱلَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ ﴾، بەڵام ئەم قورئانە بە ڕاست دانەری هەموو کتێبەکانی پێش خۆیەتی، واتە: وەك ئەسڵەکەیان کە لە خواوە هاتوون، پەیامو بەرنامەکانی خوا کە بە پێغەمبەرانی دیکەدا ناردوونی، قورئان هەموویان بە ڕاست دەزانێ، ﴿ وَتَفْصِيلَ ٱلْكِتَٰبِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِن رَّبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾، وە ڕوونکردنەوەی کتێب، واتە: ڕوونکردنەوەی هەموو کتێبەکانی خوا، ئەوەی کە پێویست بێ لە قورئاندا، دیارە ڕوونکراوەتەوە، وەك لە سووڕەتی (المائدة)دا دەفەرموێ : ﴿ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ ٱلْكِتَٰبِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ ﴿٤٨﴾ ﴾، واتە: بە ڕاست دانەری کتێبەکانی پێش خۆیەتیو، بەسەریشیانەوە چاودێرەو، خستوونیە ژێر ڕکێفو کۆنترۆڵی خۆیەوە، لە هەر شوێنێك دەستکاریی کرابن، ئەگەر بە پێویستی بزانێ، خەڵکی لێ ئاگادار دەکاتەوە.

دەفەرموێ: ڕوونکردنەوەی کتێبە پێشووەکان، لە قورئاندا هیچ گومانی تێدانیە، هیچ دوو دڵییەکی تێدا نیە، کە لەلایەن پەروەردگاری جیهانییانەوەیە، هەر ئەو ﷻ ئەو نادیارو پەنهانە دەزانێ، ئەو ڕابردووە دەزانێ، کە تەورات، ئینجیل، زەبوور،

کتێبەکانی دیکە کوێیان دەستکاریی کراوە، کوێیان گۆڕدراوە، وە ئەگەر بە پێویستی بزانێ، ڕاستی بکاتەوە بۆ بەشەر.

دوایی دەفەرموێ: ﴿ أَمۡ يَقُولُونَ ٱفۡتَرَىٰهُ ﴾، یان ئایا دەڵێن: (موحەممەد ﷺ) قورئانی هەڵبەستوە، (واتە: بە درۆ بە ناوی خواوە گوتوویەتی، ئایا شتی وا دەڵێن؟) ﴿ قُلۡ فَأۡتُواْ بِسُورَةٖ مِّثۡلِهِۦ ﴾، بڵێ: فەرموون: ئێوەش سوورەتێکی وەك وێنەی قورئان، وێنەی یەکێك لە سوورەتەکانی قورئان بێنن، ﴿ وَٱدۡعُواْ مَنِ ٱسۡتَطَعۡتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ﴾، وە هەرچی لە تواناتاندا هەیە بانگیان بکەن، جگە لە خوا، لە خوار خواوە کێ هەیە، بانگیان بکەن، با هاوکارتان بن، پشتیوانتان بن، بۆ ئەوەی وێنەی نەك هەموو قورئان، بەڵکو وێنەی یەکێك لە سوورەتەکانی قورئان بێنن، ئەگەر ڕاست دەکەن، بەڵام ئەگەر نەتانتوانی، وەك لە چەندان شوێنی قورئاندا هاتوە، لە سوورەتی (البقرة)دا هاتوە، لە سوورەتی (القمر)دا هاتوە، لە سوورەتی (هود)دا هاتوە، ئەگەر نەتانتوانی، ئەوە دیارە ڕاست ناکەن، لەو تۆمەتەتاندا کە پاڵی دەدەنە لای پێغەمبەر ﷺ و لای قورئان.

دوایی خوا ﷻ حەقیقەتی هەڵوێستەکەیان دەخاتە ڕوو، دەفەرموێ: ﴿ بَلۡ كَذَّبُواْ بِمَا لَمۡ يُحِيطُواْ بِعِلۡمِهِۦ ﴾، بەڵکو ئەوانە شتێکیان بە درۆ داناوە، کە دەورەی زانیارییەکەی ویان نەداوە، واتە: نازانن چی تێدایە، پێی شارەزا نین، پێی ئاشنا نین، تفەنگ بە تاریکییەوە دەنێن، وەك عەرەب دەڵێن: (النـاسُ أَعْدَاءُ مَا جَهِلُوا)، خەڵك دوژمنی شتێکن کە پێی نائاشنان، لە ڕاستییدا ئەوانەش قەدری قورئان نازانن، قەدری زێڕ لای زێڕنگەرە، پێی ئاشنا نین و، نازانن چی تێدایەو، نێوەڕۆکەکەی چییە؟ ﴿ وَلَمَّا يَأۡتِهِمۡ تَأۡوِيلُهُۥ ﴾، وە سەرەنجامی هەواڵەکانی ئەم قورئانەشیان بۆ نەهاتوە، ئەم قورئانە دەفەرموێ: زیندوو دەکرێنەوە، سزا دەدرێن، سەرەنجام پەیامی پێغەمبەر (علیهم الصلاة والسلام) دەچەسپێ و، ئێوە هیچتان لەدەست نایەت، کە ئەوانە

هەندێکیان لە قیامەت دا دێنە دیو، هەندێکیان لە دنیادا هاتوونە دی، وەك لە کۆتایی سوورەتی (ص)دا خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ قُلْ مَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلْمُتَكَلِّفِينَ ﴿٨٦﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَـٰلَمِينَ ﴿٨٧﴾ وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُۥ بَعْدَ حِينٍۭ ﴿٨٨﴾ ﴾، واتە: ... بێگومان هەواڵەکەی دەزانن دوای ماوەیەکی دیکە، کە ئەمە بۆ هەموو بەشەر نێردراوە، ئنجا ئێستا لە هەموو نێو بەشەردا ئەم کتێبە هەیە، وە یەك لەسەر چواری بەشەر کەم و زۆر ئیمانیان بەم قورئانە هەیەو، خۆیان بە شوێنکەوتووی ئەم قورئانە دەزانن، چونکە یەك لەسەر چواری بەشەر مسوڵمانن، کەواتە: ئەوە کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُۥ بَعْدَ حِينٍۭ ﴾، وە بە تەئکید لەمەودوا، دوای ماوەیەکی دیکە، هەواڵەکەی دەزانن، هی ئەم قورئانە، دیارە خەڵکی مەککە وایاندەزانی ئەوە شتێکی ناوچەییەو، بەس پەیوەندیی بە ئەوێوە هەیە، بەڵام خوا ﷻ فەرموویەتی: بۆ هەموو بەشەرە، بۆ هەموو جیهانییانە، کە دواییش بە نێو هەموو جیهانییاندا بڵاوبۆوەو، یەك لەسەر چواری جیهانییان وەك گوتم: کەم و زۆر بوونە شوێنکەوتووی، بوونە پەیڕەوی.

وشەی (تأویل)یش، لە (أَوْل)ەوە هاتوە (أَوْل)، واتە: (رَجْع)، گەڕانەوە، (تأويل)، واتە: گێڕانەوەی شتێك بۆ ئەسڵەکەی، جارێ ئەنجامی ئەوەیان بۆ نەهاتوە، کە قورئان هەواڵی پێ دەدات، ﴿ كَذَٰلِكَ كَذَّبَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ﴾، هەر بەو شێوەیەش ئەوانی پێش ئەوانیش پێغەمبەرانی خۆیانیان بە خاوەن درۆ دانا، وە کتێبەکانی خوایان بە درۆ دانا، ﴿ فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَـٰقِبَةُ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴾، بەڵام سەرنجیان بدە ! سەرەنجامی ستەمکاران چۆن بوو؟!

واتە: ئەوانەی کە ستەمیان لە خۆیان و پێغەمبەران و پەیامەکانی خوا کردو، لە بەندەکانی خوا کرد، کە نەیانهێشت پەیامەکانی خوایان پێ ڕابگات، درۆو دەلەسەیان بۆ کرد، خەڵکیان چەواشە کرد، سەرنج بدە! ئەو ستەمکارانە سەرەنجامیان چۆن بوو؟

بـە تەئكیـد سـتەمكارەكانی ڕۆژگـاری تـۆش، ئـەی پێغـەمبـەر ﷺ! وە ڕۆژگارەكـانی دیكەش، هەر هـەمان سـەرەنجامیان دەبێ.

لـە كـۆتـایی دا دەفـەرموێ: ﴿وَمِنْهُم مَّن يُؤْمِنُ بِهِۦ وَمِنْهُم مَّن لَّا يُؤْمِنُ بِهِۦ﴾، وە هەیانە لەو كافرانە بڕوای پـێ دێنـێو، هەشیانە بڕوای پـێ نـاهێنـێ، ﴿وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِٱلْمُفْسِدِينَ﴾، پەروەردگاریشـت بە تێكـدەران زانـاترە، هەیـانە بڕوای پـێ دێنـێ، واتـە: هەیـانە لە نەفسی خۆیداو لە نـاخی خۆیدا، دەزانێ كە قورئان هـەقە، بەڵام دەریـنابڕێ، كە بەدڵنیـاییەوە، ئەو قەنـاعەتەی دەربڕینـی لەگـەڵ نیـە، سـوودی نیـە، چونكـە ئـەوە پێـی دەگـوترێ: (جحـود)، وەك خـوای شـارەزا دەربـارەی ئالـی فیـرعەون دەفـەرموێ :

﴿وَجَحَدُوا۟ بِهَا وَٱسْتَيْقَنَتْهَآ أَنفُسُهُمْ ...﴿١٤﴾﴾ النمل، واتە: نكووڵییـان لێكـرد، (دانیـان پێدا نەهێنـا) هـەرچـەندە لە دەروونیشیاندا یەقینیـان هـەبوو.

لە نێو كافرەكانی ڕۆژگاری پێغـەمبـەر ﷺ یشدا، دوای ڕۆژگـاری پێغـەمبـەر ﷺ یـش كـەسانێكی وا هـەن، هەشیانە هەر بڕوای پێنـاهێنـێ.

واتایەكی دیكەی ئەوەیە: كە هەیـانە لە داهـاتوودا، بڕوای پـێ دێنن، هەشـیانە بـڕوای پێنـاهێننو، پەروەردگاری تۆ بە تێكـدەران زاناترەو، سزای پڕ بە پێستیان دەداتـەوە.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ قُلْ مَن يَرْزُقُكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ أَمَّن يَمْلِكُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَـٰرَ وَمَن يُخْرِجُ ٱلْحَىَّ مِنَ ٱلْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ ٱلْمَيِّتَ مِنَ ٱلْحَىِّ وَمَن يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ ۚ فَسَيَقُولُونَ ٱللَّهُ ۚ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾ فَذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمُ ٱلْحَقُّ ۖ فَمَاذَا بَعْدَ ٱلْحَقِّ إِلَّا ٱلضَّلَـٰلُ ۖ فَأَنَّىٰ تُصْرَفُونَ ﴿٣٢﴾ ﴾، لێرەدا خوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: حەوت پرسیار ئاراستەی هاوبەش بۆ خوا دانەرو بێبڕوایەکان بکات:

پرسیاری یەکەمو دووەم: ﴿ قُلْ مَن يَرْزُقُكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، بڵێ: کێ بژیوتان دەدات؟ لە سەرێوەو لە خوارێوە، (ٱلسَّمَآءِ)، واتە: سەرێ، (وَٱلْأَرْضِ)، واتە: خوارێ، یاخود ئاسمانو زەوی، کێ بژیوتان دەدات؟ جارێ مەبەست لەم حەوت پرسیارە ئەوەیە، کە خوای پەروەردگار دەیەوێ عەقڵو ویژدانیان بجووڵێنێ، کە هەرچی نازو نیعمەتو خێرو چاکەیە لە ژیانی ئێوەدا، لەلایەن خواوەیە، ئەدی مادام وایە، بۆچی بەندایەتییشتان خوا ساغو یەکلاناکەنەوە؟ تەنیا خواش ناپەرستن؟ بۆچی هاوبەشی بۆ پەیدا دەکەن؟ بۆچی ڕوو لە غەیری خوا دەکەن؟

لە ڕاستییدا ئێمە هەر ئەم ڕستەیە: ﴿ قُلْ مَن يَرْزُقُكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، ئەگەر بمانەوێ هەقی خۆی بدەینێ، زۆری دەوێ، بەڵام هەر ئاماژەیەکی کورت دەکەین:

ئاماژەیەکی کورت بە چەند چاکەو نیعمەتێکی خوا لە ژیانی بەشەردا:

١) ئەو بژیوەی لە ئاسمانەوە دێ، پێش هەمووی تیشکی خۆرە، کە تیشکی خۆر هەم گەرمییمان دەداتێ، هەم ڕووناکییمان دەداتێ، ئنجا ئەو خۆرە کە پێنج ملیار (٥,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) ساڵە، خوا دایگرساندوە، تا ئێستا، نە کەس خەمی لێ خواردوە، نە جارێك پلتە پلتی کردوە، وەك چرای بەشەر، نە جارێك شۆرتی کردوە، نە جارێك لە کاتی خۆی دواکەوتوە، نە جارێك شەوقەکەی کەمتر بووە، لە هی پێشێ، ئەوە بە نسبەت تیشکی خۆرەوە.

٢) ئنجا ئاو کە سەدا حەفتا (٧٠٪)ی پانتایی زەوی داپۆشیوە، تیشکی خۆر لێیدەداو دەیکاتە هەڵم و، ئاوی دەریاکان و ئۆقیانووسەکان، هەمووی سوێرە، سوێرو تاڵ و تفتە، نەك ئینسان هەر پێی ناخورێتەوە، ئەگەر بیخواتەوە، هەر پێشی دەمرێ، بەڵام خوای پەروەردگار لە ڕێی تیشکی خۆرەوە، هەڵم لەسەر ڕووی ئەم دەریایانە پەیدا دەکات، دوایی دەیکاتە هەورو، سەرەنجام ئاوێکی شیرینمان لەو ئاوە سوێرو تاڵ و تفتە بۆ دەپاڵێوێ، وەك لە سوورەتی (الواقعة)دا دەفەرموێ: ﴿ أَفَرَءَيْتُمُ ٱلْمَآءَ ٱلَّذِى تَشْرَبُونَ ۝٦٨ ءَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ ٱلْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ ٱلْمُنزِلُونَ ۝٦٩ لَوْ نَشَآءُ جَعَلْنَٰهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ ۝٧٠ ﴾، واتە: بڵێ: ئایا ئەو ئاوە کە دەیخۆنەوە، سەرنجتان داوە؟ ئایا ئێوە لە هەور دەینێرنە خوار، یاخود ئێمە دەینێرینە خوارەوە؟ ئەگەر ویستبامان تاڵ و تفتمان دەکرد، هەر {وەك چۆن لە ئەسڵدا تاڵ و تفتە، سوێرو تاڵە، ئاوا لێی دەگەڕاین و نەماندەپالاوت تاڵایی و تفتی و سوێرییەکەمان لێ لانەدەبرد، ئاوێکی شیرین و زوڵاڵ بنۆشن} ﴿ فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ ﴾، دەبووایە سوپاسگوزاریی بۆ خوا بکەن.

٣) ئنجا پلەی گەرمیی، جیاوازیی نێوان بەستەڵەکی سەرووو خواروو، لەگەڵ هێڵی یەکسانیی (خط الإستواء)، پلەی گەرمیی، کە لە دوو جەمسەرەکە، زۆر نزمەو لە ژێر سفرەوەیەو، لە هێڵی یەکسانیی دا زۆر بەرزە، کەواتە: پلەی

گـەرمیی جیـاواز، هۆکـاری جووڵانـدنی هەوایـەو، لـە ئەنجـامی ئـەوەدا هـەوا دەجووڵـێ، لـە ئـەنجامی ئەوەشـدا بـا هەڵدەکـاتو، دەگونجـێ ئـەو هەڵمـەی سـەر دەریـا کە بە تیشـکی خـۆر پەیـدا دەبـێ، بجووڵێنـرێ، سـەرەنجـام بێتـە نـاوچـە ساردەکـانو، ببێتـە هـەورو، بەفـرو بـارانو تـەزرەی لـێ پەیدا بـێ.

٤) هـەروەهـا (هـەوا)، کە پێشـتـریش باسمان کردوە، ئەو بەرگە هەوایەی کـە دەوری زەوی داوە، کە سـەدا حەفتـاو هەشـت (٧٨٪)ی نـایترۆجینەو، سـەدا بیسـتو یـەك (٢١٪)ی ئۆکسجینە، سـەدا سفرو لـە دەدا سێی (٠,٣٪)، دووەم ئۆکسـیدی کـاربۆنو هەندێك لە توخمەکانی دیکەش بـە ڕێژەیـەکـی کەمتـر هـەن، ئنجـا ڕێـژەی ئـەو پێکهاتـانەی هـەوا، هـەمووی بەو شـێوەیە، دەبـوو هـەر ئـاوابن، بـۆ ئـەوەی ژیـان لەسـەر زەوی دروسـت بـێو بـەردەوام بـێ.

٥) بـە نسبـەت بـژیوی زەوییـەوە: جـارێ توخمەکـانی زەوی، کـالیسـیۆمو فۆسـفۆڕو مەگنیسیۆمو ئاسنو کاربۆن، ئەوجار جۆرەکانی بەکـتریا، کە هەمووی ڕۆڵی هەیـە لەوەدا کە ژیـان لەسەر زەوی هەبـێ، پاشان جۆری تۆوەکـانو، جـۆری نێوکـەکـان، جۆرەکانی دانەوێڵـەو سـەوزەو میوە، بۆ وێنە، گەنم، زانـایان دەڵێن: (٣,٦٠٠) جـۆر گەنـم هەیـە، دار خـورما، هەنـدێك لـە شـارەزایان دەڵێن: (٧٠٠) جۆرە دارخـورما هەیە، سـەدان جۆرە درەختی مێو (ترێ) هەیە، هەروەها میوەکانی دیکـە.

<u>پرسـیاری سـێیەمو چـوارەم</u>: ﴿أَمَّن يَمْلِكُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَـٰرَ﴾، یـان ئایا کـێ خـاوەنی بیسـتنو بینینەکانـە؟ دیـارە هـەر خـوا ﷻ خاوەنـە، بـەڵام لێـرەدا بـۆ جووڵاندنی هەستو ویژدانیـانە، شـایانی باسـە کە هەمیشـە لـە قورئـاندا وشـەی (ٱلسَّمْعَ) پێش (البصر) خراوە، واتە: بیستن پێش دیتـن خراوە، بۆچـی؟

١- یەکێك لە هۆکارەکانی ئەو پێشـخسـتنە، ئەوەیـە کە: کۆرپەلـە، پێش ئـەوەی لە دایك بێ، لە سکی دایکیشی دا، لە منداڵدانی دایکیشیدا، دەنگ دەبیستێ، بـەڵام بە تەئکید هیچ نـابینـێ، وە کە لە دایکیش دەبـێ، سـەرەتـا هـیچ نـابینـێ، بـەڵام

دەنگەکان دەبیستێ، واتە: پێشێ هێزی بیستنی دەکەوێتە کار، ئنجا هێزی دیتن، بۆیە خوای زاناو شارەزا هەمیشە هێزی بیستن پێش دەخات.

٢- پاشان هەر کەسێك کەڕ بێ، لاڵیش دەبێ، بەڵام مەرج نیە کە کوێر بوو، لاڵ بێ، چونکە بابای کەڕ هیچ وشەیەك، هیچ دەنگێك، هیچ پیتێکی ناچێتە زەینەوە، بۆیە ناتوانێ فێری قسە ببێ، وە لە قورئاندا تەنیا لە یەك ئایەتدا وشەی (البصر)، پێش (السمع) خراوە، واتە: دیتن پێش بیستن خراوە، ئەویش ئایەتی ژمارە (١٢)ی سوورەتی (السجدة)یە، کە دەفەرموێ: ﴿... رَبَّنَآ أَبۡصَرۡنَا وَسَمِعۡنَا فَٱرۡجِعۡنَا نَعۡمَلۡ صَٰلِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ﴾، واتە: (لە ڕۆژی قیامەتێ کە خەڵك زیندوو دەبێتەوە، ئەوانەی بێبڕوان تاوانبارو خراپەکارن، دەڵێن:) پەروەردگارمان ! بینیمان و بیستمان، بمانگێڕەوە (واتە: بۆ ژیانی دنیا)، با کردەوەی باش بکەین، ئێستا دڵنیاین (کە ژیان تەنیا ژیانی دنیا نەبوو، بەڵکو لێپرسینەوەو سزاو پاداشت هەبوو، ئێستا گەیشتووینە دڵنیایی) ئەگەر بمانگێڕیەوە، چاکە دەکەین.

لێرەدا لەو هەڵوێستەدا دەڵێن: ﴿أَبۡصَرۡنَا وَسَمِعۡنَا﴾، ئەگەرنا لە شوێنەکانی دیکەدا هەر بیستن پێش دیتن خراوە، بۆچی؟ چونکە بینینی ئەو دیمەنە سەرنج ڕاکێشانەی قیامەت، زیاتر کاریگەریی هەیە لە بیستنی دەنگەکان، پاشان تیشك لە چرکەیەکدا (٣٠٠,٠٠٠) کیلۆمەتر دەبڕێ، بەڵام دەنگ لە چرکەیەکدا (٣٣٠) مەتر دەبڕێ، واتە: ئەو دیمەنانەی کە دەیانبینن، زووتر دەکەونە بەرچاویان، لەو دەنگانەی دەیانبیستن، جاری وایە تۆ هەورە تریشقەیەك دەیێ، یەکسەر دەیبینی، بەڵام دوای ماوەیەك ئەوجار دەنگەکەی دەبیستی، ئنجا لەبەر ئەوەی ئەوانیش پێشێ شتەکان دەبینن، چونکە تیشك خێراترە، دوایی دەنگەکە دەبیستن، بۆیە لەوێ دیتن پێش بیستن خراوە، دیارە ئەگەر باسی ئەوەش بکەین کە کۆئەندامی گوێ (بیستن)، هەم سەیوانی گوێ، هەم کۆئەندامی گوێ، پەردەی گوێ، چەکوش و سندان و ئەو هەموو وردەکارییەی کە لە گوێدا هەیە، چۆن دوایی ئەو دەنگانە لە ڕێی گوێوە نەقڵ دەبن بۆ نێو مێشك، ئنجا

مێشك ئەو دەنگانە، كە ڕەنگە لە (١/١٠٠٠)ی چركەیەكدا، بگەنە مێشك، ئێستا من قسە دەكەمو دەگاتە گوێی ئێوە، یەكسەر تێی دەگەن، هەر كە دەنگەكە دەچێ، ئەو دەنگە بەر پەردەی گوێ دەكەوێ، پەردەی گوێ دەلەرێتەوە، ئەویش چەكوشەكە دەلەرێنێتەوە، لە سندانەكە دەدات، ئنجا لە ڕێگای ئەوەوە دەگاتە مێشك، وردەكارییەكە، هەر خوا ﷻ دەزانێ چۆنە.

هەروەها چاو كە بە ملیۆنان خانە، لە پێكهاتنی چاودا دەوریان هەیە، كە چۆن چاو وێنەكان دەگرێ، بە هەڵگێڕاوەیی دەیانگرێ، دوایی كە دەیداتە مێشك بە ڕێكییە، ئەوە هەمووی وردەكاریی زۆری تێدایە، كە لە كتێبەكانی (فیسیۆلۆژیی دا) كە باسی جەستەی مرۆڤ دەكەن، باسكراون.

<u>پرسیاری پێنجەمو شەشەم</u>: كە دەفەرموێ: ﴿وَمَن يُخۡرِجُ ٱلۡحَيَّ مِنَ ٱلۡمَيِّتِ وَيُخۡرِجُ ٱلۡمَيِّتَ مِنَ ٱلۡحَيِّ﴾، وە بڵێ: كێ زیندوو لە مردوو دەردێنێ، وە مردوو لە زیندوو دەردێنێ؟ جا كاتی خۆی گوتوویانە: زیندوو لە مردوو دەردێنێ، وەك بێچووی باڵندان، بێچووی ژیانەوەران، كە لە هێلكەكەیان دێتە دەرێ، كە هێلكەكە مردوویە، بەڵام ئەو بێچووەی لێی دێتە دەرێ، زیندووە،

مردوو لە زیندوو دەردێنێ، گوتوویانە: وەك چۆن هێلكە مردوویە، لە مریشكی زیندووی دەردێنێ.

بەڵام ئێستا چەمكی دەرهێنرانی زیندوو لە مردوو، وە مردوو لە زیندوو، زۆر فراوان بووە، لە جەستەی هەر كامێك لە ئێمەدا لە خولەكێك دا بە ملیۆنان خانە دەمرنو، بە ملیۆنان خانە پەیدادەبن، خانەی زیندوو، كە ژیانیان تێدا پەیدا دەبێ، ئنجا لە هەموو دەوروبەرماندا بەردەوام ژیان لە ماددەی بێ ژیان پەیدا دەبێ، ئەوەی كە ژیانداریشە دەگۆڕێو ژیانەكەی لێ وەردەگیرێتەوە، هەڵبەتە من لە شوێنێكی دیكەشدا باسم كردوە، كە ڕووح تایبەتە بە مرۆڤەوە، بەڵام ژیان، واتە: (الحيَاة)، لە ڕووەكیشدا هەیە، لە زیندەوەرانیشدا هەیە، لە پەلەوەرانیشدا هەیە، لە ئاژەڵو دڕندانیش دا هەیە، بەڵام ڕووح تایبەتە بە مرۆڤەوە، نوتفەی مرۆڤیش ژیانی تێدایە، پێش ئەوەی ڕووحیشی بەبەردا

بکرێ، چونکە ئەو خانەیەی، یاخود ئەو هێلکۆڵە (بویضة)ی ئافرەت، لەگەڵ تۆویلکەی (حَیمْنَ) پیاودا کە یەکدەگرن، وە نوتفەی لێ پێکدێ‌و، نوتفەش زیندەوەرێکە، هەردووکیشیان (بویضة و حَیمْنَ) هەر زیندوون، واتە: خاوەنی ژیانن، بەڵام دوایی پاش چوار مانگ‌و دە شەو، ڕووحی بەبەردا دەکرێ، کە دیارە ئەوە قۆناغێکی دیکەی ژیانەو، ڕووح تایبەتە بە مرۆڤەوە.

ئنجا ئایا کێ زیندوو لە مردووو، وە مردوو لە زیندوو دەردێنێ؟ هەر خوا ﷻ، نهێنی ژیان (حیاة)یش تا ئێستا هەر نهێنییەو بێجگە لە خوا کەس نایزانێ، هەرچەندە زانست زۆر بەرەو پێشەوە چووە، بەڵام لە بەرانبەر نهێنی ژیاندا دەستەوسانە!

پرسیاری حەوتەم: لە کۆتایی دا دەفەرموێ: ﴿وَمَن يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ﴾، وە کێ سەرپەرشتی کاروبارەکان دەکات؟ کێیە کاروبار بەڕێوە دەبات؟ جا کاروبار بەڕێوەبردن، کاروباری کەهکەشانەکان، بەڵکو کاروباری گەلە کەهکەشانەکان (الحشود المجريَّة)، پاشان کاروباری کەهکەشانی ئێمە، کۆمەڵەی خۆر، کاروباری سەر زەوی هەمووی، کاروباری دنیا، کاروباری دواڕۆژ، کاروباری فریشتەکان، کاروباری جندو مرۆڤ، کاروباری ئەو دروستکراوانەی دیکە، کە خوا هەر بۆخۆی دەیانزانێ، کێ کاروبار هەمووی بەڕێوە دەبات؟ کێ ئەو کارانە هەموویان دەکات؟ ﴿فَسَيَقُولُونَ ٱللَّهُ﴾، بە تەئکید دەڵێن: خوا، دیارە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان‌و کافرەکان بە درێژایی مێژوو ئیشکالیان نەبووە، لەوەدا کە خوا تاکە بەدیهێنەرو پەروەردگارو خاوەنە، بەڵکو گرفت‌و ئیشکالیان لەوەدا بووە، کە چۆن مامەڵە لەگەڵ خوادا بکەن؟ بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ﴾، پێیان بڵێ: ئەدی پارێز ناکەن؟ ئەدی ئەگەر مادام بەس خوا ﷻ بژیوتان دەدات لە سەرێ‌و لە خوارێوە، لە ئاسمان‌و زەوییەوەو، هەر ئەو بیستن‌و دیتنەکانی بە دەستن، هەر ئەو ژیاندار لە مردووو، مردوو لە ژیاندار دەردێنێ‌و، هەر ئەو هەموو کاروبارەکان بەڕێوە دەبات‌و سەرپەرشتییان دەکات، ئەدی بۆچی پارێزی لێناکەن؟

بۆچی هاوبەشی بۆ پەیدا دەکەن؟ بۆچی پشتی تێ دەکەن؟ بۆچی پابەند نابن بە بەرنامەکەیەوە؟

دوایی دەفەرموێ : ﴿ فَذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمُ ٱلۡحَقُّۖ فَمَاذَا بَعۡدَ ٱلۡحَقِّ إِلَّا ٱلضَّلَٰلُۖ فَأَنَّىٰ تُصۡرَفُونَ ﴾، ئا ئەو خوایەتان، پەروەردگارو خاوەنی ڕاستەقینەتانە، لەدوای هەق جگە لە گومڕایی‌و سەرگەردانیی، چی دیکە هەیە؟ هیچی دیکە نیە، ﴿فَأَنَّىٰ تُصۡرَفُونَ ﴾، بەرەو کوێ لادەدرێن؟ یانی: بۆچی جڵەوی خۆتان داوەتە دەست کەسانێکی دیکەی غەیری خۆتان؟ داوتانەتە دەست شەیتان، داوتانەتە دەست طاغووتەکان، دەست فیرعەونەکان، کە تووشی کۆیلایەتییتان دەکەن، لە خواپەرستیی لاتان دەدەن، بۆ ئەوەی ئازادیی خۆتان لەدەست بدەن، تاکو ئەوەی پێی بوون بە مرۆڤ، کە ئیرادەو ویستی ئازادانەیە، لەدەستی بدەن، بەرەو کوێ لادەدرێن؟ بۆچی وا کۆنترۆڵی خۆتان‌و جڵەوی کاروباری خۆتان لەدەست داوە؟ یانی: ئێوە وا دێنە بەرچاو، کە ئەسڵەن خاوەنی ئیرادەی خۆتان نەبن‌و، خۆتانتان لە دەست دابێ.

لە ڕاستییدا شیرك‌و کوفر، وا لە ئینسان دەکات کە ئازادیی خۆی، کەسایەتیی خۆی لەدەست بدات‌و، لە ڕاستییدا ئینسان بەهۆی ئیمان‌و خواناسین‌و خوا بە یەکگرتنەوە، ڕێزو حورمەت‌و کەسایەتیی خۆی دەپارێزێ.

مەسەلەی دووەم : کە دەفەرموێ : ﴿ كَذَٰلِكَ حَقَّتۡ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى ٱلَّذِينَ فَسَقُوٓاْ أَنَّهُمۡ لَا يُؤۡمِنُونَ ٣٣ ﴾، ئاوا بەو شێوەیە: وشەی پەروەردگارت، بڕیاری پەروەردگارت چەسپاوە بەسەر ئەوانەدا کە لایانداوەو لارێ بوون، کە بریتیە لەوەی: ﴿أَنَّهُمۡ لَا يُؤۡمِنُونَ ﴾، کە بڕوا ناهێنن، واتە: لە ئەنجامی لادانیاندا، وایان لێهاتوە کە نەتوانن بڕوا بێنن، بۆچی؟ وەك لە مانا گشتییەکەشدا گوتمان، چونکە ئینسان لەسەر ڕێی ڕاست، دەتوانێ ئیمان بە خوا بێنێ، بەڵام کە دەکەوێتە سەر ڕێی چەوت، ناتوانێ ئیمان بێنێ، واتە: ئیمان بە خوا، بەو شێوەیە کە لەلای خوا قبووڵە،

نەك خواناسیی، چونكە ئیبلیسیش خوا دەناسێ، فیرعەون‌و ئەبو جەهلیش خوایان دەناسی، ئیمان واتە: خوا بناسی بە هەق‌و، بە عەقڵ هەرچی خوا فەرموویەتی دەركی بكەی‌و، وە بە ڕاستی بزانی، دانی پێدا بێنی‌و، بە دڵ قبووڵی بكەی‌و پەسندی بكەی، خۆشت بوێ‌و، بە زمان دانی پێدا بێنی، ئیقراری پێ بكەی‌و، بە ئەندامەكانیشت جێبەجێی بكەی، خوا دەفەرموێ : بڕیاری پەروەردگارت بەسەر ئەوانەدا چەسپاوە، كە لایانداوەو دەرچوون، لەچی دەرچوون؟ لە حوكمی عەقڵ، لە حوكمی فیطرەت، لە حوكمی شەریعەت چەسپانی ئەو بڕیارەش بریتیە لەوەی كە: ﴿أَنَّهُمۡ لَا يُؤۡمِنُونَ﴾، كە بڕوا ناهێنن، مەبەست لە وشەی پەروەردگارت، یان بڕیاری پەروەردگارت، یانی: خوا ﷻ لە ژیانی بەشەردا، بەرنامەیەكی داناوە، وەك چۆن هەر فەرمانگەیەك، هەر دامەزراوەیەك سیستەمێك دادەنێ، پەیڕەوێكی نێوخۆ دادەنێ، بۆ بەڕێوەبردنی، ئەو دامەزراوەیە، ئەو فەرمانگەیە، هەر كاتێك هەر فەرمانبەرێك پێچەوانەی ئەو پەیڕەوی نێوخۆ (نظام الداخلي)یە بجووڵێتەوە، تووشی سزا دەبێ، خوای كارزانیش ئەم كەون‌و كائیناتەی لەسەر سیستەمێك داناوەو، بە پێی بەرنامەیەك كاروبارەكانی خۆی بەڕێوە دەباتو، هەڕەمەكیی نیە!

ئیدی كەسێك لە بەرنامەی خوا لابدات، تووشی سزای خوا دەبێ، ئنجا خوای پەروەردگار ئەو سیستەمەو ئەو یاسایانەی خۆی، كە ئێمە لە ژیانی دنیاماندا پێی دەڵێین: پەیڕەوی نێوخۆ، ئەوە بەچی تەعبیری لێكردوە؟ بە وشەی (كَلِمَة)، بڕیاری خوا، كەواتە: جاری وایە بڕیارو یاسای خوا، بە هۆی لادانی خەڵكەوە بەسەریاندا دەچەسپێ، كە شایستەی سزادان دەبن.

لێرەدا دەفەرموێ : بڕیاری خواو یاسای خوا لەسەر ئەوانەی كە لایانداوە، لا ڕێ بوون، دەرچوون، چەسپاوە، كە بڕوا ناهێنن، دیارە ئینسان بە هۆی لادانەوە، ڕێی ئیمان هێنانی لێ دەگیرێ، كە ئەوەش یاسای خوای دادگەرە.

مەسەلەی سێیەم : كە دەفەرموێ: ﴿قُلۡ هَلۡ مِن شُرَكَآئِكُم مَّن يَبۡدَؤُاْ ٱلۡخَلۡقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥۚ قُلِ ٱللَّهُ يَبۡدَؤُاْ ٱلۡخَلۡقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥۖ فَأَنَّىٰ تُؤۡفَكُونَ ﴿٣٤﴾﴾، بڵێ: ئایا لە

هاوبەشەکانتان، (واتە: ئەوانەی لە خەیاڵو وەهمی ئێوەدا، هاوبەشی خوان، ئەگەرنا لەسەر ئەرزی واقیع، خوا هاوبەشی نین، هەر خوا خوایە، ئەویدی هەموو گاو بایە) بڵێ: ئایا لە نێو هاوبەشەکانتاندا کەسی وا هەیە کە شت لە نەبوون بێنێتە دیو دروستی بکات؟ دوای ئەوەش کە لەبەین دەچێو دەفەوتێ، دووبارە بیهێنێتەوە، بیگێڕێتەوە؟ ﴿ ٱللَّهُ يَبۡدَؤُاْ ٱلۡخَلۡقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ﴾، بڵێ: هەر خوا دروستکراوەکان دروست دەکاتو، دوایی دەشیانگێڕێتەوە، ﴿ فَأَنَّىٰ تُؤۡفَكُونَ ﴾، واتە: بەرەو کوێ لادەدرێن؟ یاخود بەرەو کوێ هەڵدەگێڕدرێنەوە؟

(طَبَري)، لە (جامع البيان)[1] دا، ئاوا ئەم ئایەتە شی دەکاتەوە، دەڵێ: (مَنْ يُنْشِيءَ خَلْق شَيءٍ مِنْ غَيْرِ أَصْلٍ، فَيُحْدِثُ خَلْقَهُ ابْتِدَاءً، ثُمَّ يُعِيدُهُ، ثُمَّ يُفْنِيهِ بَعْدَ إِنْشَائِهِ، ثُمَّ يُعِيدُهُ كَهَيْئَتِهِ قَبْلَ أَنْ يُفْنِيَهُ).

واتە: ﴿ مَّن يَبۡدَؤُاْ ٱلۡخَلۡقَ ﴾، کەسێك کە دروستکردنی شتێك دەست پێدەکات، بێئەوەی کە بنەمایەکی بووبێ، (واتە: نەبووە) پەیدای کردوە لە سەرەتاوە، ئنجا دواییش کە لە بەینی دەباتو دەیفەوتێنێ، دوای ئەوەی کە دروستی کردوە دەیفەوتێنێ، دووبارە جارێکی دیکە دەیهێنێتەوە دوای ئەوەی کە فەوتاندوویەتی.

کە دەفەرموێ: ﴿ فَأَنَّىٰ تُؤۡفَكُونَ ﴾، هەر (طَبَري)، دەڵێ، (فَأَيُّ وَجْهٍ عَنْ قَصْدِ السَّبِيلِ وَطَرِيقِ الرُّشْدِ تُصْرَفُونَ وَتُقْلَبُونَ).

واتە: بەرەو چ ڕوویەك، دوای ئەوەی کە خوا ئێوەی خستۆتە سەر ڕاستە ڕێ، ڕاستە ڕێی عەقڵو فیطرەت، ڕاستە ڕێی شەریعەت، بەرەو کوێ لادەدرێن؟ بۆ کوێ هەڵدەگێڕدرێنەوە؟

مەسەلەی چوارەم : خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ قُلۡ هَلۡ مِن شُرَكَآئِكُم مَّن يَهۡدِيٓ إِلَى ٱلۡحَقِّۚ قُلِ ٱللَّهُ يَهۡدِي لِلۡحَقِّۗ أَفَمَن يَهۡدِيٓ إِلَى ٱلۡحَقِّ أَحَقُّ أَن يُتَّبَعَ أَمَّن لَّا يَهِدِّيٓ

١) ج ١، ص ١٢٨.

﴿إِلَّآ أَن يُهۡدَىٰۖ فَمَا لَكُمۡ كَيۡفَ تَحۡكُمُونَ ٣٥﴾، خـوا ﷻ دەربـارەی بابـەتی گـەورەو گرنگی خـوا بە یەكگرتن، تەنیا خوا پەرستن، چەند پرسیارێك فێری پێغەمبـەری خاتەم ﷺ دەكات، كە ئاڕاستەی هـاوبەش بۆ خـوا دانـەران و بێبـڕوایەكانیـان بكـات، یەكێك لە پرسیارەكان ئەوەیـە: پێیان بڵـێ: ئایا هیچ كام لە هاوبەشەكانتـان (خەڵك) ڕێنمایی دەكات بۆ هـەق؟ خەڵك دەخاتە سـەر ڕێی هـەق، هەق، بە مانای بوونناسیی، كە ئینسان بزانێ ئەم بوونە چییـە؟ هـەق، بە مانـای ئیمان و عەقیـدە، هـەق، بە مانای بەندایـەتیی بۆ خـوا، بـە مانـای ڕەوشـت و ئاكاری بـەرزو پەسـند، بـە مانـای حـەڵاڵ و حەرام، بە مانای چۆنیەتی ڕێكخستنی خێزان و كۆمەڵگاو، بەڕێوەبردنی دەوڵەت، هەق هەموو ئەوانە دەگرێتەوە، ئایا هیچ لە هاوبەشـەكانتـان توانـای ئەوەیان هەیـە، خـەڵك ڕێنمایی بكات بەرەو هەق! ﴿قُلِ ٱللَّهُ يَهۡدِي لِلۡحَقِّۗ﴾، واتە: پێویست ناكات چـاوەڕێی وەڵامیان لـێ بكەی، هەر خۆت یەكسەر ئەم ڕاستییە بڵێ: تـەنیا خـوا ڕێنمایی دەكات بەرەو هەق، بڵێ: هەر خـوا زانیاریی تەواوی هەیە بە هەق و نـاهەق، هـەق لـە هـەموو بوارەكاندا، لە بـواری بوونـناسیی، ئیمـان و عەقیـدە، خـواپەرسـتیی، ڕەوشـت و ئاكـار، حـوكم و دەوڵـەت، حـەڵاڵ و حـەرام، ... هتـددا، بۆیـە هـەر ئـەویش دەتوانـێ خـەڵك ڕێنمایی بكـات و بەرچاویـان ڕۆشـن بكـاتەوە بەرەو هـەق.

دوایی دەفـەرموێ: ﴿أَفَمَن يَهۡدِيٓ إِلَى ٱلۡحَقِّ أَحَقُّ أَن يُتَّبَعَ أَمَّن لَّا يَهِدِّيٓ إِلَّآ أَن يُهۡدَىٰۖ﴾، ئایا كەسێك كە خەڵك بەرەو هـەق ڕێنمایی دەكات، شایستـەترە، پـەیڕەویی لـێ بكرێ و ملی بۆ كەچ بكرێ و، بپەرسترێ و، شوێنی بكەون، یاخـود كەسێك كە نـەك هەر نـاتوانێ خەڵك ڕێنمـایی بكـات، بەڵكو نـاتوانـێ خۆشی بەڕێیـە بزانـێ، چونكـە (يَهِدِّي) لە ئەسڵدا (يهتدي)یە، (ت)یەكە لە (د)ەكەدا دەغـم كراوە بۆ ئەوەی ببێتـە (يَهِدِّي) كە چەند خـوێندنەوەیەكیشی هەن، وەك دوایی ئاماژەیـان پـێ دەدەین، واتـە: كەسـێك كە بۆ خۆشی بە ڕێگـا نـازانـێ، بۆ خۆشی نـاتوانێ ڕێی ڕاسـت بگرێ، مەگــەر ڕێنمـایی بكـرێ، ﴿فَمَا لَكُمۡ كَيۡفَ تَحۡكُمُونَ﴾، ئـەوە چـیتانە! بـەو شـێوە بڕیـار دەدەن و حوكم دەكەن، كە خـوا، خـوای هـەقی شـارەزای تـەواو بـە هـەق، نـاپەرسـتن،

دەچن هاوبەشی بۆ پەیدا دەکەن، لە کەسانێك چاوەڕوانی شتێك دەکەن، کە تەنیا هی خوایە، ئەگەر خێرو خۆشییو نازو نیعمەتی دنیایە، ئەگەر سەرخستنو شیفایە، هەرچی هەیە لەم دنیایەدا، ئەگەر لێبوردنو لێ خۆشبوونە بۆ دوارۆژ، ئەوانە هەموویان هی خوای بالادەستن، کەواتە: با لە خوایان داوا بکەن، لە خوایان چاوەڕوان بکەنو، ئەو شتانە ئاراستەی غەیری خوا مەکەن، ئەو هاوبەشانەش بۆ خۆتان داتاشیناونو، بێگومان ئەوەش ستەمێکی گەورەیە لە خۆتانی دەکەن.

کە دەفەرموێ: ﴿قُلْ هَلْ مِن شُرَكَآئِكُم﴾، واتە: ئەوانەی لە خەیاڵی ئێوەدا هاوبەشی خوان، نەك لە دنیای واقیعدا، ئنجا ئەمە ئەوەی لێ وەردەگیرێ، کە دەبێ هەق بناسرێ، لە هەموو بوارەکانی ژیانی دنیادا، ئنجا ئایا لەڕێی کێ وە دەناسرێ؟ بێگومان تەنیا لە ڕێی خواوە، هەقی ڕەها دەناسرێ، چ لە بواری بووناسیی دا، چ لە بواری ئیمانو عەقیدەدا، چ لە بواری پەرستن دا، چ لە بواری ڕەوشتو ئاکاردا، چ لە بواری بەڕێوەبردنی خێزانو کۆمەڵگادا، چ لە بواری بەڕێوەبردنی وڵات دا، چ لە بواری جەنگو ئاشتییو پەیوەندییەکانو ... هتد دا، هەقی ڕەها دەبێ تەنیا لەلای خواو، لە بەرنامەی خواداو، لە کتێبی خوادا بۆی بگەڕێیو لەوێوە چاوەڕێی بکەی.

وشەی ﴿يَهِدِّيٓ﴾، بە چوار جۆر خوێنراوەتەوە:

١) (يَهِـدِّي) لە ئەسڵدا (يَهْتَدِي)یە، (ت)یەکە لە (د)ەکەدا دەغم کراوە بۆئەوەی ببێتە (يَهِـدِّي).

٢) (يَهْـدِّي) واتە: بە زەنە (سکون)ی (هـ)و (د)یش گیرە (شدّة)ی هەیە.

٣) (يَهَـدِّي) ئەویش هەر (يَهْتَـدِي)یە.

٤) (يَهْـدِي) کەسێك کە خەڵك ڕێنمایی ناکات، مەگەر خۆی ڕێنمایی بکرێ.

<u>**مەسەلەی پێنجەم**</u> : کە دەفەرموێ : ﴿وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾﴾، خوای زاڵی بەرز ڕایدەگەیەنێ،

بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺو بۆ دوای ئەویش و بۆ ئێمەش و بۆ دوای ئێمەش، کە هەموو ئەوانەی جگە لە خوا دەپەرستن، وە هەموو ئەوانەی بە ڕێی جگە لە خوادا دەڕۆن، تەنیا شوێن گومان دەکەون، گومانیش هیچ کەڵێنی هەق ناگرێ، هیچ سوودێکت پێناگەیەنێ، لە جیاتی هەق، واتە: کە تۆ هەقت دەستگیر نەبووبێ، بە گومان کەڵێنی هەقت بۆ پڕ نابێتەوە.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمُۢ بِمَا يَفۡعَلُونَ ﴾، بێگومان خوا زانایە بەوەی کە دەیکەن، کە ئەوە هەڕەشەیە.

(الطبري) ئەم ڕستەیە بەم شێوەیە مانا دەکات، دەڵێ: (إِنَّ الشك لاَ يُغْنِي مِنَ الـيَقِينِ شَيْئاً وَلاَ يَقُومُ مَقَامَهُ فِي شَيء، وَلاَ يُنتَفَعُ بِهِ حَيْثُ يُحْتَاجُ إِلَى يَقِين)[1].

واتە: دوو دڵیی هیچ کەڵێنی دڵنیایی ناگرێو، ناتوانێ بچێتە شوێنی، وە سوودی لێ نابینرێ لە حاڵێکدا کە تۆ پێویستیت بە دڵنیایی هەیە لە شتێکدا.

کەواتە: لە شتێکدا کە گومانی زاڵیش بەس بێ، قەیناکات شوێن گومانیش بکەوین، بەڵام لەو شتانەدا کە دەبێ دڵنیاییت تێیاندا هەبێو، ئەگەر دڵنیاییت نەبێ، بە کەڵك نایەت، دروست نیە بە دوای گومان بکەوین، کە ئێستا حیکمەتی ئەم قسەیە ڕوون دەکەینەوە.

لە بواری بوونناسیی دا، کە ئەم بوونە چییە؟ کێ خاوەنیەتی؟ کێ هێناویەتی دی؟ بەرەو کوێی دەبات؟ بۆچی هێناویەتی؟ کە ئەوانە کۆی ئەو پرسیارانەن کە جیهانبینیی و دنیا بینییەکان، دەیانەوێ وەڵامیان بدەنەوە، کە من لە جیاتی جیهانبینیی و دنیا بینیی، وشەی : (بوونناسیی) بەکاردێنم، بە عەرەبی پێی دەگوترێ : (مَعْرِفَةُ الوجود) یان (عِلْم الوجُود)، کە بەرگی یەکەمی مەوسووعەی: (الإِسْلاَمُ كَمَا يَتَجَلَّى فِي كِتَابِ الله)م هەموو بۆ تەرخان کردوە، کە چوار سەدو پەنجا (٤٥٠) لاپەڕەیە، بوونناسیی دەبێ لەسەر بناغەی یەقین و دڵنیایی بنیات بنرێ، ئیمان و عەقیدە کە لەسەر بوونناسیی دادەمەزرێ، واتە: هەڵوێستت بەرانبەر

---

١) جامع البيان ج ٧، ص ١٣٠.

بە خاوەنو بەدیهێنەرو پەروەردگاری ئەم بوونە، دەبێ چۆن بێ، چۆن مامەڵەی لەگەڵدا بکەن؟ وە ئەوانەی کە ئەو ڕەوانی کردوون، وەك نوێنەرو ڕەوانکراوانی خۆی، دەبێ هەڵوێستان بەرانبەریان چۆن بێ؟ وە چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ فریشتەکانو لەگەڵ کتێبەکانی خواو، ڕۆژی دوایی، کە ئەوانە کۆی پایەکانی ئیمانو عەقیدەی ئیسلامیین، دەبێ لەسەر بناغەی دڵنیایی (یقین) بنیات بنرێن، هەروەها خواپەرستییو، ڕەوشتو ئاکارە بەرزو پەسندەکانو، هێڵە گشتییەکانی بواری حوکمو سیاسەتو ئابووریو جەنگو ئاشتیی، وەك هێڵە گشتییەکانیان، دەبێ لەسەر دڵنیایی (یقین) بنیات بنرێن، بۆیە لەو بوارانەدا بەو شێوەیەی کە باسمان کرد، دروست نیە بە دوای گومان بکەوی.

پێویستە بشزانرێ کە وشەی (ظن) کە لە قورئاندا بەکارهاتوە، بەلای کەمەوە بە سێ واتایان بەکارهاتوە:

یەکەم : گومانو دوودڵیی، کە بەزۆریی لە قورئان دا، بەم واتایەیە ئەم ئایەتەش کە خەریکی توێژینەوەینی، وشەی (ظن)ی بەم واتایە تێدا بەکارهاتوە.

دووەم : زانیاریی تەواوو دڵنیایی، کە ئەم واتایە لە بەکارهێنانی قورئان دا کەمو دەگمەنە، بۆ نموونە : ﴿... قَالَ ٱلَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلَٰقُواْ ٱللَّهِ كَم مِّن فِئَةٖ قَلِيلَةٍ غَلَبَتۡ فِئَةٗ كَثِيرَةَۢ بِإِذۡنِ ٱللَّهِۗ ... ﴿٢٤٩﴾﴾ البقرة.

سێیەم : گومانی زاڵ (راجح)، ئەمیش هەر کەمو دەگمەنە لە قورئان دا، بۆ نموونە : ﴿وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ وَٱلسَّاعَةُ لَا رَيۡبَ فِيهَا قُلۡتُم مَّا نَدۡرِي مَا ٱلسَّاعَةُ إِن نَّظُنُّ إِلَّا ظَنّٗا وَمَا نَحۡنُ بِمُسۡتَيۡقِنِينَ ﴿٣٢﴾﴾ الجاثية.

(محمد الطاهر بن العاشور) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1]، ئاوا پێناسەی (ظن) دەکات، واتە: بە مانای سێیەمی : دەڵێ : (الظن: هو العلم المُستند إلى دليل

---

١) التحرير والتنوير، ج ١١، ص ١٦٦.

راجحٍ مع احتمال الخطأ احتمالاً ضعيفاً، وَهَذَا الظنّ هُوَ مَناطُ التَّكْلِيف بفرُوع الشَّرِيعَةِ).

واتە : (ظن)[1] بریتیە لە زانیارییەك كە پشت دەبەستێ بە بەڵگەیەكی زاڵكەر، لەگەڵ هەبوونی ئەگەری بە هەڵەدا چووندا، بە ئەگەرێكی لاواز، وە ئەو گومانە بناغەی داوا لێكرانی مرۆڤە، بۆ پابەندیی بە لقەكانی شەریعەتەوە (بۆ هەمووی پەكمان لەسەر یەقین نەكەوتوە).

بۆ وێنە: ئەم ئایەتە ئەم مانایە دەدات، مانایەكی دیكەش دەدات، واتە: تۆ یەقینت نیە بڵێی هەر ئەو مانایە دەدات، یان فەرموودەیەكی پێغەمبەر ﷺ بە ئێمە دەگات، كە سوننەت دابەش كراوە بۆ چەند بەشێكو، مەگەر ئەوەی موتەواتیرە، ئەگەرنا دڵنیاییت بۆ پەیدا نابێ، كە پێغەمبەر ﷺ وای كردوە، وای گوتوە، بەڵام بۆ پابەندیی بە شەریعەتەوە، بۆ ئەوەی كە پێی دەگوترێ: یاسا كردەوەییەكان (الأحكام العملية)، گومانی زاڵ بەسە.

شایانی باسیشە، كە ئەو جۆرە واتایە بۆ وشەی (ظن)، وەك پێشتریش گوتمان، یان لە قورئان دا هەرنیە یان زۆر دەگمەنە، بەڵكو ئەو جۆرە بۆ وشەی (ظن) مانایەكی زاراوەیی (إِصطلاحي)یەو زانایان بەتایبەت شەرعزانان (فقهاء) دایاننناوە، بۆیە لێكدانەوەكەی (محمد الطاهر بن عاشور) بۆ وشەی (ظن) لە قورئاندا دروست نیە!

<u>**مەسەلەی شەشەم**</u> : كە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كَانَ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانُ أَن يُفْتَرَىٰ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَلَٰكِن تَصْدِيقَ ٱلَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ ٱلْكِتَٰبِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِن رَّبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٣٧﴾ ﴾، خوا نەیفەرمووە: (وَمَا هَذَا القُرْآن مُفْتَرَى) ئەم قورئانە هەڵبەستراونیە،

---

١) لە زمانی كوردیی دا هەركام لە وشەكانی (ظن، شك، ریب، مِرْية) تەنها گومان بەكاردێ، ئەوەش نیشانەی هەژاری زمانی كوردییە لە بەرانبەر عەرەبیی دا، لە حاڵی حازردا، بەڵام ئەگەر زمانێكی یەكگرتووی كوردیی لە هەموو زار (لهجة)ەكان پێك بێ، دەگونجێ موفرەداتی زۆر لە هەر وشەیەك بۆ حاڵەتە جۆراوجۆرەكان دابنرێن .

یان تەعبیرێکی دیکە، کە دەگونجا بە زۆر شێوازی دی، ئەم واتایە بگەیەنرێ، بەلام ئەم تەعبیرەی ئێستا بە جۆرێك ئەو واتایە دەگەیەنێ، هیچ تەعبیرێکی دیکە بەو شێوەیە نایگەیەنێ.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كَانَ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانُ أَن يُفْتَرَىٰ ﴾، زانایانی زمان ئاوا لێکیان داوەتەوە: (أَي مَا وُجِدَ أَنْ يُفْتَرَى، أَوْ وجُودُهُ مُنَافٍ لافْتِرَائِهِ، فَدَلاَلَةُ ذَاتِهِ كَافِيَةٌ فِي أَنَّهُ غَيْرُ مُفْتَرَىً)، واتە: ئەسڵەن نەدەگونجا ئەم قورئانە هەڵبەسترێ، یانی: ناگونجێو هیچ ئەگەری تێدانیە کە ئەم قورئانە هەڵبەستراوبێ، لە خوار خوای پەروەردگارەوە، یان لەلایەن جگە لە خواوە، ناگونجێو سروشتەکەی ئەوە هەڵناگرێ، بۆ هەر کەسێك کە شارەزای قورئان بێ، دەزانێ کە ئەسڵەن بە قەد نووکی دەرزی ئەگەری ئەوەنیە، کە ئەم قورئانە لەلایەن غەیری خوای پەروەردگارەوە، هاتبێ.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَلَٰكِن تَصْدِيقَ ٱلَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ ﴾، بەڵکو ئەم قورئانە بەراستدانەری ئەوەی پێش خۆیەتی، یانی: کتێبە پێشووەکانو، پێغەمبەرانی پێشوو، کە قورئان هەموو کتێبەکانی رابردوو بە راست دەزانێ، وەك نێوەڕۆکیان، وەك حاڵەتی واقیعییان کە لەسەری بوو ون، نەك حاڵەتی ئێستایان کە دەستکاریی کراون، هەروەها هەموو پێغەمبەرانیش بە ڕاست دەزانێ.

لە سووڕەتی (المائدة)دا دوای ئەوەی باسی تەوراتی جوولەکەکانو، ئینجیلی نەصرانییەکان دەکات، پاشان باسی قورئان دەکات، دەفەرموێ: ﴿ وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ ٱلْكِتَٰبِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ ... ﴿٤٨﴾ ﴾

واتە: وە (وەك چۆن تەوراتماندا بە مووساو ئینجیلماندا بە عیسا) کتێبیشمان بۆ تۆ دابەزاند بە هەق، (هەقی تێدایەو بە هەق هاتوەو بۆ چەسپاندنی هەق دابەزیوە) هەموو کتێبەکانی پێش خۆی بەڕاست دەزانێو، بەسەریشیانەوە چاودێرە.

واتە: بەسەریانەوە چاودێرە، لە کوێ گۆڕدرابن، دەستکاریی کرابن، ئەگەر بە پێویستی بزانێ، ڕاستی دەکاتەوە.

دوایــی دەفــەرموێ: ﴿ وَتَفۡصِيلَ ٱلۡكِتَٰبِ لَا رَيۡبَ فِيهِ مِن رَّبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾، ئـەم ئایەتـە دوو مانـای هـەن:

١/ دەگونجیٚ مەبەست لە (کتـاب) هەر قورئـان بـیٚ، واتـە: ئـەو ئایەتـە ڕۆشنـانەی کە ئەم کتێبەیـان ڕوونکردۆتەوەو واتـاو مەبەستەکانیان زۆر جوان شیکردۆتەوە، هیچ گومانی تێدانیـە، کە لەلایـەن پەروەردگـاری جیهـانییـانەوەیـە.

٢/ واتــایەکی دی: ﴿ وَتَفۡصِيلَ ٱلۡكِتَٰبِ لَا رَيۡبَ فِيهِ مِن رَّبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾، واتـە: ئـەم قورئـانە هەڵساوە بـە شیکردنەوەی کتێبـی خـوا، لێرەدا مەبەست پێـی جینسی (کتـاب)ە، واتـە: هـەموو کـتێبەکانی خـوا، هەرچـی ڕاستییەکانن کـە لـە هـەموو کتێبەکانی خـوادا هـاتوون، ئەم قورئـانە ئەو ڕاستییانەی هەمووی شیکردۆتەوەو ڕوونکردۆتـەوە، بۆیـە هەرچـی ڕاستییەکانن کـە لـە کتێبـە پێشووەکـاندا هـەن، قورئـان هـەموویانی گرتوونـە خـۆی، ئنجا ئـەو ڕوونکردنـەوەی ڕاستییەکانی نێـو کتێبەکـانی خـوا، هـیچ دوو دڵـیی‌و گومـانی تێدانیـە، کـە لەلایـەن پـەروەردگاری جیهـانەکانەوەیە.

وشەی (ریب) دەڵیٚ: (أدنى الشك) واتە: کەمترین گومان، (شك)یش بە کوردیی هەر دەڵێین: گومان، بەڵام لە ڕاستییدا هەڵەیـە، گومـان ئەوەیـە شتێك تـۆ پێت وابیٚ وایە، بـەڵام تـەواو دڵنیـا نـەبی، بـەڵام (شـك) بریتیـە لـە دوو دڵیی، وە (ریـب) واتـە : تۆزقاڵێـك‌و لای کـەمی دوودڵیـی، واتــە: ئـەم قورئـانــە وەك لــە ســەرەتای ســووڕەتی بەقەڕەدا دەفەرموێ : ﴿ الٓمٓ ١ ذَٰلِكَ ٱلۡكِتَٰبُ لَا رَيۡبَۛ فِيهِۛ هُدٗى لِّلۡمُتَّقِينَ ٢ ﴾، ئەم کـتێبـە تۆزقـاڵێك دوودڵیی گومانی تێـدانیە، ڕێنمـاییکـارە بۆ پارێزکـاران.

مەسەلەی حەوتەم : کە دەفـەرموێ : ﴿ أَمۡ يَقُولُونَ ٱفۡتَرَىٰهُۖ قُلۡ فَأۡتُواْ بِسُورَةٖ مِّثۡلِهِۦ وَٱدۡعُواْ مَنِ ٱسۡتَطَعۡتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ٣٨ ﴾، واتە: یان ئایا دەڵێن: هەڵیبەستوە (وشـەی (أم) دەڵیٚ: (أم للإضراب الإنتقالي من النفي إلى الإستفهام

الإنكاري التَّعجيبي)[١]، (أم) بۆ گواستنەوەیە، لە لابردن (نفي)ەوە بۆ پرسیاری لێکردنی نكوولّیی لێکەرانەی سەرسوورهێنەرانە، واتە: نەك ئەوان ئەوەی کە دەیلێن وانیە، بەڵکو شتێکی دی دەڵێن، ئەویش ئەوەیە کە دەڵێن: بۆ خۆی هەڵیبەستوە، واتە: موحەممەد، یانی: پێشیّ سەرچاوەی هەڵبەستنەکە نەزانراوە، دوایی سەرچاوەکەی دیاریی دەکات، کە ئەوان پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ تۆمەتبار دەکەن، کە قورئانی هەڵبەستوە، خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ قُلْ فَأْتُوا۟ بِسُورَةٍ مِّثْلِهِۦ وَٱدْعُوا۟ مَنِ ٱسْتَطَعْتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴾، بڵێ: سوورەتێکی وەك ئەم قورئانە بێنن (ئنجا هەر خۆشتان نا) بەڵکو هەرچی لە تواناشتاندایە بۆ بانگکردنی هاوکاران، بانگیان بکەن، جگە لە خوا، لە خوار خواوە، وەك لە سوورەتی بەقەرەدا دەفەرموێ: ﴿ ... وَٱدْعُوا۟ شُهَدَآءَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٢٣﴾ ﴾، واتە: چاودێرەکانتان شایەدەکانتان، ئەوانەی لەگەڵ ئێوەدا هاوڕان و شایەدییتان بۆ دەدەن، هەموویان بانگ بکەن، لێرەشدا دەفەرموێ: هەرکەس دەتوانن بانگی بکەن، بانگیان بکەن، جگە لە خوا، ئەگەر ڕاست دەکەن، کە قورئان هەڵبەستراوەو لەلایەن خواوە دانەبەزێنراوە، واتە: هەرچی هاوکارەو بە دەنگ و بە دەمتانەوە دێ، هەمووان کۆبکەنەوە، فەرموون ئێوەش سوورەتێکی وەك قورئان بێنن، ئەگەر ڕاست دەکەن، ئەگەر واتان نەکرد، دیارە کە درۆ دەکەن، قورئان هەڵنەبەستراوەو، پێغەمبەر ﷺ لەلایەن خۆیەوە نەیفەرمووە، بەڵکو لەلایەن خوای پەروەردگارەوە بۆی هاتوە.

مەسەلەی هەشتەم: کە دەفەرموێ: ﴿ بَلْ كَذَّبُوا۟ بِمَا لَمْ يُحِيطُوا۟ بِعِلْمِهِۦ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُۥ ۚ كَذَٰلِكَ كَذَّبَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۖ فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٣٩﴾ ﴾

ئا: ئەوە ڕاستیی هەڵوێستەکەیانە، دەفەرموێ: بەڵکو ئەوان بێبڕوا بوون بە شتێك کە دەوری زانیارییەکەییان نەداوە، شتێکیان بە درۆ داناوە، کە دەوری زانیارییەکەیان نەداوە، ﴿ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُۥ ﴾، وە جاریّ سەرەنجامەکەیشیان بۆ نەهاتوە.

---

١) التحرير والتنوير، ج١١، ص١٧٠.

دەڵێ: (الإِحَاطَةُ بالشيءِ: الكَوْنُ حَوْلَهُ كَالحَائِطِ)، (إحاطة) وەك دیوارێکە بە دەوری شتێکی دا دروست بکەی، دەورەدانی شتێك.

﴿كَذَٰلِكَ كَذَّبَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۖ فَٱنظُرۡ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلظَّٰلِمِينَ﴾، واتە: ئەوانەی پێش ئەوانیش ئاوا بەدرۆدانانیان کردە پیشە، دەجا سەرنج بدە ! سەرەنجامی ستەمکاران چۆنبوو!

خاوەنی (التحرير والتنوير)[1] ئاوا ئەمە مانا دەکات، دەڵێ: (وَالمَعْنَى: أَنَّهُمْ سَارَعُوا إِلَى التَّكْذِيبِ بِالقُرْآنِ فِي بَدِيهَةِ السّمَاعِ، قَبْلَ أَنْ يَفْقَهُوهُ وَيَعْلَمُوا كُنْهَ أَمْرِهِ وَيَتدبُّروه، وَإِنَّمَا يَكُونُ مِثْلُ هَذَا التَّكْذِيبِ عَنْ مُكَابَرَة وَعَدَاوة، لاَ عَنِ اعْتِقَاد كونه مكْذُوبَاً).

واتە: ئەوانە خێراییان کردوە لە بە درۆ دانانی قورئاندا، هەر کە بیستوویانە، یەکسەر گوتوویانە: ئەوە درۆیە، پێش ئەوەی کە لێی تێبگەنو، بۆ ئەوەی کە بیری لێ بکەنەوەو، لێی وردببنەوەو، پەی بە نێوەڕۆکەکەی ببەن، وە ئەو جۆرە بە درۆ دانانە، لە خۆ بە گەورە زانیی‌و لە ڕووی دوژمنایەتییەوە دەبێ، نەك لە ڕووی ئەوەوە کە قەناعەتیان وابێ، درۆیە.

واتە: هەر لە ڕێوە بە درۆیان دانا، بۆ ئەوەی لێی تێبگەن، جاری وایە کەسێك قەناعەت دێنێ، پێش ئەوەی بیر بکاتەوە، نیەتیان هێناوە کە بە درۆی دابنێن، پێش قسەکردن، ئنجا ئەو ڕستە قورئانییە، ئەوە دەگەیەنێ کە دەبێ خەڵك باش لە قورئان وردبنەوەو ئەوەی لە قورئاندایە باش تێبیگەن، تاکو قەدری قورئان باش بزانن، پێشینانیشمان گوتوویانە: (قەدری زێڕ لەلای زێرینگرە)، لە ڕاستییدا ئەوانەی کە زانان، شارەزان، باش لە قورئان تێدەگەن، وەك خوا لە سەرەتا سووڕەتی (سبأ)دا دەفەرموێ : ﴿وَيَرَى ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَ ٱلَّذِيٓ أُنزِلَ إِلَيۡكَ مِن رَّبِّكَ هُوَ ٱلۡحَقَّ وَيَهۡدِيٓ إِلَىٰ صِرَٰطِ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡحَمِيدِ ٦﴾، واتە: وە ئەوانەی زانیارییان پێدراوە :

---

١) ج ١١، ص ١٧٢.

دەزانن کە ئەوەی بۆ لای تۆ (ئەی موحەممەد!) دابەزێنراوە، هەر ئەوە هەقەو (خەڵکی) بەرەو ڕاستە شەقامی (خوای) زاڵی ستایشکراو ڕێنمایی دەکات.

دوایی دەفەرموێ : ﴿وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ﴾، وە جارێ سەرەنجامەکەییان بۆ نەهاتوە، (آلَ إلى الشيء: رجع)، (آلَ) واتە: گەڕایەوە بۆ لای.

وشەی (تأويل) دوو واتای هەن :

١) (التأويلُ : تَفْسِير اللَّفْظِ الَّذي خَفِيَ مَعْنَاهُ تَفْسِيراً يُظْهِرُ المَعْنَى، فَيُؤَوَل واضِحاً بَعْدَ أَنْ كَانَ خَفِياً)، ڕوونکرنەوەی وشەیەك کە ماناکەی پەنهانە، وا ڕوون بکرێتەوە کە ماناکەی ڕوون بکات، سەرەنجام ماناکەی ڕوون بێتەوە، دوای ئەوەی پەنهان شێرراوە بووە.

٢) (التأويل : ظُهُورُ عَاقِبَةُ الشيءِ) دەرکەوتنی سەرەنجامی شتێك.

کە لە قورئاندا (تأويل) بەم دوو واتایە بەکارهاتوە.

بەڵام دواتر زانایان وشەی (تأويل)یان بە مانایەکی دیکەی سێیەمیش بەکارهێناوە، کە ئێستا ئەو مانا سێیەمە زیاتر دێتە زەینەوە، لە کاتی بەکارهێنانی وشەی (تأويل)دا، ئەویش بریتییە لە:

(صرف لَفْظٍ أو كلمة أو جملةٍ عن معناه الظاهر المتبادِر الى الذهن، الى معنى آخر، لمانعٍ يمنع منه أو لقرينةٍ تُوجِبُ ذلك).

واتە: لادانی بێژەیەك یان وشەیەك یان ڕستەیەك لە مانا دیارو ئاشکرایەکەی بەرەو مانایەکی دیکە، بەهۆی ڕێگرێکەوە کە ڕێ لە مانا ئاشکرایەکە دەگرێ، یان نیشانەیەك کە ئەوە پێویست دەکات.

بۆ نموونە: ﴿... وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ ...﴿٤﴾﴾ الحديد، واتە: (وە خوا) لەگەڵتانە لە هەر کوێیەك بن. کە ئەم ڕستەیە تێکڕای زانایان بە ئیمام ئەحمەدیشەوە تەئویلیان کردوەو گوتوویانە: ﴿وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ﴾ (أي مع كم بعلمه وقدرته) واتە: وە خوا بە زانیاریی‌و توانای لەگەڵتانە لە هەر جێیەك بن.

لە کۆتایی دا خوا ﷻ دەفەرموێ : ﴿كَذَٰلِكَ كَذَّبَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۖ فَٱنظُرۡ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلظَّٰلِمِينَ﴾، ئەوانەی پێش وانیش هەر ئاوا پێغەمبەرانیان، کتێبەکانیان بە درۆ دانان، سەرنج بدە! سەرەنجامی ستەمکاران چۆن بوو، یانی: بە تەئکید ئەگەر سەرەنجامی ئەو ستەمکارانە وابووبێ، ئەوە سەرەنجامی ئێوەش هەر وا دەبێ، ئەگەر ستەمکاربن.

ئنجا لە ڕاستییدا ئێستاش وایە، کەسانێك هەر لە ڕێوە دژایەتیی ئیسلام دەکەنو، دژایەتیی تەوژمی ئیسلامیی دەکەنو، دژایەتیی ئەو ڕاستییانە دەکەن، کە قورئانو، سوننەتی پێغەمبەر ﷺ هێناویانن، من زۆر لەگەڵ خەڵکی سیکۆلارو لیبراڵو مارکسییو ئەوانەدا وتوویژو گفتوگۆم بووە، بۆ تەنیا جارێکیش تا ئێستا، یەکێکیانم لێ هەڵنەکەوت کە لە ڕووی شارەزایی لە قورئانو سوننەتو لە ڕووی تێگەیشتنیانەوە، ڕەخنەیان لێ بگرێ، هەمووی لە ڕووی تێنەگەیشتنو بێئاگاییو، لە ڕووی لە پشت پەردەی ڕەشەوە تەماشا کردنەوە بووە، ئەوەش شتێکی زۆر نەگونجاوە لەگەڵ عەقڵی سەلیمدا، منی ئیسلامیی کاتێك ڕەخنە دەگرم، بە بەرچاو ڕوونییو شارەزاییەوەیە، کاتی خۆی کە کتێبی: (ئیسلامو ڕێچکان)و (خواناسیی ، ئایین ، ئیمان)م نووسیوە، وە لە کتێبەکانی دیکەدا: (چەند مەسەلەیەکی باوی سەردەم)و (تەوژمی ئیسلامییو عەلمانیی) کە ڕەخنەم گرتوە، لە ڕێچکەو بیروبۆچوونە ڕۆژهەڵاتییو ڕۆژئاواییەکان، سەرەتا باش لێم کۆڵیونەوە، لە بنجو بنەوایان وردبوومەوەو باش لێیان تێگەیشتووم، لە سەرچاوەکانی خۆیانەوە، نەك لەو کتێبانەی کە ڕەخنەیان لێ گرتوون، تۆ دەبێ فیکری هەر کەسێك لە سەرچاوەکەی خۆیەوە وەربگری، بەڵام زۆر کەسم لەو کۆلکە عەلمانییانەی خۆمان بینیوە، کە لە دژی ئیسلام قسان دەکەن، تەنیا ئەو کتێبانەیان خوێندوونەوە، کە لە دژی ئیسلام نووسراون، لەبەر ڕۆشنایی ئەواندا، ڕەخنە لە ئیسلامو قورئان دەگرێ، کە لەڕاستییدا ئەوە میتۆدێکی زۆر نازانستییانەو ناژیرانەیە.

مەسـەلـەی نۆیـەم : کـە دەفـەرموێ: ﴿وَمِنْهُم مَّن يُؤْمِنُ بِهِۦ وَمِنْهُم مَّن لَّا يُؤْمِنُ بِهِۦۚ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٤٠﴾﴾، ئەم ئایـەتە موبارەکـە دوو واتـای هـەن :

واتـا ڕواڵـەتییەکـەی ئەوەیە: هەیـانە بڕوای پێ دێنێ‌و، هەیانە بڕوای پێ نـاهێنێ‌و، پەروەردگـارت زانـاترە بە تێکـدەران.

١/ واتـە: کـافرەکانی سـەردەمی تـۆ (ئـەی موحەممـەد) ﷺ هەیانـە لـە داهاتوودا بڕوای پـێ دێنـێ، هەشـیانە بە بێبـڕوایـی دەڕوات.

٢/ واتە: هەیـانە لـە دڵـی خۆیـدا دەزانـێ کە قورئـان ڕاسـتە، بـەڵام دەرینـابڕێ‌و دانـی پێدانـاهێنـێ، هەشیانە هەر لە دەروونی خۆشـیدا بە ڕاسـتی نـازانـێ.

بـە پێـی (وَمِنْهُم) ئـەو مانـایەی دووەم زاڵ دەبـێ، واتـە: هەیانـە لـە دڵی خۆیـدا دەزانـێ کـە قورئـان ڕاسـتە، بەڵام دەرینـابڕێ‌و دانـی پێدانـاهێنـێ، هەشـیانە هـەر لـە دەروونـی خۆشـیدا بە ڕاستی نـازانـێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پێنجەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان حەوت (٧) ئایەت دەگرێتە خۆی، لە ئایەتەکانی: (٤١ تا ٤٧) لەو حەوت ئایەتەدا، سەرەتا خوای کارزان ئامۆژگاریی پێغەمبەرەکەی دەکات، کە بە کافرەکان ڕابگەیەنێ: هەر کەسە بەرپرسیاری کردەوەی خۆیەتی.

پاشان هەڵوێستی نەرێنییانەی کافرەکان لە بەرانبەر خۆیو پەیامەکەیدا دەخاتەڕوو، کە وەك کەڕو کوێرو بێ هۆشان، مامەڵەی لەگەڵ دەکەن، وە ڕاشیدەگەیەنێ کە ئەوانە خۆیان ستەمیان لە خۆیان کردوە، کە عەقڵو بیستنیو دیتنی خۆیان، لە بەرانبەر ناسینی هەقدا، پەك خستوون.

دوایی باسی هەڵوێستیان لە کاتی کۆکردنەوەی قیامەتیاندا دەکات، کەوا دەزانن ماوەیەکی کەم نەبێ، لە ژیانی دنیادا نەماونەوە.

دوایی خوا عزّوجلّ پێغەمبەر ﷺ دڵنیا دەکاتەوە، کە خوا چ هەندێك لەوەی هەڕەشەی پێ لە کافرەکان کردوە، پێشانی بدات، چ پێش ئەوە بیمرێنێ، سەرەنجام هەر بۆ لای خوا دەچنەوەو، ئاگاداریش بووە چییان کردوە!

لە کۆتایی دا دەیخاتەڕوو کە، لە ڕۆژی دوایی دا، خوا دادوەریی لە نێوان پێغەمبەرانو کۆمەڵگاکانیاندا دەکات، بە شێوەیەکی دادگەرانەی بێ ستەم.

﴿وَإِن كَذَّبُوكَ فَقُل لِّي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ أَنتُم بَرِيٓـُٔونَ مِمَّآ أَعْمَلُ وَأَنَا۠ بَرِيٓءٌ
مِّمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾ وَمِنْهُم مَّن يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنتَ تُسْمِعُ ٱلصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا۟ لَا يَعْقِلُونَ
﴿٤٢﴾ وَمِنْهُم مَّن يَنظُرُ إِلَيْكَ أَفَأَنتَ تَهْدِى ٱلْعُمْىَ وَلَوْ كَانُوا۟ لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾
إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَظْلِمُ ٱلنَّاسَ شَيْـًٔا وَلَٰكِنَّ ٱلنَّاسَ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ
كَأَن لَّمْ يَلْبَثُوٓا۟ إِلَّا سَاعَةً مِّنَ ٱلنَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِلِقَآءِ ٱللَّهِ وَمَا
كَانُوا۟ مُهْتَدِينَ ﴿٤٥﴾ وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ ٱلَّذِى نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ ٱللَّهُ
شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولٌ فَإِذَا جَآءَ رَسُولُهُمْ قُضِىَ بَيْنَهُم
بِٱلْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

{وە ئەگەر بە خاوەن درۆیان دانای، بڵێ: کردەوەی خۆم بۆ خۆمو، کردەوەی خۆشتان بۆ خۆتان، ئێوە لەوەی من دەیکەم دوورنو، منیش لەوەی ئێوە دەیکەن دوورم ﴿٤١﴾ وە لەوان کەسانێك هەن، کە گوێت بۆ هەڵدەخەن، ئنجا ئایا تۆ بە کەڕانێك کە نافامن، دەبیستێنی؟! ﴿٤٢﴾ وە کەسی وایان هەیە، تەماشات دەکات، ئنجا ئایا ڕێنمایی کوێرانێکت پێ دەکرێ، هەرچەندە (بە چاوی عەقڵو دڵ) نەشبینن؟! ﴿٤٣﴾ بە دڵنیایی، خوا هیچ ستەمێك لە خەڵك (ی بێبڕوا) ناکات، بەڵکو ئەوان ستەم لە خۆیان دەکەن (کە بە هۆی ستەمو خراپەوە هەستەوەرەکانی خۆیانیان پەکخستوون) ﴿٤٤﴾ وە (یاد بکەوە) ڕۆژێك کە (خوا لە قیامەت) کۆیان دەکاتەوە، (ژیانی دنیا لەچاو دوارۆژ هێندە کورتو کەم دێتە بەرچاو) وەك تەنیا ماوەیەکی کەم لە ڕۆژێکدا بۆ یەکدی ناسین مابنەوە! مسۆگەر ئەوانەی دیداری خوایان بە درۆ دانا، زیانبار بوونو لە ڕێی ڕاستگرتووان نەبوون ﴿٤٥﴾ وە ئەگەر هەندێك لەو (سزای)ـەی گفتیان پێدەدەین، پێشانت بدەین، یان (بەرلەوە) بتمرێنین (و نەیبینی) ئەوە گەڕانەوەیان هەر بۆ لای ئێمەیە، ئنجا خوا ئاگاداری ئەوەیە کە دیکەن ﴿٤٦﴾ وە بۆ هەموو کۆمەڵگایەکی فراوان، پێغەمبەرێك هەبووە، ئنجا هەر کات (لە ڕۆژی دوایی دا) پێغەمبەرەکەیان هاتە بەرانبەریان، دادگەرانە دادوەرییان لە نێواندا دەکرێو، ستەمیان لێ ناکرێ ﴿٤٧﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(كَذَّبُوكَ): واتە: (نسبوك إلى الكذب) یانی: گوتیان: درۆ دەكەی، یان (قالوا لك: كذبت) واتە: گوتیان: تۆ درۆ دەكەیو ڕاست ناكەی.

(بَرِيٓءٌ): (بعیدٌ وخَليٌّ وخالصٌ) واتە: دوورو ساغو پاك لەو شتە.

(يَسۡتَمِعُونَ إِلَيۡكَ): (یَتَسمَّعون ویُصغون) واتە: گوێ هەڵدەخەنو خۆیان بێ دەنگ دەكەن لەو كاتەدا كە قسان دەكەی، بە كوردیی دەڵێن: گوێ هەڵخستن، واتە: ئەوە نیە هەر بێدەنگ بێ، بەڵكو بە دڵیش سەرنج دەدات.

(ٱلصُّمَّ): كۆی (أصم)ە، واتە: كەڕ.

(ٱلۡعُمۡيَ) كۆی (أعمی)یە، واتە: كوێر.

(لَمۡ يَلۡبَثُوٓاْ): (لم یمكثوا، لم یقیموا) واتە: نەمانەوە، بەردەوام نەبوون.

(مَرۡجِعُهُمۡ): (أي رُجُوعُهُم، أو مَحَلُّ رجُوعِهِم) دەگونجێ چاوگ بێ، گەڕانەوەیان، دەشگونجێ ناوی شوێنیش بێ، واتە: شوێنی گەڕانەوەیان.

(قُضِيَ): (أي حُكِم وَفُصِل) واتە: بڕیار دراو دادوەریی كرا.

مانای گشتی ئایەتەکان

لەم حەوت ئایەتە موبارەکەدا، خوا ﷻ چەند ڕێنمایییەك باس دەكات بۆ چۆنیەتی مامەڵە كردن لەگەڵ بێبڕوایانی نەیاردا، سەرەتا دەفەرموێ: ﴿ وَإِن كَذَّبُوكَ فَقُل لِّي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ ﴾، وە ئەگەر پەیامەكەی تۆ، (قسەكەی تۆ)یان بە درۆ دانا، تۆیان بە خاوەن درۆ دانا، تۆ بڵێ: كردەوەی خۆم بۆخۆم، كردەوەی خۆتان بۆخۆتان، ﴿أَنتُم بَرِيٓـُٔونَ مِمَّآ أَعْمَلُ وَأَنَا۠ بَرِيٓءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ ﴾، ئێوە دوورن لەوەی كە من ئەنجامی دەدەم، منیش دوورم لەوەی ئێوە ئەنجامی دەدەن، واتە: مادام من بە ناڕاست دەزانن‌و متمانەتان بە من نیە، باشە چاوەڕێ بن، بۆ خۆتان لەسەر ڕێی خۆتان بەردەوام بن، منیش لەسەر ڕێی خۆم بەردەوام دەبم، پێغەمبەری خاتەم ﷺ تەواو دڵنیاو پشت ئەستوور بووە، وە متمانەی بە خۆی‌و بە بەرنامەكەی هەبووە، كە لەسەر ڕێی هەق بووە، وە دڵنیاش بووە كە ئەوانیش لەسەر ڕێیەكەی پووچن‌و، پشت ئەستوور نین بە هیچ شتێك كە سوودیان پێ بگەیەنێ، یان زیانیان لێی دوور بخاتەوەو، سەرەنجامیشیان زۆر خراپە.

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمِنْهُم مَّن يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ ۚ أَفَأَنتَ تُسْمِعُ ٱلصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا۟ لَا يَعْقِلُونَ ﴾، لەوان كەسانێك هەن، كە گوێت بۆ هەڵدەخەن (بە ڕواڵەت باش گوێت بۆ دەگرن) بەڵام ئایا تۆ كەڕانێك كە نافامن، دەتوانی پێیان ببیستێنی؟ واتە: ڕاستە ئەوانە گوێیان هەن، بەڵام عەقڵیان بێدارنیە، عەقڵیان هۆشیار نیە، ﴿ وَمِنْهُم مَّن يَنظُرُ إِلَيْكَ ﴾، هەشیانە تەماشات دەكات، واتە: بە تیلەچاو، بە ڕواڵەتیی، ﴿أَفَأَنتَ تَهْدِى ٱلْعُمْىَ وَلَوْ كَانُوا۟ لَا يُبْصِرُونَ ﴾، ئنجا ئایا دەتوانی ڕێنمایی كوێرانێك بكەی، بەبێ ئەوەی ببینن؟ بە چاوی سەر دەبینن، بەڵام بە چاوی

دڵ نابینن، بە گوێی سەر دەبیستن، بەڵام بە گوێی عەقڵو دڵ نابیستن، وەك خوا لە سووڕەتی (الحج)دا دەفەرموێ: ﴿...فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى ٱلْأَبْصَٰرُ وَلَٰكِن تَعْمَى ٱلْقُلُوبُ ٱلَّتِى فِى ٱلصُّدُورِ ﴿٤٦﴾﴾، واتە: چاوەکانی سەریان کوێر نین، بەڵکو ئەو دڵانەی کە لە سینەکانیاندان، کوێرن، کە مەبەست لێرەدا عەقڵو هۆشیانە، واتە: دەبوایە بە دوای ئەم هەقەدا بگەڕێن، نەك کە بۆیان ڕوون بۆتەوە، بێن دژایەتیی بکەنو ڕەخنەی لێبگرن.

ڕەنگە یەکێك بپرسێ: ئەوانە بۆچی ئاوا هەستەوەرەکانیان لە کار کەوتوون؟ ئایا خوا ستەمی لێ نەکردوون؟

خوای دادگەر دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَظْلِمُ ٱلنَّاسَ شَيْـًٔا وَلَٰكِنَّ ٱلنَّاسَ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾، بێگومان خوا هیچ ستەمێك لە خەڵك ناکات، (نەك زۆر، هەر ستەمی کەمیشیان لێ ناکات) بەڵکو ئەوە خەڵکن ستەم لە خۆیان دەکەن.

کە لە ئەنجامی ناحەزییان بەرانبەر بە ئایینو بەرنامەی خواو، لە ئەنجامی ئەوەدا کە عەوداڵی هەق نینو، لە ئەنجامی ئەوەدا کە بەرژەوەندییە ناشەرعییەکان، دڵو عەقڵو چاوو گوێیانیان داپۆشیون، هەموو هەستەوەرەکانیان لە کارخستوونو، خۆیان ستەمیان لە خۆیان کردوە.

ئنجا خوای پەروەردگار باسی کۆکرانەوەو خڕ کرانەوەی ڕۆژی قیامەتیان دەکات، دەفەرموێ: ﴿وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَن لَّمْ يَلْبَثُوٓاْ إِلَّا سَاعَةً مِّنَ ٱلنَّهَارِ﴾، واتە: ئەو ڕۆژەی کە کۆیان دەکەینەوە، وەك نەمابنەوە جگە لە سەعاتێك، واتە: ماوەیەکی کەم لە ڕۆژێدا، ﴿يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ﴾، کە هەر ئەوەندەی یەکدییان ناسیبێو پێك ئاشنا بووبن، ئەوە فلانە، ئەوە دراوسێی ئەو بووە، ئەوە برادەری ئەوە بووە، هەر ئەوەندە، بۆچی وایان دێتە بەرچاو؟ کە تەماشای ڕۆژە درێژەکانی قیامەت دەکەن، هەر نابڕێنەوە، کە ڕەنگە کات لەوێ واتایەکی دیکەی هەبێ، وەك چۆن خوا دەفەرموێ: ﴿يَوْمَ

﴿تُبَدَّلُ ٱلۡأَرۡضُ غَيۡرَ ٱلۡأَرۡضِ وَٱلسَّمَٰوَٰتُۖ وَبَرَزُواْ لِلَّهِ ٱلۡوَٰحِدِ ٱلۡقَهَّارِ ٤٨﴾ إبراهيم، واتە: ئەو ڕۆژە کە زەوی دەبێتە زەوییەکی دیکە، وە ئاسمانەکان دەبنە ئاسمانانێکی دیکە، بازاڕو هەڵو مەرجێکی دیکە دێتە گۆڕێ، دیارە چەمکی کاتو شوێنو هتدیش هەموویان دەگۆڕێن، بۆیە کە بەراوردی ژیانی دنیایان دەکەن، کە حەفتا، هەشتا ساڵە، هەرچەندێکە، لەگەڵ ئەو ڕۆژەی قیامەت دا، وا دەزانن هەر ماوەیەکی زۆر کەم لە دنیادا ماونەوە. ﴿قَدۡ خَسِرَ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِلِقَآءِ ٱللَّهِ وَمَا كَانُواْ مُهۡتَدِينَ﴾، بێگومان ئەوانەی کە بڕوایان بە دیداری خوا نەکردو بە درۆیان دانا، زیانبار بوونو، لە ڕێی ڕاست گرتووان نەبوون.

دنیا شاری بێ خاوەن نیە، خوا تۆ دروست بکاتو ئەو هەموو نازو نیعمەتەت بەسەردا برژێنێو، ئەو هەموو بەزمو بازاڕەت بۆ ساز بکات، دوایی لێت نەپرسێ: ئەرێ چیت کردو چۆنت کرد؟

ئنجا لە کۆتاییدا دەفەرموێ: ﴿وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعۡضَ ٱلَّذِي نَعِدُهُمۡ أَوۡ نَتَوَفَّيَنَّكَ﴾، وە ئەگەر بەشێك لەوەی کە گفتی پێ دەدەینەوان، هەڕەشەی لەوان پێ دەکەین، پێشانی تۆی بدەین، یان تۆ بمرێنین، پێش ئەوەی بەشێك لەو سزایە ببینی، ﴿فَإِلَيۡنَا مَرۡجِعُهُمۡ ثُمَّ ٱللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفۡعَلُونَ﴾، (لە هەردوو حاڵەتدا) گەڕانەوەیان بەس بۆ لای ئێمەیەو، دوایی خوا چاودێرەو ئاگادارە بەوەی کە دەیانکرد.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿وَلِكُلِّ أُمَّةٖ رَّسُولٞۖ فَإِذَا جَآءَ رَسُولُهُمۡ﴾، وە هەموو کۆمەڵگایەك، ڕەوانەکراوێکی بووە، ئنجا لە ڕۆژی دوایی دا کاتێك کە ئەو ڕەوانە کراوە، ئەو پێغەمبەرە، دێتە بەرانبەریان، تاکو دادوەرییان لە نێواندا بکرێ، ﴿قُضِيَ بَيۡنَهُم بِٱلۡقِسۡطِ وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ﴾، بە دادگەرانە دادوەرییان لە نێواندا کراو، ستەمیان لێ ناکرێ.

دەگوترێ: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ تۆ ئەم پەیامەت پێگەیاندوون؟ دەفەرموێ: بەڵێ، دەگوترێ: بەڵگەت چییە؟ بەڵگەکانی دەخاتەڕوو، ئەگەر نکووڵییان کرد، ئەوە دادگایی دەکرێن، بەڵام دادگاییەك كە ئەوپەڕی دادگەریی تێدایە، وەك دەفەرموێ:

﴿وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ﴾، دیارە ئەگەر دادوەریی داگەرانە بێ، ستەمی هەر تێدانیە، بەڵام ئەوە بۆ زێدە تەئكید كردنەوەیە، واتە: هیچ ستەمیان لێ ناكرێ، هەر كەسە پڕ بە پێستی خۆی، سزا دەدرێ، لەو ستەمكارو خراپەكارانە، ئەگەر چاكەكاریش بێ، بە ئەندازەی خۆی پاداشتی دەدرێتەوە، بەڵكو خوای بەخشەر زیادەشی بۆ دەخاتە سەر.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿وَإِن كَذَّبُوكَ فَقُل لِّي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ أَنتُم بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾﴾، واتە: ئەگەر تۆیان بە درۆدانا، تۆیان بە خاوەن درۆ دانا، تۆ بڵێ: کردەوەی خۆم بۆخۆم، کردەوەی خۆشتان بۆخۆتان، ئێوە دوورن لەوەی کە من دەیکەم، هیچ پەیوەندییتان بە کردەوەی منەوە نیە، منیش دوورمو هیچ پەیوەندییم بە کردەوە (خراپە)کانی ئێوەوە نیە کە دەیانکەن، واتە: با هەر کەسە بۆخۆی بە ڕێی خۆی دا بڕوات.

وشەی: (كَذَّبُوكَ) واتە: (نسبوك إلى الكَذِب) تۆیان پاڵدایە لای درۆ، تۆیان بە خاوەن درۆ زانی، کە بە داخەوە هەندێك لە تەفسیرە کوردییەکان ئەمەیان بە هەڵە لێکداوەتەوە، دەڵێن: تۆیان بە درۆ خستەوە، کە لە ڕاستییدا بە درۆ خستنەوە، جیایە لە بە درۆ دانان، بە درۆ خستنەوە ئەوەیە، کە ئەو کەسە لە ئەسڵدا درۆی کردبێ، بەڵام دوایی درۆیەکەی سپی بکرێتەوە، درۆیەکەی لەسەر ساغ بکرێتەوە، کە ئەوە بە دڵنیایی مانایەکی هەڵەیە، بەڵکو واتە: بە تەئکید تۆیان بە درۆ دانا.

ئنجا دەربارەی وشەی: (بَرِيءٌ) (البَرِيء: الخَلِيُّ عَنِ التَلَبُّسِ بشَيءٍ وَعَنْ مُخَالَطَتِهِ)، (بريء) ئەوەیە کەسێك یان شتێك پاك بێ، لەوەی کە تێکەڵ بووبێ بە شتێكو لەگەڵی ئاوێتە بووبێ، مەبەست لەم ئایەتە موبارەکە، ئەوەیە کە دوای ئەوەی ئەو ڕاستییانەت بۆیان خستنە ڕوو، دەربارەی خوا بە یەکگرتن، دەربارەی خۆت، دەربارەی قورئان، ئەگەر لە داهاتوودا هەر لەسەر بێبڕوایی خۆیان، لەسەر بە درۆ دانانی تۆ، سوور بوون، مانای وایە پەکیان لەسەر بەڵگە نەکەوتوە، تۆش دوورییان لێ بکەو حاشایان لێ بکە، ئەمە وەك ئەو ئایەتەی سوورەتی (النجم) وایە، کە لە ئایەتی (٢٩)دا خوا دەفەرموێ: ﴿فَأَعْرِضْ عَن مَّن تَوَلَّىٰ عَن ذِكْرِنَا وَلَمْ

يُرِدْ إِلَّا ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا ﴿٢٩﴾﴾، واتە: تۆ پشت بکە کەسێك کە ڕوو لە یادی ئێمە، (یان ڕوو لە کتێبی ئێمە) وەردەگێڕێ‌و، تەنیا ژیانی دنیای دەوێ، پشت لەو جۆرە کەسانە بکەو وازیان لێ بێنە.

هەروەها وەك ئەو دوو ئایەتەی سووڕەتی (سبأ) وایە، کە دەفەرموێ: ﴿قُل لَّا تُسْـَٔلُونَ عَمَّآ أَجْرَمْنَا وَلَا نُسْـَٔلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٥﴾ قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِٱلْحَقِّ وَهُوَ ٱلْفَتَّاحُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٢٦﴾﴾، واتە: بڵێ: ئەو تاوانانەی ئێمە دەیانکەین، ئێوە لێتان ناپرسرێتەوە لەسەریان، وە ئێمەش لەسەر کردەوەکانی ئێوە، لێمان ناپرسرێتەوە، هەر کەسە کردەوەکانی خۆی بۆخۆی، بڵێ: پەروەردگارمان پێکەوە کۆمان دەکاتەوە، بۆ دادگایی کردن، دوایی بە دادگەریی دادوەرییمان لە نێواندا دەکات‌و، خوا زۆر دادوەرێکی زانایە.

دوو ئامانجی گەورە کە ئەم ئایەتە دەیانپێکێ:

١) ئەم ئایەتە شێوازێکی زۆر بەرزی تێدایە بۆ چۆنیەتی مامەڵەکردن، لەگەڵ نەیاران دا، کاتێك کە دەگەیە بنبەست، بوەستی‌و بڵێی: باشە، هەر کەسە لەسەر ڕێی خۆی، نەك وەك گوتراوە: لەگەڵی بگەیەنیە مریشکە ڕەشە، بەڵکو کە زانیت ئەو کەسە لە هەق ناگەڕێ، وە نایەوێ دانی پێدابێنێ، لێیگەڕێ.

٢) ئەوەش لێوەردەگیرێ کە پێغەمبەری خاتەم ﷺ زۆر دڵنیاو پشت ئەستوور بووە لە ڕێبازی خۆی، کە سەرەنجامی خێرو چاکەیە، ڕێچکەو کوێرە ڕێیەکانی ئەوانیش سەرەنجامیان شوومە، واتە: ئەوە من بۆم ڕوونکردنەوە، ئێوە بە ڕێی خۆتاندا بڕۆن، مادام هەر ئامادە نین، ئەم هەقە لە من وەربگرن، فەرموون: بە ڕێی خۆتاندا بڕۆن، منیش بە ڕێی خۆم دادەڕۆم.

هەڵبەتە ئەم تەعبیرە لە چەندان شوێنی قورئاندا هاتوە، وەك دەفەرموێ:

﴿فَٱنتَظِرُوٓاْ إِنِّى مَعَكُم مِّنَ ٱلْمُنتَظِرِينَ ﴿٧١﴾﴾الأعراف، یان دەفەرموێ:

﴿ قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَآ إِلَّآ إِحْدَى ٱلْحُسْنَيَيْنِ ۖ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَن يُصِيبَكُمُ ٱللَّهُ بِعَذَابٍ مِّنْ عِندِهِۦٓ أَوْ بِأَيْدِينَا ۖ فَتَرَبَّصُوٓا۟ إِنَّا مَعَكُم مُّتَرَبِّصُونَ ﴿٥٢﴾ ﴾ التوبة، واتە: چاوەڕێ بکەن، ئێمەش لەگەڵ ئێوە چاوەڕێین.

کە وەك گوتم: پشت ئەستووریی ئینسانو، متمانەبوون بە خواو بەرنامەکەیو، باوەڕ (ثقة) بەخۆبوون، دەگەیەنێ.

مەسەلەی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَمِنْهُم مَّن يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ ۚ أَفَأَنتَ تُسْمِعُ ٱلصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا۟ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾ وَمِنْهُم مَّن يَنظُرُ إِلَيْكَ ۚ أَفَأَنتَ تَهْدِى ٱلْعُمْىَ وَلَوْ كَانُوا۟ لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾ ﴾، وە لەوان کەسانێك هەن، کە گوێت بۆ هەڵدەخەن، بەڵام ئایا تۆ دەتوانی بە کەسانێك کە نافامن، ببیستێنی؟ وە لەوان کەسانێك هەن، تەماشات دەکەن، بەڵام ئایا تۆ دەتوانی ڕێنمایی کوێرانێك بکەی کە نابینن؟

لێرەدا دوو مەبەستی گەورە لە باسکردنی ئەمەدا هەن:

١ـ ناساندنی ئەو جۆرە کەسانە بە پێغەمبەرﷺو، بە هەر کەسێکی دیکە، کە بە ڕێی پێغەمبەری خاتەم دا ﷺ دەڕوات، کە تۆ جاری وایە لەگەڵ کەسانێکدا ڕووبەڕوو دەبیەوە، هەموو شتێکیان بۆ ڕوون دەکەیەوە، هەقیان وەك گۆشتی سەر چەپەرێ بۆ دەخەیە گۆڕێ، هیچ تەمو مژی بە دەورەوە نامێنێ، بەڵام تەماشا دەکەی، هەر نایانەوێ بیسەلمێنن، وەك کابرا گوتی: (بشفرێ هەر بزنە)! نایەوێ بیسەلمێنێ.

٢ـ دڵدانەوەیە بۆ پێغەمبەرﷺو، بۆ هەر کەسێك کە لە ڕێی پێغەمبەرەوە ﷺ دەڕوات، کە کەمو کورتیی لە کردەوەکانی تۆوە نیە، لە بەرنامەکەی تۆوە نیە، بەڵکو کەمو کورتییو ناتەواویی لە بەرانبەرەکانت دا هەیە، کە هەستەوەرەکانی خۆیان لە کارخستوون.

دیارە کە دەفەرموێ: ﴿ وَمِنْهُم مَّن يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنتَ تُسْمِعُ ٱلصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا۟ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾ ﴾، دوایی دەیکات بە ڕاناوی تاک کە دەفەرموێ: ﴿ وَمِنْهُم مَّن يَنظُرُ إِلَيْكَ أَفَأَنتَ تَهْدِى ٱلْعُمْىَ وَلَوْ كَانُوا۟ لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾ ﴾، هەیانە تەماشات دەکات!

وشەی (مَنْ) بۆ تاكو بۆ کۆ بەکاردێ‌و، ئەوە جۆرێکیشە لە جۆراو جۆری لە دەربڕینـدا.

بۆیە بۆ گوێگرتن، بە کۆ هاتوە، چونکە دەنگ لە زۆر لایانەوە بۆ گوێ دێ، بەڵام تەماشا کردن بە تاك هاتوە، چونکە ئینسان تەنیا دەتوانێ تەماشا یەك شوێن بکات، بۆیە خوا بیستنەکەی بە کۆ هێناوەو، بینینەکەی بە تاك هێناوە.

دیارە مانای وشەکانی کتێبی خوا ﷻ هەر تەنیا خۆی بە تەواویی دەیانزانێ.

مەسەلەی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَظْلِمُ ٱلنَّاسَ شَيْـًٔا وَلَـٰكِنَّ ٱلنَّاسَ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾ ﴾، بێگومان خوا هیچ ئەندازەیەك ستەم لە خەڵك ناکات، بەڵام ئەوە خەڵکن، ستەم لە خۆیان دەکەن.

وا دێتە بەرچاو: خوای کاربەجێ لێرەدا وەڵامی پرسیارێك، ئیشکالێك بداتەوە، کە بە هۆی دوو ئایەتی پێشێوە لە هەندێك بیرو زەینانـدا پەیدا دەبن، پرسیارەکەش ئەوەیە:

ئەوانە کە نابیستن‌و، نابینن، خوا بە کەڕو کوێر ناویان دێنێ، کەواتە: چ گلەییەکیان دێتە سەر، دیارە خوا کەڕو کوێری کردوون لە بەرانبەر هەقدا، بۆیە هەق نابیستن‌و هەق نابینن، مادام وایە خوا بۆچی گلەییان لێدەکات‌و سزایان دەدات؟

ئایەتەکانی قورئان وەك زۆر جاری دیکەش باسمان کردوە، وەك ئاڵقەکانی زنجیرن‌و هەموویان یەکدی دەبەستنەوە، بەڵام دەبێ ئینسان باش ڕامێنێ: ئەم

ئایەتە بۆچی بە دوای ئەم ئایەتەدا هاتوە، ئەم ئایەتە بۆچی لە پێش ئەم ئایەتەوە هاتوە؟!

بێگومان خوا هیچ ئەندازەیەك ستەم لە خەڵك ناكات، كە ئاوا هەستەوەرەكانیان لە كاردەخەن، بیستنیان لە كاردەخەن: بینینیان لە كاردەخەن، گوێیان قسە هەقەكان دەبیستێ، بەڵام دوایی عەقڵ‌و هۆشیان ئەو دەنگانە شی ناكاتەوە، تا وەریانبگرێ، چاویان دیمەنەكان دەبینێ، بەڵام دوایی عەقڵیان ئەوەی كە لە پشت دیمەنەكانەوە وەردەگیرێ، وەرینـاگرێ، ئەوە خۆیانن لە ئەنجامی كەللە ڕەقیی‌و عینادیی‌و گوناهو تاوان دا، ستەمیان لە خۆیان كردوە، چونكە خوای كارزان باسی لەڕێ دەرچوون (فسق) دەكات، باسی تاوانكردن (إجرام) دەكات، باسی گوناه (معصية) دەكات، یانی: لە ئەنجامی ئەو گوناهو تاوان‌و لادان‌و خراپەكارییەی خۆیاندا، هەستەوەرەكانی خۆیانیان لە كارخستوون‌و، خۆیان بەو دەردە بردوە، لە ئەنجامی ئەوەشدا یاسای خوا بەسەریاندا چەسپیوە، بەپێی یاسای خوا: هەر كەسێك لەسەر خراپەیەك بەردەوام بوو، ئەو خراپەیە دەبێتە بەشێك لە سروشت‌و كەسایەتیی، جاری دیكەش باسمان كردوە، كەسێك خوو دەگرێ بە خواردنێكی خراپەوە، بە شتێكی پیسەوە، دوایی ئەوە دەبێتە بەشێك لە سروشتی، ڕەنگە ئەو شتە پێشتر زۆر لەسەری قورس بووبێ، ئەگەر شەڕاب خۆرییە، جگەرە كێشانە، سەرەتا لەسەر جەستەی قورسە، بەڵام دوایی كە پێیەوە ڕاهات، دەبێتە بەشێك لە سروشتی، هەروەها بۆ چاكەش هەر وایە، ئەو چاكەیە ئەگەر كردەوەیەكی وەك هەڵسان بێ بۆ نوێژی بەیانیی، ڕۆژوو گرتنی فەرز یان سوننەت، ماڵ بەخشین، جەنگ‌و جیهاد كردن، كۆچ كردن لە پێناوی خوادا، ڕقی خۆ قووتدانەوە، یەكەمجار ڕەنگە بۆت قورس بێ، بەڵام دوایی پێیەوە ڕادێی.

هەڵبەتە ئەمە هەم بۆ حاڵەتی جەستەیی‌و هەم بۆ حاڵەتی دەروونیی، هەر وایە، ئنجا بۆ كردەوەی چاكیش وایە، بۆ كردەوەی خراپیش وایە، واتە: بە پێی یاسای خوا كە لە ژیانی بەشەردا دایناوە، ئەگەر ئینسان لەسەر شتێك بەردەوام بوو، لەسەری چوو، ئەوە دوایی دەبێتە بەشێك لە كەسایەتیی‌و كەینوونەی‌و، سەرەنجام ئەوە دەرهاویشتەی دەبێ، لەسەر جۆری بیركردنەوەی، لەسەر جۆری بیستنی، لەسەر جۆری بینینی.

مەسەلەی چوارەم : كە دەفەرموێ: ﴿ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَن لَّمْ يَلْبَثُوٓاْ إِلَّا سَاعَةً مِّنَ ٱلنَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِلِقَآءِ ٱللَّهِ وَمَا كَانُواْ مُهْتَدِينَ ﴿٤٥﴾ ﴾،

وە یاد بكەوە ئەو ڕۆژەی كە خوا كۆیان دەكاتەوە، {(حشر) كۆكردنەوە، ئەوەیە كە لە چەند شوێنێكی جیاوە بۆ یەك شوێنی دیارییكراو كەسانێك یان شتانێك ببردرێن} لەو ڕۆژەدا بێبڕوایەكان وایان دێتە بەرچاو كە تەنیا كاتێكی كەم لە ڕۆژێدا ماونەوە، یەكدییان ناسیوەو بە یەكدی ئاشنا بوونە.

وشەی (الساعة) لە بەكارهێنانی قوڕئاندا بریتیە لە: (مقْدَارٌ مِنَ الزَّمَانِ وَالأَكْثَرُ أَنْ تُطْلَقَ عَلَى الزَّمَانِ القَصِيرِ إلاَّ بقَرِينَةٍ)، واتە: ماوەیەك لە كات، بەڵام بە زۆریی بۆ ماوەیەكی كەم بەكاردێ، مەگەر بەڵگەیەك هەبێ لەسەر ئەوەی كە كاتەكەی زۆرە، ئەگەرنا زیاتر بۆ ماوەی كەم بەكاردەهێنرێ.

دەبێ بزانین (الساعة) بە مانای (كاژێر)، كە شەست خولەكە، نیە، كە ڕۆژیش بیستو چوار سەعاتە، بەڵكو لە زمانی عەرەبییدا واتە: كاتێكی كەم، نەك یەك لەسەر بیستو چوار (٢٤/١)ی شەوو ڕۆژێك، ئەوە چەمكێكی باوی ئەم سەردەمەی ئێستایە، دوای ئەوەی كە كاتژمێر دروست كراوە.

ئنجا ئەمە بە درۆ خستنەوەی كافرەكانە كە دەیانگوت: زۆر دەمێنینەوە لە گۆڕدا، دوای ئەوەی كە مردین داخۆ كەی قیامەت دێ، ئەو هەموو كاتە زۆرەی كە پێدەچێ، چۆن دەگونجێ ئێمە زیندوو بكرێینەوە؟ خوا پێیان دەفەرموێ: ئێوە لە قیامەتدا كاتێك كە كۆدەكرێنەوە، وا دێتە بەرچاوتان تەنیا یەك سەعات ماونەتەوە، كاتێكی كەم ماونەتەوە، هەر بایی ئەوەندەی یەكدی بناسن، واتە: ئەوەندە مانەوەی دوای مردنتان بە بەراورد لەگەڵ قیامەتو، لەگەڵ ئەو كاتە دوورو درێژەدا، كە هەر خوا دەزانێ، چەندە؟ هەر بایی ئەوەندەیە كە ئاشنایەتییتان لەگەڵ یەكدی پەیدا كردبێ.

وشەی (تَعَارف) (تَفَاعُل) لە: (عَرَفَ)ەوە یانی : ناسی، هاتوە.

هەڵبەتە وشەی (الساعة) وەك دواییش باسی دەكەین، خوای قسە لەجێ كردوویەتی بە ناوونیشانو زاراوەیەك بۆ ئەوكاتەی كە دنیای تێدا كۆتا دێ، كە بە كوردیی دەڵێین: ئاخر زەمان، پەسڵان، (الساعة) واتە: كاتی تێدا كۆتایی هاتنی دنیا، جیایە لە (قیامة)، واتە: كاتی هەڵسانەوەو زیندووبوونەوە دوای تێكچوونو نەمانی دنیا، بەڵام (الساعة) واتە: ئەو كاتە كەمەی كە دنیای تێدا كۆتا دێ.

لە كۆتایی دا خوا دەفەرموێ: ﴿خَسِرَ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِلِقَآءِ ٱللَّهِ وَمَا كَانُواْ مُهۡتَدِينَ ﴿٤٥﴾﴾، بێگومان ئەوانەی كە دیداری خوایان بە درۆ زانی، زیانبار بوون، زیانیان لێكەوتو، لە تێگەیشتووانو ڕێنمایی وەرگران نەبوون، بۆیە زیانبار بوون، ڕێی ڕاست گرتن ئەوەیە كە مرۆڤ بزانێ ئەم بوونەوەرە، ئەم كەونەو كائیناتە، شاری بێ خاوەن نیە، خوایەك ئێمەی هێناوەو ئەم دروستكراوانەی دروست كردوونو، دوای ئەوەی كە لە بەینمان دەبات، دووبارە دروستمان دەكاتەوە، وەك دەفەرموێ: ﴿إِلَيۡهِ مَرۡجِعُكُمۡ جَمِيعٗاۖ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقًّاۚ إِنَّهُۥ يَبۡدَؤُاْ ٱلۡخَلۡقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ لِيَجۡزِيَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ بِٱلۡقِسۡطِۚ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَهُمۡ شَرَابٞ مِّنۡ حَمِيمٖ وَعَذَابٌ أَلِيمُۢ بِمَا كَانُواْ يَكۡفُرُونَ ﴿٤﴾﴾يونس، خوا دروستكراوەكان لە بەین دەبات، پاشان دووبارە دەیانهێنێتەوە، ئەوان لەبەرئەوەی ڕێی ڕاستگرتوو نەبوونو، ئەو تێگەیشتنەیان نەبوو، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿يَعۡلَمُونَ ظَٰهِرٗا مِّنَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَهُمۡ عَنِ ٱلۡأٓخِرَةِ هُمۡ غَٰفِلُونَ ﴿٧﴾﴾الروم، واتە: ڕواڵەتێك لە ژیانی دنیا دەزانن، بەڵام لە دواڕۆژ بێئاگان، بۆیە تووشی ئەو زیانبارییو دۆڕانە بوون.

<u>مەسەلەی پێنجەم</u>: كە دەفەرموێ: ﴿وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعۡضَ ٱلَّذِي نَعِدُهُمۡ أَوۡ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيۡنَا مَرۡجِعُهُمۡ ثُمَّ ٱللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفۡعَلُونَ ﴿٤٦﴾﴾، وشەی (وَعْد) لە قورئاندا

هەم بۆ گفتو بەڵێنی باش (الوعدُ بالخَیْر) دێو، هەم بۆ گفتو بەڵێنی خراپ (وَعِید)یش.

ئنجا لێرەدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەوەی کە ئێمە بەڵێنو گفتیان پێدەدەین، کە بریتیە لە سزاو ئازاری دنیا، ئەگەر هەندێك لەوەت پێشان بدەین، یاخود بتمرێنین، پێش ئەوەی ئەو سزایەی خوا هەڕەشەی پێ لەوان دەکات، پێشانی تۆی بدەینو، دڵت ئۆخژنی بۆ بێ، کە هەموو جارێ تۆیان هەڵدەپێچا: دەی ئەگەر ڕاست دەکەی، سزای خوا بێنە، بەردمان بەسەردا ببارێنە، سزای بەئێشمان بۆ بێنە! لە هەردوو حاڵاندا گێڕانەوەیان، یان شوێنی گەڕانەوەیان{چونکە (مَرْجِع) هەم بە مانای چاوگە (رجُوع)، هەم بە مانای ناوی شوێن (اسم مکان)ە}، لە هەردوو حاڵاندا گەڕانەوەیانو گێڕانەوەیان بۆ لای ئێمەیە، دواییش خوا شایەد بووە بەسەر ئەوەوە کە دەیکەن، هەمووی بینیوەو ئاگادارە پێیان.

لە ئایەتی ژمارە (١٠) تا (١٦)ی سووڕەتی (الدخان)دا، زیاتر تیشك خراوەتە سەر ئەو سزا دنیاییەی کە خوا هەڕەشەی پێ لە کافرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ دەکات، بەتایبەت کافرەکانی مەککە، کە دیارە بۆ کافرەکانی ڕۆژگارەکانی دیکەش، ئەو یاسایەی خوا هەر لە ئارا دایە، خوا لە سووڕەتی (الدخان)دا دەفەرموێ: ﴿ فَٱرۡتَقِبۡ يَوۡمَ تَأۡتِي ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٖ مُّبِينٖ ﴿١٠﴾ يَغۡشَى ٱلنَّاسَۖ هَٰذَا عَذَابٌ أَلِيمٞ ﴿١١﴾ رَّبَّنَا ٱكۡشِفۡ عَنَّا ٱلۡعَذَابَ إِنَّا مُؤۡمِنُونَ ﴿١٢﴾ أَنَّىٰ لَهُمُ ٱلذِّكۡرَىٰ وَقَدۡ جَآءَهُمۡ رَسُولٞ مُّبِينٞ ﴿١٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّوۡاْ عَنۡهُ وَقَالُواْ مُعَلَّمٞ مَّجۡنُونٌ ﴿١٤﴾ إِنَّا كَاشِفُواْ ٱلۡعَذَابِ قَلِيلًاۚ إِنَّكُمۡ عَآئِدُونَ ﴿١٥﴾ يَوۡمَ نَبۡطِشُ ٱلۡبَطۡشَةَ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ إِنَّا مُنتَقِمُونَ ﴿١٦﴾ ﴾.

واتە: چاوەڕێ بکە ڕۆژێك کە ئاسمان دووکەڵێکی ئاشکرا دێنێ، خەڵك دادەپۆشێ، (خەڵك، یان فریشتەکان دەڵێن:) ئەوە سزایەکی بەئێشە، (ئنجا دەپاڕێنەوە) پەروەردگارمان! ئەم سزایەمان لەسەر لابدە، ئێمە دەبینە بڕوادار، {(خوا ﷻ) دەفەرموێ:} چۆن پەند وەردەگرن، کە پێشتر پێغەمبەرێکی ڕوونو ئاشکرایان بۆ هاتبوو، بەڵام بانگەوازەکەیان قبووڵ نەکرد، ئنجا پشتیان تێکردو

گوتیان: فێرکراوەو شێتیشە، ئێمە بۆ ماوەیەکی کەم ئەو سزاو ئازارەتان لەسەر لادەبەین، بەڵام ئێوە دووبارە دەگەڕێنەوە بۆ سەر بەزمی پێشێتان (دوای ئەوەی کە سزایەکەمان لەسەر لابردن) ئەو ڕۆژەی کە تۆڵەی گەورە دەستێنینەوە، ئەو ڕۆژە ئێمە تۆڵە سێنەرەوەین (جا چ مەبەست جەنگی بەدر بێ، چ مەبەست کاتی مەرگیان بێ، چ مەبەست پێی ڕۆژی دوایی بێ).

کە ئەگەر تەمەن باقی بێ، لە تەفسیر سووڕەتی (الدخان)دا پێی دەگەین، زانایان دەڵێن: کاتی خۆی گرانییەك بەسەر خەڵکی مەککەدا هات، دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ تووکی لێکردنو فەرمووی: {اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ[١] اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا سِنِينَ كَسِنِينَ يُوسُفَ} {أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٩٦١)، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ}.

واتە: ... خوایە! ساڵی گرانییو قاتو قڕیی بەسەر (موزەڕ) دابێنە، وەك ئەو ساڵانەی کە بەسەر خەڵکی میسڕدا هاتن.

کە یوسوف سەلامی خوای لێ بێ، نەخشەیەکی ئابووریی بۆ دانان بۆ ئەوەی ڕزگاریان بێ لەو قەیرانە ئابوورییە، کەسی وایان هەبوو ئەوەندە تووشی هەژارییو گرانییو قاتو قڕیی بوو بوو، وای دەزانی کە لە نێوان ئەوو ئاسماندا چینێکی ئەستووری تۆزو خۆڵو دووکەڵ هەیە.

کە دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ ٱللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفۡعَلُونَ﴾، واتە: دوای ئەوەش ئنجا خوا ﷻ ئاگادارەو چاودێرە بەسەر ئەوەوە کە دەیکەن.

وشەی (شهيد) واتە: شایەد، دەڵێ: (وَهُوَ مُخْبِرٌ عَنْ أمرٍ فِيهِ تَصْدِيق مُخْبِرٍ، وَاستعْمِلَ هُنا في العَالِمِ عِلْمَ تَحْقِيقٍ)، (شهيد) بریتییە لە هەواڵدەرێك کە لە هەواڵ دانەکەیدا بەڕاست دانانی ئەو هەواڵدەرە هەیە، شایەدیی دەدات دەڵێ: ئەو هەواڵدەرەی کە هەواڵتان پێدەدات ڕاست دەکات، وە لێرەدا بە مانای زانایەك بەکارهاتوە کە چاك لە زانیارییەکەی خۆیدا گەیشتۆتە دڵنیایی.

---

١) (أي القريش).

مەسەلەی شەشەم و کۆتایی : کە دەفەرموێ: ﴿ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولٌ فَإِذَا جَآءَ رَسُولُهُمْ قُضِىَ بَيْنَهُم بِٱلْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾ ﴾، وە بۆ هەر کۆمەڵگایەك ڕەوانەکراوێك نێردراوە، ئنجا لە ڕۆژی دوایی دا کە پێغەمبەرەکەیان بۆ لایان هات (بۆ دادگایی کردن و پاداشت و سزا وەرگرتنیان) لە نێوانیاندا دادوەریی دەکرێ بە دادگەرانە، وە ئەوان ستەمیشیان لێ ناکرێ.

لێرەدا دوو پرسیار دروست دەبن :

وەڵامدانەوەی دوو پرسیار

١ـ ئایا بۆ هەر کۆمەڵگایەك پێغەمبەرێك و ڕەوانەکراوێك هەبووە؟

وەڵام/ دەڵێین: بەڵێ، وەك خوای پەروەردگار لە سوورەتی (فاطر)دا زۆر بە ڕوون و ڕاشکاویی دەفەرموێ: ﴿ ... وَإِن مِّنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴿٢٤﴾ ﴾، واتە: وە هیچ کۆمەڵگایەك نەبووە، مەگەر وریاکەرەوە، ترسێنەرێکی تێدا ڕابردوە، کە لێرەش دەفەرموێ: ﴿ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولٌ ﴾، بۆ هەر کۆمەڵگایەکی گەورە، پێغەمبەرێك هەبووە، بەڵام لە سوورەتی (فاطر)دا خوای پەنهانزان زۆر بە شێوازێکی دڵنیاکەرەوە فەرموویەتی: هیچ کۆمەڵگایەك نەبووە، مەگەر وریاکەرەوە، ترسێنەرێکی تێدا ڕابردوە.

کە زانایان دەڵێن: بەهێزترین شێوازی ئیسپات کردنی بابەتێکە، کە لە پێشیەوە لابردن (نفي) هەبێ و لە دوایەوە هەڵاواردن (إستثناء) بێ.

ئەگەر تەماشای مێژووی گەلان و ئۆممەتانی پێشووش بکەین، هەر وامان دێتە بەرچاو، بەڵام پێویستە ئەو ڕاستییەش بزانین کە مێژووی گەلان و وڵاتان و کۆمەڵگاکان کێ نووسیویەتیەوە؟ کاتی خۆی نووسین و خوێندن، وەك ئێستا نەبووە، هەموو کەس خوێندن و نووسینی نەدەزانی، خوێندن و نووسین زیاتر لە دەستی دەستەڵاتداراندا قۆرخکرابوو و کورت هەڵهاتبوو، ئەوان

مێژووەکەیان بە کەیفی خۆیان نووسیوەتەوە، بۆیەش لەو شوێنەوارانەی میسرو شامو عێراقو ... هتددا، باسی ئیبراهیم ناکرێ، ئەگەرنا ئەوە شتێکی دیارە کە ئیبراهیم علیه السلام جوولەکەو نەصرانییو مسوڵمانو خەڵکی دنیا هەموویان دەزانن، کە ئیبراهیم علیه السلام پیاوێك بووەو، ئەو بەسەرهاتانەی هەبوون، بەڵام بۆچی باسو خواسی نەنووسراوە؟ چونکە دەستەڵاتداران مێژوویان بە شێوەیەك نووسیوەتەوە، کە لەگەڵ بیروبڕوا کلتوورو فەرهەنگی خۆیاندا بگونجێ، ئێستاش کە دنیا هێندە پێشکەوتووە، لە ڕووی زانستو خوێندنو نووسینەوە، بۆ وێنە: تەماشای مێژووی عێراق بکە، ئەگەر صەددام لە بەین نەچووبایە، بێگومان مێژووی عێراقی بەو شێوەیە دەنووسیەوە کە بۆ خۆی پێی خۆش بووە، ئەو جەنگە هەشت ساڵییەی ئێرانی هەر بە قادسیەی دووەم ناونابوو، وە جەنگی کوێتی بە (غزو) ناونابوو، بەڵێ مێژوو دەستەڵاتداران بەو شێوەیە دەینووسنەوە کە لە بەرژەوەندیی خۆیان بێ، بۆیە پێویستە وریابین، من زۆر لەو کتێبە مێژووییانەم خوێندوونەوە، تەماشام دەکرد باسی پێغەمبەرانیان تێدانیە، بەڵام نهێنییەکەی ئەوەیە، وەك گوتم: خوێندنو نووسین ئەوکاتە زۆر کەمبووە، ئەوەی کە هەشبووە، شتێکی سەلمێنراوە کە لەدەستی دەستەڵاتداراندا بووە، ئەوانیش ئەوەی کە بۆخۆیان پێیان خۆشبووەو لەگەڵ بیرو بڕواو کلتوورو فەرهەنگو بەرنامەو فیکری خۆیاندا گونجاوە، نووسیوویانەتەوە، وە هەر هەواڵێك پێچەوانەی بیروبڕواو کلتوورو فەرهەنگو بەرنامەو فیکری ئەوان بووبێ، نەیانووسیوەتەوە.

ئنجا ئەو پێغەمبەرانە (علیهم الصلاة والسلام) کە هەر دژایەتیی کراونو دەرکراون، هەیانبووە بەند کراوە، هەیانبووە شەهید کراوە، وەك زەکەرییاو یەحیا، ئنجا وەك چۆن خۆیان نارەحەت کراونو کوژراون، ناحەزەکانیان شوێنەوارەکانیشیان ئاوا سڕیونەوە.

٢ـ بۆچی ئەو پێغەمبەرانە صەڵاتو سەلامی خوایان لەسەر بێ، وەك نووحو ئیبراهیمو مووساو عیساو موحەممەد، هەروەها هوودو صاڵحو لووطو شوعەیب، زیاتر لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستن؟

وەڵام/ وەڵامەکەی ئەوەیە کە بەشەر بەگشتی زیاتر لەو ناوچەیەدا نیشتەجێ بوون، وەك جارێکی دیکەش باسم کردوە: لە ساڵی ٢٠١٤ز دا، لە سەفەرێکمدا بۆ سوید، چووینە شاری (یوتۆبۆریی) کە یەکێکە لە شارە گەورەکانی سوید، چووینە شوێنێکی زۆر بەرز، ڕەنگە زیاتر لە کیلۆمەترێك لە ئاستی دەریا بەرز بێ، چیایەك بوو، میلێکی لێ بوو لەسەری نووسرابوو: دە هەزار (١٠,٠٠٠) ساڵ لەمەو پێش، ئێرە سەد مەتر ئاوی لەسەر بووە، واتە: شوێنە بەرزەکە لە ژێر قووڵایی سەد مەتر ئاو دابووە، ئەدی دەبێ شارەکە چەندەی ئاو لەسەر بووبێ؟ کەواتە: ڕەنگە زۆر لە وڵاتانی ئەورووپا ساڵانێکی زۆر لە ژێر دەریادا بووبن، پاشان باسی ئەوە دەکرێ کە کاتی خۆی هەردوو قارەی ئاسیاو ئەفریقیا لەگەڵ قارەی ئەمریکا، پێکەوە بوو ون، دوایی گۆی زەوی گۆڕانێکی گەورەی بەسەردا هاتوە، ئەگەرنا چ شتێك هیندە سوورەکانی گەیاندۆتە ئەمریکا؟ چونکە ئەو کاتە هۆکاری هاموشۆ هێندە پێشکەوتوو نەبووە، وادیارە کاتی خۆی بە یەکەوە لکاو بوون، دوایی پچڕاون، کە دیارە گۆڕانکاریی زۆر بەسەر ئەم زەوییەی ئێمەدا هاتوون.

ئنجا لە ڕاستییدا لە نێو هەموو کۆمەڵگاکان دا، لە نێو دواکەوتووترین کۆمەڵگاشدا شوێنەواری ئایینو خواپەرستییو دروشمەکانی خواپەرستیی هەن، ئەوە نەك هەر من وا بڵێم، بەڵکو (توینبی) کە باسی مێژووی شارستانی بەشەر (قصة الحضارة) دەکات، هەروەها هەموو ئەوانەی لە مێژووی بەشەر دەکۆڵنەوە، دەڵێن: هیچ کۆمەڵگایەك نیە کە جۆرێك لە دینداریی و دروشمەکانی خواپەرستییو بەندایەتیی بۆ خوا کردنی، تێدانەبێ، چ بە ڕاست، چ بە هەڵە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی شەشەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە نۆ (٩) ئایەت پێك دێ، ئایەتەکانی : (٤٨ تا ٥٦)، تەوەری سەرەکیی ئەم دەرسە، بریتیە لە باسی هاتنی (ساعَة) و (قِیَامَة)، کە بەداخەوە زۆر کەس ئەم دوو وشەیە تێکەڵ دەکەن، بەڵام وەك دوایی باسی دەکەین، دوو مانای جیایان هەن، دیارە بێبڕوایەکان پەلەیان کردوە لە هاتنی کاتی تێکچوونی بوونەوەر، خوای زاناو کارزانیش بە پێغەمبەری خۆی ﷺ دەفەرموێ: پێیان ڕابگەیەنە : کە ئەم مەسەلەیە کەمو زۆر پەیوەندیی بە ئێوەوە نیەو، عائیدی خوایە، پاشان هەر کام لە (ساعَة)و (قِیَامَة)، وەك واقعێك دەخاتە بەرچاوو، دڵنیایان دەکاتەوەو، ڕوونیشی دەکاتەوە کە بابای کافری ستەمکار، لەو ڕۆژەدا بە ئاوات دەخوازێ کە هەموو دنیا بکاتە بەلاگێڕی خۆیو، دەربازی ببێ، بەڵام بێ سوودە.

لە کۆتایی دا خوا ﷻ خاوەنداریێتیی خۆی بۆ ئاسمانەکانو زەویو هەرچی تێیاندا هەیە، دەخاتەڕووو، ئەوە کە بەڵێنی خوا ڕاستەو دێتە دی، پاشان زیندووکردنەوەو مراندنی ڕەها، وەك سیفەتێکی خۆی باس دەکاتو، گەڕانەوەی مرۆڤەکان بۆ لای خۆی بۆ سزاو پاداشت، ڕادەگەیەنێ.

﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلۡوَعۡدُ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ﴿٤٨﴾ قُل لَّآ أَمۡلِكُ لِنَفۡسِي ضَرّٗا وَلَا
نَفۡعًا إِلَّا مَا شَآءَ ٱللَّهُۗ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌۚ إِذَا جَآءَ أَجَلُهُمۡ فَلَا يَسۡتَـٔۡخِرُونَ سَاعَةٗ وَلَا
يَسۡتَقۡدِمُونَ ﴿٤٩﴾ قُلۡ أَرَءَيۡتُمۡ إِنۡ أَتَىٰكُمۡ عَذَابُهُۥ بَيَٰتًا أَوۡ نَهَارٗا مَّاذَا يَسۡتَعۡجِلُ مِنۡهُ
ٱلۡمُجۡرِمُونَ ﴿٥٠﴾ أَثُمَّ إِذَا مَا وَقَعَ ءَامَنتُم بِهِۦٓۚ ءَآلۡـَٰٔنَ وَقَدۡ كُنتُم بِهِۦ تَسۡتَعۡجِلُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ
قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُواْ ذُوقُواْ عَذَابَ ٱلۡخُلۡدِ هَلۡ تُجۡزَوۡنَ إِلَّا بِمَا كُنتُمۡ تَكۡسِبُونَ ﴿٥٢﴾
وَيَسۡتَنۢبِـُٔونَكَ أَحَقٌّ هُوَۖ قُلۡ إِي وَرَبِّيٓ إِنَّهُۥ لَحَقّٞۖ وَمَآ أَنتُم بِمُعۡجِزِينَ ﴿٥٣﴾ وَلَوۡ
أَنَّ لِكُلِّ نَفۡسٖ ظَلَمَتۡ مَا فِي ٱلۡأَرۡضِ لَٱفۡتَدَتۡ بِهِۦۗ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُاْ ٱلۡعَذَابَۖ
وَقُضِيَ بَيۡنَهُم بِٱلۡقِسۡطِۚ وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ ﴿٥٤﴾ أَلَآ إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ
وَٱلۡأَرۡضِۗ أَلَآ إِنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ ﴿٥٥﴾ هُوَ يُحۡيِۦ وَيُمِيتُ
وَإِلَيۡهِ تُرۡجَعُونَ ﴿٥٦﴾ ﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

{وە بێبڕوایەکان دەڵێن: ئەگەر ڕاست دەکەن : ئەم بەڵێنە کەی دێتە دی (واتە: بەڵێنی کۆتایی هاتنی دنیا، یان زیندووکرانەوەو هەڵسێترانەوە) ﴿٤٨﴾ بڵێ: هیچ زیان‌و سوودێکی خۆشمم بەدەست نیە، مەگەر ئەوەی خوا بیەوێ، بۆ هەر کۆمەڵگایەك کاتێکی کۆتایی هاتن هەیە، هەر کات کاتی کۆتایی هاتنیان هات، نە سەعاتێك دوا دەکەون‌و نە پێشدەکەون ﴿٤٩﴾ بڵێ: پێم بڵێن: ئایا هەر کات سزای خوا بە شەوێ یان بە ڕۆژێ هات، تاوانباران پەلەی چ بەشێکی دەکەن، ﴿٥٠﴾ ئایا دوای ئەوەی قەوما، بڕواتان هێنا، ئایا ئێستا، کە پێشتر پەلەتان لێ دەکرد؟ ﴿٥١﴾ دوایی بەوانەی ستەمیان کردوە گوترا: ئازاری هەمیشەیی بچێژن، ئایا هەر بە پێی ئەوە کە دەتانکرد، سزا نادرێن ! ﴿٥٢﴾ هەواڵت لێ دەپرسن: ئایا ئەو هەواڵی هەڵسانەوەو زیندووبوونەوەی دوای مردن، ڕاستە؟ بڵێ: بەڵێ، سوێند بە پەروەردگارم، ئەوە ڕاست‌و چەسپاوەو، ئێوەش دەستەوسانکەری خوا نین (کە زیندووتان بکاتەوەو سزاشتان بدات) ﴿٥٣﴾ لەو ڕۆژەدا هەر کەسێك کە ستەمی کردوە، ئەگەر هەرچی لە زەویدایە، هەیبووایە، دەیکردە قەرەبووی‌و، کاتێك سزاو ئازاریان بینی، پەشێمانییان پەنهان کردو، بە دادگەرانە دادوەرییان لە نێواندا کرا، بێ‌ئەوەی ستەمیان لێ بکرێ ﴿٥٤﴾ بزانن! هەرچی لە ئاسمانەکان‌و زەویدایە، هی خوایە، ئاگاداربن! کە بەڵێنی خوا بە هاتنی قیامەت چەسپاوە، بەڵام زۆربەیان نازانن ﴿٥٥﴾ هەر خوا دەژیەنێ‌و دەمرێنێ‌و، هەر بۆ لای ویش دەگێڕدرێنەوە ﴿٥٦﴾ }.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(أَجَلٌ) : (الأَجَلُ: المُدَّة المَضروبة لشيء)، (أجل) بریتیە لە كاتی دیاریكراو بۆ شتێك، واتە: كۆتایی هاتنی ئەو شتە.

(وَيَسْتَنْبِئُونَكَ) : واتە: هەواڵت لێ دەپرسن، (النَّبأُ: خَبَرٌ ذُو فَائِدَة عَظيمة يَحصلُ بِهِ علمٌ أو الظن الراجح) (نبأ) بریتیە لە هەواڵێك كە سوودێكی مەزنی هەبێ، بەهۆیەوە زانیاریی، یاخود گومانێكی زاڵ، وەدەست بێ.

(إِي) : بە واتای (نَعَم)، دێ بەڵام (لاَ يَكُونُ إلاَّ مَعَ القَسَمِ) وشەی (إِي) واتە: بەڵێ، بەڵام حەتمەن لە دوایەوە، سوێند دێ.

(وَمَآ أَنتُم بِمُعۡجِزِينَ) : واتە: ئێوە دەستەوسانكەر نین، (العَجْزُ: أَصْلُهُ التأخُّرُ عَنِ الشيءِ، وَحُصُولُهُ عِنْدَ عَجزِ الشيءِ وَمُؤَخَّرِهِ)، (عجز) بریتیە لە دواكەوتن لە شتێكو، كەوتنە پاش شتێك، (وَصَارَ فِي التَّعَارُفِ اسْماً لِلْقُصُورِ)، دوایی بە شێوەی عورفو باو، بۆتە ناو بۆ كەمتەرخەمیی.

(لَٱفۡتَدَتۡ بِهِۦ) : (الفِدَى وَالفِدَاءُ: حِفْظُ الإنسانِ عَن النائبةِ بِمَا يبذُلُهُ عَنْهُ) واتە : (فِدَى وَفِدَاء): بریتیە لەوە كە ئینسان خۆی بپارێزێ لە بەڵایەك، بەهۆی پارەیەكەوە كە سەرفی دەكاو دەیكاتە بەلاگێڕی خۆیو، دەیكاتە قەرەبووی خۆی، (افْتَدَى: إِذَا بَذَلَ ذَلِكَ عَنْ نَفْسِهِ)، (افْتَدَى) واتە: پارەیەكی سەرف كرد خۆی بكڕێتەوە.

(وَأَسَرُّواْ) : (الإِسْـرَارُ : خِلَافُ الإِعْلَانِ)، (إسـرار) واتـە : پەنهـان كـردن، پێچـەوانەی (إعـلان)ە، ئاشكرا كـردن.

(ٱلنَّدَامَةَ) : واتـە : پەشـێمانیی، (النَّـدَمُ وَالنَّـدَامَةُ : التَحَسُّـرُ مِنْ تَغيُّـرِ رَأَيٍ فِي أَمْـرٍ فَائِـتٍ)، واتـە: (نَـدَم)و (نَـدَامَة)، واتـە: خەفـەت خـواردن بەهـۆی ئـەوەوە، كـە ڕای گۆڕاوە دەربـارەی شـتێك كە تێپەڕیوە (ڕای بگۆڕێ، نەگـۆڕێ بـێ سوودە).

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ لە درێژەی باسکردن و خستنەڕووی هەڵوێستی بێبڕوایەکان لە بەرانبەر پێغەمبەری خاتەم ﷺ و لە بەرانبەر قورئانداو، ئەو بابەتانەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە دوو توێی قورئاندا دەیخستنەڕوو، بە تایبەت ئەوە کە ڕۆژێك دێ، دنیا کۆتایی پێ دێ، ئەم بازاڕە دەپێچرێتەوە، دوایی بازاڕێکی دیکەو قۆناغێکی دیکە دێتە پێش، کە قۆناغی هەڵسانەوەو زیندووبوونەوەو لێپرسینەوەو سزاو پاداشتە، لەوبارەوە بێبڕوایەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ، وە هی ئەم ڕۆژگارەی ئێمەش و هی دوای ئێستاش، هەمیشە دەربارەی ئەو ڕاستییانە مشتومڕیان کردوەو جێی ئیشکالیان بوون، مەگەر کەسانێك کە لە وەحی خوا بەهرەمەند بووبن و لەو ڕاستییانەی بەهرەمەند بووبن کە وەحی خوا دەیانگەیەنێ، ئەگەرنا ئەوە شتێکی نادیارەو، بۆ بەشەر دوورە دوای ئەوەی ئینسان دەمرێ، دووبارە زیندوو بێتەوە ! هەڵبەتە بۆ خوای پەروەردگار زۆر زۆر ئاساییە، ئەدی چۆن لە سەرەتا دروستی کردوە؟ ئەگەر بە قیاسی عەقڵیی و مەنتیقییش بێ، کەسێك کە شتێك دروست بکات، دوای ئەوەی کە لێی تێکدەچێ، ئاسانتر دەتوانێ دروستی بکاتەوە، دروستکراوێك کە دووبارە دەکرێتەوە لەوەی لە نەبوو دروست دەکرێ، ئاسانتر چاك دەکرێتەوە، دروست دەکرێتەوە.

ئنجا لەو سیاقەدا خوای باڵادەست باسی قسەی کافرەکان دەکات، سەرەتا دەفەرموێ :

﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴾، وە دەڵێن: ئەو بەڵێنە کەی دێ، ئەگەر ڕاست دەکەن؟

ئایا مەبەستیان پێی چی بووە؟ دەگونجێ مەبەستیان پێی (قیامة) بووبێ، دەشگونجێ مەبەستیان پێی (ساعة) بووبێ، ئەگەر مەبەستیان پێی (ساعة) بووبێ، کە لە کوردییدا (ساعة) پێی دەگوترێ: پەسڵان، ئاخیر زەمان، واتە: کۆتایی هاتنی ئەم ژیانە، پێچرانەوەی تۆماری ئەم ژیانە.

ئەگەر مەبەستیشیان پێی (قیامة) بێ، واتە: هەڵسانەوەی خەڵك بۆ وەرگرتنەوەی پاداشتو سزا، هەر چۆن بێ، ئەوان دەپرسن، دەڵێن: ئەم بەڵێنە کەی دێتە دی؟

خوا ﷻ بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ : ﴿ قُل لَّآ أَمۡلِكُ لِنَفۡسِي ضَرّٗا وَلَا نَفۡعًا إِلَّا مَا شَآءَ ٱللَّهُۗ ﴾، پێیان بڵێ: من بۆ خۆشم هیچ زیانو سوودێکم بەدەست نیە، مەگەر ئەوەی خوا بیەوێ (بەسەرم بێ لە زیانو ناخۆشیی، یان ئەوەی بێتە رێم لە خێرو چاکەو خۆشیی) واتە: سزادانی ئێوەو دادگایی کردنو پاداشتو سزاتان، بەدەست من نیە، ﴿ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌۚ ﴾، بۆ (سزادان، یان لەنێوچوونی) هەر کۆمەڵێك، کۆمەڵگایەك کاتێکی دیارییکراو هەیە.

(الأَجَلُ: المُدَّة المَضروبة لشيء)، (أجل) بریتییە لە کاتی دیارییکراو بۆ شتێك، واتە: کۆتایی هاتنی ئەو شتە، دەگوترێ: فلان کەس ئەجەلی هاتوە، واتە: ئەو کاتەی کە کۆتایی پێ دێ، هاتوە.

﴿ إِذَا جَآءَ أَجَلُهُمۡ فَلَا يَسۡتَـٔۡخِرُونَ سَاعَةٗ وَلَا يَسۡتَقۡدِمُونَ ﴾، هەرکات کاتی کۆتایی هاتنیان هات، نە سەعاتێك دوا دەکەون، نە سەعاتێکیش پێش دەکەون، بە وردیی لەو کاتەدا کە بۆیان دیاریی کراوە، کۆتاییان دێ، کە لێرەدا دەگونجێ مەبەست پێی تاك تاکی مرۆڤەکان بێ، واتە: تاك تاکیان دەمرن، وە دەشگونجێ مەبەست پێی ئەوەبێ، وەك چۆن ئوممەتانی پێشوو، کاتێك بوو کە تێیدا کۆتاییان هات، ئێوەش ئەی ئوممەتی پێغەمبەر! ﷺ چ ئەوانەی وەڵامی پێغەمبەری خوایان ﷺ داوەتەوەو، مسوڵمان بوون، چ ئەوانەی کە وەڵام نادەنەوە، واتە: ئەو مرۆڤانە نییە کە دوای هاتنی موحەممەد ﷺ، هەمووی لەسەر میلاکی موحەممەدە ﷺ، جا چ وەڵامی دابێتەوەو وەفادار بووبێ، چ وەڵامی نەدابێتەوەو سپڵە بووبێ، بەرانبەر بە پەیامی خوا، یاخود هەر پێی نەگەیشتبێ، وەك چۆن ئوممەتانی پێشوو، کاتێك هەبووە کە تێیدا کۆتاییان هاتوە، وەك گەلی عادو سەموودو لووطو نووحو هەموو گەلانی دیکە، ئێوەش کاتێکتان بۆ دیاریی کراوە، کە ئەم ژیانەتان کۆتایی پێدێو، ئەم سەر زەوییە یەکجاریی دەپێچرێتەوە، چونکە لە دوای پێغەمبەر موحەممەد ﷺ پێغەمبەرێکی دیکە نیەو، لە دوای ئەم کۆمەڵە مرۆڤەی کە موحەممەدیان ﷺ بۆلا رەوانەکراوە، هیچ کۆمەڵی

دیکە نین، بۆچی؟ چونکە موحەممەد ﷺ کۆتا پێغەمبەرە، کۆمەڵگاکەشی دوا کۆمەڵگایە لەسەر ئەم زەوییە دەژی، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ : ﴿ مَّا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَآ أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَٰكِن رَّسُولَ ٱللَّهِ وَخَاتَمَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمًا ﴿٤٠﴾ ﴾الأحزاب، واتە: موحەممەد ﷺ بابی هیچ کام لە پیاوانتان نیە، بەڵکو ڕەوانەکراوی خوایەو کۆتایی پێغەمبەرانەو، بێگومان خوا بە هەموو شتێك زانایە.

دیارە درێژترین ماوەی نێوان دوو پێغەمبەر، ماوەی نێوان عیساو موحەممەد بووە، صەڵاتو سەلامی خوا لەسەر هەردووکیان بێ، وە مەبەست ئەو ماوەیەی نێوانیان بووە، کە خوای پەروەردگار لە سووڕەتی (آل عمران)دا دەفەرموێ : ﴿ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ قَدْ جَآءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَىٰ فَتْرَةٍ مِّنَ ٱلرُّسُلِ أَن تَقُولُوا۟ مَا جَآءَنَا مِنۢ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ ۖ فَقَدْ جَآءَكُم بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ ۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٩﴾ ﴾، واتە : ئەی خاوەن کتێبینە ! ئەوە پێغەمبەرەکەمان هاتە لاتان، پاش دابڕانێکی (هاتنی) پێغەمبەران (ئەو ڕاستییانەی کە پێویستتانن) بۆتان ڕۆشن دەکاتەوە، نەوەك بڵێن: هیچ موژدەدەرو ترسێنەرێکمان بۆ نەهاتوە، بێگومان ئەوە موژدەدەرو ترسێنەرتان بۆ هات، خواش لەسەر هەموو شتێك بە توانایە.

کە دەفەرموێ: (عَلَىٰ فَتْرَةٍ مِّنَ ٱلرُّسُلِ): وشەی (فَترَة) بە مانای پچڕان (إنقطَاع) دێ، (فَتَرَ، يَفتُرُ)، (الفُتُورُ: سُكُونٌ بَعْدَ حِدَّةٍ، وَلِينٌ بَعْدَ شِدَّةٍ، وَضَعْفٌ بَعْدَ قُوَّةٍ)، (فتُور) بەمانای وەستانی شتێك دێ، دوای ئەوەی کە زۆر بەهێز ئەو شتە بجووڵێنرێ، یاخود شتێك توندە، دوایی نەرم بێتەوە، یان شتێك بەهێزبێ، دوایی بێهێز بێ، لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ عَلَىٰ فَتْرَةٍ مِّنَ ٱلرُّسُلِ ﴾، واتە: دوای دابڕانێك لە پێغەمبەران.

پێشتریش گوتمان درێژترین ماوەی نێوان دوو لە پێغەمبەران (عليهم الصَّلاة والسلام) ئەو ماوەیە بووە، کە لە نێوانی عیساو موحەممەد دا بووە، صەڵاتو سەلامی

خـوایان لەسـەر، ئەگەرنـا دەربـارەی پێغـەمبـەرانی دیکە خـوای میهرەبـان دەفـەرموێ: ﴿ ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا ...﴿٤٤﴾﴾ الـمؤمنـون، واتـە: پاشان پێغـەمبـەرانی خۆمـان پەیتـا پەیتـا، یەك لـە دوای یەك نـاردوون.

مـاوەی نێوان عیسـاو موحەممەدیش شەش سـەدو دە (٦١٠) سالْ بووە.

ئنجـا ئێمـە کـە ئێستـا لە سالّی (١٤٣٧) کۆچیی دا دەژیـن، واتە: (١٤٣٧) سـالْ بەسـەر کۆچی پێغـەمبـەردا ﷺ لە مەککەوە بۆ مەدینـە، تێپـەڕیوە، ئنجا ئەگـەر سێزدە (١٣)ی دیکەشـی بخـەینەسـەر[1]، مانـای وایـە (١٤٥٠) سـالْ بەسـەر هـاتنی پێغـەمبـەردا ﷺ تێپەڕیوە، کەچی هیچ پێغـەمبـەرێك سـەرو سۆراغی نیەو، بە تەئکید ناشـبێ، ئەوانـەش کە بە درۆ بانگەشـەی پێغـەمبـەرایەتییان کـرد، وەك (غـولام ئەحمـەد قادیـانیی) و کـێ و کـێ، زانـراوە چۆن بوونـە پەنـدو عیبـرەت، مەگـەر کەسـانێکی گومڕاو سـەرلێشـێواو، ئەگەرنـا کـەس حیسابی تووڕێکی بۆ نەکـردوون.

دوایـی خـوا ﷻ بـە پێغـەمبــەر ﷺ دەفـەرموێ: ﴿ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِنْ أَتَىٰكُمْ عَذَابُهُۥ بَيَٰتًا أَوْ نَهَارًا ﴾، وشەی (أرأیتـم) وەك جـاری دیکـەش باسـمان کـردوە، واتـە: هـەواڵم پـێ بـدەن، یـان ئایـا بینیتـان؟ ئەگـەر بینیوتانـەو دەزانـن، هەواڵـم پـێ بـدەن، ئـاوای لـێدێتـەوە، دەفـەرموێ: بلّێ: هـەواڵم پـێ بـدەن، ئەگـەر سزای خـوا بـە شـەوێ، یـان بـە ڕۆژێ، هــات، ﴿ مَّاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾، تــاوانباران پەلـەی کـام بەشـەی دەکەن؟ چونکـە (مِنْـهُ) بۆ (تَبْعِیض)ە، یانی: پەلـەی کام بەشـە لـەو سـزایە دەکـەن، کـە هـەمووی هـەر پڕ ئێش و ژانـە.

کە دەشـفـەرموێ: ﴿ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾، واتە: تـاوانبارانێك کـە شایسـتەی سـزای خـوان، پەلـەی چییانە کە خـوا سـزایان بـدات، کـە دەگونجـێ بە شــەوێ غافڵگیـریان بکـات، یـان

---

١) چونکـە : (١٣) سـالّی قۆناغی مەککـە + ١٤٣٧ = ١٤٥٠ سالْ.

بە ڕۆژێ لەبەرچاویان بێ، ئنجا ئەو سزایە، چ مەبەست هاتنی کۆتایی دنیا بێ، چ مەبەست دوای قیامەتو هەڵسانەوە بێ.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ أَثُمَّ إِذَا مَا وَقَعَ ءَامَنتُم بِهِۦٓۚ ءَآلْـَٔـٰنَ وَقَدْ كُنتُم بِهِۦ تَسْتَعْجِلُونَ ﴾، ئایا ئێستا دوای ئەوەی کە ڕوویدا، بڕوای پێ دێنن، لێرەدا خوا ﷻ قیامەت دێنێتە پێش، ئەوە قیامەت هاتو ئەوانیش بڕوایان پێ هێناوە، کە دیارە بە ناچاریی بڕوا دێنن، بۆیە پێیان دەگوترێ، ئایا ئێستا؟! کە پێشتریش پەلەتان لێ دەکرد، ﴿ ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ ذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنتُمْ تَكْسِبُونَ ﴾، دوایی بەوانەی کە ستەمیان کرد، گوترا: بیچێژن سزای هەمیشەیی، ئایا تەنیا بەوە کە ئەنجامتان داوە، سزا نادرێن؟ ئینسان چ بچێنێ، ئەوە دەدوورێتەوە.

دوایی دەفەرموێ : ﴿ وَيَسْتَنۢبِـُٔونَكَ أَحَقٌّ هُوَ ﴾، وە هەواڵت لێ دەپرسن : ئایا ئەوە ڕاستە، چەسپاوە، دێ؟ چ مەبەست ئاخیر زەمان بێ، چ مەبەست پێی ڕۆژی دوایی و زیندووبوونەوەو هەڵسانەوە، بێ ﴿ قُلْ إِى وَرَبِّىٓ إِنَّهُۥ لَحَقٌّ ﴾، بڵێ: بەڵێ، سوێند بە پەروەردگارم، ئەوە ڕاستەو هەر دێ، ﴿ وَمَآ أَنتُم بِمُعْجِزِينَ ﴾، وە ئێوە دەستەوسانکەر نین، واتە: ئێوە ناتوانن کە نەهێڵن ئەم دنیایە کۆتایی پێ بێ، یاخود ئێوە دەستەوسانکەری خوا نین، کە نەهێڵن زیندووتان بکاتەوەو، ڕۆژی زیندووبوونەوەو سزاو پاداشت بێنێتە پێش.

پاشان دەفەرموێ: ﴿ وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِى ٱلْأَرْضِ لَٱفْتَدَتْ بِهِۦ ﴾، وە ئەگەر هەر نەفسێك کە ستەمی کردوە، هەرچی لەسەر زەوییە هەمووی هی وی بووایە، دەیکردە بەلاگێڕەوەو قەرەبووی خۆی، جاری دیکەش باسمان کردوە، کە ستەم (الظلم) هەم کوفر دەگرێتەوە، وەك خوا دەفەرموێ : ﴿ وَٱلْكَـٰفِرُونَ هُمُ ٱلظَّـٰلِمُونَ ﴿٢٥٤﴾ ﴾البقرة، هەم هاوبەش دانانیش دەگرێتەوە، وەك لەسەر زاری لوقمان

لە کاتی ئامۆژگارییکردنی کوڕەکەی دا، خوا دەفەرموێ : ﴿ يَٰبُنَيَّ لَا تُشۡرِكۡ بِٱللَّهِۖ إِنَّ ٱلشِّرۡكَ لَظُلۡمٌ عَظِيمٞ ١٣ ﴾ لقمان، وە هەموو گوناهو تاوان‌و لادانەکانی دیکەش دەگرێتەوە، بۆچی؟ چونکە لە پێناسەی ستەم دا دەگوترێ: (الظُّلْمُ: وَضْعُ الشيءِ فِي غَيْرِ مَوْضِعِه)، واتە: ستەم بریتیە لە دانانی شتێك لە شوێنی نەگونجاوی خۆیدا، واتە: شتی بێجێ، ئنجا شیرکە، کوفرە، نیفاقە، بیدعەتە، دەستدرێژییکردنە بۆ سەرماڵی خەڵك، چواندنی فەرزەکانە ... هتد، ئا ئەوانە هەموویان بێجێن، ئنجا هەر نەفسێك کە ستەمی لە خۆی کردوە، ئەگەر هەرچی لە زەوییدا هەیە، هی ئەو بێ، دەیکاتە قەرەبوو و بەلاگێڕەوەی خۆی، بەس بۆ ئەوەی ڕزگاری بێ لە سزای خوا، ﴿ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُاْ ٱلۡعَذَابَۖ ﴾، وە پەشیمانییان پەنهان کرد، دوای ئەوەی سزاو ئازاری خوایان بینی، ﴿ وَقُضِيَ بَيۡنَهُم بِٱلۡقِسۡطِۚ وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ ﴾، وە بە دادگەرانە دادوەرییان لە نێواندا کراو، ئەوان هیچ ستەمیان لێ ناکرێ.

جێی سەرنجە یەك قسە کە بەرهەمی سۆزو عاطیفەو هەڵچوونە، لە کتێبی خوادا نابینرێ، لێرەدا ئەوان ئەو هەموو سەرەخەریی‌و نکووڵیی کردن‌و، پەلەکردن لە هێنانی سزاو، بێباکیی‌و بێ‌منەتیی دەربڕین‌و، تۆمەتبارکردنی پێغەمبەر ﷺ کە ڕاست ناکات‌و، قورئان قسەی جادووگەرانەو، چی‌و چی، پێشان دەدەن، کەچی خوا ﷻ لێرەدا دەفەرموێ : ﴿ وَقُضِيَ بَيۡنَهُم بِٱلۡقِسۡطِۚ وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ ﴾، وە بە دادگەرانە دادوەرییان لە نێواندا کراو، هیچ ستەمیان لێ ناکرێ.

ئەوە ئەگەر ئێمە باین، دەمانگوت: دەبیچێژن، ئنجا سێ چوار قسەشمان بە هەڵچوونەوە دەخستنە سەری، بەلام خوا ﷻ جیایەو ئەو حاڵەتانەی نین!

لە کۆتاییی دا خوا ﷻ دەفەرموێ : ﴿ أَلَآ إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۗ ﴾، ئاگاداربن! بێگومان هەرچی لە ئاسمانەکان‌و زەویدا هەیە، هی خوایە، خوا خاوەنی

ئاسمانـــەکان‌و زەوی‌و هـــەموو شـــتێکە، ﴿أَلَآ إِنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ﴾، ئاگاداربن ! بەڵێنی خوا ڕاستە، بەڵام زۆربەیان نازانن.

زۆربەیان نـازانن، کە مادام خـوا خاوەنی هـەموو شـتێك بـێ، هەر کـاتێك ویستی دنیـا لادەبات‌و قیامەت دێنێ، یان هەر کاتێك ویستی ئـەو خەڵـکە دەمرێنـێ‌و، خەڵـکـێکی دی دێنێ، ئەو کۆمەڵگایە لادەبـات، کۆمەڵگـایەکی دیکە دێنـێ، وەك دەفـەرموێ: ﴿وَإِن تَتَوَلَّوۡاْ يَسۡتَبۡدِلۡ قَوۡمًا غَيۡرَكُمۡ ثُمَّ لَا يَكُونُوٓاْ أَمۡثَٰلَكُم ٣٨﴾ محمـد، واتـە: ئەگـەر پشت هەڵبکەن، ئەوە خـوا کۆمەڵێکی دیکـە دێنـێ، بـۆ شوێنی ئێـوە، دوایـی ئـەوانیش وەك ئێوە نـابن، خـوا پەکی لەسـەر کەس نەکـەوتـوە، مـادام خـوا خـاوەنی هـەموو شتێك بـێ، لە ئاسمانەکان‌و زەوی دا، واتە: هەرچی لەســەرتەوەیەو، هــەرچی لـە خــوارتەوەیە، مادام خـوا خـاوەنی سـەری‌و خـواری بـێ، کەواتە: هیچ شتێکی لـێ عاسـێ نابـێ، کەواتـە : بەڵێنی خـوا دێتـەدی‌و ڕاسـتە، وەك دەفـەرموێ: ﴿وَمَنۡ أَصۡدَقُ مِنَ ٱللَّهِ حَدِيثٗا ٨٧﴾ النســـاء، دەفـــەرموێ : ﴿وَمَنۡ أَصۡدَقُ مِنَ ٱللَّهِ قِيلٗا ١٢٢﴾ النســـاء، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُخۡلِفُ ٱلۡمِيعَادَ ٩﴾ آل عمـران، بۆیـە دەفـەرموێ : ﴿وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ﴾، بـەڵام زۆربــەیان نــازانن، ئەگـەر عیلـم‌و عەقـڵ‌و تێگەیشـتنیان هەبووایـە، نـەدەبوو نکووڵییان کردبـایە لـەوە کە خـوا ﷻ دەتوانێ زیندوویان بکاتەوەو، ڕۆژی سزاو پاداشت‌و زیندووبوونـەوە، بێنێـتە پێش.

ئنجـا بەدڵنیـایی بەبێ ئەوەش دادگـەریی خـوا نـاچەسپێ‌و، وە بەبێ ئەوە مانـایەك بۆ ژیانی دنیا پەیدانـابـێ، وەك خــوا لـە کۆتـایی سـوورەتی (الـمؤمنون)دا دەفـەرموێ : ﴿أَفَحَسِبۡتُمۡ أَنَّمَا خَلَقۡنَٰكُمۡ عَبَثٗا وَأَنَّكُمۡ إِلَيۡنَا لَا تُرۡجَعُونَ ١١٥ فَتَعَٰلَى ٱللَّهُ ٱلۡمَلِكُ ٱلۡحَقُّ ...١١٦﴾، واتە: ئایا پێتـان وایە ئێوەمان بە گاڵـتە دروست کردوە، وە بۆ لای ئێمە نـاگـێڕدرێنەوە؟! بـەرزە خـوای پادشـای هـەق، واتـە: زۆر بـەرزترە لـەوەی ئێـوە دروسـت

بکاتو، دوایی پێتان ئەفەرموێ: ئەرێ ئێوە چیتان کردو، چۆنتان کرد؟ وە خراپەکار وەك بەرزەکی بانان بۆی دەربچێو، چاکەکاریش کەس پێی نەڵێ: چاکت کرد، ئەوە لە خوا ناوەشێتەوە.

لە کۆتایی دا دەفەرموێ : ﴿ هُوَ يُحْيِۦ وَيُمِيتُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴾، خوا دەژیەنێو دەمرێنێ، هەر بۆ لای ئەویش دەگێڕدرێنەوە.

کەواتە: خوا ژیانی بەدەستە، مردنی بەدەستەو، گێڕانەوەشتان هەر بۆ لای ئەوە، بۆیە خۆتانی بۆ ئامادە بکەن، بزانن بە چ چاووڕوویەك دەچنەوە خزمەت خوا ﷻ.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم : کە دەفەرموێ: ﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾ ﴾ ڕاستە ماناکەی ئاوەیە : دەڵێن : ئەم بەڵێنە کەنگێیە، ئەگەر ئێوە ڕاست دەکەن؟

ئەم ئایەتە دوو مانای هەن :

١ـ واتە: کاتەکەمان بۆ دیاریی بکەن، دوای چەند ساڵی دیکەیە؟

٢ـ یاخود مەبەست ئەوەیە کە ئاخیر زەمان، یان کۆتایی هاتنی ئەم ژیانە، بوونی نیە، ئەگەر بوونی هەیە، بیهێنن.

مەسەلەی دووەم : کە دەفەرموی : ﴿ قُل لَّا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ ۗ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ ۚ إِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً ۖ وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾ ﴾،

خوا ﷻ پێغەمبەری خۆی ﷺ فێر دەکات، ئاوا وەڵامیان بداتەوە، دەفەرموێ: بڵێ: من بۆ خۆشم هیچ زیانو سوودێکم بە دەست نیە، مەگەر ئەوەی خوا بیەوێ، وە بۆ هەر کۆمەڵێك، کۆمەڵگایەك کاتێکی دیارییکراو هەیە بۆ لەبەین چوونیان، ئەگەر کاتەکەیان هات، نە سەعاتێك دوا دەکەونو، نە سەعاتێك پێشدەکەون، واتە: ئەگەر من نەتوانم، زیان لە خۆم دووربخەمەوەو، نەتوانم سوود بۆخۆم بێنمە پێش، ئەوە لەپێشترە کە نەتوانم بۆ ئێوە ئەو کارە بکەم، واتە: کاتی سزاو کاتی تێکچوونی ئەم دنیایەو، پاشان سزای بۆ ئێوە، تێدا بێنمە پێش.

کە دەفەرموی: ﴿ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ ﴾، ئەو هەڵاواردن (إستثناء)ە لە زمانی عەرەبیدا بە مانای بەڵام (لَكِن) دێ، پێی دەگوترێ: (الإِستِثْنَاءُ المُنْقَطِع) واتە: بەڵام زیانو سوودی من ئەوەیە کە خوای کاربەجێ بۆ منی بوێ.

كە دەفەرمویَ : ﴿لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ﴾، ئەمە ئەوە دەگەیەنیَ كە كاری خـوا هــەمووی بـە بەرنامەیـە، هـەمووی بـە نەخشـەیە، كـاتی بـۆ دیـارییكراوە، ئـەوە نیـە بـە هەڕەمەكـیی بـیَ، یـان كەسـانێك زۆر داوا بكـەن، خـواش ڕقـی هەڵسـیَو بفـەرمویَ: دەباشـە، ئـەوە لەبـەر خـاتری ئێـوە قیامەتـم هێنـا ! سەرەنجـام هـەموو نەخشـەو بەرنـامەكەی خۆی تێكبـدات، نـەخێر، خـوا بـە سـۆزو عاطیفـە ئـیش ناكـات، خـوای كاربەجیَ بـە زانیارییـەكو حیكمـەتێكی بـیَ سـنوورو، بـە دەسـتەڵاتێكی بـیَ سنوورو ڕەهـا، كاروبارەكـانی خـۆی بـەڕێوە دەبـات، بۆیـە دەفـەرمویَ : ﴿إِذَا جَآءَ أَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَـْٔخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾، ئەگەر ئەو كاتە هات، كە بۆیـان دیارییـكراوە تێیدا بفـەوتێـن، ئەوە نە كاتێكی كـەم دوادەكـەون، نە كاتێكـی كەمیش پێش دەكـەون، بە وردیی لەوكاتەدا كە دیـارییـكراوە، كۆتاییـان پـیَ دیَ.

وشـەی (سَاعَةً) لێرەدا واتـە : ماوەیەكی كـەم لە كـات.

وشـەی (يَسْتَـْٔخِرُونَ) واتـە : دوا دەكـەون.

وشەی (يَسْتَقْدِمُونَ) یـانی : (يتقـدمون) واتـە : پـێش دەكـەون، بـەڵام كـە (س)یـان خراوەتە سـەر، زیـاتر مانـای دواخسـتنو پێش خستنەكـە، بەهـێز دەكـات.

<u>**مەسـەلـەی سـێیـەم**</u> : كـە دەفـەرمویَ : ﴿قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِنْ أَتَىٰكُمْ عَذَابُهُۥ بَيَـٰتًا أَوْ نَهَارًا مَّاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾﴾، پێیان بڵێ: هەواڵم پیَ بدەن، ئەگەر ئـازارو سزای خـوا بە شـەویَ بـیَ، { (بَيَـاتـاً) واتـە: لە كـاتێكدا كە ئێوە لە كاتی پشوودان دان} (أو نَهَـارَاً) یان لە كاتێكدا كە ئێوە لە ڕۆژدان (خـەریكو سەرقـاڵی ژیـانو گـوزەرانن) ئایا تـاوانبارەكـان، پـەلەی كـام بەشـەی دەكـەن؟!

وشـەی (أَرَءَيْتُمْ) واتە: (أَخْبِرُونِي) یانی: هـەواڵم پێبدەن، خۆی لە ئەسڵدا وشـەی (أَرَءَيْتُمْ) واتە: ئایـا بینیتـان؟ واتە: (أَأَبْصَرْتَ حَالَتَهُ العَجِيْبَة، أَو أَعْرَفْتَهَا ؟ فَأَخْبِرْنِي

عَنْهَـا)، ئایا حاڵەتە سەرسووڕهێنەرەکەی و سەیرەکەیت بینی، ناسیت، ئاگاداری بووی! دە هەواڵم پێبدە، لەبارەیەوە.

وشەی (بَيَـٰتًا) {اسْمُ مَصْدَرِ التَّبْيِيتِ كَالسَّلاَمِ لِلْتَسْلِيم، أَي وَقْت بَيَاتٍ، وَإِيثَارُ (البَيَاتِ) عَلَى (لَيْلاً) إِشَارَة إِلى غَفْلَتِهِم}(بيات) ناوی چاوگە لە (تبييت)ەوە هاتوە، وەك (سلام) لە (تسليم)ەوە هاتوە، واتە: کاتی پشوودان، ئنجا کە وشەی (بيات) هەڵبژێردراوە بەسەر (ليلاً)دا، ئاماژەیە بۆ بێ ئاگاییان.

کە دەفەرموێ: ﴿مَّاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾، دەڵێ: (مَّاذَا) لە (ما) (الإستفهامية)و (ذا) پێکهاتوە، کە لە ئەسڵدا بۆ ئاماژەیە، (مَّاذَا) یانی: (ما الذي) ئەو کاتە (ذا)یەکە دەبێتە (خبر)ی (ما).

هەندێك گوتوویانە: (مَّاذَا) یەك شتە لە (محلّ النَّصب)ە، بە فیعلی (يَستعْجِلُ).

بە هەر حاڵ هەر کامێکیان بێ، مانای ئەوەیە: پەلە لە چ بەشێکی ئەو سزاو ئازارە دەکەن، کە بۆتان بێ، واتە: (أَيَّ جُزءٍ مِنَ العَذَابِ يَستعْجِلُ بِهِ هَؤُلاَءِ المُجْرِمُون)، کام بەشە لە سزایە کە ئەو تاوانبارانە پەلە لە هاتنی دا دەکەن؟ واتە: هیچی هی ئەوە نیە پەلەی لێ بکەن، بۆتان بێ، چونکە هەر کامێك لەو سزایەی خواتان بۆ بێ، دوای ئەوەی بە ملتاندا دێ، هاوارو ئاهوناڵەتان لێ بەرز دەبێتەوەو لێی پەشێمان دەبنەوە.

مەسەلەی چوارەم : کە دەفەرموێ : ﴿ أَثُمَّ إِذَا مَا وَقَعَ ءَامَنتُم بِهِۦٓ ۚ ءَآلْـَٔـٰنَ وَقَدْ كُنتُم بِهِۦ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ ذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾ ﴾، واتە: ئایا دوای ئەوەی کە قەوما، بڕواتان پێ هێنا، ئا ئێستا بڕوا دێنن! کە پێشتریش پەلەتان لێ دەکرد.

ئەو هەمزە (أ)یە بۆ پرسیارکردنی نکووڵیی لێکەرانەیە، توێژەرەوان هەر ئەوەیان گوتوە: ئەگەر گریمان ڕوویدا، ئەو کاتە ئیمان دێنن؟ ئێستا بە کەڵك نایەت.

بەڵام من پێم وایە ـ كە ڕەنگە لە تەفسیری دیكەش دا باسكرابێ‌و من نەمدیبێ ـ ئەمە بۆ ئەوە نیە كە ئەو كاتەی ڕوویدا، ئیمان دێنن، بەڵكو ئەوە هێنانە پێشی دیمەنێكی قیامەتە، یانی: دنیا كۆتایی هاتووەو قیامەتیش هاتۆتە پێشێ، ئنجا خوا دەفەرمویّ: ئایا ئێستا بڕوا دێنن؟ چونكە بۆ ئێمە ڕابردوو و ئێستاو داهاتوو هەن، بەڵام بێگومان خوای بێ وێنە، لە دەرەوەی چوار چێوەی كات‌و شوێنە، بۆیە هەندێك شتی ڕابردوو، وەك داهاتوو باس دەكات، هەندێك شتی داهاتووش وەك ڕابردوو باس دەكات‌و، دەیخاتە بەرچاو.

ئنجا دەفەرمویّ: ﴿ ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُواْ ذُوقُواْ عَذَابَ ٱلۡخُلۡدِ هَلۡ تُجۡزَوۡنَ إِلَّا بِمَا كُنتُمۡ تَكۡسِبُونَ ﴾، دوایی بەوانە گوترا كە ستەمكار بوون: بیچێژن سزای هەمیشەیی، ئایا هەر بە پێی ئەوە كە وەدەستتان هێناوە، سزا نادرێنەوە؟ هەڵبەتە هەر بە پێی ئەوە سزا دەدرێنەوە.

ئەم ئایەتەی دواییش پشتگیریی ئەو لێكدانەوەیە دەكات، كە من هەڵمبژارد، بۆ ماناو مەبەستی ئایەتی پێشوو: ژمارە (٥١)، واتە: ئەمە دیمەنێكە خوا دەیهێنێتە پێش چاو، لە گەرمەی نكوولیی كردن‌و مشتومڕی ئەوان دا لەسەر ئەوە كە قیامەت نایەت‌و دنیا كۆتایی پێ نایەت، لەوكاتەدا خوا ئەم فەرمایشتەی فەرمووە، كە دەفەرمویّ : ﴿ ءَآلۡـَٰٔنَ وَقَدۡ كُنتُم بِهِۦ تَسۡتَعۡجِلُونَ ﴾، ئا ئێستا بڕوا دێنن، كە پێشتریش پەلەتان لێ دەكرد؟

مەسەلەی پێنجەم : كە بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرمویّ : ﴿ وَيَسۡتَنۢبِـُٔونَكَ أَحَقٌّ هُوَۖ قُلۡ إِي وَرَبِّيٓ إِنَّهُۥ لَحَقّٞۖ وَمَآ أَنتُم بِمُعۡجِزِينَ ﴿٥٣﴾ ﴾، وە هەواڵت لێ دەپرسن: ئایا ئەوە ڕاستە، چەسپاوە، دێتە دی؟ لێرەدا چ مەبەست پێی ئاخیر زەمان‌و دنیا تێكچوون بێ، چ مەبەست پێی ڕۆژی دوایی‌و ڕۆژی هەڵسانەوە بێ، خوای زاناو شارەزا، ئاوا پێغەمبەر ﷺ فێر دەكات وەڵامیان بداتەوە، دەفەرمویّ: بڵێ: بەڵێ، بە پەروەردگارم، ئەوە ڕاستە، چەسپاوە، واتە: كاتی كۆتایی هاتنی دنیا،

یاخود ڕۆژی هەڵسانەوەو لێپرسینەوەو سزاو پاداشت ڕاستە، ئێوەش دەستەوسانکەر نین، واتە: ناتوانن لە دەستی خوا ڕابکەن، یان ناتوانن کارێك بکەن کە قیامەت نەیەت، یاخود ناتوانن کارێك بکەن کە ئاخیر زەمان نەیەت.

وەك پێشتر ئاماژەیەکمان پێدا: وشەی (إِي: فهو مرادف "نَعَمْ"، حَرْف جَوَابٍ لِتَحْقِيقِ مَا تَضَمَّنَهُ سُؤَالُ سائِلٍ، وَلَكِن مِنْ خَصَائِص هَذَا الحَرْفِ، أَنَّهُ لاَ يَقَعُ إِلاَّ وَبَعْدَهُ القَسَم).

واتە: (إِي) هاوواتای (نَعَم)ە، یانی: بەڵێ، بەڵام ئەمە پیتێکە وەڵام و لێکۆڵینەوەی ئەوەیە کە پرسیاری پرسیارکەرێك دەیگرێتە خۆی، واتە: دەبێ کەسێك پرسیارێکی کردبێ، ئنجا بە (إِي) وەڵام دەدرێتەوە، بۆ ئەوەیە کە تۆ دڵنیای بکەیەوە، لە تایبەتمەندییەکانی ئەم پیتەش، ئەوەیە کە حەتمەن دەبێ لە دوایەوە سوێندبێ، بۆ وێنە: (إِي واللهِ)، (إِي وربِّ الكعبة).

کە دەفەرموێ: ﴿وَمَآ أَنتُم بِمُعۡجِزِينَ﴾، واتە: دێ، ڕاستەو، ئێوەش دەستەوسانکەر نین، دەگوترێ: (أَعْجَزَهُ: جَعَلَهُ عَاجِزًا)، واتە: دەستەپاچەی کرد، کەواتە: (مُعْجِزْ) واتە: دەستەپاچەکەر، دەستەوسانکەر، بێ دەستەڵاتکەر.

مەسەلەی شەشەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَلَوۡ أَنَّ لِكُلِّ نَفۡسٖ ظَلَمَتۡ مَا فِي ٱلۡأَرۡضِ لَٱفۡتَدَتۡ بِهِۦۗ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُاْ ٱلۡعَذَابَۖ وَقُضِيَ بَيۡنَهُم بِٱلۡقِسۡطِ وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ ٥٤﴾، وە ئەگەر هەر کەسێك کە ستەمی کردوە، هەرچی لە زەویدا هەیە، هی وی بێ، دەیکاتە بەلاگێڕەوەی خۆی.

کە دەفەرموێ: (لَٱفۡتَدَتۡ بِهِۦ) دەڵێ: {افْتَدَى مُرَادِف (فَدَى) وَفِيهِ زِيَادَةُ تَاءِ الإِفْتِعَالِ لِتَدُلّ عَلَى زِيَادَةِ المَعْنَى، أَي لَتَكَلَّفَت فِدَاءَهَا بِهِ}[1]، وشەی (افْتَدَى) هاوواتای (فَدَى)یە، (فَدَى نَفْسَهُ بِفُلاَنٍ) واتە: فلانکەسی کردە قەرەبووو

---

١) التحرير والتنوير، للشيخ محمد الطاهر بن عاشور، ج١١، ص١٩٧.

بەلاگێڕەوەی خۆی، کە هەر یەك مانایان هەیە، بەلام (افْتَدَی) لەبەرئەوەی (ت)ی (إفتعال)ی لەسەرە، ماناکەی بەهێزترە، چونکە لە زمانی عەرەبییدا بنچینەیەك هەیە دەڵێ: (زِيَادَةُ المَبْنَى تَدُلُّ عَلَى زِيَادَةِ المَعْنَى)، ئەگەر پیتەکانی وشەیەك زیاتر بن، ماناکەشی بەهێزتر دەبێ.

کەواتە: لێرە کە دەفەرموێ: (لَٱفْتَدَتْ بِهِۦ) واتە: زۆری لە خۆی دەکرد، هەرچی هەیە لەسەر زەوی بیکاتە قەرەبووو بەلاگێڕەوەی خۆی.

﴿ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُاْ ٱلْعَذَابَ ﴾، وە پەشێمانییان پەنهان کرد، دوای ئەوەی ئازارو سزایان بینی، کە زیاتر واپێدەچێ مەبەست پێی قیامەتە.

دەڵێ: (النَّدَمُ وَالنَّدَامَةُ: أَسَفٌ يَحْصُلُ فِي النَّفْسِ عَلَى تَفْوِيتِ شَيءٍ مُمْكِنٍ عَمَلُهُ فِي المَاضِي)، واتە: (نَدَم) و (نَدَامَة)، بریتیە لە خەفەت خواردنێك کە لە دڵی ئینساندا پەیدا دەبێ، بەهۆی ئەوەوە شتێکی لەدەست چووە، کە دەگونجا لە دەستی نەچێ‌و، ئەو کارە ئەنجام بدات.

ئنجا بۆچی دەفەرموێ: ﴿ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّدَامَةَ ﴾، پەشیمانییان پەنهان کرد؟ ئەوە یان مەبەست پێی سەران‌و زلەزلەکانن، لەوێش (لە قیامەت) دەیانەوێ لەبەرچاوی شوێنکەوتووانیان کارێك نەکەن، بێهێزیی پێشان بدەن، بۆیە پەنهانیان کرد!

بەلام من ئەو مانایەم پێ بێهێزە، چونکە پێم وایە کامەی لە هەمووان فیرعەونترو نەمروودترو قاروونترو لەخۆباییتر بوو، لەوێ زۆر زیاتر زەبوون‌و ملکەچ دەبێ، لەوێ ئەو فەخفەخەو بەزم‌و ڕەزمەیان نامینێ، کە کابرا پێیی عەیب بێ، بێهێزیی لێ دەربکەوێ، بەرانبەر بە شوێنکەوتووەکانی!

ئنجا لەبەرچی ئەم ڕایەم پێ بێهێزە؟ چونکە لە قیامەت دا، ئەو حاڵەتە نەفسیانەی ئینسان لە دنیادا هەینی: خۆبەزلگریی‌و فیرعەونایەتیی‌و تاغووتایەتیی‌و، بێهێزیی خۆشاردنەوەو، کەشوفش کردن بەسەر خەڵکی دا، ئەوانەی نامێنن، ئەدی مەبەست چییە؟ من پێم وایە ماناکەی ئاوایە :

﴿ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّدَامَةَ ﴾، واتە: پەشێمانیی پەنهان دەكەنو ناتوانن دەریببڕن، ئەسڵەن هەر ناتوانن هاواریش بكەن، ڕۆژی قیامەت هێندە ڕۆژێكی تووشە، هێندە كارەساتێكی مەزنە، كە هەر لە دڵی خۆیاندا پەشێمانییەكە دەكێشنو، توانای دەربڕینو هاواركردنیان نیە.

﴿ وَقُضِىَ بَيْنَهُم بِٱلْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴾، وە لە نێوانیاندا كێشەكان یەكلایی كرانەوەو دادگەرانە دادگایی كران.

لێرەدا ئەو قسەم پێ جوانە، كە (محمد الطاهر بن عاشور) لە تەفسیرەكەی خۆیدا[1] هێناویەتی، دەڵێ: {﴿ وَقُضِىَ بَيْنَهُم بِٱلْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴾: وَلَيْسَ المَعْنَى أَنَّه قُضِيَ بَيْنَ كُلِّ وَاحِدٍ وَآخَر، لأَنَّ القَضَاءَ هُنَا لَيْسَ قَضَاءَ نِزَاعٍ، وَلَكِنَّهُ قَضَاءُ زَجْرٍ وَتَأْنِيبٍ، أَي قُضِيَ عَلَى كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ بِمَا يَسْتَحِقّه بِالعَدْل).

واتە: مەبەست ئەوەنیە كە لە نێوان هەركامێكیانو ئەوی دیكەدا، دادگایی بكرێ، بەڵكو مەبەست ئەوەیە كە وەك سەرزەنشت كردنو تەریق كردنەوە، دادگایی دەكرێن، واتە: هەركامێكیان بەو پێیەی كە شایستەیەتی، پڕ بە پێستی خۆی سزا وەردەگرێو، بەو شێوەیە بڕیاری بەسەردا دەدرێ.

كەواتە: دەبێ بڵێین: دادگایی كران، نەك دادوەرییان لە نێواندا كرا، بەو مانایە كە بڕواداران و كافرەكان دادوەرییان لە نێواندا بكرێ، بەڵكو هەموویان دادگایی دەكرێن، هەركامیان بە جیا جیا.

مەسەلەی حەوتەم و كۆتایی : كە دەفەرموێ : ﴿ أَلَآ إِنَّ لِلَّهِ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۗ أَلَآ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾ هُوَ يُحْىِۦ وَيُمِيتُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٥٦﴾ ﴾، لەم ئایەتە موبارەكەی كۆتایی دا، خوای قسە لەجێ، دوو جاران پیتی ئاگادار كردنەوە، بەكاردێنێ، دەفەرموێ : ئاگاداربن! هەرچی لە

---

١) التحرير والتنوير، ج١١، ص١٩٧.

ئاسمانەکانو زەویدا هەیە، هی خوایەو، ئاگاداربن ! وە بێگومانو بە دڵنیایی بەڵێنو پەیمانی خوا بەجێیەو ڕاستە، بەڵام زۆربەیان نازانن، ئەو (خوا) دەژیەنێو دەمرێنێو، هەر بۆ لای ویش دەگێڕدرێنەوە.

کە دەفەرموێ : ﴿ أَلَآ إِنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ ﴾، (حَق) (أي ثابتٌ مُتَحَقِّق) واتە: چەسپاوەو نەگۆڕەو دێتە دی.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ ﴾، بەڵام زۆربەیان نازانن، چونکە تێیاندا هەبووە زانیویەتی، کە بەڵێنی خوا ڕاستەو قیامەت دێتەدیو، دنیاش ئاخر زەمانی بەسەر دادێ، بەڵام نکوڵیی کردوە، چونکە ئەگەر وایان نەکردبایە، بەرژەوەندییە دنیاییەکانیان تێکدەچوون، وەك خوای بەرز دەفەرموێ: ﴿ بَلۡ يُرِيدُ ٱلۡإِنسَٰنُ لِيَفۡجُرَ أَمَامَهُۥ ٥ يَسۡـَٔلُ أَيَّانَ يَوۡمُ ٱلۡقِيَٰمَةِ ٦ ﴾القيامة، واتە: بەڵام ئینسان (ی کافر) دەیەوێ هەر بە خراپەکاریی بیداتە بەر، بۆیە دەڵێ: قیامەت کەی دێ؟.

چونکە نەبوونی قیامەتو نکوڵیی کردن لە قیامەت، گوناهو تاوانی دنیای بۆ ئاچووخ دەکاتو، ڕێی بۆ تەخت دەکات.

بۆیەش دەفەرموێ: ﴿ هُوَ يُحۡيِۦ وَيُمِيتُ وَإِلَيۡهِ تُرۡجَعُونَ ﴾، ئەو دەژیەنێو دەمرێنێو، تەنیا بۆلای ویش دەگێڕرێنەوە.

چونکە ژیاندنو مراندن گەورەترین شتن بەنسبەت ژیاندارانەوە، کە وەك پەیدا کردنو لەبەین بردن وان، بۆ شتەکان، کەواتە: خوا ﷻ کە ژیانی بەدەستەو، مەرگیشی بەدەستە، هەر ئەویشە کە پەیدا کردنی بە دەستەو، دووبارە هێنانەوەی بەدەستە، پەروەردگارو خوایەکی ئاوا، نە ئاخیر زەمانی لێ عاسێ دەبێ، کە نەتوانێ بیهێنێ، نە ڕۆژی قیامەتو سزاو پاداشتیشی لێ عاسێ دەبێ، کە نەتوانێ بیهێنێتە پێش.

سُبْحَانَكَ اللّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی حەوتەم

پێناسـەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان پێنج ئایەت دەگرێتە خۆی، ئایەتەکانی: (٥٧ تا ٦١)، لەم پێنج (٥) ئایەتەدا، خوا ﷻ چوار بابەتی سەرەکیی دەخاتەڕوو:

یەك: خوا بانگی خەڵك دەکات کە ئامۆژگاریی‌و شیفای بۆ ناردوون‌و، هیدایەت‌و ڕەحمەتی بۆ بڕواداران ناردوە، بەو چوار سیفەتە، خوا ﷻ پێناسەی قورئان دەکات.

دوو: خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: با تەنیا بە بەزەیی‌و بەخششی خوا شادمان بن، زۆر دڵخۆش بن، نەك بە شتێکی دی.

سێ: پاشان خوای کاربەجێ سەرزەنشتی کافرەکان دەکات، کە دەستکاریی حەڵاڵ‌و حەڕام دەکەن، بەبێ ئیزنی شەریعەت، هەروەها درۆ هەڵدەبەستن بە ناوی خواوە: ئەوە حەڵاڵەو ئەوە حەڕامە، خوای کارزان ئەوە بە درۆ هەڵبەستن دادەنێ.

چوار: خوا باسی زانیاریی وردو گشتگیری خۆی دەکات‌و، ڕایدەگەیەنێ کە تەنانەت گەردیلەیەکیشی لێ ون نابێ، نە لە ئاسمان‌و، نە لە زەوی دا، واتە: نە لە سەرێ‌و نە لە خوارێ بگرە لە گەردیلەش وردتر.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ قَدۡ جَآءَتۡكُم مَّوۡعِظَةٞ مِّن رَّبِّكُمۡ وَشِفَآءٞ لِّمَا فِي ٱلصُّدُورِ وَهُدٗى
وَرَحۡمَةٞ لِّلۡمُؤۡمِنِينَ ٥٧ قُلۡ بِفَضۡلِ ٱللَّهِ وَبِرَحۡمَتِهِۦ فَبِذَٰلِكَ فَلۡيَفۡرَحُواْ هُوَ خَيۡرٞ مِّمَّا
يَجۡمَعُونَ ٥٨ قُلۡ أَرَءَيۡتُم مَّآ أَنزَلَ ٱللَّهُ لَكُم مِّن رِّزۡقٖ فَجَعَلۡتُم مِّنۡهُ حَرَامٗا وَحَلَٰلٗا
قُلۡ ءَآللَّهُ أَذِنَ لَكُمۡۖ أَمۡ عَلَى ٱللَّهِ تَفۡتَرُونَ ٥٩ وَمَا ظَنُّ ٱلَّذِينَ يَفۡتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ
ٱلۡكَذِبَ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَذُو فَضۡلٍ عَلَى ٱلنَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَهُمۡ لَا يَشۡكُرُونَ
٦٠ وَمَا تَكُونُ فِي شَأۡنٖ وَمَا تَتۡلُواْ مِنۡهُ مِن قُرۡءَانٖ وَلَا تَعۡمَلُونَ مِنۡ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا
عَلَيۡكُمۡ شُهُودًا إِذۡ تُفِيضُونَ فِيهِۚ وَمَا يَعۡزُبُ عَن رَّبِّكَ مِن مِّثۡقَالِ ذَرَّةٖ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَلَا
فِي ٱلسَّمَآءِ وَلَآ أَصۡغَرَ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكۡبَرَ إِلَّا فِي كِتَٰبٖ مُّبِينٍ ٦١﴾

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

{ئەی خەڵکینە! لە پەروەردگارتانەوە ئامۆژگاریی‌و چارەسەری ئەو (دەردو نەخۆشییان)ەی لە سینەکاندایە، بۆتان هاتوە، هەروەها ڕێنمایی‌و بەزەییە بۆ بڕواداران، ﴿٥٧﴾ بڵێ: با تەنیا بە بەزەیی خواو، بەخششەکەی، زۆر دڵخۆش بن، ئەوە باشترە لەوەی کۆی دەکەنەوە (لە ماڵ‌و سامان) ﴿٥٨﴾ بڵێ: ئایا ئەو بژیوەی خوا بۆی ناردوونە خوارێ، هەر لە خۆتانەوە پۆلێنتان کردوە بۆ: حەلاڵ‌و حەڕام، هەواڵم پێبدەن، ئایا خوا مۆڵەتی داون، یان درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستن؟ ﴿٥٩﴾ ئایا لە ڕۆژی قیامەتدا، گومانی ئەوانە چۆنە کە درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستن؟ (پێیان وایە خوا چییان لێدەکات؟) بێگومان خوا خاوەن بەخشش‌و چاکەیە بەسەر خەڵکەوە، بەڵام زۆربەیان سوپاسگوزاریی ناکەن ﴿٦٠﴾ وە هیچ کردەوەیەك ناکەن، مەگەر ئێمە لە کاتی چوونە نێویدا، بەسەرتانەوە چاودێرین‌و، هێندەی کێشی گەردێك لە پەروەردگارت ون نابێ، نە لە زەوی نە لە ئاسماندا، لەوەش گچکەترو گەورەتریش نیە، مەگەر لە نووسینێکی ڕوون دایە (تۆمار کراوە) ﴿٦١﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(مَّوْعِظَةٌ): (الوَعْظُ: زَجْرٌ مُقْتَرِنٌ بِتَخوِيفٍ) (وَعْظ) تێوە خوڕینێکە کە هاوکات بێ لەگەڵ ترساندن دا، خەلیلی کوڕی فەراهیدیی دەڵێ : (الوَعْظُ: هُوَ التَذكِير بالخَيرِ فِيمَا يَرُقُّ لَهُ القَلْبُ وَالعِظَةُ وَالموعِظَةُ: اسمٌ) واتە: (وَعْظ) ئەوەیە کە تۆ بیری کەسێك بخەیەوەو ئامۆژگاریی بکەی، بە شێوەیەك کە دڵی نەرم بێت، هەرکام لە (عِظَةُ)و (مَوعِظَة) ناون، بە کوردیی دەڵێین: ئامۆژگاریی.

(وَشِفَآءٌ): (الشِّفَاءُ مِنَ المَرَضِ مُوَافَاةُ شَفَا السَّلَامَةِ، وَصَارَ اسْمَاً لِلْبُرْءِ)، وشەی (شفا) واتە: قەراغ، لێوار، ئنجا : (شِفَاء) واتە: گەیشتنە قەراغی سەلامەتییو، ئەوە بۆتە ناو بۆ چاکبوونەوەو لاچوونی نەخۆشیی.

(فَلْيَفْرَحُواْ): (الفَرَحُ: إِنْشِرَاحُ الصَّدْرِ بِلَذَّةٍ عَاجِلَة)، (فَرَح) بریتیە لە سینە گوشاد بوون بەهۆی چێژێکی دنیاییەوە.

(شَأْنٍ): (الحَالُ وَالأَمْرُ الَّذِي يَتَّفِقُ وَيَصْلُحُ، وَلاَ يُقَالُ إِلاَّ فِيمَا يَعْظُمُ مِنَ الأَحْوَالِ)، (شأن) واتە: حاڵو کارێك کە باشەو گونجاوەو، ئەم وشەیە تەنیا بۆ حاڵەتێك بەکاردێ، کە شتێکی گەورەو جێی بایەخو گرنگیی پێدان بێ.

(شُهُودًا): واتە شایەدیی دەدەن، یاخود ئامادەدەبن، یاخود دەبینن، (مِن الشُّهُودُ والشَّهادةُ: الحُضُورُ مَعَ المُشَاهَدَةِ، إِمَّا بالبَصَرِ، أَو البَصِيرَةِ) واتە: (شهوداً) لە (شهُودُ)و (شَهَادة)ەوە هاتوە، کە بەمانای ئامادەبوون دێت لەگەڵ بینیندا، چ

بینینی بە چاو، چ بینینی بە عەقڵ، (الشَّهَادَةُ: قَوْلٌ صَادِرٌ عَنْ عِلْمٍ حَصَلَ بِمُشَاهَدَةِ بَصِيرَةٍ أَوْ بَصَرٍ) (شَهَادَة) بریتیە لە قسەیەك كە دەردەچێ لە كەسێكەوە، كە عیلمێكی هەیە، بەهۆی ئەوەوە كە بە چاو شتی بینیوە، یاخود بە عەقڵ دەركی پێكردوە، بۆی پەیدابووە.

(تُفِيضُونَ فِيهِ): دەیچنە نێو، {فَاضَ الـمَاءُ : إِذَا سَالَ مُنْصَبًّا، وَمِنْهُ استُعِيرَ: أَفَاضُوا فِي الحَدِيثِ، إِذَا خَاضُوا فِيهِ}، (فَاضَ الـمَاءُ) واتە: ئاوەكە هەڵڕژا، لەوەوەش خوازراوەتەوە : (أَفَاضُوا فِي الحَدِيثِ) چوونە نێو قسانەوە، قسەكردن وەك گۆمە ئاوێك، یان شتێكی شل دانراوەو، ئەوانەش كە قسە دەكەن، دەچنە نێو ئەو شتەوە.

(يَعْزُبُ): (العَازِبُ: الـمُتَبَاعِدُ فِي طَلَبِ الكَلأ عَنْ أَهْلِهِ، يُقَالُ عَزَبَ يَعْزُبُ وَيَعْزِبُ)، (عازِبْ) لە ئەسڵدا بە كەسێك دەگوترێ كە دوور كەوتۆتەوە لە ماڵەوە، لەبەر ئەوەی بە دوای لەوەڕدا ڕۆیشتوە، ئنجا (عَزَبَ يَعْزُبُ) و (عَزَبَ يَعْزِبُ) هەردووكیان بەكارهاتوون، (عَزَبَ) واتە: دووركەوتەوە، یان ونبوو.

(مِثْقَالِ): (الـمِثْقَالُ: مَا يُوزَنُ بِهِ، وَهُوَ مِنَ الثِّقَلِ، وَذَلِكَ اسْمٌ لِكُلِّ سَنجٍ)، (مثقال) شتێكە كە شتی پێ بكێشرێ‌و، ناوە بۆ هەر (سنج)ێك كە هەم بە (س)ە، هەم بە (ص)ە (صنج)، پێم وایە لە (سنگ)ی فارسییەوە هاتوە، (سنگ) ئەو شتەیە كە دەخرێتە تا تەرازوویەكەوە، ئەو شتەش كە دەتەوێ بزانی كێشەكەی چەندە: میوەیە، دانەوێڵەیە، گۆشتە، هەر شتێكە، دەیخەیە تا تەرازووەكەی دیكەوە.

ئنجا ئەو سەنگەی دەخرێتە ئەو تا تەرازووەوە، ئەندازەیەكی دیارییكراوی هەیە، بۆ وێنە: كیلۆیەكە، دوو كیلۆیە، تەنێكە، هەرچەندەو، شتەكەی دیكەی پێ هەڵدەسێنگرێ، ئەو شتە پێی دەگوترێ: (مثقال).

(ذَرَّةٍ): (الذَّرُّ: جَمْعُ ذَرَّةٍ، وَهِيَ أَصْغَرُ النَّمْلِ، وَذَرَّ الحَبَّ وَالمِلْحَ وَالدَّوَاءَ: فَرَّقَهُ)[١]،

(ذر) کۆی (ذرة)یە، کە بە بچووکترین جۆری مێروولە دەگوترێ، دەگوترێ: (ذَرَّ الحَبَّ وَالمِلْحَ وَالدَّوَاءَ) دانەوێڵەکەی و، خوێیەکەی و، دەرمانەکەی بڵاوکردەوە .

(كِتَٰبٍ) : (كَتَبَ كِتَاباً وكِتَابةً، والكِتَابُ أيضاً: الفَرْضُ وَالحُكْمُ وَالقَدَر) [٢]،

(كِتاب) بە مانای نووسینو تۆمارکردنەو، جاری وایە بە مانای فەرزو حوکمو ئەندازەگیریش دێ، کە دوایی زیاتر تیشکی دەخەینە سەر.

١) مختار الصحاح، مادة: ذرر، ص ٢٢٦.

٢) مختار الصحاح، مادة : ك ت ب، ص ٥٨٦.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ هەر لە سیاقی قسەکردن دا لەگەڵ هاوبەش بۆ خوادانەرەکانو، ئاڕاستەکردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ چۆنیەتی مامەڵە لەگەڵ کردنی بێبڕواکان دا، کە کاتی خۆی لە ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ دابوونو، لە هەموو ڕۆژگارەکانی دیکەدا، دەبن، هەر لەو سیاقەدا: بانگی مرۆڤایەتیی دەکات بەگشتی، ئاگاداریان دەکاتەوە کە ئامۆژگارییەکی زۆر گەورەو گرنگی بۆیان پێیە، کە شیفاو چارەسەرێکی زۆر کاریگەری بۆ ئەو نەخۆشییەی کە لە سینەو دەروونەکانیاندا هەیە، ناردوە، هەروەها ڕێنمایی و بەزەیی خۆی ناردوە، بۆ بڕواداران، دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ قَدۡ جَآءَتۡكُم مَّوۡعِظَةٞ مِّن رَّبِّكُمۡ وَشِفَآءٞ لِّمَا فِي ٱلصُّدُورِ﴾، پیتی (قد) کاتێك دەچێتە سەر کرداری ڕابردوو، بۆ ساغکردنەوە (تحقیق)یە، واتە: ئەی خەڵکینە! بە دڵنیاییەوە لە پەروەردگارتانەوە (لەو کەسەوە کە بەخێوتان دەکات، پەروەردگارتانە) ئامۆژگارییتان بۆ هاتوە، (ئامۆژگارییش واتە: ئاڕاستەکردنێك کە هەستو نەستو تەما وەبەرنانو ترساندنی لەگەڵ دا بێ) وە شیفاو چارەسەری ئەوەی کە لە سینەکاندا هەیە، بۆتان هاتوە، وەك: کوفر، ئیلحاد، شیرك، یاخود ئەو گوناهو تاوانانەی کە ڕەگو ڕیشەی گوناهە ئاشکرایەکانن، وەك: بوغز، حەسەد، غەرەز، گومانی خراپ، ﴿وَهُدٗى وَرَحۡمَةٞ لِّلۡمُؤۡمِنِينَ﴾، وە ڕێنمایی واتە: بەرچاو ڕوونیو ڕێ پێشاندانو، بەزەیی بۆ بڕواداران، واتە: هۆکاری دابەزینی بەزەیی خوایە، بۆ دنیاو دوارۆژی بڕواداران، کە بە دڵنیایی مەبەست پێی قورئانە.

ئنجا دوایی دەفەرموێ: ﴿قُلۡ بِفَضۡلِ ٱللَّهِ وَبِرَحۡمَتِهِۦ فَبِذَٰلِكَ فَلۡيَفۡرَحُواْ هُوَ خَيۡرٞ مِّمَّا يَجۡمَعُونَ﴾، بڵێ: با بەخششی خواو بە بەزەییەکەی، تەنیا با بەوە دڵخۆش

بن، تەنیا با بەوە زۆر دڵخۆش و شادمان بن، ئەو (بەخشش و بەزەیی)ە، باشترە، لەوەی كۆی دەكەنەوە، ئنجا ئەوەی كۆی دەكەنەوە :ماڵ و سامانە، خزم و كەسە، كەلوپەلە هەرچی هەیە، هەمووی پەیوەندیی بە بەرژەوەندییەكانی دنیاوە هەیە، بەلام ئەگەر هەولبدەی شایستەی بەزەیی و بەخششی خوا بی، ئەوە جێی ئەوەیە كە زۆری پێ شادمان بی و زۆری پێ دڵخۆش بی.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر بابەتێكی دی، كە بریتییە لەوەی هاوبەش بۆ خوادانەرو كافرەكان و خەڵك بە گشتی، كاتێك لە وەحی خوا دوور دەكەوێتەوە، لەخۆوە دەستكاریی ڕزق و بژێوی خوا دەكات و، پۆلێنی دەكات، بە ناهەق و لەسەر بنەمایەكی نازانستیی و نادروست، بێ بەرچاوڕوونیی لە وەحی و پەیامی خواوە: ئەوەیان چاكە، ئەوەیان خراپە، ئەوەیان حەلالە، ئەوەیان حەرامە، بۆیە بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ، كە بە كافرەكان بفەرموێ: ﴿ قُلْ أَرَءَيْتُم مَّآ أَنزَلَ ٱللَّهُ لَكُم مِّن رِّزْقٍ فَجَعَلْتُم مِّنْهُ حَرَامًا وَحَلَٰلًا قُلْ ءَآللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ ﴾، بڵێ: هەواڵم پێبدەن، ئەوەی كە خوا بۆی دابەزاندوون لە بژیو، بۆچی دەفەرموێ: بۆی دابەزاندوون؟ چونكە فەرمانی خوا بە دروست كردنی ئەو بژیوانە لە زەوی و ئاسماندا، لەلایەن خواوەو لە سەرێوە دابەزیوە، یاخود هۆكارەكانی پەیدابوونی بژیو، هەموویان لە سەرێوە دابەزیون، ئەوە بە نسبەت ئێمەی مرۆڤەوە، چونكە زەوی كاتی خۆی لە خۆر جیابۆتەوە، وە پاشان ئەگەر تیشكی خۆرە، ئەگەر (با)یە، ئەگەر بارانە، هەموویان لەلای سەرێوەن، ﴿ فَجَعَلْتُم مِّنْهُ حَرَامًا وَحَلَٰلًا قُلْ ءَآللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ ﴾، وە ئێوەش هەندێكیانتان گێڕاوە بە حەرام و، هەندێكیشتان گێڕاوە بە حەلاڵ، بڵێ: ئایا خوا مۆڵەتی داون؟ ﴿ أَمْ عَلَى ٱللَّهِ تَفْتَرُونَ ﴾، یان درۆ بە ناوی خواوە دەكەن؟ لێرەدا ڕەخنەگرتن لە قەدەغەكردنەكەیە، ئەگەرنا هەموو شتێك لە ئەسڵدا حەلاڵە، مەگەر ئەوەی زیانی هەبێ، ئەویش پێغەمبەری خوا ﷺ ڕوونی كردۆتەوە، كەواتە: شوێنی ڕەخنەگرتن، ئەوە بووە كە ئەوەی زیانیشی نەبووە، هەروا بە ئارەزووی خۆیان و

لەسەر بناغەی ئەفسانە، هاوبەش بۆخوادانەرەکان، قەدەغەیان دەکرد، وەك دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا زیاتر ڕوونی دەکەینەوە.

دوایی خوا هەر لەوبابەتەوە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا ظَنُّ ٱلَّذِينَ يَفۡتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ ﴾، وە ئایا گومانی ئەوانەی بە ناوی خواوە درۆ دەکەن چییەو، لە ڕۆژی دوایی دا چاوەڕێی چی دەکەن؟ (جگە لەوەی کە خوای بالآدەست سزایان بدات، لەسەر ئەوەی دەستکاریی ئەو بژیوە خۆش‌و باشانەیان کردوە، کە خوا بۆ مرۆڤەکانی دروست کردوون‌و، ئەوانیش پۆلێنیان کردوون، لە ژێر ناوونیشانی جیاجیادا، لەسەر بناغەیەکی ئەفسانەیی لە خۆیان‌و خەڵکیان قەدەغە کردوون، ئایا چی چاوەڕێ دەکەن‌و گومانیان چییەو ئەوە نەبێ کە خوا سزایان بدات؟! ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَذُو فَضۡلٍ عَلَى ٱلنَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَهُمۡ لَا يَشۡكُرُونَ ﴾، بێگومان خوا خاوەن بەخشە، بۆ خەڵك، بەڵام زۆربەیان سوپاسگوزار نین، لە جیاتی ئەوەی لەسەر نیعمەت‌و بەخششەکانی سوپاسی بکەن‌و، پەیام‌و بانگەوازەکەی قبووڵ بکەن‌و، پابەندبن بە شەریعەتەکەیەوە، بانگەوازەکەی ڕەفز دەکەن‌و، بە ئارەزووی خۆشیان دەستکاریی شتەکان دەکەن.

ئنجا دێتە سەر بابەتی چوارەم‌و کۆتایی، کە ڕووی دواندن لە پێغەمبەری خوایە ﷺ بە پلەی یەکەم، لە دوای ویش ڕوو لە هەموو ئەو کەسانەیە کە مسوڵمانن‌و قورئان دەخوێنن، دەفەرموێ: ﴿ وَمَا تَكُونُ فِي شَأۡنٍ وَمَا تَتۡلُواْ مِنۡهُ مِن قُرۡءَانٍ وَلَا تَعۡمَلُونَ مِنۡ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيۡكُمۡ شُهُودًا إِذۡ تُفِيضُونَ فِيهِ ﴾، تۆ لە هیچ حاڵێکدا نابی‌و، هیچ ئەندازەیەك لە قورئان ناخوێنی‌و، هیچ کردەوەیەك ئەنجام نادەن، مەگەر ئێمە ئامادەین‌و ئاگادارین، دەبینین کاتێك کە دەچنە نێوی، واتە: لە هەر حاڵێکدابن، چ حاڵەتێکی مەعنەویی، یان بیرکرِدنەوەیی، یان کرداریی، حاڵەتی مەعنەویی، بۆ وێنە: دڵخۆشبی، دڵناخۆشبی، هەر چۆنێك بی، خوا ئاگای لێتە، حاڵەتی بێژەیی ئەگەر قورئان بخوێنی، یان قسەیەکی چاك یان خراپ بکەی، خوای پەنهانزان، هەر ئاگادارە، هەروەها هەر کردەوەیەك ئەنجام بدەی، خوا ئاگادارتە.

خـوا دەفـەرموێ: ئێمـە ئاگـادارین، کاتێـك ئێوە دەچنە نێوی، ﴿وَمَا يَعْزُبُ عَن رَّبِّكَ مِن مِّثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ﴾، وە پەروەردگـارت بـە ئەنـدازەی قورسایی گەردیلـەیەك (شتێکی بچووك) نە لە زەوی نە لە ئاسمان دا ، لـێی ون نابێ‌و لێی پەنهان نیە، ﴿وَلَا أَصْغَرَ مِن ذَٰلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ﴾، بەڵکو لـەوەش بچووکـترو، لـەوەش گـەورەتر، لە خـوا پەنهان نـابێ، بۆچی؟ چونکە هیچ شـتێك نیـە لە گەردیلە بچووکـتر یان گـەورەتر، مەگەر لە کـتێبی ڕوون‌و ئاشکرا دایـە.

وە (کـتاب) واتە: نووسین، یان تۆمار کردن، بەڵام وا پێدەچێ لێرەدا مەبەست پێی زانیاریی خوای زانـاو شارەزا بێ‌و، هەندێکیش دەڵێن: مەبەست پێی (لوح الـمحفوظ)ە، هەنـدێکیش گوتوویانـە: تەعبیـری (لـوح الـمحفوظ)یش، هێمـایەکـە بـۆ تێگـەیشـتنی ئێمە، ئەگەرنا مەبەست پێی زانیاریی گشتگیـرو ڕەهای خـوای پەروەردگارە، بە هـەموو دروستکـراوەکان.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: کە دەفەرموێ: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾﴾، وشەی (يَا أَيُّهَا النَّاسُ) واتە: ئەی خەڵکینە! ڕەش بن، یان سپی، عەرەب بن، یان غەیری عەرەب، نێربن، یان مێ، خوێندەواربن، یان نەخوێندەوار ... هتد، دڵنیاو مسۆگەربن کە لە پەروەردگارتانەوە ئامۆژگارییتان بۆ هاتوە، واتە: ئەم قورئانەی کە لەبەر دەستتانە، ئامۆژگاریی خوایە بۆ ئێوە، ئامۆژگارییش بنچینە وایە: لە لایەنێکی دڵسۆزی، بە پەرۆشی، بە تەنگەوە بووی مشوورخۆرەوە، ئاڕاستەی کەسێك دەکرێ، بۆ بەزەییو دڵسۆزیی لەگەڵ نواندنو مشوور لێخواردن، ئنجا ئایا کێ شایستەترە لە خوا ﷻ کە مشوور بخوات لە بەندەکانیو، بۆیان بە بەزەیی بێو بە تەنگیانەوە بێو، پەرۆشی بن ؟! بێگومان کەس، کەواتە: وەك ئامۆژگاریی ئەم قورئانە وەربگرن.

﴿وَشِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُورِ﴾، قورئان وێڕای ئەوەی کە سیفەتی ئامۆژگاریی هەیە، سیفەتی چارەسەر (شفاء)ی هەیە،(شفاء)یش لە (شفا)وە هاتوە، (شَفا) واتە: (حرف) لێوار، کەنار، قەراغ، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿وَكُنتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنقَذَكُم مِّنْهَا ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾﴾ آل عمران، واتە: ئێوە لەسەر کەناری چاڵی ئاگر بوون، یانی: ئەو کەسەی شیفای بۆ هاتوە، کەوتۆتە کەناری سەلامەتییو بێ بەڵاییو نەمانی دەردو ئازار.

کەواتە: دەگونجێ بگوترێ: (شفاء) یانی: نەمانی ئەزیەتو ئازارو لاچوونی کەمو کوڕییەکانو گومڕاییو سەرگەردانیی.

لە ڕاستییدا چەمکی ﴿ وَشِفَآءٌ لِّمَا فِى ٱلصُّدُورِ ﴾، لەوەش فراوانترە، یانی: لاچوونی کوفرو شیرك‌و نیفاق‌و ئەو سیفەتە پەست‌و نزمانەی کە لە دەروونندا هەن، وەك خۆ بەزلگریی‌و بوغزو حەسوودیی‌و ڕق‌و کینە، کە دوایی دەبنە بنك‌و ڕیشەی سیفەتە خراپەکان، پاشان ئەو نەزانیی‌و نەفامیی‌و بێئاگاییەی کە لە زیهندا هەیە، کەواتە: قورئان شیفایە بۆ هەرچی کەم‌وکوڕیی‌و ناتەواویی هەیە لە بوون‌و کەینوونەی ئینساندا، بەتایبەتی لە دیوی پەنهانی دا، ئنجا ئایا هەر ئەوەندەیە؟ بێگومان نەخێر، ﴿ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴾، وە ڕێنماییەو بەزەییە بۆ بڕواداران، (هُدَى) چییە؟

(الهُدَى: الدِّلَالَةُ عَلَى الطَّرِيقِ المُوَصِّلِ إِلَى المَقْصُودِ).

(هُدَى) بریتییە لە ڕێنمایی کردنێك بۆ ئەو ڕێیەی کە ئینسان دەگەیەنێتە ئامانج، واتە: بەرچاوڕوونیی‌و ڕێ پێشاندان، (رحمة)یش بریتییە لە بەزەیی‌و پەرۆش، بەڵام خوا ﷻ (هُدَى) و (رحمة)، تایبەت دەکات بە بڕوادارانەوە، کەواتە: بە پێی ڕیزبەندیی، دەبێ:

١- ئامۆژگاریی خوا وەربگرین، ئنجا هەر کەسێك ئامۆژگاریی خوای وەرگرت، کە ئەم قورئانەیە :

٢- بۆی دەبێتە هۆکاری شیفا، واتە: پاکبوون‌و چاکبوونی دەروونی لە نەخۆشییەکان‌و، لە سیفەتە پەست‌و نزمەکان.

٣- ئنجا قۆناغی سێیەم ئەویش کە کاتێك شیفای بۆ دێ، بۆی دەبێتە ڕێنمایی کە بە ڕێی ڕاست بزانێ‌و بەرچاوی ڕوون بێ، چی بکات؟ چۆن بکات؟

٤- ئەویش دەبێتە هۆی ئەوە کە شایستەی بەزەیی خوابێ، شایستەی ئەوە بێ کە خوای پەروەردگار لە دنیاو دواڕۆژدا بە لوتف‌و بەزەیی‌و میهرەبانیی خۆی، مامەڵەی لەگەڵدا بکات، کەواتە: قورئان ئامۆژگاریی‌و شیفایە بۆ خەڵك بە گشتیی‌و، بۆ بڕواداران بە تایبەت: ڕێنمایی‌و ڕەحمەتە.

مەسەلەی دووەم : كە دەفەرموێ : ﴿ قُلۡ بِفَضۡلِ ٱللَّهِ وَبِرَحۡمَتِهِۦ فَبِذَٰلِكَ فَلۡيَفۡرَحُواْ هُوَ خَيۡرٞ مِّمَّا يَجۡمَعُونَ ۝٥٨ ﴾، بڵێ: با تەنیا بە بەخششی خواو، بە بەزەیی خوا، زۆر دڵخۆش بن، ئەوە باشترە لەوەی كە كۆی دەكەنەوەو پەزمەندەی دەكەن‌و دەیخەنە سەر یەك.

هەندێك گوتوویانە: (فَضْل) بریتیە لە ڕێنمایی خوا لە قورئاندا، (هدایة اللهِ في القرآن) ئێمەش دەڵێین: دەگونجێ بە پێی سیاقی ئایەتەكان بڵێین: مەبەست پێی نەك ڕێنمایی خوایە لە قورئان دا، بەڵكو قورئانە بە گشتی، بە هەموو كاریگەرییەكانیەوە كە لەسەر ئینسانیان دادەنێ، چ كاریگەری ڕێنمایی‌و بەرچاوڕوونكردنەوە، چ كاریگەری شیفا بوون، چ كاریگەریی بوونە مایەی ڕەحمەت، ئەگەرنا (فَضْل) واتە: بەخششی خوا، چاكەكردنی خوا، نیعمەتەكانی خوا، (رحمة)یش هەندێك لە زانایان گوتوویانە: (التَّوْفِيقُ عَلَى إِتِّبَاعِ الشَّرِيعَةِ) هاوكاریی‌و ئاسانكاریی خوا، بۆ ئەوەی ئینسان بە دوای شەریعەتی خوا بكەوێ.

واتە: با بەو بەزەیی‌و بەخششەی خوا دڵخۆش بن، كە لە قورئاندا بەرجەستەیە، ئەوەش لە ڕاستییدا ماناكەی بەهێزترە، یانی: ئەو بەزەیی‌و بەخششەی خوا ﷻ كە بە هۆی ئامۆژگاریی خواوە كە قورئانەو، بە هۆی وەرگرتنی‌و بە هۆی پەیڕەویی لێكردنیەوە، دەستیان دەكەوێ، با هەر بەوە زۆر دڵخۆش بن.

(فَرَح)یش بریتیە لە (شِدَّةُ السُّرورِ) واتە: زۆر دڵخۆش بوون، هەر بۆیە زۆر دڵخۆش بوون، لە هەموو قورئاندا سەرزەنشت كراوە، مەگەر لێرەدا، چونكە زۆر دڵخۆش بوون بە سەروەت‌و سامان، ئەوە دەگەیەنێ، كە ئەو مرۆڤە دنیای كردۆتە ئامانج‌و، مەبەستێكی لە دنیا گەورەتری نیە، بۆیە زۆر زۆر دڵخۆشە بە سەروەت‌و سامانی دنیا، بەڵام خوا دەیەوێ ئێمە دنیا وەك خۆی تەماشا بكەین، وەك پردی پێدا ڕەتبوون، وەك هۆڵی تێدا تاقیكرانەوە، وەك هۆكارێك بۆ تێدا ئەنجامدانی بەندایەتیی‌و، تێدا وەدەست هێنانی سەرفرازیی‌و بەختەوەریی دواڕۆژ، بەڵام دەبێ زۆر جێی دڵخۆش بووتمان، بریتی بێ لە قورئان‌و لایەنی مەعنەوویی، كە لە خوامان نیزیك دەخاتەوەو كە یارمەتییمان دەدات كە لەم تاقیكردنەوەی ژیانی دنیا

دەربچین، ئەگەرنا تۆ باهەموو دنیات هەبێ، بەڵام کە لە تاقیکردنەوەی خوا لە دنیادا دەرنەچووی، ئەگەر ئامانجو حیکمەتێك کە لە دروستکرانتدا هەیە، نەتهێنایە دی، مانای وایە هیچ، ئەسڵەن هەر نیعمەتێك کۆتاییەکەی سەرفرازیی نەبێ، سەرەنجام دەبێتەوە نیقمەتو بەڵا، بە پێچەوانەوە: هەر بەڵایەك ببێتە هۆکاری ئەوە کە ئینسان ڕەزامەندیی خوای پێ وەدەستبێنێ، ئەوە لە ڕاستییدا ئەو نیقمەتو بەڵایە پێچەوانە دەبێتەوەو دەبێ بە نیعمەت.

مەسەلەی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿قُلْ أَرَءَيْتُم مَّآ أَنزَلَ ٱللَّهُ لَكُم مِّن رِّزْقٍ فَجَعَلْتُم مِّنْهُ حَرَامًا وَحَلَٰلًا قُلْ ءَآللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى ٱللَّهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾﴾،

(أَرَءَيْتُم) یانی: ئەو شتەی ئێوە بینیتانو لێی ئاگادارن، هەواڵم پێبدەن، بەڵام کورت کراوەتەوە، (قُلْ أَرَءَيْتُم) یانی: (قُل أَخْبِرُونِي) بڵێ: هەواڵم پێبدەن، ئەو بژیوەی کە خوا بۆی دابەزاندوون، دیارە هەمزە (أ)ی (أَرَءَيْتُم) هەمزەی پرسیارکردنە بۆ تەقریر، بینینیش، بینینی زانستییە، نەك بینینی چاویی[1]، یانی: ئایا دەزانن ئەو بژیوەی خوا بۆی دابەزاندوون، هەواڵم پێبدەن بۆچی هەندێکیانتان گێڕاوە بە قەدەغەو، هەندێکیانیشتان گێڕاوە بە ڕەوا؟ بۆچی دەستکاریی هەندێکیانتان کردوە، بۆچی پۆلێنتان کردوە، بەبێ بەڵگە، ئەگەرنا، هەندێ شت هەیە قەدەغەیەو هەندێ شت هەیە ڕەوایە، بەڵام خوای کارزان لێرەدا ڕەخنە لەوە دەگرێ کە بەبێ بەڵگەی شەرعیی‌و، بەبێ بەرچاوڕوونیی لە وەحی، گوتوویانە: فڵان شتە حەڕامە.

هەڵبەتە زیاتر جێی ڕەخنەگرتن، بە قەدەغە دانانی ئەو شتانەیە، کە خوای کاربەجێ بۆ بەندەکانی دروست کردوون، بۆ وێنە: لە سووڕەتی ئەنعام دا خوا دەفەرموێ: ﴿وَقَالُوا۟ هَٰذِهِۦٓ أَنْعَٰمٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لَّا يَطْعَمُهَآ إِلَّا مَن نَّشَآءُ

١) الرؤية: قلْبية وليست بصرية .

بِزَعْمِهِمْ وَأَنْعَٰمٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَأَنْعَٰمٌ لَّا يَذْكُرُونَ ٱسْمَ ٱللَّهِ عَلَيْهَا ٱفْتِرَآءً عَلَيْهِ ۚ
سَيَجْزِيهِم بِمَا كَانُوا۟ يَفْتَرُونَ ﴿١٣٨﴾ وَقَالُوا۟ مَا فِى بُطُونِ هَٰذِهِ
ٱلْأَنْعَٰمِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰٓ أَزْوَٰجِنَا ۖ وَإِن يَكُن مَّيْتَةً فَهُمْ
فِيهِ شُرَكَآءُ ۚ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ ۚ إِنَّهُۥ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٣٩﴾ ﴾.

واتــە: وە گــوتیان: ئــەوە ئــاژەڵو كشـتوكـاڵێكــە بــە بۆچـوونی هەڵــەی خۆیـان قەدەغـەیەو، نـابـێ هیچ كەسێك بیخـوات، مەگـەر كەسێك بمانـەوێ، وە ئاژەڵێـك كە پشـتی قەدەغـەكراوە بـۆ بـارو سـواری بەكـاری نــاهێنن، وە ئـاژەڵـێك كـە بـە درۆ هەڵبەستنەوە بە ناوی خـواوە، ناوی خـوای لەسەر ناهێـنـن، بە دڵنیاییـەوە لەمـەودوا بە هۆی درۆ هـەڵبەسـتنیـانەوە خـوا سـزایان دەدات. وە گوتیـان: ئــەوەی لـە سـكی ئـەم ئاژەڵانـەدا بـێ، تـایبـەتە بـە نێرینـەكـانمانەوەو، لـە هاوسـەرەكانمان قەدەغەیـە، بەڵام ئەگـەر ئەو بەچكەیـە مردار بـێ، ئەوە نێرو مــێ تێیـدا هاوبەشــن، بێگـومان (خـوا) سزای ئەو وەسفكردنە بـێ بنەمـایانـەیـان دەدات، بەڕاسـتیـی خـوا كاربەجـێی زانـایە.

وەك پێشتر لـە تەفسـیری سـوورەتی ئەنعــام دا باســمان كـردوە، كـافرەكـان هـەر لەخـۆوە هەنـدێ ئاژەڵیـان قەدەغـە دەكردنو نە بۆ بــار، نـە بـۆ سـواریی، بەكاریـان نەدەهێنـان، جـا ئـەو ئاژەڵـە حوشتـر بووایـە، گـا بووایـە، زیـاتر حوشتـرو گـا بەكارهێنراون بۆ بـارو سـواریی (بۆ بـارلـێنـانو بۆ سـواریی).

ئنجــا دەفەرمــوێ : ﴿ قُلْ ءَآللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ ۖ أَمْ عَلَى ٱللَّهِ تَفْتَرُونَ ﴾، بلـــێ: ئـایــا خـوا مۆڵـەتی داون، یاخـود درۆ بـە نــاوی خــواوە هـەڵدەبەســتن، واتـە: دوو ئەگـەر هـەن:

أ) یـان دەبـێ خـوا مۆڵـەتی دابـن، ئەگـەر مۆڵـەتی داون، كوا بەڵگـەتـان، بەڵگـەی نەقڵیی، چییـە ؟!.

ب) یان دەبێ مۆڵەت نەدرابن، بەڵگەیەكی نەقڵیی‌و شەرعییتان بەدەستەوە نەبێ، كەواتە: درۆ هەڵدەبەستن.

ئنجا ئەگەر درۆش بەناوی خواوە هەڵدەبەستن‌و، هەر لەخۆوە ئەو نازو نیعمەتانەی خوا بۆ بەندەكانی دروستی كردوون، بێن بەشێك لەو نازو نیعمەتانە لەو خەڵكە قەدەغە بكەن، بە تەئكید ئەوە تاوانێكی زۆر گەورەیە، بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَمَا ظَنُّ ٱلَّذِينَ يَفۡتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ ﴿٦٠﴾ ﴾، وە ئایا گومانی ئەوانەی درۆ بەناوی خواوە هەڵدەبەستن، ڕۆژی قیامەتێ چییە؟ واتە: چاوەڕێی چ شتێك دەكەن، چ گومانێك دەبەن، كە لەسەر ئەو كردەوە خراپەیان، لەگەڵیان بكرێ؟ بە دڵنیایی سزا دەدرێن، جگە لە سزادان، نابێ هیچ گومانێكی دیكەی چاكیان هەبێ، چونكە گومانی چاك دەبێ كەسێك ببێ، كە كردەوەی چاكی ئەنجام داوە، بەڵام كەسێك كە كردەوەی خراپی ئەنجام داوە، بە تەئكید دەبێ چاوەڕێی سزای خراپیش بكات.

<u>**مەسەلەی چوارەم:**</u> كە دەفەرموێ : ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَذُو فَضۡلٍ عَلَى ٱلنَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَهُمۡ لَا يَشۡكُرُونَ ﴿٦٠﴾ ﴾، بێگومان خوا بەرانبەر بە خەڵك خاوەن بەخششەو پێیان دەبەخشێ، (چاكە لەگەڵ خەڵك دەكات) بەڵام (خەڵك) زۆربەیان سوپاسگوزارنین.

خوا ﷻ ڕێنماییان بۆ دەنێرێ، كەچی ئەوان پێی بێبڕوا دەبن، ڕزق‌و ڕۆزییان بۆ دەنێرێ، كەچی ئەوان لەخۆوە قەدەغەی دەكەن، لەش ساغیان دەكات، كاری خراپەی پێ دەكەن، ماڵ‌و سامانیان دەداتێ، كەچی ڕژدیی‌و چرووكیی پێدەكەن‌و، پێی لە خۆبایی دەبن، دەسەڵاتیان دەداتێ، كەچی ئەوان پێی لە سنوور دەردەچن، چونكە (شكر) تەنیا بریتی نیە لەوە كە بڵێی: خوایە سوپاس بۆ تۆ، (شكر) بە سێ شتان دەكرێ‌و، پەیوەندیی بە سێ شتانەوە هەیە:

١/ پەیوەندیی بە زمانەوە هەیە.

٢/ پەیوەندیی بە دڵەوە هەیە.

٣/ پەیوەندیی بە ئەندامەکانی جەستەوە هەیە.

١- ئەوەی پەیوەندیی بە دڵەوە هەیە، ئەوەیە کە هەرچی نیعمەتە لە دڵەوە بیگێڕیەوە بۆ خوای بەخشەر، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَا بِكُم مِّن نِّعْمَةٍ فَمِنَ ٱللَّهِ ۖ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْـَٔرُونَ ﴿٥٣﴾ ﴾النحل، واتە: وە هەر نیعمەتێکتان هەیە لە خواوەیە... سوپاسکردنی دڵ، ئەوەیە کە بە عەقڵ و دڵ، هەرچی خێرو چاکەیە هەیە، لە ژیانت و دەوروبەرتدا، لە خوای بزانی.

٢- (شکر)ی زمان ئەوەیە، کە نیعمەتەکانی خوا، بە زمان باس بکەی، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ﴿١١﴾ ﴾الضحى، واتە: وە ئەو نیعمەتەی پەروەردگارت پێی بەخشیوی، باسی بکە.

٣- سوپاسکردنی ئەندامەکانیش، ئەوەیە کە بە کردەوە نیعمەتەکانی خوا لە ڕەزامەندیی خوادا بەکاربێنی، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱعْمَلُوٓا۟ ءَالَ دَاوُۥدَ شُكْرًا ﴿١٣﴾ ﴾سبأ، واتە: ئەی ئالی داوود شوکر ئەنجام بدەن، کەواتە: شوکر ئەنجام دەدرێ، نەك تەنیا بگوترێ، ئەنجامدانی شوکری خواش، ئەوەیە کە ئەو نیعمەتانەی خوای پەروەردگار، لە ڕەزامەندیی خوای بالادەست دا بەکاربێنی، وەك داوود سەلامی خوای لێ بێ، خوا دەنگێکی خۆشی پێدا بوو، موناجات و ڕازونیازی پێ لەگەڵ خوادا دەکرد، توانای پێدا بوو، لە ئاسن زرێی دروست دەکرد، بۆ ئەوەی جەنگ و جیهادی پێ لە پێناوی خوادا بکات، وە سولەیمان سەلامی خوای لێ بێ، خوای بالادەست (با)و (جن)ی بۆ دەستەمۆ کردبوون، زمانی زیندەوەران و باڵندانی فێرکردبوو، ئەویش ئەوانەی هەموو بەکاردەهێنا، بۆ وەدەستهێنانی ڕەزامەندیی خواو بڵاوکردنەوەی پەیامی خوا، کەواتە: ئەوە شوکرو سوپاسی ڕاستەقینەیە، کە تۆ نیعمەتەکانی خوا بگێڕیەوە بۆ خواو،

بە زمان دانیان پێدابێنىو، بە كردەوەش لە ڕەزامەندیی خوای پەروەردگاردا بەكاریان بێنی.

بۆیە دەفەرموێ: خوا خاوەن بەخششە بەڵام زۆربەی خەڵك سوپاسگوزارنین، لە شوێنی دیكەدا دەفەرموێ: ﴿وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ ٱلشَّكُورُ ﴿١٣﴾﴾سبأ، واتە: وە كەمێك لە بەندەكانم سوپاسگوزارن.

مەسەلەی پێنجەم : كە دەفەرموێ : ﴿وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُواْ مِنْهُ مِن قُرْءَانٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِۚ وَمَا يَعْزُبُ عَن رَّبِّكَ مِن مِّثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي ٱلْأَرْضِ وَلَا فِي ٱلسَّمَآءِ وَلَآ أَصْغَرَ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَٰبٍ مُّبِينٍ ﴿٦١﴾﴾.

(الشأن): (العَمَلُ المُهِم والحالُ المهم) (شأن) یانی: كردەوەو حاڵێكی گرنگ، واتە: تۆ لە هیچ حاڵێكدا نابی، (واتە: حاڵەتی دەروونییو مەعنەویی) وە هیچ ئەندازەیەك لە قورئان ناخوێنیەوەو، هیچ كردەوەیەكیش ئەنجام نادەن {بە جەستەتان، كە گرنگترین حاڵەت كە ئینسان جەستەی پێ بجووڵێنێ، بریتیە لە زیكری خوا كردن بە زار} مەگەر ئێمە ئامادەو چاودێر بووین، كاتێك ئێوە دەیچوونە نێو.

وشەی (شهود) كۆی (شاهد)ە، {الشاهد: الحاضر، وأُطْلِق على العالِم بطريقة المجاز المُرسَل، ولذلك عُدِّي بحرف (على)}، (شاهد) لێرە بە مانای ئامادەیە، بە شێوەی مەجازی مورسەل بەكارهێنراوە بۆ زانا (واتە: لێی ئاگاداربووین، پێی زانا بووین) هەر بۆیەشە وشەی (شهود) بە (على) تەعەددای كردوە، یانی : خوای پەنهانزان شایەد بووە بەسەرتانەوەو ئاگادار بووە پێتان، كە چییتان دەكرد؟ ﴿إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ﴾، كاتێك دەیچوونە نێو، پێشتریش باسمان كرد لە شیكردنەوەی

وشـەكـانـدا: (الإِفَاضَةُ فِي العَمَلِ: الإِنْدِفاعُ فِيهِ، أَي الشرُوعُ فِي العَمَلِ بقُوَّةٍ وَاهْتِمَام)، واتـە: (الإِفَاضَةُ فِي العَمَلِ) بریتیـە لـە بەهێـزو گرنگـیی پێدانـەوە خۆپێـدادانی كارێكو دەست پێكردنی.

واتــە: ئێوە هـەر كـاتێك یەكـێك لـەو سـێ حاڵەتانەتـان هەبێـت، ئێمە پێی ئاگـاداریـن.

نەك هەر ئەوەندە بەڵكو: ﴿وَمَا يَعْزُبُ عَن رَّبِّكَ مِن مِّثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي ٱلْأَرْضِ وَلَا فِي ٱلسَّمَآءِ وَلَآ أَصْغَرَ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَٰبٍ مُّبِينٍ﴾، وە بەقــەدەر گرانـایی گەردێـك، شـتێكی زۆر بچـووك، نیـە، لـە زەوییـدا، یـان لـە ئاسـمانداو، بچووكتـر لەوە، یاخود گەورەتر، مەگەر هەمووی لە نووسینێكی تۆمارێكی ئاشـكراو ڕووندا هەیـە.

لە قۆنـاغی مەككەدا پێغەمبـەر ﷺو، بـڕواداران‌و هـاوەڵان بـە دەسـتی كافرەكـان تووشی ئەشكەنجەو ئازار بوون‌و، قسەی نـاخۆشیان بیستوەو، هەڵوێستی نەگونجاوی ئەوانیـان ڕووبەڕوو بۆتەوە، ئنجا خـوای كاربەجـێ وەك دڵدانەوەیەك بە پلەی یەكەم بـۆ پێغەمبـەر ﷺ، پاشـان بـۆ هـاوەڵانی بەڕێـزی، دەفـەرموێ: ئاگــاداری هـەموو حاڵەتەكانتانم: چ حـاڵەتی مەعنـەوییتـان، چ حاڵەتی بێـزەیـی‌و دەربـڕین، چ حاڵـەتی كردەیی، خـوا لە هەموو حـاڵەتەكان ئاگادارەو چاودێرە، دەزانـێ چیتـان بەسـەر دێ‌و، چۆنە؟ ئەگەر نارەحەتكران‌و ئازاردانە، ئەگەر هەڵسانی تۆیە بە كارو كـردەوەی چاك، وەك قورئان خوێندن‌و، خۆڕاگریی‌و...هتد، بەدڵنیایی خـوا بە هەر هـەمووی ئـاگادارە.

ئنجا ئەمە هەڕەشـەیە بۆ كـافرو بێـبـڕوایەكانیش، كە خـوا هیچ شـتێكی ئێوەی لـێ ون نـابێ، بـە هـەموو هەڵسوكەوتەكانتــان ئاگادارە، نـەك هـەر ئەوەنـدە، بەڵكـو گرانایی گەردێك، لە خـوای پەنهانزان شێرراوە نیـە، وەك پێشتـر گوتـمان : (ذَرَّة) هـەم بە مێروولەی زۆر بچووك دەگوترێ، هـەم بـە تـۆزو گـەرد (هـباء) ئـەوەی كـە كاتێك تیشكی خۆر لە پەنجەرەیەكەوە دێتە ژوور، شتی ورد دێتە بەرچاوت، بەویش دەگوترێ،

واتە : شـتی زۆر زۆر بچووك‌و، بچووكتـر لەوەش‌و، گەورەتر لـەوەش، نیـە ﴿إِلَّا فِي

كِتَٰبٖ مُّبِينٍ ﴾، مەگەر هەمووی لە کتێبێکی ڕووندا هەیە، واتە: لە زانیاریی خوادا، یان لە (لوح المحفوظ)دا واتە: هیچ شتێك لە خوای پەنهانزان شاراوە نیە.

لە ڕووی خوێندنەوەوە : ﴿ وَلَآ أَصۡغَرَ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكۡبَرَ إِلَّا فِي كِتَٰبٖ مُّبِينٍ ﴾، خوێنراویشەتەوە : (ولا أصغرُ من ذلك ولا أكبرُ)، هەرچەندە یەك مانایان هەیە، بەڵام زۆربە ئاوایان خوێندۆتەوە : ﴿ وَلَآ أَصۡغَرَ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكۡبَرَ إِلَّا فِي كِتَٰبٖ مُّبِينٍ ﴾.

وشەی (مُّبِينٍ) (إسم فاعل)ەو لە (أبانَ) ەوە هاتوە، ئنجا (أبانَ) هەم بە (لازم) دێ، هەم بە (متعدّي).

وێنەی (لازم): (أَبانَ الفَجْرُ) یانی: بەرەبەیان دەرکەوت.

وێنەی (متعدّي): (أبان المدرِّسُ الدرسَ) یانی: وانەبێژەکە وانەکەی ڕوونکردەوە.

وشەی (مُبين) لێرەدا، دەگونجێ لە (أبان)ی (لازم)ەوە بێ، یانی: ڕۆشن.

دەشگونجێ لە (أبان)ی (متعدّي)ەوە بێ، یانی: ڕوونکەرەوە.

بەڵام (إسم فاعل)ی (بانَ) بریتیە لە (بیِّن) واتە: ڕۆشن.

کەواتە: ئەو (کتاب)ەی کە لێرەدا بە (مُبين) وەسف کراوە، چ مەبەست پێی (لوح المحفوظ) بێ، یان زانیاریی بێ سنووری خوا، هەردووك وەسفەکەی لەگەڵدا دەگونجێن، چونکە زانیاریی خوا (علم الله)و (لەوحی پارێزراو)یش هەم ڕۆشنن و، هەم ڕۆشنکەرەوەشن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

دەرسی هەشتەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە نۆ (٩) ئایەت (٦٢ تا ٧٠) پێك دێ، سەرەتا خوای بەرزو مەزن پێناسەی دۆستو نیزیكانی خۆی دەكات، بە پێنج سیفەتی بنەڕەتییان.

پاشان ئامۆژگاریی پێغەمبەر ﷺ دەكات، كە بە قسەو قاڵی كافرەكان دڵتەنگ نەبێو دڵنیابێ كە عیززەت هەمووی هی خوایە.

ئنجا خوا باسی موڵكداریێتیی گشتی خۆی بۆ ئاسمانەكانو زەوی دەكاتو، ڕایدەگەیەنێ: كە هاوبەشدانەرەكان تەنیا شوێنی گومان كەوتوونو، هیچ هاوبەشێك نیە بیپەرستن.

دوایی خوای میهرەبان باسی دیاردەی شەوگارو ڕۆژگار دەكات، كە مایەی تێدا پشوودانو كارو كاسبیین.

ئنجا لە كۆتایی دا بەرپەرچی قسەی موشریكەكان دەداتەوە، كە گوتوویانە: خوا ڕۆڵەی هەیەو، هەڕەشەی سەختیان لێ دەكات.

﴿ أَلَآ إِنَّ أَوۡلِيَآءَ ٱللَّهِ لَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ ﴿٦٢﴾ ٱلَّذِينَ
ءَامَنُواْ وَكَانُواْ يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ لَهُمُ ٱلۡبُشۡرَىٰ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَفِي ٱلۡأٓخِرَةِۚ
لَا تَبۡدِيلَ لِكَلِمَٰتِ ٱللَّهِۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ ﴿٦٤﴾ وَلَا يَحۡزُنكَ قَوۡلُهُمۡۘ
إِنَّ ٱلۡعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًاۚ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡعَلِيمُ ﴿٦٥﴾ أَلَآ إِنَّ لِلَّهِ مَن فِي
ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَن فِي ٱلۡأَرۡضِۗ وَمَا يَتَّبِعُ ٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ
شُرَكَآءَۚ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا ٱلظَّنَّ وَإِنۡ هُمۡ إِلَّا يَخۡرُصُونَ ﴿٦٦﴾ هُوَ ٱلَّذِي
جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيۡلَ لِتَسۡكُنُواْ فِيهِ وَٱلنَّهَارَ مُبۡصِرًاۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ
لِّقَوۡمٖ يَسۡمَعُونَ ﴿٦٧﴾ قَالُواْ ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ وَلَدٗاۗ سُبۡحَٰنَهُۥۖ هُوَ ٱلۡغَنِيُّۖ لَهُۥ مَا
فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِۚ إِنۡ عِندَكُم مِّن سُلۡطَٰنِۭ بِهَٰذَآۚ أَتَقُولُونَ
عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعۡلَمُونَ ﴿٦٨﴾ قُلۡ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَفۡتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَ لَا
يُفۡلِحُونَ ﴿٦٩﴾ مَتَٰعٞ فِي ٱلدُّنۡيَا ثُمَّ إِلَيۡنَا مَرۡجِعُهُمۡ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ ٱلۡعَذَابَ
ٱلشَّدِيدَ بِمَا كَانُواْ يَكۡفُرُونَ ﴿٧٠﴾ ﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

{ئاگاداربن! دۆستانی خوا هیچ مەترسییان لەسەر نیەو، ئەوان دڵتەنگ نابن (٦٢) ئەوانەی بڕوایان هێناوەو پارێزیان دەکرد (٦٣) لە ژیانی دنیاو لە دوارۆژدا، موژدەیان هەیە، وشە (بڕیارە)کانی خوا گۆڕانیان بۆ نیە، ئا ئەوە بە مراد گەیشتنی مەزنە (٦٤) وە با قسەی ئەوان دڵتەنگت نەکات، باڵادەستیی هەمووی هی خوایە، ئەو بیسەری زانایە (٦٥) ئاگاداربن! هەرچیو هەرکەس کە لە ئاسمانەکانو لە زەویدایە، هی خوایەو، ئەوانەی لە جگە لە خوا دەپاڕێنەوە، شوێن هاوبەشان ناکەون، بەڵکو تەنیا شوێن گومان دەکەونو، بەس درۆ دەکەن (٦٦) (خوا) ئەو کەسەیە کە شەوگاری بۆ گێڕاون بە کاتی تێدا پشوودان، ڕۆژگاریشی بۆ کردوون بە مایەی تێدابینین، بە دڵنیایی لەوەدا نیشانە هەن بۆ کۆمەڵێك ببیستن (٦٧) (کافرەکان) گوتیان: خوا ڕۆڵەی بۆ خۆی داناوە ! پاکیی بۆ وی، ئەو بێ نیازە، هەرچی لە ئاسمانەکانو زەوی دا هەیە، هی ویە، لەوبارەوە هیچ بەڵگەیەکتان لەلا نیە، ئایا بە نەزانیی لە بارەی خواوە دەدوێن؟ (٦٨) بڵێ : بە دڵنیایی ئەوانەی درۆ لەبارەی خواوە هەڵدەبەستن، سەرفراز نابن (٦٩) (ژیانەکەیان) ڕابواردنێکی کەمە لە دنیادا، دوایی گێڕانەوەیان بۆ لای ئێمەیەو، بەهۆی ئەوەوە کە بێبڕوا بوون، ئازارێکی توندیان پێ دەچێژین (٧٠)}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(أَلَآ): لە زمانی عەرەبییدا دەڵێ: (أَدَاةُ التَّنْبِيه) ئامرازی ئاگاداركردنەوەو وریاكردنەوەیە، لە زمانی كوردییدا دەبێتەوە بە (ئەها)، وەك كەسێك یەكێك ئاگادار دەكاتەوە دەڵێ: (ئەها فلان كەس!).

(أَوْلِيَآءَ ٱللَّهِ): واتە: ئەوانەی كە لە خوا نیزیكن، (أولیاء) كۆی (ولي)یە، (الوَلِيُّ وَالمَوْلى: النَّصيرُ وَالمُعينُ وَالمُحِبُّ وَالقَرِيب، وَهُوَ مِنَ الوَلْي: وَهُوَ القُرْبُ)، واتە: وشەی: (مَولى)و (وَلي) یانی: یاریدەدەرو هاوكارو خۆشویستەرو نیزیك، كە لە (وَلْي)ەوە هاتوەو ئەویش بەمانای نیزیكیی دێ.

(ٱلْبُشْرَىٰ): (البِشَارَةُ وَالبُشْرَى: الخبَرُ السارُّ)، وشەی (بِشارة)و (بشرى) هەردووكیان بە مانای هەواڵی خۆش دێن، هەواڵێك كە دەمو چاوی ئینسان گەش دەكات، یانی (تَنْبَسِطُ بە بَشْرَة وجە المَرْءِ)، پێستی دەمو چاوی ئینسان بە هۆی ئەو هەواڵەوە، خۆش‌و گەش‌و جوان دەبێ.

(لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَٰتِ ٱللَّهِ): واتە: گۆڕان نیە بۆ فەرمان‌و بڕیارەكانی خوای بالادەست، (الإبدَال وَالتبدِيلُ وَالتبَدُّلُ وَالإستبدَال: جَعَلُ شَيءٍ مَكان آخَرَ، والتبدُّلُ هو التغييرُ مطلقاً) وشەی (إبدَال، تبدِيل، تبَدُّل، إستبدَال) هەر چواریان: ئەوەیە كە شتێك لە شوێنی شتێك دابنێی، بەڵام (تَبَدُّل) ئەوەیە كە بە موتڵەقیی شتێك بگۆڕی.

(ٱلْعِزَّةَ): (العِزَّةُ: حَالَةُ مَانِعَةُ للإنْسَانِ مِنْ أَنْ يُغْلَبَ)، (عزة) بریتیە لە حاڵەتێك بۆ مرۆڤ كە ڕێ دەگرێ لەوەی تێكبشكێ‌و، كەس بەسەریدا زاڵ بێ.

(يَخْرُصُونَ): (الخَرْصُ: حَرْزُ الثمرَةِ، وَقِيلَ الكَذِبُ، وَذَلِكَ أَنَّ كُلَّ قَوْلٍ مَقُولٍ عَنْ ظَنٍّ وَتَخْمِينٍ، يُقَالُ لَهُ: خَرْص)، وشەی (خرص) لە كوردیی دا دەڵێن:

قرساندن، قرساندنی میوە بیخەملێنی ئەو باغە چەندی میوە دەبێو، هەندێك گوتوویانە: (خرص) واتە: درۆ، ئەویش لەبەر ئەوەی هەر کەسێك شتێك بە خەملاندن بکات، زۆر جار ڕاست دەرناچێ.

(لِتَسْكُنُوا۟ فِيهِ): (السُّكُونُ: ثُبوتُ الشَّيءِ بَعْدَ تحَرُّكٍ) (سكُون) بریتیە لە وەستانی شتێك دوای ئەوەی کە جووڵانەوەی هەبووە.

(مُبْصِرًا): (أَي مُضِيئَاً للأَبْصَارِ، أَو صَارَ أَهْلُهُ بصراء)، (مُبْصِر) واتە: بینەر، دیارە ڕۆژگار بۆخۆی نایبینێ، بۆیە گوتوویانە: (مُضِيئَاً للأَبْصَارِ) وا دەکات چاوەکان ببینن، یاخود (صَارَ أَهْلُهُ بصراء) کەسانێك کە لە ڕۆژگاردان، دەبینن، واتە: بەرچاویان ڕوونە، بەهۆی ڕووناکیی ڕۆژگارەوە، بەرپێی خۆیان دەبینن.

(سُلْطَٰنٍۭ): لێرەدا بە مانای بەڵگە هاتوە، بەڵام لە ئەسڵدا دەڵێ: (مِنَ السَّلاَطَةِ: التَمَكّن مِنَ القَهْرِ)، ئەویش بریتیە لەوەی کە ئینسان لە ئەنجامی دەسەڵاتو دەسترۆیشتوویی دا جێگیربێ لە شوێنێك، (وَمِنْهُ سُمِّي الحُجَّة سُلْطَاناً) هەر بۆیەش بەڵگە پێی گوتراوە: (سُلْطَانَ) چونکە بەڵگەی ڕاستو ڕەوان، دەسەڵاتی هەیە بەسەر عەقڵو دڵی ئینساندا و جێگیر دەبێ.

(يَفْتَرُونَ): (يَخْتَلِقُون، والإِسْمُ: الفِرْيَةُ، شَيْئَاً فَرِيّاً، يعني: مصنوعاً مُخْتَلَقاً)، وشەی (یفترون) واتە: درۆ هەڵدەبەستن، ناوی (إفتراء) پێی دەگوترێ: (فرية)، دەڵێ: (هذه فريةٌ ما فيه مرية) ئەوە درۆیە، هیچ گومانی تێدانیە، لە سوورەتی (مريم)دا هاتوە، کە مەریەم خوا لێی ڕازی بێ دێتەوە، عیسا (عليه السلام)ی پێیە، پێی دەڵێن: ﴿قَالُوا۟ يَٰمَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْـًٔا فَرِيًّا ﴿٢٧﴾﴾، واتە: ئەی مەریەم! شتێکت هەڵبەستوە، منداڵێك کە هی خۆت نیە، یان منداڵێك کە بابی نیە پاڵی دەدەیە لای خوا، یانی: بە درۆ هەڵبەستنیان بۆ لەقەڵەم داوە.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوای پەروەردگار لەم نۆ ئایەتەدا، سەرەتا باسی دۆستان و خۆشەویستان و بەندە تایبەتییەکانی خۆی دەکات، ئنجا لەبەرئەوەی ئێمە لە مەسەلە گرنگەکان دا، باسێکی تایبەتمان دەربارەی دۆستانی خوا بەدەستەوەیە، لێرە بە خێرایی بەسەریدا دەڕۆین، خوا دەفەرموێ: ﴿أَلَآ إِنَّ أَوْلِيَآءَ ٱللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾، وریابنەوە! بێگومان دۆستانی خوا، نە ترسیان لەسەرەو نە دڵتەنگیش دەبن، نە خەم و پەژارەش دادەگرن، ترسیان لەسەر نیە بۆ داهاتوو، خەم و پەژارەش داناگرن بۆ ڕابردوو، ئەوەی پەرێزی پاکە بێباکە، بۆیە بۆ داهاتوو ترسیان نیە، کەسێکیش ژیانەکەی بە پاکیی گوزەراندبێ، خەفەت و مەراق ناخوا بڵێ: بریا وام نەکردباو، وام کردبا، ئەوەی دۆستی خوا بێ، خوا لەگەڵی بە لوتف و میهرەبان بێ ئاوا دەبێ.

ئنجا بە دوو سیفەتی دیکەیان پێناسەیان دەکات: ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَكَانُواْ يَتَّقُونَ﴾، ئەوانەی بڕوایان هێناوە، واتە: بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ و، پارێزیشیان دەکرد، واتە: بەردەوام لە خۆپاراستن و لە لەخۆ وریابووندا بوون.

ئنجا سیفەتێکی دیکەیان ئەوەیە: ﴿لَهُمُ ٱلْبُشْرَىٰ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْـَٔاخِرَةِ﴾، دڵخۆشیی و موژدەیان بۆ هەیە لە دنیاو لە دوارۆژدا، دوایی لە مەسەلە گرنگەکان باسی دەکەین چۆنە؟

﴿لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَٰتِ ٱللَّهِ﴾، گۆڕان نیە، بۆ وشەکانی خوا، یانی: بۆ بڕیارەکانی خوا، بڕیارەکانی خوا هەرگیز گۆڕانیان بەسەردا نایەت، ﴿ذَٰلِكَ هُوَ

﴿ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴾، ئا ئەوە بە مراد گەیشتنی مەزنە، (فوز) بریتیە لەوە کە ئینسان لە تەنگانەیەك دەرباز بێتو بچێتە دەشتاییەکەوەو، لە دەروویێکەوە بچێتە دەر، بۆیە گوتوویانە: (فوز) بریتیە لە بە ئاوات گەیشتن، بە مراد گەیشتن، سەرکەوتن، سەرفرازیی، بە هەموو ئەو شتانە دەکرێ تەعبیر بکرێ، واتە: ئەو دۆستی خوا بوونە، سەرکەوتنی هەرە مەزنو گەورەیە.

ئنجا ڕوو لە پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ دەکات، دەفەرموێ: ﴿ وَلَا يَحْزُنكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ ٱلْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴾، با قسەی ئەوان، (قسەی ناحەزانو بێبڕوایان) دڵ تەنگت نەکات، (قسەکانیان بریتی بوون لە درۆو بوختانو بە درۆدانانو، لە پشت پەردەی ڕەشەوە تەماشا کردن) بێگومان دەستڕۆیشتوویی‌و باڵادەستیی‌و هێزو توانا، تەنیا هی خوایەو، ئەو بیسەری زانایە.

مادام هەموو هێزو دەسەڵات هی خوابێ‌و، ئەویش بیسەرو زانابێ، واتە: ئەو هەم قسەی تۆو، هەم هی ئەوانیش دەبیستێ، حاڵی تۆو ئەوانیش دەزانێ، ئنجا هەر بەو عیززەت‌و دەستڕۆیشتوویيەی خۆی، سزای نەیارەکانت دەدات‌و، یارمەتی تۆش دەدات.

پاشان خوا ﷻ دێتە سەر باسێکی دیکەو دەفەرموێ: ﴿ أَلَآ إِنَّ لِلَّهِ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَن فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، ئاگاداربن! هەرچی لە ئاسمانەکان‌و زەویدایە، هی خوایە، هەمووی موڵکی خوایەو خوا خاوەنیەتی، ﴿ وَمَا يَتَّبِعُ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ شُرَكَآءَ ﴾، وە ئەوانەی لە خوار خواوە، لە جگە لە خوا دەپاڕێنەوە، بە دوای هیچ هاوبەشان ناکەون، (چونکە هیچ هاوبەشێك بۆ خوا بوونی نیە، تاکو ئەوان شوێنی بکەون، ئەدی بە دوای چی دەکەون؟) ﴿ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا ٱلظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴾، ئەوانە تەنیا شوێن گومان‌و وەهمی خۆیان دەکەون‌و، ئەوانە تەنیا درۆ دەکەن.

كە دەڵێن: فلأن كەسە، یان فلأن لایەنە، یان فلأن هۆكارە، هاوبەشی خوایەو تكامان بۆ دەكات لە لای خوا، یانی : شتێكی بەدەستە، لەو شتانەی كە تەنیا بە خوا دەكرێن، ئا ئەوە بەس درۆیەكە دەیكەن‌و هیچ بنەمایەكی نیە.

ئنجا خوا ﷻ باسی كردەوەو سیفەتێكی دیكەی خۆی دەكات، كە ئینسان بەبێ ئەو سیفەتەی پەروەردگار ژیانی نەدەسووڕاو بەردەوام نەدەبوو، دەفەرمویٚ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيۡلَ لِتَسۡكُنُواْ فِيهِ وَٱلنَّهَارَ مُبۡصِرًا ﴾، (خوا) ئەو كەسەیە كە شەوگاری بۆ گێڕاون بە هۆكاری ئەوەی تێیدا پشوو بدەن‌و ئیسراحەت بكەن، ڕۆژگاریشی بۆ گێڕاون بە مایەی بینین، تاكو بتوانن جموجوڵ‌و كاروكاسبی بكەن، یاخود ڕۆژگاری ڕۆشن كردۆتەوە، ﴿إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَأَيَٰتٍ لِّقَوۡمٍ يَسۡمَعُونَ ﴾، لە ڕاستییدا لەوەدا نیشانە هەن، بۆ كەسانێك ببیستن، كەسانێك هەر ببیستن، لە دیاردەی جێگۆڕكەی ڕۆژو شەواندا، لەوەدا كە شەوگار بایی پشوویەكی باش دەكات‌و، ڕۆژگار بایی جموجوڵ‌و كارو كەسابەتێكی باش دەكات، نیشانەكانی پەروەردگاریتی خوا دەبینن.

پێشتر گوتمان: ئەگەر بەهۆی هێزی ڕاكێشانی مانگەوە نەبووایە، زەوی زۆر بەخێرایی بە دەوری خۆیدا دەخولایەوە، كە ئێستا بەهۆی هێزی ڕاكێشانی مانگەوەیە، زەوی بەخێرایی بە دەوری خۆیدا ناخولێتەوەو لە ماوەی بیست‌و چوار سەعات دا جارێك دەخولێتەوە، كە دابەش دەبێ بۆ شەوو ڕۆژ، ئەو ڕووەی بەرەو خۆرە، دەبێتە ڕۆژ، ئەو ڕووەی دیكەی كە پشتی لە خۆرە، دەبێ بە شەو، كە دیارە ئەوانیش كورت‌و درێژییان دەبێ، ئنجا وەك باسمان كرد: ئەگەر بەهۆی هێزی ڕاكێشانی مانگەوە نەبووایە، زەوی هەر چوار سەعات جارێك بەدەوری خۆیدا دەخولایەوە، واتە: شەوو دوو سەعات‌و ڕۆژ دوو سەعات دەبوو، ئنجا بزانە ژیان‌و گوزەران چۆن دەبوو؟! هەر چوار سەعات جارێك شەوو ڕۆژ بە دوای یەكدا دەهاتن !!

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر باسی قسەیەكی زۆر بێ بنەماو ئەفسانەیی هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان، كە لە ڕاستییدا تەنیا ئەو هاوبەش بۆ خوادانەرانە نا، كە بت‌و صەنەمیان دەپەرست، بەڵكو نەصرانیی‌و جوولەكەو زۆرێك لە بتپەرست‌و هاوبەش

بۆ خـوادانەرەکان لـە دنیـادا، گیـرۆدە بـوون بـەوەوە کـە ڕۆڵـە پاڵـدەنە لای خـوا، دەفـەرموێ: ﴿ قَالُواْ ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ وَلَدًا ﴾، وە گوتیـان: خـوا ڕۆڵـەی پەیـدا کـردوە، کـوڕ یـان کـچ، وەك لـە سـووڕەتی ئەنعـام دا دەفـەرموێ: ﴿ وَجَعَلُواْ لِلَّهِ شُرَكَآءَ ٱلۡجِنَّ وَخَلَقَهُمۡۖ وَخَرَقُواْ لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَٰتِۭ بِغَيۡرِ عِلۡمٖۚ سُبۡحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٠٠﴾ بَدِيعُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُۥ وَلَدٞ وَلَمۡ تَكُن لَّهُۥ صَٰحِبَةٞۖ وَخَلَقَ كُلَّ شَيۡءٖۖ وَهُوَ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٞ ﴿١٠١﴾ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمۡۖ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَۖ خَٰلِقُ كُلِّ شَيۡءٖ فَٱعۡبُدُوهُۚ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ وَكِيلٞ ﴿١٠٢﴾ ﴾.

واتـە: وە (هاوبەش بۆ خـوا دانەرەکان) لە جنۆکـان هاوبەشـیان بـۆ خـوا دانـان، لـە حـاڵێکدا کە هەر ئـەویش دروسـتی کـردوون، وە بـەبێ زانیـاریی کوڕان‌و کچانیان بـۆی هەڵبەسـتن، (خـوا) پـاك‌و بـەرزە لـەوەی ئـەوان دەیڵێـن ﴿١٠٠﴾ داهێنـەری ئاسمانـەکان‌و زەوییـە، مـادام هـاوسـەری نەبێ، چۆن ڕۆڵـەی دەبـێ! وە هـەموو شتێکی دروستکـردوەو بـە هـەموو شـتێك زانایـە ﴿١٠١﴾ ئـا ئەوەتـان خـوای پەروەردگارتـانە، جگـە لـەو هـیچ پەرسـتراو نین، وەکیل‌و مشـوورخـۆرە.

لێـرەش دەفـەرموێ : ﴿ سُبۡحَٰنَهُۥۖ هُوَ ٱلۡغَنِيُّ ﴾، پاکـیی بـۆ وی، ئـەو (خـوا) بێنیـازە.

کـێ ڕۆڵـەی دەبـێ؟ بەشـەر، چونکـە پێویسـتی بـەوە هەیـە لـە دوای خـۆی درێـژە بـە بوونـی بـدات، کـە بوونی خـۆی لە وەچـەکەیـدا دەبینێتـەوە، بـەڵام خـوای پەروەردگـار نـە نەبـوون (عـدم)ی بـە پێشـکەوتوەو، نـە نەبوونیشـی بـە دوادا دێ، ﴿ لَهُۥ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، هەرچی لـە ئاسـمانەکان‌و زەویـدا هەیـە، هـەمووی هـی خـوایە، کەواتـە: هیچیان هـی ئـەوە نیـن، ڕەچەڵـەکیـان بچێتەوە سـەر خـواو، ببنـە

ڕۆڵەی خوا، ﴿إِنۡ عِندَكُم مِّن سُلۡطَٰنِۭ بِهَٰذَآ﴾، (إِنْ) لێرەدا بە مانای (ما)ی (نافیة) دێ، واتە: هیچ بەڵگەیەکتان لەوبارەوە لەلا نیە.

خوا ناوی لە بەڵگە ناوە (سلطان) لەبەرئەوەی دەستەڵاتی هەیە بەسەر عەقڵداو تێیدا جێگیر دەبێ. ﴿أَتَقُولُونَ عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعۡلَمُونَ﴾، ئایا شتێك لەسەر خوا دەڵێن کە زانیارییتان دەربارەی نیە، ئایا چۆن بەبێ زانیاریی قسە لەسەر خوا دەکەن؟ ﴿قُلۡ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَفۡتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَ لَا يُفۡلِحُونَ﴾، بڵێ: ئەوانەی درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستن، سەرفراز نابن، بە مراد ناگەن، بەختەوەر نابن، ﴿مَتَٰعٞ فِي ٱلدُّنۡيَا ثُمَّ إِلَيۡنَا مَرۡجِعُهُمۡ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ ٱلۡعَذَابَ ٱلشَّدِيدَ بِمَا كَانُواْ يَكۡفُرُونَ ٧٠﴾، (ژیانەکەیان) گوزەرانێکی کەمی ژیانی دنیایە، دوایی گەڕانەوە تەنیا بۆ لای ئێمەیە، یان شوێنی گەڕانەوەیان بۆ لای ئێمەیە، پاشان سزای توندو سەختیان پێ دەچێژین، بەهۆی ئەوەوە کە بێبڕوا بوون.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم: کە دەفەرموێ: ﴿أَلَآ إِنَّ أَوۡلِيَآءَ ٱللَّهِ لَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ ﴿٦٢﴾ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَكَانُواْ يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ لَهُمُ ٱلۡبُشۡرَىٰ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَفِي ٱلۡأٓخِرَةِۚ لَا تَبۡدِيلَ لِكَلِمَٰتِ ٱللَّهِۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ ﴿٦٤﴾﴾.

ئێمە لە ژێر ڕۆشنایی ئەم سێ ئایەتە موبارەکانەدا، کورتە باسێك لە چوار بڕگەدا لەبارەی دۆستانی خوا ﷻ (أولیاء الله)ەوە دەکەین:

کورتە باسێک لەبارەی دۆستانی خوا (أولیاء الله)وە

بڕگەی یەکەم: پێناسەی دۆستانی خوا (أولیاء الله):

أ/ وشەی (ولِيّ) لە ڕووی زمانەوانییەوە، بەم شێوەیە: {الأَولِيَاء جَمْع وَلِي، الْوَلْيُ: القُرْبُ وَالدُّنُوُّ، يُقَالُ تَبَاعَدَ بَعْدَ وَلْيٍ، (وَكُلْ مِمَّا يَلِيكَ) أَي مِمَّا يُقَارِبُكَ ... المُوَالاَةُ ضِدُّ المُعَادَاةِ، وَالَى بَيْنَهُمَا وِلاَءً أي تَابَعَ، وَافْعَلْ هَذِهِ الأَشْيَاءِ عَلَى الوِلاَءِ أي مُتَتَابِعَةً، وَتَوَالَى عَلَيَّ شَهْرَانِ، تَتَابَعَا)[1]، (أولیاء) کۆی

---

١) مختار الصحاح، ص٧٤٠.

(ولْي)یە، ئەویش لە (ولْي)یەوە هاتوە، کە بە مانای نیزیکیو لە تەنیشت بوونو لە پەنا بوون، دێ، دەگوترێ: (تَبَاعَدَ بَعْدَ وَلْيٍ) واتە: دوای ئەوەی نیزیك بوو، دوورکەوتەوە، وە لە فەرمایشت دا هاتوە، پێغەمبەری خوا ﷺ لە کاتی ئامۆژگاریی کردنی مێرد منداڵێك دا لە کاتی نان خواردن دا، فەرموویەتی: {يَا غُلامُ! سَمِّ اللهَ تَعَالَى، وَكُلْ بِيَمِينِكَ، وَكُلْ مِمَّا يَلِيكَ} {أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ برقم: (٥٠٦١)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٠٢٢)}.

واتە: ئەی ڕۆڵە! ناوی خوای بەرز بێنەو، بە دەستی ڕاستت بخۆو، لەوەی کە لێتەوە نیزیکە، لەپێش خۆت بخۆ.

ئنجا دەڵێ: (مُوَالاَة)یش دژی (مُعَادَاة)ە، (مُوَالاَة) نیزیکیی، (مُعَادَاة)یش دووریی، کە هەر کەسێك بچێتە دۆڵێكو بەرانبەرێك، دەگوترێ: (وَالَى بَيْنَهُمَا وِلاَءً أَي تَابَعَ) واتە: بە دوای یەکدی داهێنان، وە دەگوترێ: (وَافْعَلْ هَذِهِ الأَشْيَاءِ عَلَى الوِلاَءِ أَي مُتَتَابِعَةً) ئەم شتانە لە نیزیکەوەو بەدوای یەك دا بیانکە، (وَتَوَالَى عَلَيَّ شَهْرَانِ، تَتَابَعَا) واتە: دوو مانگم لەسەر یەك بەسەردا هاتن.

ئنجا لە فەرمایشتی پێغەمبەری خوادا ﷺ هاتوە، کە دەبێ کێ لە نیزیك پێشنوێژ خوێن ڕاوەستێ، پێغەمبەری خوا ﷺ لە فەرمایشتێکدا فەرموویەتی: {لِيَلِيَنِي مِنْكُمْ أُولُوا الأَحْلامِ وَالنُّهَى، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ} {أَخْرَجَهُ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ برقم: (٣٥٢٧)، وَأَحْمَدُ برقم: (١٧١٤٣)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٤٣٢)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٢١٧٢) عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ}.

واتە: با ئەوانەتان کە خاوەنی عەقڵو تێگەیشتنی زیاترن، لە ڕیزی نوێژدا لە منەوە نیزیکتربن، دوایی ئەوانەی دوای وان، دوایی ئەوانەی دوای وان.

بۆئەوەی ئەگەر پێشەوا هەڵەیەکی کرد، کەمو کوڕییەکی بوو، شتێکی لەبیرچوو، ئەگەر ئەوەی کە شارەزایە، لە تەنیشتیەوە بێ، ئاسانتر دەتوانێ بۆی ڕاست بکاتەوەو هاوکاریی بکات.

کەواتە: مانای ڕیشەی وشەی (ولي) بریتیە لە نیزیك، ئنجا (أولياء الله) واتە: نیزیکانی خوا، ئەوە مانا زمانەوانییەکەی.

ب/ مانا زاراوەییەکەیشی بەو جۆرەیە : (ولـيّ) واتە: کەسێك کە لە خوا نیزیکە، کەسێك کە خۆشەویستو دۆستی خوایە، ئنجا ئایا ئینسان بە چی دەبێتە دۆستی خوا؟ لە بڕگەی دووەمدا باسی دەکەین.

بڕگەی دووەم : خەسڵەتە سەرەکییەکانی دۆستانی خوا ﷻ:

دیارە ئێمە لەم سێ ئایەتەی کە خوێندمانن، پێنج سیفەتی سەرەکیی لە دۆستانی خوا باسی دەکەین، خوای پەروەردگار ئەم پێنج سیفەتەی لێ هەڵداون :

وشەی ﴿أَلَآ﴾، بۆ ئاگادارکردنەوەو وریاکردنەوەیە.

﴿إِنَّ﴾، ئامرازی جەختکردنەوەیە، بۆ دڵنیا کردنەوەیە، خوا دەفەرموێ: ئاگاداربن، دڵنیابن دۆستانی خوا:

١) ﴿لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ﴾، جێگای مەترسیی نین، یاخود ترس ڕوویان تێناکات.

٢) ﴿وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾، دڵتەنگیش نابن و، خەم و خەفەت ناخۆن، پەژارەدار نابن.

٣) ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟﴾، ئەوانەی کە ئیمانیان هێناوە، بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە ئیمانیان پێ بهێنرێ.

٤) ﴿وَكَانُوا۟ يَتَّقُونَ﴾، عادەتیشیان وابوو، هەمیشە پارێزیان دەکرد.

٥) ﴿لَهُمُ ٱلْبُشْرَىٰ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْـَٔاخِرَةِ﴾، ئەوانە دڵخۆشیی و موژدەیان بۆ هەیە، لە ژیانی دنیاو لە دواڕۆژدا.

دواییش دەفەرموێ :﴿لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَـٰتِ ٱللَّهِ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ﴾، وشەکان و بڕیارەکانی خوا گۆڕانیان بۆ نیە، ئا ئەو جۆرە نیزیکییە لە خوا، ئەم جۆرە دۆست بوونەی خوا، سەرکەوتن و بە مراد گەیشتنی هەرە مەزنە.

ئێستاش با ئەم پێنج سیفەتە تۆزێك شی بکەینەوە:

١/ کە دەفەرموێ: ﴿لَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ﴾، واتە: کاتێك ئینسان زۆر دەبێتە دۆستو نیزیکی خوا، دەزانێ هەموو شتێك بەدەست خوای پەروەردگارەو، خوا خاوەنی ڕەهای هەموو شتێکە، کەواتە: ئەو مرۆڤە دەزانێ ئەوەی کە هەیەتی، وە ئەوەش کە لە دەوروبەریەتیو، خۆیشی هەمووی، خاوەنەکەی خوایە، بۆیە ئەگەر شتێکیشی لەدەست بچێ، مەترسیی نیە، چونکە دەزانێ لە بنچینەدا ئەو شتانە هی ئەو نین، هەر لە بنەڕەتدا خوا خاوەنی هەموو شتەکانە.

ئنجا خوای پەروەردگاریش کە خاوەنی ئەوپەڕی حیکمەتو ڕەحمەتو لوتفو میهرەبانییو کەرەمو بەخششەو، خاوەنی هەموو چاکەیەکە، شتێك ناکات بە زیانی ئەو بەندەیە تەواوبێ، بۆیە بۆ داهاتوو هیچ ترسیان لەسەر نیە، واتە: لەو شتانەی کە خەڵکی ئاسایی لێیان دەترسێن، ئەگەرنا، ئەوە مانای وانیە کە دۆستی خوا، لە هیچ شتێك ناترسێ، چونکە مووسا (علیه السلام) پێغەمبەرێکی پایە بەرزی خوایە، بەڵام کاتێك گۆچانەکەی فڕێ دەدات، دەترسێ، هەروەها کاتێك جادووگەرەکان گوریسو پەتو گۆچانەکانیان فڕێ دەدەن، خوا دەربارەی دەفەرموێ: ﴿فَأَوۡجَسَ فِي نَفۡسِهِۦ خِيفَةٗ مُّوسَىٰ ٦٧﴾ طه، مووسا لە ناخی خۆی دا ترسی لێ نیشت، یان دەفەرموێ: ﴿يَٰمُوسَىٰ لَا تَخَفۡ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ ٱلۡمُرۡسَلُونَ ١٠﴾ النمل، واتە: ئەی مووسا! مەترسێ، پێغەمبەران لە خزمەت مندا نابێ بترسێن، کەواتە: مەبەست ئەوەیە: دۆستانی خوا لەو شتانە ناترسێن، کە خەڵك لێیان دەترسێن، بەڵام ترسی سروشتییو ئاسایی، ئەوە جیایە، مەبەست ئەوەیە لەوە ناترسێن لە دواڕۆژدا شەرمەزاربن، عەیبداربن، یاخود لە ژیانی دنیا شتێکیان بەسەربێ، کە مایەی تووڕەبوونی خوا بێ، بۆچی لەوە ناترسێن؟ چونکە لە خوا

نیزیکن‌و، خوا بە خاوەنی خۆیان دەزانن‌و، بۆخۆشیان خوا چۆنی پێ خۆشە، ئاوا ڕەفتار دەکەن.

٢/ ﴿وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾، دیسان ئەویش بە هەمان شێوە: دڵتەنگیش نابن، بەو شتە ئاساییانەی کە خەڵك پێیان دڵتەنگ دەبێ، خەڵك زیاتر بە چی دڵتەنگ دەبێ‌و خەم لە چی دەخوا؟ دیارە خەم لە بەرژەوەندیی دنیا دەخوات، خەم لە پارەو سامان دەخوات، خەم لە نەخۆشیی دەخوات، بەڵام خەمی ئەوان‌و ئەوەی کە ئەوان بۆی دڵتەنگ دەبن، شتێکی دیکەیە، ئەویش ئەوەیە ئەگەر چاکەیەکیان لەدەست چووبێ، خێرێکیان لەدەست چووبێ، خراپەیەکیان لەدەست قەومابێ، ئا بەوە دڵتەنگ دەبن، نەك بەرژەوەندییەکی ئاساییان لەدەست چووبێ، پێی دڵتەنگ بن ! دەبێ ئاوا تەفسیر بکرێ، هەڵبەتە هەندێ لە زانایانیش گوتوویانە: ئەوانەی کە دەبن بە ئەهلی تەوحیدی ڕاستەقینە، حاڵەتێکیان بەسەردا دێ، کە هیچ جۆرە ترس‌و دڵەڕاوکەو خەم‌و پەژارە لە دڵ‌و دەروونیاندا نامێنێ، بەڵام وەك گوتم لەبەرئەوەی خوای زاناو شارەزا کە باسی پێغەمبەرانی کردوە (عليهم الصلاة والسلام)، خەمبارییشیان بەسەردا هاتوەو، تووڕەش بوونە، بۆ وێنە: خوا ﷻ لە چەندان شوێنی قورئان دا بە پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ دەفەرموێ: دڵ تەنگ‌و خەمبار نەبێ :

﴿وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾﴾الحجر، یان دەفەرموێ :

﴿لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَّفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾﴾الشعراء، واتە : خەریکە خۆت بفەوتێنی لەبەرئەوەی نابنە بڕوادار بڕوا ناهێنن، کەواتە: پێغەمبەرانیش (عليهم الصلاة والسلام) ترس‌و خەم‌و دڵتەنگییان بووە، بەڵام ئەو ترس‌و خەم‌و دڵتەنگییەی پێغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) جیا بووە لە هی خەڵك، خەڵك بۆ بەرژەوەندییەکانی دنیا، ئەو خەم‌و خەفەت‌و ترسانەیان هەیە، بەڵام ئەوان ئەگەر ترسێکیان بووبێ، یان حاڵەتێکی جبیللی بەشەریی بووە، یاخود ترسیان لەوە بووە، خوا لێیان تووڕەبێ، یان ترسیان لە ئایندەی پەیام‌و بەرنامەی خوای پەروەردگار بووە، کە پێیدا ناردوون، واتە: خەمی مەعنەوییان هەبووە.

٣/ ئنجا سیفەتی سێیەمیان کە دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، ئەوانەی کە ئیمانیان هێناوە، بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە ئیمانیان پێ بهێنرێ: ئیمان بە خوا، بە فریشتەکانی، بە کتێبەکانی، بە ڕۆژی دوایی، بە پێغەمبەرانی، وە بە هەموو ئەوەی کە پێغەمبەران هەواڵیان پێداوە.

٤/ سیفەتی چوارەم دەفەرموێ: ﴿ وَكَانُواْ يَتَّقُونَ ﴾، ئەم تەعبیرە وادەگەیەنێ کە هەمیشەو بەردەوام خەریکی پارێزکردنو لە خۆ وریان بوون بوون، چەندان جار گوتوومانە: مەبەست لە پارێزکردن، پارێزکردنە لە هەر شتێك کە خوا پێی ناخۆشە، دیارە خوا بەگشتی دوو شتی پێ ناخۆشن:

١) ئەوەی کە پێویستی کردوە بیچوێنی.

٢) وە ئەوەی کە قەدەغەی کردوە بیشکێنێ.

کەواتە: ﴿ وَكَانُواْ يَتَّقُونَ ﴾، واتە: خەریکی ئەنجامدانی ئەرکەکانی سەرشانیان بوونو، بەردەوام خەریکی لە خۆ وریابوون بوون، بۆ ئەوەی توخنی ئەو شتانە نەکەون کە خوا پێی ناخۆشنو، ئەو ئەرکانەش نەچوێنن کە خوا پێویستی کردوون.

٥/ بۆ سیفەتی پێنجەمیان دەفەرموێ: ﴿ لَهُمُ ٱلْبُشْرَىٰ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْـَٔاخِرَةِ ﴾، ئەوانە دڵخۆشییو موژدەیان بۆ هەیە لە ژیانی دنیاو دوارۆژدا، دڵخۆش دەبن یانی چی؟ دوایی لە ژێر ڕۆشنایی هەندێ فەرمایشتی پێغەمبەری خوادا ﷺ باسی دەکەین، بەڵام وەك تەبەڕیی گوتوویەتی: لە ڕاستییدا واتای تەواوی (بشری)، واتە: شادمانییو دڵخۆشیی، هەموو جۆرەکانی دڵخۆشیی دەگەیەنێ:

١ـ دڵخۆشن بەوەی کە بەندەی خوان.

٢ـ بەوە دڵخۆشن کە خوا ئەو هەموو نیعمەتانەی پێ بەخشیون.

٣ـ دڵخۆشن بەوەی خوا هیدایەتی داون، بۆ سەر ڕاستە شەقامی خۆی.

٤ـ دڵخۆشن بەوەی خوا یارمەتی داون، خۆیان بە سیفەتە بەرزەکان برازێننەوە، لە پێش هەموویانەوە، ئیمانو تەوحیدو، خۆیان لە سیفەتە خراپەکان بە دوور بگرن، لە پێش هەموویانەوە شیركو كوفر.

٥ـ دڵخۆشن بەوەی خوا کاریان بۆ ئاسان دەکات.

٦ـ دڵخۆشن بەوەی خەڵكی ئیماندار خۆشی دەوێن.

٧ـ بەڵكو دڵخۆشن بەوەی ئەوەی کە دێتە ڕێی ئەوان هاتۆتە ڕێی پێغەمبەرانیش (علیهم الصلاة والسلام)، لە دژایەتیی کردنو پڕوپاگەندە بۆ کرانو، ناچار بوون بۆ کۆچو ئاوارەییو گیرانو نارەحەتیی.

لە دنیادا، بە هەموو ئەو شتانە دڵخۆش دەبن.

٨ـ لە دوارۆژیشدا بە ڕەزامەندیی خوای پەروەردگارو بە بەهەشتی ڕازاوەو نەبڕاوە دڵخۆش دەبن.

دوایی خوای دادگەرو قسە لەجێ دەفەرموێ: ﴿لَا تَبۡدِيلَ لِكَلِمَٰتِ ٱللَّهِۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ﴾، بۆچی وای فەرمووە؟

چونکە ڕەنگە شەیتان وەسوەسەیەك بۆ ئینسان بکات، بڵێ: باشە ئەوە ئەو مرۆڤانە لە دنیادا، دۆستی خوا بوون، چی خوا پێی خۆش بووە، وایان کردوە، بەڵام کێ دەڵێ خوا ئەو بڕیارەی خۆی جێبەجێ دەکات، زیندوویان دەکاتەوەو دەیانخاتە بەهەشت! بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: وشەکانی خوا یانی: بڕیارەکانو یاساکانی خوا، گۆڕانیان بۆ نیە، ئا ئەو جۆرە دۆستایەتییو نیزیکییە لە خوا، سەرکەوتنو بە مراد گەیشتنی هەرە مەزنە.

بڕگەی سێیەم: چەند فەرموودەیەك دەربارەی دۆستانی خوا ﷻ:

١/ {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: (إِنَّ اللهَ تَعَالَى قَالَ: مَنْ عَادَى لِي وَلِيّاً فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ، وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحبَبْتُهُ، كُنْتُ سَمعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا، وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا، وَإِنْ سَأَلَنِي لَأُعْطِيَنَّهُ، وَلَئِنِ استَعَاذَنِي لأُعِيذَنَّهُ)} {أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ برقم: (٦١٣٧)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٣٤٧)، وَالبَيْهَقِيُّ برقم: (٢٠٧٦٩)، وَأَبُو نُعَيْم فِي (الحلية) (ج١، ص٤)}.

واتە: ئەبو هورەیرە خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی، خوای بەرز فەرموویەتی: هەر کەسێك دژایەتیی دۆستێکی من بکات، ئەوە من ئاگادارم کردۆتەوە بە جەنگ، (واتە: جەنگەکەی لەگەڵ منە)، وە بەندەکەم بە هیچ شتێك خۆشەویستتر لە لام لە من نیزیك نەبۆتەوە، بەوەی کە لە سەرم فەرز کردوە، وە بەندەکەم بەردەوام بەهۆی نەوافل (واتە: ئەو شتانەی کە زیادن لە فەرزەکان) لێم نیزیك دەبێتەوە، تاکو خۆشم دەوێ، کە خۆشم ویست، دەبمە ئەو بیستنەی کە پێی دەبیستێ‌و، ئەو بینینەی کە پێی دەبینێ‌و، ئەو دەستەی کە شتی پێ‌دەگرێ‌و، ئەو پێیەی کە پێی دەڕواتو، ئەگەر داوای لێکردم پێی دەدەم، ئەگەر پەنای پێهێنام، پەنای دەدەم.

دیارە کە دەفەرموێ: دەبمە گوێ‌و چاوو دەستی‌و پێی، مەبەست ئەوەیە کە ئەو ئەندامانە تەنیا بە پێی فەرمان‌و شەرعی خوا دەجووڵێن، هەرکات ئەوەندە باش، ئیمان لە دڵ‌و دەروونی ئینسان دا جێگیر بوو، ئەو ئیمانە دەچێ بۆ هەموو خانەکانی لەشیشی‌و، هەرچی گوناهو تاوان‌و سەرپێچییە، لە کەینوونەو بوونیدا نامێنێ.

٢/ {عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ! الرَّجُلُ يَعْمَلُ الْعَمَلَ فَيَحْمَدُهُ النَّاسُ عَلَيْهِ، وَيُثْنُونَ عَلَيْهِ بِهِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: (تِلْكَ عَاجِلُ بُشْرَى

الْمُؤْمِنِ)} {أَخْرَجَهُ الطيالِسي برقم: (٤٥٥)، وَأَحْمَد برقم: (٢١٤١٧)، وَمُسْلِمٌ برقم: (٢٦٤٢)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٤٢٢٥)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٣٦٦)}.

واتە: ئەبو زەڕ خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! پیاوێك كارێك دەكات، دوایی خەڵك مەدحی دەكەن و ستایشی دەكەن لەسەری، چۆنە؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەو مەدح و ستایشە، موژدەی خێرای ئینسانی بڕواداره.

واتە: ئەو موژدەیەی كە خوا ﷻ دەربارەی دەفەرموێ: ﴿ لَهُمُ ٱلْبُشْرَىٰ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْأَخِرَةِ ﴾.

٣/ لە فەرموودەیەكی دیكەدا كە بەڕاء خوا لێی ڕازی بێ، زۆر بە تەفصیلی فەرموودەكەی هێناوە، بەڵام ئێمە شوێنی مەبەستی لێ دەهێنین: {عَنِ البَرَاءِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسول الله ﷺ أَنَّ الـمُؤْمِنَ إِذَا حَضَرهُ الـمَوْت جَاءَهُ المَلائِكَة بيض الوُجُوه، بيض الثِّيَاب، فَقَالُوا: أُخْرجِي أيتها الرّوح الطَّيِّبة! إِلَى روح وَرَيْحَان، وَرَبٍّ غير غضْبَان، فَتَخْرُجُ مِنْ فَمه كَمَا تَسِيلُ القَطْرَةُ مِنْ فَم السِّقَاءِ} {أَخْرَجَهُ الطَّيَالِسي برقم: (٧٥٣)، وَأَحْمَد برقم: (١٨٥٥٧)، وَقَالَ الهَيْثَمِيُّ (٣/ ٥٠): رجاله رجال الصحيح، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٤٧٥٣)، وَالحَاكِمُ برقم: (١٧٠) وَقَالَ: صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ الشَّيْخَيْنِ).

واتە: بەڕاء خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ئیماندار كاتێك كاتی مردنی دێ، فریشتەكان دێن، دەموچاویان گەش و جوانە، جل و بەرگی جوان و سپییان لەبەردایە، پێی دەڵێن: ئەی ڕووحی پاك! بچۆ دەری بەرەو ڕەحمەتی خواو باغ و بێستان و بۆنی خۆش، وە بەرەو پەروەردگارێك كە لێت توورە نیە، ئنجا ئەو ڕووحە لە زاری ئەو ئینسانە دێتە دەرێ، وەك چۆن دڵۆپە ئاوێك لە دەمی گوندەو مەشكەیەك دێتە دەرێ.

٤/ {عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ رَسولِ اللهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: ﴿ لَهُمُ ٱلْبُشْرَىٰ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ﴾، قَالَ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ يُبَشَّرُهَا الْمُؤْمِنُ، هِيَ جُزْءٌ مِنْ تِسْعَةٍ وَأَرْبَعِينَ جُزْءاً مِنَ النُّبُوَّةِ، فَمَنْ رَأَى ذَلِكَ فَلْيُخْبِرْ بِهَا} {أَخْرَجَهُ البَيْهَقِي فِي (شعب الإيمان) برقم: (٤٧٦٤)، وَأَحْمَد برقم: (٧٠٤٤) قَالَ الهَيْثَمِي: رواه أحمد من طريق ابن لهيعة عن دراج وحديثهما حسن، وفيهما ضعف، وبقية رجاله ثقات، قال شعيب الأرنؤوط: صحيح لغيره}.

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عومەر خوا لە خۆیو بابی ڕازی بێ، دەڵێ: دەربارەی ئەوە کە خوا دەفەرموێ: ﴿ لَهُمُ ٱلْبُشْرَىٰ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْءَاخِرَةِ ﴾، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەمە خەونی باشە، ئینسانی بڕوادار موژدەی پێ دەدرێ، بەهۆی ئەم خەونە باشەوە، وە بەشێکە لە چلو نۆ بەشی پێغەمبەرایەتیی، هەرکەسێك بینی، با هەواڵی پێبدات.

٥/ {سَالَ عُبَادَةُ بْنَ الصَّامِتِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، رَسولَ اللهِ ﷺ عَنْ هَذِهِ الآيَةِ: ﴿ لَهُمُ ٱلْبُشْرَىٰ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ﴾، فَقَالَ رَسولُ اللَّهِ ﷺ: لَقَدْ سَأَلْتَنِي عَنْ شيءٍ مَا سَأَلَنِي عَنْهُ أَحَدٌ قَبْلَكَ، هِيَ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ يَرَاهَا الْمُؤْمِنُ، أَوْ تُرَى لَهُ} {أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (٢٢٨١٩) وَقَالَ شُعَيْب الأرنؤوط: صحيح لغيره}.

واتە: عوبادەی کوڕی صامیت خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پرسیارم لە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد، دەربارەی ئەم ئایەتە: ﴿ لَهُمُ ٱلْبُشْرَىٰ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْءَاخِرَةِ ﴾، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەوەی تۆ لێت پرسیم، لە پێش تۆدا، یان جگە لە تۆ کەس لێی نەپرسیوم، مەبەست پێی خەونی باشە، بڕوادار دەیبینێ، یان پێوەی دەبینرێ.

هەڵبەتە ئەوە هەمووی موژدەی باشی دنیایە، موژدەی دواڕۆژیش وەك گوتم، ئەومیە جارێ لەسەرە مەرگدا، ئاوا موژدەی پێ دەدرێ، لە قیامەتیش دا خوا دەربارەیان دەفەرموێ: ﴿ لَا يَحْزُنُهُمُ ٱلْفَزَعُ ٱلْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّىٰهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ هَٰذَا يَوْمُكُمُ ٱلَّذِى كُنتُمْ تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾ ﴾ الأنبياء، واتە: ترسی گەورە لە ڕۆژی قیامەتدا، دڵتەنگیان ناكات، وە فریشتەكان پێشوازییان دەكەن، پێیان دەڵێن: ئەمە ئەو ڕۆژە بوو كە موژدەتان پێ دەدرا.

كەواتە: ﴿ لَهُمُ ٱلْبُشْرَىٰ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْءَاخِرَةِ ﴾، هەموو ئەوانەو غەیری ئەوانەش دەگرێتەوە.

<u>**بڕگەی چوارەم**</u> : پوختەی ڕاو تێگەیشتنم لەبارەی دۆستانی خواوە:

بە ڕای بەندە، بە پێی تێگەیشتنم لەو سێ ئایەتەو، لە كۆی ئەو ئایەتانەی كە لەوبارەوە هاتوونو، لە كۆی فەرمایشتەكانی پێغەمبەری خوا ﷺ كە ئاماژەمان بە هەندێكیاندا، وە لە ژێر ڕۆشنایی قسەی زانایانو شەرعزانانو لێكۆڵەرەواندا، ئاوا لە مەسەلەی دۆستیەتیو دۆستیاتی خوا تێدەگەم :

١/ چۆنیەتی بوون بە دۆستی خواو لێ نیزیكبوونەوەی :

سەرەتا مرۆڤ ئیمانو عەقیدەیەكی ڕاستو دروستی بنیاتنراو، لەسەر بناغەی بوونناسییو جیهانبینیەكی وردو ڕوون، كە لە ڕێی وەحیو دوایین نوسخەی هیدایەتی خواوە، دەستگیر دەبێ، وەدەست دێنێ، كە بە دڵنیایی ئەوە هەنگاوی یەكەمی بوونە دۆستی خوایە، دیارە كە دەڵێین: ئیمان، یانی: بە هەر پێنج پایەكانیەوە :

١) بڕوا بە خوا، ئنجا ئەویش:

أ - بڕوا بە پەروەردگاریێتیی خوا.

ب - بڕوا بە تەنیا پەرستراوێتیی خوا.

ج - بڕوا بە ناوو سیفەتە هەرە بەرزەکانی خوا.

٢) بڕوا بە فریشتەکانی خوا.

٣) بڕوا بە کتێبەکانی خوا.

٤) بڕوا بە ڕۆژی دوایی .

٥) بڕوا بە پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام).

وە بە هەموو ئەو شتانەی کە پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ.

ئنجا لە ئەنجامی ڕۆچوونو جێگیربوونی ئیمانو عەقیدەیەکی ڕاستو دروست، کە ئەویش بنیات دەنرێ لەسەر بوونناسییەکی وردو ڕوون، کە مەبەستمان لە بوونناسیی ئەوەیە: مرۆڤ حاڵی بێ لەوەی، ئەم بوونە چییە؟ بە بەدیهێنەر (خالق)و دروستکراو (خلق)ەوە، ئەم دروستکراوانە کێ هێناونیەدی؟ چۆن هێناونیە دی؟ لە کوێوە هێناونیە دی؟ بۆچی هێناونیە دی؟ دەرەنجامیان چی دەبێ؟ مرۆڤ لەم بوونەدا شوێن (محل)ی (إعراب)ی چییە؟ ئەرکی چییە؟ ئایا ژیانی مرۆڤ هەر ئەم ژیانەیە، یان قۆناغی دیکەی بە دوادا دێن؟ کۆی ئەم بابەتانە پێیان دەگوترێ: (بوونناسیی).

ئنجا لە ئەنجامی ئەوەدا کە مرۆڤ ژیرانە مامەڵە لەگەڵ بوونناسیی دا دەکات، مادام ئەم بوونە، بە دیهێنەرو خاوەنێکی هەبێ، کە خوایە ﷻ و، مرۆڤی لە نێو ئەو دروستکراوانەدا داناوە، تاکو تاقیبکاتەوەو، کردوویەتی بە جێنشینی خۆیو، ئەمانەتی پێ سپاردوە، دوایی زیندووی دەکاتەوەو لێی دەپرسێتەوە، ئەمەش ئەوە دەخوازێ کە ئینسان بەندایەتیی بۆ ئەو خوایە بکات.

ئنجا ئایا بەندایەتیی چۆن بۆ ئەو خوایە دەکرێ؟ بێگومان لە ڕێی ئەو هیدایەتو ئەو بەرنامەوە، کە خوا ناردوویەتی لە ڕێی پێغەمبەرانەوەو بە فریشتەکاندا.

ئنجا کاتێك ئەو ئیمانو عەقیدەیە لە دڵی ئینسان دا جێگیر دەبێ، بە ئەندازەی جێگیربوونی، سیفەتی تەقوا لە ئینساندا پەیدا دەکات، پارێزکاریی،

یانی: لەخۆ وریابوون، بە هۆشیارییەوە ژیان، وە بە شێوەیەك جووڵەكردن، كە جێگای پەسندیی و ڕەزامەندیی خوای باڵادەست بێ و، خۆ پاراستن لە هەر شتێك كە خوا پێی ناخۆش بێ، چ شكاندنی قەدەغەكان، چ چواندنی ئەركەكان، ئنجا هەر كاتێكیش كە ئینسان بوو بە خاوەنی ئیمان و تەقوا ئەوكاتە ئەو حاڵەتە دەروونییە خراپانەی كە بە نەخۆشیی دادەنرێن، وەك: ترس لە داهاتوو، خەم و پەژارە بۆ ڕابردوو، دڵەڕاوكێ و دڵ دانەمەزران، ئەوانە هەموویان لادەچن.

بەڵام لێرەدا خوا ﷻ بە چی دەستی پێكردوە؟ بە سیفەتە دەروونییەكان دەستی پێكردوە، ئەگەرنا لە ئەسڵدا سیفەتی بنەڕەتیی و سەرەكیی، مەرجی گەورەو بنەڕەتیی، بۆ بوونە دۆستی خوا، بریتییە لە ئیمان بەو شێوەیەی كە باسمان كرد، پاشان تەقوا، دیارە تەقواش بەهۆی ئیمانەوە پەیدا دەبێ و، لە ئەنجامی ئیمان و تەقوادا، حاڵەتی دەروونی ئینسان پەیدادەبێ، چونكە كە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿أَلَآ إِنَّ أَوۡلِيَآءَ ٱللَّهِ لَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ﴾، واتە: پێچەوانەی ئەوەیان هەیە، پێچەوانەی ترس، بریتییە لە دڵنیایی، بێ باكیی، ئارامیی، وە پێچەوانەی دڵتەنگیی بریتییە لە شادمانیی، دڵخۆشیی.

٢/ بەرهەم و شوێنەوارەكانی بوونە دۆستی خوا:

زانایان گوتوویانە: (مَنْ كَانَ مُؤْمِنا تَقِيًّا، كَانَ للهِ وَلِيًّا)، واتە: هەر كەسێك بڕوادارو پارێزكار بێ، ئەوە دۆستی خوایە یانی: هەر كەسێك ئیمانێكی ڕاستی هەبێ، وە تەقوایەكی باشی هەبێ، هیچ گومانی تێدانییە، كە عەقڵ و دڵی پاك دەبێتەوە، لەو شتانەی كە بە نەخۆشیی دادەنرێن، وە دەڕازێنەوە، بەو سیفەتانەی، كە سیفەتی ئەرێنیین لە ژیانی ئینساندا.

ئنجا لە ئاكامی ئەوەشدا، كەسێك بەو شێوە بژی، وە بەو شێوە مامەڵە بكات، پاشان بەو شێوەیەش بمرێ، شایستەی ئەوە دەبێ، كە خوای بە بەزەیی مژدەی پێ بدات، ئا ئەوانە دڵیان خۆش و شاد دەبێ، بە چەندان جۆر:

١) پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَأَرْبَعِينَ جُزْءًا مِنَ النُّبُوَّةِ} {أَخْرَجَهُ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ بِرقم: (٣٠٤٦٠)، وَأَحْمَد بِرقم: (١٢٠٥٦)، وَالبُخَارِيُّ بِرقم: (٦٥٩٣)، وَمُسْلِمٌ بِرقم: (٢٢٦٤)، وَالتِّرمِذِيُّ فِي (الشمائل المحمدية) برقم: (٤١٥)}.

واتە: خەونی باش بەشێکە لە چل و شەش بەشی پێغەمبەرایەتیی، واتە: جۆرێکە لە وەحی.

٢) خەڵکی باش پشتگیریی دەکەن و، هانی دەدەن و مەدحی دەکەن، وەك لە فەرموودەکەدا باسمان کرد، پێغەمبەر ﷺ ناوی لێنا : (تِلْكَ عَاجِلُ بشرى المؤمن).

٣) هەست دەکات لەسەر ڕێیەکە، بەرپێی خوای دەبینێ، ئینسانی بڕوادار بەرپێی خوای دەبینێ، دەزانێ کێ یە؟ دەزانێ بۆچی هاتوە؟ دەزانێ بۆ کوێ دەچێ؟ دەزانێ کێ هێناویەتی؟ دەزانێ دەبێ چی بکات و چۆن بکات؟ حەڵاڵ و حەڕام، چاك و خراپ، ڕاست و چەوت، دۆست دوژمن، لەیەك جیا دەکاتەوە.

٤) هەڵبەتە ئینسانێك لەبەر ڕۆشنایی دا بژی، بە دڵ ڕۆشنیی بژی، بەتەئکید شادمان دەبێ، هەرچەندە لە دنیادا تووشی گرفتاریی و ناڕەحەتیی و دەردەسەریی دەبێ، بەڵام دڵنیایە کە هەمووی بۆ بە پاداشت دەنووسرێ.

٥) دڵنیایە کە خوایەك چاودێریی دەکات و ئاگای لێیە و پشتگیریی دەکات و، فریشتەکان لەگەڵینی و کردەوەکانی هەڵوێستەکانی هەموویان تۆمار دەکرێن و، لە دوارۆژدا زۆر بە باشتر لەو کردەوانەی خوای، پاداشتی دەدرێتەوە و، ژیانێکی هەمیشەیی دەست دەکەوێ، لە خزمەت خوای پەروەردگار و، پێغەمبەران (عَلَيهِم الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)دا.

٦) هەروەها دەگونجێ ئەو خۆشییە ئەوەبێ، کە فریشتەکان ئیلهامی بۆ بکەن و دڵی خۆش بکەن، وەك لە ئایەتەکەی سووڕەتی (فصلت)دا هاتوە: ﴿إِنَّ

﴿ ٱلَّذِينَ قَالُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسۡتَقَٰمُواْ تَتَنَزَّلُ عَلَيۡهِمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُواْ وَلَا تَحۡزَنُواْ وَأَبۡشِرُواْ بِٱلۡجَنَّةِ ٱلَّتِي كُنتُمۡ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾ ﴾.

٧) دەشگونجێ ئەو شادمانییە ئەوەبێ، کە ئینسانی ئیماندار تەماشای ئایەتەکان و فەرمایشتەکان دەکات: مەدحی ئیمانداران دەکەن، مەدحی ئەهلی تەقوا دەکەن، مەدحی دۆستانی خوا دەکەن و، باسی ئەو هەموو پاداشتە دەکەن، کە خوای بەخشەر دایناوە بۆ دۆستانی خۆی، باسی بەهەشت دەکەن، باسی ئەوە دەکەن کە بڕواداران لە دۆزەخ دەپارێزرێن، ئەوانە هەموویان مایەی دڵخۆشیی ئینسانی ئیماندارن لە دنیادا.

٨) لە دواڕۆژیشدا دیارە دڵخۆشییەکەو موژدەکە ئەوەیە، کە مسوڵمان لەوێ بۆی دەردەکەوێ، کە ئەوەی پێغەمبەران (عَلَيهِم الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) هەواڵیان پێدا، هەمووی سەدا سەد ڕاست بوو: بەهەشت هەیە، دۆزەخ هەیە، پاداشت هەیە، سزا هەیە.

٩) لەوێ ـ لە دواڕۆژدا ـ دەزانێ کە خوا لێی ڕازییە، چونکە بە ڕێیەکی ڕاستدا ژیانە دنیاییەکەی بردۆتە سەر.

بەڵێ من ئاوا لەم سێ ئایەتە تێدەگەم، کە خوا دەفەرموێ: ﴿ أَلَآ إِنَّ أَوۡلِيَآءَ ٱللَّهِ لَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ ﴿٦٢﴾ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَكَانُواْ يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ لَهُمُ ٱلۡبُشۡرَىٰ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَفِي ٱلۡأٓخِرَةِۚ لَا تَبۡدِيلَ لِكَلِمَٰتِ ٱللَّهِۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ ﴿٦٤﴾ ﴾.

واتە: وریابن! ئەها، بێگومان نیزیکان و خۆشەویستانی خوا، بەندە تایبەتەکانی خوا، نە ترسیان لەسەرە، نە خەم و پەژارە دادەگرن.

دڵو دەروونیـــان پـڕ نـەبووە لـە تـرس و حەژمـەت و خـەم و مـەراق و قەلـەق و دڵەڕاوکــە، بەڵـکو دڵـێکی ئـارام و پـڕ ئۆخـژن و ئـارامیی و هێمنییـان هەیـە، ئـەوەی پەرێزی پاکە، بـێ باکـە و بەرچاوی ڕوونـاکە.

ئـا ئـەوە حاڵەتە دەروونییـەکەیانە، کە وەك گوتـم: ئەو حاڵـەتـە دەروونییـە، لـەو دوو سیفەتەی دواتر پەیدا دەبـێ، کـە دەفـەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَكَانُواْ يَتَّقُونَ﴾، ئەوانــەی ئیمانیان هێنـاوەو پارێـزیـان دەکرد.

کــەواتە: بەهــۆی ئیمــان و پارێزکـارییەوە ئـەو حاڵەتــە دەروونییــە موبـارەك و گرنگـەیان دەسـتـگـیـر دەبـێ، کە ترسیان لەسەر نابێ و خـەم و پەژارە داناگرن، بەڵـکـو پێچـەوانـەی ئەوانـەیـان دەبێ، کە بریتـیە لە: حاڵـەتە دەروونیــیە باشـەکانی وەك: ئارامیـی و هێمنـیی و ئۆخــژن و دامــەزراویی و بـڕوا قووڵـیی و، بەرچاو ڕوونیـی.

ئنجا سـەرەنجامەکەشیان ئەوەیە: ﴿لَهُمُ ٱلْبُشْرَىٰ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْءَاخِرَةِ﴾، موژدەو دڵخۆشـیی و شـادمانییـان بـۆ هـەیـە، هـەم لـە دنیاداو، هـەم لـە دواڕۆژیشـدا.

دوایـی خـوا ﷻ بـۆ دڵـنیـاکـردنەوەی دۆسـتـانی خـۆی، دەفـەرموێ: ﴿لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَٰتِ ٱللَّهِ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿٦٤﴾﴾، وشـەکانی خــوا، بڕیارەکـانی خـوا، یاسـاکانی خـوا، گـۆڕانیـان بۆ نیـە، وە ئـەوەش {کـە ئینسـان خـاوەنی ئیمـان و تەقـوا بـێ، خـاوەنی ئەو سـیفەتە بـەرزو جوانـانە بـێ، کـە لـە ئیمـان و تەقـوا پەیـدا دەبـن، کە نەمانی ترس و دڵەڕاوکـەیەو، نەمـانی خـەم و پەژارەیەو، دڵـپڕبـوونە لـە ئارامیــی و ئۆخــژن و، دڵـپڕبوونــە لـە خۆشـیی}، ئـا ئـەوە: بردنـەوەو بـە مـراد گەیشـتنی هـەرە مەزنـە.

٣/ ڕەواندنەوەی چەند تەم ومژێك لەبارەی دۆستانی خواوە:

یەك : وەهمی زۆر لەبارەی دۆستانی خوا (أولیاء الله)وە لە زەینی زۆر لە خەڵكدا هەیە، بۆ وێنە :

أ) هی وا هەیە كەسێكی شێت دەبینێ، كەسێكی گێلو حۆل دەبینێ، كە عەقڵی بە پاكو پیسیی ناشكێ، كەچی پێی وایە ئەوە دۆست (ولي)ی خوایە .

ب) یاخود كەسێك كە بابایەكی قۆڵبڕی ساختەچییەو لە بەرگی ئاییندا كەسابەت دەكات، خۆی بە دین دەژیەنێو، لە جیاتی ئەوەی خەڵك هۆشیار بكاتەوەو لە ئایین تێیان بگەیەنێ، گێلیان دەكاتو فێڵیان لێدەكاتو، بەهرە وەردەگرێ لە بێئاگایی خەڵك، لە سادەیی خەڵكو هەڵیاندەخەڵەتێنێو، تەماعی لە دنیایەكەیاندا هەیە، بێئەوەی كە لە ڕووی دینەوە بەهرەمەندیان بكات، هەرچەندە ئەو لە دنیای خەڵكەكە بەهرەمەندە! ئەوە لە ڕاستییدا جۆرێكە لە كەسابەتو خۆ ژیاندن ! كەچی كەسانێك ئەو جۆرە مرۆڤانە بە دۆستی خوا دەزانێ ! بەڵام دۆستانی خوا، لە لووتكەی مەعریفەتو شارەزاییو زانیاریی دان، لە لووتكەی ئیمانو تەقوادان، لە لووتكەی دنیا بەكەمگرتن دان، لە لووتكەی ڕەوشتی بەرزو جوان دان، وە لە لووتكەی دڵسۆزیی بۆ خەڵك دان.

دوو : ئینسان بەبێ شارەزایی لە قورئانو سوننەت، نابێتە دۆستی خوا، دەبێ بزانێ: چۆن خوا بپەرستێ، تەنانەت ئەگەر خوێندەواریش نەبێ، دەبێ بزانێ حەڵاڵو حەرام چییە؟ دەبێ بایی ئەوەندە تێبگات، خوا كێیە؟ وە لەبارەی ڕۆژی دواییو فریشتەكانو كتێبەكانو پێغەمبەرانی خواوە، دەبێ بەرچاوی ڕوون بێ، دەبێ لە پایەكانی ئیمان حاڵی بووبێو، پایەكانی لە ئیسلام حاڵی بووبێ، بەڵام كەسێك كە شارەزای شەریعەت نەبێ، یان شارەزابێ، بەڵام بە شارەزاییەكەی ڕەفتار نەكات، وە تەماعی لە ماڵو

سامانی خەڵكدا هەبێ‌و، لە جیاتی ئەوەی خەڵك فێری دینداریی بكات، فێری ئەفسانەو داهێنان‌و لادان لە شەریعەتیان بكات‌و، خۆی لە لایان بكاتە شتێكی موقەددەس‌و پیرۆزو گەورە، وە بەهۆی بە پیرۆز گرتن‌و بە گەورەگرتنی ئەوەوە، خەڵك تووشی شیرك ببن! لە ڕاستییدا ئەوە دوورترین كەسە لە دۆستایەتیی خوا.

سێ: دۆستانی خوا هەمیشە خەڵك بۆ لای خوا بانگ دەكەن‌و، لە خەمی ئەوە دان، خوا ﷻ لە لای خەڵك بناسرێ، بە پاك‌و بەرزو گەورە بگیرێ، چۆن شایستەیە ئاوا بپەرسترێ‌و، بە هیچ جۆرێك نەك خۆی، تەنانەت پێغەمبەری خاتەمیش ﷺ كە باشترین بەندەی خوایەو سەروەری پێغەمبەرانە، وریا دەبن كە ئەویش لە زیهنی خەڵكدا نەچێتە ڕیزی خواوە ﷻ، بەڵكو تەنیا لە شوێنی خۆی دا بێ، كە سەروەری پێغەمبەرانە، باشترین مرۆڤە، بەڵام هەر دروستكراوی خوایە، بەندەی خوایەو، هیچ كام لەو سیفەتانەی كە تایبەتن بە خوای پەروەردگارەوە، وەك: سەرخستن‌و ژێر خستن، شیفا بۆ هێنان، بەرزكردن‌و نزم كردن‌و، هەموو ئەو سیفەتانەی كە خوای باڵادەست تایبەتی كردوون بەخۆیەوە، ئەوانە هیچیان عایدی پێغەمبەر ﷺ نین.

بۆیە بەڕاستیی مسوڵمانان پێویستییان بە چاو بە خۆدا گێڕانەوەیەكی باش هەیە، لە ڕووی ئەم ئایەتانەوە، وە لە ڕووی فەرمایشتەكانی پێغەمبەرەوە ﷺ، بۆ تێگەیشتنیان لە چەمك‌و واتای دۆستایەتیی خواو، دۆستانی خواو نیزیكان‌و خۆشەویستانی خوا ﷻ.

مەسەلەی دووەم: كە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا يَحۡزُنكَ قَوۡلُهُمۡۘ إِنَّ ٱلۡعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًاۚ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡعَلِيمُ ٦٥ ﴾، ڕووی دواندن لە پێغەمبەری خاتەمە ﷺ، هەر كەسێكیش كە بە ڕێی ئەودا، ڕێ دەكات‌و هەنگاو دەنێ، دەفەرموێ: با قسەی ئەوان تۆ دڵتەنگ نەكات، قسەی ئەوان كوفر بووە، گاڵتەكردن بووە، بە درۆ دانان

بووە، پڕوپاگەندەی خراپ بووە، قسەی ناڕێك بووە، بەرانبەر بە خوا ﷻ، بەرانبەر بە پێغەمبەر ﷺ، بەرانبەر بە ئایینی خوای پەروەردگار... هتد.

خوا دەفەرموێ: با ئەو قسانە تۆ دڵتەنگ نەکات، بۆچی؟ دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلۡعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا﴾، بێگومان باڵادەستیی و توانایی و زاڵبوون، تەنیا هی خوایە، ئنجا بەو عیززەت و باڵادەستییە، لەو کاتەدا کە حیکمەتی خوا دەیخوازێ، تۆ سەردەخات، پشتت دەگرێ، پاشان بەو عیززەت و توانایی و باڵادەستییەی خۆی، بەو شێوەیە مامەڵە لەگەڵ نەیاران و دوژمنانی تۆدا دەکات، کە شایستەیانە.

وە ئەو بیسەری زانایە، دەزانێ چۆن پشتی تۆ دەگرێ، چۆن سەرت دەخات، چۆن پیلان و فێڵی ئەوانیش پووچەڵ دەکاتەوە.

زانایانی شارەزای قورئان خوێندن دەڵێن: پێویستە ئینسان لێرەدا بوەستێ، کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا يَحۡزُنكَ قَوۡلُهُمۡ﴾، پێویستە لێرەدا بوەستین.

ئنجا بڵێین: ﴿إِنَّ ٱلۡعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا﴾، چونکە ئەگەر قورئان خوێن نەوەستێ، مانایەکەی ئاوای لێدێ: با تۆ دڵتەنگ نەکات، ئەو قسەیان کە دەڵێ: باڵادەستیی تەنیا هی خوایە! کە بێگومان هەڵەیە، بگرە کوفرە، یانی: بۆئەوەی وا نەیەتە بەرچاو، کە ﴿إِنَّ ٱلۡعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا﴾، گوتراو (مقول)ی ئەوانە، دەبێ لە دوای گوتنی: ﴿وَلَا يَحۡزُنكَ قَوۡلُهُمۡ﴾، با قسەی وان تۆ دڵتەنگ نەکات، بوەستی، دوایی بڵێی: ﴿إِنَّ ٱلۡعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا﴾، بە دڵنیایی باڵادەستیی هەمووی هی خوایە ﷻ، ﴿هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡعَلِيمُ﴾، ئەو بیسەری زانایە.

وشەی (العزة) کە ئەلیف و لام (أل)ی تەعریفی لەسەرە، مانای وەنێوخۆگرتن (إستغراق) دەگەیەنێ، واتە: هەرچی عیززەت و باڵادەستیی هەیە، هەمووی هی خوای پەروەردگارە.

وشـەی (عـزة) پێشتـریش باسـمان کـردوە، دەگـوترێ: (أرضٌ عـزاز) زەوییـەکـی پتـەو، کـە پاچـی تێنـەچـێو چـاك هـەڵنـەقەنرێ، (العَزِيزُ: أَي مَمْنُوعُ الجَانِبِ)، (عِزَّة)یش ئەو سـیفەتەیە کە وا لـەو کەسـە بکات، کەس نەتوانـێ بەسـەریدا زاڵـبێو تێکیبشکێنێ.

مەسـەلـەی سێیـەم: کـە دەفـەرمـوێ: ﴿ أَلَآ إِنَّ لِلَّهِ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَن فِي ٱلۡأَرۡضِۗ وَمَا يَتَّبِعُ ٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ شُرَكَآءَۚ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا ٱلظَّنَّ وَإِنۡ هُمۡ إِلَّا يَخۡرُصُونَ ﴿٦٦﴾ ﴾، واتـە: ئاگاداربـن! ئەها! هـەرچیو، هـەر کـەس لـە ئاسـمانەکانو لـە زەویـدا هەیـە، هـی خـوایە، واتـە: هـەرچی خاوەن ئیرادەو عەقڵو هەستە، چونکە وشـەی (مَـنْ) بـۆ خـاوەن عـەقـڵان بەکاردێو، وشـەی (ما) بۆ خـاوەن عەقـڵانیشو بۆ ئـەوانـەش کە هەسـتو شعـورو هۆشیان نیە، بەکاردێ، هەموو ئەوانەی کە هۆشو شعـووریان هەیـە، لـە مرۆڤـەکـان، لـە فریشتـەکـان، لـە جنـدەکـان، لـە دروسـتکـراوەکـانی دیکە، ئەگـەر هــەبنو ئێمـە نەزانیـن، هـەموویـان هـی خـوان، خـاوەنیـان خـوایە، ئنجا کەسێك خـاوەن بـێ، بـۆ هـەرچی خـاوەن هـۆشو عەقـڵە، دیـارە باشـتـر خاوەنی ئەو شـتـانەیە کـە هـۆشو عـەقڵیان نیـە، لە نێویـاندا ئەو بتو صـەنەمانـەن، کە ئـەوان دەیـانپەرسـتن، ئنجـا ئەو پەرسـتـراوانە: مانگو خـۆرن، دارو بـەردن، ڕووەکـن، ئـاژەڵـن، هــەوای نەفسـن، حیـزبێکی بـێ دینن، ڕژێمێـکی طـاغـوتیـین، هـەر شـتێکی هـەن.

﴿ وَمَا يَتَّبِعُ ٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ شُرَكَآءَ ﴾، وە ئەوانـەی کە لە خوار خـواوە، لە جگە لە خـوا، دەپاڕێنـەوە، ئەوانـە بە دوای هاوبەشان ناکـەون، واتـە: ئەوانـە هاوبەشی خـوا نین، کـە ئەوانـە لـێیـان دەپاڕێنـەوە، چونکە هاوبەشی خـوا، بوونی نیـە، تـاکـو داوای لـێ بکرێ، ئـەدی ئایا ئـەوان بـە دوای چی دەکـەون؟ دەفـەرموێ: ﴿إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا ٱلظَّنَّ وَإِنۡ هُمۡ إِلَّا يَخۡرُصُونَ ﴾، ئەوانـە بـەس بە دوای وەهمو گومان دەکـەون، بە خەیـاڵـی خـۆیـان، ئەو شـتـانە بە هاوبەشی

خوا دادەنێن‌و، پەرستنیان بۆ ئەنجام دەدەن، ﴿وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ﴾، واتە: (وما هم) هەردوو (إن)ەکە، (نافية)ن، یانی: ئەوانە تەنیا درۆ دەکەن، چونکە هاوبەشەکان، تەنیا لە وەهم‌و خەیاڵی ئەواندا، هاوبەشی خوان، ئەگەرنا لە دنیای واقیعدا بوونیان نیە.

وشەی (ظن) کە پێشتریش باسمان کردوە: زانینێکە کە ئەگەری بەهەڵەداچوونیشی هەبێ، ئنجا جاری وایە (ظن) بە مانای یەقین‌و دڵنیاییش دێ، جاری واش هەیە لەسەر ئەسڵی واتای خۆیەتی، لێرەدا بە مانای زانیارییەکی هەڵە دێ.

وشەی ﴿يَخْرُصُونَ﴾، (الخَرْصُ: القَوْلُ بِالحَرْزِ وَالتَّخْمِينِ)، واتە: قسەی گۆترەو قرساندن‌و قەبلاندن، هەروا بە مەزەندە بڵێ: ئەو شتە وایە.

مەسەلەی چوارەم: کە دەفەرموێ: ﴿هُوَ ٱلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ لِتَسْكُنُوا۟ فِيهِ وَٱلنَّهَارَ مُبْصِرًا ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَـَٔايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٧﴾﴾، واتە: (خوا) ئەو کەسەیە کە شەوگاری بۆ گێڕاون بە مایەی ئەوە کە تێیدا ئارام بگرن، تێیدا پشوو بدەن، بخەون، رۆژگاریشی بۆ گێڕاون بە بنیەر...، واتە: ئێوە تێیدا بینەر دەبن، یاخود (مُبْصِرٌ) واتە: ڕووناك، وەك دوایی باسی دەکەین.

خاوەنی (التحرير والتنوير)[1] دەڵێ: (وَصَفَ النَّهَارَ بِالإِبْصَارِ وَهُوَ صِفَةُ العُقَلاءِ، لأَنَّهُ شَيءٌ وَجُودِيٌّ، بِخِلافِ اللَّيْلِ، فَإِنَّ ظُلْمَتَهُ عَدَمِيَّةٌ، فَاقْتَصَرَ فِي العِبْرَةِ بِهِ عَلَى ذِكْرِ الفَائِدَةِ الحَاصِلَةِ فِيهِ، وَهِيَ أَنْ يَسْكُنُوا فِيهِ).

واتە: ڕۆژگاری بە بینین (إبصار) وەسف کردوە، کە ئەوە سیفەتی هۆشدارانە، چونکە ڕۆژگار سیفەتێکی بوونیی (وجودي)یە، بە پێچەوانەی شەوگارەوە، کە تاریکیی شەو، سیفەتێکی نەبوونییە، واتە: لە ئەنجامی نەبوونی ڕووناکیی دا،

---

١) ج ١١، ص ٢٢٧.

تاریکیی پەیدا دەبێ، ئەگەرنا تاریکیی بوونێکی خودیی نیە، بۆیە لە باسی شەوێدا، تەنیا باسی ئەو سوودەی کە لێی وەردەگیرێ، کە بریتیە لە تێدا ئارامگرتن، کراوە.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿وَٱلنَّهَارَ مُبۡصِرًا ﴾، دەگونجێ مانایەکەی ئاوابێ: (مُبْصِراً صَاحِبُهُ) واتە: خاوەنەکەی، ئەوەی لە ڕۆژگاردایە، دەبینێ، وەك عەرەب دەڵێن: (نَهَارُهُ صَائِمٌ، ولَيلَه قَائِمٌ) واتە: ڕۆژگارەکەی بە ڕۆژوویەو، شەوەکەی شەونوێژ دەکات، یانی: لە ڕۆژگارەکەیدا بە ڕۆژوویەو، لە شەوگارەکەیدا شەونوێژ دەکات، بەڵام ئەوان ڕۆژوو گرتنەکەیان پاڵداوەتە لای ڕۆژەکەو، شەونوێژەکەیان پاڵداوەتە لای شەوەکە.

(قطرب) یەکێکە لە زانایان دەڵێ: (يُقَالُ: أَظْلَمَ اللَّيْلُ: صَارَ ذَا ظُلْمَة، وَأَضَاءَ النَّهَار: صَارَ ذَا ضِيَاء)، واتە: دەگوترێ: (أَظْلَمَ اللَّيْلُ) واتە: شەو بوو بە خاوەن تاریکیی، وە دەگوترێ: (أَضَاءَ النَّهَارُ) واتە: ڕۆژگارەکە ڕووناك بووەوە، یاخود (أَبْصَرَ النَّهَارُ) ڕۆژگارەکە بوو بە خاوەن بینین، لەبەر ئەوەی خەڵك تێیدا دەبینێ، کەواتە: (مُبْصِراً) واتە: (مُبْصَراً فِيهِ) واتە: تێیدا دەبینرێ، وەك پێشتر باسمان کرد.

هەڵبەتە ئەوە کە خوای کارزان شەوگاری بەو شێوە لێکردوەو، ڕۆژگاری بەو شێوە لێکردوە، وەك جاری دیکەش باسمان کردوە، لە ڕاستییدا ژیانی مرۆڤ، بەبێ ئەوە نەدەگونجاو، نەدەسووڕا.

ئنجا وەك لە دەرسێکی پێشووتردا باسمان کرد: ئەگەر بە هۆی هێزی کێشندەی مانگەوە نەبووایە، لە جیاتی ئەوەی کە زەوی بە بیستو چوار سەعات جارێك بە دەوری خۆیدا، لە بەرانبەر خۆردا، بخولێتەوە، کە دەبێتە هۆی پەیدا بوونی شەوو ڕۆژ، کە موعەددەل، دوازدە سەعات بە دوازدە سەعاتن، ئەگەرنا کورتو درێژییان دەبێ، وەك زانایانی گەردووناس دەڵێن: ئەگەر بەهۆی هێزی کێشندەی مانگەوە نەبووایە، زەوی لە هەر چوار سەعات دا، جارێك بە دەوری خۆی دەخولایەوە، واتە: ئەو کاتە شەو دەبوو بە دوو سەعات، ڕۆژیش دەبوو بە دوو سەعات، ئنجا ئینسان با تەماشا بکات: چۆن ئەو کاتە ژیانی هەڵدەسووڕا؟ یان ئەگەر مانگ دوورتر

بووایە، بە تەئکید سووڕانەوەکەی هێواشتر دەبوو، واتە: لەجیاتی ئەوەی ڕۆژ دوازدە سەعات بێ، ڕۆژ دەبوو بە بیست، یان بیست و چوار سەعات، شەویش بە هەمان شێوە، ئەوکاتە بە تەئکید ئەو بارودۆخە گونجاوەی کە ژیانی مرۆڤی تێدا بەرێوە دەچێ، لەسەر زەوی نە دەرەخسا.

ئنجا لە سۆنگەی ئەوەوە کە دەرس و پەند وەرگرتن لە دیاردەی جیاوازیی شەوگارو ڕۆژگار زۆر ئاسانە، بۆیە خوا فەرموویەتی: ﴿... إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٧﴾﴾ بە دڵنیایی لەوەدا نیشانە هەن بۆ کۆمەڵێك ببیستن، یانی: بەس ببیستن نیشانەو بەڵگەکانی پەروەردگاریتیی خوا لەو دیاردەیە دەبینن.

مەسەلەی پێنجەم: کە دەفەرموێ: ﴿قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ۗ سُبْحَانَهُ ۖ هُوَ الْغَنِيُّ ۖ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ إِنْ عِندَكُم مِّن سُلْطَانٍ بِهَٰذَا ۚ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾﴾.

لەم ئایەتە موبارەکەدا، خوا قسەو دەعوایەکی کافرەکان دێنێ، دەفەرموێ: ﴿قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا...﴾، {هاوبەش بۆ خوادانەرەکان و کافرەکان بە گشتی} گوتیان: خوا ڕۆڵەی پەیدا کردوە.

وشەی (إتخاذ)، لە وشەی (أَخَذَ)یە، واتە: گرتی، (إتخذ) (إفتعل)یە لە (أخذ)، واتە: بە گرنگیی پێدان و بە هەڵبژاردنەوە، ئەو شتەی گرت، کەواتە: (إتخاذ) وەك لە سووڕەتی ئالی عیمران دا دەفەرموێ: ﴿... وَيَتَّخِذَ مِنكُمْ شُهَدَاءَ ... ﴿١٤٠﴾﴾، واتە: (یصطفي) واتە: وە شەهیدانتان لەنێودا هەڵبژێری.

وشەی: ﴿وَلَدًا﴾، (الوَلَدُ: يَستوِي فِيهِ الوَاحِدُ وَالجَمْعُ، وَيُوصَفُ بِالمَصْدَرِ) وشەی (وَلَدْ) تاك و کۆ دەگرێتەوە.

لە سوورەتی ئەنعام، لە ئایەتی ژمارە (١٠٠)دا خوا ﷻ ئەو قسەیان دێنێ، کە لە بەرگی پێنجی ئەم تەفسیرەدا باسمان کردوە بە تەفصیلێ، دەفەرموێ: ﴿...وَخَرَقُواْ لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَٰتِۭ بِغَيۡرِ عِلۡمٖۚ سُبۡحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ ١٠٠﴾، واتە: وە بۆیان هەڵتاشیو بۆیان دروست کرد، کوڕان و کچان بەبێ زانیاریی.

دەیانگوت: شەیتانەکان کوڕی خوان، فریشتەکان کچی خوان، لەوێ خوای پەروەردگار وەڵامێکی ددانشکێنیان دەداتەوە، کە پێشتر باسمان کردوە، لێرەش وەڵامێك دەداتەوە، لە پێنج بڕگەدا:

١) ﴿سُبۡحَٰنَهُۥ﴾، واتە: پاکیی بۆ ئەو (خوا).

(سُبْحَانَ: اسْمُ مَصْدَرٍ لـ(سَبَّحَ) إِذَا نَزَّهَ، نَائِبٌ عَنِ الفِعْلِ أَي: نُسَبِّحهُ تَسْبِيْحَاً).

واتە: ئێمە خوا بە پاك دەگرین بە بە پاکگرتن، پاکیی بۆ خوا، بە پاکگرتن بۆ خوا، کە ڕۆڵەی هەبێ و پێویستیی بە ڕۆڵە هەبێ.

٢) ﴿هُوَ ٱلۡغَنِيُّۖ﴾، خوا بێنیازە، خوا دەوڵەمەندە، (الغَنِيّ: المَوْصُوفُ بِالغِنَى فَعِيلُ لِلْمُبَالَغَةِ فِي فِعْلِ (غَنِي) عَنْ كَذَا)، وشەی (غنيٍّ) کەسێك کە بە دەوڵەمەندیی، بە بێ نیازیی مەدح دەکرێ، (فعیل)ە بۆ زێدەڕۆیی کردن لە ماناکەی دا، (غَنِيَ عَنْ كَذَا) واتە: بێ نیاز بوو، پێویستیی پێی نەبوو، دەوڵەمەند بوو، کەسی دەوڵەمەند پێویستی بە غەیری خۆی نیە.

٣) ﴿لَهُۥ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِۚ﴾، هەرچی لە ئاسمانەکان و هەرچی لە زەویدا هەیە، هی ئەوە، ئەوەش بەڵگەی بێ نیازیی و دەوڵەمەندییەکەیەتی، ئنجا مادام ئەو خاوەنی هەموو شتێك بێ، هەموو شتێك دروستکراوی ویە، بۆیە هیچیان شایستەی ئەوە نین، بیانکاتە ڕۆڵەی خۆی، ئەسڵەن تەصەووڕ ناکرێ، کە خوای بێ وێنە ڕۆڵەی هەبێ.

٤) ﴿إِنْ عِندَكُم مِّن سُلْطَٰنِۭ بِهَٰذَآ﴾، (إِنْ) بەمانای (ما النافیة)یە، یانی: (مَا عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا) وشەی (مِن) کە لەسەر (سلطان)ە، زیاد کراوە بۆ جەخت کردنەوەی لابردن (نفي)، یانی: (مَا عِنْدَكُمْ مِنْ أَيِ سُلْطَانٍ بِهَذَا) ئێوە هیچ جۆرە بەڵگەیەك لەوبارەوە، شك نابەن {(إِنْ) نافِيَة، و (مِنْ) زَائِدَة لِتاكِيد النَّفِي بالإِستغْرَاق، أَي إِستغْرَاق نَفِي جَمِيع أَنْوَاع الحُجَّةِ عِنْدَكُمْ}، واتە: (إِنْ) بۆ لابردنو (من) بە مەبەستی جەختکردنەوەی لابردنەکە زیادکراوە بەوەخۆگرتن، واتە: وەخۆگرتنی هەموو جۆرەکانی بەڵگان، لەلاتان.

وشەی (سُلطان)یش پێشتر ئاماژەمان پێداوە، کە بۆ بەڵگە بەکارهاتوە، چونکە هەر کەسێك بەڵگەی بەدەستەوە بێ، دەستەڵاتی دەبێ بەسەر بەرانبەرەکەیدا، بەسەریدا زاڵ دەبێ، بێ قسەی دەکات، ئیلزامی دەکات، (بەڵگە)ش دەستەڵاتی هەیە بەسەر عەقڵو دڵو هۆشی ئینساندا، هەر کەسێك بە ئینصافو بە ویژدانەوە، مامەڵە لەگەڵ بەڵگەدا بکات، دەبێ تەسلیمی ئەو بەڵگەیە ببێ، وەك کوردەواریی خۆمان دەڵێن: (لە هەقێ ئاو ڕادەوەستێ).

٥) ﴿أَتَقُولُونَ عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾، ئەو هەمزە (أ)یە، هەمزەی پرسیارکردنی نکووڵیی لێکەرانەیە، یاخود بۆ سەرزەنشت (توبیخ)ە، واتە: ئایا شتێك لەسەر خوا دەڵێن: کە زانیارییتان لەبارەیەوە نیە، ئەوە شتێکی زۆر بێجێیە، کە لەسەر خوا شتێك بڵێی زانیارییت لەسەری نەبێ.

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە حەڕامو قەدەغەیە، ئینسان شتێك بە ناوی ئایینو خواوە بڵێ، بێئەوەی بەڵگەی بەدەستەوە هەبێ، شتێکت نەزانی، بڵێ: نازانم، پێشینی چاکمان ڕەزاو ڕەحمەتی خوایان لێ بێ لەوبارەوە، زۆر خاکییانەو خۆ بە کەمگرانە، شتێکیان نەزانیبێ، گوتوویانە: نازانین، نەك هەر لەخۆوە قسەیەك بڵێنو هیچ شتێکیان لێ عاسێ نەبێ! وەك خەڵکی ئەم ڕۆژگارو زەمانە، کە زۆر دەربەست نین: ئایا بە ناوی خواوە ڕاست دەکەن، یان درۆ دەکەن، بۆیە وەڵامی هەموو پرسیارێك دەدەنەوە !

مەسەلەی شەشەم: خوا ﷻ بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿ قُلْ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾ مَتَٰعٌ فِى ٱلدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ ٱلْعَذَابَ ٱلشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا۟ يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾ ﴾.

لە پێنج بڕگەدا ئەم دوو ئایەتە موبارەکە شی دەکەینەوە:

١/ ﴿ قُلْ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴾، بڵێ: ئەوانەی درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستن، سەرفرازنابن، ئەمە دەرخستنی تاوانەکەیە، کەواتە: ئەوانە درۆ بە ناوی خواوە دەکەن، درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستن، کە دەڵێن: خوا ڕۆڵەی هەیە، یان خوا هاوسەری هەیە.

٢/ ﴿ لَا يُفْلِحُونَ ﴾، بێگومان سەرفراز نابن، بێ ئاکام دەبن، بە مراد ناگەن، ئەوەش سەرەنجامی تاوانەکەیانە.

٣/ ﴿ مَتَٰعٌ فِى ٱلدُّنْيَا ﴾، گوزەران و ڕابواردنێکی کەمی ژیانی دنیایە، ئەوەش باسی ئەم ژیانە دنیاییەیانە، کە زۆر کەم و زوو تێپەڕە.

٤/ ﴿ ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ﴾، دوایی گەڕانەوەیان هەر بۆ لای ئێمەیە، یاخود شوێنی گەڕانەوەیان، لەلای ئێمەیە، چونکە (مَرْجِع) هەم دەگونجێ چاوگ (مَصْدَر) بێ، هەم دەگونجێ ناوی شوێن (اسم مكان) بێ، گەڕانەوەیان بۆ لای ئێمە، یاخود شوێنی گەڕانەوەیان بۆ لای ئێمەیە.

٥/ ﴿ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ ٱلْعَذَابَ ٱلشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا۟ يَكْفُرُونَ ﴾، دوایی سزای توندو سەختیان پێ دەچێژین، بەهۆی ئەوەوە کە بێبڕوا بوون، بێبڕواییان دەکرد، واتە: خوا لەخۆوە سزایان نادات، بەڵکو کردەوەکانی خۆیانن، دێنەوە ڕێیان.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی نۆیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە چوار ئایەت، پێك دێ، ئایەتەکانی: (٧١ تا ٧٤) لەو چوار ئایەتەدا، خوای زاناو توانا، سەرەتا بە کورتیی بەسەرهاتی نووحو گەلەکەی دەگێڕێتەوە، کە لە ئەنجامی کەللەڕەقییو بەردەوام بوونیان لەسەر کوفرو خراپەکاریی، چۆن لە تۆفانێکی بێ ئاماندا خنکێنران.

پاشان خوای پەنهانزان، ئاماژەیەکی کورتیش بە ڕەوانەکردنی پێغەمبەرانی دیکەی دوای نووح (علیه السلام) بۆ لای گەلەکانیان، دەکات، کە بە زۆریی هەڵوێستیان ناحەزانەو نەگونجاوانە بووەو، سەرەنجامیشیان سەر بە فەتارەت چوون بووە.

﴿ وَٱتۡلُ عَلَيۡهِمۡ نَبَأَ نُوحٍ إِذۡ قَالَ لِقَوۡمِهِۦ يَٰقَوۡمِ إِن كَانَ كَبُرَ عَلَيۡكُم مَّقَامِي وَتَذۡكِيرِي
بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ فَعَلَى ٱللَّهِ تَوَكَّلۡتُ فَأَجۡمِعُوٓاْ أَمۡرَكُمۡ وَشُرَكَآءَكُمۡ ثُمَّ لَا يَكُنۡ أَمۡرُكُمۡ
عَلَيۡكُمۡ غُمَّةٗ ثُمَّ ٱقۡضُوٓاْ إِلَيَّ وَلَا تُنظِرُونِ ﴿٧١﴾ فَإِن تَوَلَّيۡتُمۡ فَمَا سَأَلۡتُكُم مِّنۡ أَجۡرٍۖ
إِنۡ أَجۡرِيَ إِلَّا عَلَى ٱللَّهِۖ وَأُمِرۡتُ أَنۡ أَكُونَ مِنَ ٱلۡمُسۡلِمِينَ ﴿٧٢﴾ فَكَذَّبُوهُ فَنَجَّيۡنَٰهُ
وَمَن مَّعَهُۥ فِي ٱلۡفُلۡكِ وَجَعَلۡنَٰهُمۡ خَلَٰٓئِفَ وَأَغۡرَقۡنَا ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَاۖ فَٱنظُرۡ
كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلۡمُنذَرِينَ ﴿٧٣﴾ ثُمَّ بَعَثۡنَا مِنۢ بَعۡدِهِۦ رُسُلًا إِلَىٰ قَوۡمِهِمۡ فَجَآءُوهُم
بِٱلۡبَيِّنَٰتِ فَمَا كَانُواْ لِيُؤۡمِنُواْ بِمَا كَذَّبُواْ بِهِۦ مِن قَبۡلُۚ كَذَٰلِكَ نَطۡبَعُ عَلَىٰ قُلُوبِ
ٱلۡمُعۡتَدِينَ ﴿٧٤﴾ ﴾

مانای وشە بە وشەی ئایەتەکان

{وە هەواڵی نووحیان بەسەردا بخوێنەوە، کاتێك بە گەلەکەی گوت: ئەی گەلەکەم! ئەگەر مانەوەم لە نێوتانداو بیرخستنەوەم بۆ ئایەتەکانی خوا (بۆتان) لەسەر (دڵ)تان گەورەو قورسە، ئەوە من تەنیا پشتم بە خوا بەستوە، ئێوەش و هاوبەشەکانیشتان بێ دواخران بڕیاری خۆتان یەکبخەن، ئنجا با هیچ لێڵیی لە بڕیارتاندا نەبێ، پاشان کاری خۆتانم لە دژ بکەن و، چاوەڕێشم مەکەن (٧١) ئنجا ئەگەر پشتتان هەڵکرد (لە پەیامەکەم، هیچ بیانووتان نیە، چونکە) هیچ جۆرە کرێیەکم لێ داوا نەکردوون، کرێ (و پاداشت)م تەنیا لەسەر خوایەو، فەرمانم پێکراوە کە: لە گەردنکەچان بم (٧٢) ئیدی (قسەکەیان) بە درۆ دانا، ئێمەش خۆی و ئەوانەی لەگەڵی بوون، لە کەشتیی دا دەربازمان کردن و، کردمانننە جێنشین (ی فەوتاوەکان)، ئەوانەشمان لە ئاودا خنکاند کە ئایەتەکانمانیان بە درۆ دانا، دەجا سەرنج بدە! سەرەنجامی وریاکەرەوانی ترسێنراو چۆن بوو! (٧٣) ئنجا دوای وی پێغەمبەرانێك (ی زۆر)مان بۆ لای گەلەکانیان ناردن، بە بەڵگە ئاشکرایەکانەوە چوونە لایان، بەڵام نەدەگونجا بڕوا بەوە بێنن، کە پێشتر بە درۆیان دانا بوو، بەو شێوەیە دڵی سنوورشکێنیان مۆر دەکەین (٧٤)}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(وَٱتۡلُ): (التِّلاوَةُ: أَخَصُّ مِنَ القِراءَةِ، لاَ يُقَالُ تَلَوْتُ رُقْعَتَكَ، وَإِنَّمَا يُقَالُ فِي القُرْآنِ فِي شَيءٍ إِذَا قَرَأْتَه، وَجَبَ عَلَيْكَ اتِّبَاعُهُ)، (تِلاوَة) تایبەتترە لە (قِراءَة) ناگوترێ: (تَلَوْتُ رُقْعَتَكَ) واتە: کاغەزەکەی تۆم تیلاوەت کرد، بەڵکو (تَلَوْتُ) بۆ قورئان بەکاردێ، کە ئەگەر هەرشتێکت لێ تیلاوەت کرد، لەسەرت پێویست بێ شوێنی بکەوی.

(نَبَأَ): (النَّبأُ: خَبَرٌ ذُو فَائِدَةٍ عَظِيمَةٍ يَحْصُلُ بِهِ عِلْم، أَوْ غَلَبَةُ ظَنٍّ)، (نَبأ)، بریتییە لە هەواڵێکی سوودبەخشی گەورە، کە زانیاریی، یاخود گومانێکی زاڵی پێ وەدەست بێ، تەنیا ئەو کاتە پێی دەگوترێ: (نَبأ).

(كَبُرَ): (كَبُرَ، عَظُمَ، وَالكِبْرُ: وَفْرَةُ حَجْمِ الجِسْمِ بالنسْبَةِ لأمْثَالِهِ)، (كَبُرَ) و (عَظُمَ) واتە: گەورە بوو، مەزن بوو، (كِبْر) بریتییە لەوەی جەستەیەك بەنسبەت وێنەکانی گەورەتربێ.

(مَّقَامِي): واتە: مانەوەی من، (مَقَام: مَصْدَرٌ مِيمِيٌّ مُرَادِفٌ لِلْقِيَام: وَيُقْصَدُ بِهِ الشَّأْنُ وَالحَالُ)، (مَقَام) چاوگێکی میمییە، هاوواتای (قیام)ە، (قیام)یش لێرە مەبەست پێی حاڵو کاروبارە.

(فَأَجۡمِعُوٓاْ أَمۡرَكُمۡ): (إِجْمَاع الأَمْر، العَزْمُ عَلَى الفِعْل بَعْدَ التردُّد... وَيُقَال: جَاءوا وَأَمْرُهم جَمِيعٌ، وَالأَمْرُ: الشَّأْنُ، وَيُقْصَدُ بِهِ دَفْعُهُ وَأَذَاه)، (إِجْمَاع الأَمْر) بریتییە لەوەی دوای ئەوەی ئینسان دڵ لە دڵدانێکی بۆ دروست دەبێ، دڵی خۆی ساغ بکاتەوە، لەسەر ئەنجامدانی، دەگوترێ: (جَاءوا وَأَمْرُهم جَمِيعٌ) هاتنو هەموو

کارەکەی خۆیان ڕێکخستبوو، مەبەست لە (أمر)یش حاڵو باڵە، لێرەش دا مەبەست ئەوەیە کە: کاری خۆتان ڕێك بخەن لەسەر پاڵپێوەنانی منو ئەزیەتدانی من.

(غُمَّةً) : لێرە مەبەست پێی داپۆشینە، (الغَمُّ: سترُ الشَيءِ، وَمِنْهُ الغَمَامُ لِكَوْنِهِ ساتِرًا لِضَوْءِ الشَّمْسِ ... وَغُمَّةٌ: كُرْبَةٌ، غَمَّ يَغُمُّ غُمَّةً)، وشەی: (غَمّ) بریتیە لە داپۆشینی شتێك، هەور پێی دەگوترێ : (غَمَام) لەبەر ئەوەی تیشکی خۆر دادەپۆشێ، (غُمَّة)ش بەمانای خەفەت دێ، دەگوترێ: (غَمَّ، يَغُمُّ، غُمَّةً).

(اقْضُوا إِلَيَّ) : (اقْضوا: أَمْرٌ مِنَ القَضَاءِ، وَيَحْتَمِلُ الحُكْمَ أَوِ التنفيذ، وَعُدِّيَ بِـ (إلى) لأَنَّهُ ضُمِّنَ مَعْنَى الإيصَالِ وَالإبْلاغِ)، واتە : (اقْضوا)لە (قَضَاء)ەوە هاتوە، واتە: چی لە دەستتان دێ بیکەن لە دژم، کە دیارە وشەی (قَضَاء) دەگونجێ مەبەست پێی بڕیاربێ، یان جێبەجێ کردنی بڕیار بێ، بەڵام لێرە بۆیە بە (إلى) تەعەددای پێکراوە، چونکە مانای گەیاندنو گەیشتنی، خراوەتە نێو.

(وَلَا تُنظِرُونِ) : (الإنْظَار: التأخِير)، دواخستن، واتە : دوام مەخەن، چاوەڕێم مەکەن.

(أَجْرٍ) : (الأَجْرُ: العِوَضُ الَّذِي يُعْطَى لأَجْلِ عَمَلٍ يَعْمَلُهُ، أَخْذُ العِوَضِ)، (أَجْر) بریتیە لەو قەرەبووەی کە کەسێك کارێکی کردوە، بەهۆی کارەکەیەوە، دەیدرێتێ، واتە: پاداشت.

(خَلَٰٓئِفَ): (جَمْعُ خَلِيفَة، وَهُوَ اسْمٌ لِمَنْ يَخْلُفُ غَيْرُهُ)، (خَلائِف) کۆی (خَلِيفَة)یە، کە ئەویش ناوە بۆ کەسێك کە لە شوێنی کەسێکی دیکە دادەنیشێ.

(وَأَغْرَقْنَا): واتە: خنکاندمانن، (غَرِقَ فِي المَاءِ يَغْرَقُ غَرَقًا: غَلَبَهُ المَاءُ فَهَلَكَ بالإخْتِنَاقِ أَو كَادَ)، کەسێك کە ئاوی وەسەر دەگەڕێ، ئنجا چ بخنکێ، چ نەخنکێ، بەڵام ئاوەکە نوقمی کردبێ.

(ٱلْمُنذَرِينَ) : ترسێنراوان، وریاکراوان.

(نَطْبَعُ) : (الطَّبْعُ: الخَتْمُ، وَهُوَ استعَارَةٌ لِعَدَمِ دُخولِ الإِيْمَانِ قُلُوبِهِم)، (طبع) واته: (ختم) یانی: مۆرکردن، کە خوازراوەتەوە بۆ ئەوە کە دڵیان ئیمانی نەچێتە نێوی.

(ٱلْمُعْتَدِينَ) : (الإِعْتِدَاءُ: افْتِعَالٌ عَنْ : عَدَا عَلَيْهِ، إِذَا ظَلَمَهُ...)، (إعتداء) (افْتِعَال)ە، لە (عَدا) واتە: دەستدرێژیی کردە سەریو ستەمی لێکرد.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ هەر لە سیاقی ئاراستەکردنی پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ و شوێنکەوتووان و پەیڕەوانی دا، تاکو ڕۆژی دوایی، بۆ چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ دەوروبەریاندا، بۆ گەیاندنی پەیامی خواو، ئارام گرتنیان بەرانبەر ئازارەکان و، خۆڕاگریی لەبەردەم کۆسپ و تەگەرەکاندا، لەم سوورەتە موبارەکەی (یونس)دا، بەسەرهاتی نووح (علیه السلام) بە کورتی ئاماژە پێدەدات، لە سێ ئایەتدا، لە ئایەتی چوارەمیاندا، ئاماژەش دەکات بە پێغەمبەرانی دوای نووح (علیه السلام) کە خوا پێغەمبەرانێکی زۆری ڕەوانە کردوون.

لە دوای ئەمە ئنجا باسی مووساو هاروون دەکات، صەڵات و سەلامی خوایان لەسەر بێ، کە بۆ میسر بۆ لای گەلی فیرعەونی ناردبوون، بۆ ڕزگارکردنی گەلی چەوساوەی خۆیان، (بەنی ئیسرائیل) ئنجا ئاماژەیەکیش دەکات بە بەسەرهاتی پێغەمبەر یونوس صەڵات و سەلامی خوای لەسەر بێ.

﴿ وَٱتۡلُ عَلَيۡهِمۡ نَبَأَ نُوحٍ إِذۡ قَالَ لِقَوۡمِهِۦ يَٰقَوۡمِ إِن كَانَ كَبُرَ عَلَيۡكُم مَّقَامِي ﴾، واتە: وە هەواڵی نووحیان بەسەردا بخوێنەوە، کاتێك کە بە گەلەکەی خۆی گوت: ئەی گەلەکەم! ئەی خەڵکەکەم! ئەی ئەو کۆمەڵگایەی کە من لە نێوتاندام! ئەگەر مانەوەی من لە نێوتاندا، لەسەرتان قورسە، پێتان ناخۆشە، ﴿ وَتَذۡكِيرِي بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ ﴾، وە ئەگەر ئەوە کە من ئایەتەکانی خواتان دەخەمەوە بیر، لەسەر دڵتان گرانەو پێتان ناخۆشە کە: من دڵسۆزییتان بۆ بنوێنم و ئایەتەکانی خواتان بخەمەوە بیرو، لە نێوتان دا بمێنمەوە، بۆ ئەوەی بەهرەمەندتان بکەم لە وەحی خوای پەروەردگارو، بتانخەمە سەر ڕاستە ڕێی خوای بەخشندەو، واتان لێبکەم، کە واز لە ڕێی چەوت بێنن، واز لە کوفرو شیرك بێنن، واز لە ستەم و سیفەتی خراپ بێنن، وە ئەوە کە

من دەمەوێ : کۆمەڵگایەکی پاكو چاكو بەختەوەرتان هەبێ، کە دادگەریی تێدا بچەسپێنرێ، ئەگەر من بۆ ئەوە لە نێوتاندابم، کە ئایەتەکانی خواتان بخەمەوە بیر، کەچی ئێوە پێتان ناخۆشبێو لەسەر دڵتان قورسو زەحمەت بێ، ﴿ فَعَلَى ٱللَّهِ تَوَكَّلْتُ ﴾، ئەوە من تەنیا پشتم بە خوا بەستوە، {(الجار والمجرور) کاتێك پێش (فعل وفاعل) دەکەوێ، واتای کورت هەڵهێنان دەگەیەنێ} تەنیا پشتم بە خوا قایمە، پشتم بە هیچ شتێکی دیکە نەبەستوە، ﴿ فَأَجْمِعُوٓاْ أَمْرَكُمْ وَشُرَكَآءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ﴾، ئێوەش کاری خۆتانو بڕیاری خۆتان کۆبکەنەوەو، هاوبەشەکانی خۆشتان کۆبکەنەوە، با هاوکارتان بنو، دوایی با بڕیارەکەتان هیچ لێڵیی تێدا نەبێو، دڵی خۆتانی لەسەر ساغ بکەنەوە، وەك شاعیر گوتوویەتی:

إذا كنت ذا رأي فكن ذا عزيمة   فإنَّ فساد الرأي أن تتردّدا

واتە: ئەگەر خاوەن عەقڵو بۆچوونی باش بووی، خاوەن عەزیمەتیش بە، چونکە ئەگەر ڕاوبۆچوونی باشت هەبێو نەتوانی جێبەجێی بکەی، عەقڵی باشو ڕاو بۆچوونی چاكو ڕاست بێ سوودە. بۆیە لێرە دەفەرموێ: دوایی با بڕیارو کارەکەی خۆتان هیچ لێڵیی لەسەر نەبێ، ﴿ ثُمَّ ٱقْضُوٓاْ إِلَيَّ ﴾، دوایی ئەو بڕیارەی خۆتان دەربارەی من، بدەن، یاخود بڕیارەکەتان جێبەجێ بکەن.

چونکە (ٱقْضُوٓاْ) بە هەرکام لە: بڕیاردانی حوکمەکەو، جێبەجێ کردنی حوکمەکەش دەگوترێ :

١/ وەك خوا دەفەرموێ : ﴿ وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا ... ﴿٢٣﴾ ﴾الإسراء، پەروەردگارت بڕیاری داوە، حوکمی داوە، کە جگە لەو هیچی دیکە نەپەرستن، لێرەدا (قضى) بە مانای بڕیاردانو حوکمە.

٢/ بەڵام کە دەفەرمویٚ: ﴿ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ وَهِيَ دُخَانٞ فَقَالَ لَهَا وَلِلۡأَرۡضِ ٱئۡتِيَا طَوۡعًا أَوۡ كَرۡهٗا قَالَتَآ أَتَيۡنَا طَآئِعِينَ ﴿١١﴾ ﴾فصلت، لێرەدا (فَقَضَىٰهُنَّ) یانی: (نَفَّذهن)، حەوت ئاسمانی جێبەجێی کردن، دروستی کردن لێرەش ئەگەری هەردوو لای هەیە، واتە: بڕیاری خۆتانم لە دژ بدەن، یاخود بڕیارەکەی کە داوتانە، جێبەجێی بکەن لە دژم، بۆیەش وشەی (قضی) بە (إلى) تەعەددای کردوە، یانی بیگەیەننە من، ﴿ وَلَا تُنظِرُونِ ﴾، واتە: وە چاوەڕێم مەکەن، مۆڵەتم مەدەن، چونکە (أَنْظِر) یانی: (أَخِّر) واتە: دوای خست، بەمانای ئیهمال کردنیش دێ.

واتە: لێرەدا نووح (علیە السلام) زۆر بە بێمنەتیی‌و زۆر بە بێباکیی‌و بە لەخۆڕا دیتوویی، قسە دەکات، بۆچی؟

چونکە تەواو پشتی بە خوا بەستوە، بۆیە دەڵێ: چیتان نەکردوە، بیکەن، ﴿ فَإِن تَوَلَّيۡتُمۡ فَمَا سَأَلۡتُكُم مِّنۡ أَجۡرٍ ﴾، ئەگەر پشتتان هەڵکرد{ئێوە هیچ بیانوویەکتان نیە بۆ ئەو پشت هەڵکردنە، کە پەیام‌و بانگەوازەکەی خوا کە بە مندا ناردوویەتی، قبووڵتان نەکرد} خۆ من هیچ کرێ‌و پاداشتێکم لێ داوا نەکردوون، واتە: هیچ بیانووتان نیە، ﴿ إِنۡ أَجۡرِيَ إِلَّا عَلَى ٱللَّهِ ﴾، پاداشتی من تەنیا لەسەر خوایە، ﴿ وَأُمِرۡتُ أَنۡ أَكُونَ مِنَ ٱلۡمُسۡلِمِينَ ﴾، وە فەرمانم پێکراوە، کە لە گەردنکەچان بم بۆ خوا.

(مُسْلِمْ) واتە: گەردنکەچ بۆ خوا، واتە: من ملکەچ‌و گەردنکەچی خوام، پاداشتی خۆشم هەر لەو داوا دەکەم، کەواتە: ئێوە هیچ بیانوویەکتان نیە، پەیامی خوا لە من وەرنەگرن.

﴿ فَكَذَّبُوهُ فَنَجَّيۡنَٰهُ وَمَن مَّعَهُۥ فِي ٱلۡفُلۡكِ وَجَعَلۡنَٰهُمۡ خَلَٰٓئِفَ وَأَغۡرَقۡنَا ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَا ﴾، بە درۆیان داناو درۆیان پاڵدایە لا، ئێمەش خۆی‌و ئەوانەشی کە

لەگەڵیدا بوون، لە کەشتییدا هەموویانمان دەرباز کرد، وە کردمانن بە جێنشین، بە جێنشینی ئەو خەڵکەی کە خنکان، ئەوانەی کە ئایەتەکانی ئێمەیان بە درۆ دانا، خنکاندمانن، نغرۆمان کردن، ژێر ئاومان خستن.

﴿فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنذَرِينَ﴾، سەرنج بدە! سەرەنجامی ترسێنراوان و ورياكراوان چۆن بوو، واتە: ئەوانە وريا كرانەوەو ترسێنران و هۆشدارىيان پێدرا، وەنەبێ بە بێئاگاييانە سزادرابن، بەڵكو ئاگادار كرانەوەو هۆشيار كرانەوەو ترسێنران، كەچى گوێيان پێ نەدا، تەماشا بكە! سەرەنجاميان چۆن بوو!

ئەمە ئاماژەيە بۆ خەڵكى كافرى ڕۆژگارى پێغەمبەر ﷺ، وە خەڵكى كافرى هەموو ڕۆژگارەكانى ديكە، كە ئێوەش پەند لە گەلى كەللەڕەق و نەسەلمێنى نووح وەربگرن، ئيمانداريـنە! ئێوەش دڵخۆش بن بە سەرەنجامى خۆتان، ئەگەر لە ڕێى خواوە بڕۆن، سەرەنجامتان وەك سەرەنجامى نووح و ئەوانەى كە لە خزمەتى دابوون، دەبێ، ئێوەش بە دڵنيايى سەرفرازو دەرباز دەبن، نەيارەكانيشتان بە مەرەدى گەلى نووح دەچن.

دوايى خوا لە كۆتايى دا دەفەرموێ : ﴿ثُمَّ بَعَثْنَا مِن بَعْدِهِ رُسُلًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ فَجَاءُوهُم بِالْبَيِّنَاتِ﴾، دواى وى پێغەمبەرانێكمان ڕەوانە كردن بۆ لاى گەلەكەيان، بە بەڵگە ڕوون و ئاشكرايەكانەوە، بە موعجيزەكانەوە، بە بەڵگەيەكى واوە، كە بەرانبەرەكەيان دەستەوسان بكات، هاتن بۆ لايان، ﴿فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِن قَبْلُ﴾، بەڵام نەدەگونجا بڕوا بە شتێك بێنن، كە پێشتر پێى بێبڕوا بوون، پێشتر كەى؟ ئەمە دوو واتايان بۆ لێكداونەوە :

١/ واتە: هەر لە سەرەتاوە كە پێغەمبەران هاتوون، ئەوانە هەڵوێستێكى بێبڕوايانەو بە درۆ دانەرانەو كەللەڕەقانەيان هەبووە، دوايى هەر لەسەر ئەوە بەردەوام بوون و نەيانتوانيوە دواييش بڕوا بێنن.

٢/ واتە: خوا ﷻ لێرەدا هەموو گەل‌و میللەتەکان، وەك یەك گەل تەماشا دەکات، هەموو پێغەمبەرەکانیش، وەك یەك پێغەمبەر، وە هەموو پەیامەکانیش، وەك یەك پەیام تەماشا دەکات، واتە: کە ئەوانەی پێشێیان بڕوایان نەهێنا، ئەوانەی دوای وانیش بڕوایان نەهێنا، چونکە لاسایی یەکدییان دەکردەوە، دەیانگوت: ﴿إِنَّا وَجَدْنَآ ءَابَآءَنَا عَلَىٰٓ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِم مُّقْتَدُونَ ﴿٢٣﴾﴾الزخرف، واتە: ئێمە باب‌و باپیرانمان لەسەر ڕێیەك بینیوەو هەر بە دوای وانیش دەکەوین، ئنجا لەبەرئەوەی بە لاسایی کردنەوەی کوێرانە، بە دوای یەك دەکەوتن، ئەگەر ئەوانی پێشێ بڕوایان نەهێنا، ئەوانی دواییش هەر چاویان لەوانی پێشێ کردو، بڕوایان نەهێنا، ﴿كَذَٰلِكَ نَطْبَعُ عَلَىٰ قُلُوبِ ٱلْمُعْتَدِينَ﴾، ئاوا مۆر بەسەر دڵی سنوور شکێنان‌و سنوور بەزێنانەوە دەنێین، کە لە بەرانبەر وەرگرتنی هیدایەتی خوادا، دڵیان مۆر بکرێ‌و دابخرێ، بەهۆی هەڵوێستی خۆیانەوە، کردەوە خراپەکانی ئینسانن، کە هەستەوەرەکانی ئینسان پەك دەخەن، عەقڵی ئینسان پەك دەخەن، دڵی ئینسان تاریك دەکەن‌و، هێزی بیستن‌و بینینی پەك دەخەن، وەك پێشتریش چەندان جار باسمان کردوە.

چەند مەسـەلـەیەکـی گرنـگ

مەسـەلـەی یەکـەم : کە دەفـەرموێ : ﴿وَٱتۡلُ عَلَيۡهِمۡ نَبَأَ نُوحٍ إِذۡ قَالَ لِقَوۡمِهِۦ يَٰقَوۡمِ إِن كَانَ كَبُرَ عَلَيۡكُم مَّقَامِي وَتَذۡكِيرِي بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ فَعَلَى ٱللَّهِ تَوَكَّلۡتُ فَأَجۡمِعُوٓاْ أَمۡرَكُمۡ وَشُرَكَآءَكُمۡ ثُمَّ لَا يَكُنۡ أَمۡرُكُمۡ عَلَيۡكُمۡ غُمَّةٗ ثُمَّ ٱقۡضُوٓاْ إِلَيَّ وَلَا تُنظِرُونِ ٧١﴾، هەواڵـی نووحیـان بەسـەردا بخـوێنەوە، {بەسـەر بڕوادارانـدا بـە تایبـەتیو، بەسـەر خەڵکەکەدا بە گشتی، کە وا پێدەچێ، زیـاتر مەبەسـت پێـی خەڵکەکـە بـێ، بەڵام لە نێویاندا بە تەئکید ئەوانـەی کـە زیـاتر لـە گـێڕانەوەی ئـەو بەسـەرهاتـانە بەهرەمەند بوون، بڕواداران بوون} کـاتێك بە خەڵکەکـەی خـۆی فـەرموو:

١) ﴿يَٰقَوۡمِ﴾، ئـەی گەلـەکـەم! وشـەی (قـوم) بـە کۆمەڵــە خـەڵکـێك دەگـوترێ، ئنجا کە دەڵێ: ئەی خەڵکەکـەم! کۆمەڵگایەکەم! یـانی: منیش یەکێکم لـە ئێوە، ویستوویەتی هەسـتو سۆزیان بجووڵێنـێ، چونکە کەسێك لـە نێـو کـۆمەڵێکـدا بێ، ئەگـەر تووشی سـوودێك بـن، ئەویـش وەك وان بەهرەمەنـد دەبـێو، ئەگـەر تووشی زیانێك بـن، ئـەویش وەك ئـەوان زەرەرمەنـدە، بۆیـە: تەعبیـری (یا قـومِ) یانی: من لە ئێوەو، ئێوەش لە منن، کـەواتە: قسەکەم بە دڵسۆزانە لـێوەربگرن.

٢) ﴿إِن كَانَ كَبُرَ عَلَيۡكُم مَّقَامِي وَتَذۡكِيرِي بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ﴾، ئەگـەر مانـەوەم لـە نێوتـانداو بیـرخـستنەوەم بۆ ئایـەتەکـانی خـوا (بۆتـان) لەسـەر (دڵ)تـان گـەورەو قورسـە.

ئایەتەکانی خوا دەگونجێ مەبەست پێیان دێڕەکانی فەرمایشتی خوابێ، دەشگونجێ مەبەست نیشانەکانی خوابن، لە بوونەوەرو دەورووبەریاندا، کە لێرەدا هەر ئەم دوو مانایە هەڵدەگرێ، ئەگەرنا وشەی (آیات) موعجیزەکانی پێغەمبەرانیش (علیهم الصلاة والسلام) دەگرێتەوە، واتە: ئەو دوو ئەرکەم هەن، کە لە ڕاستییدا دوو نیعمەتی گەورەن بۆ ئێوە:

یەکەم : لە نێوتاندام و لەگەڵتان دەژیم.

دووەم : ئایەتەکانی خواتان دەخەمەوە بیر، ئنجا ئەگەر ئەوەتان پێ ناخۆشەو لەسەر دڵتان قورس و گرانە!

٣) ﴿فَعَلَى ٱللَّهِ تَوَكَّلْتُ﴾، ئەوە من تەنیا پشتم بە خوا بەستوە، ئێوەش ئەو چوار شتانە بکەن:

أ/ ﴿فَأَجْمِعُوٓاْ أَمْرَكُمْ وَشُرَكَآءَكُمْ﴾، بڕیاری خۆتان کۆبکەنەوەو قسەی خۆتان یەك بخەن، چونکە بڕیاری پەرش و بڵاو، بڕشتی نابێ، ئاو هەرچەندە زۆربێ، کە بڵاوبۆوە، ناتوانرێ ئاودێریی پێ بکرێ، یاخود دەبێتە هۆی وێرانکاریی، هەربۆیەش کاتی خۆی ئاشی ئاو هەبووە، ئاوەکەیان هەموو لە شوێنێك کۆ کردۆتەوە، تاکو ئاشەکە بگێڕێ.

﴿وَشُرَكَآءَكُمْ﴾، وە هاوبەشەکانیشتان کۆ بکەنەوە.

خوێنراویشەتەوە: (وَشُرَكَاءُكُمْ)، یانی: هاوبەشەکانیشتان با بڕیاری خۆیان یەك بخەن.

ب/ ﴿ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً﴾، دوایی کارو حاڵ و هەڵوێستی خۆتان، بڕیارەکەتان، با هیچ لێڵیی تێدا نەبێ، چونکە بە لێڵیی بڕیار نادرێ، بیکەم، نەیکەم، وا بچێ، وا نەچێ، ئاوای بکەین، ئاوای نەکەین؟ ئاوا بڕیار نادرێ، بەرچاو ڕوونانە دڵی خۆتانی لەسەر ساغ و یەکلابکەنەوە، ئنجا بە بەرچاو ڕوونییەوە، بڕیاری خۆتان بدەن.

ج/ ﴿ ثُمَّ ٱقْضُوٓاْ إِلَيَّ ﴾، دوایی بڕیاری خۆتان بەرانبەر بە من بدەن، یاخود جێبەجێی بکەن، وەك پێشتر باسمان کرد، (ٱقْضُوٓاْ) هەم بە مانای بڕیاردان دێ، هەم بە مانای جێبەجێ کردن دێ، کە لێرەدا بە هەردوو مانایان دێ، واتە: بڕیارەکە بدەن، کە دوایی جێبەجێ کردنیشی بەدوادا دێ، یاخود بڕیارەکە دوای ئەوەی کۆتانکردۆتەوە، جێبەجێی بکەن.

د/ ﴿ وَلَا تُنظِرُونِ ﴾، واتە : وە دوام مەخەن، کە بڕیارەکەم زوو بەسەردا نەدەن، هیچ چاوەڕێم مەکەن.

ئەمە وەك گوتم ئەوپەڕی ئازایەتیی و بێ منەتیی نووح (علیه السلام) دەگەیەنێ، دیارە پێغەمبەرێکی پایەبەرزی وەك نووح، وەك لە سوورەتی عەنکەبووت دا هاتوە، خوا دەربارەی دەفەرموێ : ﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ ٱلطُّوفَانُ وَهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿١٤﴾ ﴾ العنكبوت، واتە: نووحمان نارد بۆ لای گەلەکەی، هەزار ساڵ جگە لە پەنجا، لە نێویاندا مایەوە (نۆسەدو پەنجا ساڵ لە نێویاندا مایەوە) خەریکی بانگەواز بوو، پێغەمبەرێکی پایەبەرز، خاوەنی ئەو هەموو صەبرو خۆڕاگرییە بووبێ، دیارە خاوەنی ئەو هەموو ئازایەتیی و جورئەتەش بووە، صەبرو خۆڕاگرییەکەی لە ترسان نەبووە، بەڵکو لە زێدەپەرۆشیی و بەزەییان بووە، هەر بۆیەش دوایی ئەو دوعا توندەی نووح (علیه السلام) لە گەلی خۆی کردوە، هیچ پێغەمبەرێکم نەبینیوە دوعای ئاوا توند لە گەلەکەی خۆی بکات، چونکە ئەو صەبرەی ئەو گرتوویەتی، کەس ئەو هەموو صەبرەی نەگرتوە، ئەو هەموو ماوە درێژە، کە دوایی خوا ﷻ لە سوورەتی (نوح)دا لێی دەگێڕێتەوە، کە ئەگەر تەمەن باقی بێ دەیگەیەنێ، دەڵێ : ﴿ وَقَالَ نُوحٌ رَّبِّ لَا تَذَرْ عَلَى ٱلْأَرْضِ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ دَيَّارًا ﴿٢٦﴾ إِنَّكَ إِن تَذَرْهُمْ يُضِلُّواْ عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوٓاْ

﴿إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا ﴿٢٧﴾﴾، واتە: نووح گوتی : پەروەردگارم! یەك خانوونشینی كافر لەسەر زەوی مەهێڵە، چونكە ئەگەر لێیان بهێڵیەوە، بەندەكانت گومڕا دەكەن‌و، تەنیا وەچەی تاوانباری سپڵەو بێبڕوایان لێ پەیدا دەبێ.

بەڵێ لەبەرئەوەی زۆرترین خۆڕاگریی هەبووە لەسەریان، داوای لە خوای كاربزان كردوە، توندترین سزایان بدات، كە ئەوە بوو خوای دادگەریش سزای دان‌و، كەسیش وەك گەلی نووح، بەو شێوەیە بنەبڕو قڕەبڕ نەبووەو، خوا سەر زەمینی لێ پاك كردوونەوە.

مەسەلەی دووەم : كە دەفەرموێ : ﴿فَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُم مِّنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٧٢﴾﴾.

واتە : ئنجا ئەگەر پشتتان هەڵكرد (لە پەیامەكەم)

{ئەمە ئەوەی لێوەردەگیرێ كە : ئێوە هیچ بیانوویەكتان نیە، هیچ پاساوێكتان نیە كە پشتم تێبكەن، چونكە هیچ بارگرانییەكم بۆ ئێوە نیە، هیچ جۆرە كرێیەكم لێ داوا نەكردوون، هیچ نارەحەتییەكم بۆتان نیە، وە پاشان من یەكێكم لە خۆتان‌و، دڵسۆزم بۆتان}، ﴿إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٧٢﴾﴾، كرێ‌و پاداشتی من تەنیا لەسەر خوایە، واتە: لەسەر هیچ كەسێكی دیكە نیە، دڵ لە دڵ مەدەن، بڵێن: ئەگەر بە دەم بانگەوازەكەیەوە بچین‌و پەیامەكەی لێ وەربگرین، دوایی دەڵێ : وەرن دەی من گەورەو سەرۆكتانم، هیچ چاوەڕوانییەكم لێتان نیە، بەس دەمەوێ خۆتان باش بن، ﴿وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾، فەرمانیشم پێكراوە كە من لە گەردنكەچان بم، لە ملكەچان بم (بۆ خوا).

مەسەلەی سێیەم : خوای پەروەردگار سەرەنجامەكەیان دەخاتەڕوو، زۆر بە كورتی هێناویەتی، دەفەرموێ : ﴿فَكَذَّبُوهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَمَن مَّعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ

خَلَـٰٓئِفَ وَأَغۡرَقۡنَا ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَـٰتِنَاۖ فَٱنظُرۡ كَيۡفَ كَانَ عَـٰقِبَةُ ٱلۡمُنذَرِينَ ﴿٧٣﴾ ﴾،

واتە: بەڵام بە درۆیان دانا، ئێمەش خـۆیو ئەوانەی لـەگەڵی بـوون، لـە کەشتیی دا دەربازمان کردنو، کردمانـنـە جێنشینو جێگرەوەی ئەو گەلـە بێبـڕوایەی کە بڕوایان پێ نەهێنا.

خـوا تۆفانێکی بـێ ئامانی بۆ نـاردن : ﴿ وَأَغۡرَقۡنَا ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَـٰتِنَاۖ فَٱنظُرۡ كَيۡفَ كَانَ عَـٰقِبَةُ ٱلۡمُنذَرِينَ ﴾، ئەوانەشمان لە ئاودا خنکاندو ژێر ئاومان خستن، کە ئایەتەکانمانیان بە درۆ دانا، دەجا سەرنج بدە! سەرەنجامی وریاکـەرەوانی ترسـێنراو بیانوو بـڕکراوان، چۆن بـوو!

هەڵبـەتە ئێمە بەسەرهاتی نووحو گەلەکەیمان لە سـوورەتی ئەعرافیشـدا شـتێك بـاس کردوە، خـوا پشـتیوان بـێ لە سـوورەتی (هـود)دا درێژەکەی دێـنـین.

<u>مەسـەلـەی چـوارەم</u> : کــە دەفــەرموێ : ﴿ ثُمَّ بَعَثۡنَا مِنۢ بَعۡدِهِۦ رُسُلًا إِلَىٰ قَوۡمِهِمۡ فَجَآءُوهُم بِٱلۡبَيِّنَـٰتِ فَمَا كَانُواْ لِيُؤۡمِنُواْ بِمَا كَذَّبُواْ بِهِۦ مِن قَبۡلُۚ كَذَٰلِكَ نَطۡبَعُ عَلَىٰ قُلُوبِ ٱلۡمُعۡتَدِينَ ﴿٧٤﴾ ﴾.

دوایـی لـە دوای وی (واتـە: لـە دوای نـووح) پێغەمبەرانێکـی زۆرمـان بـۆ لای گەلـەکانیان نـاردن، بە بەڵگە ئاشکرایەکانەوە چوونـە لایـان.

وەك ئـەوە کە هـەموویان یەك گـەل بووبـن، ئەگـەرنـا دیـارە هـەر پێغەمبـەرێك بـۆ لای گەلـێك چـووە، یـان جـاری وایـە چـەند پێغەمبـەرێك بـۆ لای یـەك گـەل، یـان کۆمەڵگا چوون، بـەڵام لێرەدا خـوا ﷻ ئـاوا پێشان دەدات، کـە هـەموویان یـەك گـەل بووبـن، لـە دوای نـووح.

جـاری دیکـەش باسـمان کردوە: خـوا ﷻ هیچ پێغەمبـەرێکی نەنـاردوە، مەگـەر موعجیزەو بەڵگەیەکی داوەتێ بۆ ئەوەی بەرانبـەرەکانی دەستەوسان بکات، پێیـان

بسەلمێنێ كە ڕاست دەكات‌و پێغەمبەری خوایە، ئنجا موعجیزەی هەر كام لە پێغەمبەران، بە پێی ئەو هەل‌و مەرج‌و بارودۆخە بووە، كە ئەو خەڵك‌و كۆمەڵگایە تێیدا ژیاون‌و، بەگوێرەی ئاستی فیكریی‌و شێوەی كلتوورو فەرهەنگیان بووەو، بۆ ئەوان مایەی قەناعەت هاتن بووەو، بۆتە مایەی ئەوە كە دڵنیابن ئەو كەسەی دەڵێ: پێغەمبەری خوام، ڕاست دەكات، چونكە شتێكی هێناوە، كە لە توانای بەشەردا نیە.

ئنجا جێی سەرنج ئەوەیە كە خوا ﷻ لێرەدا دەفەرموێ : ﴿فَمَا كَانُواْ لِيُؤْمِنُواْ بِمَا كَذَّبُواْ بِهِۦ مِن قَبْلُ﴾، بەڵام نەدەگونجا بڕوا بەوە بێنن، كە پێشتر بە درۆیان دانابوو، واتە نەك هەر بڕوایان نەهێنا، بەڵكو هەر نەدەگونجا بڕوا بێنن!

ئەمە ئەوە دەگەیەنێ كە دوای ئەوەی مرۆڤ بە خراپەكاریی دا زۆر ڕۆدەچێ، ڕێی گەڕانەوە لە خۆ دەگرێ، وەك جاری دیكەش نموونەم هێناوەتەوە: مرۆڤ كە لەسەر لێژاییەك ڕادەوەستێ، یان لەسەر قەراغی باتڵاغێك (واتە: قوڕو لیتاوی نەرم)، هەتا دەخزێ، بەدەست خۆیەتی، بەڵام كە خزا، بەدەست خۆی نیە، گوناح‌و تاوانیش وایە، بۆیە لێرەدا دەفەرموێ : ﴿فَمَا كَانُواْ لِيُؤْمِنُواْ بِمَا كَذَّبُواْ بِهِۦ مِن قَبْلُ﴾، نەدەگونجا بڕوا بە شتێك بێنن، كە پێشتر پێی بێبڕوابن.

كە ئەمە دوو واتای هەن :

١/ گەلە دواییەكان نەدەگونجا ئیمان بێنن، (ئەو گەلانە هەموویان وەك یەك گەل حیساب كراون) ئەوانەی دوایی نەدەگونجا بڕوا بە شتێك بێنن، كە ئەوانەی پێشێ پێی بێبڕوابوون.

٢/ یاخود هەر گەلێك كە لە سەرەتاوە كوفری كردوە، دوایی نەیتوانیوە بگەڕێتەوە، وەك وێنەكەم بۆ هێنایەوە.

لە کۆتایی دا خوا ﷻ دەفەرموێ : ﴿ كَذَٰلِكَ نَطۡبَعُ عَلَىٰ قُلُوبِ ٱلۡمُعۡتَدِينَ ﴾، ئا بەو شێوەیە دڵی سنوورشکێنان و سنووربەزێنان مۆر دەکەین، مۆرێکیان بەسەر دڵەوە دەنێین، کە نەتوانن بڕوابێنن.

هەڵبەتە لێرەدا خوا ﷻ باسی یاسایەکی خۆی دەکات، ئەگەرنا خوا ستەم لە بەندەکان ناکات، بەڵام یاسای خۆی بەسەریاندا دەچەسپێنێ، بۆ وێنە: ئەگەر کەسێك ژەهر بخوات، دوایی ژەهرەکە بیکوژێ، دەکرێ پێی بڵێی تۆخۆت ئاوات بەخۆت کرد، یانی چی؟

یانی یاسایەکت لەسەرخۆت جێبەجێ کرد، یان کەسێك کەمتەرخەم بێ لەوەی خۆی بپارێزێ لە سەرماو گەرما، دوایی تووشی نەخۆشیی و دەردو ئازار ببێ، یانی : یاسای خوای بەسەردا چەسپیوە، ئنجا ئەگەر خوا بفەرموێ : وام لێکرد، یانی بە پێی یاسای من وای لێهاتوە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دەیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان نۆزدە (١٩) ئایەت دەگرێتە خۆی، ئایەتەكانی : (٧٥ تا ٩٣)، كە لە حەوت بڕگەدا باسی بەسەرهاتی مووساو هاڕوونی برای و گەلەكەیانو، فیرعەونو دارو دەستەكەی دەكات:

١ـ ڕەوانەكردنی مووساو هاڕوونی برای بۆ لای فیرعەونو دارو دەستەكەی، بە مەبەستی دەربازكردنی گەلەكەیان، بەڵام یاخیبوونی فیرعەونو تۆمەتباركردنی مووسا بە جادووگەریی..

٢ـ داوا كردنی فیرعەون بە كۆكردنەوەی جادووگەرانو بەكارهێنانی جادووەكەیان لە دژی مووساو هاڕوونو، بێ باكیی مووسا لێیان.

٣ـ بڕواهێنانی كۆمەڵێكی گەنجو تازە پێگەیشتووی بەنی ئیسڕائیل بە مووساو ئامۆژگاریی كردنی مووسا بۆیان، كە خۆڕاگربن.

٤ـ سروش كردنی خوا بۆ مووساو هاڕوونی برای، كە جێگاو ڕێگای تایبەتو نهێنییان هەبێو، سەرگەرمی خواپەرستیی بن.

٥ـ داواكردنی مووسا لە خوا كە: سامانی فیرعەونییەكان بفەوتێنێو دڵیشیان ڕەق بكات، لە بەرانبەر ئیمان هێناندا..

٦ـ پەڕاندنەوەی بەنی ئیسڕائیل لە دەریاو، خنكاندنی فیرعەونو سوپایەكەیو ئیمان هێنانی ناچارییانەی فیرعەونو، ڕەتكرانەوەی لەلایەن خواوە، هەروەها دەربازكردنی لاشەی فیرعەون، تاكو ببێتە پەند بۆ دوای خۆی.

٧ـ نیشتەجێكردنی بەنی ئیسڕائیلو كەوتنە نێو نازو نیعمەت، كەچی دوای زانیاریی و بەرچاو ڕوونییان، كەوتنە نێو گێژاوی ڕاجیاییو دووبەرەكێ ... .

﴿ ثُمَّ بَعَثْنَا مِنۢ بَعْدِهِم مُّوسَىٰ وَهَٰرُونَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِۦ بِـَٔايَٰتِنَا فَٱسْتَكْبَرُوا۟
وَكَانُوا۟ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا جَآءَهُمُ ٱلْحَقُّ مِنْ عِندِنَا قَالُوٓا۟ إِنَّ هَٰذَا لَسِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٧٦﴾
قَالَ مُوسَىٰٓ أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَكُمْ ۖ أَسِحْرٌ هَٰذَا وَلَا يُفْلِحُ ٱلسَّٰحِرُونَ ﴿٧٧﴾ قَالُوٓا۟
أَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ ءَابَآءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا ٱلْكِبْرِيَآءُ فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا
بِمُؤْمِنِينَ ﴿٧٨﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ ٱئْتُونِى بِكُلِّ سَٰحِرٍ عَلِيمٍ ﴿٧٩﴾ فَلَمَّا جَآءَ ٱلسَّحَرَةُ قَالَ لَهُم
مُّوسَىٰٓ أَلْقُوا۟ مَآ أَنتُم مُّلْقُونَ ﴿٨٠﴾ فَلَمَّآ أَلْقَوْا۟ قَالَ مُوسَىٰ مَا جِئْتُم بِهِ ٱلسِّحْرُ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ
سَيُبْطِلُهُۥٓ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٨١﴾ وَيُحِقُّ ٱللَّهُ ٱلْحَقَّ بِكَلِمَٰتِهِۦ وَلَوْ كَرِهَ
ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿٨٢﴾ فَمَآ ءَامَنَ لِمُوسَىٰٓ إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِّن قَوْمِهِۦ عَلَىٰ خَوْفٍ مِّن فِرْعَوْنَ وَمَلَإِي۟هِمْ
أَن يَفْتِنَهُمْ ۚ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِى ٱلْأَرْضِ وَإِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلْمُسْرِفِينَ ﴿٨٣﴾ وَقَالَ مُوسَىٰ يَٰقَوْمِ
إِن كُنتُمْ ءَامَنتُم بِٱللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوٓا۟ إِن كُنتُم مُّسْلِمِينَ ﴿٨٤﴾ فَقَالُوا۟ عَلَى ٱللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا
فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٨٥﴾ وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ ٱلْقَوْمِ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٨٦﴾ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ
مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَن تَبَوَّءَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَٱجْعَلُوا۟ بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ ۗ
وَبَشِّرِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٧﴾ وَقَالَ مُوسَىٰ رَبَّنَآ إِنَّكَ ءَاتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُۥ زِينَةً وَأَمْوَٰلًا
فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا۟ عَن سَبِيلِكَ ۖ رَبَّنَا ٱطْمِسْ عَلَىٰٓ أَمْوَٰلِهِمْ وَٱشْدُدْ عَلَىٰ
قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا۟ حَتَّىٰ يَرَوُا۟ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَلِيمَ ﴿٨٨﴾ قَالَ قَدْ أُجِيبَت دَّعْوَتُكُمَا فَٱسْتَقِيمَا

وَلَا تَتَّبِعَآنِّ سَبِيلَ ٱلَّذِينَ لَا يَعۡلَمُونَ ﴿٨٩﴾ وَجَٰوَزۡنَا بِبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٱلۡبَحۡرَ فَأَتۡبَعَهُمۡ
فِرۡعَوۡنُ وَجُنُودُهُۥ بَغۡيٗا وَعَدۡوًاۖ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَدۡرَكَهُ ٱلۡغَرَقُ قَالَ ءَامَنتُ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا
ٱلَّذِيٓ ءَامَنَتۡ بِهِۦ بَنُوٓاْ إِسۡرَٰٓءِيلَ وَأَنَا۠ مِنَ ٱلۡمُسۡلِمِينَ ﴿٩٠﴾ ءَآلۡـَٰٔنَ وَقَدۡ عَصَيۡتَ قَبۡلُ وَكُنتَ
مِنَ ٱلۡمُفۡسِدِينَ ﴿٩١﴾ فَٱلۡيَوۡمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنۡ خَلۡفَكَ ءَايَةٗۚ وَإِنَّ كَثِيرٗا مِّنَ
ٱلنَّاسِ عَنۡ ءَايَٰتِنَا لَغَٰفِلُونَ ﴿٩٢﴾ وَلَقَدۡ بَوَّأۡنَا بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ مُبَوَّأَ صِدۡقٖ وَرَزَقۡنَٰهُم مِّنَ
ٱلطَّيِّبَٰتِ فَمَا ٱخۡتَلَفُواْ حَتَّىٰ جَآءَهُمُ ٱلۡعِلۡمُۚ إِنَّ رَبَّكَ يَقۡضِي بَيۡنَهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُواْ
فِيهِ يَخۡتَلِفُونَ ﴿٩٣﴾ ﴾.

مانای وشە بە وشەی ئایەتەكان

{پاشان لە دوای ئەوان (پێغەمبەران) مووساو هاڕوونمان بە نیشانەكانمانەوە ناردنە لای فیرعەونو دەستەو دایەرەكەی، كەچی خۆیان بەزلگرتو كۆمەڵێكی تاوانبار بوون ﴿٧٥﴾ ئنجا كاتێك (بەرنامەی) هەقیان لەلایەن ئێمەوە بۆ هات، گوتیان : بە دڵنیایی ئەوە جادوویەكی ڕوونە ﴿٧٦﴾ مووساش گوتی: ئایا دوای ئەوەی هەقتان بۆ هات، دەڵێن : ئایا ئەوە جادوویە؟ لە حاڵێكدا كە جادووگەران بە مراد ناگەن؟ ﴿٧٧﴾ گوتیان : ئایا بۆیە هاتوویە لامان كە لە ئەو (ڕێی)ەی بابو باپیرانمان لەسەری بوون، لامان بدەی‌و، گەورەیی لە زەوییدا بۆ هەردووكتان بێ؟ (مادام وایە) ئێمە بە هیچ جۆرێك بۆ ئێوە نابینە بڕوادار ﴿٧٨﴾ فیرعەونیش گوتی: هەرچی جادووگەری زاناو كارامەیە بۆم بێنن ﴿٧٩﴾ ئنجا كاتێك جادووگەرەكان هاتن، مووسا پێی گوتن: هەرچی دەتانەوێ (لە گوریس‌و پەت‌و گۆچان) فڕێی بدەن ﴿٨٠﴾ ئنجا كاتێك شتەكانیان فڕێدا (بۆ جادووكردن) مووسا گوتی: هەرچی كردووتانە جادوویەو، بە دڵنیایی خوا پووچەڵی دەكاتەوە، مسۆگەر خوا كاری خراپەكاران چاك ناكات ﴿٨١﴾ خوا بە وشە (بڕیارە)كانی هەق دەچەسپێنێ، هەرچەندە تاوانباران پێیان ناخۆش بێ ﴿٨٢﴾ ئیدی جگە لە وەچە (تازە پێگەیشتووان)ێك لە گەلەكەی (لە سەرەتاوە) كەس بڕوای بە مووسا نەهێنا، بەهۆی ترسانیان لە فیرعەون‌و قسە ڕۆیشتووان (ی گەلەكەیان)ەوە، كە ئەشكەنجەیان بدات، بێگومان فیرعەونیش خۆ بە بەزلگر بوو لە زەوی (میسڕ)داو، بە دڵنیایی ئەو لە زێدەڕۆیی كاران بوو ﴿٨٣﴾ مووساش گوتی: ئەی گەلەكەم ! ئەگەر بڕواتان بە خوا هێناوە، تەنیا پشت بەو ببەستن، ئەگەر ملكەچن (بۆ خوا) ﴿٨٤﴾

(ئەوانیش) گوتیان: تەنیا پشتمان بە خواوە بەستوە، پەروەردگارمان! مەمانکە بە ئازارو ئەشکەنجە دراوی کۆمەڵی ستەمکاران ﴿٨٥﴾ وە بە بەزەیی خۆت لە کۆمەڵی بێبڕوایان قوتارمان بکە ﴿٨٦﴾ ئنجا سروشمان بۆ مووساو برایەکەی کرد: کە لە میسڕدا مەنزڵگایان (ی تایبەت) بۆ گەلەکەتان دابین بکەن‌و، با ماڵەکانتان بەرەو ڕووی یەکدی بن‌و، نوێژ بەرپا بکەن‌و موژدە (ی سەرکەوتن) بە بڕواداران بدە ﴿٨٧﴾ مووساش گوتی: پەروەردگارمان! بێگومان تۆ جوانیی‌و سامانت بە فیرعەون‌و دارو دەستەکەی داوە، کە سەرەنجام (خەڵك) لە ڕێی تۆ لادەدەن، پەروەردگارمان! سامانەکانیان بسڕەوەو، دڵیشیان ببەستە، با بڕوا نەهێنن، هەتا سزاو ئازاری بە ئێش دەبینن ﴿٨٨﴾ (خوا) فەرمووی: پاڕانەوەکەتان گیرا بوو، دەجا ڕێك‌و ڕاست بن‌و، هەرگیز نەکەونە شوێن ڕێبازی ئەوانەی نازانن ﴿٨٩﴾ ئنجا بەنی ئیسرائیلمان لە دەریا پەڕاندنەوەو، یەکسەر فیرعەون‌و سەربازەکانی، ستوورشکێنانەو ستەمکارانە، شوێنیان کەوتن، هەتا کاتێك کە خنکانی گەیشتێ (فیرعەون) گوتی: بڕوام هێنا کە: جگە لەوەی بەنو ئیسرائیل ئیمانیان پێهێناوە، هیچ پەرستراوێکی دیکە نیەو، من لە گەردنکەچانم (بۆ خوا) ﴿٩٠﴾ (خوا فەرمووی :) ئایا ئێستا (بڕوا دێنی؟) لە حاڵێکدا کە پێشتر سەرپێچییت کردو لە تێکدەران بووی؟ ﴿٩١﴾ ئێمەش ئەمڕۆ جەستەکەت دەرباز دەکەین، تاکو بۆ خەڵکی دوای خۆت ببیە نیشانە (و پەندو عیبرەت)، بێگومانیش زۆرێك لە خەڵکی لە نیشانەکانی ئێمە بێئاگان ﴿٩٢﴾ بە مسۆگەریی (هۆزی) بەنی ئیسرائیلمان لە شوێنێکی باشدا نیشتەجێ کردن‌و، لە بژیوە خۆش‌و چاکەکان پێماندان، ئنجا هەتا زانیارییان بۆ نەهات، نەکەوتنە ڕاجیایی‌و ناکۆکییەوە، (هیچ بیانوو پاساوێکیان نەبوو)، بە دڵنیایی لە ڕۆژی قیامەتدا پەروەردگارت بڕیاریان لە نێواندا دەدات، (دادوەرییان لە بەیندا دەکات) لەوەدا کە تێیدا کەوتوونە ڕاجیایی یەوە ﴿٩٣﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(ثُمَّ): (حَرْف عَطْفٍ يَقْتَضِي تَأخُّرَ مَا بَعْدَهُ عَمَّا قَبْلَهُ، بالذَّاتِ، أو بالمَرْتَبَةِ، أوِ بالوَضْعِ)، (ثم) گێڕانەوەو بادانەوەیە، ئەوە دەخوازێ کە ئەوەی دوایی دێ، دواکەوتبێ لەوەی کە پێشێ هاتوە، چ وەك خودی خۆی، چ وەك پلە، چ وەك ڕێزبەندیی کاتیی دواکەوتبێ.

(بَعَثْنَا): ناردمان، (أَصْلُ البَعْثِ: إثَارَةُ الشَّيءِ وتَوجِيهُهُ) وشەی (بَعْث) بریتیە لە وروژاندنی شتێكو ئاڕاستەکردنی.

(وَمَلَإِيْهِۦ): (المَلأُ: جَماعَةٌ يَجْتَمِعُونَ عَلَى رَأْيٍ، فَيَمْلَؤُونَ العُيُونَ رِوَاءً وَمَنْظَراً، وَالنُّفُوسَ بِهَاءً وَجلالاً، وَالمَقصودُ بِهِ: سُراة القَوْمِ وأَشرافه) (مَلأ) من (بەدەست ڕۆیشتووان)، یان (قسە ڕۆیشتووان) تەفسیرم کردوە، واتە: (ملأ)ی هەر کۆمەڵێك ئەوانەن کە لە نێو خەڵکدا، قسەیان دەڕواو دەستیان دەڕواو، ئەمرو نەهییان بەدەستە، لەوەشەوە هاتوە، کە دڵو چاوی خەڵك پڕدەکەن لە ترس و سامو ڕێزو هەیبەت.

(لِتَلْفِتَنَا): واتە: بۆ ئەوەی لامان بدەی، (لَفَتَهُ: صَرَفَهُ، إلتَفَتَ: إذَا عَدَلَ عَنْ قِبَلِهِ بِوَجْهِهِ)، (لَفَتَهُ) واتە: لایدا، بەڵام (إلتَفَتَ) واتە: ئەوە کە ئینسان کاتێك ڕووی لە شتێکە، دوایی پشتی تێبکاتو، ڕووی وەربگێڕێ، واتە: ئاوڕدانەوە.

(ٱلْكِبْرِيَآءُ): (الكِبْرِيَاءُ: التَرفُّعُ عَنِ الإنْقِيَادِ، وَذَلِكَ لاَ يَستحقُّهُ إلاَّ اللهُ)، (كِبْرِيَاء) خۆ بەزلگرتن لەوەی کە ملکەچ بێ، ئەوەش تەنیا شایستەی خوایە، خوای باڵادەست نابێ بۆ هیچ کەس ملکەچ بێ، چونکە گەورەیی ڕەها تەنیا بۆ خوایە.

(وَيُحِقُّ ٱللَّهُ ٱلْحَقَّ) : واتە: خوا هەق دەچەسپێنێ، (أَصْلُ الحَقّ: المُطَابَقَة وَالمُوَافَقَة)، وشەی (حَق) واتە : شتی چەسپاو، شتێك كە لەگەڵ شتێك پڕ بە پێست بێ و لەگەڵی گونجاوبێ.

(سَيُبْطِلُهُۥٓ): واتە: پووچەڵی دەكاتەوە، (الإِبْطَالُ: إِفْسَاد الشيء وَإِزَالَته، وَالبَاطِلُ ضِدّ الحَق)، (إِبْطَال) بریتیە لەوە كە شتێك بپووكێنیەوە، یان لایبەری، (بَاطِل) پێچەوانەی (حق)ە، (حق) واتە: چەسپاو، (بَاطِل)یش واتە: شتێكی پووچ و بێ بنەما.

(ذُرِّيَّةٌ): (ذُرِّيَّةُ الرَّجُل: وَلَدهُ، وَالجَمْع: الذَّرارِيُّ وَالذُّرِيَّات)، (ذُرِّيَّةُ الرَّجُل) واتە: ڕۆڵەكانی، بە (ذَرارِيّ وَذُرِيَّات) كۆدەكرێتەوە، (ذُرِّيَّة)ش بۆخۆی كۆیە.

(أَن يَفْتِنَهُمْ): واتە: سزایان بدات، (الفِتْنَةُ: الإِخْتِبَارُ وَالإِمْتِحَانُ، فَتَنَ الذَّهَبَ يَفْتِنُهُ فِتْنَةً)، (فتنة) بە مانای تاقیكردنەوەو جەڕباندن دێ، بەڵام لێرە مەبەست پێی سزاو ئازاردانیانە، چونكە ئەسڵی خۆی (فَتَنَ الذَّهَبَ يَفْتِنُهُ فِتْنَةً) زێڕ كە دەخرێتە سەر ئاگر، قاڵ دەبێتەوە، چونكە بەهۆیەوە ساغ و ناساغەكەی جیا دەبێتەوە.

(لَعَالٍ فِي ٱلْأَرْضِ): واتە: خۆی بە بەرز دەگرت لە زەوییدا، (عَلاهُ: غَلَبَهُ، التَّعَالِي: الإِرْتِفَاعُ)، (عَلاهُ) واتە: بەسەریدا زاڵ بوو، (تعَالِي) واتە: خۆ بەرز كردن.

(تَبَوَّءَا): نیشتەجێ بكەن، (تَبَوّءَ مَنْزِلاً وَنَزَلَه، بوَّء لَهُ مَنْزِلاً: هيَّأه وَمكَّنَ لَهُ فِيهِ)، (تَبَوّءَ مَنْزِلاً) واتە: نیشتەجێ بوو لەو شوێنەدا، (بوَّء لَهُ مَنْزِلاً) واتە: شوێنێكی بۆ ئامادە كرد، تێیدا نیشتەجێ بێ.

(قِبْلَةً): (القِبْلَةُ: الجِهَةُ)، (قبلة) بە مانای (لا) دێ، بەڵام دەشگونجێ بە مانای بەرانبەر یەكدی بێ، واتە: (مُتَقَابِلَةً).

(وَٱشْدُدْ) : (شُدَّهُ: أوثقه، شَدَّه، يَشُدُّهُ)، واتە: گرێبدە، گرێیدا، گرێ دەدات، دەبەستێتەوە.

(وَجَٰوَزْنَا) : واتە: تێمانپەڕاند، (جَازَ الـمَوْضِعَ، سَلَكَهُ وَصَارَ فِيهِ، يَجُوزُ جَوَازًا)، واتە: بە شوێنەکەدا تێپەڕیو گوزەری کرد.

(وَعَدْوًا) : (عَدَاهُ يَعدوه: جَاوَزَهُ) واتە: تێیپەڕاند، سنووری بەزاند، (عَدَا عَلَيْهِ: عَدْواً وَعُدواً، وَاعْتَدَى عَلَيْهِ، وَتَعَدَّى عَلَيْهِ)، هەموویان بە مانای دەستدرێژیی کردە سەرو سنووری لە بەرانبەریدا شکاند، دێن.

(أَدْرَكَهُ)ُ: (الإِدْرَاكُ: اللُّحُوقُ وَاللِّحَاق، وَأَدْرَكَ: رَآهُ، وَأَدْرَكَ: بَلَغَ)، (أدرك) بە مانای پێگەیشتنو تێگەیشتنو بینین، دێ.

(مُبَوَّأَ صِدْقٍ): (مَنْزِلاً جَيِّداً) شوێنێکی نیشتەجێی باش.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ دوای ئەوەی کە باسی بەسەرهاتی نووح (علیه السلام)ی کرد، لە سێ ئایەتداو زۆر بە کورتیی، دوایی لە یەك ئایەتدا ئاماژی کرد بە ڕەوانەکردنی ژمارەیەکی زۆر لە پێغەمبەران، بۆ لای گەلەکانیان لە دوای نووح، ئنجا دێتە سەر باسی مووساو هاڕوونی برای، صەلاتو سەلامی خوا لەسەر هەموویان بێ، دەفەرموێ : ﴿ ثُمَّ بَعَثْنَا مِنۢ بَعْدِهِم مُّوسَىٰ وَهَـٰرُونَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِۦ بِـَٔايَـٰتِنَا فَٱسْتَكْبَرُواْ وَكَانُواْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ﴾، وشەی (ثُمَّ) لێرەدا گێڕانەوەو بادانەوەی شتێکە بۆ سەر ئەوی دی، بەلام زانایان دەڵێن: لێرەدا بۆ (التَّراخي الرُّتبي) بە دواداهاتنی پلەییە، بۆچی؟ چونکە مووسا (علیه السلام) وەرچەرخانێك دروست دەکات لە پێغەمبەرایەتییداو، بە نسبەت پێغەمبەرانی پێش خۆیەوە، هەندێ شتی تازە دێنێ، وەك دوایی وردتر باسی دەکەین :

١ـ گەلێك دەرباز دەکات لە ژێر چەنگاڵو چەپۆکی دەوڵەتێکی داگیرکارو حوکمڕانێکی خوێن ڕێژ، کە فیرعەونە.

٢ـ پاشان ئەو گەلە دەبات نیشتمانێکیان بۆ دیاریی دەکات.

٣ـ دوایی شەریعەتێکی بۆ دەنێردرێتە خوار.

٤ـ ژیانی ئابووریی‌و سیاسیی ئەو کۆمەڵگایە ڕێك دەخات.

کە پێغەمبەرانی پێشتر صەلاتو سەلامی خوایان لەسەر بێ، کەمتر وابووە، بتوانن: قەوارەیەکی سیاسی لە نیشتمانێکی دیاریی کراودا، بۆ گەلو کۆمەڵگایەك دروست بکەن، بۆیە خوا دەفەرموێ: (ثُمَّ) دوایی واتە: ئنجا لە ڕەوانەکردنی

پێغەمبەراندا گواستمانەوە بۆ قۆناغێكی دیكە، ﴿ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِم مُّوسَىٰ وَهَٰرُونَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِۦ ﴾، دوای ئەو پێغەمبەرانە، ئنجا مووساو هارووتمان ناردن (سەلامی خوایان لێ بێ) بۆ لای فیرعەون‌و قسە ڕۆیشتووەكانی.

(مَلأ) وەك زۆر جاری دیكەش گوتوومانە: ئەوانەن كە چاوو دڵی خەڵك پڕ دەكەن لە سام‌و هەیبەت‌و، مەبەست پێیان قسە ڕۆیشتووان‌و زلە زلان‌و ئەوانەن، كە دەگونجێ بڵێین: دەستەو دایەرەو دەست‌و پێوەندو، ئەوانەن كە فیرعەون پشتی پێ بەستوون بۆ حوكمڕانییەكەی خۆی ﴿ بِـَٔايَٰتِنَا فَٱسْتَكْبَرُواْ وَكَانُواْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ﴾، (ئێمە مووساو هارووتمان بۆ لای فیرعەون‌و دەست‌و دایەرەكەی نارد) بە نیشانەكانمانەوە، لێرەدا (آيات) دەگونجێ ئەو ڕستانە بن، كە فەرمایشتی خوایان لێ پێك دێ، دەشگونجێ مەبەست پێیان موعجیزەكان بن، واتە: بەو بەڵگە ڕۆشنانەوە كە دەیسەلمێنن: مووساو هاروون پێغەمبەری خوان، ﴿ فَٱسْتَكْبَرُواْ وَكَانُواْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ﴾، كەچی ئەوان خۆیان بە زلگرت‌و، كۆمەڵێكی تاوانبار بوون، یانی: بەهۆی تاوانبارییانەوە، سیفەتی خۆبەزلگرییان تێدا بوو.

﴿ فَلَمَّا جَآءَهُمُ ٱلْحَقُّ مِنْ عِندِنَا قَالُوٓاْ إِنَّ هَٰذَا لَسِحْرٌ مُّبِينٌ ﴾، كاتێك لە لایەن ئێمەوە هەقیان بۆ هات، گوتیان: بێگومان ئەمە جادوویەكی ڕوون‌و ئاشكرایە.

تەماشایان دەكرد: موعجیزەكەی مووسا كاریگەرییەكی ناسروشتیی‌و نا ئاسایی هەیە، هەڵبەتە دەیانزانی كە جادوو نیە، بەڵام بۆ هەڵخەڵەتاندنی خەڵك‌و چەواشەكردنیان، ئەو قسەیە لەلای خەڵكێكی سادە، ڕەنگە ڕەواجی بوو بێ، گوتبیان: تەماشا بكەن! كاریگەرییەكی نا ئاسایی هەیە، كەواتە: ئەوە جادوویە!

ئنجا دەفەرمویٚ : ﴿ قَالَ مُوسَىٰٓ أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَكُمْ أَسِحْرٌ ﴾، مووسا فەرمووی: ئایا دوای ئەوەی هەق بۆ لاتان هات، پێی دەڵێن: ئایا ئەوە جادوویە؟!

﴿ وَلَا يُفْلِحُ ٱلسَّـٰحِرُونَ ﴾، لە حاڵێکدا کە جادووگەران بە مراد ناگەنو سەرفراز نابن (بەڵام من سەرکەوتنم بە پیشتوانیی خوا، مسۆگەرە) کەواتە: ناگونجێ کارەکەی من جادوو بێ، ئەو پەیامەی هێناومە، هەقو ڕاستو ڕەوانەو، بەرنامەی تێروتەواوی ژیانو گوزەرانە، وە ناشگونجێ من جادووگەر بم، چونکە ئایندەیەکی ڕۆشنم هەیەو، دوایی دەشیبینن !

ئەوان چییان گوت؟ ﴿ قَالُوٓا۟ أَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ ءَابَآءَنَا ﴾، ئایا هاتوویە لامان تاکو ئەوەی ئێمە بابو باپیرانی خۆمان، پێشینانی خۆمانمان لەسەر بینیوە، لەوە لامان بدەی؟ ﴿ وَتَكُونَ لَكُمَا ٱلْكِبْرِيَآءُ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، وە گەورەییو باڵادەستیی لە زەوییدا، (واتە: لەسەر زەمینی میسرڕدا) بۆ ئێوە بێ، ئایا بۆ ئەوە هاتوون؟ ﴿ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ ﴾، وە بە دڵنیایی ئێمە بۆ ئێوە نابینە بڕوادار، واتە: بە ڕاستتان دانانێین.

چونکە ئێوە بۆیە هاتوون ئێمە لە بەرنامەو ڕێبازی پێشینانمان لابدەنو، خۆشتان گەورەییمان بەسەردا بکەن، کە دیارە ئەوە تۆمەتێکی بێ بنەما بووە، چونکە هەر لە ئەسڵدا مووساو هاڕوون چوون بۆ دەربازکردنی بەنی ئیسرائیلو، گوتیان : گەلەکەمان وێ بدەنەوە، با بڕۆینو چیدیکە مەیانچەوسێننەوە، وەك دەفەرموێ :

﴿ فَأْتِيَاهُ فَقُولَآ إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ ...﴿٤٧﴾ ﴾طه، واتە: بچنە لای (فیرعەونو) بڵێن: ئێمە پێغەمبەری پەروەردگارتین، بەنی ئیسرائیلمان لەگەڵ بنێرەو سزایان مەدە.

ئەو گەلەی کە ساڵەهای ساڵە سۆغرەو بێگاریان پێ دەکەیو، دەیانچەوسێنیەوە، نێرەوەزەکانیان سەردەبڕیو، مێیینەکانیان دەهێڵیەوە، وێمانبدە با بیانبەینو خوا حافیز!

ئنجا ئایا فیـرعەون چی گـوت؟ ﴿ وَقَالَ فِرْعَوْنُ ٱئْتُونِي بِكُلِّ سَٰحِرٍ عَلِيمٍ ﴾، وە فیـرعەون گوتی: هەموو جادووگەرێكی زاناو كارامەو شـارەزام بۆ بێـنن.

چونكـە ئـەوەی مووسـای بـە جـادوو تەفسیـر كـرد، دیـارە جادووش بـە جـادوو بەرپەچ دەدرێتەوە، بە حیسابی خۆی! ﴿ فَلَمَّا جَآءَ ٱلسَّحَرَةُ قَالَ لَهُم مُّوسَىٰٓ أَلْقُواْ مَآ أَنتُم مُّلْقُونَ ﴾، كاتێك جادووگـەرەكان هـاتن، مووسـا پێـی گـوتن: هەرچـی فڕێـی دەدەن، فڕێـی بدەن، هەرچـی دەیهاوێن، بیهـاوێن، گۆچـان‌و پەت‌و گوریسیان پـێ بـوون فڕێیـان داون‌و لە پێش چاوی خەڵك بوونە مـارو حەزیـا، مووسـا زۆر بـێ منەتـانەو بێ باكانە گوتی: هەرچی فڕێـی دەدەن، فڕێـی بدەن، چ جـادوویەك دەیكـەن، بیكـەن.

لە سـوورەتی (طـه)و لە سـوورەتی (الشعراء)داو، لە سـوورەتی (الأعراف)دا، زۆر بە وردیی‌و بە تـەفصـیلێ باسی ئەو ڕووداوی كۆكـردنەوەی جـادووگەران لـە دژی مووسـاو هـارۆون، كـراوە.

ئنجـا سـوورەتی (یونس)یش دوای ئەو سـوورەتـانە هاتۆتـە خـوار، بۆیـە كـە لەوێـدا تەفصیلێ‌و درێژەكـەی هـاتوە، لـێرەدا بە پێویستـی نەزانیـوە دووبـارەی بكاتـەوە، چونكـە لێرەدا گێڕانەوەی ئەو بەسـەرهاتە بۆ ئەوە نیـە، داخـۆ جـادووگـەرەكـان چۆن هـاتن‌و، فیـرعەون چـی كـرد؟ بەڵـكو مەبەسـت ئەوەیـە كـە لەلایەكـەوە : مسـوڵمانان پەنـد وەربگـرن لـەو بەسـەرهـاتە، كـە ئێـوەش داهـاتووو سـەرەنجامتـان، وەك هـی مووسـاو هارۆون‌و ئەو خەڵـكەی كـە لەگـەڵیاندا بـوون، دەبـێ، لەلایـەكی دیكەشـەوە: هۆشـداریی پێدان‌و ترسـاندنی كافرەكانیشـە كە: ئێـوەش سـەرەنجامتان، وەك هـی فیـرعەون‌و دارو دەسـتەكەی دەبـێ.

هـەروەها بـۆ هـەموو بڕوادارانێـك لـە هـەر چـاخ‌و سـەردەمێك دابـن‌و، هـەموو نەیـارانێكی ئیسلام‌و مسوڵمانـان، لە هـەر چاخ‌و سـەردەمێك دابن، لە گـێڕانەوەی ئـەم بەسـەرهاتەدا، ئامانج ئەوەیـە، بۆیـە نـاچێتـە نێو وردەكـاریەكانی دیكـەوە.

ئنجـــا دەفـــــەرموێ: ﴿ فَلَمَّآ أَلْقَوْاْ قَالَ مُوسَىٰ مَا جِئْتُم بِهِ ٱلسِّحْرُ إِنَّ ٱللَّهَ سَيُبْطِلُهُۥٓ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴾، کاتێك کە هەڵیاندان {واتە: ئەوەی کە هـەڵیاندا، هەڵیاندا، گۆچان بوون، گوریس بوون، هەرچی بوون} مووسا گوتی: ئەوەی کە کردتـان، جادوویە ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ سَيُبْطِلُهُۥٓ ﴾، بێگـومان خـوا هەڵیدەوەشێنێتـەوەو پووچەڵـی دەکاتـەوە، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴾، بێگومـان خـوا کـاری تێکدەران چاك نـاکات (ئەمە یەکێکە لە یاساکانی خـوا) ﴿ وَيُحِقُّ ٱللَّهُ ٱلْحَقَّ بِكَلِمَٰتِهِۦ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾، خـواش هـەق دەچەسـپێنـێ بە وشەکانی خۆی، بە یاسـاکانی خۆی، بە بڕیـارەکانی خـۆی (کە لێرەدا مەبەسـت پێی بڕیارە قەدەرییو تەکوینییەکـانی خـوای پـەروەردگارن، خـوا هەق دەچەسپێنـێ) هەرچەنـدە تـاوانبـارانیش پێیـان نـاخـۆش بـێو لەسـەر دڵیـان قـورس بـێ.

ئنجـــا دەفـــــەرموێ: ﴿ فَمَآ ءَامَنَ لِمُوسَىٰٓ إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِّن قَوْمِهِۦ عَلَىٰ خَوْفٍ مِّن فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِمْ أَن يَفْتِنَهُمْ ﴾، جگـە لـە وەچـەیەکی تــازە پێگەیشـتوو، جگـە لـە کۆمەڵێکی گەنجو تازە پێگەیشتوو لە گەلەکەی، کەسی دیکە بڕوای بە مووسا نەهێنـا، ئەوانیـش بە مەترسیی زۆرەوە لە فیـرعـەونو لە دەست ڕۆیشتووانی خۆشیان {واتـە: لە دەست ڕۆیشـتووانی بەنی ئیسرائیلیش، کە کرێگرتەو پێوەندو پاشکۆی فیـرعەونو دارو دەستەکـەی بـوون} دەترسـان کـە سـزایان بـدەن، ئەشـکەنجەیان بـدەن، ﴿ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، بێگومان فیـرعەون زۆر خـۆی بەرز کـردبۆوە لە زەویـدا، واتە: زۆر باڵادەسـتیی دەنواند، ستەمی دەکردو خۆی بەسـەردا فـەرز کردبوون، ﴿ وَإِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلْمُسْرِفِينَ ﴾، بێگـومان فیـرعەون لـە زێـدەڕۆیی کـاران بـوو.

کەواتە: ئەو کۆمەڵە گەنجە کە بڕوایان بە مووسا هێناوەو ترساون، فیرعەون سزایان بداتو، ترساون قسە ڕۆیشتووەکانی گەلی بەنی ئیسڕائیل، کە لە دەوری فیرعەون بوونو، ئەوانیش هاوکاری فیرعەون بوون، بۆ سزادانو ئازاردانیان، ناهەقیان نەبووە ! چونکە فیرعەون هەم باڵادەست بووە، هەم زۆر زێدەڕۆییکارو تێپەڕێنەر بووە، لە هەموو سنوورەکان، ﴿ وَقَالَ مُوسَىٰ يَٰقَوۡمِ إِن كُنتُمۡ ءَامَنتُم بِٱللَّهِ فَعَلَيۡهِ تَوَكَّلُوٓاْ إِن كُنتُم مُّسۡلِمِينَ ﴾، وە مووسا گوتی: ئەی گەلەکەم! ئەگەر ئێوە بڕواتان بە خوا هێناوە، هەر پشت بەو ببەستن، ئەگەر بۆ وی ملکەچن.

هەڵبەتە کە دەفەرموێ: تەنیا وەچەیەك لە گەلەکەی مووسا ئیمانیان بە مووسا هێنا، وا پێدەچێ، ئەوە لە سەرەتاوە بووبێ، چونکە دوایی هەموو بەنی ئیسڕائیل لەگەڵ مووسادا دەچنو، دەربازیان دەکات لە میسڕو، پێشیان دەکەوێو دەریای سووریان بۆ شەق دەبێ، دوایی دەیانپەڕێنێتەوە بۆ دەشتی (سینا) دیارە هەموو بەنی ئیسڕائیلی لەگەڵ چووە، مەگەر کەسێکی وەك قاڕوون، کە ئەویش هەر لە گەلی مووسا بووە، وەك دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ قَٰرُونَ كَانَ مِن قَوۡمِ مُوسَىٰ فَبَغَىٰ عَلَيۡهِمۡ ... ﴿٧٦﴾ ﴾القصص، واتە: بێگومان قاڕوون لە گەلی مووسا بوو ستەمی لێکردن. مەگەر کەسێکی ئاوا، تاکو تەرایەك، ئەگەرنا هەموویان لەگەڵی چوون.

کەواتە: دیارە لە سەرەتاوە، تەنیا گەنجەکان بڕوایان بە مووسا هێناوە، ئەگەرنا گەلی بەنی ئیسڕائیل بە گشتی بڕوایان پێ هێناوە، بۆیەش مووسا دەڵێ: ئەی گەلەکەم! ئەگەر بڕواتان بە خوا هێناوە، هەر پشت بەو ببەستن، ئەگەر بۆ وی ملکەچن ﴿ فَقَالُواْ عَلَى ٱللَّهِ تَوَكَّلۡنَا رَبَّنَا لَا تَجۡعَلۡنَا فِتۡنَةٗ لِّلۡقَوۡمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، گوتیان: پشتمان هەر بە خوا بەستوە، ئەو وەکیلی ئێمەیە، ئەو کار پێ سپێردراوی ئێمەیە، پەروەردگارمان! مەمانکە بە جێی ئەشکەنجەو ئازار بۆ کۆمەڵی ستەمکاران، واتە: وا مەکە، کە ئەوان ئەشکەنجەمان بدەنو ئازارمان بدەن، یاخود: وا مەکە کە ئێمە ببینە هۆکاری ئەوەی ئەوان بەهۆی ئێمەوە، کە ژێردەستو زەبوونو بێدەسەڵاتین، لە ئاینەکەمان لە پەیامەکەی مووسا (علیه السلام) بکەونە گومانەوە،

﴿ وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (٨٦) ﴾، وە بە بەزەیی خۆت لە کۆمەڵی بێبڕوایان دەربازمان بکەو قوتارمان بکە.

هەڵبەتە خوا ﷻ دوعاکەی قبووڵ کردوون، چونکە دوایی سەرەنجامەکە وابووە، ﴿ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَن تَبَوَّآ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا ﴾، وە سرووشمان کرد بۆ مووساو بۆ برایەکەی، کە لە میسر جێگاو ڕێگا بۆ خەڵکەکەتان پەیدا بکەن.

حەتمەن پێشتر جێگاو ڕێگەیان هەبووە، بۆیە دەبێ لێرەدا مەبەست ئەوەبێ کە جێگاو ڕێگایەکی تایبەتو نهێنیی، یاخود جێگاو ڕێگایەکی وا کە لاچەپو دووربێ دەسەڵاتی فیرعەون، یاخود لە چاوی جاسووسو سیخوڕەکانی فیرعەون، بۆئەوەی هەرکاتێك کە پێویست بوو، شار بەجێبهێڵنو بڕۆن، ﴿ وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ ۗ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (٨٧) ﴾، با ماڵەکانیشتان بەرەو ڕووی یەکدی بن (ئەوە واتایەکی) یاخود: ماڵەکانی خۆتان بکەن بە پەرستگا، واتە: هەر لە ماڵەکانی خۆتاندا پەرستنو طاعەت بۆ خوا ئەنجام بدەن ﴿ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ ۗ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴾، وە نوێژ بەرپا بکەنو، بڕوادارانیش دڵخۆش بکە، موژدەیان پێ بدە {کە سەرەنجام بۆ ئەوانەو، دەرباز دەبن لەو ئیهانەو سووکییو سۆغرەو بێگارو زوڵمو ستەمەی فیرعەون}.

﴿ وَقَالَ مُوسَىٰ رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا ﴾، وە مووسا گوتی: ئەی پەروەردگارمان! تۆ جوانییو سامانێکی زۆرت لە ژیانی دنیادا، بە فیرعەونو دەستەو دایەرەو دەست ڕۆیشتووەکانی فیرعەون، بەخشیوە، ﴿ رَبَّنَا ﴾، ئەی پەروەردگارمان! (بۆیەش پێتداون:) ﴿ لِيُضِلُّوا عَن سَبِيلِكَ ﴾، کە سەرەنجام خەڵك لە ڕێی تۆو لە ڕێبازی تۆ لابدەن، واتە : لەجیاتی

ئەوەی کە ئەوە وەك نیعمەتێکی خوا بەکار بێنن، لە ڕەزامەندیی تۆدا، سەرەنجامەکەی وایە ئەو سەروەتو سامانو جوانییو زرقو برقە، بەکاردێنن بۆ هەڵخەڵەتاندنی خەڵكو چەواشەکردنی خەڵكو لە ڕێی خوا لادانی خەڵك، ﴿ رَبَّنَا ٱطۡمِسۡ عَلَىٰٓ أَمۡوَٰلِهِمۡ وَٱشۡدُدۡ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ ﴾، ئەی پەروەردگارمان! ماڵەکانیان بسڕەوە (واتە: لە بەینی بەرە، با هیچی لێ نەمێنێ) دڵیشیان ببەستە، دڵیان گرێ بدەو توندی بکە، ﴿ فَلَا يُؤۡمِنُواْ حَتَّىٰ يَرَوُاْ ٱلۡعَذَابَ ٱلۡأَلِيمَ ﴾، با بڕوا نەهێنن تاکو ئازاری بە ئێش دەبینن.

ئنجا ئازاری بە ئێش یان خنکانە لە دەریای سووردا، دوای ئەوەی کە ڕاوەدووی مووساو هارِوونو گەلەکەیان دەنێن، یاخود مەبەست پێی سزای بەرزەخو پاشان سزای دۆزەخە.

﴿ قَالَ قَدۡ أُجِيبَت دَّعۡوَتُكُمَا فَٱسۡتَقِيمَا ﴾، خوا فەرمووی: پاڕانەوەکەتان گیرا بوو، وەڵام درایەوە، ئێوەش ڕێك وەستاو بن ڕاست بن، ﴿ وَلَا تَتَّبِعَآنِّ سَبِيلَ ٱلَّذِينَ لَا يَعۡلَمُونَ ﴿٨٩﴾ ﴾، وە نەچن، (زۆر بە جەختکردنەوە) بەدوای ڕێبازی ئەوانە بکەون، کە نازانن، مادام خوا لەگەڵتان بە لوتفو میهرەبانە، ئێوەش فەرمانبەریی بۆ بکەنو بە دوای ڕێچکەی نەزانان مەکەون.

لە کۆتایی دا دەفەرموێ : ﴿ وَجَٰوَزۡنَا بِبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٱلۡبَحۡرَ فَأَتۡبَعَهُمۡ فِرۡعَوۡنُ وَجُنُودُهُۥ بَغۡيٗا وَعَدۡوًاۖ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَدۡرَكَهُ ٱلۡغَرَقُ قَالَ ءَامَنتُ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱلَّذِيٓ ءَامَنَتۡ بِهِۦ بَنُوٓاْ إِسۡرَٰٓءِيلَ وَأَنَا۠ مِنَ ٱلۡمُسۡلِمِينَ ﴿٩٠﴾ ﴾، وە بەنی ئیسرائیلمان لە دەریاکە تێپەڕاند، پەڕاندمانەوە، فیرعەونو سەربازەکانیشی دەستدرێژکارانەو ستەمکارانە شوێنیان کەوتن {هەتا ئەوان پێیان زانیوە، دیارە ماوەیەك دوور کەوتوونەوەو، هەتا

فیرعەونیش بە خۆی و سوپایەکەی، ساز دەبێ، ماوەیەکی پێدەچێ}، یاخود زۆر بە خێرایی شوێنیان کەوتن، ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَدۡرَكَهُ ٱلۡغَرَقُ ﴾، {ئنجا کاتێك کە دوا کەسی گەلی ئیسرائیل لە دەریاکە پەڕینەوەو، دوا کەسی فیرعەون و دارو دەستەکەشی هاتنە نێو دەریاکەوە، دیارە مەسافەیەکی زۆر بووە، چەند کیلۆمەتر بووە، دەریا وێك کەوتەوە} وە کاتێك کە (فیرعەون) کەوتە ژێر ئاوو خەریکی خنکانێ بوو، ﴿ قَالَ ءَامَنتُ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱلَّذِيٓ ءَامَنَتۡ بِهِۦ بَنُوٓاْ إِسۡرَٰٓءِيلَ وَأَنَا۠ مِنَ ٱلۡمُسۡلِمِينَ ﴾، گوتی : بڕوام هێنا کە جگە لەو پەرستراوەی بەنی ئیسرائیل بڕوایان پێ هێناوە، هیچ پەرستراوی دیکە نین و، من لە ملکەچانم و لە گەردن کەچانم (بۆ خوا).

خواش ﷻ، (یان فریشتەکان)، فەرمووی : ﴿ ءَآلۡـَٰٔنَ وَقَدۡ عَصَيۡتَ قَبۡلُ وَكُنتَ مِنَ ٱلۡمُفۡسِدِينَ ۝٩١ ﴾، ئایا ئێستا {ئەو هەمزە(أ)یە هەمزەی پرسیارکردنی نکوولیی لێکەرانەیە (هَمزة الإستفهام الإنكاري)} بڕوا دێنی، لە حاڵێکدا کە پێشتر سەرپێچییت کردوەو، تۆ لە تێکدەران و خراپەکاران بووی؟! ﴿ فَٱلۡيَوۡمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنۡ خَلۡفَكَ ءَايَةٗۚ ﴾، ئەمڕۆ جەستەکەت دەرباز دەکەین {جەستەکەشت بۆیە دەرباز دەکەین} تاکو بۆ خەڵکی دوای خۆت، ببیە پەندو عیبرەت و نیشانە ﴿ وَإِنَّ كَثِيرٗا مِّنَ ٱلنَّاسِ عَنۡ ءَايَٰتِنَا لَغَٰفِلُونَ ۝٩٢ ﴾، وە بێگومان زۆرێك لە خەڵکی، لە نیشانەکانی ئێمە، لە بێئاگایانن (پەندیان لێ وەرناگرن).

ئنجا لە دوا بڕگەو دوا قۆناغی ئەم بەسەرهاتەدا، دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدۡ بَوَّأۡنَا بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ مُبَوَّأَ صِدۡقٖ وَرَزَقۡنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ فَمَا ٱخۡتَلَفُواْ حَتَّىٰ جَآءَهُمُ ٱلۡعِلۡمُۚ إِنَّ رَبَّكَ يَقۡضِي بَيۡنَهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُواْ فِيهِ يَخۡتَلِفُونَ ۝٩٣ ﴾، وە بێگومان ئێمە بەنی ئیسرائیلمان نیشتەجێ کرد، بە نیشتەجێکردنێکی چاك.

واتە: لە سەر زەمینێکی باشدا، کە پڕ بوو لە نازو نیعمەت، سەرەتا لە دەشتی سینا کە خوای پەروەردگار گەزۆی بۆ دەباراندن‌و، باڵندەی سەمانیی دەهاتن لە نیزیکیان دەنیشتن‌و، لێیان بەهرەمەند دەبوون، ئنجا دوایی چوونە شام، ﴿وَرَزَقْنَاهُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْعِلْمُ﴾، وە لە ڕزقە خۆش‌و بەتام‌و بە سوودەکان بژیومان دان، هەتا زانیارییان بۆ نەهات، نەکەوتنە دووبەرەکیی‌و ناکۆکیی لە نێوان خۆیاندا، واتە: کە کەوتنە دووبەرەکیی‌و ناکۆکیی، هیچ بیانوویەکیان نەبوو، چونکە بەرچاویان ڕۆشن کرابۆوەو، زانیاریی وەحییان لەبەردەستدا بوو، ﴿إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾، بێگومان پەروەردگارت لە ڕۆژی قیامەتدا، لە ڕۆژی هەڵسانەوەو زیندووکرانەوەدا، لەوەدا کە تێیدا کەوتوونەتە ڕاجیایی‌و کێشەو مشتومڕەوە، دادوەرییان لە بەیندا دەکات.

واتە: دیاریی دەکات: کێ لەسەر هەق بووەو، کێ لەسەر ناهەق بووە؟ کێ چەندەی خەتا بووەو؟ کێ کەمتر؟ کێ زیاتر؟ یاخود کێ ڕێی ڕاستی گرتووەو؟ کێ ڕێی چەوتی گرتووە؟

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم :

قۆناغی یەکەم: کە ئایەتەکانی (٧٥ و ٧٦ و ٧٧ و ٧٨) دەگرنەوە، واتە: چوار ئایەت، ئاوا دەست پێ دەکات: ﴿ ثُمَّ بَعَثْنَا مِنۢ بَعْدِهِم مُّوسَىٰ وَهَٰرُونَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِي۟هِۦ بِـَٔايَٰتِنَا فَٱسْتَكْبَرُوا۟ وَكَانُوا۟ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا جَآءَهُمُ ٱلْحَقُّ مِنْ عِندِنَا قَالُوٓا۟ إِنَّ هَٰذَا لَسِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٧٦﴾ قَالَ مُوسَىٰٓ أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَكُمْ ۖ أَسِحْرٌ هَٰذَا وَلَا يُفْلِحُ ٱلسَّٰحِرُونَ ﴿٧٧﴾ قَالُوٓا۟ أَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ ءَابَآءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا ٱلْكِبْرِيَآءُ فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ ﴿٧٨﴾ ﴾:

وشەی ﴿ ثُمَّ ﴾، پێشتریش باسمان کرد کە (ثُمَّ) زانایان دەڵێن: (للتراخي الرُّتْبي، لأنَّ بِعثَةَ موسى و هارون كَانَتْ أَعْظَمُ مِنْ بِعثَةِ مَنْ سَبَقَهما)، (ثُمَّ) لێرەدا بۆ ئەوەیە کە شتێك بە دوای ئەوی دیکە دابێ، بەڵام لە ڕووی پلە بەندییەوە، لە ڕووی پلەیەکی بەرزترو گرنگتر لەوەی پێشێ، چونکە ڕەوانەکرانی مووساو هاروون مەزنتر بوو لە ڕەوانەکرانی ئەوانەی پێشیان کەوتبوون لە پێغەمبەران صەڵاتو سەلامی خوا لەسەر هەموویان بێ :

١/ لـە ڕووی عـەقیـدەیـی و فیـكریـیـەوە:

بـەنی ئیسـڕائیل دوای هـاتنی مووسـاو هـاڕوون، كـە هـەر لـە خۆشـیان بـوون، وەرچەرخانێكی عەقیـدەیی و فیكریی سـەدو هەشـتـا (١٨٠) پلـەییان بەسـەر داهات، كە پێشـتـر دیارە سـەرگەردان و سـەرلێشـێواوو بێ ناسـنـامە بـوون، واش پێدەچێ زۆریـان هەر لەسـەر ئـاییـن و بەرنـامەی فـیرعـەون بووبن، بەڵام بە هـاتنی مووسـا، خـوا هیـدایەتیـان دەدات بۆ ئـاییـنی خـوا بە یەكگرتن و، یەك خـوا پەرستن، ئەوە لە ڕووی عەقیدەیـی و فیكرییـەوە.

٢/ لە ڕووی كۆمـەڵایـەتیـیـەوە:

كـە پێشـتـر ملـیان كـەچ كردبـوو، ملـیان درێـژ كـردبوو بـۆ سـۆغرەو بێگـاری فـیرعـەون و دەسـتەو دایەرەكەی و، ملیان كـەچ كـردبوو كە فـیـرعەون بـە كـەیفی خــۆی لـە پیاوەكـانی دەكوشـتن، ئافرەتـاكانیشـی دەهێشـتنەوە، دوای هـاتنی مووسـا، جۆرێـك لە پێكـەوە پەیوەسـت بـوونی كـۆمەڵایەتیـی و، جۆرێـك لـە نەفـس بەرزیـی (عـزة النـفـس) و بـاوەڕ بەخـۆبـوون و، متمـانە بەخـۆبوونیان بۆ دروسـت بوو، بەهـۆی ئاییـن و بەرنـامەو هیـدایەتی خـواوە، كە هەمیشە شەریعەت و بەرنـامەی خـوا، ئـەو گۆڕانكـاییـە ئیجابییـانە بەسـەر كۆمەڵگـایەكـانـدا دێنـێ.

٣/ لە ڕووی ئابووریـی و لە ڕووی سـیاسـییـەوە:

بە تـایبەتی دواتر كـە لـە ژێـر چەنگـاڵ و پۆسـتـاڵی فـیـرعەون و داردەسـتـەكەی دەربازیان دەبێ و، دەچنە دەشتی سینا، پاشان دەچنـە شـام، لەوێ قـەوارەی سیاسـییان بـۆ دروسـت دەبـێ، دوایـی نیشتمانێكـیان بـۆ پەیـدا دەبـێ و، دەبنـە قەوارەیـەك و كۆمەڵگایەك، دوایی مووسا (علیه السلام) خـوا تەوڕاتی پێدەدات، كـە تـەوڕات یـانی: شـەریعەت، بەرنامـە، وە بـەو تـەوڕاتــە بـەو شـەریعــەتە لایـەنەكــانی: خێزانیـی و ئەخلاقیی و كۆمەڵایەتیی و سـیاسیی و، عەسـكەریی و ئەمنییـان، ڕێـك دەخـات، بۆیـە بەڕاستی هـاتنی مووساو هاڕوون صەڵات و سـەلامی خوایان لەسەر بێ، بـۆ لای بـەنی ئیسـڕائیل و، پاشان دەربـازكردنی بەنی ئیسـڕائیل و، لەبەین چوون و لەبـەیـن برانـی

دوژمنەکانیان، کە فیرعەونو دارو دەستەکەی بوون، ئەوە گۆڕانکاریی‌و وەرچەرخانێکی گەورە بووە، لە مێژووی پێغەمبەراندا صەڵات‌و سەلامی خوایان لەسەر بێ.

ئێستاش با ئەو چوار ئایەتە کە باسی قۆناغی یەکەم دەکەن، لە چواردە بڕگەدا بتوێژینەوە:

بڕگەی یەکەم : ﴿ ثُمَّ بَعَثۡنَا مِنۢ بَعۡدِهِم ﴾، واتە: لە دوای پێغەمبەرانی پێشوو ناردمان، کێی نارد؟

بڕگەی دووەم : ﴿ مُّوسَىٰ وَهَٰرُونَ إِلَىٰ فِرۡعَوۡنَ وَمَلَإِيْهِۦ ﴾، مووساو هاڕوونمان صەڵات‌و سەلامی خوایان لەسەر بێ، ناردن، بۆ لای فیرعەون‌و داروودەستەکەی، ئنجا ئایا: ئەو فیرعەونە کێ بووە؟!

هەندێ لە زانایان دەڵێن (منفَطاح الثاني) بووە، کە یەکێك بووە لە فیرعەونەکانی خێزانی نۆزدەیەم، (الأسرة التاسعة عشرة)، لەو خێزان‌و بنەماڵانەی کە حوکمی گەلی (قِبْط)یان کردوە، لە میسر، کە بە مەزەندە: (١٤٩١) ساڵ پێش لەدایکبوونی عیسا علیه السلام بووە،[1] وەك زۆرێك لە سەرچاوەکان ئاماژەیان پێداوە، بەڵام لە ناوەکەیدا هەندێك دەڵێن: ئەو ناوە بووە، هەندێ دەڵێن: ناوێکی دیکە بووە.

بڕگەی سێیەم : کە دەفەرمووێ : ﴿ وَمَلَإِيْهِۦ ﴾، (المَلأُ: خَاصَّةُ النَاسِ وَسَادَتُهُم) خەڵکی تایبەت‌و قسە ڕۆیشتووان‌و کاربەدەستانی خەڵك.

بڕگەی چوارەم : کە دەفەرموێ: ﴿ بِـَٔايَٰتِنَا ﴾، دیارە (آیات) وەك پێشتریش باسمان کرد، هەم دەگونجێ ئەو پەیام‌و بەرنامەیەی خوا بێ، کە لە ڕستەکان پێك دێ، وەك چۆن قورئان لە ئایەتەکان پێك دێ، هەر سوورەتێك لە چەند ئایەتێك پێك دێ،

---

١) التحرير والتنوير، ج ١١ ، ص ٢٤٧، هێناویەتی.

دەشگونجێ مەبەست پێی ئەو موعجیزانە بێ، کە خوا بە مووسای دابوون، کە لە سوورەتی (الإسراء)دا خوای پەروەردگار ژمارەکەیان باس دەکات، دەفەرموێ :

﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍ فَسْـَٔلْ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ إِذْ جَآءَهُمْ فَقَالَ لَهُۥ فِرْعَوْنُ إِنِّى لَأَظُنُّكَ يَٰمُوسَىٰ مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾ ﴾، واتە: وە ئێمە نۆ نیشانەو موعجیزەمان بە مووسا دابوون، لە بەنی ئیسرائیل بپرسە، کاتێك کە مووسا هات بۆ لایان، فیرعەون پێی گوت: ئەی مووسا! من بە جادووگەرت دەزانم، بە جادووگەرت تێدەگەم، دوایی مووساش علیه السلام وەڵامی دەداتەوە.

بڕگەی پێنجەم : کە دەفەرموێ : ﴿ فَٱسْتَكْبَرُوا۟ ﴾، خۆیان بە زلگرت، شارەزایانی زمان دەڵێن: (سین)و (تاء)ی سەر وشەی (استکبروا) بۆ گەیاندنی زێدەڕۆیی کردنە، لە خۆ بە زلگرییاندا، ئەگەرنا خوا دەیتوانی بفەرموێ : (فَتَكَبَّرُوا) بەڵام (فاستکبروا) یانی: زۆر خۆیان بە زلگرت.

بڕگەی شەشەم : کە دەفەرموێ : ﴿ وَكَانُوا۟ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ﴾، واتە: پێشتر هەر کۆمەڵێکی تاوانبار بوون، یانی: عادەتیان تاوانکردنو خراپە کردن بوو، بەهۆی تاوانکارییو خراپەکارییانەوە، خۆیان بە زلگرت، بابای خراپەکارو تاوانکار، چۆن ملکەچ دەکات بۆ پەیامو بەرنامەیەك کە دەڵێ: تۆ لەگەڵ ئەوی دیکە وەك یەكو، بۆت نیە دەستدرێژیی بکەیە سەر ماڵو نەفسو نامووسی هیچ کەس؟ ئەو کاتە ڕێی ئیجرامو تاوانی لێ دەگیرێ، بە حەقیقەت لە ئەنجامی تاوانبارییدا، ئینسان خۆ بەزلگریی بۆ پەیدا دەبێ، کە دەفەرموێ : ﴿ وَكَانُوا۟ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ﴾، دیارە لە سوورەتی (المؤمنون)دا خوا ﷻ ئاوا دەفەرموێ : ﴿ فَقَالُوٓا۟ أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَٰبِدُونَ ﴿٤٧﴾ ﴾، واتە: فیرعەونو داردەستەکەی گوتیان: ئایا بڕوا بێنین بە دوو بەشەران، کە گەلەکەشیان ملکەچی ئێمەن،

كۆیلەو ژێردەستی ئێمەن، واتە: ئێمە ناچین بڕوا بە دوو كەسی وا بێنین، كە خەڵكەكەیان ژێردەستو زەبوونو زەلیلە لەبەردەستی ئێمەدا!

بڕگەی حەوتەم : ﴿فَلَمَّا جَآءَهُمُ ٱلْحَقُّ مِنْ عِندِنَا قَالُوٓا۟ إِنَّ هَٰذَا لَسِحْرٌ مُّبِينٌ﴾، ئنجا دوای ئەوەی هەقیان بۆ هات، (حق) یانی: شتی چەسپاو، شتێك كە حەقیقەتی هەبێ، نێوەڕۆكی هەبێ، كە بەرانبەرەكەی بریتیە لە باطڵ، واتە: شتی پووچو بۆشو بێ نێوەڕۆك، هەق لێرەدا بە پلەی یەكەم مەبەست پێی: خوا بەیەكگرتنو دادگەرییە، گومانی تێدا نیە : ئەو پەیامو بەرنامەیەی خوا بە مووسایدا ناردوە، كاكڵەكەیو بناغەكەی بریتیە لە خوا بە یەكگرتن، تەنیا خوا پەرستنو، بڕوا بوون بە دیداری خوا.

پاشان چەسپاندنی دادگەرییو، نەهێشتنی ستەم زۆرو، ڕازاندنەوەیان بە سیفەتی بەرزو جوانو، خۆ پاككردنەوەیانو خۆ لە بێزینگ دانیانو خۆبژاردنیان لە سیفەتی نزمو خراپ، لەسەر ئاستی تاكیی، خێزانیی، سیاسیی، كۆمەڵایەتیی، تا دوایی.

بڕگەی هەشتەم : كە دەفەرموێ: ﴿مِنْ عِندِنَا﴾، واتە: لەلایەن ئێمەوە ئەو هەقەیان بۆ هات، نەك لە لایەن جگە لە ئێمەوە، ئنجا بەرنامەیەك هەق بێو لەلایەن خواوە بێ، كە خاوەنو بەدیهێنەرو پەروەردگاری هەموو كەسە، دیارە دەبێ وەربگیرێ، بەڵام ئەوان چییان كردو چییان گوت؟

بڕگەی نۆیەم : دەفەرموێ : ﴿قَالُوٓا۟ إِنَّ هَٰذَا لَسِحْرٌ مُّبِينٌ﴾، گوتیان: ئا ئەمە جادوویەكی ئاشكرایە، (مُبِين) (إِسْم فَاعِل)ە لە (أَبَانَ)ی (لازم)و، هاوواتای (بَانَ)یە، (أبانَ)ی (لازم)یش، وەك (بَانَ) واتە: (ظَهر)، دەركەوت، كەواتە: (مبين) واتە ڕوونو ئاشكرا، واتە: لێرەدا مەبەستیان موعجیزەكانی مووسا (علیه السلام) بووە، بەتایبەت گۆچانەكەیو گوتوویانە: ئەوە جادوویەكی ڕوونە.

بڕگـــەی دەیـــەم : دەفـــەرموێ : ﴿قَالَ مُوسَىٰٓ أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَكُمْۖ أَسِحْرٌ هَٰذَا﴾، مووسا گوتی: ئایا دوای ئـەوە هەقتـان هاتە لا، پێی دەڵێن: ئایا ئەوە جـادوویە؟! ئەم هـەمزەیەی سـەر (أَسِحْرٌ هَٰذَا) بۆ نكوولـیی لـێكردنە، واتـە: نـابێ وا بڵـێـن.

بڕگـەی یـازدەیـەم : ﴿وَلَا يُفْلِحُ ٱلسَّٰحِرُونَ﴾، چونكە بێگـومان جادووگـەرەكان سـەرفـراز نـابن، بە ئامانج نـاگـەن، سـەركـەوتوو نـابن، بـەڵام ئێـوە تەماشا بكـەن داخـۆ سـەرەنجامی ئێمـە چۆن دەبێ، بە دڵـنیـایی ئێمـە خـوامان لەگـەڵـەو، ئەوەی ئێمە دەیكەین، جـادوو نیە، بەڵـكو موعجیزەیە، بەڵـگەیەكە بـۆ ئیسپاتی ڕاسـتیی ئێمـە، هـەڵبـەتـە سـەركـەوتووش بـوون.

بڕگـەی دوازدەیـەم : ﴿قَالُوٓاْ أَجِئۡتَنَا لِتَلۡفِتَنَا عَمَّا وَجَدۡنَا عَلَيۡهِ ءَابَآءَنَا﴾، پێشێ ئـەوەی كە مووسا دەیكـرد، تۆمەتبـاریان كـرد بـەوەی كـە جـادوویە، ئێسـتـا لـەوە دەگـوازنــەوەو دەڵـێن: ئێـوە (واتـە: تـۆو هـارِوونی بـرات) بۆیـە هـاتوون، كـە ئێمـە لەسـەر ڕێبازی بابو باپیـرانمـان (كـە ڕێبازێكـی زۆر باشــە) لابـدەنو، سـەرەنـجـام گـەورەیی بۆ خـۆتــان بـێ.

یــانی: ئەو بەرنـامەیەتـان بۆیە هێـنـاوە، تـاكـو بیكەنە هۆكـارێك بـۆ گـەورەییو كوێخـایەتیی كردنـی خـۆتــان بەسـەر ئێمـەوە. ﴿لِتَلۡفِتَنَا﴾، (لَفَتَ: يَعْنِي صَرَفَ وَجْهَهُ عَنِ النَّظَرِ إِلى شيءٍ مُقابلِ لوجهِهِ) مرۆڤ لەو كاتەدا ڕووی لـە شـتێك بـێ، دوایی ئـاوڕ بـداتـەوە، واتە: لاتەنیشت، یاخـود پشتی تێ بكات، پێی دەگـوتـرێ : (لَفَتَ) ﴿لِتَلۡفِتَنَا﴾، واتـە: ڕوومان پـێ وەرگـێڕن، ڕوومـان پـێ لابـدەن لـەوەی كـە بابو باپیـرانمـان لەسـەری بوون (إلتفات) یـانی: ئـاوەڕدانەوەو ڕوو وەرگـێڕان.

ئنجا ئەوەش یاسایەكی خـوایە لە ژیانی بەشەردا، بە زۆریـی خۆشـگـوزەرانـانو خــۆ بەزلـگـرەكان هـەروا بـوون، لـە بەرانبـەر پێغـەمبـەراندا، وەك لـە سـووڕەتی

(سبأ)دا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَا فِي قَرۡيَةٖ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتۡرَفُوهَآ إِنَّا بِمَآ أُرۡسِلۡتُم بِهِۦ كَٰفِرُونَ ﴿٣٤﴾ ﴾، واتە: وە لە هیچ ئاوەدانیی‌و ولاتێكدا ترسێنەرێك‌و وریاكەرەوەیەك (واتە: پێغەمبەرێك)مان نەناردوە، مەگەر خۆشگوزەرانەكانی گوتوویانە: ئەوەی ئێوەی پێ ڕەوانكراون، ئێمە پێی بێ بڕواین.

هەمیشە ئەوە عادەتیان بووە.

بڕگەی سێزدەیەم : ﴿ وَتَكُونَ لَكُمَا ٱلۡكِبۡرِيَآءُ فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، وە (دەتانەوێ) گەورەیی بۆ خۆتان بێ لەسەر زەوی، كام سەر زەوی؟ مەبەست پێی سەر زەمینی میسرە.

چەمكی وشەی (كبرياء) چییە؟

(الكِبْرِيَاء: هُوَ العَظَمَةُ وَإِظْهَارُ التَفَوّقِ عَلَى النَاسِ) (كبرياء) بریتیە لە مەزنیی‌و پێشاندانی بالادەستی بەسەر خەڵكەوە، كە دیارە (كبرياء) هەر شایستەی خوای بەرزو مەزن، هەر خوا گەورەیی ڕەهای هەیە، گەورەیی بێسنوور هەر هی خوایە ﷻ، بەلام گەورەیی خوا لەگەڵ میهرەبانیی‌و حیكمەتی‌و زانایییەكەی دایە، بەلام مرۆڤ كە خۆی بە زل دەگرێ، لەسەر بناغەی نەفامیی‌و ستەم‌و دەستدرێژیی، خۆی بە زل دەگرێ.

بۆیە خوا ﷻ كە گەورەیی ڕەها هەر هی ئەوە، بەلام مانای وا نیە كە ستەم دەكات، چونكە خوای پەروەردگار خاوەنی هەموو سیفەتە بەرزو پەسندەكانە، هەموو سیفەتەكانی خوای بێ وێنە پێكەوە تێكهەڵكێشن، گەورەییەكەی خوا ﷻ لەگەڵ میهرەبانییەكەی‌و لەگەڵ كار بەجێییەكەی‌و لەگەڵ زانایییەكەی‌و لەگەڵ بەخششەكەی، هەموویان پێكەوەن.

ئنجا لەكۆتایی دا فیرعەون‌و دەستەودایەرەكەی، دوا بڕیاری خۆیان ڕادەگەیەنن:

بڕگەی چواردەیەم : ﴿وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ﴾، وە ئێمە هەرگیز ئێوە بە ڕاست دانانێین، یاخود هەرگیز بۆ ئێوە نابینە بڕوادار.

ئەوە لە قۆناغی یەکەم دا بەو شێوەیە، فیرعەون و دارو دەستەکەی، هەڵوێستی خۆیان زۆر ڕوون و ڕاشکاوانە، دەخەنەڕوو، بەڵام بەداخەوە نەرێنییانەو کەللە ڕەقانە، لە بەرانبەر مووساو پەیامەکەیدا.

مەسەلەی دووەم :

قۆناغی دووەم : ئەمیش لە چوار ئایەت پێك دێت، ئایەتەکانی : (٧٩ و ٨٠ و ٨١ و ٨٢)، قۆناغی دووەم بریتییە لە بانگکردنی فیرعەون بۆ جادووگەرەکان، جادووگەرانی شارەزاو، بێباکیی مووسا (علیه السلام) لە جادووەکەیان و، ڕاگەیاندنی بێئاکامیی جادووەکەیان، خوای پەروەردگار ئاوا دەست پێدەکات : ﴿وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿٧٩﴾ فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُم مُّوسَىٰ أَلْقُوا مَا أَنتُم مُّلْقُونَ ﴿٨٠﴾ فَلَمَّا أَلْقَوْا قَالَ مُوسَىٰ مَا جِئْتُم بِهِ السِّحْرُ ۖ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٨١﴾ وَيُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨٢﴾﴾:

ئەم چوار ئایەتەش لە چوار بڕگەدا شی دەکەینەوە :

بڕگەی یەکەم : ﴿وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿٧٩﴾﴾، وە فیرعەون گوتی: هەموو جادووگەرێکی شارەزاو زاناو کارامەم بۆ بێنن، خڕیان بکەنەوە، هەرچی جادووگەرە لە وڵاتدا بۆم بێنن، واتە: لە هەر شوێنێك جادووگەرێك چنگ دەکەوێ، کێ جادوویەکی گەورەی پێ دەکرێ، هەموویان خڕ بکەنەوە.

بــڕگـــــەی دووەم : ﴿ فَلَمَّا جَآءَ ٱلسَّحَرَةُ قَالَ لَهُم مُّوسَىٰٓ أَلْقُوا۟ مَآ أَنتُم مُّلْقُونَ ﴾ (٨٠)، دوای ئـەوەی سـاحیـرەکان هاتنـە لای فـیرعەون و خڕبوونـەوە، وەك لـە سـووڕەتی (الشعراء)داو، لە سووڕەتی (طه)دا بە تەفصیلْ خوای پەنهانزان باس دەکـات، هـەروەهـا لـە سـووڕەتی (الأعـراف)دا، باسـکراوە: چـۆن هـاتوون و، داوای کـرێ و پاداشـت و خەڵاتیـان لە فـیرعەون کردوە؟ بـەڵام لـێرەدا هـەر بـە کورتیـی دەفـەرموێ: هـەر دوای ئـەوەی جادووگـەرەکان هاتنـە لای فـیرعەون، مووسـا پێـی گوتـن: ﴿ أَلْقُوا۟ مَآ أَنتُم مُّلْقُونَ ﴾، هەرچی فڕێـی دەدەن، فڕێـی بـدەن، دیـارە جـادووەگـە لـەو جۆرە بـووە، کە گۆچـانیان فڕێ داون، گوریس و پەتیان فڕێ داون، لـە پـێش چـاوی خەڵـك بوونـە مـار، ئـەم (ف)ایـەی سـەر (فلمّـا) واتـە: کـە جـادووگـەرەکان هـاتن، یەکسـەر دوای هـاتنیـان، مووسـاش گوتی: هەرچی دەتـانەوی فڕێـی بـدەن، لـە پـەت و گـۆچان، بیهاوێن، هـیچ درێغـی مەکـەن، ئـەوەش دەکـاتە بێمنـەتیی و بێبـاکـیی مووسـا (علیه السلام).

(الإِلْقَـاء: رمـي الشـيءِ فِـي اليـد إلـى الأَرْضِ)، (إلقـاء) ئەوەیـە کـە شـتێکـت بەدەسـتەوە بـێ، فڕێـی بدەیـە سـەر عـەرزێ.

ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ڕەوابوونی، داواکردنی ئەهلی هەق، کە ئەهلـی باتیـڵ قسە بکەن و، شتی خۆیـان بخـەنەڕوو، واتە: تـۆ بۆت هەیـە ئەگەر لەگەڵ کەسێکی مولحیددا، کەسێکی نەیـارو دژ بـە ئیسلام دا، گفتوگـۆت کـرد، بـۆت هەیـە پێـی بڵێی: پێشـێ فـەرموو : قسەی خۆت بکـە، چی پێتـە بیڵـێ، چی لـە هەگبـەتـدا هەیــە، هەڵیـڕێـژە، چونکـە مووســا (علیـه السـلام) بـە جـادووگـەرەکـانی گـوت: جـادووەکـانی خۆتـان فـڕێ بدەن، چی پێتـانە فڕێـی بـدەن! بۆئـەوەی دەربکـەوێ بایـی چـەندە، تاکـو دواییش هــەق دێتــە بەرانبـەری و، سـەرەنجـام: پووچیی و بۆشـیی و بێ نێـوەڕۆکیی ئەو باتیڵە دەربکـەوێ.

برگـــەی سـێـیــــەم : ﴿ فَلَمَّآ أَلْقَوْاْ قَالَ مُوسَىٰ مَا جِئْتُم بِهِ ٱلسِّحْرُۖ إِنَّ ٱللَّهَ سَيُبْطِلُهُۥٓۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٨١﴾ ﴾، ئنجا کاتێـک فڕێیانـدا (هەرچی پێیان بوو، گۆچانو پەتو گوریسو هەرچی بوو) مووسا پێی گوتن: ئەوەی کە ئێوە هێناتان، جادوویە، ئەوەی کە کردتان جادوویە، بێگومان خوا هەڵیدەوەشێنێتەوەو پووچەڵی دەکاتەوە.

چونکـه هـەر بۆخـۆی پووچـه، وشـەی: (باطل) هـەر جـەرەسی بێژەکـەی دەلالـەت دەکـات لەسـەر شتێکی بـۆشو بـێ نێـوەڕۆك، (باطل)و (طبل)و ئـەو وشـانەی کـە بـە (ب، ط، ل) پێـك دێـن، وەك (إبن فارس) لـە (مَقاييس اللُغة)دا دەڵێ : دەلالەت دەکەن لەسەر شتێك کە دەنگی هەبێ، بەڵام سەنگ نەبێ، یاخود ڕواڵەتی هەبێ، بەڵام نێوەڕۆکی نەبێ، بـەڵام دەبێ هـەق بێتـە بەرانبـەر باطیـڵ، ئەوجار ئەو (باطل)ە پووچییـەکەیو، بێ نێـوەڕۆکییەکەی دەردەکەوێ.

دوایـی مووسـا ﷺ وەك یاسـایەکی خـوا لـە ژیـانی بەشـەردا، دەیخاتـە ڕوو، دەفـەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴾، بـە دڵنیـایی خـوا کاری تێکـدەران چـاك نـاکات، واتـە: نـاهێڵـێ ئـەنجامی هەبـێ، بەڵـێ زەڕ دەدا، خـەڵك چەواشـە دەکـات، بـەڵام دوایـی بـێ ئاکامو ئەنجامە.

کـە دەفـەرموێ: ﴿ مَا جِئْتُم بِهِ ٱلسِّحْرُ ﴾، دەڵـێ : ئـەو (ما)یـە لـە زمـانی عەرەبییـدا (ما موصولةٌ) بـە مانـای (الّـذي) دێ، یانـی: ئـەوەی کـە هێنـاتـان جادوویـە، هەروەها خوێنراویشەتەوە: (مَا جِئْتُمْ بِهِ آسِحْرُ) ئایا ئەوەی هێنـاتـان، جادوو بـووە؟!

ئنجا لە کۆتـایی ئەم قۆنـاغـەدا دەفـەرموێ :

برگـــەی چـــوارەم : ﴿ وَيُحِقُّ ٱللَّهُ ٱلْحَقَّ بِكَلِمَٰتِهِۦ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿٨٢﴾ ﴾، وە خوا بە وشەكانی خۆی حەق دەچەسپێنێ، هەرچەندە تاوانباران پێشیان ناخۆش بێ، هەرچەندە ناڕازیش بن.

لێرەدا وشەی (كلمات) وەك زۆر جاری دیكەش گوتوومانە، (الكلمات مستعارة لتعلق قدرة الله تعالى بالإيجاد والتكوين) واتە: (كلمات) وشەكان، خوازراوەتەوە بۆ چۆنیەتی پەیوەست بوونی دەسەڵاتی خوا، بە دروست بوونو هێنانە دی شتەكانەوە.

دەشگونجێ بڵێین: (كَلِمَات) ﴿ وَيُحِقُّ ٱللَّهُ ٱلْحَقَّ بِكَلِمَٰتِهِۦ ﴾ {كە خوێنراویشتەوە: (بِكَلِمَتِهِ) لە شوێنی دیكەش دا (كَلِمَة) هاتوە} واتە: بڕیارەكانی خوا، یان یاساكانی خوا، یان ویستو ئیرادەی تەكوینییو قەدەریی خوای پەروەردگار، كە سیفەتێكی خوایەو شتەكانی پێ ئەنجام دەدات.

واتە: مووسا (عليه السلام) لێرەدا ئەو ڕاستییە ڕادەگەیەنێ كە كردەوەی ئەوان، بێ ئەنجام دەبێ، مادام تێكدەرو خراپەكارن، خوا كردەوەكەیان دەپووچێنێتەوە، پیلانەكەیان هەڵدەوەشێنێتەوە، ئەو هەقەش كە مووسا هێناویەتی خوا بە هاڕوونو مووسادا ناردوویەتی، ئەو هەقەش، خوا بە بڕیارەكانی خۆی، بە یاساكانی خۆی، دەیچەسپێنێ، چونكە ئەوەی كە لە ژیانی خەڵكدا سوودی هەیە، دەمێنێتەوە، ئەوەی كە زیانی هەیە، دەڕوات، وەك خوا دەفەرموێ : ﴿ ... فَأَمَّا ٱلزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَآءً ۖ وَأَمَّا مَا يَنفَعُ ٱلنَّاسَ فَيَمْكُثُ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ ٱلْأَمْثَالَ ﴿١٧﴾ ﴾ الرعد، پووشو پەڵاشو خشپ خاڵو كەفو كوڵی سەر دەریاو لافاو دەڕوات، بەڵام ئەوەی سوودی هەیە بۆ خەڵك، كە ئاوەكەیە دەمێنێتەوە، عەرەب دەڵێن: (لا يَصِحُّ إِلاَّ الصَّحِيح) هەر ئەوە ڕاست دەردەچێ، كە ڕاستە، بەڵام شتی دیكەی پووچ، با خەڵكێكیش پێی هەڵخەڵەتێ، سەرەنجامەكەی دەردەكەوێ، وەك گوتراوە: (مەیدانی درۆیە كورتە).

مەسەلەی سێیەم :

قۆناغی سێیەم : ئەمیش لە چوار ئایەت پێك دێ: (٨٣، ٨٤، ٨٥، ٨٦)، ئەم قۆناغەش بریتیە لە باسی: بڕواهێنانی گەنجەکانی گەلی مووسا (علیه السلام) و داواکردنی مووسا لێیان کە خۆڕاگر بن‌و پشت بە خوا بەستوو بن، هەروەها باسی ئەوەیە کە خوا ﷻ دوای ئەوەی جادووگەرەکان هاتوون‌و جادووی خۆیان کرد، مووسا (علیه السلام)ی دڵنیاکردەوە کە جادووەکەی ئەوان بێ ئەنجامەو، ئەو هەقەی کە بەودا نێردراوە، ئایندە لە گرەوی ئەودایە.

ئێستاش با ئەو چوار ئایەتە لە شەش بڕگەدا شی بکەینەوە :

بڕگەی یەکەم : ﴿ فَمَآ ءَامَنَ لِمُوسَىٰٓ إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِّن قَوْمِهِۦ عَلَىٰ خَوْفٍ مِّن فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِمْ أَن يَفْتِنَهُمْ ۚ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِى ٱلْأَرْضِ وَإِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلْمُسْرِفِينَ ﴿٨٣﴾ ﴾، واتە: جگە لە وەچەیەك لە گەلەکەی، (گەلی مووسا) کەس بڕوای بە مووسا نەهێنا، جگە لە تازە پێگەیشتوانێك لە گەلەکەی، کەس بڕوای بە مووسا نەهێنا.

وەك پێشتریش ئاماژەم پێدا، واپێدەچێ ئەوە لە سەرەتاوە بوو بێ، یاخود لەو کاتەدا کە مووسا (علیه السلام) لەگەڵ جادووگەرەکاندا ڕووبەڕوو بۆتەوەو، گۆچانە موعجیزەکەی هەموو جادووەکانی ئەوانی هەڵلووشیوەو، بۆڕی داون‌و شکاون لە بەرنبەریدا، لەو کاتەدا جگە لە تازە پێگەیشتووانێك لە گەلی مووسا، کەس بڕوای پێ نەهێنا، چونکە دوایی هەموو گەلی بەنی ئیسرائیل کەوتۆتە شوێن مووسا، کەواتە: هەموویان بڕوایان پێ هێناوە، بەڵام واپێدەچێ ئەمە لە سەرەتایەکەیەوە بوو بێ.

هەمیشە چینی گەنج‌و تازە پێگەیشتوو، عەقڵیان ئازادترە، چونکە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان دەست‌و پێی نەبەستوون، وە عادەت‌و نەریت‌و فەرهەنگ‌و

کلتووری کۆمەڵگا، عەقڵ‌و مێشکی داگیر نەکردوون‌و ئازاترن‌و، ئازادتریشن، بۆیە ئەوانە بڕوایان پێ هێناوە.

بڕگەی دووەم : ﴿عَلَىٰ خَوْفٍ مِّن فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِمْ أَن يَفْتِنَهُمْ﴾، وێڕای، وە سەرباری ترسیش لە فیرعەون‌و دەستەو دایەرەو قسە ڕۆیشتووەکانیاندا، کە ئەشکەنجەیان بدەن‌و سزایان بدەن.

کە دەفەرموێ: ﴿عَلَىٰ خَوْفٍ﴾، (علی) لێرەدا بە مانای (مَع)یە، واتە: (مَعَ خوفٍ) لەگەڵ ترسیشدا، وێڕای ترسیش، بەڵام هەر بڕوایان پێ هێنا، کە ئەمە مەدحێکی گەورەیە بۆ ئەو چینە گەنجە، بۆ ئەو وەچەیە، ئەو تازە پێگەیشتووانە، کە ئیمانیان بە مووسا هێناوە، لەگەڵ ئەوەش دا کە ترسیان لە فیرعەون‌و، دەست ڕۆیشتووەکانیان، هەبووە، وا پێدەچێ مەبەست پێی دەست ڕۆیشتووەکانی بەنی ئیسرائیل بێ، ئەوانەی کە لە خزمەت فیرعەون دابوون، بەرژەوەندییەکانیان لە ژێر سایەی دیکتاتۆریەتی فیرعەوندا بۆ دەستەبەر بوون، یەکێکی وەك قاڕوون‌و، کەسانی دیکەی هاوشێوەی.

هەندێکیش گوتوویانە: (وَمَلَإِيْهِمْ) هەرچەندە ڕاناوی کۆیە، بەڵام بۆ فیرعەون دەچێتەوە، چونکە پادشاو دەسەڵاتدارەکان، ئاوا بە گەورە گیراون، واتە: خوای کاربەجێ لێرەدا بە پێی عەقڵیەتی خەڵکی میسرو ئەوانە کە فیرعەونیان بە گەورە گرتوە، ڕاناوی کۆی بۆ بەکارهێناوە، واتە: دەست ڕۆیشتووەکانی فیرعەون، بەڵام وا پێدەچێ زیاتر مەبەست پێی ئەو دەست ڕۆیشتووانەو ئەو دەستە دایەرەی فیرعەون بێ، کە لە گەلی مووسا بوون، کە هەر خەڵکی ئەو گەنج‌و تازە پێگەیشتووانە بوون.

ئنجا ترسەکەیان لە چی بوو؟ (أَن يَفْتِنَهُمْ) یانی: (أَنْ يُعَذِّبَهُمْ) چونکە ئەسڵی وشەی (فَتْن) ئەوەیە کە زێڕنگەر زێڕ بخاتە سەر ئاگر، تاکو قاڵی بکاتەوەو دەربکەوێ چەندەی زێڕەو، چەندەی کانزای دیکەی ڕەگەڵ خراوە،

واتە: هەرچەندە ئەو ترسەشیان هەبوو، وێڕای ئەو ترسەش، بەلاّم هەر بڕوایان پێی هێنا.

بڕگەی سێیەم : ﴿ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي ٱلْأَرْضِ وَإِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلْمُسْرِفِينَ ﴾،
وە بێگومان فیرعەون خۆ بەرزکەرەوە بوو لە زەویدا، دەست ڕۆیشتووو بالاّدەست بوو لە زەویداو، بێگومان زۆریش لە زیدەڕۆیی کاران بوو، تێی دەپەڕاند لە هەموو شتێکدا، لە سزادانی خەڵكو ئەشکەنجەداندا، لە خۆ بە زلگرییدا، لە هەموو شتێکدا، عادەتی وابوو تێی دەپەڕاند.

کەواتە : ئەو کۆمەڵە گەنجە، ئەو تازەپێگەیشتووانە ترسەکەیان بە بەلاش نەبووە، هەڵبەتە ئەوەش مەدحو ستایشێکی گەورەی خوای پەروەردگارە بۆ ئەوان، یانی هەرچەندە ئەو فیرعەونە، خۆ بەزلگرو بالاّدەست بوو، زۆر زیدەڕۆیی کارو تێپەڕێنەریش بوو، لەو لاشەوە : قسە ڕۆیشتووانو دەستەو دایەرەی گەلەکەی خۆشیان ڕەگەڵی کەوتبوونو بە کرێگیراوی بوون، لەبەرئەوەی بەرژەوەندیی ناشەرعییان لە ژێر سایەی ڕژێمە دیکتاتۆرەکەی فیرعەوندا بۆ دەستەبەر دەبوو، بەلاّم هەر ئیمانیان هێنا.

دەڵێ : (العلوُّ : مُستعارٌ للغَلَبَةِ والإستبْداد)، وشەی (عُلو) یانی: بەرزیو بالاّدەستی، بەلاّم خوازراوەتەوە بۆ زاڵبوونو تاکڕەوییو خۆ سەپاندن، وەك لە سوورەتی (القصص)یشدا دەفەرموێ : ﴿ إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي ٱلْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَآئِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَآءَهُمْ وَيَسْتَحْيِۦ نِسَآءَهُمْ إِنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٤﴾ ﴾، واتە: فیرعەون لە زەویدا خۆی بە بەرز گرت، واتە : زاڵ بوو بەسەر خەڵکەکەداو، تاکڕەوانە حوکمی دەکرد...

﴿ وَإِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلْمُسْرِفِينَ ﴾، (إنَّ) ئامرازی تەئکیدەو (ل) لامەکەش بۆ تەئکیدو جەخت کردنەوەیە، ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلْمُسْرِفِينَ ﴾، ئەوە زۆر

لەوە بەهێزترە بگوترێ: (إِنَّهُ كَانَ مُسْرِفاً)، یان (مِنَ الـمُسْرِفِين)، چونکە ﴿وَإِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلْمُسْرِفِينَ﴾، واتە : فیرعەون سیفەتی زێدەڕۆیی و تێپەڕاندن و سەرکێشیی، هێندە تێدابوو، چووبووە نێوقەدی ئەو کۆمەڵەوە، کە پێیان دەگوترێ: زێدەڕۆییکاران و تێپەڕێنەران.

بڕگەی چوارەم : ﴿وَقَالَ مُوسَىٰ يَٰقَوْمِ إِن كُنتُمْ ءَامَنتُم بِٱللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوٓا۟ إِن كُنتُم مُّسْلِمِينَ ﴿٨٤﴾﴾ یونس، وە مووسا گوتی: ئەی گەلەکەم! ئەگەر ئێوە بڕواتان بە خوا هێناوە، هەر پشت بەو ببەستن، ئەگەر بۆ ئەو ملکەچن !

یانی ئەگەر ئێوە بەڕاستیی بڕواتان هێنابێ، دەبێ هەر پشتیش بە خوا ببەستن، چونکە هەر کەسێ بڕوای بە خوا هێنا بێ، بۆ خوا ملکەچ و گەردنکەچ دەبێ، متمانەو باوەڕی ڕەهای بە خوای پەروەردگاری دەبێ، بۆیە پشتی پێ دەبەستێ : ﴿إِن كُنتُمْ ءَامَنتُم بِٱللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوٓا۟ إِن كُنتُم مُّسْلِمِينَ﴾، ئەگەر بڕواتان بە خوا هێناوە، بۆ خواش ملکەچن، پشتی پێ ببەستن، واتە: دوو مەرجی باسکردوون :

یەکەم : بڕوا پێ هێنان.

دووەم : ملکەچ بوون.

واتە: (الإيمان والإسلام) کە یەکەمیان پەیوەندیی بە دڵ و دەروون و بە ناخی ئینسانەوە هەیە، کە ئیمانە، ئەوی دیکەشیان پەیوەندیی بە ڕواڵەتی ئینسانەوە هەیە، واتە: ئەگەر بە (قلب) و (قالب)، بە دەروون و ڕوواڵەت، ئەگەر بە پەنهان و ئاشکرا، ئێوە بەندایەتیی خۆتان بۆ خوا ساغ کردۆتەوە، پشت هەر بەوی ببەستن.

برگـــــەی پێنجـــــەم : ﴿ فَقَالُوا۟ عَلَى ٱللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، خەڵکی ئیماندار ئاوایە بۆ قیادەی خۆی، بۆ سەرپەرشتیارو بۆ ڕێنمایی کارانو سەرکردەی خۆی، چونکە (ف)ی (فقالوا) دەگونجێ بۆ (تعقیب) بێ، یانی: یەکسەر بەدوای ئەوەدا گوتیان: تەنیا پشتمان بە خوا بەستوە، چونکە (الجار المجرور) کە پێشدەکەوێ، مانای کورت هەڵهێنان (حصر) دەگەیەنێ، یانی: (حَصَرْنا تَوَكُّلَنا عَلَيْهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى) یانی: پشت بەستنی خۆمان لە خوادا کورت هەڵهێناوە، تەنیا پشتمان بە خوا قایمە ﴿رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، پەروەردگارمان! مەمانکە بە مایەی، یاخود: جێی ئەشکەنجە دران بۆ کۆمەڵی ستەمکاران، واتە: با نەتوانن سزامان بدەنو ئەشکەنجەمان بدەن.

(الطبري) لە تەفسیرەکەی خۆی (جامع البيان)[1] دوو واتای بۆ لێکداونەوە، وەك پێشتریش ئاماژەمان پێدان :

یەکەم/ (لا يَظْهَرُوا عَلَيْنا، فَيَرَوا أَنَّهُمْ خَيْرٌ مِنّا، فَيَزْدَادُوا طُغْيَاناً)، واتە: با ئەوان بەسەر ئێمەدا سەرنەکەون، کە دوایی پێیان وابێ : ئەوان لە ئێمە چاکترنو، ئایینو بەرنامەی ئەوان لە هی ئێمە ڕاستترە، بەهۆی ئەوەوە زیاتر سەرکێشو یاخیی ببن لە تۆ.

دووەم/ (لا تُسَلِّطْهُمْ عَلَيْنا فَيَفْتِنونا وَيُعَذِّبُونا) واتە: ئەوانمان بەسەردا زاڵ مەکە، کە سزاو ئەشکەنجەمان بدەنو ئازارمان بدەن.

هەردووك ڕایەکانیش جوانن.

(الشعراوي)یش لە (مُختصر الخواطر)ەکەی خۆیدا[2] دەڵێ: (لاَ تَجْعَلْنا مَفْتُونِيْنَ بسبَبِهِم، وَلا فَاتِنِينَ لَهُمْ) واتە: ئێمە مەکە بە ئەشکەنجەدراو بەهۆی

---

١) ج ١١، ص ١٦٦.

٢) ج ٢، ص ٧٠٠.

ئەوانەوە، ئەوان ئێمە تووشی فیتنە بکەن، یاخود ئێمە ئەوان تووشی فیتنە بکەین، بەهۆی بێ دەسەڵاتییمانەوە، پێیان وابێ کە ئەوان لەسەر هەقن، بۆیە بەسەرماندا زاڵن ،

لە کۆتایی دا دەپاڕێنەوە دەڵێن:

بڕگەی شەشەم : ﴿ وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَٰفِرِينَ ﴾، وە بە بەزەیی خۆت لە کۆمەڵی بێ بڕوایان دەربازمان بکە، قوتارمان بکە.

هەڵبەتە لێرەدا مەبەست ئەوەیە، کە ئێمە هیچ بە خۆمان نانازین، خۆمان تەسلیمی تۆ کرد، تۆش قوتارمان بکەو دەربازمان بکە، ئێمە لەسەرمانە خۆڕاگربین، بەڵام دەرووکرانەوەو دەربازکران، عایدی تۆیە.

ئنجا ئەگەر تەماشا بکەین دەبینین: خوای دادگەر گەلی فیرعەون بە (ظالمین، كافرین، مُجرمین، فاسقین) بەو هەموو سیفەتانە ناوزەدو پێناسە دەکات، کە دیارە کەسانێکیش ئاوا بن: ستەمکار بن، لادەر بن، بێبڕوا بن، تاوانبار بن، سەرەنجامیان هەر بەو شێوەیە دەبێ، کە خوا باسی کردوە.

مەسەلەی چوارەم :

قۆناغی چوارەم : ئەم قۆناغە لە ئایەتی (٨٧)دا خراوەتەڕوو، بریتییە لە: ڕێنمایی کردنی خوا بۆ مووساو هاڕوون سەلامی خوایان لێ بێ، کە خۆیان‌و گەلەکەیان مەنزڵگای تایبەتییان هەبن‌و، خوا پەرستیی بکەن‌و، دڵخۆش‌و شادمان بن کە دەروویان لێ دەکرێتەوەو دەرباز دەبن.

ئێمە لە چوار بڕگەدا ئەو ئایەتە شی دەکەینەوە :

بڕگەی یەکەم : ﴿ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَن تَبَوَّءَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا ﴾، وە سرووشمان کرد بۆ مووساو برایەکەی (هاڕوون) کە مەنزڵگایان بۆ گەلەکەی خۆتان ساز بکەن.

(التَـبَوّؤ: إتّخَـاذ مَكَـانٍ يَسْـكُونه، وَهُـوَ تَفعُّـلٌ مِـنَ البَـوْءِ، وَهـو الرُّجُـوعِ، كَـأَنَّ صَاحِبَ الـمَسْكَنِ يُكَلِّف نَفسَهُ الرجوعَ إلـى مَسكَنِهِ، بعد العمل والإكتساب).

(تَبَوّءْ) بريتـيە لەوە كـە ئينسان جێـوڕێـيـەك پەيدا بكـات، خـانوويەك، ماڵـێك، (تَفَعُّـلْ)ە، لـە (بَوْء)، يانى: (رُجُوع) (بَاءَ، يَبُوءُ، بَوْءاً) يانى: (رَجَعَ، يَرجِعُ، رُجُـوعَـاً) وەك ئەوە كـە باباى خـاوەن ماڵ خۆى ئەزيەت بدات، بەوە كە چۆتە دەرو دەشـت بۆ كـارو كەسابەت دوايى بگەڕێتەوە بۆ ماڵەكەى. يانى: وا لە خۆى دەكـاتو خـۆى نـاچار دەكات، بگـەڕێتـەوە بۆ مـاڵـەكـەى.

ئنجـا لێـرەدا دەربـارەى چـەمكو واتـاى ئـەم ڕسـتەيە، ڕسـتەى دوايـيش كـە دەفـەرموێ: ﴿وَٱجۡعَلُواْ بُيُوتَكُمۡ قِبۡلَةٗ﴾:

<u>**بڕگـەى دووەم :**</u> ﴿وَٱجۡعَلُواْ بُيُوتَكُمۡ قِبۡلَةٗ﴾، وە ماڵـەكانى خۆتـان بكـەنە قيبلـە.

لەوبـارەوە زانـايانو توێژەرەوانى قورئان، زۆر شـتيان گـوتوە، بـەڵام ئـەوەى مـن بۆم دەركـەوتـوە، بەم شـێوەيەيە :

نـاگونجێ كە پێشـتـر گەلـى بـەنى ئيسرائيل جێگـاو ڕێگـاو مـاڵو حـاڵى خۆيـان نەبوو بێ، چونكە هـەنديك لـە توێـژەرەوان وايـان لـێكـداوەتەوە، يـانى : بـا مـاڵو حاڵيان پەيـدا بێ، خانوو جێوڕێيـان پەيدا بـێ، بەڵام نـاگونجێ لـە حـاڵـێك دا كە چـەند پشـتيان لەوێ بڕاونـەوە، خانـوو جێگـاو ڕێگـايان نەبوو بێ !

كەواتە: مەبەسـتێكى ديكەى هەيـە، بۆيـە وا ديـارە مەبەسـت جێگـاى سـەفەريى بووە، بۆ ئامـادە بوون بۆ ڕاكـردن.

كە ئەمە لە (سفر الخروج) لـە (الكتـاب الـمُقَدَّس)دا هاتـوە، دەڵێ : (ثُمَّ قَالَ الرب لِمُوسَى: أُمثُلْ أَمَامَ فِرعَونَ، وَقُلْ لَهُ هَذَا مَا يُعْلِنُهُ الربّ : أَطْلِقْ سَرَاح شَعْبِي لِيَعْبُدُونِي) واتــە: پەروەردگـارى مووسـا بـە مووسـاى فـەرموو: بچـۆ بـۆ لاى فيـرعــەونو، پێـى بڵـێ: پەروەردگــارم ئــەوەى ڕاگــەياندوە: گەلــەكەم بەربـدە

ئازادیان بکە، تاکو بەندایەتیی بۆ من بکەن، (واتە: بەندایەتیی بۆ خوا بکەنو چی دیکە کۆیلەی تۆ نەبنو نەیانچەوسێنیەوە)[1].

کەواتە: مووسا (علیه السلام) کە چووە بۆ لای فیرعەون، لە تەوراتدا چەندان جار دووبارەی کردۆتەوە، کە بە فیرعەونی گوتوە: گەلی بەنی ئیسرائیلم لەگەڵ بنێرە، ئەویش چەند جارێك بەڵێنی پێداوە، بەڵام دوایی لێی پاشگەز بۆتەوە، ئنجا خوای کارزان دوای ئەوەی مووساو هارِوون نا ئومێدبوون، لەوەی کە بەنی ئیسرائیل بە خۆشیی دەربازبکەنو، فیرعەون مۆڵەتیان بدات بڕۆن میسر بەجێ بهێڵن، فەرموویەتی: جێگاو رێگایەکی وایان بۆ ساز بکە، بۆ ئەوەی لەبەرچاوی فیرعەونییەکاأن نەبن، لەبەرچاوی سیخوڕو جاسووسەکانی فیرعەون نەبن، هەندێك دوور بن، بۆ ئەوەی کە دەرفەتی ڕاکردنو هەڵاتنیان ببێو، کە ڕایان کرد، یەکسەر فیرعەونو دارو دەستەکەی پێیان نەزانن، بێن بیانگرنەوە.

ڕۆژی دەرچوونیشیان، کە دوایی لە لایەن جوولەکەکانەوە کراوە بە جەژن، پێی دەگوترێ: (عيد الفصح) ئەو ڕۆژە بووە، کە دەرچوون لە میسرو دەربازیان بووە، کردوویانە بە جەژن.

ئنجا کە دەفەرموێ :

﴿ وَٱجۡعَلُواْ بُيُوتَكُمۡ قِبۡلَةٗ ﴾، زانایان سێ واتایان بۆ لێکداونەوە، ڕاستە مانایەکەی : {ماڵەکانی خۆتان بکەنە قیبلە} بەڵام مەبەست پێی چییە؟!

یەك : واتایەکی ئەوەیە کە : با ماڵەکانتان ڕووبەڕووی یەکدی بن، واتە:

ئاگاتان لە هەستو خوستی یەکدی بێ، ئەگەر جەندرمەکانی فیرعەون هاتنە سەر ماڵێکتان، ئەوانی دیکە بزانن و بەرگریی لێ بکەن، با ئاگایان لە یەکدی بێ، هەر ماڵە لە سووچێكو لە پەڕگەیەك نەبێ، کە ئاسانتر زەفەرتان پێ دەبەن.

---

١) التَّفسير التَّطبيقي للكتاب المُقدَّس، العهد القديم، سِفر الخروج، الإصحاح ٨ ، ص ١٤٤.

دوو : یاخود (مُتَجِهَةً للقِبلة) با ماڵەکانتان ڕوو بە قیبلە بن، کە مەبەست پێی کەعبەیە، ڕوو بە کەعبە بن.

سێ : یاخود (إجعلوها مَكَانَ صَلاَتِكُمْ) واتە: ماڵەکانتان بکەن بە ڕووگە، بیکەنە شوێنی خوا پەرستیی‌و مزگەوت، واتە: بۆ خوا پەرستیی مەچنە شوێنەکانی دیکە، هەر لە ماڵەکانی خۆتاندا خوا پەرستیی بکەن.

بەڵام من مانای یەکەمیانم پێ ڕاستترە، کە ئەویش لەبەر لایەنی ئەمنیی بووە، چونکە لە ڕووی ئەمنییەوە: ئەگەر خەڵکێك زەحمەت‌و فشاری دەسەڵاتێکی لەسەر بێ، وا باشە لە نیزیك یەکدی بن، چاکتر لە فریای یەکدی دێن، قووەت‌و هێزو پێزیان زیاتر دەبێ‌و دوژمن زیاتر حیسابیان بۆ دەکات، نەك هەر ماڵێ لە شوێنێك‌و هەر کەسە ڕووی لە جێیەك بێ.

ئەو قۆناغە دیارە قۆناغێکی زۆر سەخت بووە، بۆ بەنی ئیسرائیل، بۆیە خوا ﷻ ئاوا بەو میهرەبانیی‌و سۆزو بەزەییە بێ سنوورەی خۆی، خەمی لێخواردوون، لە ڕووی ئەمنییەوەو، لە ڕووی پارێزران‌و سەلامەتییانەوە.

پاشان بۆ زەمینەسازیی بۆ دەربازبوونیان، پێویستییان بەوە هەبووە، جێگاو ڕێگای دیکەیان هەبێت.

بڕگەی سێیەم : ﴿ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾: وە نوێژ بەرپا بکەن، سەرگەرمی تاعەت بن، خۆڕاگر بن، هەڵبەتە بەهۆی تاعەت‌و پەیوەندیی لەگەڵ خواوە، ئینسان خۆڕاگر دەبێ‌و، زیاتر دەتوانی بەرهەڵستیی کۆسپ‌و تەگەرەکان بکات.

بڕگەی چوارەم : ﴿وَبَشِّرِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾: وە بڕواداران دڵخۆش بکەو موژدەیان پێ بدە، واتە: با شادمان بن‌و لە حاڵەتی دڵ ئارامییدا بن، نەك لە حاڵەتی دڵەڕاوکەدا، پێیان وا نەبێ کە ئەوەی فیرعەون‌و داروودەستەکەی لە دژیان دەکەن، بۆیان دەچێتە سەر، نەخێر، تەنگانە بەریان کورتەو لە دوای هەورازان نشێوە، ئاوا دڵخۆشیان بکات.

مەسەلەی پێنجەم :

قۆناغی پێنجەم : پاڕانەوەی مووسا (علیه السلام) لە خوا كە ماڵو سامانی فیرعەونییەكان لەبەین بەریٚو، دڵیان ڕەق بكات : ئیمان نەهێنن، تاكو سزای خوا دەبینن‌و، گیرابوونی پاڕانەوەكەیان لەلایەن خواوە.

ئەمیش لە هەردووك ئایەتی : (٨٨ و ٨٩) خراوەتە ڕوو، **لە چوار بڕگەدا شییان دەكەینەوە :**

بڕگەی یەكەم : ﴿وَقَالَ مُوسَىٰ رَبَّنَآ إِنَّكَ ءَاتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُۥ زِينَةً وَأَمْوَٰلًا فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا۟ عَن سَبِيلِكَ﴾، وە مووسا گوتی: پەروەردگارمان! تۆ بەخشیوتە بە فیرعەون‌و دەستەو دایەرەكەی : جوانیی‌و سەروەت‌و سامانێك لە ژیانی دنیادا، پەروەردگارمان ! كە سەرەنجام خەڵك لە ڕێبازی تۆ گومڕا دەكەن‌و لادەدەن.

ئەم لام (ل)ە، زانایان دەڵێن: لامی (تعلیل) نیە، واتە: خوایە! تۆ بۆیە ماڵو سامانت پێداون، تاكو خەڵك لە ڕێی تۆ لادەن، چونكە مەعقوول نیە، خوای پەروەردگار پێی خۆش بێ خەڵك لە ڕێی ئەو لابدریٚو، كەسێك كە خەڵك لە ڕێی ئەو لادەدا، سەروەت‌و سامانی زیاتری پێ بدات، بۆ ئەوەی چاكتر ئەو كارە خراپەی بۆ ئەنجام بدریٚ !

بەڵكو ئەو (ل)ە پێی دەگوتریٚ : (لام العاقبة) واتە : لامی سەرەنجام، لە زمانی عەرەبییدا ئەو (ل)ە، بۆ ئەو مانایەش بەكاردیٚ، ئایا وێنەی ئەوەمان هەیە؟! بەڵێ...

لە سوورەتی (القصص) ئایەتی (٨)دا، خوای پەروەردگار لە باسی ئەوە دا كە ماڵی فیرعەون: مووسای مەلۆتكە، هەڵدەگرنەوە كە لەو صندوقەدا بووە، كە دایكی بە ڕووباری نیلی داداوە، دەفەرمویٚ: ﴿فَٱلْتَقَطَهُۥٓ ءَالُ فِرْعَوْنَ

لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا ۗ إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ ﴿٨﴾﴾، واتە: دەستەودایەرەو بنەماڵەی فیرعەون هەڵیانگرتەوە، تاكو بۆیان ببێ بە دوژمنو بە جێی خەمو دڵتەنگیی، ئنجا بێگومان (ل)ی سەر: ﴿لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا﴾ واتە: تاكو سەرەنجام ببێتە دوژمنیانو جێی خەمو دڵنارەحەتییان، نەك ئەوان بۆ ئەوەی ببێتە دوژمنیان هەڵیانگرتبێتەوە! چونكە هیچ كەس دوژمن لە ماڵی خۆیدا پەروەردە ناكاتو، هیچ كەس زیان بۆخۆی ناهێنێ، بەڵكو واتە: تاكو سەرەنجام وای لێ بێ، كە سەرەنجامیش وای لێهات.

ئنجا (لِيُضِلُّوا) دوو شێوە خوێندنەوە (قراءة) هەن :

١) (لِيُضِلوا) واتە: بۆ ئەوەی گومڕا بكەن.

٢) (لِيَضِلُّوا) واتە: بۆ ئەوەی خۆیان گومڕا بنو سەرلێشێواو بن.

ئنجا مووسا داوا دەكاتو، دەپاڕێتەوە :

<u>**بڕگەی دووەم :**</u> ﴿رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّىٰ يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ﴾، خوایە ماڵو سامانەكانیان بسڕەوە.

(الطَمْسُ : الـمَحوُ وَالإِزَالَـة) (طَمَسَهُ وَطَمَسَ عَلَيْهِ) (طَمْس) بریتییە لە سڕینەوە، كوژاندنەوە، لابردن، واتە: ماڵو سامانەكانیان مەهێڵە، (طَمَسَ) دیارە هەم بە (لازم) هاتوە، هەم بە (مُتَعَدِّي)، (طَمَسَهُ) واتە: سڕیەوە (طَمَسَ عَلَيهِ) واتە: نەیهێشتو سڕیەوەو لایبرد.

مووسا سەلامی خوای لێ بێ كە تەماشا دەكات: ئەوانە بەهۆی سەروەتو سامانو جوانییو زرقو برقی دنیاوە، زیاتر لە خوا یاخی بوونو لە خۆیان گۆڕاونو لە

كەوڵی خۆیان دەرچوون، داوا لە خوای كارزان دەكات، كە لووتیان بشكێنێ‌و زەبری ئابوورییان پێ بكەوێ‌و ماڵ‌و سامانەكەیان بفەوتێ، یەكێك لەوانە قارووون، بووە، كە خوای باڵادەست دەفەرموێ : ﴿ فَخَسَفْنَا بِهِۦ وَبِدَارِهِ ٱلْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُۥ مِن فِئَةٍ يَنصُرُونَهُۥ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُنتَصِرِينَ ﴿٨١﴾ ﴾ القصص، واتە: خۆی‌و خانووبەرەو كۆشك‌و تەلارەكەیمان بە زەویدا بردە خوار، هەرچی سەروەت‌و سامان‌و خەزێنەو عەمبارەكانی بوون، نەمان.

كە خوا لەبارەیانەوە، دەفەرموێ : ﴿ إِنَّ مَفَاتِحَهُۥ لَتَنُوٓأُ بِٱلْعُصْبَةِ أُو۟لِى ٱلْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُۥ قَوْمُهُۥ لَا تَفْرَحْ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾ ﴾ القصص، واتە: كلیلەكانی خەزنەكانی ئەو صندوقانەی كە سەروەت‌و سامانەكەی تێدا هەڵگرتبوون، كۆمەڵە پیاوێك بە زەحمەت پێیان هەڵدەگیران.

ئنجا كە سامانی قاروون لە بەین چووە، دیارە هی ئەوانی دیكەش بە پێی پاڕانەوەی مووسا (علیە السلام) وەك شتێكی یاسادڕ (خارق العادة)، لەبەین چووەو، ئەوەش موعجیزەیەكی دیكەی مووسا بووە.

دیارە مووسا (علیە السلام) پاڕانەوەیەكی دیكەش دەكات، داوایەكی دیكەش لە خوا دەكات، دەفەرموێ :

بڕگەی سێیەم : ﴿ وَٱشْدُدْ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا۟ حَتَّىٰ يَرَوُا۟ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَلِيمَ ﴾، وە (پەروەردگارمان!) دڵیان توند بكە، دڵیان گرێ بدە، با ئیمان نەهێنن، تاكو ئازاری بە ئێش دەبینن.

(أُشْدُدْ: مُشْتَقٌ مِنَ الشدِّ وهو العُسْرُ، ومِنهُ الشِدَّةُ للمُصيبَةِ، وَمِنَ الشَدِّ وهو الهجومُ، شدَّ عَلَيهِ: هَجَمَ)، وشە (أُشْدُدْ) یان لە (شدّ)ەوەیە، یانی: وە زەحمەت خستن‌و شیددەت‌و قورسیی، یاخود لە (شَدَّ)ەوە هاتوە، دەگوترێ: (شَدَّ عَلَيْهِ) یانی: (هَجَمَ عَلَيْهِ) هێرشی بۆ برد، واتە: مەهێڵە بڕوا بێنن، تاكو سزای توند

دەچێژن، ئنجا چ جای سزای دنیایی بێ، کە خنکانە لە دەریای سووردا، چ سزای دوایی بێ، کە سزای قۆناغی بەرزەخە، پاشتریش قۆناغی چوونە نێو دۆزەخە.

ئنجا خوا وەڵام دەداتەوە:

بڕگەی چوارەم: ﴿قَالَ قَدْ أُجِيبَت دَّعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾، واتە: (خوا) فەرمووی : پاڕانەوەکەتان وەڵام درایەوە، گیرا بوو، ئێوەش ڕێك وەستاو بن، بەملاولادا لامەدەنو تێمەپەڕێننو، بەدوای ڕێبازی ئەوانە مەکەون کە نازانن.

وشەی (قد) لەگەڵ کرداری ڕابردوودا، مانای دڵنیا کردن (تحقیق) دەگەیەنێ، کە ئەو شتە دێتە دی لە داهاتوودا، وەك ڕابردووی لێ دەکات، کە دەفەرموێ : ﴿قَالَ قَدْ أُجِيبَت دَّعْوَتُكُمَا﴾، هەرچەندە لە داهاتوودا دێتە دی، بەڵام (قد) کە دێتە سەر کرداری ڕابڕدوو، وای لێ دەکات کە ئەوە بە دڵنیایی لە داهاتوودا دێتە دی.

کە دەفەرموێ : ﴿فَاسْتَقِيمَا﴾، (الإِستقَامَةُ: الإِعْتِدَالُ وَمَلازَمَة الحَقِ والرُّشْدِ) (إستقامة) بریتیە لە هاوسەنگیی و پەیوەست بوون بە هەقو سەر ڕاستییەوە.

کە دەفەرموێ : ﴿وَلَا تَتَّبِعَانِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾، بە دوو شێوە خوێنراوەتەوە :

١) (ولا تَتَّبِعآنِّ). ٢) (وَلاَ تَتبَعَانِ) .

هی یەکەمیان دوو (ن)ە، نوونی خۆی کە نوونی دووان (تَثنیة)یە، نوونی دووەمیش، نوونی تەئکیدە (ولا تتبعآنِّ) ئەو کاتە دەبێ بە قەد شەش حەرەکە درێژ بکرێتەوە، یانی: زۆر بە جەخت کردنەوە پێتان دەڵێم: نەکەونە شوێن نەزانان.

ئەگەر ئەوی دیکەش بێ (ولا تتَبِعانِ) واتە: بەدوای ڕێبازی نەزانان مەگەون.

مەسەلەی شەشەم :

قۆناغی شەشەم: کە لە هەرسێك ئایەتی: (٩٠، ٩١، ٩٢)دا هاتوە: پەڕاندنەوەی گەلی مووسا لە دەریای سوورو، دەربازبوونیان لە فیرعەونو، خنکانی فیرعەونو سوپایەکەیو، قوتاربوونی جەستەی فیرعەون، تاکو ببێتە پەند بۆ خەڵکی دوای خۆی :

ئێمە لە شەش بڕگەدا ئەو سێ ئایەتە شی دەکەینەوە :

بڕگەی یەکەم: ﴿وَجَٰوَزۡنَا بِبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٱلۡبَحۡرَ﴾، واتە: بەنی ئیسرائیلمان لە دەریا پەڕاندنەوە.

کە لێرەدا مەبەست پێی دەریای سوورە، وەك لە تەفسیری سوورەتی (الأعراف)دا، بە تەفصیلێ باسم کردوە، وەك لە پەیمانی کۆن لە (سِفْر الخروج)، (الإصحاح) (١٤)دا، باس دەکات[1]، دەڵێ (عُبور البَحْرِ الأَحْمَر) پەڕینەوە لە دەریای سوور، کەواتە: خوا بەنی ئیسرائیلی لە دەریای سوور پەڕاندەوە.

بڕگەی دووەم: ﴿فَأَتۡبَعَهُمۡ فِرۡعَوۡنُ وَجُنُودُهُۥ بَغۡيٗا وَعَدۡوًاۖ﴾، فیرعەونو سەربازەکانی {سوپایەکەی} شوێنیان کەوتن، دەستدرێژکارانەو ستەمکارانە.

(تَبِعَ) یانی: شوێنی کەوت، بەڵام مەرج نیە بیگرێ، بەڵام کە گوتی: (أَتْبَعَهُ) شوێنی کەوتو گرتیشی، پێی گەیشت، کەواتە (فَأَتْبَعَهُم) یانی: (فَلَحِقَهُمْ) فیرعەونو سوپایەکەی شوێنیان کەوتنو پێیان گەیشتن، پێگەیشتنەکەش ئەوە بووە کە گەیشتوونە سەریانو، خەریك بوون بیانگرن، بەڵام نایانگرن، لە سوورەتی (الشعراء)دا باس دەکات، لە تەفسیری سوورەتی (الأعراف)دا بە تەفصیلێ باسمان کردوە، دوای ئەوەی هاوەڵەکانی مووسا دەڵێن: ئێمە تازە

١) التفسير التطبيقي للكتاب المُقدّس، ص ١٦٠.

گیراین، وەك خوا فەرموویەتی : ﴿فَلَمَّا تَرَٰٓءَا ٱلۡجَمۡعَانِ قَالَ أَصۡحَٰبُ مُوسَىٰٓ إِنَّا لَمُدۡرَكُونَ ٦١﴾الشعراء، واتە: کاتێك دوو کۆمەڵەکە لەیەك وەدەرکەوتن، هاوەڵەکانی مووسا گوتیان: ئێمە گیراین!

مووسا پێیان دەفەرموێ: ﴿قَالَ كَلَّآۖ إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهۡدِينِ ٦٢﴾ الشعراء، نەخێر وا نیە، پەروەردگارم لەگەڵم دایە، ڕێم پێشاندەدا چی بکەم.

پشتی سوپای فیرعەونەو پێشیشی دەریای سوورە، ئاسمان دوورو زەوی سەخت ! بەڵام مووسا صەڵاتو سەلامی خوای لەسەر بێ، متمانەی بە خوای خۆی هەیە، پشت ئەستوورە بە خوای خۆی، کە زایەی ناکا، مادام فەرموویەتی: ڕا بکەن، دیارە دەبێ ڕێیەکیشیان بۆ بکاتەوە بۆ ڕاکردن، ئنجا خوا وەحی دەکا بۆ مووسا : ﴿فَأَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنِ ٱضۡرِب بِّعَصَاكَ ٱلۡبَحۡرَۖ فَٱنفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرۡقٖ كَٱلطَّوۡدِ ٱلۡعَظِيمِ ٦٣﴾الشعراء، واتە: وەحییمان بۆ مووسا کرد، کە بە گۆچانەکەت لە دەریا بدە، ئنجا دەریاکە شەق بوو، وەك چیای مەزن.

چونکە دەریای سوور وەك هەر دەریایەکی دیکە، چەندان مەتر قووڵە، ئنجا دیارە هەمووی وەك بەستەڵەکێك بەستوویەتیو بۆتە دالان دالان، هەتا بووە بە دوازدە دالان، چونکە بەنی ئیسرائیل دوازدە تیرە بوون، تاکو هەر تیرەی بە ڕێیەکدا بڕوا، ئیدی دەریا لە سەرێوە بەستوویەتی تا خوارێو، زەوی وشك دەرکەوتوە، بەو شێوەیە دەربازیان بووە، فیرعەونو سوپایەکەشی شوێنیان کەوتوونو پێیان گەیشتوون، بەڵام وەك گوتمان: دەریا بۆ وان شەق بوو، ئەوان چوونە نێو ئەو دالانانەوە کە خوای پەروەردگار دروستی کردبوون لە نێو دەریای سووردا، فیرعەونو سوپایەکیشی بەدوایان کەوتن، تا کۆتا نەفەری بەنی ئیسرائیل دەرباز بووو، کۆتا کەسی سوپای فیرعەونیش هاتە نێو ئەو دالانانەوە، ئیدی یەکسەر دەریا وێك کەوتەوە، هەر هەموویان غەرق بوون.

بەڵێ خوا ئەو کەسەیە، ئاوا لە فریات بێ، دەریات بۆ شەق بکاتو لە فیرعەون دەربازت بکات، کە ئەو هەموو لەشکرو سوپایەی هەبووە، خەڵکێکی چەوساوەو بێ کەسو دەست خاڵیی، ئاوا دەربازیان بکات، پەرستراو دەبێ ئاوا بێ!

برگەی سێیەم: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَدۡرَكَهُ ٱلۡغَرَقُ قَالَ ءَامَنتُ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱلَّذِيٓ ءَامَنَتۡ بِهِۦ بَنُوٓاْ إِسۡرَٰٓءِيلَ وَأَنَا۠ مِنَ ٱلۡمُسۡلِمِينَ ﴾، هەتا کاتێ کە (فیرعەون) خنکانی گەیشتێ، ئاوی بەسەر گەڕاو خەریك بوو بخنکێ، گوتی : بڕوام هێنا کە : جگە لەو پەرستراوەی بەنی ئیسڕائیل بڕوایان پێ هێناوە، هیچ پەرستراوی دیکە نین.

ئنجا دەڵێ : ﴿ وَأَنَا۠ مِنَ ٱلۡمُسۡلِمِينَ ﴾، وە من لە ملکەچانم بۆ خوا.

وشەی (حَتَّىٰٓ) بۆ سەرەتایە، (إِذَآ) (إذا: فُجَائِيَّةٌ) یانی : بەردەوام بوو لەسەر ڕاوەدوونان شوێنکەوتنی بەنی ئیسڕائیل، هەتا کاتێك کتوپڕ: دەریا وێککەوتەوە.

﴿ أَدۡرَكَهُ ٱلۡغَرَقُ ﴾، (أَدرَكَهُ يَعْنِي لَحِقَهُ) پێی گەیشت، خنکانی گەیشتە سەری، (الإِدْرَاكُ: هُوَ اللِّحَاقُ وَانْتِهَاءُ السَّيرِ).

(لحاق) ئەوەیە کە شتێك بە شتێك بگات، وە دوای ئەوەی ڕۆیشتووە، کۆتایی بێ، چونکە دیارە پلە پلە ئینسان دەخنکێ، خۆ یەکسەر نەخنکاوە، لەو کاتەدا کە ڕووحی گەیشتۆتە گەروی، ئنجا ئیمانی هێناوە، کاتێك لەگەڵ مەرگدا ڕووبەڕوو بۆتەوەو، نائومێد بووە لە ژیان، زانیویەتی دەربازی نابێ، بۆیە خوای دادگەر ئیمانەکەی لێ قبووڵ نەکردوە، ئنجا خوا، یاخود فریشتەکان، پێی دەڵێن :

بڕگـــەی چـــوارەم: ﴿ ءَآلۡـَٰٔنَ وَقَدۡ عَصَيۡتَ قَبۡلُ وَكُنتَ مِنَ ٱلۡمُفۡسِدِينَ ﴾، بـە سـەرسوڕمـانەوە: ئا ئێستـا بڕوا دێنـی، کە پێشتـر سـەرپێچـییت کـردو یاخیـی بـووی‌و، تۆ لە تێکدەران‌و لە خراپەکاران بووی؟ ئەم پرسیارکردنە پرسیارکردنی نکوولّیی لێکەرانەیـە، واتە: ئێستـا تـازە کـەی بەکـەڵك دێ، ئەو ئیمـان هێنـانەت؟!

(ءَآلۡـَٰٔنَ) (ظَرْفٌ لِفِعْلٍ مَحْـذُوفٍ دَلَّ عَلَيْـهِ قَوْلُـهُ : آمَنْتُ، يَعْنِي : الآنَ تُؤْمِنُ)

یـانی: ئـەوە زەرفێکە کـە کرداریکـی فرتێنـراو دەلالـەتی لەسـەر دەکـات، قسـەی فیـرعەون کە دەڵـێ: (آمَنتُ) دەیگـەیەنـێ، واتە: ئێستـا ئیمان دێنـی ؟ کـە گـوتی : ئیمـانم هێنـا، خـوا دەفـەرموێ: ئێستـا ئیمـان دێنی؟! واتە: ئێستـا بەکەڵك نـایەت، کەواتە: نکوولّییەکـە لە کاتی نەگونجاوی ئیمانەکەیە، نەك لـە خـودی ئیمـانەکـە، یانی: خـوای کـارزان نکوولّـیی لەوە نەکـردوە، کە بۆچی ئیمانی هێنـاوە، نکوولّیی لــەوە کــردوە، کـە بۆچـی لـەو کاتــەدا ئیمـانی هێنــاوە، ئـەو هـەموو وەختــەی بەدەستەوە بوو، کەچی لەو چەند چرکـەیەدا کە خەریـکە گیـانی دەرچـێ ئێستـا بڕوا دێنـێ! ئێستـا هیچ ئازایەتیـی تێدا نیـە، تـازە بۆت دەرکەوت کە مووسا ڕاست بوو، بۆت دەرکـەوت کە خـوا دە فریای مووسـاو گەلەکـەی هـات، ئـەو مەزلوومانـەی دەربـازکردن‌و، ئێستــا ســزای تـۆ دەدات، دوای ئــەوەی تـۆ لەگــەڵ ســزاو پـەت‌و سێدارەی خۆتدا ڕووبەڕووی، ئیمان دێنی؟ ئەوە چ ئـازایـەتییـەکی تێدایـە؟

ئنجا خـوا ﷻ دوو هـۆکـار بـاس دەکات بۆ وەرنـەگیـرانی گـەڕانەوەکەی :

یـەك : ﴿ وَقَدۡ عَصَيۡتَ قَبۡلُ ﴾، واتـە: پێشتـر سـەرپێچییـت کـردوە، هـەر بە تــاوان‌و سـەرپێچییــەوە ژیــانت گـوزەرانــدوە، ئێستــا لـە نێـو ئـەو دەریـایــەدا، لەگەڵ مەرگدا ڕووبـەڕوو بوویـەوە، هـیچ چاکەت پـێ نـاکرێ، پێشتـریش هـەر خراپەو سـەرپێچییت کـردوە.

دوو : ﴿ وَكُنتَ مِنَ ٱلۡمُفۡسِدِينَ ﴾، تۆ پێشتـر هەر تێکدەرو خراپەکار بـووی، ئێستـا چ چاکـەیەکت پـێ دەکرێ، تـازە تـۆ ئـەو سـەرپێچییـە، چـۆن قـەرەبوو

دەكەیەوە بە تاعەت، ئەو هەموو تێكدانو خراپەكارییە، چۆن قەرەبوو دەكەیەوە، بە چاكەكاریی هیچت بۆ ناكرێ، كەواتە: ئەو ئیمانە ڕووكەشییە وەرناگیرێ، بۆیە دەفەرموێ :

بڕگەی پێنجەم: ﴿ فَٱلْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ ءَايَةً ﴾، ئەمڕۆ تۆ بە جەستەكەت دەرباز دەكەین، واتە: تەنیا جەستەكەتو لاشەكەت دەرباز دەكەین، ئەویش نەك وەك ڕێزگرتن لە تۆ، وەك هەندێك لە توێژەرەوانی قوڕئان گوتوویانە، یەكێك لەوانە: (محمد الطاهر بن عاشور) كە زۆر بۆچوونی وردو جوانیشی هەن، بەڵام لێرەدا قسەیەكی كردوە، پێم وایە نەگونجاوە، دەڵێ: ئەو دەربازكردنی جەستەیە، جۆرێك بووە لە ڕێزگرتن لە فیرعەون، خوا ڕێزی لە جەستەكەی گرتوە، بەهۆی ئەو ئیمانە ڕووكەشییەوە كە هێناویەتی!!

بەڵام مادام دوایی خوا ﷻ هۆكارەكەیو، حیكمەتەكەی بەیان كردوە، پێویست ناكات ئێمە شتێكی دیكەی بۆ هەڵتاشین، چونكە لە ڕاستییدا كەسێك كە بە ناچاریی ئیمان دێنێ، هیچ نیە، ئنجا ئەگەر خوا ڕێزی لێنابایە، ئیمان هێنانەكەی لێ قبووڵ دەكرد، ئنجا ئەو گوتوویەتی : خوا ڕێزی لە جەستەكەی گرتوە، بەڵام لەڕاستیی دا ئەوە وانیە، چونكە خوا ﷻ ڕوونی كردۆتەوە، حیكمەتەكەی چییە : ﴿ فَٱلْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ ءَايَةً ﴾، ئەمڕۆ جەستەكەت دەرباز دەكەین (نەك لەبەر ڕێزلێنانت) بۆ ئەوەی بۆ خەڵكی دوای خۆت ببیە پەندو نیشانەو، خەڵك عیبرەتت لێ وەربگرێ، ئێستاش جەستەی فیرعەون لە مۆزەخانەكانی میسرو، هەندێك لە فیرعەونەكان لە مۆزەخانەكانی لەندەن دا هەن، ئنجا هەندێك دەڵێن: ئەویان فیرعەونەكەی مووسا بووە، هەندێك دەڵێن: ئەویانە، گرنگ ئەوەیە جەستەی فیرعەونی مووساو، جەستەی هەندێك فیرعەونی دیكەش دەرباز بوون، كە لە مۆزەخانەكان دا دانراون، گرنگ ئەوەیە خوای پەروەردگار بایی ئەوەندە كە خەڵك بزانێ كە یەكێك لەو فیرعەونانە، فیرعەونی مووسا بووە، كە ئیددیعای پەروەردگارێتیی و پەرستراوێتیی بەسەر خەڵكەوە دەكرد ! ئێستا جەستەكەی دانراوە بۆ ئەوەی خەڵك دەرسو عیبرەتی لێ وەربگرێ.

وشەی (ببَدَنِكَ) چوار وشە هەن بەكاریان دێنین، لە زمانی عەرەبییدا: (بَدَن، جِسْم، جَسَدْ، جُثْمَان) هەموویان بە مانای لاشەو كەلەش دێن، بەلام هەریەكەی بە ئیعتیبارێك :

١/ زانایان گوتوویانە: بە ئیعتیباری بە خۆوە بوونو بە كەلەش بوون دەگوترێ : (بدن)، چونكە: (بَدَانَة) یانی: قەڵەوییو بەكەلەشیی.

٢/ پێی دەگوترێ : (جَسَدْ) بە ئیعتیباری ئەوە كە ڕووحی تێدا نیە.

٣/ بە ئیعتیبارێكی دیكە پێی دەڵێن: (جِسْم)، كە بریتیە لە: دیارو بەرچاوبوون.

٤/ پێی دەگوترێ : (جُثمان) بە ئیعتیبارێكی دیكە، كە بریتیە لە : بە زەوییەوە نووسان.

كە دەفەرموێ (لِمَنْ خَلْفَكَ) واتە: (لِمَنْ وَرَائَكَ) بۆ ئەوەی كە لە پشتتەوەیە، یانی: ئەوانەی لەپشت تۆوەنو لەدوای تۆ دێن.

__بڕگەی شەشەم :__ ﴿ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ ٱلنَّاسِ عَنْ ءَايَٰتِنَا لَغَٰفِلُونَ ﴾، وە زۆرێك لە خەڵكی لە نیشانەكانی ئێمە بێئاگان.

بەڕاستیی وایە، فیرعەونەكانی دوایی پەند وەرناگرن لە فیرعەونەكانی پێشێ، هەر فیرعەونێك دێ سەری بە فەتارەت دەچێو، هەر بەڕێی هی پێشخۆی دا دەچێ، وەك خوا دەفەرموێ : ﴿ وَسَكَنتُمْ فِي مَسَٰكِنِ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓاْ أَنفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَضَرَبْنَا لَكُمُ ٱلْأَمْثَالَ ﴿٤٥﴾ ﴾ إبراهيم، واتە: لە جێگاو ڕێگای ستەمكارەكانی پێش خۆتاندا، نیشتەجێ بوونو، بۆتان دەركەوت چیمان بەوان كردووەو، وێنەمان بۆتان هێناوەتەوە، كەچی هەر دەرسیشی لێ وەرناگرن.

مەسەلەی حەوتەمو کۆتایی :

قۆناغی حەوتەمو کۆتایی : کە لە ئایەتی: (٩٣)دا باسکراوە: نیشتەجێ کردنی گەلی بەنی ئیسرائیلو، کەوتنە نێو نازو نیعمەتەوە، کەچی دوای زانیاریی‌و بەرچاو ڕوونیی کە بۆیان هات، کەوتنە نێو گێژاوی ڕا جیایی‌و دووبەرەکیی :

ئنجا ئێمە ئەم ئایەتە بە پێزە لە سێ بڕگەدا شی دەکەینەوە :

بڕگەی یەکەم : ﴿ وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ ﴾ وە بێگومان ئێمە بەنی ئیسرائیلمان بە شێوەیەکی باش، لە شوێنێکی چاك دا نیشتەجێ کرد.

واتە: نازو نیعمەتێکی زۆرمان بەسەردا ڕشتن، دوای ئەوەی لە ژێر چەکمەو پۆستاڵی فیرعەونو دارو دەستەکەی دەربازمان کردن، دەریامان بۆ شەق کردن، بە بیابانی سینادا هێنامانن، ئنجا گەزۆو سەلوامان پێدان، هەورمان لەسەر کردنە سێبەر، ئەو هەموو نیعمەتانەمان پێدان، پاشان خوای پەروەردگار لە شام نیشتەجێی کردن، دیارە ئەو کاتە خەڵکی لێ نەبووە، یاخود میللەتێکی کافری لێ بووە، کە بۆیان هەبووە ئەوانیش لەوێدا جێیان ببێتەوە، لە شام نیشتەجێ بوون، کە شوێنێکی پڕ بەرەکەتو نازو نیعمەتەو، لە ڕزق‌و بژیوە خۆش‌و بە تام‌و بە لەززەت‌و بە سوودەکان پێمان دان، بەڵام...!

بڕگەی دووەم : ﴿ فَمَا ٱخْتَلَفُواْ حَتَّىٰ جَآءَهُمُ ٱلْعِلْمُ ﴾، لە نێو خۆیاندا ناکۆك‌و ڕاجیا نەبوون، تاکو زانیارییان بۆ هات، واتە: دوای زانیاریی‌و شارەزایی، کەوتنە ناکۆکیی‌و دووبەرەکیی‌و ڕاجیایی، مانای وایە هیچ بیانووو پاساوێکیان نەبوو، کە ئاوا بکەونە ڕاجیاییەوە.

سبحان الله ! زۆرجاروایە کە ئەهلی دین، ئەو عیلمەی کە لە خواوە بۆیان دێ، دوایی یەکێکیان لایەکی دەگرێ، یەکێکی دیکەیان لایەکی دیکەی دەگرێ، ئەمیان بە جۆرێك تێیدەگات، ئەوی دیکەیان بە جۆرێکی دیکەو، ئیدی دەکەونە ناکۆکیی‌و دووبەرەکیی لە بەینی خۆیاندا، کە بە زۆریی لە ئەنجامی :

١/ سەرکێڵ (سَطحي) تێگەیشتن‌و ڕووکەش تێگەیشتن.

٢/ یاخود لە ئەنجامی هەبوونی نەخۆشیی دەروونیی، وەك ئێرەیی (حسد)و بوغزو خۆ بەزلگریی.

٣/ یاخود لە ئەنجامی هەبوونی بەرژەوەندیی ناشەرعیی، وەك بەزم‌و بازاڕو گرووپ‌و تاقم بۆ خۆ دروستکردن دا : ناکۆکیی پەیدا دەبێ.

لە کۆتایی دا خوا ﷻ دەفەرموێ :

برگەی سێیەم : ﴿إِنَّ رَبَّكَ يَقۡضِي بَيۡنَهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُواْ فِيهِ يَخۡتَلِفُونَ ﴾، بێگومان پەروەردگارت لە ڕۆژی قیامەتدا دادوەرییان لە نێواندا دەکات، لەوەدا کە تێیدا کەوتوونەتە ڕا جیایی‌و ناکۆکییەوە.

واتە: داخو کێ لەسەر هەق بووەو، کێ لەسەر ناهەق بووە؟ ئەمەش هۆشداریی دانە بە ئوممەتی ئیسلام، کە ئێوەش لە ئەزموونی شکست خواردووی گەلی جوولەکە (بەنی ئیسڕائیل) پەند وەربگرن، کە دوای ئەوەی خوا تەوڕاتی بۆ دابەزاندن‌و پێغەمبەری بۆ ناردن‌و دەربازی کردن، ئەو هەموو نیعمەتانەی پێدان، بەرچاوی ڕۆشن کردنەوە، کەچی دوایی کەوتنە ناکۆکیی‌و دووبەرەکیی‌و ڕاجیایی لە بەینی خۆیاندا، ئێوەش ئەی ئوممەتی ئیسلام لە خۆتان وریا بن! لەدوای زانست‌و زانیاریی‌و لەدوای ئەو شارەزاییەی کە خوا پێی داون، بەهۆی پێغەمبەری خاتەمەوە ﷺ لە بەینی خۆتاندا، بەهۆی ئەو هۆکارانەوە کە ئاماژەمان پێدان، نەکەونە ڕاجیایی‌و دووبەرەکیی‌و ناکۆکییەوە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی یازدەیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە دە (١٠) ئایەت پێك دێ، ئایەتەکانی: (٩٤ ـ ١٠٣)، خوای بەرزو مەزن لەم دە ئایەتەدا، سەرەتا ڕوو دەکاتە پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ، پێی دەفەرموێ: کە ئەگەر گریمان لە دوو دڵییدایە، لەوەدا کە بۆی نێردراوەتە خوار، با لە خاوەن کتێبە پێشووەکان پرسیار بکات، چونکە ناوونیشانو سیفەتەکانی پێغەمبەری خاتەم ﷺو، پەیامو بەرنامەکەی، لە کتێبە پێشووەکاندا هەیە.

پاشان پێی دەفەرموێ: کە لە دوو دڵانو لە بە درۆدانەرانی ئایەتەکانی خوا نەبێ، ئەگەرنا لە زیانباران دەبێ، کە وەك دوایی باسی دەکەین، لێرەدا هەرچەندە ڕووی دواندن لە پێغەمبەرە ﷺ، بەڵام مەبەست پێی ئەو نیە، بەڵکو مەبەست پێی جگە لەوە، وەك دەڵێ: دیوار لەگەڵ تۆمە، گوێسوانە گوێت لێبێ.

پاشان خوا ڕایدەگەیەنێ کە ئەوانەی بڕیاری خوایان لەسەر چەسپیوە، واتە: بەپێی یاسای خوا، کە لە ژیانی بەشەردا دایناوە، ئەوانە کارێکیان کردوە، کە ناتوانن بڕوابێنن، ئەگەر هەرچی موعجیزە هەیە، بۆیان بێت، هەر بڕوا ناهێنن.

دوایی وەك تاکە نموونەی بڕواهێنانی کۆمەڵگایەك، وە دەربازبوونیان لە سزای دنیایی، خوا باسی گەلی یونوس دەکات، پاشان خوا باسی ئەو ڕاستییەی کردوە کە خەڵکی ئازاد کردوە لە نێوان بڕواهێنانو بڕوا نەهێنان دا، ئەگەرنا دەیتوانی بەزۆر بیانکاتە بڕوادار، بەڵام وای نەکردوەو نەیویستوە وابێ، ویستوویەتی مرۆڤ ئازاد بێ، بۆئەوەی بە کەڵکی جێنشینایەتیی خواو، هەڵگرتنی ئەمانەتی خواو، تاقیکرانەوە

بێ لەسەر زەوی، هەروەها ئەو ڕاستییەش دەخاتە ڕوو، کە بەبێ ویستو مۆڵەتی قەدەریی خوا، هیچ کەس ناتوانێ ئیمان بێنێ.

دوایی بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: کە هانی خەڵکی بدات بۆ سەرنجدانی نیشانەکانی خواو، شوێن دەستی خوا، لە ئاسمانەکانو لە زەویدا.

لە کۆتایی دا باسی سەرەنجامی شوومی گەلانی پێشووو، یاساکانی خوا ﷻ لەگەڵیاندا دەکاتو، ڕایدەگەیەنێ، کە خوا هەمیشە لە فریای بڕواداران دێ، وە دەربازیان دەکاتو، دوژمنو نەیارانیشیان لەبەین دەبات.

﴿ فَإِن كُنتَ فِي شَكٍّ مِّمَّآ أَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ فَسۡـَٔلِ ٱلَّذِينَ يَقۡرَءُونَ ٱلۡكِتَٰبَ مِن
قَبۡلِكَۚ لَقَدۡ جَآءَكَ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلۡمُمۡتَرِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ
ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ فَتَكُونَ مِنَ ٱلۡخَٰسِرِينَ ﴿٩٥﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ حَقَّتۡ
عَلَيۡهِمۡ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤۡمِنُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَوۡ جَآءَتۡهُمۡ كُلُّ ءَايَةٍ حَتَّىٰ يَرَوُاْ ٱلۡعَذَابَ
ٱلۡأَلِيمَ ﴿٩٧﴾ فَلَوۡلَا كَانَتۡ قَرۡيَةٌ ءَامَنَتۡ فَنَفَعَهَآ إِيمَٰنُهَآ إِلَّا قَوۡمَ يُونُسَ لَمَّآ ءَامَنُواْ
كَشَفۡنَا عَنۡهُمۡ عَذَابَ ٱلۡخِزۡيِ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَمَتَّعۡنَٰهُمۡ إِلَىٰ حِينٖ ﴿٩٨﴾ وَلَوۡ شَآءَ رَبُّكَ
لَأٓمَنَ مَن فِي ٱلۡأَرۡضِ كُلُّهُمۡ جَمِيعًاۚ أَفَأَنتَ تُكۡرِهُ ٱلنَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُواْ مُؤۡمِنِينَ
﴿٩٩﴾ وَمَا كَانَ لِنَفۡسٍ أَن تُؤۡمِنَ إِلَّا بِإِذۡنِ ٱللَّهِۚ وَيَجۡعَلُ ٱلرِّجۡسَ عَلَى ٱلَّذِينَ
لَا يَعۡقِلُونَ ﴿١٠٠﴾ قُلِ ٱنظُرُواْ مَاذَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ وَمَا تُغۡنِي ٱلۡأٓيَٰتُ وَٱلنُّذُرُ
عَن قَوۡمٖ لَّا يُؤۡمِنُونَ ﴿١٠١﴾ فَهَلۡ يَنتَظِرُونَ إِلَّا مِثۡلَ أَيَّامِ ٱلَّذِينَ خَلَوۡاْ مِن
قَبۡلِهِمۡۚ قُلۡ فَٱنتَظِرُوٓاْ إِنِّي مَعَكُم مِّنَ ٱلۡمُنتَظِرِينَ ﴿١٠٢﴾ ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا
وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْۚ كَذَٰلِكَ حَقًّا عَلَيۡنَا نُنجِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ ﴾.

مانای وشـــە بە وشـەی ئایەتەکـان

{ئنجا ئەگەر لەبارەی (ئەو قورئان)ەوە کە بۆمان دابەزاندووی، لە دوو دڵییدای، پرسیار لەوانە بکە کە لە پێش تۆدا کتێب (ی خوا)یان خوێندوە (شارەزای کتێبە ئاسمانییەکانن)، بە دڵنیایی هەقت لە پەروەردگارتەوە بۆ هاتوە، (لەبارەیەوە) لە دوو دڵان مەبە ﴿٩٤﴾ وە لەوانە مەبە کە ئایەتەکانی خوایان بە درۆ دانان، کە سەرەنجام بەو هۆیەوە لە زیانباران بی ﴿٩٥﴾ مسۆگەر ئەوانەی وشە (بڕیار)ی پەروەردگارتیان لەسەر هاتۆتە دی، بڕوا ناهێنن ﴿٩٦﴾ ئەگەر هەرچی نیشانەو موعجیزەشە بۆیان بێ، تاکو ئازاری بە ئێش و ژان دەچێژن ﴿٩٧﴾ دەبووایە ئاوەدانییەك (کە پێغەمبەری ﷺ بۆ دەنێردرێ) بڕوا بێنێ و بڕوایەکەی سوودی پێ بگەیەنێ، (نەك دوای دەستەو یەخەبوونی مەرگ و سزادان، بڕوابێنێ و سوودی نەبێ)، جگە لە گەلی یونوس (هیچ کۆمەڵگایەکی دیکە وای نەکرد)، کە کاتێك بڕوایان هێنا، سزای زەبوونییمان لە ژیانی دنیادا لەسەر لابردن و، هەتا کاتێکی دیارییکراو، پێمان گوزەراندن، ﴿٩٨﴾ ئەگەر پەروەردگارت ویستبای (تۆبزیی بکات)، هەموو ئەوانەی لەسەر زەمینن، تێکڕایان، وێکڕا بڕوایان دەهێنا ﴿٩٩﴾ ئنجا ئایا تۆ خەڵك ناچار دەکەی تاکو ببنە بڕوادار، مسۆگەر هیچ کەسێك بە مۆڵەتی خوا نەبێ، بۆی نیە بڕوا بێنێ، وە (خوا) پیسیی (کوفر) دەخاتە سەر ئەوانەی نافامن ﴿١٠٠﴾ بڵێ: سەرنج بدەن! چی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە، کوا نیشانەکان و ریاکەرەوە ترسێنەرەکان، چ سوودێك بە کۆمەڵێك دەگەیەنن، کە بڕواناهێنن ﴿١٠١﴾ ئایا جگە لە وێنەی ڕۆژانی (تێیدا سزادرانی) ئەوانەی پێش وان ڕابردوون، چاوەڕێی چی دیکە دەکەن! بڵێ: دە چاوەڕوان بن، منیش لەگەڵتان لە چاوەڕوانانم ﴿١٠٢﴾ دوایی (هەرکات سزامان نارد) پێغەمبەرانمان و ئەوانەی بڕوایان هێناوە، ڕزگار دەکەین، بەو شێوەیە (یاسای نەگۆڕمانە) لەسەر خۆمانمان پێویست کردوە، کە بڕواداران ڕزگار بکەین (لە هەر ڕۆژگارێکدا) ﴿١٠٣﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

وشەی ﴿شَكٍّ﴾، (الشكُّ: اعْتِدالُ النَّقِيضَيْنِ عِنْدَ الإِنْسانِ وَتَساوِيهِمَا، وَاشْتِقَاقُهُ إِمَّا مَنْ شَكَكْتُ الشيءَ أَيْ خَرَقْتُهُ، أو من الشكِّ وهُوَ لَصُوقُ العَضُدِ بالجَنْبِ)، (شك) بە کوردیی (دوو دڵیی)یە، هەرچەندە زۆربەی خەڵك بە گومان لێكیان داوەتەوە، بەڵام لە ڕاستییدا وشەی (ظن) بە مانای گومانە، کە گومان ئەوەیە تۆ پێت وابێ شتێك وایەو، زیاتر لای وابوونی، یان لای وانەبوونی زاڵ بکەیو بڵێی: گومانم هەیە، ئەو شتە وابێ، یان گومانم وایە ئەو شتە وانەبێ، بەڵام ﴿شَكٍّ﴾، بریتیە لەوە کە دوو شتی پێچەوانەی یەکدی، لەلای مرۆڤ، وەك یەك بن، بە هیچ لایەکیاندا نەشکێت.

وشەی (شك)ش یان لە (شَكَكْتُ الشيءَ)ەوە هاتوە، واتە: ئەو شتەم دڕی، یاخود لە (شك)ەوە هاتوە، کە بریتیە لەوە قۆڵ بە تەنیشتی ئینسانەوە بنووسێ، ئەو دوو دڵییەش ئاوا بە ئینسانەوە دەنووسێ.

خاوەنی (المعجم الوسيط) جوانی کورت کردۆتەوە، دەڵێ: (الشك: حَالَةٌ نَفسِيّة يَتَرَدّد مَعَهَا الذِّهْنُ بَيْنَ الإِثْبَاتِ وَالنَّفيِ، وَيَتَوَقَّفُ عَنِ الحُكْمِ)، واتە: دوودڵیی حاڵەتێکی دەروونییە، کە عەقڵ بەهۆیەوە لە نێوان چەسپاندنی شتێكو لابردنیدا، ڕادەوەستێو، هیچ بڕیارێکی بۆ نادرێ.

(ٱلْمُمْتَرِينَ): (امْتَرى فِي الشيءِ شَكَّ فِيهِ، تَمَارَى القَوْم: تجادَلوا، المِرْيَة: الجدل، وَالشَكُّ، يُقَالُ: هَذِهِ فِرْيَةٌ بِلاَ مِرْيَة)[1] (امْتَرى: فِي الشيءِ) واتە: تێیدا دوودڵ

1) المعجم الوسيط، ص ٨٦٦.

بوو، دەگوترێ: (تَمَارَى الْقَوْم) واتە: كۆمەڵەكە موناقەشەیان كرد، لەبەر ئەوەی كە لە شتێكدا دوو دڵبن، دەبێتە مشتومڕیان.

(مِرْيَة) بە مانای شەڕە قسەش دێ‌و، بە مانای دوو دڵییش دێ، دەگوترێ: (هَذِهِ فِرْيَةٌ بِلاَ مِرْيَة) واتە : ئەمە درۆیە بەبێ هیچ دوو دڵییەك.

هەروەها هەندێكیشیان وایان لێكداوەتەوە دەڵێن : (الـمِرْيَةُ: التَرَدُّدُ فِي الأَمْرِ، وَهُوَ أَخَصُّ مِنَ الشَّكِّ، إِذْ هُوَ شَكٌّ، حَيْثُ لا مُوجِبَ للشكِّ، والـمُمَارَاةُ: الـمحاجّة فِيمَا فِيهِ مِرْيَةٌ).

واتە: (مِرْيَة) بریتیە لە دڵ لە دڵدان لە شتێكدا، كە ئەمە تایبەتترە لە دوو دڵیی، چونكە (مِرْيَة) بریتیە لەوە كە تۆ لە شتێكدا دوو دڵبی، كە نابێ تێیدا دوو دڵبی، وشەی (مُمَارَاة)یش بریتیە لە شەڕە قسە لە شتێكدا كە دوو دڵیی تێدایە.

(حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ) : واتە: بڕیاری خوا، وشەی خوا بەسەریان دا چەسپیوە، (حَقَّ الشيءِ يَحِقُّ، أي: وَجَبَ وَثَبَتَ يثبت)، واتە: ئەو شتە پێویستە بوو، چەسپا، پێویست دەبێ‌و دەچەسپێ.

(كَلِمَتُ رَبِّكَ) : واتە: (قَوْلُ رَبِّك، حُكْمُ رَبِّك، سنةُ رَبِّك) هەموویان دەگرێتەوە، كە دەفەرموێ: وشەی پەروەردگارت، یانی: فەرمودەی پەروەردگارت، بڕیاری پەروەردگارت، یاسای پەروەردگارت.

(قَرْيَةٌ): دەڵێ: (اسْمٌ لِلْمَوْضِعِ الَّذِي يَجْتَمِعُ فِيهِ الناس، والناس جَمِيعَاً، وَلِكُلٍّ مِنْهُمَا)، وشەی: (قَرِيَة) بە پێچەوانەی مانا باوەكەی، كە ئێستا وشەی (قَرِيَة) بۆ گوندو دێ‌و ئاوەدانیی بچووك بەكاردێ، بەڵام لە بەكارهێنانی قورئاندا، ناوە بۆ شوێنێك كە خەڵكێكی زۆر لێی كۆدەبنەوە، ئاوەدانییەكی گەورە، وە بە شوێنەكە دەگوترێ‌و بە خەڵكەكەش دەگوترێ‌و، بە هەردووكیان دەگوترێ.

(كَشَفْنَا) : واتــە: لامانبــرد، (أزَلْنـا)، (كَـشَـفَ اللهُ غَمَّـهُ، أَي: أَزَالَـهُ)، واتـە: خـوا خەفەتو دڵ نـارەحـەتییـەکـەی لابـرد.

(ٱلْخِزْيِ) : (خَزِي، خِزْيـاً: ذَلَّ وَهَانَ)، واتـە: سـەرشۆڕ بوو، زەبـوون بوو.

(وَمَتَّعْنَاهُمْ) : واتە: ژیاندمانن، پێمان گوزەراندن، (أَمْتَعَ اللهُ فُلاَناً ومَتَّـع: أَنْسـأَلَهُ أَجَلَـهُ وَأَبْقَاهُ لِيَـنْـتَـفِعَ بِهِ) لە زمانی عەرەبییدا کە بگوترێ : (أَمْتَعَ اللهُ فُلاَنـاً) یان (مَتَّعَ اللهُ فُلاَنـا) واتــە: کـاتی مــەرگو مردنـی دواخســتو، هێشــتیەوە، تـاکـو ســوود ببینــێ لە ژیـانی خـۆی.

(حِينٍ) : (مُـدَّةٌ مِنَ الوَقْـتِ، وَحَانَ حِينُـهُ: قَرُبَ وَقْـتُهُ)، واتـە: حیـن بریتیە لە ماوەیەك لـە کــات، لـە عەرەبییــدا دەگــوترێ: (حَانَ حِينُـهُ: قَـرُبَ وَقْـتُـهُ) کـاتەکـەی نیزیـك بـووەوە، ئـەو کـاتەی پێویسـتـە ئەو شـتەی تێدا ئەنجام بـدرێ.

(ٱلرِّجْسَ) : (الرِّجْسُ: القَـذَرُ، العِقَابُ، وَالغَضَـبُ)، (رجس) بە مانـای پیسیی دێو، بە مانـای تـوورەیـی خـواو، سـزای خـواش دێ.

(وَٱلنُّذُرُ) : بـە مانــای گـەیانـدن دێ، بـەڵام تـەنیا لـە کـاتێك ترسیشی لەگـەڵدا بـێ، (الـنـذر) کـۆی (نـذيـر)ە واتـە : ئاگـادارکـەرەوە، یاخـود ئـاگـادار کـردنـەوە.

(أَيَّامِ) : کۆی (يَـوْمَ)ە، واتـە: ڕۆژ، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی، ڕۆژانـی تێدا سـزادرانی ئـەو گـەلانـەیە.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ لە دوا دوای ئەم سوورەتە موبارەکەدا، ڕوو دەکاتە پێغەمبەری خاتەم ﷺ، کە بە ڕواڵەت خوای پەروەردگار پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەدوێنێ، بەلاّم بە وردبوونەوەو تێوەرامانی ئایەتەکانو سیاقی ئایەتەکان، پاشان حاڵو وەزعی پێغەمبەری خاتەم ﷺ، دەزانین کە خوای کاربەجێ لە پشت پێغەمبەری خاتەمەوە ﷺ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانو، بێبڕوایەکان دەدوێنێ، بەلاّم لە ڕێی دواندنی ئەوەوە، پەیامی خۆی دەگەیەنێ بەوان.

دەفەرموێ: ﴿ فَإِن كُنتَ فِي شَكٍّ مِّمَّآ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ﴾، ئەگەر لە دوو دڵییدای لەوەدا کە دامانبەزاندوە بۆ لای تۆ، واتە: ئەگەر لەبارەی قورئانەوە لە دوو دڵییدای، ﴿ فَسْـَٔلِ ٱلَّذِينَ يَقْرَءُونَ ٱلْكِتَـٰبَ مِن قَبْلِكَ ﴾، لەوانە بپرسە کە لە پێش تۆدا کتێبیان خوێندۆتەوە، واتە: ئەوانەی کە شارەزای کتێبەکانی خوان، ﴿ لَقَدْ جَآءَكَ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ ﴾، بە دڵنیاییەوە لە پەروەردگارتەوە هەقت بۆ هاتوە، بەرنامەیەکی چەسپاوو ڕاست، ﴿ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُمْتَرِينَ ﴾، بە هیچ جۆرێك لە دوو دڵان مەبە، لەوانە مەبە لە شتێکدا دەکەونە دوو دڵیی، کە نابێ تێیدا دوو دڵ بن.

وەك گوتمان : لێرەدا ڕووی دواندن لە پێغەمبەرە ﷺ، بەلاّم لە پشت ئەوەوە خوای پەروەردگار بێبڕوایەکان دەدوێنێ، واتە: ئێوە ئەگەر لە دوو دڵییدان، لە شارەزایانی کتێبە ئاسمانییەکان بپرسن، کە لە پێش ئێوەدا پێغەمبەریان بۆ هاتوونو کتێبیان بۆ دابەزێنراون، لەوان بپرسن، ناوونیشانەکانی پێغەمبەری خاتەم ﷺ لە کتێبەکانی ئەواندا هەن، پاشان ئەگەر قەناعەتتان نایەت : خوا مرۆڤێك بکاتە ڕەوانەکراوی خۆی،

لە خاوەن کتێبە پێشووەکان بپرسن، کە ئێوە دانیان پێدا دەهێنن، کە جوولەکەو نەصرانیی هەن، ئەدی ئەوە نیە خوای پەروەردگار لە نێوان ئەواندا مرۆڤێکی کردۆتە پێغەمبەری خۆی، کەواتە: جێی سەرسوڕمان نیە موحەممەدیش ﷺ وەك یەکێك لەو مرۆڤە هەڵبژێردراوانە، خوا بیکاتە نوێنەرو ڕەوانەکراوی خۆی .

﴿ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ فَتَكُونَ مِنَ ٱلْخَٰسِرِينَ ﴾، وە بە هیچ جۆرێك، بە جەخت کردنەوە لەوانە نەبی کە ئایەتەکانی خوایان بە درۆ دانا، ئەگەرنا سەرەنجام لە زیانباران دەبیٚ.

بۆیە گوتم: ئەگەر ئینسان لە ئایەتەکان ورد بێتەوە، دەزانیٚ کە مەبەست پێغەمبەری خاتەم ﷺ نیە، چونکە بە تەئکید پێغەمبەری خاتەم ﷺ بۆخۆی زۆر چاك دڵنیابووە کە پێغەمبەری خوایە، وەحی بۆ دیٚ، هەموو پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) گوتوویانە: ﴿ قَالَ يَٰقَوْمِ أَرَءَيْتُمْ إِن كُنتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّى ...﴿٢٨﴾ ﴾ هود، واتە: هەواڵم پێبدەن، ئەگەر من لەلایەن پەروەردگارمەوە لەسەر بەڵگەیەکی ڕۆشن بم، یان وەك لە سووڕەتی (هود)دا خوای پەروەردگار دەفەرمویٚ: ﴿ أَفَمَن كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِۦ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِّنْهُ وَمِن قَبْلِهِۦ ﴿١٧﴾ ﴾، کە بێگومان لێرەدا پێش هەموو کەسێك پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەگرێتەوە: ئایا کەسێك کە لەلایەن پەروەردگاریەوە لەبەر ڕۆشنایی دایە، بەڵگەیەکی ڕوونی بەدەستەوەیە (وەك کەسێك وایە کە سەرگەردانە؟!) بەڵام وەك گوتمان لێرەدا ڕووی دواندن لە پێغەمبەرە ﷺ، بەڵام مەبەست پێی غەیری ئەوە، بە تایبەت بێبڕوایەکان، کە هەڵبەتە لەوبارەوە ڕای دیکەش هەن، کە دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا دەیانهێنین.

پاشان خوا دەفەرمویٚ : ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَوْ جَآءَتْهُمْ كُلُّ ءَايَةٍ حَتَّىٰ يَرَوُاْ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَلِيمَ ﴿٩٧﴾ ﴾، بێگومان ئەوانەی وشەی پەروەردگارتیان بەسەردا پێویست بووەو چەسپیوە،{واتە: یاسای خوایان بەسەردا هاتۆتە دی، بڕیاری خوایان بەسەردا چەسپیوە}، ئەگەر هەرچی بەڵگەو نیشانەیە بۆیان بیٚ،

بڕوا ناهێنن، هەرچی نیشانەیە، واتە: هەرچی موعجیزەیە، کە موعجیزەکان نیشانەی ڕاستیی پێغەمبەران بوون (علیهم الصلاة والسلام) کە لەلایەن خواوە ڕەوان کراون.

ئنجا ئایا بۆچی ئەگەر هەرچی موعجیزە هەیە لە پەروەردگاریانەوە بۆیان بێ، هەر بڕوا ناهێنن؟ چونکە یەکیان لەسەر بەڵگەو نیشانە نەکەوتوە، بۆ زانینی ڕاستیی تۆ، بەڵکو هەر نایانەوێ بڕوا بە تۆ بێنن، یانی: بڕیاری پێش بیرکردنەوەیان هەیە، ئنجا ئایا تاکەی بڕوا ناهێنن؟

﴿ حَتَّىٰ يَرَوُاْ ٱلۡعَذَابَ ٱلۡأَلِيمَ ﴾، تاکو سزاو ئازاری بە ئێش‌و ژانی خوا دەبینن‌و دەیچێژن.

کەواتە: بەهۆی هەڵوێستی ئەوانەوە، دڵت نارەحەت نەبێ، هەروەها ئەی مسوڵمانینە بەهۆی هەڵوێستی کەللە ڕەقانەی بێبڕوایەکانەوە، لە بەرنامەو پەیامی پێغەمبەری خاتەم ﷺ لە ڕێبازی خۆتان، مەکەونە دوو دڵیی‌و گومانەوە.

ئنجا خوا ﷻ باسی نموونەیەکمان بۆ دەکات لەو ئاوەدانییانەی کە بەرلەوەی خوا سزای دنیاییان بدات، بڕوایان هێناوەو گەڕاونەوە، کە بریتیە لە گەلی یونوس دەفەرموێ:

﴿ فَلَوۡلَا كَانَتۡ قَرۡيَةٌ ءَامَنَتۡ فَنَفَعَهَآ إِيمَٰنُهَآ إِلَّا قَوۡمَ يُونُسَ ﴾، دەبووایە ئاوەدانییەك بڕوابێنێ‌و ئیمانەکەی سوودێکی پێ بگەیەنێ، واتە: پێش ئەوەی سزای خوا ببینن‌و سزای خوایان بەسەردا بچەسپێ، ئەگەر بڕوابێنن بڕوایەکەیان سوودیان پێدەگەیەنێ، کەس وای نەکرد، جگە لە گەلی یونوس، تەنا کۆمەڵگاکەی یونوس وایانکرد، ﴿ لَمَّآ ءَامَنُواْ كَشَفۡنَا عَنۡهُمۡ عَذَابَ ٱلۡخِزۡيِ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ﴾، دوای ئەوەی بڕوایان هێنا، سزای ڕیسواییمان لە ژیانی دنیادا لەسەر لابردن، ﴿ وَمَتَّعۡنَٰهُمۡ إِلَىٰ حِينٍ ﴾، وە تا کاتێکی دیارییکراو (واتە: تا تەمەنی سروشتیی خۆیان تەواو کرد) ژیاندمانن‌و گوزەراندمانن‌و هێشتمانەنەوە.

لێرەدا مەبەست پێی بێبڕوایەکانە، هەم لە ڕۆژگاری پێغەمبەردا ﷺ، هەم لە هەموو ڕۆژگارەکاندا، کە ئێوەش وەك گەلی یونوس بکەن، بەرلەوەی سزاتان بەسەردا

بچەسپێ‌و بەڵاتان بەسەردا بێ، بگەڕێنەوە بۆ لای خوا، بۆئەوەی گەڕانەوەکەتان‌و ئیمان هێنانەکەتان، سوودتان پێبگەیەنێ، هەروەها ترساندنیشیانە لەوەی کە ئەگەر وەك گەلی یونوس نەکەن، وەك گەلانی دیکە بکەن، ئەوە ئەوان بەلایان بەسەر هاتوەو ئێوەش نیزیکە بەلاتان بەسەربێ، ئەگەر بەلای بنەبڕو قەلاچۆکرانیش نەبێ، وەك هی گەلانی پێشوو، بەلاو گرفتاریی دیکەتان بەسەر دێ، لە ئەنجامی لادان دا، لە بەرنامەی خواو دوورکەوتنەوەدا، لە هیدایەتی خوا، وەك ئێستا دەیبینین : کە دنیا پڕ بووە لە فەسادو خراپەو زوڵم خوێنڕێژیی‌و خراپەکاریی.

ئنجا خوا ﷻ باسی بابەتێکی دیکە دەکات، کە پەیوەستە بە بابەتی پێشووەوە، کە ڕەنگە یەکێك بڵێ: باشە ئەوانە بۆچی بڕوایان نەهێناوە؟ یان بۆچی خوا ﷻ ناچاری نەکردوون بڕوابێنن؟

بۆیە دەفەرموێ : ﴿وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ لَأٓمَنَ مَن فِى ٱلْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا﴾، ئەگەر پەروەردگارت ویستبای، هەموو ئەوانەی لەسەر زەویین، وێکڕا بڕوایان دەهێنا، واتە: بەیەکەوە بڕوایان دەهێنا، بەلام خوا نەیویستوە، واتە: نەیویستوە زۆریان لێبکات‌و ناچاریان بکات، بڕوا بێنن‌و، ئەگەر ویستبای ناچاریان بکات، ئەوە دەیتوانی ناچاریان بکات، بەلام نەویستوە، بەڵکو ویستوویەتی ئازادیان بکات‌و سەرپشکیان بکات‌و، دەستیان بکاتەوە، ئەوانیش ئەو کاتی بوونە دوو بەشەوە: بەشێکیان بڕوایان هێناوەو، بەشێکیان بڕوایان نەهێناوە.

ئنجا ڕوو دەکاتە پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ‌و، هەرکەسێکی دیکەش کە قورئان دەخوێنێ‌و، بە ڕێی پێغەمبەری خوادا ﷺ دەڕواو، ئەرکی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەنجام دەدات، لە کۆمەڵگاکەی خۆیدا، ڕووی دواندنی تێدەکات‌و دەفەرموێ: ﴿أَفَأَنتَ تُكْرِهُ ٱلنَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا۟ مُؤْمِنِينَ﴾، بە سەرسوورمان‌و بە نکووڵیی لێکردنەوە، دەپرسێ: ئایا تۆ زۆر لە خەڵك دەکەی، تاکو ببنە بڕوادار ؟ واتە: خوا بە خوایەتیی خۆی کە خاوەن‌و بەدیهێنەرو پەروەردگارو بەخێوکەرو ژیێنەرو مرێنەریانە، زۆری لێنەکردوون، ئایا کە تۆ نوێنەرو ڕەوانەکراوێکی خوای، وە بەندەیەکی خوای، زۆر لە خەڵك دەکەی؟ واتە: بۆت نیە زۆریان لێ بکەی‌و، بۆشت

نـاگرێنـە بـڕوادار، ئەگـەر زۆریان لـێ بكەی‌و نـاچاریان بكەی، دەیانكەی بـە مونـافیق، واتە: خراپتـر لە كـافری ئاشـكراوە، دەیانكەیە كـافرێكـی پەنـهـان.

ئنجا هەر لەو سیاقەدا دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَن تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ ﴾ وە هیچ كەسێك بۆی نیە بڕوا بێنـێ، مەگەر بە مۆڵـەتی خـوا.

هەڵبـەتە لێرەدا (بِإِذْنِ) مەبەست پێـی (إذن)ی تەكوینیـی‌و قەدەرییـە، ئەگـەرنـا (إذن)ی ئـەمریی‌و شـەرعیی خـوا، بڕاوەتـەوە، كـە خـوا هـەموو پێغـەمبـەران (علـیهم الصلاة والسـلام)ی نـاردوون‌و، هـەموو كـتێبەكـانی بۆیـە دابەزانـدوون، تـاكـو خەڵـك ئیمان بێنن، كەواتە: وەك (إذن)ی ئـەمریی‌و شـەرعیی، خـوا مۆڵـەتی فـەرمووە، بەڵـكـو فەرمانیشی كـردوەو پێویستیشی كـردوە، بەڵام لێرەدا مەبەسـت لە (إذن) واتـە: مۆڵەتی قـەدەریی‌و تەكوینیی، یـانی: دەبـێ خـوا بیـەوێ، ئنجا ئـەو ئینسـانە دەتوانـێ بـڕوا بێنـێ، ئەگەر خـوا نەیـەوێ، نـاتوانـێ بڕوا بێنـێ، دوایـی ڕوونـی دەكەینـەوە، حیكمـەتی ئـەم تەعبیـرە چییـە؟ ﴿ وَيَجْعَلُ ٱلرِّجْسَ عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴾، وە خـوا پیسیی لەسـەر ئەوانـە دادەنـێ، كە نـافامـن، واتە: پیسیی كـوفرو بێبـڕوایی‌و شـیرك.

دوایـی بـە پێغـەمبـەری خاتـەم ﷺ دەفـەرموێ: ﴿ قُلِ ٱنظُرُواْ مَاذَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، بڵـێ: سـەرنج بدەن! چی هەیـە لـە ئاسمانـەكان‌و لـە زەویـدا، واتـە: زۆر لـە دیاردە سروشـتییەكـان، نیمەنـە سەرنج ڕاكێشـەكان هەن، كە نیشانەی باڵادەسـتیی خـواو میهرەبانیـی خـواو دەسـەڵاتـی خـواو، حیكمەتی خـواو، سیفەتە بەرزەكانی خوان، ﴿ وَمَا تُغْنِى ٱلْءَايَٰتُ وَٱلنُّذُرُ عَن قَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُونَ ﴾، بەڵام نیشانەكان‌و ئاگـادار كردنەوەكـان، یاخـود ترسـێنەرو ورياكەرەوەكـان، كـە پێغـەمبـەرانن (علـیهم الصلاة والسـلام)، چ سـوودێك دەگـەیەنن بە كـۆمەڵـێك كە بڕوا نـاهێنـن !

یان (ما) (ما)ی (النـافیة)یە، واتە: نیشـانەكان‌و ئاگـاداركردنەوەكان‌و ترسـێنەرەكـان، هیچ سـوودێك بە كەسانێك‌و كـۆمەڵـێك نـاگەیـەنن، كە خۆیـان بڕوا نـاهێنـن‌و، نایـانەوێ ئیمـان بێنـن.

لە کۆتـایی دا خـوا دەفەرموێ : ﴿فَهَلْ يَنتَظِرُونَ إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلِهِمْ﴾، ئایا ئەو بێبڕوایـانە چاوەڕێی چی دەکـەن؟ ئایا هەر چاوەڕێـی وێنـەی ئەو ڕۆژانە ناکەن کە بەسەر ئەوانەدا هـاتوە، کە لە پێش ئێوەدا ڕابردوون، واتە: ئایا ئەو کارەسـاتـانەی کە بەسـەر گەلانی پێش ئەواندا هاتوون، ئەوانیش هەر چاوەڕێـی وێنـەی ئەوە ناکەن، کە خـوا سزایان بدات ! ﴿قُلْ فَٱنتَظِرُوٓا۟ إِنِّى مَعَكُم مِّنَ ٱلْمُنتَظِرِينَ﴾، تۆ بڵێ: دە ئێوە چاوەڕێ بن، منیش لەگەڵ ئێوە لە چاوەڕوانانم، ئەگەر لەسەر هەڵوێستی بێبـڕوایانەی خۆتـان بـەردەوام بـن‌و، گوێ نەدەنـە نیشانەکـانی خـواو، گـوێ نەدەنـە ئاگـادارکردنەوەکـانی خـواو، گوێ نەدەنە پێغـەمبـەرانی خـوا (علیهم الصلاة والسلام)، ئەوە هەمان یاسای خـوا، کە بەسەر گەلانی پێشودا چەسپیوەو، هـەمان کـارەسـاتو بەڵا، کە بەسـەر ئەواندا هـاتوە، بەسـەر ئێوەش دێن، ئێوە چاوەڕێ بن‌و منیش چاوەڕێـم.

ئەوەش جۆرێکـە لە تـەواو باوەڕو متمانە بەخـۆ بـوون، کە ئەوەی خـوای پەروەردگـار دەیفـەرموێ، وایەو، سـەرەنجـام بەو شێوەیە دەبێ، کە خـوا ﷻ هـەواڵـتان پـێ دەدات.

دوایـی دەفـەرموێ : ﴿ثُمَّ نُنَجِّى رُسُلَنَا وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟﴾، دوای پێغـەمبــەرانی خۆمـان (علـیهم الصـلاة والسـلام)و، ئەوانـــەی بڕوایــان هێنــاوە، ڕزگــار دەکــەین‌و دەربـازیـان دەکەین، واتە: لە چنگی کافرە ملهوڕە زۆردارەکـان دەربازیـان دەکـەین، لـەو تەنگـانەو نـاڕەحەتییـانە، یاخـود لـەو بەڵایـەی کـە خـوا نـاردوویەتـی، بـۆ ئـەو گـەل‌و کۆمەڵگـایە کـە بفـەوتـێ، پێغـەمبــەران (علـیهم الصلاة والسلام)و ئەوانـەی بڕوایـان هێنـاوە لە خزمەتیـانـدا، دەربـازیان دەکـەین.

﴿كَذَٰلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنجِ ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾، هـەر بەو شـێوەیە لەسـەرمان پێویسـتە، کە بـڕواداران ڕزگـار بکەین، واتە: ئەوە یاسایەکی گـشتی ئێمەیە لە ژیانی بەشەردا، کە خــوا هەرکـاتێــك ویستبێتــی کۆمەڵگــایەکی کـافرو لاڕێ‌و کەلــلە ڕەق، لــە بەرانبــەر پێغـەمبـەرەکەیدا ﷺ سزا بدات، پێغـەمبـەرەکە ﷺو ئەوانەی کە لە خزمەتیـدابوونـە لە بڕواداران، ڕزگاری کردوون‌و، ئەوانی دیکـەشی سـزا داون.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم : کە خوا دەفەرموێ : ﴿ فَإِن كُنتَ فِي شَكٍّ مِّمَّآ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ فَسْـَٔلِ ٱلَّذِينَ يَقْرَءُونَ ٱلْكِتَٰبَ مِن قَبْلِكَ ۚ لَقَدْ جَآءَكَ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُمْتَرِينَ ﴿٩٤﴾ ﴾.

واتە: ئەگەر لە دوو دڵیدای لە بارەی ئەوەوە، کە ناردوومانەتە خوار بۆ لای تۆ، پرسیار لەوانە بکە کە لەپێش تۆدا کتێبیان خوێندۆتەوە، بە دڵنیاییی لە پەروەردگارتەوە حەقت بۆ هاتوە، دەجا لە دوو دڵان مەبە.

(الشَّكُّ : التَرَدُّد) (شک) بریتیە لە دڵ لە دڵدان، (شَكٍّ) بریتیە لەوە کە تۆ لە دوو دڵییدابی: ئەو شتە وابێ، یان وانەبێ؟ واتە: لای بوونیو لای نەبوونی لەلای تۆ یەکسان بن.

ئنجا توێژەرەوانی قورئان زۆر مشتومڕیان لەبارەی ئەم ئایەتەوە بووە، لە سۆنگەی ئەوەوە ئێمە کە شوێنکەوتووی پێغەمبەرین ﷺ دوو دڵ نین لەوەدا، کە خوا قورئانی بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ دابەزاندوە، وە دوو دڵ نین، لەوەدا کە موحەممەد ﷺ پێغەمبەری خوایە، ئەدی خۆی چۆن دەبێ دوو دڵ بێ؟ چۆن دەبێ دڵی لە دڵدا بێ؟! بێگومان شتی وا نیە، ئەدی مانای ئەم ئایەتە چۆنە؟

زانایان سێ جۆرە واتایان بۆ لێکداونەوە، کە من هەرسێکیانم پێ جوانن، بەڵام دیارە جوان هەیەو جوانتریش هەیە :

١/ پێشەوا (طبري) لە تەفسیرەکەی خۆی[1] دا دەڵێ: واتاکەی ئاوایە :

{قَوْلُ الرَّجُلِ مِنْهُمْ لابْنِهِ : (إِنْ كُنْتَ ابْنِي فَبِرَّنِي)، وَهُوَ لا يَشُكُّ فِي ابْنِهِ أَنَّهُ ابْنُهُ، كَمَا قَالَ الله تعالى: ﴿وَإِذْ قَالَ ٱللَّهُ يَٰعِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ ءَأَنتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ ٱتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَٰهَيْنِ مِن دُونِ ٱللَّهِ ...﴿١١٦﴾﴾ المائدة، وَقَدْ عَلِمَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ أَنَّ عِيسَى لَمْ يَقُلْ ذَلِكَ، وَهَذَا مِنْ ذَلِكَ، لَمْ يَكُنْ ﷺ شَاكّاً فِي حَقِيقَةِ خَبَرِ اللهِ وَصِحَّتِهِ، وَاللهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ بِذَلِكَ مِنْ أَمْرِهِ كَانَ عَالِماً، وَلَكِنَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ خَاطَبَهُ خِطَابَ قَوْمِهِ بَعْضُهُم بَعْضاً، إِذْ كَانَ القُرْآن بِلِسَانِهِم نَزَل}.

واتە: ئەمە وەك ئەوە وایە پیاوێك بە کوڕەکەی دەڵێ: ئەگەر کوڕی منی، لەگەڵم چاك بە، هیچ گومانێکی لەوەدا نیە کە کوڕیەتی، (بەڵام ئەوەیان شێوازێکە لە دەربڕین)، ئەمە وەك ئەوە وایە، خوای بەرز دەفەرموێ : ﴿وَإِذْ قَالَ ٱللَّهُ يَٰعِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ ءَأَنتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ ٱتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَٰهَيْنِ مِن دُونِ ٱللَّهِ ...﴿١١٦﴾﴾ المائدة، واتە: کاتێك خوا ﷻ فەرمووی: ئایا ئەی عیسای کوڕی مەریەم! تۆ گوتووتە منو دایکم لە خوار خواوە (لە جیاتی خوا) بکەنە دوو پەرستراو؟! بێگومان خوا (جَلَّ ثَنَاؤُهُ) زانیویەتی کە عیسا شتی وای نەگوتوە، ئەمەش بە هەمان شێوە، {واتە: موحەممەدیش ﷺ خوا دەزانێ لە دوو دڵیيدا نیە، بەڵام شێوازەکە وا هاتوەو ئەو قسەیە بۆ جگە لە خۆیەتی}، ئەگەرنا پێغەمبەری خوا ﷺ لەوەدا کە خوا هەواڵی بۆ ناردوەو وەحی بۆ ناردوە، هیچ لە دوو دڵیيدا نەبووە، خوای بەرزیش ئەوەی زانیوە، بەڵام خوا بەو شێوەیە دواندوویەتی کە شێوازی کۆمەڵگایەکەی وابووە، کە بەو جۆرە یەکدییان دواندوەو، قورئانیش بە زمانی ئەوان هاتۆتە خوار.

دەڵێم: بەڵکو ئەوە نەك هەر وەك شێوازێکی دەربڕین بووە لە نێو زمانی عەرەبیدا، بەڵکو بەگشتی لە نێو گەلاندا ئەو شێوازە هەیە.

---

١) جامع البيان، ج ١١، ص ١٨٣.

٢/ هەر (طبري) لە تەفسیرەکەی دا[١] دەڵێ : (وَلَوْ قَالَ قَائِلٌ : إِنَّ هَذِهِ الآيَةَ خُوطِبَ بِهَا النَّبِيُّ ﷺ، وَالمُرَادُ بِهَا بَعْضُ مَنْ لَمْ يَكُنْ صَحَّتْ بَصِيرَتُهُ بِنُبُوَّتِهِ ﷺ، مِمَّنْ كَانَ قَدْ أَظْهَرَ الإِيْمَانَ بِلِسَانِهِ، تَنْبِيهاً لَهُ عَلَى مَوْضِعِ تَعَرُّفِ حَقِيقَةِ أَمْرِهِ الَّذِي يُزِيلُ اللَّبْسَ عَنْ قَلْبِهِ، كَمَا قَالَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ٱتَّقِ ٱللَّهَ وَلَا تُطِعِ ٱلْكَٰفِرِينَ وَٱلْمُنَٰفِقِينَ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١﴾﴾ الأحزاب، كَانَ قَوْلاً غَيْرَ مَدْفُوعَةٍ صِحَّتُهُ).

واتە: ئەگەر کەسێکیش بڵێ: ئەم ئایەتەی پێغەمبەری خوای ﷺ پێ دوێنراوە، بەڵام مەبەست پێی هەندێك لەوانەن کە تەواو دڵیان ڕۆشن نەبۆتەوە، بەڕاستیی پێغەمبەرایەتیی موحەممەد ﷺ لەوانەی کە بڕواو مسوڵمانەتییان دەربڕیوە، بەڵام جاری تەواو ئیمانەکەیان ساغ نەبۆتەوە، خوا ئەوانی ئاگادار کردۆتەوە، کە چۆن ئەو دوو دڵییو گومانە لە دڵی خۆیاندا لابەرن، بەهۆی ئەوەوە کە لە خاوەن کتێبە پێشووەکان پرسیار بکەن، کە نیشانەکانی موحەممەد ﷺ لەوێدا هاتوون، هەروەك خوا بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ : ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ٱتَّقِ ٱللَّهَ وَلَا تُطِعِ ٱلْكَٰفِرِينَ وَٱلْمُنَٰفِقِينَ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١﴾﴾، واتە: ئەی پێغەمبەر! ﷺ پارێز لە خوا بکەو، بە قسەی کافرو مونافیقەکان مەکەو فەرمانبەرییان مەکە، بێگومان خوا بەوەی کە ئەنجامی دەدەن شارەزایە.

{کە بە تەئکید پێغەمبەری خوا ﷺ لە لووتکەی تەقواو پارێزکردن لە خوادا بووە، هەرگیزیش فەرمانبەریی کافران و مونافیقەکانی نەکردوە، ئەدی مەبەست پێی کێیە؟ واتە: مسوڵمانینە، ئەوانەی کە لە پشت پێغەمبەرەوەن ﷺ} ئەگەر واش بگوترێ، ئەو قسەیە کەس ناتوانێ ڕاستێتییەکەی ڕەت بکاتەوە.

---

١) جامع البيان، ج ١١، ص ١٨٣.

٣/ (محمد الطاهر بن عاشور) ڕایەكی دیكە دێنێ لە تەفسیرەكەی خۆی[1]دا، دەڵێ: {الـمَقْصُودُ بِهَذَا الكَلاَمِ التَّعْرِيضُ بِالكُفَّارِ وَالـمُشْرِكِين، وَهَذِهِ طَرِيقَةٌ فِي الإِلْقَاءِ التَّعْرِيضِيِّ يَسْلُكُهَا الحُكَمَاءُ وَأَصْحَابُ الأَخْلاَقِ، مَتَى كَانَ تَوْجِيهُ الكَلاَمِ إِلَى الَّذِي يُقْصَدُ بِهِ مَظَنَّةَ نُفُورٍ، كَمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٥﴾﴾ الزمر}.

واتە: مەبەست لەم قسەیە لەبەر ڕاهاویشتنی كافرو موشریكەكانە (واتە: بە كنارە قسەكردنە لەگەڵیان) ئەمەش ڕێبازێكە {لەبەر ڕاهاویشتن بە كنارەو لە پەنادا پێگوتن} كە كەسانی حەكیمو كارزانو ئەوانەی ڕەوشتی بەرزو جوانیان هەیە، كاتێك بیانەوێ قسە لەگەڵ كەسێك بكەن، مادام بزانن ئەو قسەیە ئەگەر ڕووبەڕوو لەگەڵ خۆی بیكەن، ببێتە هۆی سڵەماندنەوەو دڵ بریندار بوونی، لەگەڵ یەكێكی دیكە قسە دەكەن، بەڵام مەبەستیشیان پێی ئەوە، وەك خوا ﷻ لە سوورەتی (الزمر)دا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٥﴾﴾، واتە: ئەگەر هاوبەش بۆ خوا دابنێی كردەوەكەت هەڵدەوەشێتەوە، بێگومان لە زیانبارانیش دەبی.

كە بە تەئكید خوا زانیویەتی پێغەمبەر ﷺ هاوبەش بۆ خوا دانانێ، بەڵام یانی: تەنانەت ئەی موحەممەد! ﷺ تۆش ئەگەر هاوبەش بۆ خوا دابنێی، لە زیانباران دەبی! كەواتە: ئەی موشریكەكان! ئێوە بە هیچ جۆرێك بە تەما مەبن، كە چاوپۆشیی لە شیركو هاوبەش بۆ خوا دانانو كوفرو لادانەكەتان بكرێ، تەنانەت خوای پەروەردگار ئەوە لە پێغەمبەر ﷺیش قبووڵ ناكات، كە بە تەئكیدیش پێغەمبەری خاتەم ﷺ ئەوەی لێ ناوەشێتەوە.

كە دیارە من ئەو مانایەی سێیەمیانم لە هەموویان پێ باشترەو، لەگەڵ مانای یەكەمیشیان تاڕاددەیەك تێك دەكاتەوە.

---

١) التحرير والتنوير، ج ١١، ص ٢٨٥.

ئنجا کە دەفەرموێ : ﴿ فَسۡـَٔلِ ٱلَّذِينَ يَقۡرَءُونَ ٱلۡكِتَٰبَ مِن قَبۡلِكَ ﴾، لەوانە بپرسە کە لە پێش تۆدا کتێبیان خوێندۆتەوە، یەکێك بۆی هەیە، بڵێ :

ئنجا چۆن پرسیار لە کەسانێك بکرێ‌و، کەسانێك بکرێتە شایەد کە دژو بێبڕوا بوون، کە جوولەکەو نەصرانییەکان بوون؟

لێرەدا دەگونجێ بە چوار جۆر وەڵام بدرێتەوە، وەك (عبدالرحمن بن ناصر السعدي) لە تەفسیرەکەی : (تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان)[1]دا هێناویەتی :

---

١) منها: أن الشهادة إذا أضيفت إلى طائفة، أو أهل مذهب، أو بلد ونحوهم، فإنها إنما تتناول العدول الصادقين منهم، وأما من عداهم، فلو كانوا أكثر من غيرهم فلا عبرة فيهم، لأن الشهادة مبنية على العدالة والصدق، وقد حصل ذلك بإيمان كثير من أحبارهم الربانيين، كـ (عبد الله بن سلام) {وأصحابه وكثير ممن أسلم في وقت النبي ﷺ، وخلفائه، ومن بعده}، و(كعب الأحبار) وغيرهما.

ومنها: أن شهادة أهل الكتاب للرسول ﷺ مبنية على كتابهم التوراة الذي ينتسبون إليه.

فإذا كان موجودًا في التوراة، ما يوافق القرآن ويصدقه، ويشهد له بالصحة، فلو اتفقوا من أولهم لآخرهم، على إنكار ذلك، لم يقدح بما جاء به الرسول.

ومنها: أن الله تعالى أمر رسوله أن يستشهد بأهل الكتاب على صحة ما جاءه، وأظهر ذلك وأعلنه على رءوس الأشهاد.

ومن المعلوم أن كثيرًا منهم من أحرص الناس على إبطال دعوة الرسول محمد ﷺ، فلو كان عندهم ما يرد ما ذكره الله، لأبدوه وأظهروه وبينوه، فلما لم يكن شيء من ذلك، كان عدم رد المعادي، وإقرار المستجيب من أدل الأدلة على صحة هذا القرآن وصدقه.

ومنها: أنه ليس أكثر أهل الكتاب، رد دعوة الرسول، بل أكثرهم استجاب لها، وانقاد طوعًا واختيارًا، فإن الرسول بعث وأكثر أهل الأرض المتدينين أهل كتاب.

فلم يمكث دينه مدة غير كثيرة، حتى انقاد للإسلام أكثر أهل الشام، ومصر، والعراق، وما جاورها من البلدان التي هي مقر دين أهل الكتاب، ولم يبق إلا أهل الرياسات الذين آثروا رياساتهم على الحق، ومن تبعهم من العوام الجهلة، ومن تدين بدينهم اسمًا لا معنى، كالإفرنج الذين حقيقة أمرهم، أنهم دهرية منحلون عن جميع أديان الرسل، وإنما انتسبوا للدين المسيحي، ترويجًا لملكهم، وتمويهًا لباطلهم، كما يعرف ذلك من عرف أحوالهم البينة الظاهرة.

یەك : مەبەست پێی ئەوانەیانە کە دادگەرو بە ئینصافن، چونکە هەر ئەوان شایستەی ئەوەن کە شایەدیی بدەن، وەك عەبدوڵڵای کوڕی سەلامو کەعبولئەحبارو، غەیری ئەوانیش لە جوولەکەکانو لە نەصرانییەکان، کە بڕوایان بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ هێناوە، واتە: مەبەست پێی ئەوەیە: لەو خاوەن کتێبانە بپرسە کە بە ئینصافو بە ویژدانن، لەگەڵ زانیارییەکەی خۆیاندا ڕاست دەکەن.

دوو : دیارە شایەدیی خاوەن کتێبەکان، لەسەر کتێبەکانیان بنیات دەنرێ‌و، لە کتێبەکانیان دا نیشانەکانی پێغەمبەر ﷺ هەن، شایەدیی دان بە ڕاستیی موحەممەد ﷺ هەیە، کەواتە: با ئەوانیش دانی پێدانەهێنن، بناغەی شایەدیی دانەکە، بریتیە لە کتێبەکانیان، کە لە کتێبەکانیشیاندا ئەوە هەیە.

سێ : پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێکراوە کە خاوەن کتێبەکان بکاتە شایەد، وە نەمانبیستوەو هیچ کام لەوان نەهاتوون بڵێن: ئەوە بۆچی خوا ئێمەی کردوە بە شایەد، ئێمە شایەدیی دەدەین کە تۆ پێغەمبەر ﷺ نی؟ کەس بەرپەرچی نەداوەتەوە، چونکە زانیویانە کە لە کتێبەکانیاندا نیشانەکانی پێغەمبەری خاتەم ﷺ هەن، بەڵام ئەم بەزمو بازارەی کە پێکیانەوە ناوەو، بەرژەوەندییە ناشەرعییەکانیان دەستو پێی گرتوون.

چوار : زۆربەی خاوەن کتێبەکانیش لە ڕاستییدا لە ڕۆژگاری پێغەمبەردا ﷺ بڕوایان هێناوە، ئەوانەی کە لە نیوە دوورگەی عەرەبیی دابوون‌و، ئەوانەی لە شام بوون‌و، ئەوانەی لە شوێنەکانی دیکە بوون، بە تایبەت زانایەکانیان‌و، خەڵکی شارەزایان، بەڵام کەسانێکیش کە بەرژەوەندیی ناشەرعیی‌و، بەزمو بازارێکی ناشەرعییان پێکەوەناوە دەستو پێی گرتوون، ئەوە شتێکی دیکەیە.

ئنجا خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿لَقَدْ جَآءَكَ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُمْتَرِينَ ﴾، واتە: بێگومان لە پەروەردگارتەوە هەقت بۆ هاتوە، تۆ بە هیچ جۆرێك لە دوو دڵان مەبە، لەمەوە دیارە کە مەبەست خودی پێغەمبەر ﷺ نیە، بەڵکو مەبەست پێی غەیری خۆیەتی، بە تایبەت بێبڕوایەکان.

(المِرْيَةُ: التَرَدُّدُ فِي الأَمْرِ وَهُوَ أَخَصُّ مِنَ الشَّكِّ)، پێشتریش باسمان کرد، جیاوازیی (مِرْيَة) لەگەڵ (شَكّ) ئەوەیە کە دوو دڵییەکی تایبەتترەو، بریتییە لەوەی جاری وایە ئینسان لە شتێك دوو دڵ دەبێ، بەڵام ڕێی تێدەچێ دوو دڵ بێت، لە ئەگەرو نەگەردا بێ، بەڵام جاری وایە دەکەوێتە دوو دڵیی، لە شتێکدا، کە نابێ‌و، جێی خۆی نیە تێیدا بکەوێتە دوو دڵیی، (مِرْيَة) لەو حاڵەتانەدا بەکاردێ.

مەسەلەی دووەم : کە خوا دەفەرموێ : ﴿ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ فَتَكُونَ مِنَ ٱلْخَـٰسِرِينَ ﴿٩٥﴾ ﴾.

واتە : وە لەوانە مەبە کە ئایاتەکانی خوایان بەدرۆ داناو درۆیان داوەتە پاڵ ئایەتەکانی خوا، کە سەرەنجام لە زیانباران بی.

واتە: ئەگەر بێت‌و لە بەدرۆ دانەرانی ئایەتەکانی خوا بی، سەرەنجام لە زیانباران دەبی‌و، لەوانە دەبی کە لە خەسارەت‌و زیانبارییدا نغرۆ بوون، ئەمەش وەك : گوتمان : لەبەر ڕاهاویشتنەو، بە کنارەو لە پەنادا قسەکردنە لەگەڵ بێبڕوایەکان داو، خوا لە پشت پێغەمبەری خواوە ﷺ بێبڕوایەکان دەدوێنێ، وەك لە سووڕەتی (الزمر)دا پێشتریش هێنامان، کە دەفەرموێ : ﴿لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ ٱلْخَـٰسِرِينَ ﴿٦٥﴾ ﴾، واتە: ئەگەر هاوبەش بۆ خوا دابنێی، (واتە: هاوبەش دابنێی لە پەرستنیدا، لە بەندایەتیی بۆ کردنیدا) کردەوەکەت هەڵدەوەشێتەوەو، بێگومان لە زیانبارانیش دەبی.

کە بە تەئکید خوا ﷻ زانیویەتی کە هیچ ئەگەرو شیمانەی نیە، کە پێغەمبەری خوا موحەممەد ﷺ هاوبەش بۆ خوا دابنێ، بەڵام واتە: ئەی موشریك‌و هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان! تەماشا بکەن خوا پێغەمبەری خۆی ﷺ ئاوا دەدوێنێ، کەواتە: ئێوەش ئاگاداربن، کە ئەگەر هاوبەش بۆ خوا دابنێن، ئەوە خوا بەپێی ئەو یاسایە، مامەڵەتان لەگەڵدا دەکات.

مەسەلەی سێیەم : کە خوا دەفەرموێ : ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ حَقَّتۡ عَلَيۡهِمۡ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤۡمِنُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَوۡ جَآءَتۡهُمۡ كُلُّ ءَايَةٍ حَتَّىٰ يَرَوُاْ ٱلۡعَذَابَ ٱلۡأَلِيمَ ﴿٩٧﴾﴾.

واتە: بێگومان ئەوانەی وشەی پەروەردگارتیان لەسەر چەسپاوە، بڕیارو یاسی خوایان لەسەر هاتۆتە دی، ئەگەر هەرچی نیشانەیە بۆیان بێنی، هەر بڕوا ناهێنن، تاکو ئازارو سزای بە ئێشی خوا دەبینن، واتە: دەیچێژن و لەگەڵیدا دەستەو یەخە دەبن.

وشەی: (كَلِمَتُ رَبِّكَ) زۆرجار گوتوومانە: ڕواڵەتەکەی واتە: وشەی پەروەردگارت، بەڵام مەبەست یاساکانی خوا (سنن الله)یە، چونکە یاساکانی خوا، وەك چۆن حوکمڕانێك دەسەڵاتدارێك لە ڕێی تەعبیرکردن و نووسین و بەکارهێنان و وشەکانەوە، ئیرادەی حوکمڕانیی جاری دەبێ، لێرەش دا خوا بۆ نیزیك خستنەوەی بابەتەکە لە عەقڵی ئێمە، بە هەمان شێوە، ئێمە تێدەگەیەنێ و، مەبەست پێی فەرمانی تەکوینیی و قەدەریی خوای پەروەردگارە، واتە: ئەوانەی کە یاسای خواو ئیرادەی خوایان لەسەر هاتۆتە دی، ناتوانن بڕوا بێنن، ئەگەر هەرچی موعجیزەو نیشانەشە بۆیان بێ، تاکو سزای خوا نەبینن و نەیچێژن.

ئەمە بۆ نیزیك خستنەوەیە لە عەقڵی ئێمە، دەتوانین بڵێین : وەك چۆن لە هەر فەرمانگەیەك دا پەیڕەوێکی نێوخۆ (النظام الداخلي)ی هەیە بۆ وێنە :

١/ دەبێ کارمەندەکان لە سەعات هەشتی بەیانییەوە بێن بۆ دەوام، تاکو چواری دوای نیوەڕۆ.

٢/ لە مانگێکدا دوو ڕۆژ مۆڵەتیان هەیە.

٣/ لە ساڵێدا هەندێك مۆڵەتیان هەیەو ...هتد.

ئنجا هەر کەسێك لەو پەیڕەوی نێوخۆیەی ئەو دامەزراوەیەو فەرمانگەیە لابدات، کە تێیدا دیارییکراوە: کە هەر کەسێك ئەوەندە غائیب بێ، ئەوە سزایەکەیەتی، ئەوەندە پارەی لێ دەبڕدرێ، یان بەو شێوەیە سزا دەدرێ،

خواش ﷻ بۆ ئەم بوونە بە تەئکید سیستەم‌و پەیڕەوو بەرنامەیەکی داناوە، کە بە (كَلِمَتُ رَبِّكَ) تەعبیری لێدەکات، یان بە (سنن الله) یاساکانی خوا، تەعبیری لێدەکات، ئنجا هەر کەسێك پێچەوانەی یاسایەکی خوا بجووڵێتەوە، پێچەوانەی ئەو سیستەمە بجووڵێتەوە کە خوا دایناوە، ئەمە بێگومان یەکێك لە یاساکانی خوای بەسەر خۆیدا چەسپاندوە، هەروەك لە دامەزراوەو فەرمانگەکەدا، ئەگەر هەر کەسێك سەرپێچیی بکات، بە ئەندازەی سەرپێچییەکەی، سزا دەدرێ، ئەویش بەهۆی لادانی لە سیستەمی خواوە سزا دەدرێت.

ئنجا لێرەدا بەتەئکید مەبەست لە (ءَايَةٍ) ئەو موعجیزانەن کە بە پێغەمبەران (عَلَيْهِم الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) دراون، چونکە کافرەکان زیاتر داوای ئەو جۆرەیان لە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەکرد، داوای ئەوەیان نەدەکرد کە خوای کاڕزان ئایەتی دیکە، واتە: ئایەتی دیکەی خوێنراوە (مقروءة) بۆ موحەممەد ﷺ دابەزێنێ، بەڵکو داوایان دەکرد کە موعجیزەیەك وەك موعجیزەکانی پێغەمبەرانی پێشووی بۆ بێ، بێخەبەر لەوە کە ئەو قۆناغە تێپەڕیوە، ئەو قۆناغەی کە بەشەر تێیدا لە قۆناغێکی ساواییدا بووەو، تەنیا بە موعجیزە بەرهەستەکان، کە بە هەستەوەرەکان مامەڵەیان لەگەڵدا بکات، بەوانە قەناعەتی دەهات، ئێستا بەشەر چۆتە قۆناغێکی دیکەوە، خوای کاڕزانیش دروستکراوەکانی خۆی بەردەوام بەرەو کەمال دەبات، بەرەو پێشکەوتنی زیاتر دەبات، بەشەرییەتیش بەرەو پێگەیشتن‌و کامڵ بوون چووە، نابێ چیدیکە لە ڕێی چاوو گوێ‌و هەستەوەرەکانیەوە بدوێنرێ، کە منداڵ ئاوا دەدوێنرێ‌و، ئاژەڵ‌و ژیاندارانی دیکە بەو شێوەیە دەدوێنرێن، کاتی خۆی بەشەرییەت لە قۆناغێکی ساواییدا بووە، خوا لەو ڕێیەوە دواندوویەتی‌و موعجیزەکانی کە بۆ پێغەمبەرانی ناردوون، زیاتر لەگەڵ چاوو گوێ‌و هەستەوەرکانیاندا سەروکاریان بووە، بەڵام ئێستا خوا بۆ پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ کە بۆ کوێ بەشەرییەت نێردراوە، لە قۆناغی بەرەو کامڵ چوونیدا، دەبێ موعجیزەیەکی بۆ بنێرێ کە عەقڵی، هەستی، ناخی بدوێنێ، کە ئەم قورئانەیە، ئەم قورئانە کە لە هەموو ڕوویەکەوە دەستەوسانکەرە، وەك من لە مەوسووعەی: (الإسلام كما يتجلى في كتاب الله) لە باسی ئیعجازی قورئاندا

باسم کـردوە، کـە لـە ڕاسـتییدا ڕووەکـانی دەسـتەوسـانکردنی قورئـان، ڕووەکـانی ئیعجازی قورئـان، نـاژمێردرێن، هەڵبەتـە لەویَ مـن دە (١٠) لایـەنم لـێـی ژمـاردوون، بەڵام گوتوومە : لە ڕاستییدا ڕووەکانی ئیعجازی قورئـان سـەرژمێر ناکرێن، چونکـە مادام قورئـان موعجیزەی پێغـەمبـەرە ﷺ بۆ سـەلـماندنی ڕاسـتێتـیی ئـەو، دەبـێ ئەو قـورئـانە لە بارانیدا هەبێو شایستەی ئەوە بێ، بۆ هەر چاخو سـەردەمێك، بۆ هەر کـۆمەڵـگایەكو ڕۆژگارێك، لە هەموو ئاسـتەکاندا ببێتە بەڵگەیەکی ئیقنـاعکەرو بەڵگەیەکی دەسـتەوسانکـەر بۆیـان، کـە نـەتوانن لـە بەرانبـەریدا بوەسـتن، کـە لـە ڕاسـتییش دا وایـە، بەڵام بۆ کەسانێك کە عەقڵی خۆیان بەکـاربێنن، بەڵام ئەوانـەی کە ویستوویانە مرۆڤـایەتیی بەرەو دواوە بچێتەوەو، بە هەمان شێوازی کـە پێشتـر بەشەر دوێنراوە، لە ڕێی هەسـتەوەرەکانیەوە، بەو شێوەیە بدوێـنرێ، ئەوە پێچەوانەی ئەو سیستەمو بەرنـامەیـەن، کە خـوا دایـنـاوە، بۆ بەشـەر کە دەبێ ڕۆژ بە ڕۆژ بـەرەو کـامڵ بوونو بەرەو پێگـەیشـتنی زیـاتر بچـێ.

ئنجـا خـوا ﷻ ئەمە بۆیـە دەفـەرموێ : تـاکـو :

١/ هـەم پێغـەمبـەر ﷺ دڵی نـاڕەحەت نەبێ، کـە لەو شـێوە موعجیـزەیەی کە ئـەوان داوای لێـدەکـەن، پێـی نـادات.

٢/ هـەم بـڕوادارانیش نەکـەونە حاڵـەتی دوو دڵیو گومانەوە.

٣/ هـەم بێبـڕوایانیش چیـدیکە ئـەو داوا بێجـێیە نەکـەن.

چونکـە خـوا ﷻ سیستەمو بەرنـامەیەکی دانـاوە بـۆ بەشـەر، کە بەگـوێرەی ئـەو سیستەمو بەرنـامەیەو بەپێـی ویسـتی ڕەهـای خـوا ﷻ دەبێ بەشـەر بـەرەو کـامڵ بوونو پێگەیشـتن بچـێ.

مەسـەلەی چـوارەم : کـە خـوا دەفـەرموێ : ﴿فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ ءَامَنَتْ فَنَفَعَهَآ إِيمَـٰنُهَآ إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّآ ءَامَنُوا۟ كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ ٱلْخِزْىِ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَمَتَّعْنَـٰهُمْ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٩٨﴾﴾.

سەرەتا چەمکی چەند وشەیەك شی دەكەینەوە:

١- ﴿ فَلَوۡلَا ﴾، لێرەدا بەمانای (هلاّ)یە، (للتحضیض) بۆ هاندانە، واتە: دەبوایە وا بوایە : ﴿ فَلَوۡلَا كَانَتۡ قَرۡيَةٌ ءَامَنَتۡ فَنَفَعَهَآ إِيمَٰنُهَآ إِلَّا قَوۡمَ يُونُسَ ﴾، واتە: دەبوایە ئاوەدانییەك، كۆمەڵگایەك بڕوا بێنێ و بڕوایەكەی سوودی پێبگەیەنێ، پێش ئەوەی خوا سزایان بدات، بڕوا بێنن، جگە لە گەلی یونوس، كەس وای نەكرد.

٢- ﴿ قَرۡيَةٌ ﴾، بریتیە لە ئاوەدانییەكی زۆرو كۆمەڵگایەكی گەورە، جا هەم بە شوێنەكە دەگوترێ : (قریة) هەم بە خەڵكەكە دەگوترێ و، هەم بە هەردووكیشیان دەگوترێ.

٣- ﴿ كَشَفۡنَا ﴾، واتە: لامان برد، یانی : (أَزَلْنا) لێمان لادان و دوورمان خستەوە.

٤- ﴿ ٱلۡخِزۡيِ ﴾، (الهَوَانُ وَالذُّل) زەبوونیی و ڕیسوایی.

٥- ﴿ وَمَتَّعۡنَٰهُمۡ ﴾، واتە: پێمان گوزەراندن، یانی: هێشتمانەوە لە ژیاندا.

٦- ﴿ حِينٍ ﴾، واتە: (مُدّة الحَيَاة الطَّبِيعيّة) ئەو ماوەیە كە ژیانی سروشتیی و ئاساییانی پێ دەگوزەرێنن، واتە: هێشتمانەوە كە بە مردنی ئاسایی خۆیان كۆتاییان بێت، ئەو جیل و وەچەیە، كە یونوس (علیه سلام)یان بۆ نێردراوە، نەك بە بەڵایەكی ناگەهان، وەك ئەو گەلانەی كە خوا سزای داون، هەموویان تەخت بكات.

ئنجا ئێمە لێرەدا بەسەرهاتی یونوس و گەلەكەی باس دەكەین، چونكە ئێمە خوا پشتیوان بێ لەم تەفسیرەماندا لە هەر سوورەتێكدا كە بە پێویستی بزانین، بەسەرهاتی یەكێك یان زیاتر لە پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) لە هەموو

ڕووەکـانیەوە، دەتوێژینـەوەو هـەموو ئـەو ئایەتـانەی لـەوبارەوە هـاتوون، کۆیـان دەکەینـەوە، وەك لـە سـوورەتی (الأعـراف)دا وامـان کـرد، دەربـارەی بەسـەرهاتـی : مووسا (علیه السلام)، وە بەسـەرهاتی : ئـادەم، کە بـە تەفصـیلْ قسـەمان لێکـردن، ئنجا هەرچەندە وەك دوایی باسی دەکـەین، لـە شـەش شوێن دا باسی یونـوس (علیـه السلام) کراوە، بەڵام بۆیـە لێرەدا بەسـەرهاتەکەی یونوس دەگێڕینـەوە، چونکە:

یەکـەم : ئەم سـوورەتە بە نـاوی (یونس)ەوە نـاونـراوەو هـەر ئەو نـاوەشی هەیـە.

دووەم : پاشانیش خـوا ﷻ وەك حاڵـەتێکـی ڕیـزپـەڕو دەگمـەن باسی گەلـی یونـوس دەکـات، کـە بڕوایـان پێـی هێنـاوە، بەرلـەوەی خـوای باڵادەسـتتو دادگـەر سـزای دنیـاییـان بەسـەردا بسـەپێنـێ.

بەسەرهاتی یونوس (علیه السلام) وگەلەکەی

بە پێویستی دەزانم بەسەرهاتی یونوس (علیه السلام)و گەلەکەی لە چوار برگەی سەرەکییدا بخەینە ڕوو:

برگەی یەکەم : یونوس (علیه السلام) شەش جاران ناوی لە قورئاندا هاتوە :

چوار جاران بە ناوی خۆی (یونُس)، کە دوایی دەقی ئایەتەکان دێنین:

١ـ سوورەتی (النساء) ئایەتی (١٦٣).

٢ـ سوورەتی (الأنعام) ئایەتی (٨٦).

٣ـ سوورەتی (یونس) ئایەتی (٩٨).

٤ـ سوورەتی (الصافات) ئایەتی (١٣٩)، لەو چوار ئایەت و سوورەتانەدا، ناوی یونوس هاتوە، دوو جارانیش بە وەسفەکەی و سیفەتەکەی ناوی هاتوە.

٥ـ لە سوورەتی (الأنبیاء) ئایەتی (٨٧)دا کە خوا دەفەرمویّ : ﴿ وَذَا ٱلنُّونِ إِذ ذَّهَبَ مُغَـٰضِبًا فَظَنَّ أَن لَّن نَّقۡدِرَ عَلَيۡهِ فَنَادَىٰ فِي ٱلظُّلُمَـٰتِ أَن لَّآ إِلَـٰهَ إِلَّآ أَنتَ سُبۡحَـٰنَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿٨٧﴾ ﴾، ﴿ وَذَا ٱلنُّونِ ﴾، واتە: (صاحب النون) کە دیارە (نون) بە مانای نەهەنگ و ماسیی یە، واتە: خاوەن ماسیی، یان هاوەڵی ماسیی، کاتێك بە تووڕەیی ڕۆیشت.

٦- هەروەها لە سووڕەتی (القلم)یش لە ئایەتی (٤٨)دا، دیسان بە وەسفەکەی هاتوە، دەفەرموێ : ﴿فَٱصۡبِرۡ لِحُكۡمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُن كَصَاحِبِ ٱلۡحُوتِ إِذۡ نَادَىٰ وَهُوَ مَكۡظُومٞ ﴿٤٨﴾﴾، واتە: بۆ بڕیاری پەروەردگارت خۆڕاگربەو، وەك هاوەڵی ماسیی مەبە، کاتێك بە تووڕەیی‌و پەستیی، لە خوا پاڕایەوە، واتە: لە خەڵکەکەی تووڕەو پەست بووو، کە ماسییەکە قوتیدا، لە زگی ماسییەکەدا لە خوادا پاڕایەوە.

بڕگەی دووەم : گەلی یونوس خەڵکی (نینوی) موصڵی ئێستا بوون:

کە یەکێك لە پادشاکانی ئاشوور لە ساڵی (٢٢٢٢)ی پێش زایین، لەگەڵ (٢٠١٦)ی ئێستا، دەکاتە : چوار هەزارو دوو سەدو سی‌و هەشت (٤٢٣٨) ساڵ لەمەو پێش، ئەو شارەی بنیات ناوە، لەسەر کەناری چەپی ڕووباری دیجلە.

لەسەر زمانی پێغەمبەریش ﷺ ئەمە هاتوە، کە یونوس خەڵکی (نینوی) بووە، وەك لە: (سيرة ابن هشام)[1] لە بەسەرهاتی ڕۆیشتنی پێغەمبەر ﷺ بۆ لای خەڵکی طائیف‌و، بەرپەرچدرانەوەی بەو شێوە ناشیرینەی کە هەر شایستەی ئەوان بووەو، بەردبارانکرانی‌و دەرکرانی، لەو بەسەرهاتەدا هاتوە، عوتبەو شەیبەی کوڕانی ڕەبیعە، کە دیارە دەبێ ئەوێ وەك هاوینە هەوارێك بووبێ بۆیان، غوڵامێکیان کە نەصڕانیی بووەو ناوی عەدداس بووە، کاتێك دەبینن پێغەمبەر ﷺ زۆر بە نارەحەتیی دەرکراوەو، بەردباران کراوەو، منداڵیان تێبەرداون، سۆزی خزمایەتییان بۆی دەجووڵێ‌و، بەو غوڵامەی خۆیان، دەڵێن: بچۆ هەندێ ترێی بۆ بچنەو بۆی بخە سەر قاپێك‌و بۆی بەرە، دیارە پێغەمبەر ﷺ لەوکاتەدا لەبەر سێبەری درەختێکدا دانیشتوە، ئنجا کە عەدداس دەچێ‌و ترێیەکەی لە پێش دادەنێ، پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: (بسم الله) ناوی خوا دێنێ، (عەدداس)یش دەڵێ: ئەو وشەیەی تۆ گوتت، خەڵکی ئەم وڵاتە، بەکاری ناهێنن !

---

١) السيرة النبوية لابن هشام، ج ٢، ص ٤٢٠،٤١٩.

پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: من پێغەمبەری خوام، ئەدی تۆ خەڵکی کوێی؟ ئیدی ئەم وتووێژەیان دەبێ: {فقال له رسول الله ﷺ ومن أهل أي البلاد أنت يا عدّاس، وما دينك ؟ قال نصراني، وأنا رجل من أهل نينوى، فقال رسول الله ﷺ من قرية الرجل الصالح يونس بن متّى؟ فقال له عدّاس: وما يدريك ما يونس بن متّى؟ فقال رسول الله ﷺ ذاك أخي، كان نبيّاً وأنا نبيّ، فأكبّ عدّاس على رسول الله ﷺ يقبّل رأسه ويديه وقدميه، ولمّا سأل صاحبا البستان (عتبة وشيبة ابنا ربيعة) عدّاسا عن صنيعه هذا، قال لهما: لقد أخبرني بأمرٍ ما يعلمه إلاّ نبيّ}.

واتە: پێغەمبەر ﷺ لێی دەپرسێ دەفەرموێ: تۆ خەڵکی چ شوێنێکی ئەی عەدداس‌و دینی تۆ چییە؟ (عەدداس)یش دەڵێ: من نەصرانییم‌و، پیاوێکم خەڵکی نەینەوام، پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: خەڵکی ئەو شارەی پیاوە صاڵحەکەی یونوسی کوڕی مەتتا؟ عەدداس دەڵێ: جا تۆ چوزانی یونوسی کوڕی مەتتا کێیە؟ پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: ئەوە برامە، پێغەمبەر بووەو، منیش پێغەمبەرم، ئیدی عەدداس دەکەوێتە سەر دەست‌و پێی‌و، سەری ماچ دەکات‌و، هەر دوو دەستی ماچ دەکات‌و، هەردوو پێیەکانی ماچ دەکات، ئنجا کاتێك دەگەڕێتەوە بۆ لای دوو خاوەنی باخەکە (عوتبەو شەیبە)و، لێی دەپرسن {لە عەدداس} ئەوە بۆچی ئەوەت کرد؟ دەڵێ : هەواڵێکی پێدام کە تەنیا، کەسێك کە پێغەمبەر بێ، دەیزانێ.

مەبەستی هەواڵی یونوسی کوڕی مەتتا بووەو، عەدداسیش نەصرانیی بووەو بڕوای بە هەموو پێغەمبەرانی پێش عیساش هەبووە، صەڵات‌و سەلامی خوایان لەسەر بێ.

بڕگەی سێیەم : ئەو سووڕەت‌و ئایەتانەی کە ناوی (یونس)یان تێدا هاتوە:

کە وەك گوتمان: شەش شوێنن، دیارە بە سووڕەتی (یونس)ەوە، شەش شوێنن‌و، بە پێی ڕیزبەندیی موصحەف دەیانهێنم :

١/ شوێنی یەکەمیان لە سووڕەتی (النساء) لە ئایەتی (١٦٣)دا، کە خوا دەفەرموێ:

﴿إِنَّآ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ كَمَآ أَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰ نُوحٖ وَٱلنَّبِيِّـۧنَ مِنۢ بَعۡدِهِۦۚ وَأَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰٓ

إِبْرَٰهِيمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطِ وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَٰرُونَ وَسُلَيْمَٰنَ ۚ وَءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ زَبُورًا ﴿١٦٣﴾ ﴾، واتە: بێگومان ئێمە سروشمان بۆ تۆ کرد، وەك چۆن سروشمان کرد بۆ لای نووحو بۆ لای پێغەمبەرانی دوای وی‌و، سروشمان کرد بۆ لای ئیبراهیمو ئیسماعیلو ئیسحاقو یەعقووبو ئەسباطو عیساو ئەییوبو یونوسو هارِوونو سولەیمان، زەبووریشمان بە داوود دابوو. صەلاتو سەلامی خوا لەسەر هەموو پێغەمبەران بێ.

٢/ شوێنی دووەم لە سوورەتی (الأنعام) لە ئایەتی (٨٦)دا، کە خوا ﷻ ناوی هەژدە لە پێغەمبەران دێنێ، چواریان ئەمانەن، دەفەرموێ: ﴿ وَإِسْمَٰعِيلَ وَٱلْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا ۚ وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٨٦﴾ ﴾، واتە: وە ئیسماعیلو ئەلیەسەعو یونوسو لووط، هەرکامێك لەوانمان بەسەر جیهانییانی ڕۆژگاری خۆیاندا هەڵبژاردوون.

چونکە هەرکام لە پێغەمبەران گوڵبژێرو هەڵبژاردەی خەڵكو کۆمەڵگای ڕۆژگاری خۆی بووەو، بە هەموشیان گوڵبژێرو سەرتۆپی باغی بەشەرن، واتە: چیتی پێغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) لە غەیری خۆیان، هەموویان لە خوا نیزیکترنو لای خوا پەسندترنو چاکترن، بۆیەش خوای پەروەردگار هەڵیبژاردوون، بۆ پلەی پێغەمبەرایەتیی.

٣/ شوێنی سێیەم لە سوورەتی (یونس) ئایەتی (٩٨)دا، کە ئێستا تەفسیری دەکەین، دەفەرموێ: ﴿ فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ ءَامَنَتْ فَنَفَعَهَآ إِيمَٰنُهَآ إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّآ ءَامَنُوا۟ كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ ٱلْخِزْىِ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَمَتَّعْنَٰهُمْ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٩٨﴾ ﴾.

٤/ شوێنی چوارەم لە سوورەتی (الصافات) ئایەتەکانی: (١٣٩ تا ١٤٨)دا، کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿١٣٩﴾ إِذْ أَبَقَ إِلَى ٱلْفُلْكِ ٱلْمَشْحُونِ ﴿١٤٠﴾

فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ ٱلْمُدْحَضِينَ ﴿١٤١﴾ فَٱلْتَقَمَهُ ٱلْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿١٤٢﴾ فَلَوْلَآ أَنَّهُۥ
كَانَ مِنَ ٱلْمُسَبِّحِينَ ﴿١٤٣﴾ لَلَبِثَ فِى بَطْنِهِۦٓ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤٤﴾ فَنَبَذْنَٰهُ بِٱلْعَرَآءِ
وَهُوَ سَقِيمٌ ﴿١٤٥﴾ وَأَنۢبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِّن يَقْطِينٍ ﴿١٤٦﴾ وَأَرْسَلْنَٰهُ إِلَىٰ مِائَةِ
أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ ﴿١٤٧﴾ فَـَٔامَنُوا۟ فَمَتَّعْنَٰهُمْ إِلَىٰ حِينٍ ﴿١٤٨﴾ ﴾.

لێرەدا لە یازدە (١١) ئایەتدا، خوا ﷻ باسی یونوس دەکات، دەفەرمویٚ:

وە بێگومان یونوس لە ڕەوانە کراوان بوو، کاتێك کە بە تووڕەیی (وەك چۆن کۆیلەیەك لە گەورەکەی خۆی ڕادەکات)، {ئەویش بەبیٚ مۆڵەتی خوا}، ڕایکرد چووە نێو کەشتییە پڕەکەوە، قورعەی کێشاو، لەوانەبوو کە بە زیانی ئەو قورعە کێشانەکە، تەواو بوو، ئنجا نەهەنگ بەدەمیەوە گرت، لە حاڵێکدا کە لۆمەو سەرزەنشتی (خوای پەروەردگاری) هاتبووە سەریٚو، ئەگەر ئەوە نەبووایە لە خوا بەپاکگران بوو، {خوای بە پاك گرت، وەك دوای باسی دەکەین لە سووڕەتی (الأنبیاء)دا چۆن خوای بە پاك گرتوە !}، لە زگی نەهەنگەکەدا هەتا ڕۆژی زیندووکرانەوە دەمایەوە، (واتە: لەوێدا گیانی دەسپارد).

ئنجا ئێمە ئەومان فڕێدایە دەشتێك، لە حاڵێکدا کە نەخۆش بووو، بڕکە کوولەکەیەکمان لەسەر ڕواند {(يَقْطِينٍ) بە عەرەبیی (قرع)یشی پیٚ دەڵێن، بە کوردیی: کوولەکەی پیٚ دەڵێن، جۆری کوولەکە گەورەکانە، کە مێش و مەگەز توخنی ناکەویٚ، ئەویش لەشی هەموو برین بووە، بۆ ئەوەی کوولەکە سێبەری بۆ بکاتو، مێش و مەگەز لێی نیزیك نەکەوێتەوە، تاکو برینەکەی چاك دەبێتەوە}، وە ناردمان بۆ لای سەد هەزار کەس، بەڵکو زیاتریش {واتە: خەڵکی شاری (نینوی) موصلٚ}، وە بڕوایان هێناو ئێمەش تا کاتێکی دیارییکراو، (واتە: تا کاتی تەمەنی سروشتییان بەسەر دەچیٚ) هێشتماننەوە.

٥/ شوێنی پێنجەم کە باسی (یونس) کراوە، لە سوورەتی (الأنبیاء) ئایەتەکانی (٨٧و ٨٨)دا، کە دەفەرمویٚ: ﴿ وَذَا ٱلنُّونِ إِذ ذَّهَبَ مُغَٰضِبًا فَظَنَّ أَن لَّن نَّقۡدِرَ عَلَيۡهِ فَنَادَىٰ فِي ٱلظُّلُمَٰتِ أَن لَّآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنتَ سُبۡحَٰنَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ۝٨٧ فَٱسۡتَجَبۡنَا لَهُۥ وَنَجَّيۡنَٰهُ مِنَ ٱلۡغَمِّۚ وَكَذَٰلِكَ نُـۨجِي ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ۝٨٨ ﴾، واتە: وە هاوەڵی (ماسیی) نەهەنگ کاتێك بە تووڕەیی ڕۆیی (واتە: لە گەلەکەی خۆی تووڕە بوو، کە بڕوایان پیٚ نەهێناو وەڵامیان نەدایەوە لە سەرەتاوە)، پێی وابوو کە ئێمە شوێنمان لێی تەسك نەکردۆتەوە، (پێی وابوو کە ئێمە وڵاتمان لێی بەرتەسك نەکردوە، کە هەردەبیٚ لەگەڵ خەڵکی نەینەوا خەریکی بانگەواز بیٚ، ڕەنگە گوتبی: ئەگەر ئەوانە بە قسەم ناکەن، دەچم بانگەوازی پەیامی خوا لە شوێنێکی دیکە دەکەم، بەڵام لەبەرئەوەی بەبیٚ مۆڵەتی خوا ڕۆیشتبوو، خوا سزایدا، لە سکی نەهەنگدا سجنی کرد).

ئنجا دەفەرمویٚ: ﴿ فَنَادَىٰ فِي ٱلظُّلُمَٰتِ أَن لَّآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنتَ سُبۡحَٰنَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ۝٨٧ ﴾، واتە: ئنجا لە نێو تاریکاییەکاندا، {زانایان دەڵێن: شەوی بەسەردا هاتوە، بۆیە تاریکیی شەوو، تاریکیی دەریاو تاریکیی نێو هەناوی نەهەنگ، لەنێو ئەو سیٚ تاریکییەدا} پاڕایەوە، کە ـ ئەی خوایە ! ـ بێجگە لە تۆ هیچ پەرستراو نین، پاکیی بۆ تۆ، بێگومان من لە ستەمکارانم {من ستەمم لەخۆم کرد، کە بەبیٚ مۆڵەتی تۆ ڕۆیشتمو گەلەکەمم جێهێشت، دەبووایە زیاتر خۆڕاگرییم لەسەر کردبانایەو، هەتا مۆڵەتم لە تۆ وەرنەگرتبایە، نە ڕۆیشتبام}ئاوا دانی بە هەڵەی خۆیدا هێنا، ئەوەش خوا بە پاك گرتنەکەیەتی، کە دەفەرمویٚ: ﴿ فَلَوۡلَآ أَنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلۡمُسَبِّحِينَ ۝١٤٣ ﴾، لێرەدا خوا بە پاکگرتنەکەی ڕوونکردۆتەوە، کە لە سوورەتی (الصافات)دا، هەر بە وشەیەك باسی کردوە.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ فَٱسْتَجَبْنَا لَهُۥ وَنَجَّيْنَٰهُ مِنَ ٱلْغَمِّ ﴾، واتە: ئیدی وەڵاممان دایەوەو لەو خەم نارەحەتییەی کە تێیدابوو، دەربازمان کرد، ﴿ وَكَذَٰلِكَ نُـۨجِى ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، هەر بەو شێوەیەش بڕواداران ڕزگارو دەرباز دەکەین {یانی: کاتێك کە وەك یونوس هەڵەیەك دەکەن، ئەگەر خوا بە پاك بگرن‌و دان بە هەڵەی خۆیاندا بێنن‌و، بگەڕێنەوە بۆ لای خوا، ئەمە یاسایەکی خوایەو خوا لێیان دەبووریٚ‌و قوتاریان دەکات}.

٦/ شوێنی شەشەم لە سوورەتی (القلم) ئایەتەکانی : (٤٨ و ٤٩ و ٥٠)دا، خوا ﷻ باسی یونوس دەکات، کە دەفەرموێ : ﴿ فَٱصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُن كَصَاحِبِ ٱلْحُوتِ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ ﴿٤٨﴾ لَّوْلَآ أَن تَدَٰرَكَهُۥ نِعْمَةٌ مِّن رَّبِّهِۦ لَنُبِذَ بِٱلْعَرَآءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ ﴿٤٩﴾ فَٱجْتَبَٰهُ رَبُّهُۥ فَجَعَلَهُۥ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٥٠﴾ ﴾، {خوا پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەدوێنێ دەفەرموێ:} بۆ بڕیارو حوکمی پەروەردگارت خۆڕاگربەو، وەك هاوەڵی نەهەنگ مەبە، (واتە : یونوس)، کاتێك لە خوا پاڕایەوە، کە پێشتریش زۆر خەفەت‌و دڵ پڕو پەست بوو لە گەلەکەی‌و، ئەگەر چاکەیەك لە پەروەردگاریەوە دە فریای نەکەوتبایە، فڕێ دەدرایە دەشت، لە حاڵێکدا کە سەرزەنشتکراوو لۆمەکراو دەبوو (بەڵام خوا لێی خۆش بووو چاوپۆشیی لێکرد، واتە: ئەگەر نەهەنگەکەش فڕێی دابایە، ئەگەر چاکەو بەزەیی خوا بەفریای نەهاتبایە، لە لیستی پێغەمبەرایەتیی دا دەسڕایەوە)، بەڵام پەروەردگاری هەڵیبژاردو، خستیە نێو ڕیزی چاکەکارانەوە: {کە پێغەمبەرانن صەڵات‌و سەلامی خوایان لەسەر بێ}.

ئەمەش بە ڕاستی موژدەیەکی خۆشی تێدایە، کەواتە: ئینسان ئەگەر هەڵەیەك، کەم‌و کوڕییەکی کردو کەوت، با لە خۆی بێ ئومێد نەبێ، ئەوەتا پێغەمبەرانیش (علیهم الصلاة والسلام) هەڵەو کەم‌و کوڕییان بەسەردا هاتوە، کە دیارە هەڵەی ئیجتیهادییە، چونکە یونوس نەیزانیوە کە ئەوە گوناهە،

بەس مۆڵەتی وەرنەگرتوەو، ئیجتیهادێکی کردوەو نەیپێکاوە، ئنجا خوا ﷻ بەو شێوەیە سزای داوە، بەڵام دواییش کە گەڕاوەتەوە بۆ لای خوا ﷻ، خوا هەڵیبژاردوەو، ڕێزی لێناوەو، خستوویەتە نێو کۆمەڵی چاکانەوە.

بڕگەی چوارەم: پوختەی بەسەرهاتەکەی یونوس (علیه السلام) لەبەر تیشکی ئایەتەکاندا، لەم حەوت خاڵەدا دەخەینە ڕوو:

١) یونوس (علیه السلام) بۆ لای خەڵکی شاری (نینوی) نێردراوە (موصڵی ئێستا) کە ئەو کاتە ژمارەیان : سەد هەزار (١٠٠,٠٠٠) کەس زیاتر بووە، وەك خوا لە سووڕەتی (الصافات)دا دەفەرموێ : ﴿ وَأَرْسَلْنَـٰهُ إِلَىٰ مِاْئَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ ﴿١٤٧﴾ ﴾، واتە: ڕەوانمان کرد بۆ لای سەد هەزار کەس، بەڵکو زیاتریش، بۆچی دەفەرموێ: بەڵکو زیاتریش؟ چونکە دیارە وەچەی بەشەر لە هەر شوێنێك، مەگەر بەڵایەکیان بێ، ئەگەرنا بەردەوام هەر لە زیادبوون دان، کاتی خۆی عێراق دوو ، سێ ملیۆن بووە، بەڵام ئێستا سی و ئەوەندە ملیۆنەیە، کورد ئێستا نیزیکەی چل ملیۆنە، کاتی خۆی کەمتر بووە، بەشەر کاتی خۆی چەند بووە، ئێستا شەش ملیارو نیو زیاترە.

٢) وا پێدەچێ یونوس (علیه السلام) زۆر لەگەڵ خەڵکی نەینەوا دا خەریك بووبێ، بەڵام هەرچەندە ماوەیەکی زۆر بانگی کردوون و ئامۆژگاریی کردوون و ترساندوونی و هۆشداریی پێداون، بەڵام بە دەمیەوە نەهاتوون، ئەویش لێیان تووڕە بووەو، بەجێی هێشتوون، پێی وابووە مەرج نیە کە هەر لەوێ بانگەواز بکات، واتە: پێی وابووە، ئەگەر بڕواتە شوێنێکی دیکەش خوای پەروەردگار لێی تووڕە نابێ، وەك دەفەرموێ : ﴿ وَذَا ٱلنُّونِ إِذ ذَّهَبَ مُغَـٰضِبًا فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَىٰ فِى ٱلظُّلُمَـٰتِ أَن لَّآ إِلَـٰهَ إِلَّآ أَنتَ سُبْحَـٰنَكَ إِنِّى كُنتُ مِنَ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿٨٧﴾ ﴾الأنبياء، کە بە داخەوە هەندێك لە

توێژەرەوان ڕستەی: ﴿فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ﴾یان، وا لێکداوەتەوە، وەك ڕواڵەتەکەی، واتە: پێی وابووە کە ئێمە دەستەڵاتمان بەسەریدا نیە! کە بێگومان ئەو جۆرە ماناکردنە هەڵەیە، چونکە: مسوڵمانێکی عەوامیش وا بیر ناکاتەوە، چ جای پێغەمبەرێکی پایە بەرزی خوا؟! نەخێر، وانیە، شایانی باسیشە هۆی بەهەڵەدا چوونەکە، ڕاست تێنەگەیشتنە لە مانای وشەی: (نَّقْدِرَ)کە ئەم وشەیە دوو مانای هەن‌و بەگوێرەی سیاق یەکێکیان دیاریی دەکرێ :

١ -قَدَرَ يَقْدِرُ: ضَيَّقَ يُضَيِّقُ .

٢ -قَدَرَ يَقْدِرُ: قَوِيَ يَقْوى: قدر عليه: قوى عليه وغَلَبَهُ.

شتێکی ئاشکراشە کە مانای دووەمیان کە بە کوردیی دەبێتە: پێی وێرا، توانای بەسەرداشکاو، بەپێی ئەم مانا لێکدانەوەیە، مانای ڕستە قورئانییەکە ئاوای لێدێ:

یونس پێی وابوو ئێمە پێی ناوێرین، تواناماں بەسەری داناشکێ !

بەڵێ ئەم مانایەی دووەم، لەگەڵ سیاقی ئایەتەکەو کەسایەتیی پێغەمبەرێکی خوادا ناگونجێ !

کەواتە : مەبەست مانای یەکەمی وشەکەیە :

یونوس پێی وابوو ئێمە سەرزەمینمان لێ تەنگ نەکردوە، کە بۆی نەبێ بەملاولادا بچێ، بۆیە ڕۆیشت، یانی : ئەگەر زانیبای لەسەرمان کردۆتە مەرج، کە نابێ خەڵکی نەینەوا بەجێ بهێڵێ، نەدەڕۆیشت.

دیارە وێنەی بەکارهێنانی ئەو وشەیەش لە قورئان دا زۆرە، بۆ وێنە: خوا دەفەرموێ: ﴿اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ﴾القصص، ﴿وَيَقْدِرُ﴾، واتە: (يُضيِّق) واتە: کەمی دەکاتەوە، ﴿يَبْسُطُ﴾، واتە: خوا ڕزقیان بۆ فراوان دەکات، کەواتە: ﴿فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ﴾، پێی وابوو کە

ئێمە وڵاتمان لێ تەنگ نەکردۆتەوە، کە هەر دەبێ لەوێ خەریکی بانگەوازبێ، نەك پێی وابێ کە ئێمە دەستەڵاتمان بەسەریدا ناشکێت، چونکە خوا لە هەموو شوێنێك دەسەڵاتەکەی وەك یەکە، چۆن پێغەمبەرێکی پایەبەرز گومانێکی وای دەبێ، کە ئەگەر لە نەینەوا بڕوات، خوا دەستەڵاتی بەسەردا ناشکێ ! بەداخەوە هەندێك لە زانایان هەندێك شتیان هێناوە، کە هەر نەدەبوو پەڕیان پێ ڕەشکردبایەو، نەدەبوو خەڵکیان پێوە سەرقاڵ کردبایە، بۆ ئەوەش ئاماژەم پێدا، تاکو ئەگەر کەسێك کەوتە بەرچاوی، پێی وانەبێ ئەو قسەیە تەواوە! نەخێر بە هیچ شێوەیەك مسوڵمانێکی عادەتیش پێی وانیە : ئەگەر بگوازێتەوە بۆ شوێنێکی دیکە، دەستەڵاتی خوا بەسەریدا ناشکێ ! مسوڵمانی عادەتیش ئەو قەناعەتەی نیە، چ جای پێغەمبەری خوا (علیه السلام).

٣) خوا ﷻ لەسەر ئەوەی کە یونوس بەبێ پرس ڕۆیشتوەو خەڵکی شارەکەی بەجێهێشتوە، لە قوڕگی نەهەنگدا سجنی کرد، دوای ئەوەی قورعەی بەرکەوت، وەك دەفەرموێ : ﴿فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ ٱلۡمُدۡحَضِينَ ﴿١٤١﴾ فَٱلۡتَقَمَهُ ٱلۡحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٞ ﴿١٤٢﴾﴾ الصافات، واتە: قورعەی کێشاو، لە تێشکاوان بوو، واتە: قورعەکە بە زیانی ئەو تەواو بوو، ﴿فَٱلۡتَقَمَهُ ٱلۡحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٞ﴾، نەهەنگ بەدەمیەوە گرت.

جێی سەرنج ئەوەیە کە زانایانی شارەزای دەریاو ماسییو نەهەنگ، دەڵێن: گەروو (بلعوم)ی نەهەنگ زۆر تەسکە بەرەو نێو زگیو، ئینسانی پێوە ناچێ، بۆیەش خوا دەفەرموێ: ﴿فَٱلۡتَقَمَهُ﴾، بە دەمیەوە گرت، واتە: وەك لوقمەیەك بە دەمیەوە گرت، نافەرموێ: (فَابْتَلَعَهُ) قوتیدا، ﴿وَهُوَ مُلِيمٞ﴾، وە لە کاتێکدا کە سەرزەنشتکراو بوو.

هەڵبەتە خوای پەروەردگار دەیتوانی کارێك بکات نەهەنگەکە قوتیشی بداتو لە زگی دا بە سەلامەتیی هەر بیهێڵێ، بەڵام دیارە لە زگی نەهەنگدا هەوا نیە، بۆیە بە دەمیەوە گرتوەو وا پێدەچێ هەوای بۆ چووبێ، بەڵام ئایا چەند شەوو ڕۆژان لە دەمی نەهەنگەکەدا بووە؟ کە بە تەئکید ئەوە هەموو

کاریگـەریی هەبووە بۆ پێسـتیو لەشی، کـە دوایـی خـوای میهرەبـان دەفـەرموێ: نەخۆش کەوتوەو خـوا برکـە کوولەکـەیەکی لەسـەر ڕوانــدوە، وەك پێشــتریش باســمان کرد.

٤) پێغـەمبەر یونوس کە دەکەوێتە قورگی نەهەنگەکە، لە خوا دەپاڕێتەوەو پەشێمان دەبێتەوەو، پاکیی بۆ خـوا دەردەبڕێو، سـتەم دەداتە پاڵ خـۆی، وەك دەفـەرموێ :

﴿فَنَادَىٰ فِي ٱلظُّلُمَٰتِ أَن لَّآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنتَ سُبۡحَٰنَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٨٧﴾ فَٱسۡتَجَبۡنَا لَهُۥ وَنَجَّيۡنَٰهُ مِنَ ٱلۡغَمِّۚ وَكَذَٰلِكَ نُـۨجِي ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿٨٨﴾﴾ الأنبیاء، واتـە: لـە تـاریکاییەکـاندا پاڕایــەوە (واتـە: بانگـی پـەروەردگـاری کرد)، کە بێجگـە لە تـۆ هیچ پەرسـتـراو نین، پاکیی بـۆ تـۆ مــن لە سـتەمکاران بــووم، ئێمـەش وەڵاممان دایـەوەو لەو خەمو نـاڕەحەتییــە دەربازمـان کـرد، هەر بەو شـێوەیەش بڕواداران دەربـاز دەکـەین.

هـەر لەوبــارەوە دەفـەرموێ : ﴿فَلَوۡلَآ أَنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلۡمُسَبِّحِينَ ﴿١٤٣﴾ لَلَبِثَ فِي بَطۡنِهِۦٓ إِلَىٰ يَوۡمِ يُبۡعَثُونَ ﴿١٤٤﴾﴾ الصــافات، واتــە: ئەگــەر لــە خــوا بــە پاکگــران نەبووایـە، لە سکیدا دەمایەوە، تـاکـو ئەو ڕۆژەی کە زیندوو دەکرێنەوە، واتـە: لـە دەمی ماسـییەکەدا، چونکـە ماسـییو نەهـەنگ دەمو سـکی بەسـەر یەکـەوەن.

هــەروەها لــە ســـووڕەتی (القلـم)دا دەفـەرموێ : ﴿لَّوۡلَآ أَن تَدَٰرَكَهُۥ نِعۡمَةٞ مِّن رَّبِّهِۦ لَنُبِذَ بِٱلۡعَرَآءِ وَهُوَ مَذۡمُومٞ ﴿٤٩﴾﴾، واتە: ئەگەر چاکـەیەك لـە پەروەردگاریـەوە، دە فریـای نەکـەوتبـایە، فڕێـدەدرایە دەشــت، لە حاڵێکدا کە سـەرزەنشت کـراوە.

بـەڵام هـەر لـە سـووڕەتی (القلـم)دا دەفـەرموێ: ﴿فَٱجۡتَبَٰهُ رَبُّهُۥ فَجَعَلَهُۥ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٥٠﴾﴾، واتــە: پەروەردگــاری هـەڵـبژارد، (مـادام گەڕایـەوەو خـــوای

بەپاکگرتو خۆی بە خراپەکار داناو، خۆی بە هەڵەکار دانا، کە ئیجتهادێکی کردوەو، نەیپێکاوەو، پەلەی کردوە لە بەجێهێشتنی گەلەکەیدا، خوا هەڵیبژاردو، گێڕای لە چاکان).

٥) ئنجا خوا کە لە قوڕگی نەهەنگەکە دەریدێنێ، کە دیارە نەخۆش بووە، بۆیە ڕووەکی ﴿يَقْطِينٍ﴾، واتە: کوولەکەی لەسەر دەڕوێنێ، کە سێبەری لێبکات، وەك لە سووڕەتی (الصافات)دا، دەفەرموێ: ﴿فَنَبَذْنَٰهُ بِٱلْعَرَآءِ وَهُوَ سَقِيمٌ ﴿١٤٥﴾ وَأَنۢبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِّن يَقْطِينٍ ﴿١٤٦﴾﴾، واتە: نەهەنگەکە فڕێی دایە دەشت، لە حاڵێکدا کە نەخۆش‌و دەردەدار بوو (هەر خوا دەزانێ، چەند شەوو ڕۆژان بە دەمی نەهەنگەکەوە بووە، کە وەك گوتم: کاریگەریی هەبووە بۆ سەر پێستی‌و، کەوتۆتە حاڵەتی نەخۆشیی‌و ناڕەحەتیی) بۆیە ئێمە ڕووەکی (يَقْطِينٍ)مان لەسەر ڕواند.

{(يَقْطِينٍ) کە (قرع)یشی پێ دەڵێن، واتە: کوولەکە، کە زانایانی ڕووەك ناس دەڵێن: سروشتی کوولەکە وایە مێش‌و مەگەز لێی نیزیك ناکەوێتەوە، ئنجا ئەویش لەشی هەموو برین بێ‌و، فڕێ بدرێتە ئەو دەشتە، مێش‌و مەگەز تێی دەورووکێ‌و برینەکانی زیاتر خراپ دەبن، بۆیە بۆ ساڕێژبوونەوەی برینەکانی، خوای کارزان، بڕکە کوولەکەی لەسەر ڕواند، کە ڕەنگە کوولەکەشی دەرکردبن‌و، کولەکەکانیشی لێ کردبنەوەو خواردبنی}.

٦) پاشان یونوس دەگەڕێتەوە بۆ لای گەلەکەی، گەلەکەشی سەد هەزار کەس، بەڵکو زیاتر بوون‌و، ئیمانیان پێ هێناوە، وەك لە سووڕەتی (الصافات)دا دەفەرموێ: ﴿وَأَرْسَلْنَٰهُ إِلَىٰ مِاْئَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ ﴿١٤٧﴾ فَـَٔامَنُوا۟ فَمَتَّعْنَٰهُمْ إِلَىٰ حِينٍ ﴿١٤٨﴾﴾، واتە: وە ناردمان بۆ لای سەد هەزار کەس، یان زیاتریش، ئەوانیش بڕوایان پێ هێنا، ئێمەش ئەوانمان هێشتەوە، تاکو کاتێکی دیاریکراو.

٧) لە ئاکامی ئیمان هێنانیشیاندا خوای میهرەبان بەڵای ڕیسواکەریی دنیای لەسەر هەڵگرتنو، تا ماوەیەکی دیارییکراو ژیاندنی، کە لە سوورەتی (یونس)دا دەفەرموێ : ﴿إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّآ ءَامَنُواْ كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ ٱلْخِزْيِ فِي ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَمَتَّعْنَٰهُمْ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٩٨﴾﴾، واتە: تەنیا گەلی یونوس، پێش ئەوەی بەڵای ڕیسواکەر لەبەینیان بەرێ، ئیمانیان هێنا، کاتێك کە بڕوایان هێنا، سزای ڕیسواکەرمان لەسەر لابردنو، تا کاتێکی دیارییکراو ژیاندمانن. (کاتێکی دیارییکراو، واتە: تا تەمەنی سروشتیی خۆیان تەواو دەبێ).

مەسەلەی پێنجەم :

کورتە باسێک لەبارەی ئازادی بڕواهێنانەوە

دیارە ئەم بابەتە لەبەر ڕۆشنایی ئایەتەکانی : (٩٩ و ١٠٠ و ١٠١)دا دەتوێژینەوە، ئەم سێ ئایەتە بەپێزە چەند ڕاستییەکی گرنگو گەورە لەبارەی ئازادیی مرۆڤەوە لە بواری ئیمان هێنانو نەهێناندا، دەخەنە ڕوو، کە ئێمە بە پێی ڕیزبەندیی برگە (مقطع)کانیان، دەیاننووسین، لە حەوت برگەدا :

ڕاستیی یەکەم : کە خوا دەفەرموێ : ﴿وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَن فِي ٱلْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا﴾، ئەگەر پەروەردگارت ویستبای، هەموو ئەوانەی لەسەر زەوین، تێکڕاو وێکڕا بڕوایان دەهێنا.

پێشتریش باسمان کردوە، (لَوْ حَرْفُ امْتِنَاعِ لاَمْتِنَاع)، (لَوْ) پیتێکە بەکاردێ، ڕێگریی لە دووەم دەکات، لەبەر یەکەمیان[1]، بۆ وێنە: دەگوترێ: (لَوْلاَ زَيْدٌ لَهَلَكَ عَمْرو) واتە: ئەگەر زەید نەبووایە، عەمر دەفەوتا، واتە: ڕێ لە فەوتانی عەمرِ گیراوە، بەهۆی بوونی زەیدەوە.

لێرەش خوا دەفەرموێ : ﴿وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَن فِي ٱلْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا﴾، ئەگەر پەروەردگارت ویستبای، واتە: ویستبای زۆر لە خەڵك بکاتو، بە زۆر ئیمان بە خەڵك بێنێ، ئەوە هەموو ئەوانەی لەسەر زەوین، تێکڕاو وێکڕا بڕوایان دەهێنا، یانی: بۆیە تێکڕای خەڵك ئیمانیان نەهێناوە، چونکە خوا

---

١) دەشگونجێ (لو) بۆ هاندان (تحضيض)یش بەکاربێ، بەڵام لێرەدا بۆ ئەو مانایە ناگونجێ.

نەیویستوە، بەڵام بۆچی خوا نەیویستوە؟ چونکە نەیویستوە ناچاریان بکاتو، ویستوویەتی ئازادو سەرپشکیان بکات، کەواتە: ئەم ڕستە موبارەکە ئاوای لێ دێتەوە : (ولو شاء ربك مشيئة إجبارٍ وإكراهٍ، لآمَنَ مَنْ فِي الأرض كلُّهم جميعاً)، ئەگەر پەروەردگارت ویستبای زۆر لە خەڵك بکاتو ناچاریان بکات، هەموو ئەوانەی لەسەر زەوین، تێکڕاو وێکڕا بڕوایان دەهێنا.

چونکە وشەی (كُلُّهم) کە دەفەرموێ : ﴿لَأٓمَنَ مَن فِي ٱلۡأَرۡضِ كُلُّهُمۡ﴾، واتە: تێکڕای تاکەکان، وە کە دەفەرموێ : ﴿جَمِيعًا﴾، واتە: پێکەوەو وێکڕا.

ڕاستیی دووەم : پێغەمبەریش ﷺ بۆی نەبووە خەڵك ناچار بکات لەسەر بڕوا هێنان وەك خوا دەفەرموێ: ﴿أَفَأَنتَ تُكۡرِهُ ٱلنَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُواْ مُؤۡمِنِينَ﴾، دیارە ئەو هەمزە (أ)یە، هەمزەی پرسیارکردنی نکوولّیی لێکەرانەیە، (الهَمْزة للإستفْهام الإنكاري) خوای پەروەردگار بە نکوولّیی لێکردنەوە، بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: ئایا تۆ زۆر لە خەڵك دەکەی، تاکو ببانکەیە بڕوادار، واتە: خوا نکوولّیی لێ دەکات، یانی بۆت نیە.

هەڵبەتە لێرەدا مەبەست ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺو، هیچ کەسێکی دیکەش بۆی نیە، خەڵك ناچار بکات لەسەر بڕوا هێنان، لە ڕاستییشدا خەڵك هەر ناچار ناکرێ لەسەر ئیمان هێنان، چونکە ئیمان هێنان پەیوەندیی بە دڵو دەروونو دیوی پەنهانی ئینسانەوە هەیە، بەڵکو ئەو کاتە خەڵك ناچار دەکرێ، لەسەر دەربڕینی ئیمانێکی بە درۆ، دەربڕینی مسوڵمانێتییەکی بە درۆ، واتە: خەڵك ناچار دەکرێ لەسەر ئەوە کە ببن بە مونافیقو دووڕووو دەغەڵو، بەتەئکید ئیمان بە زۆر پەیدا نابێ.

ڕاستیی سێیەم : هیچ کەس بەبێ ویستو مۆڵەتی قەدەریی خوا، ناتوانێ بڕوا بێنێ : ﴿وَمَا كَانَ لِنَفۡسٍ أَن تُؤۡمِنَ إِلَّا بِإِذۡنِ ٱللَّهِ﴾، هیچ کەسێك بۆی نیە بڕوا بێنێ، مەگەر بە مۆڵەتی خوا.

دەبێ وریا بین: وشەی (إذن) لە قورئاندا کە بەکارهاتوە، واتە: مۆڵەت، ئنجا جاری وایە مەبەست پێی مۆڵەتی شەرعییە، جاری واشە مەبەست پێی مۆڵەتی تەکوینییو قەدەرییە.

(مۆڵەتی شەرعیی) واتە: ئەوەی کە خوا لە شەریعەتدا بەیانی کردوە، بۆ وێنە: مۆڵەتی شەرعییە، ڕوخسەتە کە کەسێك لە ڕەمەزاندا سەفەری کرد، یان نەخۆش بوو، ڕۆژوو نەگریو، دوایی ڕۆژووەکانی بگرێتەوە، ئەوە مۆڵەتی شەرعییەو لە شەریعەتدا بەیان کراوە.

(مۆڵەتی قەدەریی یان مۆڵەتی تەکوینی) ئەوەیە: کە بە پێی ئیرادەو ویستی خوا بێ، کە لێرەدا مەبەست لەو مۆڵەت (إذن)ە، مۆڵەتی قەدەرییو تەکوینییە، بۆچی؟

ئنجا ئێمە بۆ ڕاستو دروست تێگەیشتنی ڕستەی: ﴿ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَن تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ ﴾، ناچارین بڵێین : لێرەدا مەبەست لەو مۆڵەت (إذن)ە مۆڵەتی قەدەرییو تەکوینی خوایە، نەك مۆڵەتی شەرعیی، چونکە خوا لە ڕووی شەرعییەوە، نەك هەر مۆڵەتی داوە، کە خەڵك ئیمان بێنێ، بەڵکو فەرزیشی کردوە، لە چەندان ئایەتدا، بۆ وێنە: خوا دەفەرموێ : ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱعْبُدُوا۟ رَبَّكُمُ ٱلَّذِى خَلَقَكُمْ وَٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٢١﴾ ﴾البقرة، واتە: ئەی خەڵکینە! ئەو پەروەردگارەتان بپەرستن، کە ئێوەی وەدی هێناوەو، ئەوانەی پێش ئێوەشی بەدی هێناوە، بۆ ئەوەی پارێزی لێ بکەن.

کەواتە: خوای کاربەجێ، وەك مۆڵەتی شەرعیی، نەك هەر مۆڵەتی داوەو ڕێی داوە، بەڵکو پێویستیشی کردوە، کە هەموو خەڵك ئیمان بە خوا بێنێو، بیپەرستێو بەندایەتیی بۆ بکات، کەواتە: لێرەدا مەبەست پێی مۆڵەتی قەدەرییە، یانی: بەبێ ویستی خوا، کەس ناتوانێ ئیمان بێنێ، بەبێ ئەوەی خوا ﷻ لە ڕووی قەدەرییەوە، لە ڕووی تەکوینییەوە ڕێ بدات.

ئنجا حیكمەتی ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییەش ئەوەیە، كە بزانرێ: بڕوا هێنان‌و بڕوا نەهێنانی خەڵك، بە پێی یاساكان (سنن)ی خوایەو، لە ژێر ڕكێفی ویستی ڕەهای خوا دایە، واتە: كەسێك كە ئیمان ناهێنێ، دیارە خوا نەیویستوە، نەك ئەوە كە ئیمان ناهێنێ، خوا ناچار بكات ئیمان نەهێنێ ! بەڵكو خوا بۆخۆی بە ویستی ڕەهای خۆی مۆڵەتی داوەو ئەو توانایەی پێداوە، كە هەرچەندە خوا پێی ناخۆشە، بەڵام ئیمان نەهێنێ، یان هەرچەندە خوا پێی ناخۆشە، بەڵام گوناح بكات، یان هەرچەندە خوا پێی خۆشە، بەڵام فەرمانبەریی‌و تاعەت بۆ خوا ئەنجام نەدات، خوا بۆخۆی توانای بە مرۆڤەكان داوە، ئنجا بۆچی ئەو توانایەی بە مرۆڤان داوە؟ بۆ ئەوەی بەكەڵكی تاقیكردنەوە بێن، بەكەڵكی جێنشینایەتیی خوا بێن لەسەر زەوی‌و، بە كەڵكی هەڵگرتنی ئەمانەتی خوا بێن.

ڕاستیی چوارەم : ئەوانەی عەقڵ‌و هۆشیان ناخەنە كار بۆ ناسینی خوا، شایستەی پیسیی‌و بێبڕوایی دەبن، وەك دەفەرموێ : ﴿ وَيَجۡعَلُ ٱلرِّجۡسَ عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يَعۡقِلُونَ ﴾، واتە: خوا پیسیی دادەنێ لەسەر ئەوانەی كە نافامن، واتە: عەقڵ‌و هۆشیان بەكارناهێنن.

وشەی (الرّجس: القَذَر) واتە: پیسیی، بە مانای سزاو ئازار دێ‌و، بە مانای تووڕەیی خواو، كوفریش دێ، واتە: خوا ﷻ لە ئەنجامی بەكارنەهێنانی عەقڵدا بە شێوەیەكی ڕاست‌و دروست، بۆ ناسینی خوای پەروەردگارو، ناسینی پێغەمبەران (علیهم الصلاة وسلام)و، زانینی ڕاستیەتیی پەیامی خوا، لە ئەنجامی ئەوەدا، ئەوانە بە شایستە دەزانێ، كە پیسیی بێبڕواییان بخاتە سەر، واتە : خۆیان وا دەكەن، كە شایستەی ئەوە بن.

ڕاستیی پێنجەم : مرۆڤ لە ڕێی سەرنج دانی بەهۆشانەی دروستكراوەكانی خواوە، لە بوونەوەرو دەوروبەریدا، دەستی لە خواناسیی گیر دەبێ، ئینسان چۆن پەی بە خواناسیی دەبات؟ ئەگەر بڵێی: بەهۆی پێغەمبەرانەوە (علیهم الصلاة والسلام)، مرۆڤ ئەگەر جارێ خوای نەناسیبێ، نوێنەری خوا چۆن

دەناسیٚ؟! ئنجا ئەگەر بلێی : لە ڕێی کتێبەکانی خواوە، خوا دەناسیٚ، دیسان دەگوترێ : ئەو جارێ ئەگەر خوای نەناسیبێ، چۆن دان بە کتێبەکەی دا دێنیٚ؟ کەواتە: پێشێ ئینسان دەبێ خوا بناسیٚ، بەلاّم ئایا مرۆڤ لە ڕێی چییەوە خوا دەناسیٚ؟! خوای پەروەردگار ڕوونی کردۆتەوەو دەفەرموێ : ﴿ قُلِ ٱنظُرُواْ مَاذَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، واتە: بلێ: با تەماشا بکەن، چی لە ئاسمانەکان و لە زەوییدا هەیە.

بۆیە من کاتی خۆی لە شیعرێکدا گوتوومە :

سروشت ئاوێنەی تەجەللای خوایە باش سەرنجی بدە بزانە چی تیایە

لە ڕێی کرەوە کردگار دەناسرێ سروشت کرێکە کردگاری خوایە

ئەم بوونەوەرە بەرهەمی خوای پەروەردگارە، وەدیهێنراوی خوای پەروەردگارە، بە پەنهان و ئاشکرایەوە، وە بە سەرو خواریەوە، بۆیە ئەگەر بمانەوێ خوای بالاّدەست بناسین، دەبێ تەماشای دروستکراوەکانی بکەین.

لە ڕاستییدا دروستکراوەکانی خوا، ئاوێنەی تێدا دەرکەوتنی ناوو سیفەتەکانی خوان ﷻ، ئەگەرنا ئێمە ڕاستەوخۆ پەیوەندییمان بۆ بە خواوە ناکرێ! کەواتە: ئێمە دەبیٚ لە ڕێی شوێنەوەرەکانیەوە خوای پەروەردگار بناسین، ئنجا ئێمە نەك هەر خوا ﷻ کە : (لَيۡسَ كَمِثۡلِهِۦ شَيۡءٞ) هیچ شتێك وەك خوا نیە، بەڵکو بەشێکی زۆر لە دروستکراوەکانی خواش، لە ڕێی شوێنەوارەکانیانەوە، دەیانناسین.

بۆ نموونە :

١/ هێزی کێشندە، کە ئەم بوونەوەرەی ڕاگرتوە، ئەو هەموو کەهکەشان و ئەستێرەو خڕۆکانە بەیەکەوە دەبەستێ، کێ هێزی کێشندەی بینیوە؟ کەس نەیبینیوە، بەلاّم لە ڕێی شوێنەوارەکانیەوە دەیزانین.

٢/ هەروەها هێزی موگناتیسیی.

٣/ ئنجا تیشکی ژێر سوورو تیشکی سەروەنەوشەیی.

٤/ هەروەها گەردیلە (ذرة)، کێ گەردیلەی بینیوە؟ کە بە میکرۆسۆبی ئەلیکترۆنییش کە نیزیکەی ملیۆنێك جار شت گەورە دەکات، گەردیلە نەبینراوە، بەڵام لە ڕووی شوێنەوارەکانەوە دەزانین، کە بچووکترین پێکهاتەی مادده گەردیلەکانن‌و، گەردیلەش بۆخۆی لە چەند پێکهاتەیەك پێکدێ، ئنجا بە چەند ملیۆن گەردیلە مۆڵکوڵ (جُزَيء)ێك پێکدێنن، ئنجا لەوانیش توخمەکان (عناصر) پێك دێنن، کەواتە: هەموو ئەو دروستکراوانە لە ڕێی شوێنەوارەکانیانەوە دەیانزانین، چ جای خوا ﷻ!!

کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿ قُلِ ٱنظُرُواْ مَاذَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾، واتە: ئەگەر دەتانەوێ خوا بناسن، ڕێی ڕێك‌و ڕاست‌و تەندروستی ئیمان بە خوا هێنان‌و خواناسین: سەرنجدانی دروستکراوەکانیەتی، لە ڕێی ئەو دەورووبەرو بوونەوەرەومیە، بە سەرو خوارەوە، ئاسمانەکان‌و زەوی، کە دەتوانین پەی بە بەدیهێنەرو خاوەن‌و مشورخۆری بەرزو مەزن‌و تاك‌و پاك‌و بێ وێنەیان، ببەین.

ڕاستیی شەشەم : کەسێك نەیەوێ ئیمان بێنێ، هیچ کام لە نیشانەکانی خوا لە بوونەوەرداو، ترساندن‌و ترسێنەرەکان، سوودیان بۆی نابێ، وەك دەفەرموێ:

﴿ وَمَا تُغۡنِي ٱلۡأٓيَٰتُ وَٱلنُّذُرُ عَن قَوۡمٖ لَّا يُؤۡمِنُونَ ﴾، (ما) دەگونجێ (نافیة) بێ، واتە: نیشانەکان‌و ترساندنەکان سوود ناگەیەنن بە کۆمەڵێك کە بڕوا ناهێنن، یاخود دەگونجێ (ما)ی (الإستفهامیة) بێ، واتە: نیشانەکان‌و ترساندنەکان‌و وریاکەرەوەکان، بۆ کۆمەڵێك کە نایانەوێ ئیمان بێنن، چ سوودێ دەگەیەنن؟ بەدڵنیایی هیچ سوودێکیان پێ ناگەیەنن.

وشەی (ٱلۡأٓيَٰتُ) لە ئەسڵدا :

١/ دەگونجێ مەبەست پێی نیشانەکانی خوا بێ، دیاردەو دیمەنە سروشتییەکان.

٢/ دەگونجێ مەبەست پێی ڕستەکان‌و بڕگەکانی فەرموودەی خوا بێ.

٣/ دەشگونجێ مەبەست پێی موعجیزەی پێغەمبەران (علیهم الصلاة وسلام) بێ.

بەڵام بە پێی سیاق بۆمان دەردەكەوێ، كە زیاتر مەبەست پێی دیاردەو دیمەنە سروشتییەكانن، وەك لە سوورەتی (یوسف)دا دەفەرموێ : ﴿وَكَأَيِّن مِّنْ ءَايَةٍ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾﴾، واتە: زۆر نیشانە هەن لە ئاسمانەكانو زەویدا، بەلایاندا ڕەت دەبن، بەڵام بە پشت تێكردنیانەوە، واتە: هیچ سوودیان لێ نابینن، چونكە: شوێن دەستی خوایان تێدا نابینن‌و، سیفەت‌و ناوەكانی خوای پەروەردگاریان تێدا ناخوێننەوە.

وشەی ﴿ٱلنُّذُرُ﴾ دوو واتای هەن :

١ـ كۆی (إنذار)ە، واتە: (إنذارات) یانی : ترساندنەكانی خواو وریا كردنەوەكانی.

٢ـ یاخود كۆی (نذیر)ە، واتە: (المُنذِرون) یانی: وریاكەرەوان‌و ترسێنەران، كە مەبەست پێی پێغەمبەرانن (علیهم الصلاة والسلام).

ڕاستیی حەوتەم : كە دەفەرموێ : ﴿عَن قَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُونَ﴾، كۆمەڵێك كە بڕوا ناهێنن، ئەمە بە ڕوون‌و ڕاشكاویی دەیگەیەنێ كە خوای زاناو توانا، ئازادیی تەواوی لە بواری ئیمان هێنان‌و ئیمان نەهێنان دا، بە مرۆڤ داوە، چونكە فەرموویەتی: نیشانەكان‌و ترساندنەكان، سوود بە كۆمەڵێك ناگەیەنن كە بڕوا ناهێنن، واتە بڕوا نەهێنانەكەی پاڵداوەتە لای خۆیان (لای مرۆڤەكان)، هەروەك ئەگەر ئیمانیش بێنن، خۆیان بڕوا دێنن: (يُؤْمِنُون بالله) واتە: خۆیان ئیمان دەهێنن، یاخود (آمَنوا بالله) خۆیان ئیمانیان هێناوە.

مەسەلەی شەشەم : كە خوا دەفەرموێ : ﴿فَهَلْ يَنتَظِرُونَ إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ ٱلَّذِينَ خَلَوْاْ مِن قَبْلِهِمْ ۚ قُلْ فَٱنتَظِرُوٓاْ إِنِّي مَعَكُم مِّنَ ٱلْمُنتَظِرِينَ ﴿١٠٢﴾ ثُمَّ

﴿ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ ءَامَنُوا كَذَٰلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنجِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ ﴾، واتە: ئایا چاوەڕێی چی دەکەن، جگە لە وێنەی ڕۆژانێك کە بەسەر پێشووەکانیان هاتوون؟

(أیام) کۆی (یوم)ە، (یوم)، واتە: ماوەیەك لە کات، دیارە ئەو کارەسات‌و بەڵایانەی کە بەسەر میللەتە پێشووەکان هاتوون، لەسەر بڕوا نەهێنانیان، لە ماوەیەك‌و زەرفێکدا بووە، کە پێی گوتراوە: (يَوْم) کات، ئنجا ڕۆژێکی خایاندوە، دووی خایاندوە، مانگێك، کەمتر، یان زیاتری خایاندوە، یان : چرکەیەك بووە، گرنگ ئەوەیە کاتی فەوتاندنەکەیان پێی دەگوترێ : (یوم) واتە : ماوەیەك لە کات، کە مەرج نیە تەنیا بیست‌و چوار (٢٤) سەعات بێ، ئەوە بەگوێرەی عورفی ئێستای ئێمەی خەڵکی سەر زەوی وایە: (یوم) بریتییە لە کاتێك کە زەوی خولێك بە دەوری خۆیدا دەکات، لە بەرانبەر خۆرداو، شەوو ڕۆژ پێکدێن، کە بە هەمووی دەگوترێ: (یوم)، ئنجا بە شەوەکەی دەگوترێ : (لیل)و بە ڕۆژەکەشی دەگوترێ : (نهار)و، بە هەردووکیان دەگوترێ: (یوم) واتە : شەوو ڕۆژێك، ئەوە بە نسبەت ئێمەوە وایە.

کەواتە: کە دەفەرموێ : ﴿ فَهَلْ يَنتَظِرُونَ إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِن قَبْلِهِمْ ﴾، واتە: چاوەڕێی چی دەکەن، جگە لەوە کە ئەوەی بەسەر ئەوانی پێشی واندا هات، بەسەر ئەوانیش دا بێ، واتە: جگە لەو سزایەی بەسەر میللەتە پێشووەکاندا سەپێنرا، لە کاتێکی دیاریکراودا، ئەوانیش ئەگەر هەر لەسەر ڕێچکەی ئەوان بڕۆن‌و لەسەر ئەو کەللە ڕەقییەی ئێستایان بەردەوام بن، جگە لەوە چاوەڕێی چی دیکە دەکەن؟!

﴿ قُلْ فَانتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُم مِّنَ الْمُنتَظِرِينَ ﴾، واتە: بڵێ: چاوەڕێ بن، منیش لە چاوەڕوانانم.

وشەی (الأَيَّام: الـمَشَاهِد، الوَقَائِع وَالأَحْدَاث) واتە: ئەو دیمەنە سامناك‌و ڕووداوو کارەساتانەی کە بەسەریان هاتوون، لە کاتێکی دیارییکراودا.

وشەی (خَلَوْا) یانی: (مَضَوا) واتە: تێپەڕیون، واتە: لە پێشی واندا ڕابردوون‌و تێپەڕیون، مەبەست پێی کۆمەڵگا ڕابردووەکانە، واتە: گەلی نووح‌و گەلی هوودو گەلی صالح‌و گەلی شوعەیب‌و گەلی لووط‌و... هتد، باقی ئەو گەلانەی کە خوای دادگەرو باڵادەست فەوتاندوونی.

کە دەفەرموێ : ﴿فَٱنتَظِرُوٓاْ إِنِّي مَعَكُم مِّنَ ٱلۡمُنتَظِرِينَ﴾، واتە: ئێوە چاوەڕێ بن، منیش لە چاوەڕوانانم، واتە: من دڵنیام کە ئەگەر ئێوە لەسەر کەللەڕەقیی‌و خراپەکاریی بەردەوام بن، شێوەیەك لە شێوەکانی سزادان لەلایەن خوای دادگەرەوە، بۆ ئێوەش دێتە پێش.

دوایی دەفەرموێ : ﴿ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ﴾، واتە : دوایی پێغەمبەرانی خۆمان (علیهم الصلاة والسلام)و ئەوانەی بڕوایان هێناوە، دەرباز دەکەین، واتە : سوننەت‌و یاسای ئێمە وابووە کە پێغەمبەران‌و ئەوانەی کە لەگەڵیاندا ئیمانیان هێناوە، دەربازمان کردوون، واتە: کاتێك کە سزامان ناردوە بۆ کۆمەڵگایەك، پێغەمبەرەکەو، ئەو کۆمەڵە کەمەی کە لەگەڵیدا ئیمانیان هێناوە، دەربازمان کردوون‌و قوتارمان کردوون‌و، ئەوانی دیکەشمان فەوتاندون.

﴿كَذَٰلِكَ حَقًّا عَلَيۡنَا نُنجِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ﴾، واتە : هەر ئاوا بەو شێوەیە لەسەرمان پێویستە، کە بڕواداران ڕزگار بکەین.

لێرەدا خوا ﷻ باسی یاسایەکی خۆی دەکات، کە لە ژیانی بەشەردا بەردەوام جێبەجێ بووەو جێبەجێ دەبێ، چونکە وشەی :

(كَذَٰلِكَ) واتە: هەر بەو شێوەیەی کە لە ڕابردوودا کردوومانە، ئێستاش‌و لەمەودواش ئەوانەی بڕوایان هێناوە، دەربازیان دەکەین‌و ڕزگاریان دەکەین، کاتێك کە بەڵا بنێرین بۆ ئەو کۆمەڵگایانەی کە دەمانەوێ بیانفەوتێنین.

هەڵبەتە دەشگونجێ لێرەدا مەبەست ئەوە بێ، کە خوا ﷻ وەك چۆن دەفریای پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام)و ئەو کەمینە بڕوادارانە کەوتوە، کە لە

خزمەتیاندا بوون، بە هەمان شێوەش دەفریای ئیماندارانی دیکەش دێ، لە هەر چاخ و سەردەمێکدا، بەو شێوەیەی کە حیکمەتی خوا دەیخوازێ، سەریان دەخات و دەربازیان دەکات و چەپاڵەیان دەدات.

کە دەفەرموێ: ﴿كَذَٰلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنجِ الْمُؤْمِنِينَ﴾، ئاوا بەو شێوەیە لەسەرمان پێویستە، دیارە ئەشعەرییەکان و موعتەزیلەکان کاتی خۆی زۆر مشتومڕیان بووە، لەوبارەوە کە ئایا خوا هیچ شتێکی لەسەر پێویستە، یان نا؟

ئەشعەرییەکان گوتوویانە: ناگونجێ هیچ شتێك لەسەر خوا پێویست بێ.

موعتەزیلەکانیش گوتوویانە: بەڵێ دەگونجێ، خوا شتی لەسەر پێویست بێ، ئەوەتا خوا دەفەرموێ: لەسەر خۆمانمان پێویست کردوە.

کە دیارە ئەم تەعبیرە لە شوێنی دیکەشدا هاتوە، بۆ وێنە: لە سوورەتی (الروم) دەفەرموێ : ﴿وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ ۝٤٧﴾، واتە: وە ئاوا لەسەرمان پێویستە یارمەتیدان و سەرخستنی بڕواداران.

بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە کە هیچ کەس جگە لە خوا، ناتوانێ شتێك لەسەر خوا پێویست بکات، وەك دەفەرموێ : ﴿لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ ۝٢٣﴾ الأنبياء، واتە: خوا لێی ناپرسرێتەوە، بەڵام ئەوان لێیان دەپرسرێتەوە، بەڵام دەگونجێ خوا بۆخۆی شتێك لەسەر خۆی پێویست بکات، واتە: لە ڕووی بەخشندەیی و کەرەمی خۆیەوە، بۆخۆی شتێك لەسەر خۆی پێویست بکات، یانی: بە پێی ئەو سیستەم و بەرنامەیەی کە دایناوە، خوا مامەڵە لەگەڵ مرۆڤەکاندا دەکات و، ئەوەی دەکەوێتە سەر خوا ﷻ، خوا جێبەجێی دەکات، بەو واتایە کە: خوا بۆخۆی وای داناوە، وەك لە سوورەتی (هود)دا دەفەرموێ : ﴿إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ۝٥٦﴾، واتە: بێگومان پەروەردگارم لەسەر ڕێیەکی ڕاستە.

هەروەها لە سوورەتی (الحجر)دا خوا ﷻ دەفەرموێ : ﴿ قَالَ هَٰذَا صِرَٰطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ﴿٤١﴾ ﴾، واتە: (خوا) فەرمووی : ئەوە ڕێیەكی ڕاستە لەسەر من.

یانی : بە لای مندا دێ، یاخود: ئەوە ڕێیەكی ڕاستەو من هەر من بەو شێوەیە مامەڵە لەگەڵ بەندەكانم دا دەكەم.

چونكە بە دڵنیایی: مامەڵەی خوا لەگەڵ دروستكراوەكانیداو، بەتایبەت لەگەڵ مرۆڤدا كە سەرتۆپی دروستكراوەكانیەتی، مامەڵەیەكی هەڕەمەكیی ناسیستماتیك نیە، بەڵكو سیستماتیكو ڕێكو پێكە.

وشەی (نُنَجِّي) بە (نُنْجِ)یش خوێنراوەتەوە: (ثُمَّ نُنْجِ رُسُلَنا).

ئەوەی دیكەش: ﴿ حَقًّا عَلَيْنَا نُنجِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، دیسان بە: (نُنَجِّي)یش خوێنراوەتەوە، واتە: هەردووكیان بە دوو شێوە خوێنراونەوە.

خوا بە لوتفو كەرەمی خۆی لەو كەسانەمان بگێڕێ كە بە دەسەڵاتی خۆی، بە عیززەتی خۆی، ئێمەش چەپاڵە دەدات لە دەست ئەهلی كوفرو نیفاقی ڕۆژگاری خۆمان، پێش هەموو شتێك: ئیمانمان بپارێزێو، ئیرادەمان بپارێزێو، كەرامەتمان بپارێزێو، ئیعتباری لای خۆیمان بپارێزێ، لەوە كە لەكەدار بین، یان هەڵوێستێك بنوێنینو شتێك بكەین، كە شایستەی بەیداغی بەرزی ئیسلامو، شەریعەتی بێ هەڵەو پەڵەی خوای پەروەردگار نەبێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دوازدەیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان کە دەرسی کۆتایی یە، لە شەش (٦) ئایەت پێکدێ، کە بریتین لە: (١٠٤ تا ١٠٩) لەو شەش ئایەتەدا، خوای کارزان دوو جاران تێیاندا فەرمان بە پێغەمبەر ﷺ دەکات، کە بە: ﴿ قُلۡ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ﴾، بانگی مرۆڤایەتیی بکات :

جاری یەکەم : پێیان بڵێ : کە ئەگەر ئێوە دوو دڵن لە بارەی بەرنامەو ئایینەکەمەوە، ئەوە بزانن کە من تەنیا ئەو خوایە دەپەرستم کە دەتانمرێنێ، نەك ئەو شتانەی ئێوە لە خوار خواوەو لە جیاتی خوا دەیانپەرستن، کە نەك هەر ژیان و مردنی ئێوەیان بە دەست نیە، بەڵکو هی خۆشیانیان بە دەست نیە، ئەگەر ژیانداربن، ئەگەر بێ ژیانیش بن، وەك: دارو بەردو خۆرو مانگ و ئەستێرەو ... هتد، ئەوە هەر هیچ.

پاشان خوا فەرمانی پێدەکات کە خۆی بۆ بەندایەتیی خوا ساغ و یەکلا بکاتەوەو، وە لە هاوبەشداران نەبێ و، لە شتانێك نەپاڕێتەوە کە سوودو زیانیان نیە، ئەگەرنا لە ستەمکاران دەبێ، کە بێگومان لێرەدا مەبەست قسەکردنە لەگەڵ هاوبەش دانەران و بێبڕوایاندا، واتە: مەبەست پێی غەیری پێغەمبەری خاتەمە، بۆچی؟

چونکە خوا زاناو شارەزا، دەزانێ کە پێغەمبەر ﷺ، غەیری خوا ناپەرستێ و لە غەیری خواش ناپاڕێتەوەو، بێگومان بەندایەتیی خۆیشی بۆ خوا ساغ و

یەكلاكردۆتەوە، كەواتە : بەڕواڵەت بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرمویٚ، بەڵام لە پەنای ئەوداو بە كنارە، قسە لەگەڵ خەڵكی دیكەدا دەكات !

ئنجا پێشیڕادەگەیەنیٚ: كە زیانێك خوا بیهێنیٚ، بە كەس لاناچیٚو، خێرێك كە ئەو بە قسمەتی بكات، بەرپەرچدەرەوەی نیە...

دوایی بۆ جاری دووەم : خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرمویٚ: پێیان بڵیٚ : ئەوە لە پەروەردگارتانەوە هەقتان بۆ هات، ئنجا هەر كەس وەریبگریٚ، خۆی بەهرەمەندەو، ئەوەی ڕەفزیشی بكات، خۆی زەرەرمەندەو، پێغەمبەری خوا ﷺ وەكیلو چاودێر نیە بەسەریانەوە.

لە كۆتایی دا خوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرمویٚ: شوێن پەیامی خوا بكەوەو خۆڕاگربە، هەتا خوا حوكم دەكات، كە ئەو باشترین حوكمڕانو بڕیاردەرە.

﴿قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِن كُنتُمْ فِى شَكٍّ مِّن دِينِى فَلَآ أَعْبُدُ ٱلَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ
ٱللَّهِ وَلَٰكِنْ أَعْبُدُ ٱللَّهَ ٱلَّذِى يَتَوَفَّىٰكُمْ ۖ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٤﴾ وَأَنْ أَقِمْ
وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٥﴾ وَلَا تَدْعُ مِن دُونِ ٱللَّهِ
مَا لَا يَنفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ ۖ فَإِن فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذًا مِّنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٠٦﴾ وَإِن يَمْسَسْكَ ٱللَّهُ
بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُۥٓ إِلَّا هُوَ ۖ وَإِن يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَآدَّ لِفَضْلِهِۦ ۚ يُصِيبُ بِهِۦ
مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ ۚ وَهُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٠٧﴾ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ قَدْ جَآءَكُمُ
ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ ۖ فَمَنِ ٱهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِۦ ۖ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ۖ
وَمَآ أَنَا۠ عَلَيْكُم بِوَكِيلٍ ﴿١٠٨﴾ وَٱتَّبِعْ مَا يُوحَىٰٓ إِلَيْكَ وَٱصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ ٱللَّهُ ۚ وَهُوَ
خَيْرُ ٱلْحَٰكِمِينَ ﴿١٠٩﴾﴾.

مانای وشـــە بە وشـەی ئایــەتەکــان

{بڵێ: ئـەی خەڵکینـە! ئەگـەر ئێـوە لـە دوو دڵییـدان لـەبارەی ئایینەکەمـەوە، (ئـەوە بزانـن کـە) من ئەو شتانە ناپەرستم کە ئێوە لە خوار خـواوە دەیانپەرستن، بەڵکـو تەنیا ئەو خوایەی کـە دەتـانژیەنـێ و دەتـانمرێنـێ، دەپەرستم، فەرمانیشـم پێکـراوە کـە لـە بـڕواداران بـم ﴿١٠٤﴾ وە (فـەرمانم پێکـراوە، پێمگـوتراوە) کـە: ڕووی خـۆت بـە ساغیـی لەگـەڵ ملکـەچیی دا (بۆ خـوا) ڕاسـت بکـەو، لە هاوبەش دانـەران مەبە ﴿١٠٥﴾ وە لـە خـوار خـواوە لـە شـتێك مەپاڕێـوە، کـە نـە سـوودت پێدەگەیـەنێ و نـە زیانـت پێدەگەیەنێ، چونکە ئەگـەر واتکـرد، کەواتـە تـۆ لـە ستـەمکارانـی ﴿١٠٦﴾ وە ئەگـەر خـوا زیـانێکت تـووش بکـات، جگـە لە خۆی لابەری نیـەو، ئەگـەر چاکـەیەکی بـۆت بـوێ، هیچ بەرپـەرچ دەرەوەیـەك بـۆ بەخشـشـی وی نیـە، بەخشـشی خـۆی دەدات بـە هەرکـام لـە بەندەکـانی، کـە بیـەوێ و، ئـەو لـێبوردەی بـە بەزەییـە ﴿١٠٧﴾ بڵـێ ئـەی خەڵکـینە! بەدڵنیـایی لە پەروەردگـارتـانەوە هەقتـان بۆ هـاتوە، ئنجا هەر کەس ڕێی ڕاست بگرێ، سـوودی ڕێـی ڕاسـت گرتنـەکـەی بـۆ خۆیـەتی و، هـەر کـەس گومـڕابـێ، زیـانی گومڕابوونەکـەی هـەر بـۆ خۆیـەتی و، مـن بەسـەرتـانەوە پارێزەر نـیم (کـە نەهێڵـم گومـڕابن) ﴿١٠٨﴾ وە (ئەی موحەممـەد!) بە دوای ئـەو (پەیـام)ە بکـەوە، کە بۆت سـروش دەکـرێ و، خۆڕاگـربـە، هـەتـا خـوا بڕیـار دەداتو، ئەو بـاشـتـرین بڕیـاردەرە}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(شَكٍّ): (إعتدال النقيضين عند الإنسان وتساويهما) (شك) ئەوەیە كە: دوو شتی پێچەوانەی یەكدی هاوسەنگ بنو، لەلای ئینسانو، یەكسان بن، بە كوردیی دەگوترێ: دوو دڵیی، واتە: شتێك لە نێوان ئەگەرو نەگەردا بهێڵێیەوە، نە ئەگەری بوونی بەسەر نەبوونیداو، نە ئەگەری نەبوونی بەسەر بوونیدا، زاڵ بكەی.

(دِينِي) : (دين) لێرەدا بە مانای ملكەچیی دێ، (دينـي) واتە: ملكەچیی خۆم، یاخود ساغ بوونەوەی خۆم، یان فەرمانبەریی خۆم، (بۆ خوا ساغ كردۆتەوە).

(يَتَوَفَّىٰكُمْ) : واتە: (يُمِيتُكُم) یانی: بە تەواویی وەرتاندەگرێ، كە لێرەدا مەبەست پێی گیانكێشانو مراندنە.

(حَنِيفًا): (الحنَفُ: هُوَ مَيْلٌ عَنِ الضَّلاَلِ إلَى الإِستقَامَةِ، عَكْسُ الجنَف: هُوَ مَيْلٌ عَنِ الإِستقَامَةِ إلَى الضَّلاَل، والحَنِيفُ: هُوَ المَائِلُ إلَى ذَلِكَ)، واتە: (حَنَف) بریتیە لە مەیلكردنو بەلادا چوون لە گومڕاییەوە بەرەو ڕاستە ڕێگا، بە پێچەوانەوەی (جَنَف)ەوە، وشەی (جَنَف) بریتیە لە مەیلكردنی كەسێك بۆ وازهێنان لە گومڕاییو لە ڕێی لارو خوار، بەرەو ڕاستە شەقامی خوا. (حَنیف)ش بابای مەیلكەرە بەرەو هەق

(بِوَكِيلٍ): (التَّوْكِيلُ أَنْ تَعْتَمِدَ عَلَى غَيْرِكَ وَتَجْعَلَهُ نَائِبَاً عَنْكَ، وَالوَكِيلُ فَعِيلُ بِمَعْنَى: الْمَفْعُول، قَالَ تَعَالَى: ﴿وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا ١٣٢﴾ النساء، أَي: اكتفِ بِهِ أَن يتولَّى أَمرَكَ وَيَتَوَكَّل لَكَ، وَالتَوَكُّلُ يُقَالُ عَلَى وَجْهَيْن: تَوَكَّلْتُ لِفُلان بِمَعْنَى: تَوَلَّيْتُ لَهُ، وَيُقَالُ: وَكَّلتهُ فَتَوَكَّلَ لِي، وَتَوَكَّلتُ عَلَيهِ بِمَعْنَى: آعتَمُدتُ عَلَيْهِ)، (تَوَكيل) یانی: وەكیل گرتن، ئەوەیە كە تۆ كەسێك بكەی بە وەكیلی

خۆت، یان نوێنەری خۆت بۆ ئەنجامدانی شتێك، (وكیل) لەسەر كێشی (فَعِیل)ە، بە مانای (مَفْعُول)ە، واتە: (مُوكَّلُ إِلیهِ) واتە: كەسێك كارەكەی خۆتت پێ سپاردوە، كە دەفەرموێ: ﴿وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٣٢﴾﴾النساء، واتە: خوا بەسە كاری خۆتانی پێ بسپێرن، یانی: خوای كاربەجێ بەسە سەرپەرشتیی كاروباری تۆ بكاتو كاروبارت بەڕێوەبەرێو، لەجیاتی تۆ كارەكان هەڵسووڕێنێو، وشەی : (تَوَكّل)یش بە دوو واتایان بەكاردێ:

١- دەگوترێ: (تَوَكّلْتُ لِفُلان، بِمَعْنى: تَوَلَّيْتُ لَهُ) واتە: سەرپەرشتیی كارەكەیم كرد، لە جیاتی ئەو (وَيُقَالُ: وَكَّلتهُ فَتَوَكّلَ لِي) واتە: ئەومكرد بە وەكیل.

٢- (وَتَوَكَّلتُ عَلَيهِ، بِمَعْنى اعتَمُدتُ عَلَيهِ) واتە: پشتم پێ بەست (وَتَواكَل القَوْم: اتكل كلّ عَلَى الآخر) واتە: هەركامێكیان پشتی بەویدیكە بەست، واتە: خۆیان بەیەك هەڵواسی (وَوَاكَلَ فُلانٌ: إِذَا ضَيّع أَمْرَهُ مُتَّكِلاً عَلَى غَيْرِهِ) واتە: فلان كەس كارەكەی خۆی زایە كرد، بەهۆی ئەوەوە كە پشتی بە خۆی نەبەستوەو شتەكەی حەواڵەی كەسێكی دیكە كردوە.

(ضَلَّ) : (ضَلَّ: أَي غَابَ وَخَفِيَ، ضَلَّ الكَافِرُ: عَدَلَ عَنِ الطَّرِيقِ وَغَابَ، وَضَلَّ المُسَافِرُ الطَّرِيقَ: فَقَدَهُ)، (ضَلَّ) بە مانای پەنهان بوو، شێردراوە بوو، دێ، كە دەگوترێ: (ضَلَّ الشَّيءُ عن فُلاَنٍ) واتە فلان كەس ئەو شتەی لەلا ون بوو.

(ضَلَّ) لە حاڵەتی (لازم)دا بە مانای ون بوون دێ، بەڵام لە حاڵەتی (متعدّي)دا بەمانای ونكردن (فقْد) دێ، دەگوترێ: (ضَلَّ الكَافِرُ الطَّرِيقَ) واتە: بێبڕوایەكە ڕێیەكەی ونكرد.

یانی: دەگونجێ بگوترێ : (ضَلَّ المسافِرُ الطريق) واتە: ڕێبوارەكە ڕێیەكەی ون كرد، دەشگونجێ بگوترێ : (ضَلَّ عَنِ الطَّرِيقِ) واتە : خۆی لە ڕێیەكە ون بوو.

كەواتە: (ضَلَّ) وەك گوتم: هەم حاڵەتی (لازم)ی هەیە، واتە: ون بوون، هەم حاڵەتی (مُتَعَدّي)شی هەیە، واتە: ون كردن.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ لەم شەش ئایەتەی کۆتایی دا، دووجاران فەرمان بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەکات: بانگی مرۆڤایەتیی بکات‌و پێیان بڵێ: ئەی خەڵکینە! ئەی مرۆڤەکان! هەمووتان بە نێرو مێوە، بە وردو درشتەوە، بە عەرەب و غەیری عەرەبەوە، بە هەموو چین‌و توێژەکانەوە، بە هەموو ڕەنگ‌و زمانەکانەوە، چونکە (الناس) ناوی کۆ (إسم جمع)یە هەموو مرۆڤەکان‌و، تاکی لە خۆی نیە.

﴿ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ﴾، بڵێ: ئەی خەڵکینە! ئەی مرۆڤەکان ! ﴿إِن كُنتُمْ فِى شَكٍّ مِّن دِينِى ﴾، ئەگەر ئێوە لە دوو دڵیی دان‌و، سەراسیمەن، داخو ملکەچیی من، یاخود ڕێبازو بەرنامەی من، چییەو چۆنە؟ ﴿فَلَآ أَعْبُدُ ٱلَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، بێگومان من ئەوانەی لە خوار خواوە دەیانپەرستن‌و، لە جیاتی خوا دەیانپەرستن، من ئەوانە ناپەرستم، ﴿وَلَٰكِنْ أَعْبُدُ ٱللَّهَ ٱلَّذِى يَتَوَفَّىٰكُمْ ﴾، بەڵکو ئەو خوایە دەپەرستم کە دەتانمرێنێ.

هەڵبەتە پێش ئەوەی بیانمرێنێ دەشیانژیەنێ، بەڵام خوا ﷻ باسی ژیانی نەکردوە، چونکە ئەوەی کە بۆ ئینسان زۆر جێگای مەترسییەو، ئینسان دەبێ لە بەرانبەری دا هەڵوێستە بکات : مردنەکەیەتی، ئایا کێ مەرگی تۆی بەدەستە؟ ئەگەر چ بڕ عەقڵت هەبێ، ئەگەر لەبەر ئەوەش نەیپەرستی، کە تۆی ژیاندوە، دەبێ لەبەر ئەوە بیپەرستی، کە دەتمرێنێ، مردن‌و لە بەین چوونی تۆ بەدەستی ئەوە، ئەو رووحە ئەمانەتەی بەبەر جەستەی تۆیدا کردوە، تەنیا بە مۆڵەتی وی، ئەو ڕووحە دێتەوە دەر، ئنجا ئەوەش گەورەترین کارەساتە لە ژیانی هەر مرۆڤێکدا، کە ئینسان ئەم ژیانەی دنیا بەجێبهێڵێ، هەر وەك چۆن مەزنترین شت بووە، کە هاتوە بۆ ئەم ژیانە، گەورەترین ڕووداویش لە ژیانی هەر مرۆڤێکدا، بەنسبەت خۆیەوە،

بریتیە لەوەی ئەم دنیایە بەجێبهێڵێ، ئنجا ئا ئەوە، بەدەست ئەو خوایەیە کە من تەنیا بەندایەتیی بۆ وی دەکەمو، تەنیا بۆ وی ملکەچم.

﴿ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، فەرمانیشم پێکراوە کە لە بڕواداران بم، مرۆڤ پێشی دەبێ خوا بناسێ، ئنجا بڕوای پێ بێنێ، دەبێ پێشێ خوا بناسی، کە ژیانو مردنی بەدەستە، کەونو کائیناتی بەدەستە، بەدیهێنەرە، پەروەردگارە، خاوەنە، خاوەنی هەموو ناوو سیفەتە بەرزو جوانەکانە، ئنجا ئەو ئیمانەی لەسەر ئەو مەعریفەتو ناسینە، لەسەر ئەو ئاشنابوونە بە خوا، بنیات دەنرێ، ئەوە ئیمانی پێ دەگوترێ، هەر بۆیەش من لەو مەوسووعەیەی کە لە زیندانی ئەمریکادا نووسیومە، کە لە چاپی دووەمیدا، دەبێتە دوازدە کتێب، کتێبی یەکەمی کە (٤٠٠ ـ ٥٠٠) لاپەڕەیە، تەرخانم کردوە بۆ بوونناسیی {ئەوەی کە زۆر کەس پێی دەڵێن: (جیهان بینیی)و (دنیا بینیی) کە من ئەو وشەیەم پێ هەڵەیەو (بوونناسیی)م پێ تەواوە، چونکە مەبەست ئەوەیە کە تۆ خۆتو ئەو بوونەی کە تێیدای، بیناسی، بە بەدیهێنەرەکەیەوە، کە خوایە ﷻ و، بە هەموو بەدیهێنراوەکانەوە، بۆیە ئەگەر بگوترێ: بوونناسیی (علم الوجود، معرفة الوجود)[1] ڕاستتر دێتەوە، لەوەی بڵێی: دنیا بینیی، چونکە دنیا لە بەرانبەر دواڕۆژدایە، یاخود: جیهانبینیی، (جیهان) واتە: ئەوەی کە ئێمە دەیبینین، بەڵام کە گوتت: بوون (وجود) هەم (خالق) دەگرێتەوە، هەم (مخلوق)}.

ئنجا ئەو مەوسووعەیە ناوونیشانەکەی ئاوایە: (الإسلام معرفة صحيحة بالخالق والخَلْق) {ئیسلام زانیاریی‌و شارەزاییەکی ڕاستە، بە بەدیهێنەرو بەدیهێنراو} بۆیە من پێش ئەوەی باسی ئیمان بکەم، لە کتێبەکانی: {دووەمو سێیەمو چوارەمو پێنجەمو شەشەمو حەوتەمو هەشتەم} دا، هەڵساوم باسی بوونناسییم کردوە، کە بەداخەوە زۆرێك لە مسوڵمانان، بەتایبەتی ئەوانەی کە خۆیان لە ژێر ناوونیشانی: (سەلەفیی)دا دەبیننەوە، دێن یەکسەر لە ئیمانو پایەکانی ئیمانەوە دەست پێدەکەن، ئەویش زیاتر لەبەر ڕۆشنایی کتێبەکانی: (محمد بن عبدالوهاب)و غەیری ویش دا، ڕەحمەتی خوایان لێ بێ، کە ئەوە هەڵەیە، چونکە ئەو خەڵکە هەرچەندە ئیمانی هێناوە بە

---

١) بە ئینگلیزیی Ontology.

خوا، بەڵام جارێ خوای چاك نەناسیوەو، پێغەمبەری ﷺ باش نەناسیوەو، خۆی نەناسیوەو، ئەم بوونەوەرو بوونەی نەناسیوە! بەڵام قورئان پێشێ بوونت پێ دەناسێنێ، خوات پێ دەناسێنێ، خۆتت پێ دەناسێنێ، ژیانی دنیات پێ دەناسێنێ، دواڕۆژت پێ دەناسێنێ، فریشتەکان و پێغەمبەران ... هتد، ئنجا لەسەر بناغەی ئەو ناسین و زانین و مەعریفەتە دەڵێ: وەرە ئیمان بێنە، تۆ پێشتر خوات ناسیوە، دەزانی ئیمان بە چی دێنی، فریشتەکانت ناسیون و دەزانی کێن؟ ئەوجار ئیمانیان پێ دێنی، هەروەها کتێبەکانی خوا، دەزانی خوا کتێبەکانی بۆچی ناردوون؟ وە پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) دەزانی کێن و چۆنن؟ وە ڕۆژی دوایی، دەزانی بۆ چییە؟ ئنجا دەفەرموێ: بەو شێوەیە ئیمانیان پێ بێنە، واتە: ئیمان دەبێ لەسەر بناغەی مەعریفەت و زانیاریی و شارەزایی، بنیات بنرێ.

بۆیە لێرەدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾، فەرمانیشم پێکراوە کە لە بڕواداران بم، دوای ئەوەی خوام ئاوا ناسی، ئنجا بەندایەتیی بۆ دەکەم و ئیمانی پێ دەهێنم.

﴿وَأَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ﴾، وە فەرمانم پێکراوە کە: ڕووی خۆت بە پاکیی ڕاست بکە بەرانبەر بە ئایین.

لێرەدا (أل)ی سەر وشەی (لِلدِّينِ) (أل)ی (عَهْد)ە، واتە: ئەو ئایین و بەرنامەیەی کە دەزانین کامەیە، ئەوەی کە خوا بە هەموو پێغەمبەراندا (علیهم الصلاة والسلام) ناردوویەتی، ئەوەی کە لە بناغەکەی و لە هێڵە گشتیەکانیدا هەر یەکە، وەك دەفەرموێ: ﴿شَرَعَ لَكُم مِّنَ ٱلدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِۦ نُوحًا وَٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِۦٓ إِبْرَٰهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰٓ أَنْ أَقِيمُوا۟ ٱلدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا۟ فِيهِ ...﴿١٣﴾﴾.

بەڵێ ئەو ئایینەی خوا ناردوویەتی لە ئادەمەوە تا خاتەم، بۆ هەموو پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) هەر یەکە لە بناغەکەیداو لە هێڵە گشتییەکانیدا، بەڵام لە وردەکارییەکان دا لە یەك جیا بوونەوە.

(حَنِيفًا) واتە: وازبێنم لە هەرچی ڕێی پووچەو، ڕێك ڕوو وەرگێڕم بۆ ڕاستە شەقامی خوا، ﴿ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴾، وە بەجەختکردنەوە پێشم گوتراوە کە: لە هاوبەش بۆ دانەران نەبی، ﴿ وَلَا تَدْعُ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَنفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ ﴾، وە پێشم گوتراوە: کە لە خوار خواوەو لە جیاتی خوا، لە شتانێك نەپاڕێیەوە، کە نە سوودت پێدەگەیەنن، وە نە زیانت لێدەدەن، ﴿ فَإِن فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذًا مِّنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، وە پێم گوتراوە: ئەگەر وات کرد، ئەوە بێگومان تۆ لە ستەمکارانی.

وەك پێشتر گوتمان : لێرەدا ﴿ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾ مەبەست پێی بێبڕوایەکانە، کە ئەوە لەبەر ڕاهاویشتنی ئەوانەو بە (کنارە) قسەکردنە لەگەڵ ئەوان دا، واتە: ئێوە لە جگە لە خوا مەپاڕێنەوە، لە شتانێك، کە نە سوودتان پێدەگەیەنن و نە زیانتان لێدەدەن، ئەگەر وا بکەن، لە ستەمکاران دەبن، هەڵبەتە ئەوانەی کە هاوبەشیان بۆ خوا داناوە، هەر لە ستەمکارانیش بوون.

پاشان دەفەرموێ : ﴿ وَإِن يَمْسَسْكَ ٱللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُۥٓ ﴾، وە ئەگەر خوا زیانێکت تووش بکات، جگە لە خۆی لادەرێکی نیە، جگە لە خۆی ناتوانێ ئەو زیانەت لێ دووربخاتەوەو لێت لابەرێ، ﴿ وَإِن يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَآدَّ لِفَضْلِهِۦ ﴾، وە ئەگەر چاکەیەکی بۆت بوێت، بەرپەرچدەرەوە نیە بۆ چاکەو بەخششی خوا، هیچ کەس ناتوانێ ڕێی لێ بگرێ و بەرپەرچی بداتەوە، ﴿ يُصِيبُ بِهِۦ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ ﴾، (خوا) بۆ هەرکامێك لە بەندەکانی بیەوێ، ئەو خێرو چاکەو بەخششەی تووش دەکات و بۆی دێنێتە پێش، ﴿ وَهُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ﴾، بێگومان خوا لێبوردەی میهرەبانە.

جێی سەرنج ئەوەیە كە لە مەسەلەی زیاندا، تەنیا فەرموویەتی : ﴿وَإِن يَمْسَسْكَ ٱللَّهُ بِضُرٍّ﴾، ئەگەر خوا بیەوێ زیانێكت تووش بكات، (مَسَّهُ) واتە: شتێكی تووش بوو، با كەمیش بێ، بەڵام لە مەسەلەی خێرو سوود دا، فەرموویەتی : ﴿وَإِن يُرِدْكَ بِخَيْرٍ﴾، وە ئەگەر چاكەیەكی بۆت بوێ، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ، كە: بۆ خوا خێرو چاكەو سوود گەیاندن بە بەندەگانی، وەك زانایان دەڵێن: (مقصود بالذات) واتە: لە خودی خۆیدا ویستراوە، بەڵام زەرەرو زیان تووش بوونی مرۆڤەكان، بەڵێ بەپێی یاساو سوننەتی خوایەو، خوا پاڵیداوەتە لای خۆی، بەڵام وەك خودی خۆی، خوا مەبەستی نیە، ئەوەی كە خوای بەخشەر پێی خۆشەو، دەیەوێ بۆمان بێنێتە پێش، خێرو سوودو بەخششی خۆیەتی، وە هەر ئەوەش لە خوایەك چاوەڕێ دەكرێ، كە لێبوردەیەو بەخشندەیە.

لە كۆتایی دا دەفەرموێ : ﴿قُلْ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ قَدْ جَآءَكُمُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ﴾، بڵێ: ئەی خەڵكینە! بە دڵنیاییەوە لە پەروەردگارتانەوە هەقتان بۆ هاتوە، واتە: شتێكی هەق، كە پێچەوانەی هەق بریتیە لە پووچ (باطل)، هەق: واتە: شتی چەسپاو، واتە: دادگەریی تێدایە، بەرژەوەندیی تێدایە، خێرو خۆشیی دنیاو دواڕۆژی تێدایە، هەقی ڕەهاتان بۆ هاتوە لەلایەن پەروەردگارتانەوە.

﴿فَمَنِ ٱهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِۦ﴾، ئنجا هەر كەسێك ڕێی ڕاستی گرتو، ئەو هەقەی خوای قبووڵ كرد، ئەوە بۆخۆی ڕێی ڕاستی گرتوە، واتە: سوودەكەی بۆخۆیەتی، ﴿وَمَن ضَلَّ﴾، هەر كەسێكیش لەو ڕێیە ون بوو، یاخود ئەو ڕێیەی ون كرد، ئەو هەقەی ون كرد، ﴿فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا﴾، ئەوە بە زیانی خۆی ڕێی ون كردوە، بە زیانی خۆی سەرگەردانو گومڕا بووە، ﴿وَمَآ أَنَا۠ عَلَيْكُم بِوَكِيلٍ﴾، وە پێیان بڵێ: كە من بەسەر ئێوەوە وەكیل نیم.

(وكیل) كەسێكە كە لە جیاتی كەسێك شتێك بكات، واتە: من نەهاتووم بەرژەوەندییەكانی ئێوە بپارێزم، نەهاتووم نەهێڵم بێبڕوا بن، نەهاتم بە تۆبزیی بتانكەمە دیندار، من بەسەر ئێوە چاودێرو وەكیل نیم، بەڵكو من دڵسۆزی ئێوەو، پەیامی خوام پێ ڕاگەیاندوونو ئامۆژگارییم ئاراستە كردوونو، دڵسۆزییم بۆ نواندوون، هەر ئەوەندەم لەدەست دێ، بەڵام خوا دەتوانێ بە زۆر ئیمانتان پێ بێنێ، یاخود لە ڕێی چەوت لاتان بدات، ئەوە بەدەست من نیە، تەنیا بە خوا دەكرێ، خوای كارزانیش وای بڕیارداوە، كە ئەوە لەگەڵ بەندەكانیدا نەكات، بەڵكو ئازادیان بكاتو سەرپشكیان بكات.

لە كۆتاییدا خوا بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: ﴿ وَٱتَّبِعۡ مَا يُوحَىٰٓ إِلَيۡكَ ﴾، وە بكەوە شوێن ئەوەی كە بۆت سروش دەكرێ، ﴿ وَٱصۡبِرۡ حَتَّىٰ يَحۡكُمَ ٱللَّهُ ﴾، وە خۆڕاگربە تاكو خوا بڕیار دەدات، ﴿ وَهُوَ خَيۡرُ ٱلۡحَٰكِمِينَ ﴾، خواش چاكترینی بڕیاردەرانو حوكمڕانانە، چونكە خوا ﷻ مەگەر بەندەكانی خۆیان ڕێی چەوت بگرن، ئەگەرنا خوای دادگەر جگە لە ڕەحمەتو بەزەییو بەخششو چاكە، هیچی دیكەی لەلا نیە بۆ بەندەكانی.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم : کە خوا دەفەرمویٚ : ﴿ قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي شَكٍّ مِّن دِينِي فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ وَلَٰكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ ۖ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٤﴾ ﴾.

دیارە ئەمە دوا پەیامی خوایە ﷻ کە بە پێغەمبەری خاتەمدا موحەممەد ﷺ دەینێریٚ بۆ خەڵك، لەم سوورەتە موبارەکەی یونوسدا، دەفەرمویٚ: بڵیٚ ئەی خەڵکینە! ئەگەر لە دوودڵیی دان لەبارەی ملکەچیی بۆ منەوە، ئایا بۆ کێیە؟ یان لەبارەی ئایین و بەرنامەی منەوە، کە چییەو چۆنە؟! ﴿ فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ ﴾، بێگومان من ئەوانەی ئێوە لە جیاتی خوا، لە خوار خواوە، دەیانپەرستن، ناپەرستم، مل بۆ ئەوانە کەچ ناکەم، ﴿ وَلَٰكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ ﴾، بەڵکو هەر ئەو خوایە دەپەرستم کە دەتانمرێنیٚ (واتە: دەتانژیەنیٚ و دەتانمرێنیٚ، ژیان و مەرگی ئێوەی بەدەستە) ﴿ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴾، وە فەرمانیشم پێکراوە کە لە بڕواداران بم.

هەڵبەتە لەم سیٚ ئایەتەدا، ئایەتەکانی: (١٠٤ و ١٠٥و ١٠٦) کە پێشتریش لە مانا گشتییەکەیدا تیشکمان خستتە سەر، خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرمویٚ: کە جاڕ بدە بە نێو خەڵکداو بانگیان بکەو، خۆت و بەرنامەی خۆتیان پیٚ بناسێنە، کە تۆ چی دەپەرستی؟ بەرنامەکەت چییە؟ ڕێبازی تۆ چۆنە؟ ئەوەیان پیٚ بڵیٚ، لە دوا پەیام و قسەتدا لەو سوورەتە موبارەکەدا.

ئنجا کە دەفەرموێ : ﴿ قُلْ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ﴾، بڵێ ئەی خەڵكینە! واتە: هەموو مرۆڤایەتیی بە هەموو ڕەنگ‌و زمانەکانەوە، بە هەردوو ڕەگەزەکەوە، لەهەر شوێنێکی ئەم سەر زەوییە هەن، لە هەر کات‌و ڕۆژگارێکدا دەژین، لە دوای هاتنی پێغەمبەری خاتەمەوە ﷺ هەموو مرۆڤایەتیی ئوممەتی موحەممەدە ﷺ، هەموو مرۆڤایەتیی لەسەر میلاکی موحەممەد پێغەمبەرە ﷺ، بۆیان نیە بەدوای هیچ پێغەمبەرێکی دیکە بکەون‌و، بۆیان نیە بەدوای هیچ بەرنامەیەکی دیکە بکەون، جگە لەوەی موحەممەد ﷺ هێناویەتی، ئەوەی موحەممەدیش ﷺ هێناویەتی: کتێب‌و بەرنامەکەی، هەموو کتێب‌و بەرنامەکانی پێش خۆی بە ڕاست دەزانێ وەك ئەسڵەکەیان‌و، ڕێز دەگرێ لە هەموو پێغەمبەرانی پێشووو، هەموویان بە ڕاست دەزانێ‌و، لە هەر شوێنێك دا هەڵەو کەم‌و کوڕییەك، لەو کتێب‌و بەرنامانەو، لەو ڕێبازانەی پێغەمبەرانی پێشوودا پەیدا کرابێ، پێغەمبەر ﷺو، کتێبەکەی‌و ڕێبازەکەی، ئەو کەم‌و کوڕیی‌و هەڵەو لادانانە، ڕاست دەکاتەوە.

ئنجا دوای ئەوەی مرۆڤایەتیی گەیشتۆتە دوا قۆناغی پێگەیشتن‌و ڕوشدو کامڵ بوونی، خوا بەرنامەیەك‌و کتێبێك‌و پێغەمبەرێکی لە قەدەر خۆی بۆ ناردوە، بۆیە لەسەر مرۆڤایەتیی پێویستە کە بە دوای ئەو کتێب‌و بەرنامەیەو، بە دوای ئەو پێغەمبەرە ﷺ بکەوێ، کە بۆ ئەم قۆناغەی ئێستای نێردراوە، پێغەمبەرەکان‌و کتێب‌و بەرنامەکانی دیکە، بۆ قۆناغەکانی دیکە نێردرا بوون، کە بە نسبەت ئەم قۆناغەوە، ئەوان قۆناغی سەرەتایی‌و تەمەنی ساوایی بوون بۆ مرۆڤایەتیی.

ئنجا دەفەرموێ : ﴿إِن كُنتُمْ فِى شَكٍّ مِّن دِينِى ﴾، ئەگەر ئێوە لە دوو دڵییدان، لەبارەی بەرنامەکەمەوە.

دەشگونجێ (دین) لێرەدا بە مانای ملکەچیی بێ، واتە: ئەگەر لە دوو دڵیی دان: ئایا ملکەچیی من‌و فەرمانبەریی من بۆ کێیە؟ ئەگەر لەبارەی بەرنامەو ئایینەکەمەوە لە گومان‌و دوو دڵییدان، با بۆتان باس بکەم، کە بەرنامەی من چییەو چۆنە؟

﴿فَلَآ أَعْبُدُ ٱلَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، ئەمە لێی وەردەگیرێ: کە کاکڵی بەرنامەو ڕێباز لە ڕاستییدا، ئەوەیە کە ئایا ئینسان لەسەر بناغەی وی بەندایەتیی

بۆ کێ دەکات؟ بۆ خوای دەکات، یان بۆ غەیری خوای دەکات؟ چونکە: بەندایەتیی و ملکەچیی مرۆڤ ، یان دەبێ بۆ خوا بێ، یان دەبێ بۆ جگە لە خوا بێ، لە خوار خواوەش هەر دروستکراوەکانی خوا ﷻ هەن.

بۆیە دەفەرموێ : ﴿فَلَآ أَعۡبُدُ ٱلَّذِينَ تَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ﴾، باسی حەڵاڵو حەرامی نەکردوەو، باسی شتەکانی دیکەی نەکردوە، یەکسەر دێتە سەر بەندایەتییو ملکەچیی: ئەوانەی ئێوە لە خوار خواوە دەیانپەرستنو بەندایەتییان بۆ دەکەنو، ملکەچییان بۆ دەکەن، من بۆ ئەوانە ملکەچ ناکەمو نایانپەرستم بەندایەتییان بۆ ناکەم، ﴿وَلَٰكِنۡ أَعۡبُدُ ٱللَّهَ ٱلَّذِي يَتَوَفَّىٰكُمۡ﴾، بەڵکو هەر ئەو خوایە دەپەرستمو، هەر بۆ ئەو ملکەچمو هەر بۆ ئەو بەندەم، کە ئێوە دەمرێنێ.

ئنجا وەك پێشتریش گوتمان: دیارە خوا پێش ئەوەی مرۆڤەکان بمرێنێ دەشیانژیەنێ، واتە: ئێوە دەژیەنێو دەمرێنێ، بەڵام لێرەدا باسی مراندن دەکات، چونکە ئەوەی جێی هەڵوەستەیەو جێی ئەوەیە کە ئینسان چاکی لێ وردبێتەوە، ئەوەیە کە بزانێ: دوای ئەوەی کە دەمرێنرێ، ڕووحەکەی بۆ کوێ دەچێ؟ چۆنی مامەڵە لەگەڵ دا دەکرێ؟ کێ دەیمرێنێ؟ بۆ کوێ دەچێ؟ کێ خاوەنیەتی؟

کەواتە: پەرستراو (معبود) دەبێ ژیانو مردنی بەدەست بن، پەرستراو (إِلـه) دەبێ پەیدا کردنو لەبەین بردنو، زیندووکردنەوەی بەدەست بن.

﴿وَأُمِرۡتُ أَنۡ أَكُونَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ﴾، فەرمانیشم پێکراوە، کە لە بڕواداران بم، واتە: بچمە نێو ڕیزی ئەو کاروانەی بڕوادارانەوە، کە لە ئادەمەوە زنجیرەیان بەستوە هەتا ئێرە، یاخود : تەنیا خۆم نەبم بەندایەتیی بۆ خوا بکەم، بەڵکو هەوڵبدەم خەڵکی دیکەش پەیدا بکەم، بەندایەتیی بۆ خوا بکەن، خەڵکی دیکەش پەیدابکەم بڕوا بە خوا بێنن، منیش یەکێك بم لەوان، واتە: شوێنکەوتووان پەیدا بکەمو، هاوەڵان بۆ خۆم پەیدا بکەم، ﴿وَأَنۡ أَقِمۡ وَجۡهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفٗا﴾، وە پێم گوتراوە کە ڕووی خۆت بەرانبەر بە ئایین ڕێكو ڕاست ڕابگرە.

وشەی (وَجْه) یانی: دەم‌و چاو، ڕوو، لێرەدا مەبەست ئەوە نیە كە ڕووی ڕواڵەتیی خۆت بكەیە شوێنێك! بەڵكو: یانی: زاتی خۆت، كەینوونەی خۆت تەسلیمی ئایین‌و بەرنامەی خوا بكەو، لەگەڵ ئایین‌و بەرنامەی خـوادا ڕێكـبە، ڕاسـتبە، ئاییـن چی دەفەرموێ، با بوونی تۆ، ئەوە لە خۆیدا بەرجەستە بكات.

وشەی (حَنِيفًا) لە (حَنَف)وە هاتوە، (حَنَف) واتە: لە ڕێی چەوتەوە لایدا بۆ ڕێی ڕاست، كە پێچەوانەی (جَنَف)یە، واتە: لە ڕێی ڕاستەوە لایدا بۆ ڕێی چەوت، (حنیف)یش كەسێكە لە ڕێی چەوتەوە گەڕاوەتەوە بۆ ڕێی ڕاست، لە گومڕاییەوە بۆ هەق، لە ڕێی چەوتەوە بۆ ڕێی ڕاست.

كە دەفەرموێ : ﴿ وَأَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ﴾، واتە: بە تەواویی خۆت بۆ خوا ساغ بكەوەو، بە گرنگیی پێدانەوە، چونكە تۆ وەختێك ڕوو لە شتێك دەكەی، واتە: گرنگیی پێ‌دەدەی، بۆیە لە قورئاندا: وشەی (تَوَلَّى) پشتی تێكردو، وشەی (أَعْرَضَ) لاملی تێكرد، بۆ كوفرو لادان‌و دووركەوتنەوە لە خوا بەكارهێنراوە، واتە تۆ شتێك گرنگیی پێنەدەی، لاملی تێدەكەی‌و لاتەنیشتی تێدەكەی‌و، ڕووی لێ وەردەگێڕی، بەڵام كە شتێك بتەوێ بایەخ‌و گرنگیی پێبدەی، ڕووی تێدەكەی، دوایی دەفەرموێ : ﴿ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴾ وە بە جەخت كردنەوە پێت دەڵێین : كە لە هاوبەش بۆ خوا دانەران مەبە.

وە لە كۆتایی دا دەفەرموێ : ﴿ وَلَا تَدْعُ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَنفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ ﴾، وە لە خوار خواوە (یاخود لە جگە لە خوا) لە شتانێك مەپاڕێوە، كە نە سوودت پێدەگەیەنن‌و، نە زیانت پێدەگەیەنن، ﴿ فَإِن فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذًا مِّنَ ٱلظَّالِمِينَ ﴾، ئەگەر كردت (واتە: ئەگەر جگە لە خواو، لە خوار، خواوە لە دروستكراوەكان پاڕایەوە) ئەوە ئەو كاتە تۆ لە ستەمكارانی، چونكە پاڕانەوە وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە : {إِنَّ الدُّعَاءَ هُوَ العِبَادَةُ} {رَوَاهُ ابْنُ مَاجَهْ بِرقم: (٣٨٢٨)، عَنْ النُّعمَانِ بنِ بَشيرٍ رضي الله عنه، وَحَسَنهُ الألباني في (سنن أبي داود)}.

واتە: پاڕانەوە خودی خوا پەرستییە، یانی : بەشێکی گەورەو گرنگی خوا پەرستیی، بریتیە لە پاڕانەوە لە خوا، بۆیە دەفەرموێ : ﴿ وَلَا تَدْعُ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، وە لە خوار خواوە لە شتێك مەپاڕێوە ﴿ مَا لَا يَنفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ ﴾، کە نە سوودت پێدەگەیەنێ، وە نە زیانت لێدەدات، واتە: ئەگەر تۆی خۆشبوێ، سوودت پێ ناگەیەنێ، وە ئەگەر لێت تووڕەبێ، زیانت پێ ناگەیەنێ. ﴿ فَإِن فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذًا مِّنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾، وە ئەگەر واتکرد، ئەوە بێگومان تۆ لە ستەمکارانی.

لێرەدا بە ئاشکرا دیارە، کە هەرچەندە ڕووی دواندن لە پێغەمبەری خاتەمە ﷺ، بەڵام بە تەئکید مەبەست پێی ئەو نیە، بەڵکو مەبەست پێی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانە، بەڵام بە کنارەو لە پەنادا خوای کاربەجێ قسە لەگەڵ ئەواندا دەکات، وەك پێشتریش باسمان کرد، بەلام بۆ ئەوەی نەسڵەمنەوە، بۆیە ناڕاستەوخۆ دوێنراون‌و بە کنارە پێیان گوتراوە، چونکە ئەگەر فەرمووبای: ئەگەر غەیری خوا بپەرستن، ئێوە ستەمکارن ! ئەگەر غەیری خوا بپەرستن ئێوە گومڕان ... هتد، دیارە ئەو کاتە دەسڵەمینەوە.

بەڵام خوای کاربەجێ بەو جۆرە دواندنەی پێغەمبەر ﷺ، شتەکە دێنێتە سەر خودی وی، بۆ ئەوەی ئەوان لەو قسەیە نەسڵەمنەوە، بەڵام بە تەئکید مەبەست پێی ئەوانە، چونکە پێغەمبەر ﷺ بە ئاشکرا دیارە کە نە لە غەیری خوا پاڕاوەتەوەو، نە دەپاڕێتەوەو، نە دەگونجێ کە هاوبەش بۆ خوا دابنێ‌و، نەدەگونجێ کە چاوەڕوانیی سوودو قازانج لە غەیری خوا بکات‌و، نەدەگونجێ چاوەڕوانیی زیان لێ دوورخرانەوە لە غەیری خوا بکات، کەواتە: ئاشکرایە کە مەبەست پێی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانە.

ئنجا لێرەدا دەفەرموێ: ﴿ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، واتە: وە فەرمانم پێکراوە لە بڕواداران بم، یاخود لە ملکەچان بم، بەڵام لە سووڕەتی (النمل)دا دەفەرموێ : ﴿ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴿٩١﴾ ﴾، واتە: وە فەرمانم پێکراوە لە مسوڵمانان بم.

ئایا ئەوە هۆکارەکەی چییە؟

(الخطیب الإسکافِي) کتێبێکی هەیە بە ناوی : (درة التنزیل وغرة التاویل)[١] کە ئەو کتێبەی تەرخان کردوە، بۆ قسەکردن دەربارەی ئەو ئایەتانەی کە وەك یەك دەچن، بەلام لە یەك جیاوازن، وە حیکمەتی جۆراوجۆر لە جیاوازییەکانیان دا هەن.

لێرەدا دەڵێ : هۆکارەکەی ئەوەیە، کە لە سوورەتی (یونس)دا لە پێش ئەم ئایەتە: ﴿وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾، ئەوە هاتوە کە دەفەرموێ : ﴿ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا كَذَٰلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنجِ الْمُؤْمِنِينَ﴾، واتە: وە دوایی ئێمە پێغەمبەرانمان (عَلَيْهِم الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) وە ئەوەی بڕوایان پێهێناون، ڕزگاریان دەکەین، هەر بەو شێوەیەش ئێمە بڕواداران ڕزگار دەکەین.

بۆیە جێی خۆی بووە کە ئەم ئایەتەی بەدوادا بێ : ﴿وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾، بەلام لە سوورەتی (النمل)دا کە دەفەرموێ : ﴿وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٩١﴾﴾، دە (١٠) ئایەت لە پێش ئەوەدا، واتە: لە ئایەتی (٨١)دا ئاوا هاتوە:

﴿وَمَا أَنتَ بِهَادِي الْعُمْيِ عَن ضَلَالَتِهِمْ إِن تُسْمِعُ إِلَّا مَن يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُم مُّسْلِمُونَ ﴿٨١﴾﴾، واتە: وە تۆ ناتوانی کوێران ڕێنمایی بکەیو لە گومڕایی دەریان بێنی، تۆ تەنیا دەتوانی بە وانە ببیستێنی، کە بڕوا بە ئایەتەکانی ئێمە دێنن‌و لە ملکەچانن، کەواتە: لە سوورەتی (النمل)دا، وا گونجاو بوو کە بفەرموێ : ﴿وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾، چونکە ئەوەی پێشی، دەفەرموێ: ﴿يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُم مُّسْلِمُونَ ﴿٨١﴾﴾.

١) ص ١٥٥.

مەسەلەی دووەم: کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِن يَمْسَسْكَ ٱللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُۥٓ إِلَّا هُوَ ۖ وَإِن يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَآدَّ لِفَضْلِهِۦ ۚ يُصِيبُ بِهِۦ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ ۚ وَهُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٠٧﴾ ﴾، واتە: وە ئەگەر خوا زیانێکت تووش بکات، بە جگە لەو لانابردرێ‌و، ئەگەر (خوا) خێرو سوودێکی بۆ تۆ بوێ، بەرپەرچ دەرەوە بۆ بەخششی خوا نیە، (خوا) هەر کەسێك لە بەندەکانی کە بیەوێ، بۆی دێنێتە پێش‌و، خوا ﷻ لێبوردەی بەخشندەیە.

وشەی (مَسْ) حَقِيقَتُهُ وَضْعُ اليَدِ عَلَى جِسْمٍ، لاخْتِبَارِ مَلْمَسِهِ، ويُطْلَقُ مجازاً مُرْسَلاً عَلَى الإِصَابَةِ).

واتە: وشەی (مسّ) ئەوەیە کە ئینسان دەست لەسەر شتێك دابنێ، بزانێ: داخو نەرمە، ڕەقە، گەرمە، ساردە، چۆنە؟ بەلام دوایی بە شێوەی مەجازیی مورسەل بەکارهێنراوە بۆ تووش بوون (مَسَّهُ) واتە: تووشی بوو، بەلکو جاری وایە بە مانای سەرجێیش دێ، واتە : پێکەوە جووتبوونی ژن‌ومێرد، وەك خوا دەفەرموێ :

﴿ ... مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ ... ﴿٢٣٦﴾ ﴾ البقرة، واتە: مادام دەستتان نەیانگەیاندبێ، کە مەبەست پێی سەرجێی کردنە.

وشەی (الـمَسُّ : اللَّمْسُ باليَدِ، مَسِسْتُ الشيء، وَمِسْتُهُ، وَمَسْتُهُ) هەر سێکیان بەکاردێن، واتە : دەستم لەو شتەدا.

(جمال الدين القاسمي) لە تەفسیرەکەی خۆی (محاسن التأويل)[1]دا، سێ مەسەلەی ڕەوانبێژیی باس دەکات لەبارەی ئەم ئایەتەوە :

مەسەلەی یەکەم : دەلێ: (ذِكْرُ المَسِّ فِي أَحَدِهِمَا، والإِرَادَةُ فِي الثَّانِي، للإِشَارَةِ إِلَى أَنَّهُمَا مُتَلاَزِمَانِ فَمَا يُرِيده يُصِيبُه، وَمَا يُصِيبُه، لاَ يَكُونُ إلاَّ بِإِرَادَتِهِ) کە لە

١) ج ٦، ص ٨٨ و ٨٩.

ڕستەی یەکەمیاندا وشەی (مسّ) بەکاردێنێ‌و لە هی دووەمیاندا، وشەی (إرادة) بەکاردێنێ: ﴿وَإِن يَمْسَسْكَ ٱللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُۥٓ إِلَّا هُوَ ۖ وَإِن يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَآدَّ لِفَضْلِهِۦ﴾، ئەوە ئاماژەیە بۆ ئەوە کە ئەم دووانە پێکەوەن، یانی: هەر شتێك خوا بیەوێ، دێتە پێش‌و، هەر شتێك خوا نەیەوێ، نایەتە پێش.

مەسەلەی دووەم: (الخَيْرُ مَقْصُودٌ بالذَّاتِ للهِ تَعَالَى، وَالضُّرُّ إنَّمَا وَقَعَ جَزَاءً لَهُمْ عَلَى أَعْمَالِهِم، وَلَيْسَ مَقْصُوداً بالذَّات، وَالإِرادَةُ بالخَيْرِ: تَقْدِيرُهُ وَالقَصْدُ إِلَيْهِ) دەڵێ: بۆیە خوای بەرز وشەی (إِرَادَة)ی بۆ خێر بەکارهێناوە، کە دەفەرموێ: ﴿وَإِن يُرِدْكَ بِخَيْرٍ﴾، چونکە خێرو خۆشیی‌و چاکەو سوود گەیاندن بە مرۆڤەکان، خوا مەبەستیەتی‌و ئامانجیەتی، بەڵام زیان‌و زەرەر، بەهۆی کردەوە خراپەکانیانەوەیەو سزای خراپەکانیانەو، دەرهاویشتەی خراپەکانیانە، ئەگەرنا لە خودی خۆی دا مەبەست نیە.

منیش دەڵێم:

خوا لە سوورەتی (النساء)دا، دەفەرموێ: ﴿مَّا يَفْعَلُ ٱللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِن شَكَرْتُمْ وَءَامَنتُمْ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا ﴿١٤٧﴾﴾، واتە: خوای چی داوە لە سزادان‌و ئازاردانی ئێوە، ئەگەر ئێوە شوکرانە بژێربن‌و ئیمان بێنن.

واتە: خوا پێی خۆش نیە سزاتان بدات، بەڵام خۆتان سزا بۆ خۆتان فەراهەم دێنن، وەك یەکێك بە یەکێك دەڵێ: (من لێم نەدای، بۆخۆت دارت دایە دەست من)، واتە: بۆخۆت ناچارت کردم.

دوایی دەڵێ: (والإِرادة بالخير: تقديرُهُ والقَصْدُ اليه) واتە:

مەبەست لە ڕستەی: ﴿وَإِن يُرِدْكَ بِخَيْرٍ﴾، واتە: خوا بۆت ئەندازەگیریی بکات‌و، بیەوێ بۆت بێنێتە دی.

مەسـەلەی سێیـەم : دەڵێ: (ذِكْر الإِصَابَةِ فِي الفَضْلِ، إِظْهَارٌ لِكَمَالِ العِنَايَةِ بِجَانِبِ الخَيْرِ).

واتە : كە دەفـەرموێ: ﴿وَإِن يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَآدَّ لِفَضْلِهِۦۚ يُصِيبُ بِهِۦ مَن يَشَآءُ﴾، لێرەدا وشەی: (يُصِيبُ) بەكاردێنـێ، ئەمـە دەرخسـتنی گرنگـیی و بایەخدانی تـەواوە بە لایەنی خێرو چاكەی مرۆڤەكـان.

لەوبارەوە ئەم فەرموودەیە گێڕدراوەتە : {عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ : اطْلُبُوا الْخَيْرَ دَهْرَكُمْ كُلَّهُ، وَتَعَرَّضُوا لِنَفَحَاتِ رَحْمَةِ اللهِ تَعَالَى، فَإِنَّ لِلهِ نَفَحَاتٍ مِنْ رَحْمَتِهِ، يُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ، وَسَلُوا اللهَ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَسْتُرَ عَوْرَاتِكُمْ، وَيُؤَمِّنَ رَوْعَاتِكُمْ} {أَخْرَجَهُ الحَكِيم (٢/٢٩٣)، وَالبَيْهَقِي فِي شُعَب الإِيمان برقم : (١١٢١)، وَأَبُو نُعَيْم (٣/١٦٢)، وابن عساكر (٢٤/١٢٣)، وَضَعَّفَهُ الأَلْبَانِي}.

واتە: ئەنەسی كوڕی مالیك خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: خێرو قازانجو خۆشیی لە هەموو كاتەكانتاندا داوا بكەن، (لە پەروەردگارتان)، وە خۆتان بخەنە بەر پشووە بای ڕەحمەتەكانی خوا[1].

(فَإِنَّ لِلهِ نَفَحَاتٍ مِنْ رَحْمَتِهِ) چونكە خوا چەند گوڵاو پرژێنێكی هەن، لە

---

١) {الرازي دەڵێ : (نَفَحَ الطِّيبُ: فَاحَ، وَلَهُ نَفْحَة طَيِّبَة وَنَفَحَتِ الرِّيحُ: هَبَّتْ)، (نَفَحَ الطِّيب) واتە: ئەو بۆنە خۆشە، بۆنەكەی ڕۆیشت، (وَلَهُ نَفْحَةُ طَيِّبة) واتە: بۆنێكی خۆشی دێ، (وَنَفَحَتِ الرِّيحُ: هَبَّتْ)، بایەكە هەڵیكرد.

ئنجا دەڵێ: (مَا كَانَ مِنَ الرِّيَاح، فهو برد) یانی : هەر كاتێك وشەی (نَفْح) بۆ بایەكان بەكاربێ، ئەوە مەبەست پێی فێنكایەتییە، (وَمَا كَانَ لَهُ لَفْحٌ، فَهُوَ حَرٌّ، نفحة من العذاب : قطعة)، یانی: بەڵام ئەگەر وشەی (لَفْح) بەكاربێ، مەبەست پێی گەرمییە، (لَفحَةٌ مِنَ الرِّيَاحِ)، واتە: گەرمیی ئەو گڕە بایە گەرمەی كە دێ، وەك لە ئایەتی (٤٦)ی سووڕەتی (الأنبياء)دا، خوا دەفەرموێ : ﴿نَفْحَةٌ مِّنْ عَذَابِ رَبِّكَ﴾، یانی : (قِطْعَة) پارچەیەك لە سزا}. مختار الصِّحاح، لفظ: ن ف ح.

بەزەییەکەی خۆی {هەمیشە ڕەحمەتی خوای بەخشەر هەموو شتێکی گرتۆتەوە، بەڵام لە هەندێ کاتی تایبەتو، لە هەندێ شوێنی تایبەت داو، بۆ هەندێ کەسی تایبەتو، لە هەندێ هەلومەرجی تایبەتدا، ڕەحمەتی پەروەردگار زیاتر دێ، ئێوەش خۆتانی بدەنە بەرێ، بۆیە لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە کە لە قووڵایی شەودا، شەونوێژ بکرێ، هەروەها زۆر جەخت کراوەتەوە لەسەر زیکری ئێواران‌و بەیانیان، وە کە دوای نوێژە فەڕزەکان، دوعا بکرێ، کە مەبەست تەحییاتی کۆتایی یە، زۆربەی زانایان وایان لێکداوەتەوە، هەروەها ئەو کاتەی کە ئینسان ڕۆژوو دەشکێنێ‌و، کاتێك کە لە سەفەرەو، کاتێك کە بایەك هەڵدەکات‌و، کاتێك کە بەڵا لێدراوێك دەبینێ، داوا لە خوا بکات، کە خوا سەلامەتی بکات، ئەوانە چەندان کات‌و حاڵەتی تایبەتن}.

(فَإِنَّ لِلهِ نَفَحَاتٍ مِنْ رَحْمَتِهِ، يُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ) خوا چەند پشوویەك لە ڕەحمەت‌و بەزەیی خۆی هەن، چەند گوڵاو پرژێنێکی هەن، هەرکامێك لە بەندەکانی کە خوا بیەوێ، تووشی دەکات‌و بە نسیبی دەکات.

(وَسَلُوا اللهَ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَسْتُرَ عَوْرَاتِكُمْ) واتە: داوا لە خوای زاڵی پایەدار بکەن، کە عەیب‌و عارتان داپۆشێ.

(وَيُؤَمِّنَ رَوْعَاتِكُمْ) واتە: ترس‌و مەترسییتان نەهێڵێ.

مەسەلەی سێیەم: کە خوا دەفەرموێ : ﴿ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ قَدْ جَآءَكُمُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ ۖ فَمَنِ ٱهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِۦ ۖ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ۖ وَمَآ أَنَا۠ عَلَيْكُم بِوَكِيلٍ ﴿١٠٨﴾ ﴾، بڵێ : ئەی خەڵکینە! بێگومان لە پەروەردگارتانەوە هەقتان بۆ هات، هەر کەسێك ڕێی ڕاستی گرت‌و ئەو هەقەی وەرگرت، ئەوە سوودو بەهرەی ڕێی ڕاستگرتنەکەی بۆ خۆیەتی‌و، هەر کەسێك گومڕا بوو، ئەوە زیانی گومڕا بوونەکەی بۆ خۆیەتی‌و، من بەسەرتانەوە چاودێرو وەکیل (کار پێسپێردراو) نیم، (کە نەهێڵم تووشی زەرەربن‌و هەمیشە قازانجتان بۆ بێنمە پێش).

دیارە ئەمە بانگ کردنی کۆتایی پێغەمبەری خاتەمە موحەممەد ﷺ بە فەرمان‌و ڕێنمایی خوای بە بەزەیی، بۆ مرۆڤایەتیی، دەفەرموێ : ﴿ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ﴾، بڵێ : ئەی خەڵکینە! ﴿ قَدْ جَآءَكُمُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ ﴾، بێگومان لە پەروەردگارتانەوە هەقتان بۆ هاتوە {بەدڵنیایی مەبەست لە (حق) لێرەدا هەقە بە چەمکی گشتگیرو ڕەهای، لە هەموو ڕووەکانەوە: لە ڕووی فیکریی، لە ڕووی بوونناسیی، لە ڕووی عەقیدەیی، لە ڕووی ڕەوشتیی، لە ڕووی عیبادەت، لە ڕووی سیاسەت‌و حوکمڕانیی، لە ڕووی ئابووریی، لە ڕووی کۆمەڵایەتیی، لە هەموو ڕووەکانەوە، هەقتان بۆ هات}.

﴿ فَمَنِ ٱهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِۦ ﴾، هەرکەس ڕێی ڕاست بگرێ، سوودی ڕێی ڕاستگرتنەکە بۆ خۆیەتی، (ٱهْتَدَىٰ) یانی چی؟

(الإهتداء: أَخْذُ الهِدَايَة)، لەسەر کێشی (إفتعال)ە، وەك : (الإشتغال) واتە ئیشکردن، یان (الإشتعال) واتە : کڵپەسندن، کەواتە : (ٱهْتَدَىٰ)یش واتە: هیدایەت وەرگرتن، وەك (الإغتذاء)، واتە : خۆراك خواردن، ئنجا هەر کەسێك هیدایەت‌و ڕێنمایی خوا وەربگرێ، بچێتە سەر ڕاستە ڕێی خواو وەریبگرێ، ئەوە سوودەکەی بۆ خۆیەتی.

﴿ وَمَن ضَلَّ ﴾، وە هەر کەسێك ون بێ، ﴿ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ﴾، زیانی ونبوونەکەی‌و گومڕابوونەکەی بۆ خۆیەتی.

وشەی (ضَلَّ) وەك پێشتر باسمان کرد: هەم بە (لازم) هاتوە، هەم بە (متعدّي)، نموونەی (لازم): (ضَلَّ البعيرُ) حوشترەکە ون بوو. (ضَلَّ أَحْمَد) ئەحمەد ون بوو.

نموونەی (مُتَعدِّي) : (ضَلَّ المُسافِرُ الطَّرِيقَ) ڕێبوارەکە ڕێیەکەی ون کرد، واتە: لە ڕێیەکەی لاداوەو سەرگەردان بوو.

کەواتە: ئەوەی کە گومڕابێ‌و ون بێ، ئەوە بێگومان زیانی گومڕاییو ونبوونەکەی بۆ خۆیەتی.

﴿وَمَآ أَنَا۠ عَلَيۡكُم بِوَكِيلٍ﴾، وەك گوتمان (وكيل) (فعيل)ی بە مانای (مفعول)ە، یانی: من کار پێسپێردراوی ئێوە نیم، بەسەرتانەوە پارێزەر نیم، کە نەهێڵم زیان بکەن‌و هەمیشە بە تۆبزیی بتانهێنمەوە سەر ڕێ، من ئەوەم پێ نەسپێردراوە، بەڵکو ئەوە بەس بە خوا دەکرێ‌و خوای پەروەردگاریش ئەوەی نەکردوە، بۆ ئەوەی مرۆڤەکان ئازادو سەربەست بن‌و، بتوانن تاقیکردنەوەی خۆیان لەم سەر زەوییە، ئازادانە بکەن.

لە ئایەتی پێشێ دا کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَإِن يَمۡسَسۡكَ ٱللَّهُ بِضُرّٖ﴾، (سيد قطب) ڕەحمەتی خوای لێبێ لە (في ظِلال)ەکەی خۆیدا[1] عیبارەتێك دێنێ، پێم چاك بوو نەقلی بکەم‌و تەرجەمەی بکەم، دەڵێ: (فَإِنْ مَسَّكَ اللهُ بضُرٍّ عَنْ طَرِيق جَرَيَان سنتِهِ، فَلَنْ يَكْشِفَهُ عَنْكَ إِنْسَانٌ، إِنَّمَا يُكْشَفُ باتِّبَاعِ سُنَّتِهِ، وَتَرْكِ الأَسْبَابِ المُؤَدِّيَةِ إِلى الضُّرِّ إِنْ كَانَتْ مَعْلُومَةً، أَو الإِلتِجَاء إِلى اللهِ لِيَهْدِيَكَ إِلى تَرْكِهَا إِنْ كَانَتْ مَجْهُولَةً، وَإِنْ أَرَادَ بِكَ الخَيْرَ، ثَمَرَةً لِعَمَلِكَ وفْقَ سُنَّتِهِ، فَلَنْ يَرُدَّ هَذَا الفَضْلَ عَنْكَ أَحَدٌ مِنْ خَلْقِهِ، فَهَذَا الفَضْلُ يُصِيبُ مِنْ عِبَادِهِ مَنْ يَتَّصِلُونَ بأَسْبَابِهِ وِفْقَ مَشِيْئَتِهِ العَامَّة وَسُنَّتِهِ الماضِيَة).

واتە: ئەگەر خوا زیانێکت بێنێتە ڕێ، بەهۆی یاسایەکەی خۆیەوە، (لە میانی جێبەجێ کردنی یاساکانی خۆیدا) هیچ مرۆڤێك ناتوانێ ئەو زیانەت لێ دوور بخاتەوە، بەڵکو ئەو زیانە بەوە لە تۆ لادەچێ، کە تۆ شوێن یاساکانی خوا بکەوی‌و، وە ئەو هۆکارانەی دەبنە مایەی زیانباریی، وازیان لێ بێنی، ئەگەر زانراوبن، یاخود داوا لە خوا بکەی‌و پەنا بۆ خوا بەری، کە ڕێنماییت بکات‌و پێشانت بدات، کە واز لەو هۆکارانە بێنی، ئەگەر نەزانراوبن.

---

١) في ظلال القرآن، ج ٣ ، ص ١٨٢٥، ١٨٢٦.

ئنجا ئەگەر خوا وەك بەروبوومو بەرهەمی کردەوەکەی خۆتو، بە پێی یاساکەی خۆی، بیەوێ، چاکەت تووش بکات. ئەوە ئەو بەخششو چاکەیەی خوا، هیچ کام لە بەندەکانی خوا، ناتوانن لە تۆی بگێڕنەوە، بەڵکو خوا ئەوە بۆ هەرکامێك لە بەندەکانی دێتەدی، بەهۆی گرتنەبەری هۆکارەکان، بە پێی ویستی گشتی خوای پەروەردگارو، یاسای خوا لە بوونەوەردا.

دوایی من تەماشای (تفسیر القرآن الحکیم)ی (محمد رشید رضا)م کرد، لە بەرگی (١١) لاپەڕە (٤١٠ و ٤١١)، بینیم ئەوەی کە (سید قطب) ڕەحمەتی خوای لێبێ، هێناویەتی ئەویش هەر بە هەمان شێوە هێناویەتی، واتە : (سید قطب) ڕەحمەتی خوای لێبێ لە تەفسیرەکەی ئەوی وەرگرتوە، بەڵام دیارە لەبیری چووە، یان بە پێویستی نەزانیوە ئاماژەی پێ بکات، بەڵکو (محمد رشید رضا) وردتری شیکردۆتەوەو باسی چارەسەری نەخۆشییو گرفتو کێشەی سیاسییو ئابوورییو، چۆنیەتی چارەسەریان دەکات، کە خولاصەکەی ئەوەیە کە خوا ﷻ کاتێك مرۆڤەکان تووشی زیان دەکات، یاخود تووشی خۆشییو قازانجیان دەکات، ئەوە بەدەر نیە لەو سیستەمە گشتییەی کە لە بوونەوەردا دایناوە، لە ژیانی بەشەردا، بۆیە ئەگەر تۆ بتەوێ قازانجو سوودەکان بۆ خۆت دەستەبەر بکەیو، لە زەرەرو زیانەکان پارێزراوبی، دەبێ هەوڵبدەی لە سیستەمی خوا، لەو قانوونانەی کە خوا لە ژیانی بەشەردا دایناون، شارەزابی بەرچاو ڕوون بی، بۆئەوەی ئەو هۆکارو ئەو یاسایانەی خوا بگریەبەر کە تووشی قازانجو خێرت دەکەنو، خۆت لەو هۆکارانە بپارێزی، کە تووشی زیانو خراپەت دەکەن.

مەسەلەی چوارەم : کە خوا دەفەرموێ : ﴿ وَٱتَّبِعۡ مَا يُوحَىٰٓ إِلَيۡكَ وَٱصۡبِرۡ حَتَّىٰ يَحۡكُمَ ٱللَّهُۚ وَهُوَ خَيۡرُ ٱلۡحَٰكِمِينَ ١٠٩ ﴾، لە کۆتاییدا خوا بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ : وە شوێن ئەوە بکەوە کە بۆ لات سروش دەکرێ، بۆ لات دەنێردرێ، ﴿ وَٱصۡبِرۡ حَتَّىٰ يَحۡكُمَ ٱللَّهُۚ ﴾، وە خۆڕاگربە تاکو خوا بڕیار دەدات.

ئنجا ئایا خوا چۆن بڕیار دەدات؟ بێگومان لەمیانی جاری بوونی یاساکانی خۆیدا، کە خوازیاری ئەوەن ئەوانەی ئەهلی ئیمانن مادام خۆڕاگربن، مادام پشوو

درێژبن، سەرەنجام ئەهلی ئیمان سەردەکەون، سەرەنجام هەق دەچەسپێ‌و، ناهەق دەپووکێتەوەو سەرەنجام : ئەو حوکمەی خوا دێتە دی‌و ئەو ویست‌و خواستەی خوا دێتە دی.

لێرەدا ﴿وَٱصۡبِرۡ حَتَّىٰ يَحۡكُمَ ٱللَّهُ﴾، وا پێدەچێ مەبەست پێی حوکمی قەدەریی‌و تەکوینیی بێ، نەك حوکمی تەشریعیی، دەشگونجێ کە مەبەست پێی حوکمی تەشریعیی بێ، واتە : تاکو خوا بە جۆرێکی دیکە بڕیار بۆ تۆ دەدات‌و یاسای دیکەت بۆ دەنێرێ، کە ئەوە هی قۆناغی مەککەیەو، لە قۆناغی مەدینە، خوای کارزان، کۆمەڵێك ڕێنمایی‌و یاسای دیکەی شەرعیی بۆ پێغەمبەری خوای ﷺ ناردن، کە یەکێك لەوانە بریتی بوو لە بەرپەرچدانەوەی ستەمی ستەمکاران‌و، دەست درێژیی دەست درێژکاران، ﴿فَمَنِ ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡ فَٱعۡتَدُواْ عَلَيۡهِ بِمِثۡلِ مَا ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡ ١٩٤﴾ البقرة[1]، واتە : جارێ خۆڕاگربەو هیچ بەرهەڵستیی مەکەو، هەرچەند زیان‌و ناڕەحەتییت بەسەر بێنن، بەرپەرچیان مەدەوە، تاکو خوا بڕیارێکی دیکەت بۆ دەدات.

بەڵام من وای تێدەگەم‌و، بە تێوەڕامانی سیاقی ئایەتەکان زیاتر وا دێتە زەینمەوە، کە مەبەست پێی بڕیاری قەدەریی‌و تەکوینیی خوایە، واتە: تاکو خوا ﷻ بە ئیرادەی خۆی، لە میانی یاساکانی خۆیدا کە جاری دەبن، کە یەکێکیان ئەوەیە : ئەگەر بڕواداران خۆڕاگر بن‌و، مەبدەئیی بن‌و بڕواو قەناعەت دامەزراوبن بە ئایینی خۆیان: ئەوانەی کە ڕێی خوایان گرتوە: سەرکەوتوو دەبن‌و دەمێننەوەو، ئەوانی دیکە دەپووکێنەوەو دەپووچێنەوە، ویستی تەکوینیی ڕەهای خواو حوکم‌و بڕیاری قەدەریی خوای پەروەردگار وایە، لە ژیانی بەشەردا.

---

١) واتە : ئنجا هەرکەس دەستدرێژیی کردە سەرتان، وەك دەستدرێژییەکەی خۆی دەستدرێژیی بکەنەوە سەر (یانی: بەرپەرچی بدنەوە).

﴿وَهُوَ خَيْرُ ٱلْحَٰكِمِينَ﴾، وە بێگومـــان خـــوا باشتـــرینی بەرنـــامەدانەران و بریاردەرانە، چ مەبەست بڕیارو حوکمی یاسایی و تەشریعیی بن، یان چ مەبەست هی قەدەریی و تەکوینیی بێ.

ئەمە لێی وەردەگیرێ کە: پابەندیی بە ئیسلامەوە، پابەندیی بە وەحیی و پەیامی خوای پەروەردگارەوە، بەبێ خۆڕاگریی نابێ، لە ڕاستییدا کەسانی خۆڕانەگر، ناتوانن لەسەر ڕاستە شەقامی خوای بالادەست بەردەوام بن، ئینسان دەبێ خۆڕاگرو پشوو درێژو بە حەوسەڵە بێ.

هەندێك لە زانایان لێرەدا باسی نەسخیان کردوە، گوتوویانە: خوا کە دەفەرموێ: خۆڕاگربە! تاکو خوا بڕیار دەدات، واتە: ئەو بڕیارەی دیکە کە خوا ناردوویەتی (کە مەبەستیان پێی بڕیاری شەریعەت بووە) ئەمەیان ئەوی نەسخ کردۆتەوەو لایبردوە!

بەڵام من پێم وایە: ئەگەر مەبەست لە حوکم، حوکمی شەریعەتیش بێ، مانای وانیە ئەمە نەسخ بۆتەوە، چونکە لە نێوانیان دا هیچ تێکگیرانێك نیە:

تۆ لە کاتێکدا لە هەلومەرجێك دای، کە چەوسێنراوەی، بێ دەسەلاتی، هەردەبێ ئیش بەم ئایەتە بکەی، واتە: ئەم ئایەتە پێویست ناکات بڵێین: نەسخ بۆتەوەو کاری پێ ناکرێ، بەڵکو هەر کاتێك ئەو هەلومەرجە کە ئەم ئایەتەی تێدا هاتۆتە خوار، هاتەوە پێش و، مسوڵمانان لە قۆناغ و هەلومەرجێکدا بوون، وەك هی ئەو کاتەبوو، کە خوا بەم شێوەیە دواندوونی، دەبێ هەر ئیش بەم ئایەتە بکەن، با ئایەتە مەدەنییەکانیش هاتبنە خوار، کە: لە بەرانبەر مستێدا درێشە بۆ کافراندا ڕابگرن و، هەر کەسێك دەستدرێژیی کردە سەرتان، بەرپەرچی بدەنەوە، بەڵێ ئەویش هەر هەیە، بەلام کاتێك هەلومەرجی مسوڵمانان ڕێگەیان نەداو گونجاو نەبێ، کە وەلامی مست بە درێشە بدەنەوە، وەلامی ئاسن بە ئاسن بدەنەوە، وەلامی هێز بە هێز بدەنەوە، بە ناچاریی دەبێ هەر ئەم ئایەتە جێبەجێ بکەن و، شێوەی ئەم ئایەتە موبارەکانە جێبەجێ بکەن.

کەواتە: دەگونجێ بڵێین: کاتێك کە هەلومەرجێك دێتە پێش بە شێوەیەکی دیکە مامەڵە دەکرێ‌و، ئەو ئایەتانەی دیکە جێبەجێ دەکرێن، بەڵام ئەم ئایەتەش لانەچووە، بۆچی؟ چونکە: مەرج نیە مسوڵمانان هەر لەو قۆناغەدا بمێننەوە، بەڵکو هەرکات کەوتنەوە شێوەی ئەم قۆناغە، دەبێ خۆڕابگرن‌و لە بەرانبەر هێزدا هێز بەکارنەهێنن‌و، لە بەرانبەر هەڕەشەو گوڕەشەیاندا خۆڕاگریی بکەن‌و صەبرو حەوسەڵە بەکاربێنن، واتە: دەبێ ئیش بەم حوکمە بکەن، لەبەر ئەوە مەسەلەی نەسخ هەر لە گۆڕێدا نیە.

ئنجا ئەگەر مەبەستیش لە حوکم، حوکمی قەدەریی‌و تەکوینیی خوای پەروەردگار بێ، بە دڵنیایی ئەوکاتە مەسەلەی نەسخ هەر لە گۆڕێدا نامێنێ.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَهُوَ خَيْرُ ٱلْحَٰكِمِينَ ﴾، خوا باشترینی بڕیاردەرانە، دەڵێ: (خَيْرُ: تَفْضِيلٌ، أَصْلُه: أَخْيَر، فَحُذِفَتِ الهَمْزَةُ لِكَثْرَةِ الإِسْتِعْمَال)، وشەی (خَيْر) و (شَرّ) هەردووکیان بۆ هەڵبژاردن (تفضيل)ن‌و، ئەسڵی وشەی (خير) (أخير) بووەو، ئەسڵی وشەی (شر) (أشر) بووە، بەڵام دوایی کە زۆر بەکارهێنراون، هەردووکیان هەمزەکەیان لێ لاچووە، (أخير) بۆتە (خير) و (أشر)یش بۆتە (شر)، واتە: باشتر، وە ئەوی دیکەش خراپتر، کە دیارە پێچەوانەی یەکدین.

(محمد الطاهر بن عاشور) لە (تحرير والتنوير)ەکەی خۆیدا دەڵێ:

(وَالأَخْيَرِيَّةُ مِنَ الحَاكِمِينَ أَخْيَرِيَّةُ وَفَاءِ الإِنْصَافِ فِي إِعْطَاءِ الحُقُوق، وَهِيَ هُنَا كِنَايَةٌ عَنْ مُعَاقَبَةِ الظَّالِم، لأَنَّ الأَمر بِالصَّبْرِ مُشْعِرٌ بِأَنَّ المَأمُورَ بِهِ، مُعْتَدَىً عَلَيْهِ)[1].

واتە: کە دەفەرموێ: ﴿ وَهُوَ خَيْرُ ٱلْحَٰكِمِينَ ﴾، چاکتر بوون لە حوکمڕان‌و بڕیاردەرەکان، مەبەست ئەوەیە کە خوا ﷻ لە هەموو بڕیاردەرەکان، لە هەموو

---

١) ج ١١، ص ٣١٠.

حكومڕانەكان باشتر دادگەریی هەیەو مافی خاوەن مافان دەداتو، مافی خاوەن مافان دەگەیەنێتە جێ، كە لێرەدا مەبەست پێی سزادانی ستەمكارە، چونكە كاتێك خوا دەفەرموێ: خۆ ڕابگرە، ئەمە وات لێ دەكات هەست بەوە بكەی، كە ئەوەی فەرمانی پێ دەكرێ خۆڕاگربێ، دیارە دەستدرێژیی كراوەتە سەرو ستەمی لێ دەكرێ، بۆیە پێی دەگوترێ: خۆڕاگربەو بە حەوسەڵەبەو دان بەخۆت دا بگرە.

خوایە! بە لوتفو كەرەمی خۆت! ئێمە لەو كەسانە بین كە پابەند دەبن بە ڕێبازو بەرنامەو پەیامی تۆوەو، لە هەر قۆناغو هەلومەرجەدا، ئەو ئەركە شەرعییانەی دەكەونە سەرشانیان، جێبەجێیان دەكەن.

خوا بە كەرەمی خۆی سەرەنجامان خێر بكاتو، لەو كەسانەمان بگێڕێ، كە سەربەرزانە دەژین، سەربەرزانە دەڕۆن، وە لەو كەسانەمان بگێڕێ كە بە هۆی قورئانەوە بەرز دەبنەوە، لەلای خواو لەلای خەڵك، كە ئەوەش بەوە دەبێ ئەو ڕاستییانەی كە قورئان دەیانفەرموێ، وەریانبگرینو، كاریان پێ بكەینو بڵاویان بكەینەوە، هەوڵبدەین لە واقیعو دەوروبەری خۆماندا بیانچەسپێنین، بە تەئكید هەر كەسێك ئاوا مامەڵە لەگەڵ كتێبی خواو، ئایەتەكانی خوادا بكات، دەبنە مایەی بەرزبوونەوەی.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

سەرچاوەکان

١) تفسير الطَّبَرِي الْمُسمى جامع البيان في تأويل القُرآن ، لأَبي جَعفَر محمد بن جرير الطَّبَرِي، تحقيق: هاني الحاج، عماد زكي البارودي، خَيْرِي سعيد، المكتبة التوفيقية، ٢٠٠٤ القاهرة.

٢) المِصباحُ الْمُنِير في تَهْذِيب تفسير ابن كثير للإمام الجليل عِماد الدِّين أَبي الفِداءِ إِسْماعيل بن عُمَر بن كَثير القرشي الدمشقي ، إِعداد جماعَة مِنَ العُلَمَاء ، بإشراف الشيخ صَفي الرحمن المباركفوري ، دار السلام ، الطبعة الثانية (١٤٢١هـ - ٢٠٠٠ م).

٣) التفسير الكبير أَو مَفَاتيحُ الغَيْب للإمام فَخْرَالدِّين محمد بن عُمَربن الحسين بن الحسن ابن علي التميمي البكري الرازي الشافعي ، حَقّقَهُ وَعَلّقَ عَلَيْهِ وَخَرَّجَ أَحاديثهُ عِماد زكي البارودي المكتبة التوفيقية .

٤) الجامع لأحكام القُرآن، تفسير القُرطُبي لأبي عبدالله محمد بن أحمد الأنصاري القُرطُبي، حَقّقَهُ وَخَرَّجَ أَحاديثهُ عِماد زكي البارودي، خَيْري سعيد، المكتبة التوفيقية.

٥) أَحْكَام القُرْآن ، لأبي بَكر محمد بن عبدالله المعروف بابن العربي، راجع أصولهُ وَخَرَّجَ أَحاديثهُ وَعَلّقَ عَلَيْهِ محمد عبدالقادر عطا، الطبعة الأولى (١٤٠٨هـ - ١٩٨٨م).

٦) فتح القدير، الجامع بين فني الرواية و الدراية من عِلم التفسير (تفسير الشوكاني) تأليف : الإمام العلامة محمد بن علي بن محمد الشوكاني ، تحقيق : عبدالرزاق الْمَهدي ، دار الكتاب العربي ، الطبعة الأولى (١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م).

٧) زاد المسير في علم التفسير : لابن الجوزي .

٨) روح المعاني : للآلوسي .

٩) تفسير القاسمي الْمُسمى محاسن التأويل ، تأليف : علامة الشام محمد جمال الدين القاسمي ، دار الفكر الطبعة الأولى (١٣٩٨هـ - ١٩٧٨م).

١٠) تفسير المراغي ، تأليف أحمد مصطفى المراغي ، دار الفكر ، بيروت .

١١) تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام الْمَنان ، تأليف : العلامة الشيخ عبدالرحمن بن ناصر السعدي ، تحقيق : عبدالرحمن بن معلا اللويحق مؤسسة الرسالة ، الطبعة الأولى (١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م).

١٢) صفوة البيان لِمَعَاني القُرآن ، تأليف : الشيخ حسين محمد مخلوف الطبعة الثالثة.

١٣) صفوة التفاسير ، تأليف : العلامة محمد بن علي الصابوني ، مكتبة الهداية ، أربيل/ العراق ، الطبعة الطبعة الأولى (١٤٢٥هـ - ٢٠٠٤م).

١٤) تفسير القُرآن الحكيم الشهير بـ (تفسير المنار) تأليف : محمد رشيد رضا ، دار المعرفة، الطبعة الثالثة.

١٥) الأساس في التفسير ، تأليف : سعيد حوى ، دار السلام ، الطبعة الثانية (١٤٠٩ هـ - ١٩٨٩م).

١٦) في ظِلال القُرآن، تأليف: سيد قطب دار الشروق، الطبعة الشرعية الخامسة والعشرون (١٤١٧ هـ - ١٩٩٦م).

١٧) التفسير الْمُنير في العَقِيدة والشَّرِيعَة والْمَنْهَج ، تأليف : الأستاذ الدكتور وهبة الزحيلي ، دار الفكر الطبعة الثالثة (١٤٢٦ هـ - ٢٠٠٥م).

١٨) التحرير والتنوير ، محمد الطاهر بن عاشور .

١٩) تفسير النابلسي، د . مجد راتب النابلسي.

٢٠) الميزان ، محمد حسين الطباطبائي .

٢١) تفسير الشعراوي ، محمد متولِّي الشعراوي .

٢٢) تفسير نمونه ، ناصر مكارم شيرازي .

٢٣) الكاشف ، محمد جواد مغنية .

٢٤) التفسير التوحيدي ، د. حسن الترابي .

٢٥) مُفرَدات ألفاظ القُرآن ، تأليف : العلامة الراغب الأصفهاني ، تحقيق : صفوان عدنان داوودي ، دار القلم ، الطبعة الثالثة (١٤٢٣ هـ - ٢٠٠٢م).

٢٦) الإستيعاب في بيان الأسباب .

٢٧) أسباب النزول ، للنيسابوري .

٢٨) لُباب النقول في أسباب النزول، للإمام الحافظ جلال الدين عبدالرحمن بن أبي بكر السيوطي خَرَّجَ أَحاديثهُ وَعَلَّقَ عَلَيْهِ عبدالرزاق الْمَهْدِي ، دار الكتاب العربي (١٤٢٦ هـ - ٢٠٠٦م) ، (أسباب النزول) للنيسابوري .

٢٩) مختار الصِّحاح ، للرازي .

٣٠) المعجم الوسيط ، دار الدعوة ، الطبعة الثانية.

٣١) الْموطأ للإمام مالك بن أنس برواية يحيى بن يحيى الليثي ، تحقيق : الدكتور الشيخ خليل مأمون شيحا ، دار المعرفة ، الطبعة الثانية (١٤٢٩هـ - ٢٠٠٨ م)، (أسباب النزول) للواحدي .

٣٢) الْمُسنَد للإمام أحمد بن محمد بن حنبل ، الناشر مؤسسة قرطبة ، القاهرة ، الأحاديث مذيلة بأحكام شعيب الأنؤوط عليها .

٣٣) صَحِيح الْبُخَارِي للإمام أبي عبدالله محمد بن إسماعيل الْبُخَارِي ، تحقيق : الدكتور الشيخ خليل مأمون شيحا ، دار الْمعرفة ، الطبعة الأولى (١٤٢٥هـ - ٢٠٠٤ م).

٣٤) صَحِيح مسلم للإمام الحافظ مسلم بن الحجاج النَّيسابوري ، حقوق أصولُهُ و خَرَّجَ أَحاديثهُ على الكتب الستة : الدكتور الشيخ خليل مأمون شيحا ، دار المعرفة ، الطبعة الثانية (١٤٢٨هـ - ٢٠٠٧ م).

٣٥) سُنَن أبي داود للإمام أبي داود سُليمان بن الأشعث السجستاني ، تحقيق : محمد ناصر الدين الألباني ، مكتبة الْمعارف ، الطبعة الثانية (١٤٢٨هـ - ٢٠٠٧ م).

٣٦) سُنَن التِّرمِذِي للإمام الحافظ محمد بن عيسى بن سورة التِّرمِذِي، تحقيق: محمد ناصر الدين الألباني، مكتبة الْمعارف، الطبعة الثانية (١٤٢٨هـ - ٢٠٠٧ م).

٣٧) سُنَن النَّسَائي للإمام أبي عبدالرحمن أحمد بن شعيب بن علي الشهير بـ(النَّسَائي)، تحقيق : محمد ناصر الدين الألباني ، مكتبة الْمعارف ، الطبعة الثانية (١٤٢٩هـ – ٢٠٠٨م).

٣٨) سُنَن ابْنُ مَاجَهْ، للإمام أبي عبدالله محمد بن يزيد القزويني الشهير بـ (ابْنُ مَاجَهْ)، تحقيق : محمد ناصر الدين الألباني ، مكتبة الْمعارف، الطبعة الثانية (١٤٢٩هـ – ٢٠٠٨ م).

٣٩) سُنَن الدار قُطني، للإمام الحافظ علي بن عُمر الدار قُطني ، تحقيق : مجدي بن مَنصور بن سي الشورى ، دار الكتب العلمية ، الطبعة الثانية (١٤٢٤هـ - ٢٠٠٣ م).

٤٠) الْمُستَدرَك على الصحيحين للإمام الحافظ أبي عبدالله الحاكم النَّيسابوري ، تحقيق : صالح اللحَّام ، دار ابن حزم ، الطبعة الأولى (١٤٢٨هـ - ٢٠٠٧ م).

٤١) صَحِيح ابْنُ حِبَّان للإمام أبي حَاتِم محمد بن حِبَّان الخُراساني ، تحقيق : حقوق أصولُهُ وخَرَّجَ أَحاديثه : الدكتور الشيخ خليل مأمون شيحا ، دار الْمعرفة ، الطبعة الأولى (١٤٢٥هـ - ٢٠٠٤ م).

٤٢) الْمُعجم الكبير للحافظ أبي القاسم سُليمان بن أحمد الطَّبَراني ، حَقّقَهُ وَخَرَّجَ أَحاديثهُ حمدي عبدالمجيد السلفي ، مكتبة الأصالة والتُّراث ، الطبعة الأولى (١٤٣١هـ - ٢٠١٠ م).

٤٣) سُنَن الدَّارمي للإمام أبو محمد بن عبدالرحمن بن الفضل بن بهرام الدَّارمي ، حَقّقَهُ وَشَرَحَ ألفَاظَهُ وَجُمَلَهُ وَعَلّقَ عَلَيهِ وَوَضَعَ فَهارِسَهُ : الأستاذ الدكتور مصطفي ديب البغا ، دار المصطفى ، الطبعة الأولى (١٤٢٨هـ - ٢٠٠٧ م).

٤٤) مشكاة المصابيح، تأليف : محمد بن عبدالله الخطيب التبريزي ، تحقيق : محمد ناصر الدين الألباني ، المكتب الإسلامي ، الطبعة الثانية (١٤٠٥هـ - ١٩٨٥ م).

٤٥) إرواء الغليل في تخريج أحاديث منار السبيل ، تأليف : محمد ناصر الدين الألباني، المكتب الإسلامي، الطبعة الثانية (١٤٠٥هـ - ١٩٨٥ م).

٤٦) السراج الْمُنير في ترتيب أحاديث صحيح الجامع الصغير ، للحافظ جلال الدين السيوطي، العلامة محمد ناصر الدين الألباني، رتبهُ وَعَلّقَ عَلَيْهِ : عصام موسى هادي، دار الصديق، الطبعة الثانية (١٤٣٠هـ - ٢٠٠٩م).

٤٧) السنن الكبرى تصنيف : الامام أبي عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائي، تحقيق : دكتور عبدالغفار سليمان البنداري، وسيد كسروي حسن، دار الكتب العلمية بيروت — لبنان، الطبعة الاولى (١٤١١ هـ - ١٩٩١ م).

٤٨) سلسلة الأحاديث الصحيحة، تأليف: مُحَمَّد ناصر الدّين الألباني، رحمه الله، مكتبة المعارف للنشر والتوزيع، الرياض، الطبعة الأولى.

نێوەڕۆک